

Minna Ruuskanen

HÄTÄVARJELU JA
PARISUHDEVÄKIVALTA

HÄTÄVARJELU JA PARISUHDEVÄKIVALTA

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 267

Minna Ruuskanen

Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta

Rikosoikeudellinen ja diskurssianalyttinen
tutkimus

Yliopistollinen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston
oikeustieteellisen tiedekunnan suostumuksella esitetään
julkisesti tarkastettavaksi päärakennuksen auditoriossa XII
perjantaina 2.12.2005 kello 12.

WITH AN ENGLISH ABSTRACT

Julkaisuvaliokunta

Risto Nuolimaa, puheenjohtaja

Markku Helin

Mika Hemmo

Raimo Lahti

Pekka Vihervuori

Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Verkkokirjan ISBN 978-951-855-523-3

© 2005 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja Minna Ruuskanen

ISSN 0356-7206

ISBN 951-855-249-5

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2005

Esipuhe

On kiitosten aika.

Erityisen suuri ja lämmin kiitos väitöskirjan syntymisestä kuuluu professori Johanna Niemi-Kiesiläiselle, joka sekä työnohjaajana että *Violence in the Shadow of Equality – Hidden Gender in Legal Discourse* -projektin johtajana on jaksanut väsymättömästi kannustaa ja rohkaista tutkimustyön joskus ohdakkeisellakin polulla. Hän on ollut sekä huolien kuuntelija että tarkka ja kriittinen kommentoija, jonka kanssa on ollut hyvä etsiä ratkaisuja kaikenlaisiin ongelmiin. Suuri kiitos kuuluu myös toiselle työnohjaajalleni professori Pekka Koskiselle, jonka asiantuntemus ja apu varsinkin tutkimuksen loppuvaiheessa oli korvaamatonta.

Minulla on ollut onni saada tehdä väitöskirjaa osana Suomen Akatemian tutkimusprojektia. Kiitän kaikkia projektissa vuosien varrella mukana olleita henkilöitä yhteistyöstä ja avunannosta. Erityisesti kiitän VTT Päivi Honkatukiaa, VTT Sari Närettä, OTK Helena Karmaa ja OTL Heini Kainulaista. Kiitos kuuluu myös OTL Tanja Mikkoselle, jonka kanssa sain jonkin aikaa jakaa paitsi tutkimuksen tekemisen ilon ja tuskan myös työhuoneen.

Työhuoneeni sijaitsi useamman vuoden ajan Vironkadulla, jonka sosiologian tutkijoiden tutkijayhteisöstä muodostui minulle kotoinen turvaverkko, jota ilman olisin jäänyt paljosta hauskaista paitsi. Anna-Maria Salmi, Sanna Aaltonen, Tarja Tolonen, Riitta Högbäck, Jukka Lehtonen, Tuulia Rotko ja Kati Mustola hyväksyivät juristin joukkoonsa, osoittivat ystävyyttä ja avarsivat maailmankuvaani – kiitos ja halaus.

Olen työn eri vaiheissa saanut monenlaista apua myös lukuisilta muilta eri tahoilta. Kiitän lämpimästi kaikkia työn valmistumista edesauttaneita henkilöitä. Erityisesti haluan kiittää heitä, jotka ystävällisesti ovat lukeneet tutkimuksen käsikirjoitusta sen eri vaiheissa ja esittäneet huomautuksia työn parantamiseksi. Erityisen arvokasta on ollut työn esitarkastajilta professori Kevät Nousiaiselta ja professori Martti Majaselta saamani palaute. Professori Majanen on lisäksi ystävällisesti ottanut huolehtiakseen vastaväittäjän tehtävästä. Professori Antti Kivivuori on avustanut ulkomaisen keskustelun seuraamisessa.

Väitöskirjan tekemistä ovat taloudellisesti tukeneet Koneen Säätiö, Helsingin yliopisto, Nordisk Forskerutdanningsakademi ja Suomen Akatemia, joille esitän parhaat kiitokseni.

Kiitän puolisoani Tuomoa rakastavasta tuesta. Ilman sitä väitöskirja tuskin olisi valmistunut. Myös tyttäriäni Kirsikkaa ja Iiristä kiitän siitä, että olen saanut jakaa elämäni heidän kanssaan.

Lopuksi kiitän Suomalaista Lakimiesyhdistystä teoksen hyväksymisestä julkaisusarjaansa. Kustannustoimittaja Pipsa Kostamo saatteli kirjan painokuntoon tehokkaasti ja ystävällisesti.

Espoossa 19.10.2005

Minna Ruuskanen

Sisällys

ESIPUHE	V
SISÄLLYS	VII
LÄHTEET.....	XIII
LYHENTEET.....	XXVIII
I JOHDANTO	1
1 Kysymyksenasettelu.....	3
1.1 Tutkimuksen kohde.....	3
1.2 Hätävarjelusta	5
1.3 Yhdenvertaisuudesta.....	8
2 Keskeisiä käsitteitä	11
3 Aineisto ja tutkimuksen rakenne	15
3.1 Aineisto	15
3.2 Tutkimuksen rakenne.....	16
II TUTKIMUKSEN KONTEKSTI.....	19
1 Teoreettinen konteksti.....	21
1.1 Rikosoikeuden olemuksesta	21
1.2 Sukupuolesta ja oikeusjärjestyksestä.....	24
2 Parisuhdeväkivallan konteksti.....	33
2.1 Empiriaa	33
2.1.1 Parisuhdeväkivallasta tilastotietojen valossa	33
2.1.1.1 Mitä tilastot kertovat?.....	33
2.1.1.2 Uhritutkimukset ja naisiin kohdistuva väkivalta.....	34
2.1.1.3 Uhritutkimusten ongelmia.....	39
2.1.1.4 Viranomaistilastot ja naisiin kohdistuva väkivalta	41
2.1.1.5 Väkivallan kustannukset.....	42
2.1.1.6 Kuolemaan johtava parisuhdeväkivalta	42
2.1.1.7 Naiset tekijöinä kuolemaan johtaneessa parisuhdeväkivallassa	44
2.1.1.8 Yhteenvedoa.....	47
2.2 Kriminologinen tutkimus ja naisiin kohdistuva väkivalta	48
2.2.1 Yleinen kriminologia.....	48

2.2.2	Feministinen kriminologia	53
2.2.3	Viktimologia	57
2.3	Yhteiskuntatieteellinen tutkimus: yhteenvetoa parisuhdeväkivallan olemuksesta	59
2.3.1	Yhteiskunnallinen ongelma vai yksilöiden ongelma?	67
2.3.2	Yhteenvetoa	73
2.3.3	Perhedynaaminen diskurssi	73
2.3.4	Rikosoikeudellinen diskurssi	76
3	Metodi.....	78
3.1	Oikeuskäytäntö lähteenä.....	78
3.2	Diskurssianalyysi ja sen suhde lainoppiin.....	80
3.3	Tutkijan positio	91
III	HÄTÄVARJELUSTA	95
1	Hätävarjeluoppi ja sen ongelmakohdat parisuhdeväkivallan kannalta.....	97
1.1	Oikeudeton hyökkäys	100
1.1.1	Hyökkäyksen luonne	100
1.1.2	Parisuhdeväkivalta ja hyökkäyksen luonne	102
1.1.3	Yksittäinen hyökkäys vai sarja hyökkäyksiä?	108
1.1.4	Hyökkääjän aiemman väkivaltaisuuden merkitys	110
1.1.4.1	Yleistä aiemmasta väkivaltaisuudesta ja sen merkityksestä	110
1.1.4.2	Parisuhdeväkivalta ja aiemman väkivaltaisuuden merkitys.....	118
1.1.5	Yhteenvetoa	120
1.2	Yleistä hätävarjeluun aikarajoista.....	124
1.2.1	Milloin oikeus hätävarjeluun alkaa?.....	124
1.2.2	Milloin oikeus hätävarjeluun päättyy?.....	126
1.2.3	Aikarajat parisuhdeväkivallan kannalta.....	127
1.2.4	Uhkauksista ja parisuhdeväkivallasta	130
1.2.5	Oikeuskäytännön tarkastelua kootusti: ongelmakohtia esimerkkien valossa	150
1.2.6	Yhteenvetoa	155
1.3	Sallitut voimakeinot ja sallittavuuteen vaikuttavia tekijöitä.....	157
1.3.1	Ero fyysisissä voimavaroissa	160
1.3.2	Ero fyysisissä voimavaroissa ja parisuhdeväkivalta	164
1.3.3	Aseeton hyökkäys.....	166
1.3.4	Aseeton hyökkäys ja parisuhdeväkivalta	167

1.3.5	Mahdollisuus paeta	172
1.3.6	Pakenemismahdollisuus ja parisuhdeväkivalta	175
1.3.7	Puolustustarkoitus	180
1.3.8	Puolustustarkoitus ja tapausten kategorisointi	184
1.3.9	Muut käytettävissä olleet keinot hyökkäyksen välttämiseksi tai torjumiseksi	187
1.3.9.1	Poliisin toimintatavoista	191
1.3.9.2	Muiden viranomaisten toimintatavoista	193
1.3.10	Yhteenvedo	197
IV	HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU	203
1	Johdanto	205
2	Hätävarjelun liioittelun edellytyksistä	209
2.1	Subjektiiiviset tuntemukset anteeksiantoperusteena	214
2.2	Kohtuuden edellytyksistä	216
2.3	Anteeksiannettavuuden edellytykset ja parisuhdeväkivalta	218
2.3.1	Parisuhdeväkivalta ja pelko	218
2.3.2	Parisuhdeväkivalta ja normatiivinen elementti	220
3	Oikeuskäytännön tarkastelua	225
3.1	Hätävarjelun liioittelu korkeimman oikeuden ratkaisuihin	225
3.2	Yhteenvedo	239
3.3	Hovioikeuskäytännön tarkastelua	240
4	Hätävarjelun liioittelun subjektiivisista ja objektiivisista edellytyksistä	260
4.1	Subjektiiivinen ja objektiivinen diskurssi: yhteenvedo ja johtopäätöksiä oikeuskäytännöstä	260
4.2	Pelko subjektiivisena elementtinä	263
4.2.1	Vastaajaan kohdistuneet uhkaukset	263
4.2.2	Vastaajaan kohdistunut väkivalta	264
4.2.3	Puolustautuminen vaistonvaraisena toimintana	266
4.2.4	Pelko ja parisuhdeväkivalta	268
4.2.5	Johtopäätöksiä	271
V	HÄTÄVARJELUSTA JA SUKUPUOLESTA	273
1	Tarkastelunäkökulma	275
2	Väkivallasta ja sukupuolesta	277
3	Väkivallasta ja sukupuolesta oikeuskirjallisuudessa	281
3.1	Johdanto	281
3.2	Väkivalta itsehillinnän puutteena	282
3.3	Väkivalta voimankäyttönä	285

3.4	Väkivalta tappeluna	286
4	Nainen parisuhdeväkivallan tekijänä	290
5	Autonominen subjekti oikeusjärjestelmän kohteena	292
6	Yhteenvetoa	296
VI	NÄYTTÖ HÄTÄVARJELUTAPAUKSISSA.....	299
1	Oikeustieteessä esitettyjä näkemyksiä	301
2	Oikeuskäytännön tulkintaa	306
2.1	Korkeimman oikeuden linjauksia	306
2.2	Hovioikeuskäytännön tarkastelua	308
2.3	Yhteenvetoa	310
3	Hätävarjelun näyttöongelmista parisuhdeväkivallan kontekstissa	312
3.1	Uskottava vastaaja?.....	312
3.2	Näyttö aiemmasta väkivallasta	317
3.3	Todistajien merkitys	318
3.4	Yhteenvetoa	320
VII	PUTATIIVIHÄTÄVARJELUSTA.....	323
1	Johdantoa	325
2	Putatiivihätävarjelu oikeuskirjallisuudessa ja korkeimman oikeuden linjaamana	328
3	Hovioikeuskäytännön tarkastelua	333
4	Putatiivihätävarjelu ja parisuhdeväkivalta	336
5	Yhteenvetoa	338
VIII	SURMA ELI LIEVENTÄVISTÄ ASIANHAAROISTA.....	339
1	Johdantoa	341
2	Surma korkeimman oikeuden linjaamana	343
3	Hovioikeuskäytännön tarkastelua	345
4	Lieventävät asianhaarat ja parisuhdeväkivalta.....	349
5	Yhteenvetoa	355
IX	KANSAINVÄLISTÄ VERTAILUA: ESIMERKKEINÄ RUOTSI JA YHDYSVALLAT.....	357
1	Johdantoa	359
2	Ruotsalainen hätävarjeludoktriini	360
2.1	Johdanto.....	360
2.2	Oikeudettomasta hyökkäyksestä.....	361
2.2.1	Yksi vai useampi hyökkäys	362
2.2.2	Oikeudettoman hyökkäyksen olosuhteet	365
2.3	Hätävarjelun aikarajat.....	368

2.4	Puolustustarkoitus	370
2.5	Puolustettavuusarvio.....	371
3	Hätävarjelun liioittelu	375
4	Näytöstä hätävarjelutapauksissa	379
5	Putatiivihätävarjelusta.....	381
6	Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta.....	383
6.1	Johdantoa.....	383
6.2	Preventiivisestä hätävarjelusta.....	385
6.3	Hätävarjelu ja <i>kvinnofridsbrott</i>	387
7	Yhteenvetoa	391
8	Angloamerikkalainen lähestymistapa.....	393
8.1	Johdantoa.....	393
8.2	Self-defense amerikkalaisessa rikosoikeudessa	395
8.3	The Battered Woman Syndrome.....	396
8.4	The Battered Woman Syndrome oikeuskäytännössä.....	400
8.5	The Batttered Woman Syndromen kritiikki ja uusi lähestymistapa.....	405
8.6	Yhteenvetoa	412
X	LOPPUPÄÄTELMIÄ	415
	ABSTRACT.....	423
	OIKEUSTAPAUSHAKEMISTO	427
	ASIAHAKEMISTO.....	431

Lähteet

KIRJALLISUUS

- Aarnio, Aulis.* Teoreettisen tutkimuksen merkityksestä oikeustieteelle. *Lakimies* 1976, 550–556.
- Laintulkinnan teoria. WSOY. Helsinki 1989.
 - Oikeussäännösten tulkinnasta. Tutkimus lainopillisen perustelun rationaalisuudesta ja hyväksyttävyydestä. *Juridica*. Helsinki 1982.
- Airaksinen, Timo.* Moraalifilosofia. WSOY. Helsinki 1987.
- Alanen, Aatos.* Hätävarjelus yksityisen käyttämänä oikeussuojakeinona. Helsinki 1925.
- Alard, Sharon Angela.* Rethinking Battered Woman Syndrome: A Black Feminist Perspective. *UCLA Women's Law Journal* 1991.
- Alasuutari, Pertti.* Laadullinen tutkimus. Vastapaino. Tampere 1993.
- Amelung, Knut.* Die Rechtfertigung und Entschuldigung von Polizeibeamten im deutschen Recht. In Eser, Albin – Fletcher, George P. (Hrsg.) *Rechtfertigung und Entschuldigung. Rechtsvergleichende Perspektiven*. Band II. Freiburg 1988.
- Andersen, Erich D. – Read-Andersen, Anne.* Constitutional Dimensions of the Battered Woman Syndrome. *Ohio State Law Journal* 1992.
- Andersson, Ulrika.* Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp. Bokbox Förlag. Lund 2004.
- Andorsen, Kjell V.* Strafferettslig nødrett. Universitetsforlaget. Oslo 1999.
- Anttila, Inkeri.* Kannattaako katua. Teoksessa *Rikosoikeudellisia kirjoitelmia IV* Reino Kalevi Ellilälle omistettu 26.2.1980. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1980.
- Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1986.
- Anttila Inkeri – Törnudd Patrik.* Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Suomalainen lakimiesyhdistys, B-sarja nro 194. Helsinki 1983.
- Aromaa, Kauko.* Väkivaltagallupin uusinta 1973: osaraportti väkivaltatilanteissa tapahtuneista muutoksista vuodelta 1970 vuoteen 1973. Kriminologisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Helsinki 1974.
- Väkivaltarikokset. Teoksessa *Rikollisuustilanne 1995–1996*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 143. Helsinki 1997.
- Aromaa, Kauko – Heiskanen, Markku.* Rikosten uhrin 1992: kansainvälisen uhritutkimuksen ennakkotietoja Suomesta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Helsinki 1992.
- Ashworth, Andrew.* Principles of criminal law. Clarendon Press. Oxford 1995.
- Asp, Petter.* Nödvarnsrätten i kvinnoperspektiv. I Granström, Görel (red.) *Lika inför lagen? Rätten ur ett genusperspektiv*. Iustus Förlag. Uppsala 1999.
- Austin, John Langshaw.* How to do things with words. Harvard University Press. Cambridge 1962.
- Auvinen, Riitta.* Nainen miehen yhteiskunnassa. Historiallinen, teoreettinen ja empiirinen tutkimus naisen asemasta. Helsinki 1977.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas.* The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. (2 p.) Anchor Books. New York 1967.
- Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Suom. Vesa Raiskila. Gaudeamus. Helsinki 1994.
- Bertrand, Marie-Andrée.* The place and status of feminist criminology in Germany, Denmark,

- Norway and Finland. In Hahn-Rafter, Nicole – Heidensohn, Frances (eds) *International Feminist Perspectives in Criminology*. Open University Press. Buckingham 1995.
- Bill Analysis*. Senate Rules Committee. – http://www.info.sen.ca.gov/pub/bill/asm/ab_0201-0250/ab_220_cfa_20050707_134258_sen_floor.html. 21.9.2005.
- Billström, Magnus – Bring, Catarina – Diesen, Christian – Lishanko, Marianne – Marmolin, Christina*. Brottsoffrets rätt. Juristförlaget. Stockholm 1995.
- Bjerregaard, Beth – Neuberger-Blowers, Anita*. The Appropriateness of the Frye-test in Determining the Admissibility of The Battered Woman Syndrome in the Courtroom. *University of Louisville Journal of Family Law*. Winter 1996–1997.
- Browne, Angela*. When Battered Women Kill. London 1987.
- Family Homicide. When Victimized Women Kill. In Van Hasselt, Vincent B. – Morrison, Randall L. – Bellack, Alan S. – Hersen Michel (eds) *Handbook of Family Violence*. New York 1988.
- Brun, Hans – Diesen, Christian – Olsson Thomas*. Bevispraxis. Norstedts Förlag. Uppsala 2000.
- Burgess, Robert L. – Draper, Patricia*. The Explanation of Family Violence: The Role of Biological, Behavioral and Cultural Selection. In Ohlin, Lloyd – Torny, Michael (eds) *Family Violence*. Chicago 1989.
- Burr, Vivien*. An introduction to Social Constructionism. Routledge, London and New York. 1999.
- Butler, Judith*. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Routledge. London 1990.
- Campbell, Anne*. Out of Control. Men, Women and Aggression. Pandora. London 1993.
- Carlen, Pat*. Women, Crime, Feminism and Realism. *Social Justice* 1990 Vol. 17, No. 4.
- Chan, Wendy*. Legal Equality and Domestic Homicides. *International Journal of the Sociology of Law* 1997 Vol. 25, No. 3.
- Christensen, Else*. Vold ties ikke ihjel. En bog om vold mod kvinder i parforhold. Busck. København 1984.
- Christie, Nils*. The Ideal Victim. In Fattah, Ezzat A (ed.) *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*. MacMillan. London 1986.
- Cloward, Richard A – Ohlin, Lloyd E*. Delinquency and Opportunity. A Theory of Delinquent Gang. Free Press. Glencoe 1960.
- Cocker, Phyllis L*. The Meaning of Equality for Battered Women Who Kill Men in Self-Defense. *Harvard Women's Law Journal*, Spring 1985, Vol 8.
- Coffee, Cynthia L*. A Trend Emerges: A State Survey on the Admissibility of Expert Testimony Concerning the Battered Woman Syndrome. *Journal of Family Law* 1986/1987.
- Cohen, Albert K*. Delinquent boys: the culture of the gang. Free Press. New York 1955.
- Cohen, David*. The Development of the Modern Doctrine of Necessity: A Comparative Critique. In Eser, Albin – Fletcher, George P. (Hrsg.) *Rechtfertigung und Entschuldigung. Rechtsvergleichende Perspektiven*. Band II. Freiburg 1988.
- Cornia, Rebecca D*. Current Use of Battered Woman Syndrome: Institutionalization of Negative Stereotypes About Women. *University of California Women's Law Journal*. Fall–Winter 1997.
- Dahlberg, Anita*. Jämställdhetslagen som paradox och dekonstruktion. I Nordborg, Gudrun (red.) 13 kvinnoperspektiv på rätten. Iustus Förlag. Uppsala 1995.
- Davies, Margaret*. Asking the Law Question. Sweet & Maxwell. Sydney 1994.
- Diesen, Christian*. Bevisprövning i brottmål. Juristförlaget. Stockholm 1994.
- Dobash, R. Emerson – Dobash, Russel P*. Violence against wives. New York 1979.
- Violent Men and Violent Contexts. In Dobash, R. Emerson – Dobash, Russel P. (eds) *Rethinking Violence against Women*. Sage. London 1998.

- Dressler, Joshua.* Criminal law. Casenotes Publishing. Santa Monica 1996.
- Dutton, Mary Ann.* Expert Testimony in Criminal Cases Involving Battered Women. Julkaisematton artikkeli. 1997
- Edwards, Susan M.* Sex and Gender in the Legal Process. Blackstone Press Ltd. London 1996.
- Battered Woman Syndrome. In Barnett, Hilaire (ed.) Sourcebook on Feminist Jurisprudence. Cavendish Publishing. London 1997.
- Ekelöf, Per Olof.* Rättegången IV. Norstedts, 5. uppl. Stockholm 1982.
- Ekselius, Eva.* Våldet mot kvinnor: om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn. Prisma. Stockholm 1982.
- Eliasson, Mona.* Mäns våld mot kvinnor: en kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll. Natur och kultur. Stockholm 1997.
- Elliot, Delbert S.* Criminal Justice Procedures in Family Violence Crimes. In Ohlin, Lloyd – Torny, Michael (eds) Family Violence. The University of Chicago Press. Chicago 1989.
- Ervasti, Kaijus.* Käräjäoikeuksien sovintomenettely: empiirinen tutkimus sovinnon edistämisestä riitaprosessissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 207. Helsinki 2004.
- Ervo, Laura.* Ylimmäät prosessiperiaatteet: oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osatekijät. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1996.
- Oikeustapauskommentti ratkaisusta EIT 21.3.2002, Nikula-tapaus. Lakimies 2002, 810–829.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha.* Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Tampere 1998.
- Faigman, David.* The battered woman syndrome and self-defense: A legal and empirical dissent. Virginia Law Review 1986: 72, s. 619–647.
- Fairclough, Norman – Chouliaraki, Lilie.* Discourse in late modernity: rethinking critical discourse analysis. Edinburgh University Press. Edinburgh 1999.
- Featherstone, Brid.* Victims or Villains? Women who Physically Abuse their Children. In Fawcett, Barbara – Featherstone, Brid – Hearn, Jeff – Toft, Christine (eds) Violence and Gender Relations: Theories and Interventions. Sage. London 1996.
- Felter, Elizabeth.* A history of the State's Response to Domestic Violence in the United States. In Daniels, Cynthia R (ed.) Feminists Negotiate the State. The Politics of Domestic Violence. University Press of America. Boston 1997.
- Ferraro, Katheleen J.* The Legal Response to Woman Battering in the United States. In Hanmer, Jalna – Radford, Jill – Stanko A. Elizabeth (eds) Women, Policing and Male Violence: International Perspectives. Routledge. London 1989.
- Fletcher, George P.* Rethinking Criminal Law. Little, Brown and Company, Toronto 1987.
- Basic Concepts of Legal Thought. Oxford University Press. New York 1996.
- Fry, Douglas P.* Anthropological Perspectives on Aggression: Sex Differences and Cultural Variation. Aggressive Behavior, Vol 24 1998.
- Frände, Dan.* Brottets grundelement. Publikationer från Juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet. Helsingfors 1999.
- Allmän straffrätt. Publikationer från Juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet. Helsingfors 2001.
- Allmän straffrätt. Publikationer från Juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet. Helsingfors 2004.
- Gardner, John.* In Defence of Defences. In Flores juris et legum. Festskrift till Nils Jareborg. Iustus Förlag. Göteborg 2002.
- Gelles, Richard J.* Intimate Violence in Families. 3rd ed. Sage. Thousand Oaks 1997.
- Germain, Sirkka – Mattila, Kari – Polkunen-Gartz, Marja-Liisa – Törnroth, Christina.* Väkiavaltavioliittissa. Helsinki 1978.
- Gillespie, Cynthia.* Justifiable Homicide. Battered Women, Self-Defense and The Law. Ohio State University Press. Columbus 1989.

- Gilligan, Carol.* In a different voice: psychological theory and women's development. Harvard University Press. Cambridge 1982.
- Grönfors, Martti.* Miehin kulttuuri ja väkivalta. Teoksessa Sipilä, J. ja Tiihonen, A. (toim.) Maskuliinisuuksia puretaan, miestä rakennetaan. Vastapaino. Tampere 1994.
- Hahto, Vilja.* Uhrin myötävaikutus ja rikoksenteikijän vastuu. Rikos- ja vahingonkorvausoikeudellinen tutkimus tekoa edeltävästä uhrikäyttäytymisestä fyysistä koskemattomuutta loukkaavissa rikoksissa. Edita. Helsinki 2004.
- Hale, Donna C. – Menniti Daniel J.* The Battered Woman Syndrome as Legal Defense. Status in the Courtroom. In Merlon, Alida V. – Pollock, Jocelyn M. (eds) Women, Law and Social Control. Allyn & Bacon. Boston 1993.
- Hanson Frieze, Irene – Browne, Angela.* Violence in Marriage. In Ohlin, Lloyd – Torny, Michael (eds) Family Violence. Chicago University Press. Chicago 1989.
- Hautamäki, Jari.* Perheväkivalta. Käännekohta miehen elämässä. Helsinki 1997.
- Hearn, Jeff.* Men's Violence to Known Women: Historical, Everyday and Theoretical Constructions by Men. In Fawcett, Barbara – Featherstone, Brid – Hearn, Jeff – Toft, Christine (eds) Violence and Gender Relations: Theories and Interventions. Sage. London 1996. Hearn 1996a.
- Men's Violence to Known Women: Men's Accounts and Men's Policy Developments. In Fawcett, Barbara – Featherstone, Brid – Hearn, Jeff – Toft, Christine (eds) Violence and Gender Relations: Theories and Interventions. Sage. London 1996. Hearn 1996b.
 - The Violences of Men: How Men talk about It and How Agencies respond to Mens' Violence to Women. London 1998.
- Heikkinen, Vesa – Hiidenmaa, Pirjo – Tiililä, Ulla.* Teksti työnä, virka kielenä. Gaudeamus. Helsinki 2000.
- Heinonen, Olavi.* Lainkäyttö rikosoikeuden kehittämisessä. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoituksia V. Sylvi Inkeri Anttilalle 29.11.1986 omistettu. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 168. Helsinki 1986.
- Heinonen, Olavi – Koskinen, Pekka – Lappi-Seppälä, Tapio – Majanen, Martti – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Rautio, Ilkka.* Rikosoikeus. Oikeuden perusteokset. 2. p. WSOY. Helsinki 2002.
- Heinänen, Airi.* Lapsen tasa-arvoa tavoittamassa. Ensi- ja turvakotien liiton historiikki 1945–1990. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja nro 13. Gummerus. Jyväskylä 1992.
- Heiskala, Risto.* Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa. Gaudeamus. Helsinki 2000.
- Heiskanen, Markku.* Väkivalta, pelko, turvattomuus. Surveytutkimusten näkökulmia suomalaisen turvallisuuteen. Tilastokeskuksen tutkimuksia 236. Helsinki 2002.
- Heiskanen, Markku – Aromaa, Kauko.* Suomalaisten turvallisuus 1997. Vuoden 1997 haastattelututkimuksen ennakkotietoja tapaturmien ja rikosten kohteeksi joutumisesta. Tilastokeskus, SVT, Oikeus 1998:7. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, tutkimustiedonantoja 35. Helsinki 1998.
- Heiskanen, Markku – Aromaa, Kauko – Niemi, Hannu – Sirén, Reino.* Tapaturmat, väkivalta, rikollisuuden pelko. Väestöhaastattelujen tuloksia vuosilta 1980–1997. Tilastokeskus, SVT, Oikeus 2000:1. Helsinki 2000.
- Heiskanen, Markku – Piispa, Minna.* Usko, toivo, hakkaus. Kyselytutkimus miesten naisille tekevästä väkivallasta. Tilastokeskus, SVT, Oikeus 1998:12. Helsinki 1998.
- Heiskanen, Markku – Piispa, Minna.* Väkivallan kustannukset kunnassa. Viranomaisten arviointiin perustuva tapaustutkimus naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja sen kustannuksista Hämeenlinnassa vuonna 2001. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2002:6. Helsinki 2002.

- Helin, Markku.* Kieli oikeustodellisuuden rakentajana. LM 6–7/1998.
- Helminen, Klaus – Kuusimäki, Matti – Salminen, Markku.* Poliisioikeus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1999.
- Heuman, Lars.* Målsägande. P A Norstedts och söner förlag. Stockholm 1973.
- Hoff, Joan.* Law, Gender & Injustice. A Legal History of U.S. Women. New York University Press. New York 1991.
- Hoff, Lee Ann.* Battered women as survivors. Routledge. London 1990.
- Hogarth, John.* Sentencing as a Human Process. University of Toronto Press. Toronto 1971.
- Hoikkala, Tommi.* Teun A. van Dijk:n diskurssianalyysi. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Gaudeamus. Helsinki 1990.
- Katoaako kasvatusta, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Gaudeamus. Helsinki 1994.
- Honkasalo, Brynolf.* Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Ensimmäinen osa. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1965.
- Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Toinen osa. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1965.
- Honkatukia, Päivi.* Sopeutuvat tytöt? Sukupuoli, sosiaalinen kontrolli ja rikokset. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 152. Helsinki 1998.
- ”Ilmoitti tulleen raiskatuksi”: tutkimus poliisin tietoon vuonna 1998 tulleista raiskausrikoksista. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 180. Helsinki 2001.
- Honkatukia, Päivi – Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Ruuskanen, Minna.* Oikeudelliset tekstit diskursseina. Teoksessa Honkatukia, Päivi – Karma, Helena – Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Ruuskanen, Minna (toim.) Diskurssianalyysia juristeille. Ilmestyy vuonna 2005.
- Hotaling, Gerald T. – Straus, Murray A.* Intrafamily Violence and Crime and Violence outside the Family. In Ohlin, Lloyd – Torny, Michael (eds) Family Violence. The University Press of Chicago. Chicago 1989.
- Howarth, David.* Discourse. Open University Press. Buckingham 2000.
- Hunter, Rosemary – Mack, Kathy.* Exclusion and Silence. Procedure and Evidence. In Naffine, Ngaire – Owens, Rosemary J. (eds) Sexing the Subject of Law. LBC Information Services. North Ryde 1997.
- Hurtta, Olli.* Kuoleman aiheuttanut lähisuhdeväkivalta. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 21/2002. Helsinki 2002.
- Husso, Marita.* Parisuhdeväkivalta ja pahoinpidely ruumis. Teoksessa Heinämaa, Sara – Näre, Sari (toim.) Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta. Gaudeamus. Helsinki 1994.
- Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Vastapaino. Tampere 2003.
- Hydén, Margareta.* Kvinnomishandel inom äktenskapet. Mellan det möjliga och det omöjliga. Liber. Falköping 1995.
- Irigaray, Luce.* Le sujet de la science est-il sexué? Is the subject of science sexed? Translated by Carol Mastrangelo Bové. Hypatia 2(3) 1987, 65–87.
- Jareborg, Nils.* Handling och uppsåt. Norstedts Förlag. Stockholm 1969.
- Värderingar. Norstedts Förlag. Stockholm 1975.
 - Nödvärnsrätten vid självförsvar mot överfall. Högsta domstolens prejudikatbildning under brottsbalken. Lakimies 82, 7–8 (1984), 1031–1050.
 - Determinism och straffrättslig ansvar. I Skuld och ansvar, Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Iustus Förlag. Uppsala 1985.
 - Uppsåt och oaksamhet. Iustus Förlag. Uppsala 1986.
 - Rechtfertigung und Entschuldigung im swedischen Strafrecht. In Eser, Albin – Fletcher, George P. (Hrsg.) Rechtfertigung und Entschuldigung. Rechtsvergleichende Perspektiven. Band II. Freiburg 1988.

- Essays in Criminal Law. Uppsala 1988.
- Straffrättens ansvarslära. Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala 17. Iustus Förlag. Uppsala 1994.
- Allmän kriminalrätt. Iustus Förlag. Uppsala 2001.
- Johnson, Holly – Hotton, Tina.* Losing control. Homicide Risk in Estranged and Intact Intimate Relationships. Homicide Studies, Vol 7, Nr 1 2003, 58–84.
- Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero.* Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino. Tampere 1993.
- Diskurssianalyysi liikkeessä. Vastapaino. Tampere 1999.
- Jokinen, Arto.* Panssaroitu maskuliinisuus. Mies, väkivalta ja kulttuuri. Tampere University Press. Tampere 2000.
- Jokinen, Eeva* (toim.). Ruumiin siteet: kirjoituksia eroista, järjestyksestä ja sukupuolesta. Vastapaino, Tampere 1997.
- Jokinen, Eeva – Veijola, Soile:* Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli. WSOY, Helsinki 2001.
- Jones, Ann.* Women Who Kill. Holt, Rinehart and Winston. New York 1980.
- Jonkka, Jaakko.* Rikosprosessioikeuden yleisistä opeista. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja A:6. Helsinki 1992.
- Todistusharkinnasta. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1993.
- Joutsen, Matti.* The Role of the Victim of Crime in European Criminal Justice Systems. A Cross-national Study of the Role of the Victim. HEUNI. Helsinki 1987.
- Julkunen, Raija.* Feministiseen analyysiin. Teoksessa Eräsaari, Leena – Julkunen, Raija – Silius Harriet (toim.) Naiset yksityisen ja julkisen rajalla. Vastapaino. Tampere 1995.
- Kelly, Liz.* The Continuum of Sexual Violence. In Hanmer, Jalna – Maynard, Mary (eds) Women, Violence and Social Control. Explorations in Sociology 23. MacMillan. London 1987.
- Keskinen, Suvii.* Väkivaltainen avioliitto naisten omaelämäkertoissa. Sosiaali- ja terveystieteiden julkaisuja sarjassa Naistutkimusraportteja 3/1996. Helsinki 1996.
- Kinnunen, Aarne.* Isännät, rengit ja pokat: huumemarkkinat ja oheisrikollisuus Helsingissä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 133. Helsinki 1996.
- Kivivuori, Janne.* Suomalainen henkirikos. Teonpiirteet ja tekojen olosuhteet vuosina 1988 ja 1996. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 159. Helsinki 1999.
- Klami, Hannu Tapani.* Naisen kunnia ja miehen oikeusturva. Näyttöongelmista väkisinmakaamisrikosten yhteydessä. Defensor Legis 1990, 3–4, 182–199.
- Eräistä todistusharkintakysymyksistä rikosprosessissa Teoksessa Klami, Hannu Tapani (toim.) Todistelun ongelmia. Oikeus ja totuus -projektin kirjoituksia. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1995.
- Klami, Hannu Tapani – Rahikainen, Marja – Sorvettula, Johanna.* Todistusharkinta ja todistustaakka. Johdatus todistusoikeuden perusteisiin. Lakimiesliiton kustannus. Mänttä 1987.
- Klein, Doris.* Crime through gender's prism: feminist criminology in the United States. In Hahn-Rafter, Nicole – Heidensohn, Frances (eds) International Feminist Perspectives in Criminology. Engendering a Discipline. Open University Press. Buckingham 1995.
- Koivunen, Anu – Liljeström, Marianne.* Kritiikki, viisiot, muutos. Teoksessa Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen. Vastapaino. Tampere 1996.
- Koskela, Hille.* Fear, Control and Space: Geographies of Gender, Fear of Violence, and Video Surveillance. Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja A:137. Helsinki 1999.
- Koskela, H. – Tuominen, M.* Yön kaupunki, pelon kaupunki. Teoksessa Lähteenmaa, Jaana – Mäkelä, Laura (toim.) Helsingin yö. Helsingin kaupungin tietokeskuksen julkaisuja. Helsinki 1995.
- Koskinen, Pekka.* Virallisen vastaväittäjän lausunto Martti Majasen teoksesta Yksityishenkilön oikeudesta voimakkeiden käyttöön. Lakimies 2/1980, 166–177.

- Rikoksen rakenneopin kehityslinjoja Suomessa Honkasalosta nykypäivään. *Lakimies* 3/2004, 516–520.
- Korander, Timo*. Kaheksalta koskarille – samantien sakot. Tampereen nollatoleranssikoikeilu 1999–2000, historiallinen konteksti, vastaanotto ja vaikuttavuus. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 13. Espoo 2002.
- Korhonen, Anu*. Kiivaat perheenpää, nalkuttavat äkäpussit: väkivalta uuden ajan englantilaisessa avioliitossa. *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 13 (4) 2000, 19–32.
- Kotanen, Riikka*. Uhrin, tekijät ja sukupuolittunut syyllisyys. Perheväkivalta diskursiivisen määrittelykamppailun kohteena. *Julkaisematon sosiologian pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopisto 2003.
- Kultalahti, Jukka*. Omaisuuden suoja ympäristönsuojelussa. *Suomalainen Lakimiesyhdistys*, B-sarja nro 200. Tampere 1990.
- Kumpulainen, Pasi*. Ollakseen jotain. Tutkimus Porin nuorten selviytymisaseman nuorista. *STAKES raportteja* 185. Helsinki 1995.
- Kurki-Suonio, Kirsti*. Äidin hoivasta yhteishuoltoon. Lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinat. *Suomalainen Lakimiesyhdistys*, A-sarja nro 222. Helsinki 1999.
- Lacey, Nicola*. Unspeakable Subjects. *Feminist Essays in Legal and Social Theory*. Hart Publishing. Oxford 1998.
- Lahti, Minna*. Domesticated Violence. The power of the ordinary in everyday Finland. *Yliopistopaino*. Helsinki 2001.
- Lahti, Raimo*. Toimenpiteistä luopumisesta rikosoikeusjärjestelmässä, erityisesti silmällä pitäen tuomitsematta jättämisestä. *Suomalainen Lakimiesyhdistys*, A-sarja nro 106. Helsinki 1974.
- Mitä uutta rikosoikeustieteessä ja rikosoikeuden yleisissä opeissa? *Defensor Legis* 1990, 71. vuosikerta, 200–220.
- Oikeustapausten KKO 1990:136 ja KKO 1991:88 kommentointia. *Lakimies* 1/1992, 89–103.
- Rikosoikeuden yleisten oppien uudistamisesityksen arviointia. Teoksessa *Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII*, Pekka Koskiselle 1.1.2003 omistettu. *Suomalainen Lakimiesyhdistys*, A-sarja nro 237. Helsinki 2003.
- Laine, Matti*. Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan. *Tietosanoma*. Helsinki 1991.
- Laitinen, Ahti*. Oikeussosiologian perusteet. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. *Rikos- ja prosessioikeuden sarja A*, nro 27. Turku 2002.
- Lappalainen, Juha – Frände, Dan – Koulumäki, Risto – Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Rautio, Jaakko – Sihto, Juha – Virolainen, Jyrki*. Prosessioikeus. Oikeuden perusteokset. WSOY. Helsinki 2003.
- Lappi-Seppälä, Tapio*. Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa. *Suomalainen Lakimiesyhdistys*, A-sarja nro 173. Helsinki 1987.
- Rikosoikeustutkimuksen kriminaalipoliittinen orientaatio ja metodi. Teoksessa *Häyhä, Juha (toim.) Minun metodini*. WSLT. Helsinki 1997.
- Rikoslain yleisiä oppeja koskeva uudistus I, *Lakimies* 5/2003, 751–788.
- Rikoslain yleisiä oppeja koskeva uudistus II, *Lakimies* 1/2004, 3–36.
- Rikoslain yleisiä oppeja koskeva uudistus III, *Lakimies* 3/2004, 422–450.
- Lappi-Seppälä, Tapio – Nuutila, Ari-Matti*. Henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset. Teoksessa *Heinonen, Olavi – Koskinen, Pekka – Lappi-Seppälä, Tapio – Majanen, Martti – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Rautio, Ilkka*. Rikosoikeus. Oikeuden perusteokset. 2. p. WSOY. Helsinki 2002.
- Laarsson, Monica*. Nödvärnsrätten – en utopi för misshandlade kvinnor? En kritisk studie av nödvärnsrätten mot bakgrund av brottet grov kvinnofridskränkning. En opublicerad examensarbete i Umeå Universitet 2002.

- Lehti, Martti.* Henkirikokset 1998–2000. Tutkimus poliisin tietoon vuosina 1998–2000 tulleista henkirikoksista. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 194. Helsinki 2002.
- Lehti, Martti – Kivivuori, Janne.* Kuolemaan johtanut väkivalta. Teoksessa Rikollisuustilanne 2003. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 209. Helsinki 2004.
- Lehtinen, Ari-Pekka.* Perheväkivalta. Poliisin painajainen. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 17/2002. Helsinki 2002.
- Lempert, Lora B.* Women's Strategies for Survival: Developing Agency in Abusive Relationships. *Journal of Family Violence* 11 (3) 1996, s. 269–289.
- Leskinen, Riitta – Mäkinen, Tuija – Peltoniemi, Teuvo.* Täällä ei tarvitse pelätä. Tutkimus turvakohteista. Ensi Kotien liiton julkaisuja. Helsinki 1982.
- Leskinen, Riitta – Pösö, Tarja.* Naisvanki vankilassa. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 4/1982. Helsinki 1982.
- Lindgren, Magnus – Pettersson, Karl-Åke – Hägglund, Bo.* Brottsoffer. Från teori till praktik. Jure CLN AB. Stockholm 2001.
- Liszt, Franz von – Schmidt, Eberhard.* Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 1. Allgemeiner Teil, 26. Auflag. Berlin. Leipzig 1932.
- Loseke, Donileen R.* The battered woman and shelters. New York University Press. New York 1992.
- Lundgren, Eva.* Gud och alla andra karlar. En bok om kvinnomisshandlare. Natur och Kultur. Stockholm 1992.
- The Hand that Strikes and Comforts: Gender Construction and the Tension Between Body and Symbol. In Dobash & Dobash (eds) Rethinking Violence Against Women. Sage. London 1998.
- Lundgren, Eva – Heimer, Gun – Westerstrand, Jenny – Kalliokoski, Anne-Marie.* Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångundersökning. Uppsala Universitet och Brottsoffermyndigheten. Umeå 2001.
- Lättilä, Risto – Heiskanen, Markku.* Piilorikollisuus 1980. Haastattelututkimus henkilöön kohdistuneesta ilmoitulleesta rikollisuudesta ja piilorikollisuudesta. Tilastokeskuksen tutkimuksia nro 93. Helsinki 1983.
- Lättilä, Risto – Heiskanen, Markku – Komulainen, Lauri – Niskanen, Tuomo – Sirén, Reino.* Tapaturmat ja väkivalta. Haastattelututkimus tapaturmien ja väkivallan yleisyydestä sekä terveyshaitoista. Tilastokeskuksen tutkimuksia nro 80. Helsinki 1982.
- Lönnqvist, Jouko – Heikkinen, Matti – Henriksson, Markus – Marttunen, Mauri – Pohtonen, Timo (toim.).* Psykiatria. Duodecim. Helsinki 1999.
- Maguigan, Holly.* A Defence Perspective on Battered Women Charged with Homicide: The Expert's Role During Preparation for and Conduct of Trials. Julkaisematon artikkeli 1997.
- Battered Women and Self-Defense: Myths and Misconceptions in Current Reform Proposals. *University of Pennsylvania Law Review*. December 1991. Vol 140. No 2.
- Mahoney, Martha.* Legal Images of Battered Women: Re-defining the Issue of Separation. *Michigan Law Review* 1/1991.
- Majanen, Martti.* Yksityishenkilön oikeudesta voimakeinojen käyttöön. Suomalainen lakimiesyhdistys, A-sarja nro 140. Vammala 1979.
- Om excess i nödvärn och i offenträttslig nödvärn. I Skuld och ansvar, Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Iustus Förlag. Uppsala 1985.
 - Vankeinhoitolaitoksen virkamiesten oikeudesta voimakeinojen käyttöön. Vankeinhoidon koulutuskeskus. Helsinki 1992.
 - Om nödvärn. I Flores juris et legum. Festskrift till Nils Jareborg. Iustus Förlag. Göteborg 2002.

- Makkonen, Kaarle.* Oikeudellisen ratkaisutoiminnan ongelmia. Rakenneanalyttinen tutkimus. Suomalainen Lakimiesyhdistys, B-sarja nro 191. Helsinki 1981.
- Matikkala, Jussi.* Henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset. Kauppakaari. Helsinki 2000.
- Näkökohtia rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi annetusta HE 44/2002:sta. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII, Pekka Koskiselle 1.1.2003 omistettu. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 237. Helsinki 2003.
- Mattila, Juhani.* Altiudesta syyllistyä toistamiseen väkivaltarikokseen. Psychiatria Fennica monografiasarja nro 15. Helsinki 1988.
- Mawby, R. I. – Walklate, Sandra.* Critical Victimology: International Perspectives. Sage. London 1994.
- May, Richard.* Criminal Evidence. Sweet & Maxwell. London 1986.
- McColgan, Aileen.* In Defence of Battered Women Who Kill. In Barnett, Hilaire (ed.) Sourcebook on Feminist Jurisprudence. Cavendish Publishing. London 1997.
- Merton, Robert K.* Social Structure and "Anomie". American Sociological Review Vol 3 1968.
- Mielityinen, Ida.* Rikos ja sovittelu: valikoituminen, merkitys ja uusintarikollisuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 167. Helsinki 1999.
- Miller, Susan L.* The Tangled Web of Feminism and Community Policing. In Miller, Susan L. (ed.) Crime Control and Women. Feminist Implications of Criminal Justice Policy. Sage. London 1998.
- Mäkelä, Kaisa.* Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Suomalainen Lakimiesyhdistys, E-sarja nro 4. Helsinki 2001.
- Määttä, Tapio.* Monitieteisyys ympäristöoikeudessa – oikeustieteen sisäiset ja ulkoiset yhteydet oikeustieteellisen tutkimuksen haasteina. Oikeus 3/2000, 333–355.
- Naffine, Ngaire.* Introduction: Feminism and Modern Criminology. In Naffine, Ngaire (ed.) Gender, Crime and Feminism. Aldershot. Dartmouth 1995.
- Naisiin kohdistuva väkivalta.* Väkivaltajaoston mietintö. Sosiaali- ja terveysministeriön tasa-arvo julkaisuja. Sarja B: Tiedotteita 5/1991. Helsinki 1991.
- Nazaroo, James.* Uncovering Gender Differences in the use of Marital Violence: The Effect of Methodology. Sociology Vol. 29 no 3 1995.
- Nicolson, Donald.* Telling Tales: Gender Discrimination, Gender Construction and Battered Women Who Kill. Feminist Legal Studies Vol III no 2 1995.
- Niemi, Hannu.* Uhritutkimuksen käyttökelpoisuus. Katsaus uhritutkimusten menetelmäongelmiin erityisesti tunnettujen uhrien testistä saatujen tulosten valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 72. Helsinki 1985.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna.* Luonnollisen henkilön velkavastuu insolvenssioikeudessa. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 202. Helsinki 1995.
- Naisnäkökulmia velkajärjestelyyn. Oikeus 2/1996, 96–115.
 - Naisia, miehiä vai henkilöitä: seksuaalirikokset ja sukupuoli. Oikeus 2/1998, 4–19. (Niemi-Kiesiläinen 1998a)
 - Onko naisen turvallisuus naisen oma asia? Teoksessa Puheenvuoroja naisiin kohdistuvasta väkivallasta. Sosiaali- ja terveysministeriön tasa-arvo julkaisuja 3/1998. (Niemi-Kiesiläinen 1998b)
 - Våld mot kvinnor och mänskliga rättigheter. Retfærd 1/1999, 49–67.
 - Seksuaalirikosten muutokset ja sukupuolittunut subjekti. Teoksessa Nykyaajan muuttuva oikeus. Suomalainen Lakimiesyhdistys, E-sarja nro 5. Helsinki 2001. (Niemi-Kiesiläinen 2001a)
 - The Deterrent Effect of Arrest in Domestic Violence: Differentiating Between Victim and Perpetrator Response. Hastings Women's Law Journal, Vol 12, 2001. (Niemi-Kiesiläinen 2001b)
 - Oikeus ja sukupuoli. Teoksessa Ervasti, Kaijus ja Meincke, Nina (toim.) Oikeuden tuolla puolen. Kauppakaari. Helsinki 2002.

- Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. WSOY. Helsinki 2004.
- Nieminen, Liisa.* Perusoikeuksien emansipatoriset mahdollisuudet. Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus legaalistrategioiden rajoista. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1990.
- Objektista subjektiksi. Perus- ja ihmisoikeusjärjestelmän sukupuolisidonnaisuudesta. Teoksessa Turunen, Riitta (toim.) Naisnäkökulmia oikeuteen. Gaudeamus. Helsinki 1992.
- Nordborg, Gudrun – Niemi-Kiesiläinen, Johanna.* Women's Peace: A Criminal Law Reform in Sweden. In Nousiainen, Kevät – Gunnarsson, Åsa – Lundström, Karin – Niemi-Kiesiläinen, Johanna (eds) Responsible Selves. Women in the Nordic legal culture. Ashgate Publishing. Aldershot. 2001.
- Nousiainen, Kevät.* Oikeuden systeemi ja naisen arki. Teoksessa Turunen, Riitta (toim.) Naisnäkökulmia oikeuteen. Gaudeamus. Helsinki 1992.
- Metodin? Esitys? Teoksessa Häyhä, Juha (toim.) Minun metodini. WSLT. Helsinki 1997.
- Kielletty uhri. Teoksessa Kivioho, Pirkko (toim.) Puheenvuoroja naisiin kohdistuvasta väkivallasta. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus -arvoajankausi 3/1998.
- Gendered Imagery in Criminal Law. Equalizing Images? In Eriksson, Lars D. – Hurri, Samuli (eds) Dialectic of Law and Reality. Readings in Finnish Legal Theory. Publications of the Faculty of Law, University of Helsinki. Helsinki 1999.
- Nousiainen, Kevät – Pylkkänen, Anu.* Sukupuoli ja oikeuden yhdenvertaisuus. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsinki 2001.
- Nuotio, Kimmo.* Rikosoikeustutkimuksen arvot ja tehtävät. Teoksessa Hirvonen, Ari (toim.) Kohoti 2000-luvun rikosoikeutta. Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja A:8. Helsinki 1994.
- Teko, vaara, seuraus. Rikosvastuun filosofisista, kriminaalipoliittisista ja lainopillisista perusteista. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 216. Helsinki 1998.
- Lainsäätäjän rikosoikeuden yleisten oppien parissa. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII, Pekka Koskiselä 1.1.2003 omistettu. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 237. Helsinki 2003.
- Nuotio, Kimmo – Majanen, Martti.* Rikosoikeuden poluilla. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsinki 2003.
- Nuutila, Ari-Matti.* Toisintoimimismahdollisuus Serlachiuksella ja Honkasalolla – tavoitteita ja arvoja. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia VI rikosoikeuden juhluvuonna 1989. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 1985. Helsinki 1989.
- Rikosoikeuden ABC-kirja. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, rikos- ja prosessioikeuden sarja A: 21. Turku 1995.
- Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1996.
- Rikoslain yleinen osa. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1997
- Nyqvist, Leo.* Väkivaltainen parisuhde, asiakkuus ja muutos: prosessinarviointi parisuhdeväkivallasta ja turvakotien selviytymistä tukevasta asiakastyöstä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja nro 28. Helsinki 2001.
- Näre, Sari.* Nuorten tyttöjen kohtaama seksuaalinen väkivalta ja loukattu luottamus tunnetaloudessa. Teoksessa Lähentelyistä raiskauksiin. Tyttöjen kokemuksia häirinnästä ja seksuaalisesta väkivallasta. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja. Helsinki 2000.
- Pakenevat prinssit. Naisvihaajan muotokuvia. Teoksessa Heinämaa, Sara – Näre Sari (toim.) Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta. Gaudeamus. Helsinki 1994.
- Oberlies, Dagmar.* Tötungsdelikte zwischen Männern und Frauen. Eine Untersuchung geschlechtspezifischer Unterschiede aus dem Blickwinkel gerichtlicher Rekonstruktionen. Centaurus-Verlagsgesellschaft. Pfaffenweiler 1995.
- Der Versuch, das Ungleiche zu vergleichen. Tötungsdelikte zwischen Männern und Frauen und die rechtliche Reaktion. Kritische Justiz 1990.

- O'Donovan Katherine*. Sexual Division in Law. Weidenfeld & Nicolson. London 1985.
- The Medicalisation of Infanticide. In Barnett, Hilaire (ed.) Sourcebook on Feminist Jurisprudence. Cavendish Publishing. London 1995.
- Ohisalo, Jussi*. Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistaminen. Tiivistelmä lausunnoista. Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä 2002:7. Helsinki 2002.
- Ohlin, Lloyd – Tonry, Michael*. Family Violence in Perspective. In Ohlin, Lloyd – Tonry, Michael (eds) Family Violence. University of Chicago Press. Chicago 1989.
- Pajujoja, Jussi*. Väkipalta ja mielentila. Oikeussosiologinen tutkimus syynätakeisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista. Suomalainen lakimiesyhdistys, A-sarja nro 201. Helsinki 1995.
- Peltoniemi, Teuvo*. Perheväkipalta Suomessa ja Ruotsissa – yleisyys ja asenteet. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 54. Helsinki 1982.
- Perheväkipalta. Otava. Helsinki 1984.
- Perhe- ja lähisuhdeväkipalta sosiaali- ja terveydenhuollossa*. Kyselytutkimus ammattityöntekijöiden toiminnasta ja työn kehittämistarpeista. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja 19. Helsinki 1999.
- Perttu, Sirkka*. Vanhuksiin kohdistuva väkipalta ikääntyvien naisten kysymyksenä. Teoksessa Ki- viaho, Pirkko (toim.) Puheenvuoroja naisiin kohdistuvasta väkipallasta. Sosiaali- ja terveys- ministeriön tasa-arvojulkaisuja 3/1998.
- Perttu, Sirkka – Mononen-Mikkilä, Päivi – Rauhala, Riikka – Särkkälä, Päivi*. Päänavaus selviy- tymiseen. Väkipallata kokeneiden naisten käsikirja. Helsinki 1999.
- Pitch, Tamara*. From Oppressed to Victims: Collective Actors and the Symbolic Use of the Cri- minal Justice System. In Naffine, Ngaire (ed.) Gender, Crime and Feminism. Ashgate Publis- hing. Aldershot 1995.
- Pohjonen, Soile*. Naiset, väkipalta ja rikosoikeus. Teoksessa Turunen, Riitta (toim.) Naisnäkökul- mia oikeuteen. Gaudeamus. Helsinki 1992.
- Parisuhde yksityisoikeudellisessa ajattelussa. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 219. Helsinki 1998.
- Poliisitoiminnan yhteydessä kohdattava perheväkipalta*. Sisäasianministeriön poliisiosaston jul- kaisuja 6/2001.
- Polk, Kenneth*. Males and Honor Contest Violence. Homicide Studies Vol 3 nro 1, February 1996.
- Pollak, Otto*. The Criminality of Women. AS Barnes. Philadelphia 1950.
- Pulkkinen, Tuija*. Postmoderni politiikan filosofia. Gaudeamus. Tampere 1998.
- Judith Butler: Sukupuolen suorittamisen teoreetikko. Teoksessa Anttonen, Anneli, Lempiäi- nen, Kirsti ja Liljeström, Marianne (toim.) Feministejä – Aikamme ajattelijoita. Vastapaino. Tampere 2000.
- Pylkkänen, Anu*. Perheen sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Turunen, Riitta (toim.) Naisnäkökul- mia oikeuteen. Gaudeamus. Helsinki 1992.
- Rautkallio, Paavo*. Eräs poliisin voimankäyttötapa. Suomen Poliisilehti 64, 9 (1984) s. 282– 289.
- Ronkainen Suvi*. Sukupuolistunut väkipalta ja sen tutkimus Suomessa. Tutkimuksen katveet valo- keilassa. Naistutkimusraportteja 2/98. Helsinki 1998.
- Rothenberg, Bess*. The success of the battered woman syndrome: An analysis of how cultural ar- guments succeed. Sociological Forum 2002, 17 (1), 81–104.
- ”We don’t have time for social change”. Cultural Compromise and the Battered Woman Syndrome. In Gender & Society, Vol 17, October 2003, 771–787.
- Roxin, Claus*. Rechtfertigungs- und Entschuldigungsgründe in Abgrenzung von sonstigen Stra- fausschliessungsgründen. In Eser, Albin – Fletcher, George P. (Hrsg.) Rechtfertigung und Entschuldigung. Rechtsvergleichende Perspektiven. Band II. Freiburg 1988.

- Ruuskanen, Minna.* The "Good Battered Woman": A Silenced Defendant. In Nousiainen, Kevät – Gunnarsson, Åsa – Lundström, Karin – Niemi-Kiesiläinen, Johanna (eds) *Responsible Selves. Women in the Nordic legal culture.* Ashgate Publishing. Aldershot 2001.
- Tuomioistuinratkaisut diskurssianalyysin kohteena. Teoksessa *Honkatukia Päivi – Karma, Helena – Niemi-Kiesiläinen, Johanna – Ruuskanen Minna (toim.) Diskurssianalyysiä juristeille.* Ilmestyy 2005.
- Sadurski, Wladcislaw.* *Giving Desert Its Due. Social Justice and Legal Theory.* Reidel. Boston 1985.
- Schneider, Elizabeth M.* Equal rights to trial for women: sex bias in the law of self-defence. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 1980 Vol 15.
- Schneider, Elizabeth M. – Jordan, Susan B.* Representation of Women Who Defend Themselves in Response to Physical or Sexual Assault. *Women's Law Reporter* 1978 Vol 4, nr 3.
- Schopp, Robert F.* *Justification Defenses and Just Convictions.* Cambridge University Press. Cambridge 1998.
- Schwartz, Martin D. – DeKeseredy, Walter.* Left Realist Criminology: Strengths, Weaknesses and the Feminist Critique. *Crime, Law and Social Change*, 1991, Vol 15.
- Showalter, Rober C. – Bonnie, Richard J. – Roddy, Virginia.* The Spousal-Homicide Syndrome. *International Journal of Law and Psychiatry.* Vol 3 1980.
- Sigurdardóttir, Þórdís J. – Ólafsdóttir, Hildigunnur.* Vold i nærmiljø. *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, 1998, 85 årg, nr 1, 1–37.
- Siltala, Raimo.* Kymmenen teesiä oikeustieteen metodiopista ja oikeustieteellisestä tutkimuksesta, osa I. *Oikeus* 3/1999, s. 265–285.
- Kymmenen teesiä oikeustieteen metodiopista ja oikeustieteellisestä tutkimuksesta, osa II. *Oikeus* 4/1999, s. 385–409.
- Empirismen haaste – ajatuksia yhteiskuntatieteellisen metodin soveltamisesta lainopissa. Teoksessa *Oikeustiede–Jurisprudentia XXX.* Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1997.
- Oikeustieteen tieteenteoria. Suomalainen lakimiesyhdistys, A-sarja nro 234. Helsinki 2003.
- Sirén, Reino.* Väikvaltagallup 1976: Valtakunnallisten haastattelututkimusten tuloksia. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 40. Helsinki 1980.
- Pahoinpitelyrikollisuus 1950–1997. Kehityspiirteitä ja selittäviä tekijöitä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 169. Helsinki 2000.
- Skjorten, Kristin.* Når makt blir vold. En analyse av seksualisert vold i parforhold. KS-serien nr 4–88. Institutt for kriminologi og strafferett. Oslo 1988.
- Voldsbilder i hverdagen. Om mens forståelse av kvinnemishandling. Pax Forlag Oslo 1994.
- Slettan, Svein.* "Privat dødssraff?" – Er det lov å ta liv i nødverge? *Lov og Rett*, 1987, 594–610.
- Sloan, Irving J.* The law of self-defence: legal and ethical principles. Oceana. New York 1987
- Smart, Carol.* Women, Crime and Criminology. A Feminist Critique. Routledge. London 1976.
- Feminism and the Power of Law. Routledge. London 1989.
- Law, Crime and Sexuality. Essays in Feminism. Sage. London 1995.
- Snare, Annika – Ólafsdóttir, Hildigunnur – Peltoniemi, Teuvo.* Den private volden: om hustrumishandling. I Hoigård, Cecilie – Snare, Annika (red.) *Kvinnerens skyld. En nordisk antologi i kriminologi.* Institutt for kriminologi og strafferett, KS-serien 2. Oslo 1988.
- Statistik om brottslighet.* Brottsförebyggande rådet. – http://www.bra.se/extra/pod/?module_instance=4. Senast uppdaterad 24.8.2005.
- Strahl, Ivar.* Allmän straffrätt i vad angår brotten. Norstedts Förlag. Stockholm 1976.
- Strandell, Harriet.* Vilken familj? Om sociologiska användningar av familjebegreppet. I Pulma, Panu (toim.). *Den problematiska familjen.* Finska historiska samfundet. Helsingfors 1991.
- Sullivan, Roger J.* Immanuel Kant's moral theory. Cambridge University Press. Cambridge 1989.

- Sveins, Petteri.* ”Jos annat sille pikkusormen, se voi viedä koko käden”. Teoriaa ja tarinoita väkivallasta miehen kertomana. *Perheterapia* 16 (3) 2000, 26–60.
- Svensson, Eva-Maria.* Genus och rätt: en problematisering av föreställningen om rätten. Iustus Förlag. Uppsala 1997.
- Sex Equality: Changes in Politics, Jurisprudence and Feminist Legal Studies. In Nousiainen, Kevät – Gunnarsson, Åsa – Lundström, Karin – Niemi-Kiesiläinen, Johanna Responsible Selves. Women in the Nordic legal culture. Ashgate Publishing. Aldershot 2001.
- Teays, Wanda.* Standards of Perfection and Battered Women’s Self-Defense. In French, Stanley G. – Purdy, Laura M. – Teays, Wanda (eds) Violence Against Women. Philosophical Perspectives. Cornell University Press. Ithaca 1998.
- Tirkkonen, Tauno.* Suomen rikosprosessioikeus I, 2. painos. Suomalainen Lakimiesyhdistys, B-sarja nro 25. Helsinki 1969.
- Suomen rikosprosessioikeus II, 2. uud. painos. Suomalainen Lakimiesyhdistys, B-sarja nro 56. Helsinki 1972.
 - Suomen prosessioikeus pääpiirteittäin, 5. painos. Toim. Halila, Jouko. Suomalainen lakimiesyhdistys, B-sarja nro 71. Helsinki 1981
- Tolonen, Hannu.* Oikeuden kielet ja teorit. Teoksessa Jyräki, Antero (toim.). Oikeuden kielet: oikeus ja oikeudellinen ajattelu monikielisessä maailmassa. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, kokoomateosten sarja 7. Turku 1999.
- Tolonen, Tarja.* Pojat, väkivalta ja sosiaalinen järjestys. Teoksessa Hoikkala, Tommi (toim.) Miehenkuvia. Välähdyksiä nuorista miehistä Suomessa. Gaudeamus. Helsinki 1996.
- ”Everyone at school thinks I am a nerd...”. Schoolboys’ fights and ambivalence about masculinities. *Nordic Journal of Youth Research*. Vol 6, nr 3, September 1998.
- Träskman, Per Ole.* Ostettu seksi on kielletty seksi. *Lakimies* 3/2004, 479–492.
- Tuori, Kaarlo.* Oikeuden rationaalisuus. Max Weber ja Jürgen Habermas oikeuskehityksen tulkit-sijoina. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D 4. Helsinki 1988.
- Kriittinen oikeuspositivismi. WSLT. Helsinki 2000.
- Tuovinen, Timo.* Hätävarjelun ja rikoslainsäädännön luonne. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitel-mia VI rikosoikeuden juhluvuonna 1989. Suomalainen Lakimiesyhdistys, A-sarja nro 1985. Helsinki 1989.
- Uniacke, Suzanne.* Permissible killing. The self-defence justification of homicide. Cambridge University Press. Cambridge 1994.
- Usko, toivo, apu.* Kyselytutkimus Etelä-Suomen läänin kunnille. Etelä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja. Helsinki 2003.
- Utriainen, Terttu.* Güterabwägung im Bereich der Rechtfertigungsgründe im finnischen Strafrecht. In Eser, Albin – Fletcher, George P. (Hrsg.) Rechtfertigung und Entschuldigung. Rechtsver-gleichende Perspektiven. Band II. Freiburg 1988.
- Näyttökysymys henkirikoksessa. Teoksessa Lapin korkeakoulun oikeustieteellisen osaston juhlakirja. *Juridica Lapponica* 1. Rovaniemi 1986.
- Vega, Judith.* Coercion and Consent: Classical Liberal Concepts in Texts on Sexual Violence. In Naffine, Ngaire (ed.) Gender, Crime and Feminism. Cambridge 1995.
- Vikatmaa, Juha.* Erehdyksestä. Suomalainen lakimiesyhdistys, A-sarja nro 91. Turku 1970.
- Virolainen, Jyrki – Martikainen Petri.* Pro & Contra. Tuomion perustelemisen keskeisiä kysy-myksiä. Talentum. Helsinki 2003.
- Väkivaltaa kokeneiden auttaminen.* Opas ammattihenkilöstölle. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1998:1. Helsinki 1998.
- Walker, Lenore.* The Battered Woman. Harper & Row. New York 1979.
- The Battered Woman Syndrome. 2nd ed. Springer Publishing. New York 2000.

- Walklate, Sandra.* Understanding criminology. Current theoretical debates. McGraw – Hill. Buckingham 1998.
- Wallén, Per-Edwin.* Nödvärnsrätten. Advokaten 1987, nr 3–4 ja 5–6, 156–169 ja 253–266.
- Wells, Celia.* Battered woman syndrome and defences to homicide: where now? Legal Studies 1994, Vol 14, 266–293.
- Wennberg, Suzanne.* Om överskriden nödvärnsrätt respektive putativt nödvärn. Juridisk Tidskrift 1990–1991, 286–291.
- Grov kvinnofridskränkning – en problematisk brottskonstruktion. Svensk Juristidning 2000, 792–804.
- Wilhelmsson, Thomas.* Vastuu ja yksityisoikeuden Systemi. Lakimies 8/1997, 1180–1205. (Wilhelmsson 1997a)
- Sosiaalisen siviilioikeuden metodiset lähtökohdat. Teoksessa Häyhä, Juha (toim.) Minun metodini. WSLT. Helsinki 1997. (Wilhelmsson 1997b)
- Wilson, James Q. – Herrnstein, Richard.* Crime and Human Nature. The Definite Study of the Causes of Crime. Touchstone Books. New York 1985.
- Wolfgang, Marvin E.* Studies in Homicide. Harper & Row. New York 1967.
- Zila, Josef.* Nödvärn mot flera medverkande i ett brottsligt angrepp samt ansvar för handlande i sk putativt nödvärn. Juridisk Tidskrift 1995–1996, 1141–1145.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- Fry, Douglas P. Esitelmä Helsingin yliopistossa 5.11.1998. Fry 1998b.
- Maguigan, Holly. Haastattelu 30.3.1998 New Yorkissa.
- Schneider, Elizabeth. Haastattelu 30.3.1998 New Yorkissa.

VIRALLISJULKAISUT

- BRÅ (1994): Våld mot kvinnor i nära relationer. BRÅ PM 1994:4. Stockholm 1994.
- BRÅ-Rapport 2001:11. Dödligt våld mot kvinnor i när relationer.
- HE 125/1975 II vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslain 6 luvun ja siihen liittyvien säännösten uudistamisesta.
- HE 94/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslain kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäviksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.
- HE 82/1995 vp. Hallituksen esitys rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi.
- HE 6/1997 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta.
- HE 44/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.
- HE 144/2003 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lähestymiskiellosta annetun lain muuttamisesta ja laiksi rikoslain 21 luvun 17 § kumoamisesta.
- Korkeimman oikeuden oikeusministeriölle 5.3.2001 antama lausunto luonnoksesta hallituksen esitykseksi rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeviksi säännöksiksi. OH 2001/5.
- LaVM 22/1994 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäviksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.

LaVM 28/2002 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

Oikeusministeriön ehdotus uusiksi rikosoikeudellisen vastuun poistaviksi säännöksiksi.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 2000:5.

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 2003:1.

Pekingin julistus ja toimintaohjelma 1996. YK:n neljäs maailmankonferenssi naisten aseman edistämiseksi. Ulkoministeriön julkaisuja 6.

PeVL 31/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

Prop. 1997/98:55. Kvinnofrid.

Prop. 1998/99:145. Ändring av fridskränkingsbrotten.

Rikoslakiprojektin ehdotus rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeviksi säännöksiksi.

SOU 1986:14.

SOU 1995:60 Kvinnofrid.

Lyhenteet

AO	Alioikeus
BrB	Brottsbalken (Ruotsi)
D.C.	District of Colombia
DL	Defensor Legis
EIS	Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus
HE	Hallituksen esitys Eduskunnalle
HHO	Helsingin hovioikeus
HO	Hovioikeus
HovR	Hovrätt (Ruotsi)
ISHO	Itä-Suomen hovioikeus
JT	Juridisk tidskrift
KKO	Korkein oikeus
KM	Komiteanmietintö
KouHO	Kouvolan hovioikeus
KO	Käräjäoikeus
L	Laki
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
LM	Lakimies
N.J.	New Jersey
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
NtfK	Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö
RHO	Rovaniemen hovioikeus
RL	Rikoslaki
RLP	Rikoslakiprojekti
SOU	Statens offentliga utredningar (Ruotsi)
SVT	Suomen virallinen tilasto
RVA	Asetus rikoslain voimaannapemisesta
SvJT	Svensk Juristtidning
THO	Turun hovioikeus
VHO	Vaasan hovioikeus
vp	Valtiopäivät

I JOHDANTO

1 Kysymyksenasettelu

1.1 TUTKIMUKSEN KOHDE

Tutkimukseni kohteena ovat hätävarjelun edellytykset tapauksissa, joissa hätävarjeluväite liittyy parisuhdeväkivaltaan. Tutkin hätävarjelusäännöksen soveltamista tapauksissa, joissa hätävarjeluteoksi väitetyn teon on tehnyt nainen ja teko on kohdistunut häntä pahoinpidelleeseen mieheen, jonka kanssa nainen on elänyt parisuhteessa. Väitettyä hätävarjelutekoa edeltänyt oikeudeton hyökkäys on siis näissä tapauksissa osa naiseen kohdistunutta parisuhdeväkivaltaa. Parisuhdeväkivalta onkin se viitekehys, jonka puitteissa tässä tutkimuksessa analysoin hätävarjelun edellytyksiä.

Hätävarjelusäännöstä voi lähestyä myös yhtenä mahdollisena esimerkkinä rikoslain yleisten oppien muovautumisesta maskuliinisen mallin mukaiseksi ja tämän mallin problemaattisuudesta. Sellaisena sitä on kansainvälisessä kirjallisuudessa pidetty jo jonkin aikaa.¹ On aika tarkastella tilannetta tarkemmin Suomen oikeusjärjestyksen osalta.²

Parisuhdeväkivalta on pääasiassa miesten naisia kohtaan harjoittamaa väkivaltaa.³ Näitä tekoja oikeuslaitos käsittelee samojen sukupuolineutraalien säännösten mukaan kuin muitakin väkivallantekoja. Selvitän tutkimuksessani, kuinka väkivaltaisen käyttäytymisen maskuliininen leima näkyy tapauksissa, joissa tuomioistuin on joutunut ottamaan kantaa parisuhdeväkivallan luonteeseen.

Tutkimukseni kohteena on parisuhdeväkivallan varsin poikkeuksellinen muoto, naisen kumppaniinsa kohdistama tämän kuolemaan johtanut väkivalta,

¹ Minna Lahti toteaa, että ”new legislation does not produce altered notions of domestic order and intimacy within it in any straightforward manner. – In addition, juridical discourse is not immune to the contexts in which it operates. The legitimacy of juridical discourse is built on relying on ‘objectivity’, which is untained by cultural influence. Like other professional discourse that relies on existing hierarchies, juridical discourse consistently naturalizes the use of power in the domestic realm. Hence, even if it attempts to maintain an image of discourse that lies outside its contexts, juridical discourse is tied by its history, and, particularly, the historical separation between domestic and the public. – The interpretation of laws repeatedly reproduces the most commonly shared and reproduced, often stereotypical, notions of violence. Since legal practices reflect the same norms and biases present in the culture at large, the effectiveness of new laws can never be taken for granted”. Lahti M 2001, s. 52–53. Esimerkiksi Anita Dahlberg kirjoittaa: ”Nödvärnssituationen bygger på anfall och försvar enligt schabloner för kamp män emellan.” Dahlberg 1995 s. 41. Celia Wells puolestaan toteaa: ”Behind [the defence] lies an image, a stereotype, of isolated one-to-one (man to man) violence.” Wells 1994 s. 272. Ks. myös esimerkiksi Gillespie 1989.

² Ks. myös Nousiainen 1999, Smart 1989.

³ Parisuhdeväkivallassa noin yhdeksän kymmenestä pahoinpitelijästä on mies. Ks. mm. Oikeustilastollinen vuosikirja 1999 s. 2.

ja tällaisten tekojen käsittely tuomioistuimissa. Vaikuttaako asian käsittelyyn rikosprosessissa se, että kuva väkivallantekijästä on maskuliininen, kun väkivallantekijä onkin nainen? Miten väkivallanteon käsittelyyn oikeuslaitoksessa vaikuttaa se, että osapuolet ovat olleet keskenään parisuhteessa? Vaikuttaako parisuhdeväkivallan luonne tapausten käsittelyyn? Vaikuttavatko käsitykset parisuhdeväkivallasta hätävarjeluväitteen juridiseen arvioimiseen? Näihin kysymyksiin haen tutkimuksessani vastauksia.

Sekä parisuhdeväkivallan yleisyys että yhteiskunnan suhtautuminen parisuhdeväkivaltaan kertovat asenteista sukupuolten asemaa kohtaan yleensä. Parisuhdeväkivaltaan liittyvien tapausten käsittely tuomioistuimissa toimii siten indikaattorina yhteiskunnassa ja oikeuslaitoksessa vallitsevista asenteista. Oletamani on, että parisuhdeväkivallan sukupuolitunut luonne vaikuttaa oikeusprosessiin ja sen lopputulokseen. Kohdistamalla tutkimus oikeusprosessiin on mahdollista saada selville, pitääkö oletama paikkaansa.⁴

Parisuhdeväkivallan kehityksen sisällä tutkimuksellinen näkökulmani kohdistuu siihen, millaisia ongelmia esiintyy, kun hätävarjelusäännöksiä sovelletaan parisuhdeväkivaltaan. Parisuhdeväkivallassa väkivallan tekijöinä ovat useimmiten miehet. Pohdin erityisesti sitä, kuinka hätävarjelusäännöksiä on sovellettu tapauksissa, joissa naiset ovat kertoneet käyttäneensä hätävarjeluoikeuttaan väkivaltaista miestä vastaan.

Tarkastelen näiden tapausten avulla myös yleisemmin sitä, millaisia käsityksiä parisuhdeväkivallan syistä ja luonteesta oikeuslaitoksessa esiintyy. Tämänkaltaiseen tarkasteluun tapaukset soveltuvat hyvin. Suurin osa parisuhdeväkivallasta on piilorikollisuutta, joka ei päädy oikeuslaitoksen käsiteltäväksi. Mikäli tapauksessa on kyse pahoinpitelystä, käsittely on varsin rutiininomainen eikä päätöksen perusteleva edellytä tuomioistuimelta kovin laajaa pohdiskelua. Henkirikostapaukset käsitellään lähes aina tuomioistuimessa ja niiden käsittelyyn paneudutaan perusteellisemmin, todistelua esitetään laajasti jne.⁵ Kun vastaajana oleva nainen tekee hätävarjeluväitteen ja väittää oikeudettoman hyökkäyksen olleen parisuhdeväkivaltaa, tuomioistuimen on otettava kantaa myös parisuhdeväkivaltaan suoranaisesti liittyviin kysymyksiin. Näin ollen tapausten asiakirja-aineisto on hedelmällinen tutkimukseni tarkoituksen kannalta. Käyttämällä vertailuaineistona korkeimman oikeuden hätävarjelua koskevia ratkaisuja pyrin erottelemaan, missä määrin tapauksiin sisältyy sukupuoleen liittyviä tekijöitä ja missä määrin kyse on hätävarjelusäännöksen tulkinnasta.

⁴ Täsmennän tutkimuksen kysymyksenasettelua jaksossa I.3.

⁵ Poikkeuksen tästä muodostavat mm. ns. murha-itsemurhat, joissa henkirikokseen tai henkirikoksiin syyllistynyt henkilö surmaa tämän jälkeen itsensä.

1.2 HÄTÄVARJELUSTA

Hätävarjelu on oikeuttamisperuste eli se poistaa teolta sen oikeudenvastaisuuden. Oikeus hätävarjeluun perustuu kahteen perusajatukseen. Yhtäältä voidaan painottaa sitä, että kyse on yksilön oikeudesta puolustaa itseään. Toisaalta voidaan katsoa, että oikeutettu hätävarjeluteko ylläpitää oikeusjärjestystä silloin(kin), kun julkinen valta ei siihen kykene. Jälkimmäisen ajatuksen rinnalle on kuitenkin tuotava ajatus siitä, että kun yksityisten henkilöiden välinen väkivalta on ei-toivottua, ts. valtiolla on väkivaltamonopoli, niin hätävarjeluteko on aina poikkeus yleisestä säännöstä ja viimesijainen vaihtoehto. Tiettyjen olosuhteiden vallitessa on oikeus käyttää puolustautumiseen keinoja, joiden käyttäminen ei muutoin ole sallittua.⁶

Hätävarjelussa on vastakkain kaksi ristiriitaista intressiä, joista toisen on väistytävä.⁷ Toisaalta intressivertailusta ei kuitenkaan ole puhtaasti kyse. Esimerkiksi ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuva hyökkäys on lupa torjua käyttäen voimakkaampia voimatoimia kuin mitä hyökkääjä käyttää ja aiheuttaen hyökkääjälle vakavampia vammoja kuin mihin hyökkäys olisi voinut johtaa.⁸

Hätävarjeluun liioittelu puolestaan katsotaan anteeksiantoperusteeksi, jolloin teko jää oikeudenvastaiseksi, mutta tekijän syyllisyys ja teon moitittavuus poistuvat.⁹ Tarkastelen tutkimuksessani näitä peruskäsitteitä myös sukupuolittuneen ajattelun näkökulmasta. Sukupuolittuneella ajattelulla tarkoitan niitä kielen ja kulttuurin rakenteita, jotka ilmaisevat ominaisuuksia ja tekemisen ja olemisen tapoja, jotka nähdään joko miehille tai naisille tyypillisinä ja luonteenomaisina.

Dikotominen jako ”naiselliseen” ja ”miehiseen” tapaan toimia ja sukupuolten hahmottaminen kahdeksi erilaiseksi elementiksi leimaa voimakkaasti yhteiskuntaamme ja elämäämme. Tämä dikotomia on siinä määrin osa kulttuuriamme, että (oikeus)tieteellinen keskustelu ei ole sen ulkopuolella. Onko siis jo oikeuttamisen ja anteeksiannon käsitteissä ja niiden taustalla olevassa moraaliseettisessä arvioinnissa piirteitä sukupuolittuneesta diskurssista? Millä tavalla oikeustiede ja oikeudelliset käytännöt tuottavat sukupuolta ja millainen suhde niillä on sukupuolittuneeseen väkivaltaan?¹⁰ Ovatko lainsäädännön muutokset

⁶ Hätävarjelusäännöksen historiasta ja perusteista ks. Majanen 1979 s. 1–22. On selvää, että henkilölle sallittavia voimakeinoja on arvioitu eri tavoin eri aikoina ja eri yhteiskunnissa. Onpa suhtautumista hätävarjelu-oikeuteen pidetty jopa poliittisten peruskatsomusten indikaattorina. Tuovinen 1989 s. 440, Schröder 1972 s. 127–142.

⁷ Nuutila 1997 s. 281.

⁸ Ks. tältä osin HE 44/2002 vp. s. 114–115.

⁹ On toki myös mahdollista, että hätävarjeluun liioitteluna tehdystä teosta tuomitaan rangaistus. Hätävarjeluun liioittelu voi tällöin johtaa rangaistuksen lievennykseen.

¹⁰ Diskurssi tarkoittaa tässä asioiden ja ilmiöiden erilaisten merkitysten tuottamista ja uusintamista kielen kautta yhteiskunnallisella tasolla. Diskurssista ks. Eskola – Suoranta 1998 s. 195, Jokinen ym. 1999 ja diskurssin määritelmistä myös Howarth s. 2–8. Tekstien analysoimisessa täl-

ja niiden ilmaisema asennemuutos suhteessa naisiin kohdistuvaan väkivaltaan tuottaneet asennemuutoksen juridisessa diskurssissa?¹¹ Voidaan myös kysyä, ovatko rikosoikeuden tavat kategorisoida tekoja eri perustein eri luokkiin kuuluviksi sukupuolittuneita eli sisältävätkö ne sukupuolittuneita käyttäytymisolehtuksia.¹²

Tutkimushypoteesini on, että oikeutetun hätävarjeluteon mallin takana on implisiittinen käsitys miehisestä toimijasta ja malli miehisestä teosta.¹³ ”Ideaalitilanteessa” kaksi tasavertaista henkilöä (miestä) kohtaavat. Hyökkäyksen torjumisen on tapahduttava kasvokkain ja ”reilun tappelun” säännöin: mikäli hyökkääjällä ei ole asetta, ei puolustautujakaan saa sitä käyttää. Mikäli hyökkääjä esimerkiksi kääntää selkensä ja/tai poistuu paikalta, on toisen osattava tulkita se merkiksi hyökkäyksen päättymisestä. Malli siis sisältää mm. oletuksen siitä, että henkeään tai terveyttään hyökkäystilanteessa puolustava käyttää ensisijaisesti fyysistä voimaa(nsa) puolustautumiseen. Hänellä on oletetusti myös taitoa käyttää fyysisistä voimaa siinä määrin ja sellaisella tavalla, että teko säilyy puolustettavana; uhkausta tai uhkaavaa hyökkäystä vastaan ei saa käyttää hengenvaarallista voimaa jne. Hyökkäyksen kohteen on näin ollen osattava tulkita uhkauksen tai hyökkäyksen vakavuusaste. Mikäli teko ylittää hätävarjelun kriteerit esimerkiksi sen suhteen, että fyysisen voiman käyttämisen sijasta puolustautuja käyttää asetta, se katsotaan helposti enintään anteeksiannettavaksi. Tässä tutkimuksessa tavoitteeni on tuon ”mallin” tekeminen näkyväksi ja samalla sen kyseenalaistaminen tapauksissa, jotka poikkeavat siitä voimakkaastikin. Tuon esiin vallitsevan tilanteen ongelmallisia puolia ja käytän tässä tehtävässä välineenä esimerkkejä tapauksista, joissa katson ongelmien tulleen konkreettisiksi.¹⁴

Hätävarjelutapauksia on oikeuskäytännössämme esiintynyt siinä määrin vähän, että ”hätävarjelutyypitapausta” on vaikea hahmottaa. Tapaukset ovat olleet keskenään hyvinkin erilaisia.¹⁵ Tästä huolimatta on havaittavissa, että hä-

lä tavoin voidaan kysyä, miten diskurssit uusintavat ja muuttavat maailmaa, mitä instituutiota ne vahvistavat ja mitä vaientavat, kenelle niistä on hyötyä ja kenelle haittaa. Husso 2003 s. 28.

¹¹ Viitataan tässä esimerkiksi lainmuutokseen, joka teki pahoinpitelystä yksityisellä paikalla yleisen syytteen alaisen (578/1995), ja lähestymiskiellosta annettuun lakiin (898/1998).

¹² Diskurssi ei tässä tutkimuksessa viittaa esimerkiksi Habermasin diskurssiteoriaan tai Tuorin kehittäilyihin oikeuden kommunikatiivisesta rationaalisuudesta. Ks. tältä osin Tuori 1988 s. 148 ja 2000 s. 89–137. Se ei myöskään tässä varsinaisesti viittaa oikeudenkäyntiin diskurssina tai diskursiivisena tapahtumana. Ks. tältä osin esim. Ervo 1996 s. 95–96 ja 2002 s. 825–827. Kysymys ei ole myöskään mm. Virolaisen ja Martikaisen analysoimasta tuomion perustelemisen diskurssista. Ks. tältä osin Virolainen ja Martikainen 2003 s. 107.

¹³ ”Miehisellä” viitataan tässä miehisyyteen, johon kulttuurisissa kontekstissamme luontevasti yhdistyy fyysisen voiman harjoittaminen, sen käyttämisen harjoittelu esim. urheilussa jo poikavuosista alkaen jne. Ks. tästä esim. Grönfors 1994 ja Fry 1998a.

¹⁴ Tällaista lähestymistapaa voi pitää naisoikeudelle luonteenomaisena. Ks. Pylkkänen 1992 s. 126.

¹⁵ Heinonen lausui 1980-luvulla, että juuri yleisten oppien alueella oikeuskäytännön ratkai-

tävarjelusäännöksen taustalle voidaan hahmottaa tietynlainen tyyppitapaus. Tyyppitapausajattelua sovellettaessa on kysyttävä, ovatko ongelmallinen tapaus ja tyyppillinen tapaus siinä määrin samankaltaisia, että ne voidaan rinnastaa oikeudellisesti. Mikäli käsiteltävä tapaus poikkeaa tyyppitapauksesta, on vastaus kieltävä. Tämänkaltaisen ajattelu lieene paitsi apuna käytännön tuomarin työssä myös yleisinhimillistä: pyrimme löytämään tapauksille ja ilmiöille yhteisiä piirteitä. Muodostamme niistä ryhmiä, jotta kykenisimme sijoittamaan uudet havainnot muutoin liian mutkikkaaksi käyvään maailmankuvaan. Yhteiset piirteet korostuvat ja muut, vähemmän merkitykselliset tapauksia erottavat piirteet syrjäytyvät.¹⁶

Myös oikeudellinen perinne ”vetää” ajatteluun, joka toimii henkilöiden ja asioiden määrittelyjen ja kategorisointien kautta. Tällainen ajattelutapa mahdollistaa sen, että myös sukupuolittuneet käsitykset asioiden, henkilöiden ja käyttäytymistapojen ominaispiirteistä pääsevät mukaan osaksi määrittelyjä ja kategorisointeja, tahdottiinpa sitä tietoisesti tai ei.

Tyyppitapausajattelu on tässä kontekstissa mitä luontevin tapa jäsentää monimutkainen todellisuus juridiseen kehykseen sopivaksi. Mikäli siis hätävarjeluun tyyppitapaus sisältää esimerkiksi parisuhdeväkivallasta poikkeavia piirteitä, on parisuhdeväkivaltatapauksen vaikea mahtua tyyppitapauksen raameihin ja ero parisuhdeväkivallan ja muun väkivallan välillä voi vaikuttaa hätävarjelusäännöksen tulkintaan.¹⁷

sut ovat ennen kaikkea juttukohtaisia ratkaisuja. Sen vuoksi niiden avulla on vaikea kehittää yleisten oppien järjestelmää tai ottaa kantaa oikeuskirjallisuudessa ristiriitaisia kannanottoja heittäneisiin teorioihin. — Yleisten oppien järjestelmä, ennen kaikkea rikoksen rakenne, ja monet yleisiin oppeihin kuuluvat teoriat ovat niin korkealla abstraktion tasolla, ettei konkreettisten oikeustapausten ratkaisemisesta ilmeisesti vastaisuudessaakaan voida saada ratkaisevaa apua yleisten oppien kehittämisessä. Heinonen 1986 s. 50. Kymmenisen vuotta myöhemmin Nuotio totesi, että tuomioistuimet eivät voi ratkaisutoiminnassaan edetä yleisempien systematisointia koskevien kysymysten pariin, koska heidän perspektiivinsä on väistämättä rajattu nimenomaan käsillä olevan jutun ratkaisemiseen. Toisaalta Nuotio jatkoi: luonnollisesti hieman eri asemassa ovat tässä suhteessa ylempien oikeusasteiden ratkaisut siltä osin kuin niillä katsotaan olevan ennakkopäättösarvoa. Nuotio 1994 s. 117. Sitä, kuinka paljon yleisten oppien tuore kodifointi kaiken kaikkiaan on perustunut oikeuskäytäntöön, on vaikea arvioida. Voidaan kuitenkin todeta, että esimerkiksi tahallisuuden määrittelyssä korkeimman oikeuden ratkaisuilla on ollut merkittävä rooli.

¹⁶ Makkonen 1981 s. 31 ss.

¹⁷ Tyyppitapausajattelusta ks. Nuutila 1996 s. 165–172. Ks. myös Lappi-Seppälä, joka toteaa, että rangaistuksen määrittämisessä määritetään ensiksi vertailukohteet, jotka ovat a) rikostyyppin tavallisimmat tapaukset eli tyyppitapaukset ja b) näihin liittyvät rangaistukset eli normaalirangaistusvyöhyke. Toisessa vaiheessa verrataan konkreettista tapausta tyyppitapaukseen. — Ratkaisu on helpompi edettäessä rikosten välisen vertailun pohjalta. Se, että tämän vertailun vuoroa tulee tapahtua nimenomaan typologioiden pohjalta, perustuu taas siihen, että rikosten ilmenemismuodot näyttäytyvät tarkastelijalleen klassisen ratkaisuteorian olettaman yhtenäisen jatkumon sijasta suhteellisen homogeenisina tyyppinä. Lappi-Seppälä 1987 s. 103 ja 105. Tyyppitapausajattelun käyttämisestä tutkimuksellisenä apuvälineenä ks. myös esim. Mäkelä 2001.

1.3 YHDENVERTAISUUDESTA

Tarkastelen tutkimuksessani rikosoikeudellisen järjestelmän tiettyjä piirteitä myös yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Rikosoikeudessa yhdenvertaisuus on keskeinen periaate.¹⁸ Samanlaiset tapaukset on ratkaistava samalla tavalla. Periaate ei kuitenkaan ole ongelmaton. Keskeiseksi kysymykseksi nousevat mm. ne kriteerit, joiden mukaan tapaukset katsotaan keskenään siinä määrin samankaltaisiksi, että samanlaista kohtelua voidaan tällä perusteella vaatia. Millä kriteereillä tapausten samankaltaisuus vahvistetaan? ”Vasta kun kriteerit on lyöty lukkoon, takaa yhdenvertaisuus oikeudenmukaisen kohtelun”, toteaa Lappi-Seppälä.¹⁹ Toisaalta kyse on aina tietyn yksittäisen normin soveltamisesta. Kriteerit, joiden perusteella samankaltaisuus vahvistetaan, vaihtelevat normeittain. Tarkastelen tutkimuksessani, millaisia kriteerejä luokitella tapaukset samanlaisiksi tai erilaisiksi on löydetävissä hätävarjelutapauksissa.

Perusoletuksenani on, että lainsäädännön sukupuolineutraalius eli se, että laki ei aseta kansalaisia eri asemaan sukupuolen perusteella, ei välttämättä takaa kansalaisten yhdenvertaista kohtelua. Järjestelmän rakenteet voivat siitä huolimatta tuottaa lopputuloksen, jossa sukupuoli aiheuttaa erilaisen kohtelun.²⁰ Se voi tuottaa tosiasiallisesti syrjivää kohtelua mm. sivuuttamalla systemaattisesti tiettyjä näkökulmia tai pitämällä niitä merkityksettöminä. Tämän pohjalta voidaan kysyä, miten yhdenvertaisuus toteutuu nykyisessä järjestelmässä. Voiko se toteutua kolmannen vuosituhaten yhteiskunnassa, jos rikosoikeusjärjestelmän taustalla olevat kulttuuriset perusarvot ovat peräisin ajalta, jolloin järjestelmä alkoi vasta muotoutua? Missä määrin arvomme ovat muuttuneet ja miten se näkyy oikeusjärjestelmän muutoksessa?

Yhdenvertaisuuden käsite ei toki ole uusi juridisessa diskurssissa. Ihmisten yhdenvertaisuus nousi jo muutama vuosisata sitten valistusajattelussa keskeiseksi oikeudenmukaisuuden mittapuuksi, ja edelleen oikeudenmukaisuus määritellään viime kädessä yhdenvertaisuuden avulla.²¹ Yhdenvertaisen kohtelun käsitteen vastakohta puolestaan on *syrjintä*, joka tarkoittaa asiaankuulumattomien erojen tekemistä.²² Syrjinnän käsite on laaja: esimerkiksi naisiin kohdistuvaa väkivaltaa laajamittaisena ja universaalina ilmiönä voidaan pitää syrjintänä ja sellaisena sitä on jo jonkin aikaa pidetty useissa kansainvälisissä sopimuksis-

¹⁸ Asiasta voidaan olla myös toista mieltä. Ks. esim. Törnudd, jonka mukaan suhteellisuusperiaate sinänsä riittäisi. Törnudd 1983 s. 78. Samoin SOU 1986:14 s. 143. Keskustelusta kootusti Lappi-Seppälä 1987 s. 183–188.

¹⁹ Lappi-Seppälä 1987 s. 183.

²⁰ Englannin kielessä ilmiötä voidaan kutsua ytimekkäästi termillä *gendered harm*.

²¹ Nousiainen – Pylkkänen 2001 s. 8.

²² Termit syrjintä ja diskriminaatio eivät ole aivan yhteneviä. Syrjintä viittaa pitämiseen syrjässä, pitämiseen sivussa. Diskriminaatio on terminä neutraalimpi viitattessaan eron tekemiseen. Tämä selittää myös sen, miksi termi ”positiivinen diskriminaatio” on mahdollinen, kun taas termi ”positiivinen syrjintä” olisi absurdi. Ks. terminologiasta lisää *ibid.* s. 11.

sa.²³ Erityisesti naisiin kohdistuvaa syrjivää kohtelua on toisaalta pidetty vaikeasti tunnistettavana juuri laajuutensa vuoksi. Syrjintä on helpointa tunnistaa silloin, kun se kohdistuu (pienehköön) vähemmistöön.²⁴

Yhdenvertaisuuden ideaa voidaan pitää länsimaisen oikeuden perustana. Se, mitä yhdenvertaisuudella on tarkoitettu, on tosin vaihdellut suurestikin. Esi-merkiksi aristoteelisen ajattelun tapa hahmottaa yhdenvertaisuus on kaukana siitä, mitä nykyisin ymmärrämme yhdenvertaisuudella. Ajattelu lähti siitä, että eri ihmisryhmät ovat erilaisia. Ihminen kuului joko orjien, vapaiden, miesten tai naisten ryhmään ja yhdenvertaisuus koski kunkin ryhmän sisällä olevia ihmisiä, ei yhdenvertaisuutta ryhmien välillä. Ryhmään kuuluminen identifioi ihmisen erottelevasti muihin ryhmiin kuuluviin ihmisiin nähden.

Tämänkaltaiseen ajatteluun tuli yleisemmin ratkaiseva muutos vasta valistusajalla. Ihmiset on katsottu oikeudellisesti samanlaisiksi vasta 1600-luvulta lähtien. *Oikeudellinen samanlaisuus* onkin yhdenvertaisen kohtelun ydin. Diskriminaatio on kiellettyjen erojen tekemistä tai kielletyn, oikeudellisen merkityksen antamista olemassa olevalle eroavaisuudelle. Tasa-arvon taas on usein katsottu merkitsevän sitä, että samanlaisia tapauksia on käsiteltävä samalla tavoin, ellei ole olemassa erityisiä syitä, jotka oikeuttaisivat poikkeamaan tästä pääsäännöstä.²⁵

Voidaan itse asiassa todeta, että yhdenvertaisuuden idea paradoksaalisesti korostaa mm. sukupuolta tekemällä sen ikään kuin näkyväksi korostaessaan, että mm. sen perusteella eron tekeminen ihmisten välillä on kielletty. Syrjivien käytäntöjen ehkäisemiseen pyrkivät kategorisoivat menettelytavat tuovat ihmisten väliset erot näkyviksi ja tiedostetuiksi ja siten myös merkittäviksi luokittellessaan ne syrjintäperusteiksi.

Syrjinnän havaitseminen on vaikeaa siksi, että se ei useimmiten nykymuo-

²³ Vuonna 1992 CEDAW-komitean 19. tulkintasuosituksessa laajennettiin CEDAW-sopimuksen naisiin kohdistuvan syrjinnän käsitettä koskemaan myös sukupuolittunutta väkivaltaa. CEDAW-komitean kyseinen tulkintasuositus määrittelee väkivallan nimenomaan sukupuolittuneeksi väkivallaksi sillä perusteella, että se kohdistuu naiseen koska hän on nainen tai vaikuttaa kohtuuttomasti naiseen. Tulkintasuosituksessa sukupuolittuneeksi väkivallaksi luetaan teot, jotka aiheuttavat fyysistä, psyykkistä tai seksuaalista vahinkoa tai kärsimystä, tällaisilla teoilla uhkaaminen, pakottaminen sekä muut vapauden loukkaukset. CEDAW-komitean Yleinen tulkintasuositus nro 19, Yleiset kommentit nro 6 (1992). Mainittakoon, että esimerkiksi Ruotsin ulkoministeriön vuoden 2003 ihmisoikeusraportissa mainitaan Suomen kohdalla ongelmana naisiin kohdistuva väkivalta, joka on pysynyt ”mitoiltaan niin korkeana, ettei sitä voida pitää hyväksyttävänä”.

²⁴ Hunter – Mack 1997 s. 365. Hunter ja Mack toteavat, että esimerkiksi rotuun tai sukupuoleen kohdistuvan syrjinnän tunnistamisessa on suuri ero, vaikka myös rotuun perustuva syrjintä on voinut kohdistua jopa väestön enemmistöön (apartheid).

²⁵ Tämän määritelmän problemaattisuudesta ks. mm. Nieminen 1990 s. 390 ss. Nieminen toteaa, että määritelmä ei ole neutraali, vaikka se siltä kuulostaakin: ”Ratkaisevaa on, mitkä tapaukset tulkitaan samanlaisiksi. Ketkä muodostavat sen perusjoukon, johon muita verrataan? Yleensä sen ovat muodostaneet miehet. Mitä ovat ne erityiset syyt, jotka oikeuttavat tekemään poikkeuksen samanlaisen kohtelun vaatimuksesta?”

dossaan ole satunnaista, yksilöllistä tai tietoista, vaan systemaattista, kollektiivista ja tiedostamatonta. ”Systemaattinen” ei tässä viittaa tietoisesti luotuun systematiikkaan tai järjestelmään, vaan tietyn asiantilan toistuvuuteen. Tällöin toistuvasta asiantilasta tulee helposti ”luonnollinen” osa yhteiskuntaa, jonka muuttaminen tai edes havaitseminen vaatii ponnistuksia, itsestäänselvyyksien kiistämistä ja ajattelemista uudella tavalla.

2 Keskeisiä käsitteitä

Tutkimuksen keskeinen käsite on väkivalta. Käytän väkivallan juridista määritelmää: teko on väkivaltaa silloin, kun vähintään lievän pahoinpitelyn tunnusmerkistö täyttyy. Toisaalta parisuhdeväkivallan yhteydessä sisällytän väkivallan määritelmään myös vaikeammin määriteltävissä olevia väkivallan muotoja. Tällaisia voivat olla esimerkiksi sosiaalisten kontaktien estäminen, liikkumisen rajoittaminen tai sen estäminen sekä väkivallalla uhkailu ym. henkiseksi väkivallaksi kutsutut käyttäytymismuodot, jotka joissain tapauksissa tosin voivat täyttää pahoinpitelyrikoksen tunnusmerkistön, mutta joiden sisällyttäminen rikoslain 21 luvun määritelmiin on useimmissa tapauksissa hankalaa.²⁶

Ensimmäisten kodeissa tapahtuvaa väkivaltaa koskevien suomalaisten tutkimusten ilmestyttyä 1970-luvulla vakiintui ilmiötä koskevaan tutkimukseen käsite perheväkivalta.²⁷ Se on edelleen Suomessa yleisesti käytössä oleva perheiden sisällä tapahtuvaa väkivaltaa kuvaava käsite. Uudemmissa skandinaavisissa parisuhdeväkivaltaa koskevissa tutkimuksissa on käytetty yleensä sukupuolispesifiä termiä ja sukupuolispesifi termi on myös yleisesti Ruotsissa ja Norjassa käyttöön vakiintunut termi *kvinnomisshandel*. Esimerkiksi Ruotsin oikeusministeriön naisiin kohdistuvaa väkivaltaa koskevassa julkaisussa käytetään kyseistä termiä ja perustellaan sen käyttämistä toteamalla, että käsite *familjevåld* painottaa väkivallan sijasta, että väkivallan osapuolten välillä on läheinen tunnepohjainen suhde, jolloin painopiste asettuu väärän asian yhteyteen.²⁸ Myös termi *våldet mot kvinnor* on yleisesti käytetty. Käytetyn käsitteen symbolista merkitystä kuvaa, että Norjassa käsite *kvinnemishandling* yleistyi 1970-luvulla, kun maahan alettiin perustaa naisten kriisikeskuksia, jotka alkoivat käyttää käsitettä. Käsitteellä haluttiin tuoda esiin ilmiön destruktiivisuutta ja sukupuolittunutta luonnetta. Käsite levisi pian myös mm. oikeuslaitoksen käyttöön.²⁹

Englannin kielen sukupuolispesifejä termejä ovat *wife abuse* tai *wife battering*, myös termi *violence against women* on vakiintunut.³⁰ Termeillä pyritään tuomaan esiin, että väkivalta perheissä kohdistuu useimmiten tyttöihin ja nai-

²⁶ Tällaiset käyttäytymismuodot on luokiteltu väkivallaksi mm. naisiin kohdistuvaa väkivaltaa koskeneessa kyselytutkimuksessa. Heiskanen – Piispa 1998.

²⁷ Ks. esim. Peltoniemi 1984.

²⁸ Misshandel och sexuella övergrepp mot kvinnor och barn, 1991, s. 7. Ks. myös esim. Kvinnoväldskommission, SOU 1995:60.

²⁹ Nyqvist 2001 s. 18.

³⁰ Termiä *violence against women* käytetään mm. kansainvälisissä sopimusteksteissä. Ks. esim. Declaration on the elimination of violence against women.

siin. Sukupuolispesifien termien tueksi on myös esitetty, että sukupuolineutraalit termit sisältävät näkemyksen väkivallasta perheenjäsenten kommunikointiin tms. liittyvänä ongelmana, ja tämänkaltaista näkemystä on haluttu kritisoida. Esimerkiksi Jeff Hearn on todennut, että näissä käsitteissä ongelma liitetään perheeseen systeeminä tai rakenteena. Hänen mukaansa perhe ei syöllisty väkivaltaan, vaan siinä elävät yksilöt, useimmiten miehet. Termien *domestic violence* tai *family violence* on katsottu vähättelevän ilmiön vakavuutta.³¹

Suomalaiseen kielenkäyttöön ei vastaavaa sukupuolispesifiä käsitettä kuitenkaan ole vakiintunut.³² *Perheväkivalta*-termiä käytetään edelleen yleisesti puhuttaessa kumppaninsa väkivallan kohteiksi joutuneista naisista. Kuvaavaa oikeustieteelliselle tutkimusperinteelle puolestaan on, että yksi Suomen arvostetuimmista kriminologeista käsittelee otsikon ”Salainen perheväkivalta” alla ainoastaan lapsiin kohdistuneita pahoinpitelyitä.³³ Esimerkki kuvastaa mielestäni kyseisen termin ongelmallisuutta.

Termi ”perheväkivalta” on laaja yleiskäsite sisältäen sekä parisuhdeväkivallan että esimerkiksi lasten ja vanhempien välisen väkivallan.³⁴ Se yhdistää toisiinsa hyvin erilaiset tilanteet, joissa ainoa yhteinen nimittäjä on, että osapuolet kuuluvat tai ovat kuuluneet samaan perheeseen. Termi on liian laaja kuvaamaan perheväkivallan yleisintä muotoa ja siksi käytänkin tässä tutkimuksessa termiä *parisuhdeväkivalta*, joka täsmällisemmin kuvaa nimenomaan parisuhteen osapuolien välistä väkivaltaa. Käsite perheväkivalta peittää näkyvistä sukupuoli-aspektin – parisuhdeväkivalta on perheväkivallan yleisin muoto ja siitä valtaosa on miesten naisiin kohdistamaa väkivaltaa.³⁵ Niissä kohdissa, joissa käytän ni-

³¹ Esimerkiksi psykologi Angela Browne huomauttaa, että termi ”perheväkivalta” (*family violence*) on ristiriitainen: kun sanat ”perhe” ja ”väkivalta” liitetään yhteen, painottuu väistämättä sanan alku ja ”väkivallan” merkitys pienenee niiden positiivisten assosiaatioiden vuoksi, joita totutusti liitämme sanaan ”perhe”. Browne 1987 s. 5. Susan S. M. Edwards puolestaan toteaa: ”The prefix ‘domestic’ serves to neutralise the full horror, viciousness and habituation of the violence, concealing the imprisonment of its sufferers, neutralising the seriousness and the dangerousness of the aggression, thereby rendering its victims a different and lesser standard of response from the justice system and ultimately a lesser standard of protection.” Edwards 1996 s. 181. Kriittisyyttä terminologian suhteen osoittaa myös mm. Walklate käyttäessään kriminologian oppikirjassaan termiä *domestic violence* lainausmerkein varustettuina: ”domestic” violence. Walklate 1998 s. 8. Hearn on todennut, että termi ”domestic violence” on harhaanjohtava myös siksi, että väkivalta ei välttämättä tapahdu kotona. Hän käyttää termiä ”men’s violence to known women”. Hearn 1996b s. 100 ja 1998 s. 29.

³² Terminologiasta ks. mm. Keskinen 1996 s. 2 ja Ronkainen 1998.

³³ Anttila 1986 s. 39–40.

³⁴ ”As a term ‘sexualized violence’ forcefully challenges the notion of domestic violence as ‘family violence’, which suggests that violence is a family matter having nothing to do with other aspects of social life, such as gender or power.” Husso 1994.

³⁵ Ronkainen on todennut osuvasti, että perheväkivalta -termi antaa mahdollisuuden miettiä esimerkiksi parisuhteiden dynamiikkaa, lasten ja vanhempien välisiä suhteita jne. Nämä aihepiirit ovat tärkeitä. Termi sinänsä ei ole ongelma, vaan sen hegemonia. Ronkainen 1998 s. 12. Esitän tilastotietoja perhe- ja parisuhdeväkivallasta jakson II 1. luvussa.

imitystä perheväkivalta, käytän sitä nimenomaan yleiskäsitteenä erotuksena parisuhdeväkivallasta. Suomenkielisen terminologian osalta voidaan todeta, että myös käsite parisuhdeväkivalta painottaa sanan alkuosaa, johon liittyy useimpien mielissä positiivisia assosiaatioita. Samalla se luo kuvaa kumppaneiden symmetrisestä väkivallasta. Tästä syystä esimerkiksi käsite *partnervold* ei ole Skandinaviassa käytössä.

Parisuhdeväkivalta on osa sukupuolittunutta väkivaltaa. Sukupuolittuneella väkivallalla tarkoitan kaikkia niitä väkivallan muotoja, jossa uhrin ja tekijän asema on määrittynyt heidän sukupuolensa ja sukupuolten välisten valtasuhteiden mukaan. Se sisältää parisuhdeväkivallan lisäksi seksuaalisen tai seksuaalisoituneen (sukupuolistuneen) väkivallan ja perheväkivallan eri muodot, kuten vanhuksiin kohdistuvan väkivallan, lapsiin kohdistuvan väkivallan jne. Näiden erilaisten väkivallan muotojen yhdistävä piirre on se, että niissä väkivalta ja uhrin ja tekijän sukupuoli kytkeytyvät toisiinsa.³⁶ Esimerkiksi vanhuksiin kohdistuva väkivalta kohdistuu usein iäkkäisiin naisiin ja tekijänä on useimmiten joko naisen kumppani tai perheen aikuinen poika; lapsiin kohdistuvassa väkivallassa tekijänä on usein joko mies tai itse miehensä väkivallan kohteena oleva nainen jne.³⁷ Tutkimuksen tarkoitus ei kuitenkaan ole väittää, että perhe- ja parisuhdeväkivaltaan syyllistyisivät ainoastaan miehet. Sen sijaan on mielenkiintoista tarkastella, kuinka väkivalta kenen tahansa tekemänä on tavallaan luonteeltaan maskuliinista; sitä kuvataan termein, jotka liittyvät maskuliinisena pidettyyn toimintaan ja siitä siten *tehdään* maskuliinista.³⁸

Suomen kieli ei erota sanan *sukupuoli* erilaisia merkitysisältöjä kuten esimerkiksi englannin kielen sanat *sex* (biologinen sukupuoli) ja *gender* (sosiaalinen sukupuoli).³⁹ Tarkoitan sanalla ”sukupuoli” lähinnä sosiaalista sukupuolta.

³⁶ Itse asiassa voisi väittää, että kaikki väkivalta on siten sukupuolittunutta, että kulttuuriset käyttäytymismallit vaikuttavat aina väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Esimerkiksi miesten väliiseen väkivaltaan liittyy usein piirteitä maskuliinisuuden ”todistamisesta”, väkivaltainen käyttäytyminen heijastaa kulttuurissamme mieheen yhdistettyjä aggressiivisuuden ilmaisukeinoja yms. Fry 1998a. Terminologiasta samoin Nousiainen 1998. Tästä poikkeavasti esim. Ronkainen 1998. Ronkainen käyttää termiä *sukupuolistunut* kuvaamaan naisiin kohdistuvaa väkivaltaa yleensä.

³⁷ Vanhuksiin kohdistuvasta väkivallasta ks. esim. Perttu 1998, lapsiin kohdistuvasta väkivallasta ja sen yhteydestä miesten naisiin kohdistamaan väkivaltaan esim. Featherstone 1996 s. 183–186. ”Väkivallan kohteena” oleminen on tietoinen sanavalinta. Kuten Husso, katson sen ilmaisevan irtiottoa vuorovaikutuksellisesta näkemyksestä, jonka mukaan väkivallan uhri on itse osallinen häneen itseensä kohdistuvaan väkivaltaan. Ks. Husso 2003 s. 43.

³⁸ ”Violence is a reference point for the production of boys and men.” Hearn 1998 s. 7. Ks. myös Lahti 2001 s. 12. Ilmiötä kuvataan myös puhumalla miestapaisesta ja naistapaisesta käyttäytymisestä. Ks. esim. Husso 2003.

³⁹ Ruotsin kielessä vastaavat termit ovat ”kön” ja ”genus”. Vuonna 1987 julkaistiin antropologinen antologia ”Från kön till genus”, jolla on ollut suuri vaikutus ruotsalaisen terminologian kehityksessä. On muistettava, että käsitteet ovat vain analysoinnin apuvälineitä. Toisaalta niiden avulla toki myös tuotetaan tämänkin tutkimuksen kohteena olevaa todellisuutta. Eräiden sukupuoliteoreetikkojen mielestä biologista ja sosiaalista sukupuolta ei voi täysin edes erottaa toisis-

Sosiaalinen sukupuoli viittaa niihin sukupuolten välillä oletettuihin eroihin, joiden ajatellaan määräytyneen sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden kautta. Se viittaa sukupuoleen sosiaalisena, kulttuurisena, ideologisena ja psykologisena kokonaisuutena. Sosiaalinen sukupuoli on historiallinen ja muuttuva. Käsitteenä se on analysointiväline, joka tuo esille sosiaalisia, sukupuolittain eriytyneitä piirteitä.⁴⁰ Käsitteillä *feminiininen* ja *maskuliininen* tarkoitan puolestaan tässä tutkimuksessa niitä sukupuolten sosiaalisia ja kulttuurisia piirteitä, jotka normatiivisella tavalla on totuttu näkemään kullekin sukupuolelle luonteenomaisiksi ja jotka siten määräävät sukupuolten käyttäytymismalleja osoittamalla toiset piirteet ja käyttäytymismallit hyväksyttävämmiksi kuin toiset, sukupuolesta riippuen.⁴¹

Tutkin ratkaisuja diskurssianalyysin keinoin.⁴² Keskeinen käsite on tällöin subjektipositio. Subjekti tarkoittaa toimijaa tekstin sisällä. Subjektipositio tarkoittaa sitä paikkaa, jonka toimija diskurssissa saa. Sen avulla voidaan tarkastella, millaisiksi tekstin toimijoiden väliset suhteet muodostuvat ja millaisia ominaisuuksia toimijoihin liitetään.⁴³ Esimerkiksi subjektipositio ”lapsi” ei ole itsestään selvä ja pysyvä, vaan se tuotetaan sosiaalisissa käytännöissä, ja ominaisuudet, joita toimijaan ”lapsi” liitetään, vaihtelevat kulttuurista ja tilanteista toiseen. Tässä tutkimuksessa tarkastelen, millaisia ominaisuuksia oikeudellisissa diskursseissa liitetään esimerkiksi parisuhdeväkivallan kohteena olevaan naiseen.

taan ts. myös biologinen sukupuoli muotoutuu myös sille annettujen sosiaalisten ja kulttuuristen määrittelyjen kautta. Ks. esim. Butler 1990.

⁴⁰ Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen merkityksistä tarkemmin Koivunen – Liljeström 1996 s. 22.

⁴¹ Sukupuolesta ja sen merkityksestä erityisesti hätävarjelun osalta tarkemmin luvussa V.

⁴² Metodista lähemmin luvun II jaksossa 3.

⁴³ Jokinen ym. 1993 s. 37–38.

3 Aineisto ja tutkimuksen rakenne

3.1 AINEISTO

Lähestyn tutkimukseni aihetta sekä teoreettisesti että oikeustapausaineiston kautta. Tutkimuksen keskeisen oikeustapausaineiston muodostaa joukko tapauksia, joissa viimeisimmän väkivallanteon kohteeksi joutunut mies on teon seurauksena kuollut ja naista on syytetty taposta. Tällaisia tapauksia ei ole vuosittain paljon – kysymys on tilastollisesti marginaalisesta ilmiöstä. Se ei kuitenkaan mielestäni tee aihetta vähemmän kiinnostavaksi. Näiden tapausten lisäksi materiaalinani on joukko muita, niin ikään joko vakavaan parisuhdeväkivaltaan tai muuhun vakavaan väkivaltaan liittyviä tapauksia.

Kiinnostukseni ulottuu yksittäisiä tapauksia pidemmälle – käytän niitä ikään kuin valonheittäjinä osoittamaan, millaisia käsityksiä sukupuolittuneesta (parisuhde)väkivallasta vallitsee sekä tuomioistuinlaitoksen sisäisissä diskursseissa että siihen liittyvissä muissa yhteiskunnallisissa diskursseissa. Millaisia uhrin ja/tai tekijän ominaisuuksia on pidetty merkityksellisinä relevantteja oikeustoisieikkoja määriteltäessä? Miten tapausten toimijoiden väliset suhteet on rakennettu eli millaisia *subjektipositioita* oikeusjärjestelmä on tuottanut rikosasian vastaajille ja millainen juridinen relevanssi niille on annettu?⁴⁴

Tutkimukseni empiirisen osan keskeisenä aineistona on 56 hovioikeusratkaisua.⁴⁵ Ratkaisuissa on ollut kyse joko parisuhdeväkivallasta tai muusta vakavasta väkivallasta, ja vastaaja on tehnyt niissä hätävarjeluväitteen. Käsittelen monia ratkaisuja useassa eri kohdassa tutkimusta, sillä monessa ratkaisussa aktualisoituvat useat eri hätävarjeludoktriiniin ja/tai parisuhdeväkivaltaan liittyvät elementit.

En pyri esittämään tilastollisesti yleistettävää tietoa tapausten lukumääristä tai niissä annetuista tuomioista, sillä tutkimukseni on kvalitatiivinen. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa aineiston on oltava kooltaan sellainen, että sen avulla voidaan saavuttaa ns. *saturaatiopiste*. Saturaatiossa on kyse siitä, että lisäaineisto ei näytä tuovan aineistoon uutta tietoa ja aineiston tietty peruslogiikka, kuten lausumat, puhetavat ja ilmaisut, alkavat toistua. Katson, että saturaatiopiste on tässä tutkimuksessa saavutettu.

⁴⁴ ”Rooli” tai ”asema” kuvaa myös subjektipositiota, tosin hieman kapeammin. Termistä subjektipositio tarkemmin jaksossa I.2.

⁴⁵ Tutkimuksen liitteenä on luettelo aineistona olleista tapauksista. Tutkimuksen materiaalina olevat tapaukset on osittain käsitelty ennen alioikeusuudistusta, joten esimerkiksi todistajien kertomukset on niiltä osin kirjattu pöytäkirjoihin.

Olen käyttänyt tutkimuksessa suhteellisen runsaasti katkelmia tuomioistuin-ratkaisuksista. Tämän tavoite on sekä tuoda esiin sitä, missä laajuudessa ja millä tavoin tutkimuksen kohteena oleva ilmiö aineistossa esiintyy, että tarjota lukijalle mahdollisuus arvioida ratkaisuja ja tehdä niistä tulkintoja.⁴⁶

3.2 TUTKIMUKSEN RAKENNE

Tutkimuksen seuraavassa luvussa II suhteutan tutkimusta ensin rikosoikeudellisen tutkimuksen kenttään ja tarkastelen sukupuolen merkitystä oikeusjärjestyksessä. Tämän jälkeen pohdin, miten parisuhdeväkivalta tutkimusten valossa poikkeaa muusta väkivallasta, mitkä ovat sen ominaispiirteet ja millä tavalla ne kenties poikkeavat yleisistä parisuhdeväkivaltaa koskevista käsityksistä. Käsitelen parisuhdeväkivallan laajuutta ja luonnetta koskevaa tutkimustietoa. Löytääkseni vastauksia edellä esittämiini kysymyksiin hyödynnän parisuhdeväkivallan luonnetta koskevassa jaksossa kriminologista, sosiologista ja joiltain osin myös psykologista tutkimustietoa.

Oletan siis, että parisuhdeväkivalta poikkeaa luonteeltaan muusta väkivallasta. Pahoinpitely- ja henkirikosten tunnusmerkistöt – väkivallan juridinen määrittely – eivät puolestaan tee eroa väkivallantekojen välille sillä perusteella, millainen tekijän ja uhrin välinen suhde on. Mikäli parisuhdeväkivalta olennaisesti poikkeaa muusta väkivallasta sellaisella tavalla, jolla voi olla merkitystä myös teon juridisen arvioinnin kannalta, on todellisuuden ja lainsäädännön ja/tai sen tulkinnan välillä ristiriita, jonka esiintuominen on tämän tutkimuksen kannalta välttämätöntä. Ristiriidan esiintuomiseksi ja parisuhdeväkivallan luonteen valaisemiseksi on käytettävä muuta kuin juridista tutkimustietoa. Tieteiden välinen keskustelu on tärkeää tämän tutkimuksen kannalta myös siksi, että naisiin kohdistuvaa väkivaltaa käsittelevässä kansainvälisessä keskustelussa juridinen, sosiologinen ja psykologinen näkökulma usein limittyvät.

Tarkastelen tutkimuksessani, miten parisuhdeväkivallan muista väkivallan muodoista poikkeavat ominaispiirteet ovat vaikuttaneet siihen, miten tuomioistuimet ovat suhtautuneet naisen hätävarjeluväitteeseen. Näitä kysymyksiä käsitteelen luvussa III, jossa tarkastelen suomalaista hätävarjeluoppia ja niitä kriteerejä, joita oikeutetun voimankäytön hengen ja terveyden suojelemiseksi on täytynyt täyttää. Erityisesti tarkastelen oikeudettoman hyökkäyksen käsitettä, hätävarjeluun aikarajoja, sallittuja voimakeinoja ja niiden sallittavuuteen vaikuttavia tekijöitä. Lähestyn hätävarjeluoppia erityisesti parisuhdeväkivallan kohteena olevan naisen näkökulmasta ja pohdin, mitkä seikat hätävarjeluopissa tekevät sen ongelmalliseksi juuri tästä näkökulmasta. Tässä jaksossa analysoin tutkimuksen aineistona olleita oikeustapauksia. Tarkastelen oikeudenkäynti-

⁴⁶ Samoin Ervasti, ks. Ervasti 2004.

aineistoa käyttäen sosiologian laadullisen tutkimuksen menetelmiä. Niiden avulla pyrin tuomaan esiin niitä sukupuolittuneita rakenteita, joiden havaitseminen oikeustieteellisessä tutkimuksessa perinteisesti käytettyjen metodien avulla olisi vaikeaa. Tarkastelen luvussa joitain ratkaisuja usean eri otsikon alla analysoiden niitä tällöin eri näkökulmista käsin.

Luvussa IV tarkastelen niitä tekijöitä, jotka sysäävät hätävarjeluna tehdyksi väitetyn teon hätävarjeluun liioittelun kategoriaan. Pohdin hätävarjeluun liioittelun luonnetta anteeksiantoperusteena ja sen objektiivisia ja subjektiivisia edellytyksiä. Tarkasteluun sisältyy jo aikaisemmissa luvuissa esiintuomani parisuhdeväkivallan näkökulma ja sen mukanaan tuoma problematiikka. Myös tässä jaksossa hyödynnän oikeustapauksia.

Luvussa V pohdin, sisältyykö hätävarjelua koskevaan oppiin oletuksia hyökkääjän ja hätävarjelutilanteessa toimijan sukupuolesta, millaisia nämä oletukset ovat ja miten ne ilmenevät oikeuskirjallisuudessa ja oikeuskäytännössä.

Luvussa VI tarkastelen näyttöä hätävarjelutapauksissa ja siihen liittyviä ongelmia sekä yleensä että erityisesti parisuhdeväkivaltaan liittyvissä tapauksissa.

Luvussa VII pohdin putatiivihätävarjeluun käsitettä ja ”perustellun erehtymisen” edellytyksiä sekä yleensä että erityisesti parisuhdeväkivaltatapauksissa.

Luvussa VIII käsittelen surmaa eli sellaisia olosuhteita, joissa henkirikos voidaan katsoa tehdyksi lieventävien asianhaarojen vallitessa. Erityisesti tarkastelen tapauksia, joissa vastaajaan kohdistunutta parisuhdeväkivaltaa on pidetty lieventävänä asianhaarana.

Luvussa IX tarkastelen ruotsalaista hätävarjeluoppia ja ruotsalaista oikeuskäytäntöä erityisesti suhteessa perhe- ja parisuhdeväkivaltaan. Esittelen myös angloamerikkalaisen oikeusjärjestelmän erään ratkaisun parisuhdeväkivallan ja oikeutetun itsepuolustuksen kriteerien välisten ristiriitojen ratkaisemiseksi. Ratkaisun taustalla on ollut alun perin psykologiasta peräisin oleva ”battered woman syndrome” -käsite, joka kuvaa pitkäaikaisen väkivallan kohteelleen aiheuttamia seurauksia. Selostan ensin pääpiirteittäin amerikkalaista self-defense-oppia ja sen jälkeen mainitun käsitteen teoreettista viitekehystä ja sitä, miten sitä on oikeuskäytännössä käytetty. Esittelen myös sen viime aikoina saamaa kriittistä arviointia ja sen perusteita.

Viimeisessä luvussa X kokoan yhteen tutkimusteeman herättämiä pohdintoja ja niiden johtopäätöksiä.

II TUTKIMUKSEN KONTEKSTI

1 Teoreettinen konteksti

1.1 RIKOSOIKEUDEN OLEMUKSESTA

Hätävarjelun katsominen oikeutetuksi perustuu sen arvioimiseen, kuinka henkilö on toiminut konfliktitilanteessa. Arvio tapahtuu *ex post* ja perustuu objektiivisiin kriteereihin eli konfliktitilanteessa vallinneeseen uhkaan ja sen torjumiseksi käytettyihin keinoihin. Tällaista tapaa arvioida tilannetta on nimitetty *dekontekstualisoinniseksi*.¹ Termillä tarkoitetaan rikosoikeusjärjestelmälle luonteenomaista tapaa arvioida tilannetta pistemäisesti, ”irti asiayhteydestä”: arvioidaan tekoa eikä tekijää, ja vain poikkeuksellisesti arvioidaan tekoon johtaneita olosuhteita. Teon rikosoikeudellinen arvio perustuu siis kapeaan näkökulmaan todellisuudesta. Tällaisen arviointitavan voidaan katsoa mahdollistavan rikosoikeusjärjestelmän toimimisen: järjestelmä toimii omien sääntöjensä varassa eikä sen tehtävä ole esimerkiksi harjoittaa sosiaalipolitiikkaa tai arvioida kenenkään elämäntavan moitittavuutta yleensä.²

Kyseessä olevan tarkastelutavan on arveltu olevan nimenomaan naisille epäedullinen, sillä suuri osa heille relevanteista faktoista jää rikosoikeudellisesti irrelevantteiksi.³ On väitetty, että naisten tapa kertoa asioista on toisenlainen kuin miesten ja että naisten tapa nähdään oikeusjärjestelmän kontekstissa usein ei-rationaalisena ja irrelevanttina.⁴ Tästä syystä oikeusjärjestelmä ei tunnista esimerkiksi naisten kokemuksia oikeudenloukkauksia yhtä hyvin kuin muiden. Oikeusjärjestelmä ei ehkä ylipäätään ole osannut tarkastella yksityiselämän piirissä tehtyjä oikeustoimia ja oikeudenloukkauksia samalla tavalla kuin julkisen elämän piirissä tapahtuneita.⁵

¹ Lacey 1995 s. 12 ss. Ks. myös Asp 1999 s. 89–93.

² Seuraamusjärjestelmä sallii ottaa suuremmassa määrin huomioon sosiaalisia seikkoja rangaistusta määrättäessä.

³ Esim. Lacey 1995. Yritys kontekstualisoida rikosoikeusjärjestelmää on esim. Ruotsissa 1.7.1998 voimaan tullut kriminalisointi, jonka perusteella läheissuhteessa toistuvaan väkivaltaan syyllistynyt mies voidaan tuomita yksittäisten pahoinpitelyjen sijaan rikoksesta nimeltä ”(kvinno)fridsbrott”. Säännös on kaksiosainen käsittäen erikseen miesten läheissuhteessa naisiin kohditamat toistuvat intergriteetin loukkaukset mukaan lukien psyykinen alistaminen (grov kvinnofridskränkning) sekä muut läheissuhteen loukkaukset (grov fridskränkning). Säännös sijoittuu rangaistusasteikolla pahoinpitelyn ja törkeän pahoinpitelyn väliin. Myös Norjan rikoslaki tuntee nimikkeen ”mishandling i familieförhållande”.

⁴ ”Naisten tapa kertoa” ei viittaa tässä uskomukseen olemuksellisesta sukupuolierosta. Se ei myöskään viittaa Carol Gilliganin tapaan erotella miehen ääni ”oikeuden/oikeudenmukaisuuden ääneksi” (male voice = logic of justice) ja naisen ääni ”eettiseksi ääneksi” (female voice = ethics of care). Uskon, että eroavaisuudet, joihin tässä viitataan, ovat tulosta erilaistuneista sosiaalisista käytännöistä.

⁵ Jareborg on toisaalta todennut, että kontekstuaalisuus on joka tapauksessa aina läsnä: ”Det kan inte tillräckligt understrykas hur kontextbunden all argumentation är, även den som sägs vara

Tarkastelutapaani voi siis analogiaa hyväksikäyttäen nimittää *kontekstuaaliseksi* tai kontekstualisoimaan pyrkiväksi.⁶ Tällaisessa arvioissa ”time framing” on laajempi kuin yhden tilanteen pistemäinen tarkastelu. Tietyn käyttäytymisen rikosoikeudellinen arviointi voi edellyttää toiminnan kontekstin huomioonottamista. Tällainen arviointi onkin ollut jo pitkään käytössä esimerkiksi liikenne-rikosoikeudessa, sillä yhden teon tarkastelusta on ollut luontevaa irrottautua silloin, kun arvioitavana on ollut vastaajan huolimattomuus, piittaamattomuus tms. Yksittäistä liikennevirhettä verrataan tekijän laajempaan liikennekäyttäytymiseen ja selvitetään, ilmensikö virhe yleistä asennoitumista. Huolimattomuuden törkeyttä voidaan arvioida kokonaisarvostelun kautta.⁷ Toisaalta eräät muut rikokset, esimerkiksi ympäristörikokset, ovat luonteeltaan sellaisia, että niiden todellinen merkitys paljastuu vasta silloin, kun ne asetetaan kontekstiinsa tapahtumapaikan, -ajan, toistuvuuden, seurausten yms. suhteen.

Naisiin kohdistuvat väkivaltarikokset ovat tyypillisesti tällaisia.⁸ Niissä toki konteksti on otettukin jo pitkään huomioon. Tekijän ja uhrin välinen suhde ja rikoksen tapahtumapaikka ovat vaikuttaneet siten, että pitkään esimerkiksi suurin osa naisiin kohdistuvista väkivaltarikoksista arvioitiin toisin kuin muut väkivaltarikokset sen suhteen, edellyttääkö syytteen nostaminen asianomistajan pyyntöä.

Kontekstin huomioonottaminen ei ole itseisarvo eikä se esimerkiksi automaattisesti paranna tietyn ryhmän asemaa.⁹ Olennaista on pikemminkin se, mitä kontekstista tiedetään, miten kontekstia tulkitaan ja kuka sitä tulkitsee. Tällöin tulevat esiin myös kontekstin rajaamiseen liittyvät arvostuksenvaraiset ratkaisut.¹⁰ Rikosoikeudellinen tulkinta ei tapahdu yhteiskunnallisessa tyhjiössä. On siis kysyttävä, mikä rikosoikeudellisesti merkityksellinen konteksti on. Jos rikosoikeuden halutaan olevan objektiivista, neutraalia ja tasapuolista, on kysyttävä, määritelläänkö teon rikosoikeudellinen konteksti objektiivisella,

rent teoretisk. Det finns alltid en ram, mer eller mindre trång, som inte bara sätter gränser för vad som är aktuella frågor och relevant argument, utan också, tillsammans med en förutsatt bakgrund av gemensam ideologi och begreppsbildning, möjliggör effektiv kommunikation. Ramen och bakgrunden kan ändras, men de finns alltid där.” Jareborg 2001 s. 92.

⁶ Nuotio 1998 s. 408–409.

⁷ Nuotio 1998 s. 408. Tällaisesta arvioinnista voidaan esimerkkinä mainita ratkaisu KKO 1993:41. Korkein oikeus piti peräänajon aiheuttaneen A:n tarkkaamattomuutta vain hetkellisenä laiminlyöntinä katsoen, että ”ei ole perustelua päätellä, että kyse olisi muusta...”. Laiminlyönti oli tapahtunut, mutta se sijoitettiin osaksi laajempaa kokonaisuutta, jolloin sitä pidettiin hetkellisenä huolimattomuutena muuten huolellisissa liikennekäyttäytymisissä.

⁸ Ks. Niemi-Kiesiläinen 2001 s. 135–136. Niemi-Kiesiläinen toteaaakin: ”Teon kontekstisidonnaisuuden huomioon ottaminen on merkittävä haaste tulevaisuuden rikosoikeustutkimukselle.”

⁹ Esimerkkinä kontekstualisoinnista voidaan pitää myös seksuaalirikoksia, joissa naisen suostumus on pyritty päättämään kontekstista. O’Donovan 1997 s. 53–54.

¹⁰ Asiasta ovat huomauttaneet monet kriittiset rikosoikeustutkijat. Ks. esim. Norrie 1993 ja Lacey 1998 s. 202.

neutraalilla ja tasapuolisella tavalla.¹¹ Millä tavoin rikosoikeudellinen konteksti ottaa huomioon esimerkiksi väkivallan osapuolten välisen suhteen ja historian?

Tässä tutkimuksessa kontekstualisointi niveltyy luontevasti osaksi oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden arviointia tekojen relevanttien ominaisuuksien arviointien kautta. Kyse on lopulta siitä, *mitkä* tapausten olosuhteisiin liittyvät seikat arvioidaan relevanteiksi. Kuten Nuotio on todennut, kyse on myös siitä, millaista moraalifilosofiaa rikosoikeudessa halutaan soveltaa. ”Time framing”-kysymyksillä on erilainen merkitys silloin, kun arvioidaan yksittäisen teon eettisyyttä, kuin silloin, kun arvioidaan väljemmin henkilön yleistä asennoitumista, huolellisuutta, välinpitämättömyyttä tms.¹² ”Kapeaa teon määrittelyä voidaan avata oikeudellis-sosiaalisen merkitystulkinnan suuntaan”, jolloin ”tietyn menettelyn oikeudellinen merkitys määritetään laajemmassa oikeudellis-sosiaalisessa asiayhteydessään”. Teon etiikasta siirrytään kohden asennoitumiseetiikkaa.¹³

Väljempi asennoitumiseettinen lähtökohta ei ole ollut täysin vieras oikeuttamisperusteiden olemassaolon arvioinnissa. Asennoitumiseettinen lähestymistapa tuo mukanaan myös subjektiivisen lähestymistavan: oliko juuri tämän henkilön tapa toimia tilanteessa hyväksyttävä. Vaikka esimerkiksi hätävarjeluteon arviointikriteerit ovat objektiivisia, väitetyn hätävarjelutilanteen arvioimiseen sisältyy siten myös subjektiivinen elementti.¹⁴ Hyökkäyksen torjujan henkilö vaikuttaa asian ratkaisuun mitattaessa käytettyjen torjuntakeinojen moitittavuutta. Heikko vanhus voinee käyttää uhan torjumiseksi toisenlaisia keinoja kuin voimanostoa harrastava nuori henkilö – eri asia on, että tällaisessa hypoteettisessa tapauksessa teko lienee anteeksiannettava (hätävarjeluun liioittelu), ei

¹¹ Niemi-Kiesiläinen 2004 s. 97.

¹² Nuotio 1998 s. 409.

¹³ Nuotio 1998 s. 409 ja 410. Frände on lähestynyt asiaa hieman toisin. Hänen mukaansa on olemassa kahdenlaisia rikoksia: vahingoittamisrikoksia ja loukkausrikoksia. Vahingoittamisrikoksissa voidaan osoittaa luonnonlakien mukainen kausaalisuhde teon ja seurauksen välillä. Loukkausrikoksissa luonnonlakeihin perustuvaa kausaalisuhdetta teon ja oikeushyvän välillä ei voida osoittaa. Esimerkkinä loukkausrikoksesta hän mainitsee raiskauksen loukkauksena seksuaalista itsemääräämisoikeutta kohtaan. Frände 1994 s. 72. Tulkitsen Frändea niin, että rikoksen olennainen elementti voi olla myös sen sosiaalinen merkitys. Heinosen ja Koskisen mukaan teon sosiaalinen konteksti voi liittyä teon motiiviin, joka on osa syyllisyyteen liittyvää moitittavuusarvostelua. Sillä voi olla siten merkitystä esimerkiksi rangaistuksen mittaamisessa. Heinonen – Koskinen 1999 s. 56.

¹⁴ Jareborg on todennut rikoksen käsitteen yhteydessä, että tapamme jakaa rikos sen ”objektiiviseen” ja ”subjektiiviseen” puoleen on perua saksalaisesta oikeusteoriasta ja on jossain määrin harhaanjohtavaa: ”We find a lot of ‘subjective’ elements on the ‘objective’ side and the ‘subjective’ side contains a series of judgments of an ‘objective’ character.” Jareborg 1988 s. 11. Asp ilmaisee asian hätävarjelukäsitteen yhteydessä toteamalla, että ”kontextualisering är en fråga om grade, där det gäller att finna en rimlig balans mellan intresset av att ’avgränsa konflikten’ och intresset av att göra en nyanserad, rättvis bedömning av vad som hänt”. Lisäksi hän toteaa, että ”kontextualisering genom tolkning är redan idag förekommande”. Asp 1999 s. 91.

oikeutettu (hätävarjelu). Kuvitteellisessa tapauksessa asian arvioimiseen vaikuttaisi puolustautujan yksilöllinen ominaisuus: fyysisten voimien puute. Korkea ikä sinänsä ei voine olla arvioimiseen vaikuttava tekijä, vaan antaa ainoastaan aiheen kiinnittää huomiota fyysisiin voimavaroihin.

Kun biologinen sukupuoli ei ole yksilöllinen vaan kollektiivinen ominaisuus, on kysyttävä, voiko se olla oikeus- ja anteeksiantoperusteiden kriteerejä määrittävä tekijä.¹⁵ Voiko se olla sitä ainakaan enää nykyaikana, kun naiset toimivat myös fyysistä voimaa vaativissa tehtävissä: poliiseina ja osana armeijaa?

Vastaan kysymykseen kieltävästi. Tämä johtaa siihen, että kunkin tapauksen lopputulos on arvioitava *in casu* tilanteen olosuhteiden ja henkilön yksilöllisten ominaisuuksien perusteella. Kuvaus myös vastaa nykyistä oikeuskäytännössä vallitsevaa asiantilaa, jossa sukupuoli ei ainakaan rikosoikeuden alaan kuuluvissa kysymyksissä saa juurikaan merkitystä. Onko sukupuolinäkökulma teon oikeuttamis- tai anteeksiannettavuusperustetta yleisemmin pohdittaessa näin ollen menettänyt merkityksensä, jolloin naisnäkökulman pohtiminen jää kirjoittajan hyödyttömäksi nyrkkeilyksi oman varjonsa kanssa?

Vastaan tähänkin kysymykseen kieltävästi. Seikka, joka muuttaa asian ja antaa varjolle hahmon, on parisuhdeväkivalta. Siinä toimijat eivät ole sukupuoletomia henkilöitä, vaan leimallisesti miehiä ja naisia.¹⁶ Miehet ovat useimmiten tekijöitä ja naiset tekojen kohteita. Osapuolten sukupuolet ja niihin liittyvät rooliodotukset muokkaavat paitsi ympäristön myös asianosaisten itsensä suhtautumista ilmiöön. Toisaalta tutkimuksen näkökulman puolesta puhuu se, että se ei rajoitu vain naisiin: perheväkivalta koskettaa myös lapsia ja vanhuksia. Aiempien pahoinpitelyjen esiin tuomisen ja huomioonottamisen ei tarvitse olla sukupuolispesifiä. Sattuu vain olemaan niin, että juuri parisuhdeväkivaltaan kuuluvat luonteeltaan esimerkiksi toistuvat pahoinpitelyt. Erotuksena muuhun perheväkivaltaan erityinen ongelma on myös se, että ongelman vakavuutta ei haluta tunnustaa samassa määrin kuin esimerkiksi lapsiin kohdistuvassa väkivallassa. Sukupuolittuneet rooliodotukset eivät myöskään tule yhtä voimakkaasti esiin muussa kuin parisuhdeväkivallassa.¹⁷

1.2 SUKUPUOLESTA JA OIKEUSJÄRJESTYKSESTÄ

Tutkimukseni kohde haastaa pohtimaan monia oikeusjärjestelmäämme sisäänrakennettuja määrittelyjä. Nykyinen lainsäädäntömme on pääosiltaan sukupuolineutraalia. Lainsäädännön ja oikeusjärjestelmän ihanteena on neutraali suh-

¹⁵ Väite on kyseenalaistettu, sillä myös naiset voivat olla fyysisiltä ominaisuuksiltaan erilaisia. Ks. tästä keskustelusta esim. Butler 1990.

¹⁶ Parisuhdeväkivalta samaa sukupuolta olevien välillä jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

¹⁷ Mahoney 1991.

tautuminen oikeusalamaisiin – lain on oltava universaali instrumentti, puhuteltava kaikkia ja puhuttava kaikille.¹⁸ Laki ei puhu naisista ja miehistä, vaan henkilöistä, työntekijöistä, asianomistajista. Lainsäädännön oletetaan kohdistuvan naisiin ja miehiin samalla tavalla myös soveltamisen tasolla. Sukupuolineutraalius on osa jo perustuslaissa ilmaistua periaatetta, jonka mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.¹⁹ Sukupuolineutraalin lainsäädännön oletetaan paitsi symbolisesti osoittavan naisten ja miesten tasa-arvoisen aseman yhteiskunnassa myös osaltaan konkreettisesti turvaavan sen. Sukupuolineutraalius on näin saanut positiivisen leiman.

Sukupuolineutraaliuden positiivinen leima johtunee paljolti siitä, että lainsäädännön kehitys on kulkenut ainoastaan miehiä koskeneesta lainsäädännöstä kohti sukupuolineutraalia lainsäädäntöä. Aina 1800-luvulle saakka pidettiin itsestään selvänä, että kansalaisille perustuslaissa turvatuista oikeuksista pääsivät täysimääräisesti nauttimaan ainoastaan (valkoiset) miehet.²⁰ Mikäli laissa on ollut maininta sukupuolesta, siinä on yleensä asetettu naiset miehiä heikompaan asemaan sulkemalla naiset tiettyjen oikeuksien ja vaikuttamismahdollisuuksien ulkopuolelle. Lain neutralisoituminen sukupuolen suhteen onkin yleisesti ottaen parantanut naisten asemaa. Kun laista on poistettu maininta sukupuolesta, naiset ovat saaneet oikeuksia, jotka ovat aikaisemmin kuuluneet vain miehille. Näiden oikeuksien kautta heidät on virallisesti tunnustettu yhteiskunnassa miesten kanssa samanarvoisiksi toimijoiksi ja vaikuttajiksi. Nousiainen on todennut, että nykyisessä lainsäädännössä tavoitellaan lähes täydellistä neutraaliutta biologiseen sukupuoleen nähden – vaikkakin naisoikeudellinen tutkimus on osoittanut lainsäädännön olevan sukupuoleen tai sukupuolille ominaisiksi miellettyihin toimintatapoihin sitoutunut. Modernille oikeudelle ominainen oikeudellinen yhtäläisyys tulkitaan siten sukupuolten erilaisuudesta riippumattomaksi.²¹

Sama neutralisointiskehitys sukupuolen suhteen koskee myös rikoslainsäädäntöä, johon yhä vähemmän sisältyy rikostunnusmerkistöjä, joissa rikoksen tekijän tai asianomistajan sukupuoli tulisi esiin. Uudistetussa rikoslaissa rikok-

¹⁸ Ronald Dworkin toteaa: ”We are all subjects of law’s empire, we are all liegemen to its methods and ideals, bound in spirit...”. Dworkin 1986 s. vii. Nils Jareborg on todennut ruotsin (rikosoikeuden) kielen ja sukupuolen välisestä yhteydestä seuraavasti: ”I lagtext talas sällan om ’hon’, men desto mer om ’han’ och ’gärningsmannen’. Med ’han’ avses praktiskt taget alltid ’han eller hon’. – Det svenska juridiska språket kan knappast uppfattas som annat än ett uttryck för mansdominans.” Jareborg 2001 s. 7. Suomalaisen lainsäädännön ruotsinkielinen terminologia vastaa edellä esitettyä.

¹⁹ Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Perustuslaki 6 § 1 ja 2 momentti.

²⁰ Nieminen 1992 s. 61 ja 1990 s. 53 ss.

²¹ Nousiainen 1992 s. 21.

sen tekijän tai asianomistajan sukupuoli tulee esiin vain poikkeuksellisesti. Raiskaus on esimerkki neutralisoitumiskehityksestä sukupuolen suhteen. Aikaisemmin väkisinmakaamisen asianomistajana saattoi olla vain nainen ja tekijänä mies.²² Uudistetussa seksuaalirikoksia koskevassa luvussa tätäkään jaottelua ei enää esiinny, vaan nyt myös lainsäädännössä raiskaukseksi otsikoitu teko on sukupuolineutraali rikos.²³

Rikoslainsäädännön sukupuolineutraalia suhtautumista pidetään nykyisin itsestään selvänä ja sukupuolen merkityksen poistamista lainsäädännöstä suotuisana kehityksenä, joka osaltaan takaa kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun rikosoikeusjärjestelmässä.²⁴ Sukupuolineutraaliuden voidaan myös katsoa olevan osa rikoslainsäädäntömme kantavia periaatteita: moderni suomalainen rikosoikeutemme, ns. uusklassinen rikosoikeus, on lähtökohtaisesti tekorikosoikeutta, joka perustuu yksittäisen teon eettiseen ja moraalifilosofiseen arviointiin.²⁵ Rikos on ”rangaistavaksi säädetty teko”²⁶, joka voidaan määritellä ajassa ja paikassa.

Rikoslain objektiivinen tunnusmerkistö määrittelee ne elementit, jotka ovat teon arvioimisessa relevantteja. Tämä on osa rikosoikeuden olennaista pyrkimystä objektiiviseen ja neutraaliin rikosvastuun kohdentumiseen. Oikeusjärjestelmän kannalta teolla loukatun oikeushyvän arvo ja teon vaarallisuus on ratkaiseva, tekijän persoona tai hänen yleinen elämäntapansa ei – olkoonkin, että joissain tapauksissa järjestelmämme hyväksyy tekijän henkilöön liittyvät ominaisuudet merkityksellisiksi teon rangaistusarvoa määriteltäessä.²⁷ Tunnus-

²² Nainen saattoi myös vanhan lain aikana syyllistyä väkisinmakaamiseen tekijäkumppanina.

²³ Mainittakoon, että Ruotsissa sama neutralisoituminen tapahtui jo vuonna 1984. Ainoastaan nainen voi edelleen olla tekijänä lapsensurmassa. RL 21:4.

²⁴ Katso esim. HE 6/1997 vp. Hallituksen esityksessä todetaan, että seksuaalisen itsemääräämisoikeuden suojaamisen kannalta ei ole merkitystä sillä, millaista seksuaalista suuntautuneisuutta loukkaava teko osoittaa tai kumpaa sukupuolta loukkaa ja tai loukattu on. Säännösten tulisi olla neutraaleja näissä suhteissa. Niemi-Kiesiläinen onkin kritisoinut hallituksen esitystä mm. siitä, että siinä ei mainita, että ylivoimaisessa enemmistössä seksuaalirikoksista uhri on nainen ja tekijä mies. Niemi-Kiesiläinen 1998 s. 6. Klami kirjoitti vuonna 1990 (silloista terminologiaa käyttäen) näyttöongelmista väkisinmakaamisrikosten yhteydessä. Hän kirjoitti: ”Siinä missä ennen suojattiin lähinnä naisen kunniaa ja mainetta, suojataan nykyään hänen vapauttaan. Lähtökohtana on yleinen ajatustapa: nainen antaa – jos haluaa – ja mies ottaa, jos saa.” Klami 1990 s. 182–183. Voidaan olettaa, että samantapaiset oletukset seksuaalisuuden olemuksesta ovat nykyisenkin lainsäädännön taustalla säädöstehtin sukupuolineutraaliudesta huolimatta.

²⁵ Heinonen ym. 1999 s. 88. Tässä yhteydessä on erotettava termit tekorikosoikeus ja tekorikokset. Jälkimmäisellä tarkoitetaan rangaistavaksi säädettyjä tekoja, joiden tunnusmerkistö on tarkasti määritelty laissa. Vastaavasti velvollisuusrikoksissa on kyse sosiaaliseen rooliin kuuluvan velvollisuuden rikkomisesta. Ks. tästä jaottelusta tarkemmin esim. Nuotio 1998 s. 65–67. Vuoden 1889 rikoslaki puolestaan edusti seurausrikosoikeutta, jossa teon arvioinnin keskeisin kriteeri oli teosta aiheutuneet seuraukset.

²⁶ HE 44/2002 vp s. 9, Heinonen – Koskinen 1999 s. 47. Tekorikosoikeudesta muuten ks. esim. Frände 1994 s. 64 ja 68, 2004 s. 1–13 ja Nuutila 1995 s. 41 ja 55.

²⁷ Selkeästi ”tekijärikosoikeuteen” kuuluvia piirteitä on mm. pakkolaitokseen eristämisessä.

merkistöjen täsmällisyysvaatimus toki vaihtelee.²⁸ Lapsensurmaa lukuun ottamatta tekijän sukupuoli ei kuitenkaan lähtökohtaisesti vaikuta siihen, kuinka oikeusjärjestelmämme suhtautuu käsiteltävänä olevaan tekoon. Näin tulee myös olla. Pelkästään rikokseen syyllistyneen sukupuolen avointa vaikutusta oikeusjärjestelmämme toimintaan olisi mahdoton perustella.²⁹

Oikeustieteellisessä tutkimuksessa voidaan lähestyä näitä kysymyksiä laajemmasta näkökulmasta.³⁰ Oikeustieteellisen tutkimuksen piiriin kuuluviksi katsottavissa tutkimuksissa voidaan arvioida esimerkiksi lainsäädännön syntyhistoriaa, sen ideologisia perusteita, sen soveltamista käytäntöön ja vaikutuksia yhteiskuntaan. Kaikkiin näihin näkökulmiin liittyy yhtenä osana sosiaalisen sukupuolen vaikutus.³¹ Kenties lainsäädäntömme sukupuolineutraaliudesta johtuen rikosoikeudellisessa tutkimuksessa ei kuitenkaan perinteisesti ole tarkasteltu sukupuolta elementtinä, joka olisi vaikuttanut tutkimusnäkökulmaan.³² Kun tutkimus poikkeuksellisesti on kohdistunut naiseen rikosoikeusjärjestelmän osana, on tutkimuksessa usein ollut sosiologinen näkökulma.³³

Tutkimusperinne johtunee osaltaan myös siitä, että miehet ovat tehneet suurimman osan kaikista rikoksista. Rikosten kautta rikosoikeustiede näyttäytyy miesten tekojen tarkastelemisena. Naisen rooli rikosoikeusjärjestelmässä onkin useimmiten ollut joko täysin näkymätön tai rikoksen asianomistajan, uh-

Heinonen ym. 1999 s. 88. Muitakin esimerkkejä toki on, esim. nuoriin rikoksenteijöihin kohdistuvissa rangaistuksissa on ”tekijärikosoikeuden” piirteitä. Erityisen korostuneita ne ovat 1.1.2005 voimaan tullessa nuorisorangaistuksessa, jossa yksittäisen nuorisorangaistuksen sisältö määritellään tuomioistuimen vahvistamassa toimeenpanosuunnitelmassa. Laki nuorisorangaistuksesta (1196/2004). Tekijän luonteeseen liittyy tavallaan myös aiempi rikollisuus koventamisperusteena silloin, kun se osoittaa ilmeistä piittaamattomuutta lain kielloista ja käskyistä (RL 6:5, 5 kohta). Henkilökohtaisiin elämänolosuhteisiin viittaavat myös eräät kohtuullistamisperusteet (RL 6:7, 1 ja 2 kohdat). Ks. Lappi-Seppälä 1987 ja 2000. Yhdyskuntapalveluun tuomitseminen edellyttää syytetyn luonteen ja elämäntilanteen arviointia (L yhdyskuntapalvelusta 1055/1996 ja A yhdyskuntapalvelusta 1259/90).

²⁸ Tunnusmerkistöjen täsmällisyysvaatimus esimerkiksi teon/tekojen ajan ja paikan suhteen käytännössä vaihtelee. Esimerkiksi talous- ja ympäristörikosten tunnusmerkistöt poikkeavat ns. perinteisten rikosten, kuten väkivaltarikosten, määrittelyistä ja voivat sisältää ajallisesti toisistaan etäällä olevia osatekoja. Ks. esim. KKO 1996:42, jossa henkilö tuomittiin yhdestä maksuvälinepetoksesta ja yhdestä väärennyksestä, kun hän oli käyttänyt anastettua pankkikorttia kuuden päivän aikana 13 kertaa.

²⁹ Laadullista sukupuolieroa lähtökohtanaan pitävät henkilöt tuskin allekirjoittaisivat väitettä.

³⁰ Tässä yhteydessä termi ”oikeustiede” tarkoittaa sekä lainoppia että oikeuden historiallista ja yhteiskunnallista tutkimusta.

³¹ Sosiaalisella sukupuolella tarkoitetaan biologiseen sukupuoleen yhdistettyjä, sosiaalisesti tuotettuja ominaisuuksia. Ks. käsitteiden määrittelystä tarkemmin luvun I jaksossa 2.

³² Kriminologisessa tutkimuksessa on tosin tutkittu rikollisuuden esiintymistä sukupuolitain. Ks. esim. Anttila – Törnudd 1983 s. 40–41. Tilastotietojen esittäminen esimerkiksi siitä, kuinka moni nainen on vuoden aikana syyllistynyt pahoinpitelyyn, ei kuitenkaan vielä ole sukupuolen huomioonottavaa tutkimusta.

³³ Tällaisia tutkimuksia ovat olleet mm. naisvankeja koskeneet tutkimukset. Ks. esim. Leskinen – Pösö 1982. Palaan naiseen kohdistuvaan väkivaltaan ja kriminologiaan tuonnempana.

rin rooli – olkoonkin, että uhrin rooli ei meillä ole noussut samalla tavalla tutkimuksen keskiöön kuin monissa muissa maissa.³⁴ Näin ollen on joko keskitytty tutkimaan rikoksia yleisellä tasolla tai syvennytty rikosten problematiikkaan miesten tekemien rikosten kautta – puhuen toki sukupuolineutraalisti rikosten tekijöistä, rikokseen syyllistyneistä tms. Sukupuolineutraalius, joka kätkee sisäänsä ajatuksen miehestä normina, on tämän lähestymistavan ongelma; kun sitä ei kyseenalaisteta, siitä ei myöskään tulla tietoiseksi.³⁵

Tutkimusperinteen painolasti herättää kysymyksen, onko sukupuolen huomioonottaminen tai siitä keskusteleminen ylipäättään tarpeen rikosoikeudellisessa tutkimuksessa. Viekö se jopa kehitystä taaksepäin asettamalla naiset jälleen omaksi erityisryhmäkseen ja luomalla stereotyyppistä kuvaa naisista? Kaikkeen tutkimukseen, jonka kohteena on osittainkaan sukupuoli, liittyy tämä paradoksi: se tulee tahtomattaankin korostaneeksi sukupuolten välistä eroa jo pelkästään nostamalla sukupuolen tutkimuskohteeksi. Mikäli katsotaan, että sukupuoli on asia, joka yhteiskunnassamme *tehdään*, on tutkimus yksi sukupuolen tekemisen muoto. Voidaan myös kysyä, voidaanko rikosoikeudessa sukupuolta ottaa lainkaan huomioon loukkaamatta yhdenvertaisuusperiaatetta.³⁶ Klami on todennut väkisinmakaamisrikoksiin liittyvien näyttöongelmien yhteydessä seuraavasti: ”Tästä suhtautumisesta riippuu nimittäin näyttökynnys, jos asioihin asennoidutaan päätösteorian valossa järkipäisesti – eikä esimerkiksi tunteenomaisesti mies- taikka naisnäkökulmasta, sukupuolirooleista puhuen.”³⁷ Hän siis pitää toisilleen vastakohtaisina järkipäistä ajattelua, josta esimerkkinä hän mainitsee päätösteorian, ja tunteenomaista ajattelua, josta esimerkkinä hän mainitsee sukupuolen ja sen merkityksen huomioonottamisen. Lausahdus kuvaa hyvin oikeustieteellisen tutkimuksen perinnettä.

³⁴ Nousiainen 1999.

³⁵ Honkatukia 1998 s. 187. Eräät tutkijat ovat todenneet, että tieteellinen ajattelu yleensäkin – ns. perinteinen tiede – on perustunut tiedostamattomalle maskuliiniselle periaatteelle. Tämän ajatuksen looginen johtopäätös on todeta myös oikeustieteen olevan osa tieteellisen ajattelun perinnettä. Termiä ”perinteinen tiede” tässä merkityksessä on käyttänyt mm. Pohjonen. Ks. Pohjonen 1992 s. 173 ja 1998 s. 2. ss. Kokonaisvaltaisessa (tieteellisessä) ajattelussa tulisi olla mukana sekä maskuliininen että feminiininen periaate ja uusi tieteenkäsitys painottaakin aiemmin vähemmälle huomiolle jäänyttä feminiinistä periaatetta. Siksi voidaan kutsua ajattelua, joka tuo esiin perinteisten dikotomioiden jälkimmäistä puolta. Näitä dikotomioita ovat mm. mies–nainen, henki–ruumis, julkinen–yksityinen, teoria–käytäntö, subjekti–objekti. Vastakohtaispareista ensimmäinen on yleensä arvostetumpi – se on lähtökohta ja toinen sen kääntöpuoli. Toki esim. rikosoikeudessa on myös jälkimmäisen periaatteen mukaista ajattelua edustettuna: yksittäisiä olosuhteita, vuorovaikutuksia ja rangaistuksen ei-juridisia seuraamuksia otetaan rikosoikeudessaakin huomioon.

³⁶ Nousiainen toteaa ongelmasta seuraavaa: ”Ongelmallista tutkijan näkökulmasta on se, että vaatimus perheenjäsenten keskinäisen riippuvuuden huomioonottamisesta lainopillisessa tutkimuksessa tai lainsäädännön muutoksin saattaa pahimmillaan johtaa takaisin varhaiselle modernille oikeudelle ominaiseen asemaan. Naiselle ei tunnustettu henkilön asemaa juuri siksi, että hänen katsottiin olevan miehestään riippuvainen.” Nousiainen 1992 s. 57.

³⁷ Klami 1990 s. 198.

Edellä esittämäni kysymykset saavat vastauksensa siitä havainnosta, että oikeustieteen ja rikoslainsäädännön näennäisestä sukupuolineutraaliudesta huolimatta sukupuolella on merkitystä. Sukupuolineutraalius luo objektiivisuuden illusion ja peittää näkyvistä sen, että miesten ja naisten todellisuudet ovat erilaisia ja eriytyneitä.³⁸ Toimimme sukupuolittuneessa yhteiskunnassa, jossa naisia ja miehiä koskevat erilaiset sosiaaliset oikeudet ja velvollisuudet; erilaiset käyttäytymismallit sääntelevät sitä, millainen käyttäytyminen on miehelle tai naiselle sopivaa. Nämä mallit ohjaavat toimintaa perhesuhteissa, muissa sosiaalisissa suhteissa, työelämässä ja yhteiskunnallisessa toiminnassa, julkisessa diskurssissa, palkka- ja sosiaalipolitiikassa jne. Myös lainsäädäntö sisältää lausumattomia oletuksia miesten ja naisten yhteiskunnallisista rooleista: naiset nähdään usein edelleen hoivajina, miehet perheen elättäjinä.³⁹ Monista oikeudellisista ratkaisuista puuttuu *tunnetalouden* ulottuvuus.⁴⁰

Tutkimukseni yksi lähtökohta on olettaa siitä, että sukupuolittain eriytynyt todellisuus ei voi olla heijastumatta myös rikoslainsäädännön alaisiin tekoihin ja niiden käsittelyyn oikeuslaitoksessa. Osassa rikoksista sukupuolittuneet käyttäytymisodotukset tulevat näkyviin. Erityisesti tämä pitää paikkansa väkivaltarikosten osalta. Nainen väkivaltarikoksen tekijänä on edelleen harvinaisuus. Osa rikoksista, kuten seksuaalirikokset, kohdistuu lähestulkoon yksinomaan naisiin. Kun näennäisesti sukupuolineutraali laki operoi sukupuolittuneessa maailmassa, ei lainsäädännön ja todellisuuden yhteentörmäyksiltä voida aina välttyä. Tutkimukseni kohdistuu osaan yhteentörmäyksistä pyrkien selvittämään, mistä ne johtuvat ja mitä asioita tulisi ottaa huomioon, jotta niiltä väl-

³⁸ Ruotsalaisesta kirjallisuudesta ks. mm. Svensson 1997. Suomessa mm. Niemi-Kiesiläinen on todennut, että myös naisten todellisuus ja elämäntilanteet on otettava huomioon lakien aineellisesta sisällöstä päätettäessä ja lain vaikutuksia arvioitaessa. Niemi-Kiesiläinen 1996 ja 1998 s. 6. Angloamerikkalaista näkökulmaa edustava O'Donovan puolestaan on todennut: "But even these reforms require a recognition that law operates on gendered subjects, that formal equality masks gender inequality when applied within a system of sexual stratification. So long as the law and its interpreters claim to be neutral and objective when operating within a liberal framework, no objectivity is possible." O'Donovan 1985 s. 206.

³⁹ Ks. mm. Pyllkänen 1992, Kurki-Suonio 1999, Nieminen 1990 mm. s. 264 ja 296.

⁴⁰ Termin "tunnetalous" olen velkaa Sari Näreelle. Sillä viitataan vuorovaikutusjärjestelmään, jonka keskeisin muovaaja on perhe. Tunnetaloudella Näre tarkoittaa ihmisten välisiä läheis- tai intiimejä suhteita, joihin liittyy tunteita. Tällaisia ovat perhe- ja parisuhteet sekä myös muu sosiaalinen vuorovaikutus, jossa ollaan tekemisissä tuttujen ihmisten kanssa. Ks. esim. Näre 2000 s. 6.

Tunnetalouden aspektissa on mielenkiintoista, että esimerkiksi Makkonen tekee Lahtista mukaillen laintulkinnassa eron tunnenormien (Gefühlsnorm) ja havaintonormien (Wahrnehmungsnorm) välillä. Jälkimmäiset ilmaistaan käyttämällä pääasiallisesti havaintokieltä ja niiden osalta on yleensä helpompi saavuttaa yhtenäinen tulkinta. Tunnekieltä tutkittaessa merkityssisällön määrittäminen saattaa suureksi osaksi jäädä riippumaan ratkaisijan persoonallisesta arvotajasta, jopa hänen ennakkoluuloistaan, kirjoittaa Makkonen. Hän jatkaa: "Tunnekieltä sisältävien oikeussäännösten tulkinta saattaa olla siitä riippuvaista, miten emotionaalisesti 'ladattuja' termit ja ilmaisut ovat". Esimerkkinä tällaisista säännöksistä hän mainitsee avioliittoa koskevat säännökset. Makkonen 1981 s. 117–118.

tyttäisiin. Tällä tavoin tuon esiin myös sen, kuinka lainsäädäntö ja tuomioistuinten toiminta on osa sukupuolittamisprosessia.

Mainitsemani ongelmat nousevat esiin naisiin kohdistuvissa väkivaltarikoksissa ja niiden käsittelyssä oikeusjärjestelmässämme. Vaikka naisia ei lainsäädännössä enää eksplisiittisesti aseteta erilaiseen (huonompaan) asemaan kuin miehiä, oikeusjärjestelmän rakenteet saattavat toimia eri tavoin riippuen esimerkiksi siitä, onko oikeusjärjestelmän käsiteltävänä naiseen vai mieheen kohdistunut väkivalta.⁴¹ Väkivaltarikollisuus on esimerkki siitä, että rikoslainsäädännön sukupuolineutraaliudesta huolimatta rikollisuus on sukupuolittunutta. Väkivaltarikollisuuden suhteen miesten ja naisten todellisuus on erilainen.⁴²

Osassa miesten tekemistä väkivaltarikoksista uhreina ovat miehet ja osassa naiset. Miesten välinen väkivalta on kuitenkin dominoinut kuvaamme väkivallasta, joka on osittain tästä syystä saanut maskuliinisen leiman. Laine toteaaakin, että tyypillisenä väkivaltarikoksena usein pidetään kadulla tai pimeässä puistossa tapahtuvaa tuntemattoman henkilön päälle karkausta.⁴³ Useissa tutkimuksissa on todettu, että ihmiset pelkäävät eniten tuntemattoman tekijän heihin kohdistamaa hyökkäystä.⁴⁴ Sekä väkivallan tekijä että usein myös väkivallan uhri mielletään mieheksi. Väkivallan käytön syyksi puolestaan usein mielletään (miesten) liiallinen alkoholinkäyttö.⁴⁵ Tämän taustan valossa ei ehkä olekaan yllättävää, että naisiin kohdistuvan väkivallan yleisyydestä huolimatta tyypillisenä suomalaisena väkivaltarikoksena on mm. suomalaisissa rikos-oikeudellisissa teoksissa pidetty kahden humalaisen miehen välistä väkivaltaiseksi muuttunutta riitaa.⁴⁶

⁴¹ Hunter – Mack 1997 s. 173.

⁴² Arviot perustuvat sekä poliisi- ja tuomioistuintilastoihin että piilorikollisuus- ja uhritutkimuksiin. Ks. esim. Aromaa 1974, Lätilä – Heiskanen 1983 s. 39. Matikkala toteaa, että tyypillinen henkirikoksen tekijä on vähän koulutettu 20–30-vuotias mies. Matikkala 2000 s. 3.

⁴³ Laine 1991 s. 98.

⁴⁴ Honkatukian tutkimuksessa nuoret tytöt pelkäsivät eniten tuntemattomia raiskaajamiehiä. Tämän pelon ohjaamina he mm. suunnittelivat liikkumistaan. Honkatukia 1998 s. 209–210. Naisien julkisessa tilassa kokemasta pelosta ks. myös Koskela – Tuominen 1995 ja Koskela 1999. Koskelan ja Tuomisen kyselyyn vastanneista naisista puolet nimesi paikan, jossa oleskelua he välttivät tuntemattoman väkivallantekijän kohtaamisen pelosta.

⁴⁵ Käsityksellä on todellisuuspohjaa: tahallisten henki- ja pahoinpitelyrikosten tekijät ovat yli 70 prosentissa tapauksista olleet alkoholin vaikutuksen alaisina. Ks. Rikollisuustilanne 1998/ Aromaa s. 11–18. Humalasta juridisena kysymyksenä ks. esim. Lappi-Seppälä 1989. Alkoholia väkivaltaisen käyttäytymisen kulttuurisena selittäjänä puolestaan osoittaa mm. kuinka Honkatukian tutkimuksessa haastatellut tytöt kertoivat tappelun osapuolten olleen usein ”kännissä”. Myös omaa väkivaltaista käyttäytymistä selitettiin alkoholilla: ”Oommä yht jatkää vetäny turpaa. Mä olin kannis sillo.” Honkatukia 1998 s. 203. Väkivaltaisia miehiä haastatelleet Dobash ja Dobash puolestaan siteeraavat miestä, joka selitti omaa käyttäytymistään seuraavasti: ”If I was to stop drinking, she would never have a black eye. It’s only been with alcohol, that’s all it is.” Dobash – Dobash 1998 s. 149.

⁴⁶ Esimerkiksi Anttila ja Törnudd toteavat kriminologian oppikirjassaan pariin otteeseen, että suomalaisessa väkivaltarikoksen tyyppitapauksessa on kysymys riitaan joutuneista humalaisista miehistä. Perhe- ja parisuhdeväkivallan he mainitsevat ainoastaan käsitellessään piiloon jäävää

Sukupuoliteoreetikko Judith Butlerin mukaan kulttuurissamme sukupuoli on eräänlainen jatkuva, päivittäinen suoritus. ”Naisellinen” ja ”miehekäs” käyttäytyminen syntyvät sellaisessa sosiaalisessa kentässä, jossa nämä käyttäytymistavat on määritelty tietynlaisiksi ja suhteessa toisiinsa vastakkaisiksi ja hierarkkiseksi suhteiksi. Tällaiset sukupuolinormit voivat olla hyvinkin määrääviä. Yksilöllinen päätösvalta asian suhteen on rajoittunut: kukaan ei voi täysin vapaasti päättää, millaisia sosiaalisia ilmiöitä haluaa sukupuoleensa yhdistää.⁴⁷ Mikäli oletamme, että yhteiskunnassa vallitsee näinkin voimakas sukupuolittain eriytynyt kulttuuri, ei liene mahdollista, että oikeusjärjestelmä olisi tästä erilainen/erillinen saareke. Myös oikeusjärjestelmää voi tarkastella sukupuolittuneita käyttäytymissäantöjä heijastavana ja noudattavana järjestelmänä.

Viimeaikaisessa kansainvälisessä keskustelussa onkin problematisoitu oikeusjärjestelmää yhdenvertaisuuden instrumenttina suhteessa sukupuoleen. Useat tutkijat ovat todenneet, että oikeusjärjestelmä on luonteeltaan *gendered*.⁴⁸ Sillä tarkoitetaan useimmiten sitä, että oikeusjärjestelmän perusrakenteiden ja myös yksittäisen normin lähtökohtana on implisiittinen ajatus miehisestä/maskuliinisesta toimijasta ja että tästä syystä normien soveltamisen lopputulos on syrjivä silloin, kun henkilö, johon normia sovelletaan, ei ole toiminut implisiittisen oletuksen mukaisesti. Oikeusjärjestelmän *gender* on tuotu näkyviin lähinnä kontekstualisoinnin kautta. Esimerkkien avulla oikeuden sisäänrakennettu näkömätön oletus sosiaalisesta sukupuolesta tehdään näkyväksi. Kun sosiaalinen sukupuoli tehdään näkyväksi, joudutaan kuvailemaan, miten ”mies” tai ”nainen” tyypillisesti toimijoina määrittyvät ko. kulttuurin kontekstissa ja miten tämä vertautuu siihen, kuinka oikeusjärjestelmä määrittää sen kohteena olevan toimijan.⁴⁹ Koska oikeusjärjestelmä on osa kulttuuria, kulttuuriin sisältyvät

rikollisuutta todeten, että tietojen saaminen rikoksenteijöistä on näissä tapauksissa vaikeaa. Anttila – Törnudd 1983 s. 10, 55 ja 66. Parisuhdeväkivallan yleisyydestä ks. jakso 2.1.1. Väkivallan kuvaan suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa palaan luvun V jaksossa 3.

⁴⁷ Butler kutsuu sukupuolta performanssiksi, performatiiviseksi asiaksi. Butler 1990 s. 171 ss. Se ei kuitenkaan tarkoita, että sukupuoli olisi vapaasti valittavissa oleva asia. Nousiainen selittää performatiivisuuden olevan toiminnan ja puheen esitystapa, johon historiallisesti syntyneet valtasuhteet vaikuttavat. Nousiainen – Pylkkänen 2001 s. 41–42.

⁴⁸ Ks. tästä keskustelusta esim. Davies 1994, Hoff 1991 ja Lacey 1998. Käytän tässä englanninkielistä termiä *gendered*, sillä se on mielestäni ytimekäs ja kuvaava, eikä sille löydy hyvää suomenkielistä vastinetta. Se tarkoittaa oikeusjärjestelmän sukupuolittunutta luonnetta, jolle tyypillistä ovat maskuliinisina pidetyt arvot, normit ja standardit.

⁴⁹ Yhteiskunnan sukupuolittuneiden rakenteiden tutkimus on pitkälti perustunut siihen, että biologinen sukupuoli ja sosiaalinen sukupuoli on edellytetty erillisiksi asioiksi. Sosiaalisen sukupuolen on katsottu usein kumpuavan biologisesta sukupuolesta, jota on pidetty ”annettuna”. Tämänkaltaista jaottelua on viime aikoina kritisoitu todeten, että jako sosiaaliseen ja biologiseen sukupuoleen ei ole välttämättä hedelmällinen lähtökohta, sillä myös biologinen sukupuoli on sosiaalisesti määrittynyt. On kuitenkin muistettava keskustelun koko kirjo, jota tässä ei voida käydä läpi. Erityisesti angloamerikkalaisessa keskustelussa on olemassa myös esimerkiksi kanta, jonka mukaan erityisesti rikosoikeusjärjestelmä toimii feminiinisen ”ethics of care” -mallin mukaisesti ottaessaan huomioon vastaajan ja asianomistajan suhteen arvioidessaan vastaajan syyllisyyttä.

käsitykset sukupuolista heijastuvat myös siellä. Erityisesti silloin, kun tutkitaan oikeuden sukupuolittuneita rakenteita, on syytä katsoa oikeusjärjestelmää myös sukupuolta tuottavana historiallisena prosessina.⁵⁰

Tämänkin kannan edustajat toteavat yleensä: "It is not that the female voice is absent, but that certain relations are presupposed, maintained and reproduced in ways that hurt or oppress those least powerful and most marginalized in society." Tästä keskustelusta kootusti ks. esim. Miller 1998 s. 96–101.

⁵⁰ Tästä prosessista on käytetty myös nimitystä "sexing". Ks. esim teos "Sexing the Subject of Law", eds Naffine Ngairie ja Rosemary Owens.

2 Parisuhdeväkivallan konteksti

2.1 EMPIRIAA

Parisuhdeväkivalta nähdään usein poikkeuksellisenä, marginaalisena ilmiönä, joka koskettaa esimerkiksi vain tiettyyn sosiaaliryhmään kuuluvia ihmisiä. Mikäli ilmiö mielletään poikkeukselliseksi, myös siihen osalliset henkilöt luokitellaan helposti poikkeuksellisiksi. Ennen paneutumista ilmiön laatuun onkin syytä tarkastella parisuhdeväkivallan yleisyyttä siitä saatujen tutkimustietojen valossa.

2.1.1 Parisuhdeväkivallasta tilastotietojen valossa

2.1.1.1 Mitä tilastot kertovat?

Parisuhdeväkivalta on ollut ja on edelleen piilossa oleva ilmiö, jonka laajuutta on vaikea tutkia. Toisaalta se ei ole juurikaan ollut yhteiskunnallisen keskustelun tai tutkimuksen kohteena Suomessa ennen 1990-lukua. Ilmiön hidasta nousua yleiseen tietoisuuteen ja tutkimuksen kohteeksi on selitetty mm. sillä, että suomalaisessa tasa-arvoajattelussa on korostettu miesten ja naisten samantasaista ja yhteisymmärrystä ja vältetty siihen huonosti sopivaa ajatusta naisista miesten väkivallan uhreina.⁵¹ Parisuhdeväkivaltaa ei pitkään tunnustettu eikä tunnistettu ilmiönä. Perinne alkoi tässä suhteessa murtua osin vasta kansainvälisen keskustelun ja painostuksen johdosta.⁵²

Parisuhdeväkivalta on tyypillisesti privatisoitunutta väkivaltaa, josta ei ilmoiteta poliisi- tai muullekaan viranomaisille. Sen vuoksi sen yleisyyden tarkasteleminen viranomaistilastojen kautta antaa puutteellisesti tietoa. Parhaiten tässä suhteessa tiedonintressiä palvelevat uhritutkimukset.

⁵¹ Nenola 1999 s. 167, Nousiainen 1998 s. 46.

⁵² Suomessa ilmeisesti huomattiin, että ilman naisiin kohdistuvaan väkivallan tutkimusta Suomi ei pysty esimerkiksi täyttämään YK:n yleiskokouksen vuoden 1993 päätöslauselman ja vuoden 1995 neljännen naisten maailmankonferenssin loppuasiakirjan velvoitteita eikä Euroopan Unionin ja Euroopan Neuvoston toimenpideohjelmien päätöksiä ja ehdotuksia. YK määritteli vuonna 1993 naisiin kohdistuvan väkivallan ihmisoikeusrikkomukseksi ja hyväksyi julistuksen sen poistamiseksi. Vuoden 1995 Pekingin naisten maailmankonferenssi määritteli naisiin kohdistuvan väkivallan yhdeksi polttavaksi ongelmaksi vuosille 1995–2005 tehdyssä maailman toimintasuunnitelmassa, jossa hallitukset velvoitettiin estämään tyttöihin ja naisiin kohdistuva väkivalta. Pekingin julistus 1996 s. 61–82.

2.1.1.2 Uhritutkimukset ja naisiin kohdistuva väkivalta

Uhritutkimuksissa edustavalta otokselta on kysytty, ovatko he joutuneet rikosten uhreiksi ja millaisia nämä tilanteet ovat olleet. Ensimmäinen ja tähän saakka ainut erityisesti naisiin kohdistuvaa väkivaltaa selvittänyt kyselytutkimus tehtiin Suomessa vasta vuonna 1997.⁵³ Naisuhritutkimuksia on myös muualla tehty vasta viimeisen vuosikymmenen aikana. Ennen vuotta 1997 perhe- ja parisuhdeväkivallan yleisyyttä Suomessa on tutkittu osana yleisempiä uhritutkimuksia.⁵⁴ Jo ensimmäisessä vuonna 1980 tehdyssä uhritutkimuksessa kysyttiin myös kokemuksia perheväkivallan uhriksi joutumisesta. Tutkimuksen mukaan perheväkivallan kohteiksi joutuivat naiset. Miehiä uhreista oli vain 3 %.⁵⁵ Esi-tutkinta oli tehty vain 3,4 %:ssa tapauksista. Perheväkivalta oli laadultaan selvästi keskimääräistä väkivaltaa vakavampaa: 38 % tapauksista oli vakavaa väkivaltaa. Vaikka miehiin kohdistunut katuväkivalta oli vakavampaa kuin naisiin kohdistunut katuväkivalta, niin eri väkivaltatilanteista perheväkivalta johti vakaviimpiin vammoihin.⁵⁶

Tutkimuksessa ei eritelty erikseen perheväkivallan eri muotoja, vaan lukuihin sisältyvät esimerkiksi vanhempien ja lasten väliset väkivallanteet. Perheväkivalta oli suurimmaksi osaksi miesten naisiin kohdistamaa parisuhdeväkivaltaa: naisiin kohdistuneista perheväkivallanteista noin 88 % oli avio- tai avo-

⁵³ Heiskanen – Piispa 1998. Tutkimuskulttuuri kuvastaa sitä, kuinka naisten tyypillisimmät kokemukset väkivaltarikosten uhreina ovat aikaisemmin jossain määrin jääneet tutkimuksen ja tilastoinnin marginaaliin. Perhe- ja parisuhdeväkivallan asemaa tutkimuksen marginaalissa osoittaa myös, että vaikka piilorikollisuutta on paljolti tutkittu kysymällä henkilöiltä kriminalisoituihin tekoihin syylistymistä, niin tiedossani ei ole sellaista tutkimusta, jossa perhe- ja parisuhdeväkivaltaan syylistymistä olisi kysytty. Parisuhdeväkivallan asemasta tutkimuksen marginaalissa kertoo myös esimerkiksi se, että Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisussa Pahoinepitelyrikollisuus 1950–1997 – kehityspiirteitä ja kehitystä selittäviä tekijöitä parisuhdeväkivaltaa ei ilmionä esiinny. Ks. Sirén 2000.

⁵⁴ Tällaisia uhritutkimuksia on tehty Suomessa neljä kertaa vuodesta 1980 lähtien. Ne eivät ole ongelmattomia rikollisuuden mittareita. Mm. Niemi toteaa, että niiden tulokset eivät ole täysin luotettavia. Testitulosten mukaan noin 25 % kohderikoksista jää uhritutkimuksessa kertomatta. Kertomattomuus liittyy rikoksen vakavuusasteeseen siten, että lievimmistä (väkivalta)rikoksista kerrotaan kaikkein huonoimmin. Kun uhritutkimusten tulokset osoittavat lievien tekojen olevan enemmistönä kaikista rikoksista, uhritutkimus ei anna kokonaistilanteesta oikeaa kuvaa. Sen osoittama kuva on määrällisesti liian alhainen. Niemi 1985 s. 32–118. Tulos riippuu myös siitä, mitä ihmisiltä on kysytty ja miten kysymys on asetettu. Snare – Ölafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 192.

⁵⁵ Perheväkivalta on määritelty siten, että tekijänä on avio- tai avopuoliso, vanhempi tai lapsi. Lätilä – Heiskanen 1983, s. 27, 35–36 ja 63.

⁵⁶ Katuväkivallalla tarkoitetaan tässä julkisella paikalla tapahtuneita väkivallanteita, joissa tekijä on tuntematon ja jotka eivät ole työpaikkaväkivaltaa. Poliisitutkinta oli katuväkivaltatapauksissa tehty vain harvoin eli noin neljässä prosentissa mieheen kohdistuneista tapauksista. Väkivallan vakavuus ja se, tehtiinkö asiassa poliisitutkinta, eivät korreloineet keskenään. Kategorioissa ”aseellinen väkivalta” ja ”toistuva potkiminen” ei ollut tehty poliisitutkintaa yhdessäkään tapauksessa. Lätilä – Heiskanen s. 32 ja 35–37. Väkivaltatapahtumista yleensä tuli poliisin tietoon 9 % tapauksista. Poliisitutkinta oli tehty 4 %:ssa kaikista väkivallanteista. Mts. 21 ja 61.

puolison tekemiä.⁵⁷ Mikäli mies oli joutunut perheväkivallan uhriksi, tekijä oli miehen lapsi tai vanhempi 85 %:ssa tapauksista. Tutkimus ei kerro näiden tekojen tekijän sukupuolta. On oletettavaa, että suurimmassa osassa tapauksista on kyseessä pojan isäänsä tai isän poikaansa kohdistama väkivalta. Mikäli mies oli ylipäättään joutunut väkivallan uhriksi, tekijänä oli avo- tai aviopuoliso noin 1 %:ssa kaikista tapauksista.⁵⁸

Tutkimuksessa kysyttiin myös sitä, ilmoitettiinkö väkivallanteosta poliisille. Poliisille oli ilmoitettu 9 %:ssa tapauksista.⁵⁹ Syyksi uhrien poliisille ilmoittaman ja poliisin rekisteröimän väkivallan väliseen eroon mainitaan mm. se, ettei poliisi rekisteröi kaikkia tietoonsa tulleita tapauksia rikoksina. Sitä, millaisia naisiin kohdistuneita väkivallantekoja poliisi ei ole katsonut rikoksiksi, ei pohdita. On kuitenkin todennäköistä, että mm. juuri parisuhdeväkivaltaan liittyvät teot ovat jääneet kirjaamatta rikoksiksi. Tähän viittaavat mm. myöhempien uhritutkimusten tulokset.⁶⁰ Tutkimukseen ei myöskään sisältynyt kysymystä siitä, miksi väkivallanteosta ei ollut ilmoitettu poliisille. Myös näistä teoista suuri osa on todennäköisesti parisuhdeväkivaltaa.⁶¹

Piilorikollisuustutkimusten antamien lukujen perusteella on voitu seurata väkivaltatilanteen kehittymistä. Yhdeksän vuotta myöhemmin tehdyssä uhritutkimuksessa havaittiin, että naisiin kohdistuneiden väkivallanteiden määrä oli hieman alentunut. Sen mukaan vuonna 1988 Suomessa tapahtui 237 000 naisiin kohdistunutta väkivallantekoa, jotka kohdistuivat 136 000 naiseen eli noin 7 %:iin naisväestöstä.⁶² Tämä joukko siis ilmoitti joutuneensa haastattelua edeltäneen vuoden aikana vähintään kerran väkivallan kohteeksi tai sillä uhatuksi. Tulosta arvioitaessa on otettava huomioon, että haastattelututkimuksessa ei kysytty pahoinpitelyjen lukumäärää. Vaikka luku sisältää kaikki naisiin kohdistuvat väkivallanteot, tulosta on arvioitava sen valossa, että suurin osa naisiin kohdistuvasta väkivallasta on perhe- ja parisuhdeväkivaltaa. Tässä valossa tutkimuksessa käytetty laskutapa aliarvioi parisuhdeväkivaltaa, joka on luonteeltaan

⁵⁷ Lättilä – Heiskanen 1983 s. 38 ja 63.

⁵⁸ Mts. 35–36 ja 63. Tutkimus kohdistui 15 vuotta täyttäneisiin, joten sitä nuorempiin kohdistuva perheväkivalta jää tutkimustulosten ulkopuolelle.

⁵⁹ Mts. 21.

⁶⁰ Ks. jaksen II luku 2.

⁶¹ Vakavaksi väkivallaksi tutkimuksessa on arvioitu lyönnit ja sitä vakavammat väkivallan muodot. Lieväksi väkivallaksi on luokiteltu uhkailu, liikkumisen estäminen, tyrkkiminen, tönnäminen ja pääosin ”muu väkivalta”. Lättilä – Heiskanen 1983 s. 22, 35 ja 40. Aromaa totesi 1984 ilmestyneessä tutkimuksessaan, että vastaavaa kriteeriä käyttäen 63 %:ssa poliisille tehdyistä kotihäilytyksistä oli kyse vakavasta väkivallasta. Ko. tutkimuksissa on käytetty termiä ”perheväkivalta”, joten olen käyttänyt tässä yhteydessä poikkeuksellisesti sitä. Parisuhdeväkivallan vakavuusasteesta on saatu ulkomaisissa tutkimuksissa samankaltaisia tuloksia. Esimerkiksi vuonna 1980 tehdyssä yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa todettiin, että tuntemattoman tekijän väkivallan seurauksena uhri sai vakavia vammoja 54 %:ssa tapauksista. Kun tekijä oli tuttu tai perheenjäsen, uhri sai vakavia vammoja 75 %:ssa tapauksista. Hanson Frieze – Browne 1989 s. 180.

⁶² Luku koskee 15 vuotta täyttäneitä naisia. Vuonna 1980 vastaava luku oli siis 264 148.

toistuvaa. Tutkimustulos, jonka mukaan naisiin kohdistunut väkivalta olisi alentunut, on siis jossain määrin tulkinanvarainen.

Tämänkin tutkimuksen perusteella voidaan todeta väkivallan näkymättömyys suhteessa viranomaisiin. Perhe- ja parisuhdeväkivallasta ilmoitettiin poliisille ainoastaan 3,2 %:ssa tapauksista.⁶³ Mikäli naisiin kohdistuvasta väkivallasta oli tehty ilmoitus poliisille, naiset olivat yleensä tehneet sen itse. Ilmoittaja oli myös usein tuttava tai perheenjäsen. Miesten väkivaltatapauksissa poliisille ilmoittaja oli useammin ulkopuolinen henkilö tai poliisi oli jo valmiiksi paikalla. Tutkimusraportissa todetaan: *Nämä huomiot viittaavat siihen, että miesten väkivaltakokemukset määritellään naisten kokemia tapauksia helpommin poliisiasioiksi. Tähän määrittelyyn osallistuvat samansuuntaisesti myös tapauksen ympäristössä olevat tahot, eivät ainoastaan uhrit itse.*⁶⁴

Uhrien asenteita tutkittiin nyt kysymällä syitä siihen, että tekoa ei ollut ilmoitettu poliisille. Naisista 34,1 % ilmoitti syyksi teon vähäpätöisyyden. Muita syitä olivat poliisille ilmoittamisen hyödyttömyys (7,4 %), se, että poliisin puuttumisesta asiaan olisi haittaa itselle (3,6 %), tekijän suojeleminen (3,3 %) ja koston pelko (3,1 %). Tämänkaltaisia syitä ei yksikään väkivallan uhriksi joutunut mies kertonut syyksi ilmoittamatta jättämiselle. Huomiota kiinnittää lisäksi se, että perustelu, jonka mukaan poliisille ilmoittamisesta ei olisi hyötyä, oli suhteellisen yleinen ryhmässä, joka oli kokenut eniten väkivaltaa.⁶⁵

Vuosien 1980 ja 1988 välillä esitutkinta oli yleistynyt miesten kokemien väkivaltarikosten osalta, mutta naisten osalta tilanne oli pysynyt ennallaan. Poliisitutkinnan tekeminen oli yleistynyt itse asiassa kaikissa muissa väkivaltatyypeissä paitsi perheväkivallassa, jossa se oli päinvastoin vähentynyt. Tutkimusraportissa todetaankin, että 1980-luvun mittaan tapahtunut muutos oli johtanut siihen, että esitutkintaan johtanut väkivalta oli entistäkin selvemmin miesten kokemaa väkivaltaa. Poliisitutkinnan selkeä yleistymisen oli samalla tuottanut sellaisen kuvan, että väkivaltarikokset olivat lisääntyneet, ja tämä näennäinen lisäys koski juuri miehille ominaisia väkivallan muotoja, jotka samanaikaisesti olivat tosiasiallisesti vähentyneet.

Vuosien 1993 ja 1997 piilorikollisuustutkimusten perusteella väkivaltakehityksestä on hieman vaikea tehdä päätelmiä, sillä tulokset poikkeavat toisistaan joiltain osin. Vakava, vammaan johtanut väkivalta näyttäisi Suomessa jossain

⁶³ Tutkimuksen mukaan kaikista väkivallanteista (501 013 kpl) päätyi poliisitutkintaan 26 914. Naisiin kohdistuvista 233 782 väkivallanteesta päätyi poliisitutkintaan 7408. Aromaa – Heiskanen 1992 s. 49 ja 51.

⁶⁴ Aromaa – Heiskanen 1992 s. 77–79.

⁶⁵ Aromaa – Heiskanen 1992 s. 63, 70 ja 74. Eräät tutkijat pitävät muina mahdollisina syinä ilmoittamatta jättämiselle sitä, että poliisi vähättelee väkivaltaa ja saa naisen vakuuttuneeksi siitä, että oikeudenkäynti ei tilannetta parantaisi. Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 181. Tutkimustulokset poliisille ilmoittamatta jättämisen syistä ovat olleet vastaavanlaisia myös Ruotsissa. Ks. esim. Eliasson 1997 s. 73.

määrin tällä aikavälillä vähentyneen, mutta toisaalta raportoitujen väkivaltatilanteiden määrä oli noussut 22,3 %. Puoliso oli vuonna 1997 raportoitu tekijäksi kaikkiaan kuudessa prosentissa kaikista tapauksista, aiemmassa tutkimuksessa prosenttimäärä oli sama. Vuonna 1980 ja 1988 vastaavat luvut olivat 9,8 ja 12,1. Parisuhdeväkivallan osuus olisi näiden lukujen perusteella ollut laskussa. Toisaalta naisten kokemasta väkivallasta perheväkivallan osuus oli noussut vuoden 1993 tasosta, mutta vähentynyt vuoden 1988 tasosta.⁶⁶

Miesten kokema perheväkivalta oli hieman lisääntynyt jokaisella tutkimuskerralla. Toisaalta kasvusta suurin osa on ollut ns. lievää väkivaltaa, joka ei ole aiheuttanut vammoja. Kasvu voi siis kertoa myös yleisen ilmapiiriin muutoksesta ja ilmoitusherkkyiden lisääntymisestä. Naisilla vammaan johtanut perheväkivalta oli vähentynyt jokaisella tutkimuskerralla.⁶⁷

Tehdyistä uhri- ja piilorikollisuustutkimuksista huolimatta erityisesti naisiin kohdistuvasta väkivallasta ei edelleenkään 1990-luvun loppua lähestyttäessä ollut olemassa riittävästi tietoa. Saatu tieto koski vain väkivaltatapausten määrää, eikä naisiin kohdistuvan väkivallan ominaispiirteisiin ja sen seurauksiin ollut tutkimuksissa kiinnitetty riittävästi huomiota. Vuonna 1997 Suomessa tehtiinkin ensimmäinen laaja tutkimus nimenomaan miesten naisiin kohdistamasta väkivallasta.⁶⁸ Sen avulla saatiin runsaasti uutta ja entistä yksityiskohtaisempaa tietoa naisiin kohdistuvan väkivallan laajuudesta ja sen vaikutuksista sekä siitä, kuinka yhteiskunta reagoi parisuhdeväkivaltaan yleisenä ongelmana ja sen kohteiksi joutuneisiin naisiin yksilöinä.

Tutkimuksen mukaan puolisonsa fyysisen tai seksuaalisen väkivallan tai väkivallalla uhkailun kohteeksi oli joutunut lähes neljäsosa (24 %) parisuhteessa olleista naisista; 11 % oli joutunut väkivallan kohteeksi viimeisen vuoden aikana.⁶⁹ Kaikkiaan kyselyä edeltäneen vuoden aikana 112 000 naista oli kokenut parisuhdeväkivaltaa. Entisen puolison väkivallan kohteeksi oli joutunut 36 000 naista. Yhdessä asumisen aikana väkivaltaisesti käyttäytyneistä miehistä runsas kolmasosa oli jatkanut väkivaltaista käyttäytymistään eron jälkeen.⁷⁰ Uhkaus-

⁶⁶ Heiskanen ym. s. 119–120.

⁶⁷ Mts. 121–122.

⁶⁸ Heiskanen – Piispa 1998.

⁶⁹ Heiskanen ja Piispan vastaavat luvut ovat 22 ja 10 %. Ero johtuu siitä, että tässä esitettyt luvut on laskettu vain niiden vastausten perusteella, joissa ko. kysymykseen on vastattu.

⁷⁰ Peltoniemi toteaa tutkimuksessaan, että 12 prosentissa rikosilmoitukseen johtaneista tapauksista tekijä oli entinen avio- tai avopuoliso. Rikosilmoitusten määrä ei välttämättä kerro ilmiön todellista yleisyyttä. On todennäköistä, että ilmoitusherkkyys poliisille kasvaa, kun tekijä on entinen kumppani. Toisaalta Islannin tilannetta koskevassa uusimmassa uhritutkimuksessa todetaan, että eronneet naiset joutuivat muita naisia useammin väkivallan kohteeksi. Eronneista naisista peräti 53 % ilmoitti joutuneensa väkivallan kohteeksi edellisen vuoden aikana. Tutkijat selittävät korkeaa prosenttilukua osittain sillä, että avioliiton aikana tapahtunut väkivalta on useissa tapauksissa ollut eron syy, jolloin eronneiden osuus korostuu. Toisaalta voi olla, että osa naisista vasta erottuaan voi myöntää olleensa väkivallan kohteena. Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998 s. 7. Entiseen kumppaniin kohdistuvasta väkivallasta ks. myös Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 208.

soitot ja väijyminen olivat tällöin myös tavallisia käyttäytymistapoja.⁷¹ Väkivaltaa esiintyi kaikissa sosiaaliluokissa.⁷²

Kyselyn avulla haluttiin myös saada tietoa väkivallan jatkuvuudesta. Vastausten mukaan noin neljännes väkivaltaisissa suhteissa eläneistä naisista (26 %, 27 500 naista) oli ollut väkivallan kohteena yli kymmenen vuotta. Yli kaksi kolmasosaa niistä naisista, jotka olivat joutuneet väkivallan uhreiksi, oli kokenut väkivaltaa ainakin kahtena peräkkäisenä vuonna. 6 % naisista oli ollut väkivallan kohteena yli kymmenen kertaa yhden vuoden aikana.⁷³

Kymmenen prosenttia naisista oli ilmoittanut vakavimman parisuhdeväkivallan poliisille, kaksitoista prosenttia naisista oli hakenut ylipäänsä apua väkivaltaongelmaan.⁷⁴ Avun hakemisen kynnys on siis korkea.

Parisuhdeväkivallan uhreiksi joutuneet eivät yleensä hakeutuneet terveydenhuollon piiriin saamiensa vammojen takia. Lähes puolet arvioi, etteivät he tarvinneet hoitoa. Runsas kymmenesosa oli hakeutunut terveydenhoitajan tai lääkärin hoitoon, pari prosenttia oli joutunut sairaalahoitoon. Kymmenesosa arvioi, että heidän olisi pitänyt hakeutua hoitoon. Tämän tekee ymmärrettäväksi se, että vain joka neljäs vammoja saanut nainen oli hakeutunut hoitoon.⁷⁵ Tuntemattoman tai muun tutun kuin puolison tekemästä väkivallasta seurasi uhrille harvemmin vammoja kuin puolison tekemästä. Tuntemattoman tekijän väkivallanteon seurauksena uhrille ei tullut vammaa puolessa (49,5 %) tapauksista, kun puolison väkivallanteoissa vastaava osuus oli vajaa neljännes (23,6 %). Samoin esimerkiksi luunmurtumia ilmoitettiin seuranneen yli kaksi kertaa enemmän puolison väkivallasta (2,1 %) kuin tuntemattoman tekijän tapauksissa (0,9 %).⁷⁶ Parisuhdeväkivalta aiheutti usein vakavia fyysisiä vammoja.

Ruotsissa julkaistiin vastaava tutkimus vuonna 2001. Sen mukaan lähes puolet (46 %) ruotsalaisista naisista oli joutunut jonkinlaisen väkivallan kohteeksi miehen taholta täytettyään 15 vuotta ja runsas viidennes (22 %) edeltäneen vuoden aikana. Joka kymmenes nainen oli kokenut väkivaltaa kumppaninsa taholta. Eronneista joka kolmas oli kokenut väkivaltaa entisen kumppaninsa ta-

⁷¹ Heiskanen – Piispa 1998 s. 38. Ruotsissa on todettu, että noin 40 prosenttia poliisille ilmoitetusta parisuhdeväkivallasta koski entisten puolisoitten välistä väkivaltaa. Eliasson 1997 s. 123. Erotilanteeseen liittyvä kohonneen väkivallan riski on todettu myös kansainvälisesti. ”Rates of violence reported to have occurred in relationships that ended are higher than in situations with current partners and violence by past partners was more serious on average, more frequent, and more likely to result in injury and hospitalization. – Homicide rates are higher for women who have separated than they are for women in intact relationships and these tend to happen in the immediate aftermath of separation.” Johnson – Hotton 2003 s. 59.

⁷² Heiskanen – Piispa 1998 s. 12.

⁷³ Heiskanen – Piispa 1998 s. 23–24.

⁷⁴ Mts. 4 ja 28–32. Kyselylomakkeessa asiaa kysyttiin seuraavasti: ”Haitko apua viimeksi tapahtuneessa väkivallanteossa kriisipuhelimesta tai muusta kriisipalvelusta?” Terveydenhuollon piiriin hakeutumisesta kysyttiin erikseen.

⁷⁵ Mts. 29.

⁷⁶ Heiskanen – Piispa 1998 s. 26 ja 48.

holta. Nainen oli ilmoittanut väkivallasta poliisille 15 %:ssa tapauksista; 4 %:ssa poliisi sai tietää siitä muuta kautta. Suurin osa väkivallasta (81 %) ei siis tullut poliisin tietoon.⁷⁷ Tästä huolimatta poliisin tietoon tulee Ruotsissa vuosittain noin 20 000 ilmoitusta naisiin kohdistuneesta väkivallasta, 78 %:ssa niistä tekijä on naiselle tuttu mieshenkilö.⁷⁸

Vertailemalla tuoreita kyselyjä voidaan todeta, että naisiin kohdistuva fyysinen väkivalta yleensä näyttää olevan Ruotsissa jonkin verran yleisempää kuin Suomessa. Sen sijaan parisuhdeväkivalta on Suomessa merkittävästi yleisempää. Suomessa joka viides kyselyyn vastannut suomalainen nainen ilmoitti kohdanneensa väkivaltaa miespuolisen kumppanin taholta, Ruotsissa joka kymmenes. Puolet suomalaisista eronneista naisista ilmoitti entisen miespuolisen kumppaninsa käyttäneen häntä kohtaan väkivaltaisesti, Ruotsissa vastaava osuus oli 35 %.⁷⁹

2.1.1.3 Uhritutkimusten ongelmia

Uhritutkimukset eivät välttämättä anna väkivaltatilanteesta todenmukaista kuvaa. Niiden ongelmana on mm. se, että kaikki vastaajat eivät halua kertoa väkivaltakokemuksistaan edes nimettöminä.⁸⁰ Myös kysymyksiin vastanneiden naisten osalta vastaukset jättävät sijaa tulkinnalle. Väkivallan seurauksia tutkineet tutkijat ovat todenneet, että väkivaltaisessa suhteessa eläville naisille on tyypillistä vähätellä itseensä kohdistuvaa väkivaltaa ja jopa väkivallan vakavia muotoja.⁸¹ Väkivallan uhri ei välttämättä myönnä edes itselleen tilanteen vakavuutta. Lundgrenin mukaan naiset kokevat ja tulkitsevat varsinkin suhteen alussa väkivallan helposti muutettavissa olevaksi asiaksi ja väistyväksi häiriöksi parisuhteessa.⁸²

Väkivaltaiseen suhteeseen liittyy usein henkistä väkivaltaa, jonka yhtenä

⁷⁷ Lundgren ym. 2001 s. 8.

⁷⁸ http://www.bra.se/extra/statistics/extra_index?lang=se.

⁷⁹ Lundgren – Heimer – Westerstrand – Kalliokoski 2001 s. 80–82 ss. Tutkimuksen tekijät antavat maiden välisille eroille kaksi vaihtoehtoista selitysmallia. Voi olla toisaalta niin, että Ruotsissa ollaan tietoisempia naisiin kohdistuvasta väkivallasta ilmiönä ja yhteiskunnallisen keskustelun, kampanjoiden yms. seurauksena parisuhdeväkivalta on vähentynyt. Toisaalta voi olla niin, että ruotsalaiset naiset kokevat yhteiskunnan asettaman tasa-arvonormin (jämställdhetsnorm) asettavan sellaisia paineita, että heidän on vaikeampi kertoa parisuhteessa kokemastaan väkivallasta.

⁸⁰ Näin on myös Yhdysvalloissa tehtyjen kyselytutkimusten osalta todennut mm. Browne. Ks. Browne 1987 s. 5. Viimeisimmässä ”Naisen turvallisuus” -kyselyssä vastaamatta jätti lähes kolmasosa kyselyn vastaanottaneista naisista. Lisäksi kyselyyn vastanneistakin 8–22 % jätti vastaamatta perheväkivaltaa koskeviin kysymyksiin. Lähes kaikki olivat vastanneet perheen ulkopuolista väkivaltaa koskeviin kysymyksiin. Uhritutkimusten historiasta ja ongelmista kattavasti Heiskanen 2002.

⁸¹ Brownen mukaan tämä on tyypillistä erityisesti niille, jotka ovat jo suhteellisen kauan eläneet väkivaltaisessa suhteessa. Väkivallan vähättely voidaan todeta vertaamalla naisten kertomuksia väkivallasta lääkärinlausuntoihin ja todistajien lausuntoihin. Browne 1987 s. 7.

⁸² Lundgren 1998.

piirteenä voi vakavimmissa tapauksissa olla miehen pyrkimys kontrolloida naisen sosiaalisia suhteita mm. avaamalla naiselle tullut posti. Kaikkein vaikeimmassa tilanteessa elävät naiset eivät siten välttämättä näy uhritutkimusten tuloksissa, sillä tällaisessa tilanteessa elävä nainen ei ehkä ole saanut kyselylomaketta vastattavakseen tai kyennyt vastaamaan siihen joko aiheen ahdistavuuden vuoksi tai miehen väkivaltaisen reagoimisen pelosta.⁸³

Yksi esimerkki uhritutkimusten tulosten tulkinnanvaraisuudesta naisiin kohdistuvan väkivallan suhteen on myös vuoden 1980 haastattelututkimuksen analyysi, jossa on arvioitu väkivallan vakavuutta siitä uhrille aiheutuneiden terveyshaittojen perusteella. Sen mukaan esimerkiksi liikkumisen estäminen oli aiheuttanut 1–2 haittapäivää 358 tapauksessa ja vähintään 3 haittapäivää 705 tapauksessa, kun taas väkisinmakaaminen tai sen yritys ei olisi aiheuttanut yhdessäkään tapauksessa ainoatakaan haittapäivää.⁸⁴ Tulos on räikeässä ristiriidassa seksuaalirikosten uhrien traumatisoitumista koskevan tiedon kanssa ja kuvastaa osaltaan sitä, kuinka hankalaa naisille ominaisia uhritumiskokemuksia on tutkia uhritutkimustenkaan avulla.

Myöskään osa miehiin kohdistuvasta parisuhdeväkivallasta ei näy tilastoissa. Kivivuori toteaa henkirikoksia koskevassa tutkimuksessaan, että parisuhdeväkivallassa vammoitta selvinneiden osuus on pieni ja erityisen pieni se on vaimonsa väkivallan uhriksi joutuneilla miehillä: 15 poliisin tietoon tulleesta uhrista vain yksi oli selvinnyt ilman vammoja. Kivivuori selittää ilmiötä sillä, että kumppaninsa väkivallan uhriksi joutunut mies ei mielellään ilmoita asiasta viranomaisille. Viranomaisten tietoon tulevat siten vain ne tapaukset, joissa väkivalta aiheuttaa hoitoa vaativia vammoja.⁸⁵

Voidaan pohtia, voisiko ilmiö selittyä osaltaan myös sillä, että naisten miehiin kohdistamaan vakavaan väkivaltaan sisältyy usein teräaseen käyttämistä. Siitä seuranneet vammat vaativat usein hoitotoimenpiteitä ja tapaus tulee siten helpommin viranomaisten tietoon. Teräaseen käyttäminen merkitsee teon juridisen arvioinnin kannalta myös sitä, että teko tulee todennäköisesti useammin kirjatuksi törkeänä pahoinpitelynä tai tapon yrityksenä. Mikäli taas fyysisesti usein heikompi nainen kykenee kohdistamaan mieheen muunlaista ts. aseetonta väkivaltaa, ovat siitä seuraavat vammat todennäköisesti useammin niin lieviä, että ilmoittamiskynnys poliisille on korkea.

⁸³ Uhritutkimusten luotettavuudesta nimenomaan väkivaltarikollisuuden selvittämisessä ks. edellä av. 54. Naisten kohtaamaan väkivaltaan liittyvistä tutkimuksellisista ongelmista Heiskanen – Piispa 1998 s. 68–69.

⁸⁴ Mainitussa tutkimuksessa on haittapäiviksi luettu sairaalavuorokaudet välittömästi väkivallanteon tapahduttua, myöhemmät sairaalavuorokaudet, vuodepäivät muualla kuin sairaalassa sekä muut päivät, jolloin uhrin oli vaikeaa tai mahdotonta selvittää päivittäisistä tehtävistään. Lättilä ym. 1982 s. 93.

⁸⁵ Kivivuori 1999 s. 50.

2.1.1.4 Viranomaistilastot ja naisiin kohdistuva väkivalta

Piilorikollisuuden huomattavasta osuudesta huolimatta yksi tapa tutkia perhe- ja parisuhdeväkivallan laajuutta on tarkastella poliisin tietoon tulleiden tapaus-
ten määrää. Poliisin tietoon tulleesta väkivaltarikollisuudesta on vuodesta 1996
lähtien tilastoitu erikseen ”perheväkivalta”.⁸⁶ Viranomaislukuja on tässä yhtey-
dessä syytä tarkastella myös siksi, että ne antavat kuvan siitä, missä laajuudessa
naisiin kohdistuva väkivalta näyttäytyy viranomaisille. Ero piilorikollisuus- ja
uhritutkimusten tuloksiin on huomattava. Vuosina 1997–2003 perheväkivalta-
tapauksia ilmoitettiin poliisille vuosittain noin 3 000.⁸⁷ Tapauksista suurin osa
oli parisuhdeväkivaltaa, jossa uhrina oli nainen.⁸⁸ Luvut ovat erittäin pieniä ei-
vältä vastaa lainkaan sitä tietoa perhe- ja parisuhdeväkivallan yleisyydestä, jota
esimerkiksi uhritutkimusten avulla on saatu.⁸⁹

Tilastoinnin vaikeutta kuvastaa myös esimerkiksi se, että piilorikollisuustut-
kimusten mukaan vuosina 1980, 1988 ja 1993 rikosilmoitusten tekeminen pa-
hoinpitelyistä edelliseen ajankohtaan verrattuna katuväkivallassa lisääntyi,
mutta muussa satunnaisessa väkivallassa ja ns. pienryhmäväkivallassa ja perhe-
väkivaltatapauksissa se väheni. Toisaalta pahoinpitelyiden ilmitulon lisäänty-
minen vuosien 1988 ja 1993 välillä on koskenut nimenomaan naisiin kohdistu-
vaa väkivaltaa. Vuoden 1997 tilanteesta puolestaan kertoo, että kyseisenä vuon-
na poliisin tietoon tuli yleisen uhritutkimuksen mukaan 7 000 naisiin kohdistu-
vaa parisuhdeväkivaltatapausta, joista poliisitutkintalomake arvioitiin täytetyk-
si 1 900 tapauksessa. Samana vuonna poliisi tilastoi 1 400 naisiin kohdistunutta

⁸⁶ Perheväkivalta on laajempi käsite kuin parisuhdeväkivalta sisältäen kaiken perheenjäsen-
ten välisen väkivallan. Myös perheväkivaltatapauksen kirjaamistarkkuus ja kirjaamisen kriteerit
voivat vaihdella. Esimerkiksi vuonna 1998 tehdyn selvityksen mukaan poliisille ilmoitetuissa
raiskaustapauksissa oli 64 läheissuhteessa tapahtunutta raiskausta. Saman vuoden poliisitilasto-
issa heistä oli perheväkivallan uhreiksi kirjattu vain 25. Honkatukia 2001a s. 26 ja 2001b s. 141.

⁸⁷ Naisten osuudet perheväkivaltatapauksen asianomistajista olivat 1996–2000 seuraavat:
1996: 80,2 %, 1997: 80,1 %, 1998: 80,6 %, 1999: 81,1 %, 2000: 79,3 %.

⁸⁸ Poliisille ilmoitetut parisuhdeväkivallan kohteiksi joutuneet naiset, Tilastokeskus, Oikeus
2004:6.

1996	1185
1997	1719
1998	1649
1999	1762
2000	1878
2001	1969
2002	2023
2003	2183

⁸⁹ Viranomaistilastot antavat harhaanjohtavan kuvan myös väkivallan luonteesta. Ne esimer-
kiksi antavat kuvan perhe- ja parisuhdeväkivallasta lähinnä nuorten ongelmana, sillä valtaosa po-
liisin tietoon tulleista tapauksista koski alle 40-vuotiaiden perheissä tapahtunutta väkivaltaa. Ti-
lastojen harhaanjohtavuudesta ks. myös Kivivuori 1999 s. 51.

parisuhdeväkivaltatapausta.⁹⁰ Kattavan kuvan saaminen edellyttää siis useiden tilastojen käyttämistä ja silloinkin kokonais kuvan saaminen voi olla jokseenkin hankalaa.

2.1.1.5 Väkivallan kustannukset

Myös naisiin kohdistuvan väkivallan aiheuttamia kustannuksia on kartoitettu. Ne antavat osaltaan kuvaa ilmiön laajuudesta ja vakavuudesta. Heiskanen ja Piispa arvioivat vuonna 2000, että naisiin kohdistuvan väkivallan välittömät ja välilliset kustannukset ovat Suomessa noin 170 miljoonaa euroa vuodessa. Esimerkiksi väkivallan seurausten aiheuttamista kuluista terveydenhuoltojärjestelmälle noin kaksi kolmasosaa aiheutui parisuhdeväkivallasta.⁹¹ Näissä kustannusarvioissa ovat mukana vain ne väkivallan kohteena olleet naiset, jotka ovat hakeutuneet hoitoon tai tulleet muutoin viranomaisten tietoon. Luvut ovat siis aliarvioita.

Jotta tilanteesta olisi saatu täsmällisempi kuva, sama tutkimus tehtiin vuonna 2002 yhdessä kunnassa, jolloin luvut tarkentuivat. Siinä naisiin kohdistuvan väkivallan välittömät kustannukset osoittautuivat lähes kaksinkertaisiksi edellä mainittuihin lukuihin nähden.⁹² Oikeussektorin kustannukset muodostivat kustannuksista runsaan neljänneksen.

2.1.1.6 Kuolemaan johtava parisuhdeväkivalta

Vakavimmassa muodossaan perhe- ja parisuhdeväkivalta johtaa uhrin kuolemaan.⁹³ Luvut, jotka kuvaavat perhe- ja parisuhdeväkivallan vakavinta muotoa, kuvastavat nekin osaltaan parisuhdeväkivallan yleisyyttä ja vakavuutta Suomessa.

Suomessa kuolee vuosittain tahallisen väkivallan uhreina 40–50 naista. Naisien osuus surmatuista on ollut suhteellisen vakaa kahden viimeisen vuosikymmenen ajan. Puolisoiden ja seurustelukumppaneiden välisiä henkirikoksia tehdään meillä asukasta kohden tällä hetkellä kolme ja puoli kertaa enemmän kuin

⁹⁰ Heiskanen – Piispa 1998 s. 6.

⁹¹ Heiskanen – Piispa 2000. Välillisiin kustannuksiin laskettiin esimerkiksi työpanoksen menettäminen. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että vuoden 1997 kyselytutkimuksen mukaan esimerkiksi kymmenesosa kaikista parisuhdeväkivaltaa kokeneista naisista oli hakeutunut terveydenhoitajan tai lääkärin vastaanotolle ja vain neljäsosa vammoja saaneista naisista oli hakeutunut lääkärin hoitoon. Heiskanen – Piispa 1998 s. 29.

⁹² Heiskanen – Piispa 2002.

⁹³ Kuolemansyytilastoissa ei ole erikseen tilastoitu läheissuhteessa tapahtuneita henkirikoksia tekijän mukaan, vaan tapauksista käytetään yhteistä nimitystä ”perheväkivalta”.

sata vuotta sitten. Tämä näkyy myös naisten henkirikoskuolleisuudessa. Naisilla todennäköisyys kuolla henkirikoksen uhrina on sadassa vuodessa kaksi ja puolikertaistunut, kun miehillä todennäköisyys on jonkin verran alentunut. Naisiin kohdistuva henkirikollisuus on myös viime vuosikymmeninä keskittynyt entistä selvemmin perheisiin ja parisuhteisiin.⁹⁴

Parisuhdeväkivallan seurauksena kuolee vuosittain 20–30 naista. Esimerkiksi vuonna 2000 väkivallan seurauksena kuoli 43 naista, heistä noin puolet (22) miespuolisen kumppanin surmaamina.⁹⁵ 1990-luvun loppupuolella parisuhdeväkivallan uhreina kuoli vuosittain viitisentoista naista. Läheissuhteessa tapahtunut väkivalta on Suomessa naisilla yleisempi kuolinsyy kuin muut väkivaltaiset syyt yhteensä.⁹⁶

Sitä, millaista väkivaltaa suhteessa oli ennen kuolemaan johtanutta väkivaltaa esiintynyt, on tietenkin vaikea arvioida. Jonkinlaista osviittaa antaa tutkimustieto, jonka mukaan vuosina 1998–2000 tehtyjen parisuhdetappojen osalta vain 12 %:ssa naisiin ja 18 %:ssa miehiin kohdistuneista parisuhdetapoista oli olemassa jonkinasteinen varmuus siitä, *ettei* osapuolten välillä ollut aiemmin esiintynyt väkivaltaa.⁹⁷

Vuodesta 1996 lähtien on tilastoitu erikseen kuolemaan johtanut väkivalta, jossa tekijänä on uhrin puoliso tai muu kumppani.

⁹⁴ Lehti 2002 s. 100–101. Lehti selittää kehitystä alkoholikulttuurin muuttumisella: ”Kehityksen taustalla näyttäisikin osin olevan puhtaasti juomakulttuurin muutos.”

⁹⁵ Yhdysvalloissa henkirikoksen uhreiksi joutuneista naisista noin kolmasosa joutuu kumppaninsa surmaamaksi. Ks. esim. Craven 1997 ja Browne 1987. Noin kaksi kolmannesta parisuhteen toisen osapuolen surmaamista on naisia ja kolmannes miehiä. Miesten osuus on siis huomattavasti suurempi kuin meillä. Dawson-Langan 1994 s. 3.

⁹⁶ Väestöpohjaltaan suuremmassa Ruotsissa arvioidaan 1980-luvulla kuolleen parisuhdeväkivallan uhreina noin 30 naista vuodessa. Eliasson 1997 s. 58 ja 159 ja Oikeusministeriön julkaisuja s. 19. Eliasson huomauttaa, että näissä luvuissa eivät välttämättä näy kaikki tapaukset, sillä joissakin tapauksissa kuolema on parisuhdeväkivallan välillinen seuraus. Esimerkiksi naisten itsemurhat liittyvät Eliassonin mukaan usein koettuun väkivaltaan. Itsemurhariskin kasvu on todettu myös amerikkalaisessa tutkimuksessa, jossa arvioitiin, että 42 % kumppaninsa pahoinpitelämiksi joutuneista naisista yritti jossakin vaiheessa itsemurhaa. Gayford 1975. Miehet tekevät USA:ssa 85 % kaikista henkirikoksista ja surmaavat kaksi kertaa niin paljon naisia kuin naiset surmaavat miehiä. Esimerkiksi Wisconsinin osavaltion tapauksista, joissa nainen oli surmannut miehensä, 93 %:ssa tapauksista mies oli aloittanut väkivallan. Gilfus ym. 1993 s. 13.

⁹⁷ Lehti 2002 s. 69.

Taulukko 1. Väkivallan uhreina kuolleet naiset vuosina 1996–2002.⁹⁸

	Muu väkivalta	Parisuhdeväkivalta	Yhteensä
1996	21	30	51
1997	20	17	37
1998	20	15	35
1999	15	17	32
2000	21	22	43
2001	22	25	47
2002	29	15	44

Myös muut henkirikoksia koskevat tilastolliset tutkimustulokset antavat viitteitä parisuhdeväkivallan merkityksestä kuolinsyynä.⁹⁹ Esimerkiksi vuosien 1995–2001 aikana läheissuhteessa tehdyistä surmateoista (291 kpl) mies surmasi vaimonsa 80 tapauksessa ja avovaimonsa, naisystävänsä tai kihlattunsa 70 tapauksessa. Yhteensä nämä teot muodostivat läheissuhteessa tehdyistä surmateoista yli puolet (51,5 %). Entinen vaimo tai tyttöystävä kuoli henkirikoksen uhrina 4,5 %:ssa tapauksista.¹⁰⁰

2.1.1.7 Naiset tekijöinä kuolemaan johtaneessa parisuhdeväkivallassa

Naisten suhteellinen osuus kaikista henkirikosten tekijöistä on parin viime vuosikymmenen aikana kasvanut. Se korreloi sen kanssa, että naisten väkivaltainen käyttäytyminen on tilastojen mukaan ollut kasvussa 1970-luvun alusta lähtien viime vuosiin saakka.¹⁰¹ Naisten osuus murhiin, tappoihin ja surmiin epäillyistä

⁹⁸ SVT, Kuolemansyyt., Tilastokeskus.

⁹⁹ Naisten ja miesten riskiä joutua parisuhdekumppaninsa surmaamaksi voidaan vertailla myös siten, että kumppanien surmaamien naisten ja miesten absoluuttiset määrät suhteutetaan parisuhteessa olleiden naisten ja miesten määriin. Näin voidaan todeta, että esimerkiksi vuonna 1996 100 000:ta parisuhteessa elänyttä naista kohden 2,3 naista joutui kumppaninsa surmaamaksi, kun vastaava suhdeluku miehillä oli 0,3. Verrattaessa lukuja naisten ja miesten yleiseen väkivaltaisen kuoleman riskiin voidaan todeta, että naisia kuoli väkivaltaisesti 100 000 naista kohden 2,1 ja miehiä 100 000 miestä kohden 5,0. Kivivuori 1999 s. 30.

¹⁰⁰ Kuolemaan johtaneesta läheissuhdeväkivallasta lähes kaksi kolmasosaa (63 %) tapahtui rikoksentehtäjän ja uhrin yhteisessä asunnossa ja runsas viidesosa (22 %) jommankumman asunnossa. Naiset tekivät surmatekonsa lähes aina (83 %) asianosaisten yhteisessä asunnossa. Hurttia 2002 s. 50. Esimerkiksi vuotta 1996 koskeneen tutkimuksen mukaan surmatuista miehistä 56 % tapettiin yksityisissä tiloissa, naisten osalta vastaava luku oli 87 %. Miesuhrien tapauksessa tekijänä kyseisenä vuonna oli neljässä %:ssa kumppani, yhdeksässä %:ssa sukulainen ja 87 %:ssa ulkopuolinen, joka tarkoittaa ystäviä, tuttavlia tai ryppyykavereita. Naisuhrien tapauksissa sitä vastoin tekijänä oli 64 %:ssa kumppani, 25 %:ssa sukulainen ja 11 %:ssa ulkopuolinen. Kivivuori 1999 s. 22 ja 30.

¹⁰¹ Sirén 2000 s. 23.

on tosin vaihdellut prosentuaalisesti melko paljon vuodesta toiseen, sillä heitä on määrällisesti vähän verrattuna henkirikosten kokonaismäärään ¹⁰²

Taulukko 2. Poliisin tietoon tulleet kuolemaan johtaneet väkivaltarikokset 1995–2003. ¹⁰³

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
murha	40	33	30	21	37	37	48	44	28
tappo	106	119	107	92	103	108	106	87	75
surma	0	1	2	0	2	1	1	0	0
edelliset yht.	146	153	139	113	142	146	155	131	103
lapsen-surma	0	3	0	0	1	2	1	1	0
pahoin-pitely ja kuole-mantuot-tamus	29	32	31	32	32	28	33	27	30
kaikki yht.	175	188	170	145	175	176	189	159	133

Taulukko 3. Murhaan, tappoon tai surmaan syylliseksi epäiltyjä naisia vuosina 1995–2003. ¹⁰⁴

1995	18
1996	18
1997	14
1998	14
1999	19
2000	9
2001	20
2002	24
2003	19

Naisten väkivaltaisen käyttäytymisen kasvua on selitetty mm. siten, että naisten ja miesten tasa-arvoistuminen on purkanut naisten käyttäytymiseen liittyviä odotuksia ja normeja. Sosiaalinen ilmasto sallii naisille tekoja, joita aikaisemmin ei suvaittu. Naisten alkoholin käyttöön liittyvien normien heikentyminen ja

¹⁰² Vaihteluväli on vuodesta 1980 vuoteen 2000 ollut 3–13 %. Henkirikoksia koskevien tilastojen kohdalla täytyy ottaa huomioon, että niissä ei aina ole otettu huomioon kuolemaan johtanutta pahoinpitelyä. Se on rikostyyppi, jossa tekijä on lähes aina mies.

¹⁰³ Lehti – Kivivuori 2004.

¹⁰⁴ Poliisitilasto. Surma-nimike tuli rikoslakiin 1.9.1995.

siitä seurannut naisten alkoholin kulutuksen kasvu ja naisten ja miesten alkoholin käyttötapojen samanlaistuminen on tästä esimerkki.

Niiden henkirikosten määrä, joissa nainen on surmannut miespuolisen kumppaninsa, on kuitenkin pysynyt tasaisena.¹⁰⁵ Niitä on ollut vuosittain alle viiden jäävä määrä. Mieheen kohdistuva henkirikoksen uhka ei useimmissa tapauksissa tule perheen tai suvun piiristä. Myös miesten väkivaltaisista kuolemista osa on tilastoitu perhe- tai parisuhdeväkivallan seurauksiksi.¹⁰⁶ Seuraavassa tilastossa tarkastellaan parisuhdeväkivallan osuutta miesten väkivaltaisissa kuolemissa.

Taulukko 4. Väkivallan uhreina kuolleet miehet vuosina 1996–2002.¹⁰⁷

	Muu väkivalta	Parisuhdeväkivalta	Yhteensä
1996	115	4	119
1997	101	4	105
1998	87	3	90
1999	110	3	113
2000	93	3	96
2001	102	5	107
2002	85	4	89

Eroa kumppaniin kohdistuvien henkirikosten ja muun naisten tekemän väkivaltarikollisuuden määrässä on tietenkin vaikea, ellei mahdoton selittää. Se antaa aiheen kysyä, olisiko kyse osittain kahdesta eri ilmiöstä. Ne syyt, jotka yleensä selittävät naisten väkivaltaista käyttäytymistä, eivät välttämättä selitä niitä tapauksia, joissa nainen on surmannut kumppaninsa. Näissä parisuhteissa ei ehkä ole ollut kyse naisen perinteisen roolin murtumisesta. Mikäli niihin on liittynyt parisuhdeväkivaltaa, tiedot parisuhdeväkivallasta antavat aiheen olettaa päinvastaista.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Hurtta 2002 s. 66.

¹⁰⁶ Kivivuori 1999 s. 27. Tekijä oli 9 %:ssa tapauksista sukulainen ja 87 %:ssa ulkopuolinen. Miehistä 58 % surmattiin yksityisissä tiloissa. Naisten osalta vastaava luku oli 86 %. Naisten surmissa kumppani oli tekijä 64 %:ssa tapauksia, 25 %:ssa sukulainen ja 11 %:ssa ulkopuolinen. Matikkala 2000 s. 3.

¹⁰⁷ SVT, Kuolemansyyt, Tilastokeskus. Vuosina 1995–2001 nainen tappoi miehensä 8,6 %:ssa läheissuhteissa tapahtuneista surmateoista ja entisen miehensä yhdessä tapauksessa. Isä tappoi tyttärensä 12 tapauksessa (4,1 %) ja poikansa 14 tapauksessa (4,8 %). Äiti surmasi tyttärensä 8 tapauksessa (2,7 %) ja poikansa 6 tapauksessa (2,1 %). Näitä lukuja selittää osittain se, että kahdestatoista alle vuoden ikäiseen lapseen kohdistuneesta surmateosta yhdeksässä tekijänä oli äiti ja kolmessa isä. Poika tappoi isänsä 18 tapauksessa (6,2 %) ja äitinsä 19 tapauksessa (6,5 %). Tytär surmasi isänsä 3 tapauksessa, tyttären äitiin kohdistamia surmatekoja ei ollut. Mies tappoi sisarusensa 14 tapauksessa (4,8 %). Naisten sisarusiin kohdistamia surmatekoja ei ollut. Hurtta 2002 s. 42–44.

¹⁰⁸ Parisuhdeväkivallan vakavinta muotoa kuvastavat myös henkirikoksen yrityksiksi tilastoidut teot. Parisuhteen osapuolten välisen väkivallan osuus on yritysten kohdalla (15 %) pienem-

2.1.1.8 Yhteenvetoa

Parisuhdeväkivalta on pitkään ollut piilossa oleva ilmiö, jonka laatua ja laajuutta on ollut vaikea tutkia.¹⁰⁹ Virallisten tilastojen lisäksi ilmiötä kartutettaessa käytettävissä ovat myös kyselymenetelmällä tehdyt joko koko väestöön tai vain naisiin kohdistuneet uhritutkimukset. Niiden perusteella voidaan todeta, että ilmiö on suhteellisen yleinen ja että perhe- ja parisuhdeväkivallaksi luokiteltavat teot eivät useinkaan tule poliisiviranomaisen eivätkä myöskään minkään muun viranomaisen tietoon. Teon törkeysasteen kasvaessa kasvaa toki jonkin verran myös viranomaisten tietoon tulneiden tekojen osuus.¹¹⁰

Tehtyjen tutkimusten perusteella voidaan todeta, että väkivalta on usein luonteeltaan toistuvaa. Väkivalta on useimmissa tapauksissa fyysisiltä seuraamuksiltaan lievää, mutta se sisältää myös väkivallan vakavimpia muotoja. Väkivalta usein raaistuu toistuessaan. Ilmiön vakavuutta kuvastaa, että parisuhdeväkivallan osuus kaikesta naisiin kohdistuvasta väkivallasta kasvaa pahoinpitelyn asteen vakavoituessa.

Naisiin kohdistuvassa väkivallassa on kyse verrattain laajasta ilmiöstä. Pelkkien tilastotietojenkin perusteella muodostuu myös jo jonkinlainen kuva väkivallan luonteesta. Sitä leimaa voimakkaasti sen intiimi luonne: naisiin kohdistuva väkivalta on suurimmaksi osaksi parisuhdeväkivaltaa.¹¹¹

pi kuin täytettyjen henkirikosten kohdalla (23 %). Yrityksiksi jääneissä teoissa ero sukupuolten välillä ei ole yhtä jyrkkä kuin täytetyissä tekemuodoissa. Esimerkiksi vuonna 1996 29 naiseen ja 15 mieheen kohdistui parisuhdekumppanin tekemä henkirikoksen yritys. Eroa selittää Kivivuoren mukaan se, että miehensä näinkin vakavasta väkivallasta hengissä selvinneet naiset eivät välttämättä tee asiasta rikosilmoitusta, joten osa tapauksista ei näy tilastoissa. Kivivuori 1999 s. 50. Kivivuori ei tässä kohtaa perustele kantaansa. Ilmeisesti kyseessä on hänen oma tulkintansa. Sitä, miksi mies ei mielellään ilmoita asiasta edes joutuessaan vakavan väkivallan kohteeksi, Kivivuori ei pohdi. Kivivuori toteaa myös, että naisten kohdalla ne tapaukset, joissa uhri ei saanut vammoja, vaikuttavat selosteiden perusteella hyvin uhkaavilta.

¹⁰⁹ Esimerkiksi vuoden 1980 piilorikollisuustutkimuksen mukaan naisiin kohdistui kyseisenä vuonna yhteensä 264 158 väkivallantekoa, jotka kohdistuivat 149 645 naiseen. Ero luvuissa johtuu siitä, että 22 % naisista ilmoitti yli kolme väkivallan kohteeksi joutumista vuoden aikana, mikä viittaa toistuvaan väkivaltaan. Poliisin tietoon naisiin kohdistuneista väkivallanteoista tuli vain 6,5 % ja esitutkinta tehtiin ainoastaan 2,8 %:ssa tapauksista. Lättilä – Heiskanen 1983 s. 25 ja 61.

¹¹⁰ Vuoden 1998 kyselytutkimuksessa joka neljäs nainen, jonka väkivaltatapaus oli niin vakava, että siitä aiheutui vammoja, oli hakeutunut hoitoon, poliisille heistäkin asiasta ilmoitti vain 11,8 %. Heiskanen – Piispa s. 29 ja 139.

¹¹¹ Vuoden 1997 kyselytutkimuksen mukaan naiset saivat perheväkivallan seurauksena vammoja noin 15 kertaa enemmän kuin miehet. Heiskanen – Aromaa 1998 s. 13–14.

2.2 KRIMINOLOGINEN TUTKIMUS JA NAISIIN KOHDISTUVA VÄKIVALTA

2.2.1 Yleinen kriminologia

Tarkastelen seuraavassa parisuhdeväkivallan luonnetta ja sitä, miten ilmiötä on tutkittu ja selitetty kriminologisessa ja muussa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Pidän parisuhdeväkivallan luonteen esilletuomista tämän tutkimuksen kannalta välttämättömänä. Juuri parisuhdeväkivallan muista väkivallan muodoista poikkeavat piirteet muodostavat niitä ongelmia, jotka liittyvät naisen oikeuteen käyttää hätävarjelua. Tutkimusaiheen käsittely ei siten ole mahdollista ilman näiden piirteiden käsittelemistä. Kriminologia avautuu tässä yhteydessä luontevasti lähdemateriaaliksi – pyrkiihän se selittämään rikollisen käyttäytymisen syitä ja seurauksia: rikollisuutta ilmiönä.¹¹² Parisuhdeväkivalta on osa väkivaltarikollisuutta, ilmiönä yleinen ja seurauksiltaan kauaskantoinen. Tarkastelenkin ensin, kuinka kriminologia on tutkinut ja selittänyt ilmiön laajuutta ja luonnetta.

”Kriminologia” pitää sisällään monia tieteenaloja.¹¹³ Yhteistä niille on se, että tutkimuskohteina ovat rikoksenteekijät ja rikosten uhrin. Tutkimuksen piiriin kuuluvat myös yhteiskunnan tavat kontrolloida rikollisuutta, erityisesti sanktiojärjestelmä ja sen vaikutukset rikollisuuteen.¹¹⁴ Kriminologian eri suuntauksista dominoivin ja tunnetuin on kriminologian sosiologinen haara, joka tutkii ja kuvaa rikollisuuden ilmenemismuotoja, rikollisten ilmiöiden laajuutta, ajallisia ja paikallisia vaihteluja, syitä ja seurauksia. Kriminologisen tutkimuksen viitekehys siis mahdollistaa perhe- ja parisuhdeväkivallan tutkimisen sekä tekijöiden kannalta väkivaltarikollisuuden osana että rikosten uhrien aseman näkökulmasta. Rikollisuutta ilmiönä selittävä kriminologinen tutkimus ei ole kuitenkaan toistaiseksi juurikaan tutkinut perhe- ja parisuhdeväkivaltaa väkivaltarikollisuutena eikä siten myöskään naisia parisuhdeväkivallan uhreina. Esimerkiksi

¹¹² Laitinen 2002.

¹¹³ Kriminologiaan voidaan katsoa kuuluvaksi mm. kriminaalipsykologia, kriminaalibiologia, kriminaalipsykopatologia ja kriminaalisosiologia. Jaottelusta mm. Jareborg 2001 s. 20.

¹¹⁴ Kriminologiasta tieteenalana ks. esim. Anttila – Törnudd 1983 s. 15–24. Teos määrittelee kriminologian tutkimukseksi rikollisuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä. Lappi-Seppälä toteaa, että kriminologiassa ei ole kyse selvärajaisesta tieteen- tai tutkimuksenalasta, vaan eri tieteenalojen sovellutuksista rikollisuutta ja kontrollijärjestelmää koskevaan tutkimukseen. Lappi-Seppälä 1997 s. 193. Laajemmin kriminologiasta tieteenalana mukaan lukien viktimologia ja feministinen kriminologia mm. Walklate 1998. Walklate ei yritä määritellä kriminologiaa muutoin kuin tutkimuskohteen kautta: ”It is an area of study not defined by a particular unit of social reality, it is defined by its substantive concern: crime. Consequently, it is a discipline inhabited by practitioners, policy makers and academics, all of whom share a common interest in that substantive issue but all of whom may be committed to quite different disciplinary ways of thinking about it, from psychiatry to sociology. This then gives criminology a multidisciplinary rather than a unidisciplinary character.” Walklate 1998 s. 2.

alan suomalaisessa perusteoksessa, Anttilan ja Törnuddin kriminologian oppikirjassa, aihetta ei ole käsitelty juuri lainkaan. Tekijät mainitsevat perheväkivallan kirjassaan vain ohimennen. He kirjoittavat: *Esimerkiksi perheväkivaltaan, erityisesti sen kohdistuessa lapsiin, on viime vuosina kiinnitetty jatkuvasti huomiota ja sen saattamista nykyistä useammin virallisen järjestelmän piiriin toistuvasti vaadittu.*¹¹⁵ Myöskään Laineen teoksessa ”Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan” ei käsitellä asiaa tarkemmin. Laine tosin mainitsee, että perheväkivalta on usein keskimääräistä vakavampaa ja kohdistuu miltei yksinomaan naisiin.¹¹⁶

Selityksenä kriminologisen tutkimuksen niukkuudelle voitaneen pitää osittain sitä, että kyseessä on ilmiö, jossa sekä tekijät että uhrin ovat useimmiten olleet tutkijan katseen ulottumattomissa. Tutkimuskohteen hankaluus ei kuitenkaan täysin selittäne aiheen vähäistä osuutta kriminologisessa tutkimuksessa. Eihän tutkimuskohteen hankaluus ole estänyt tutkijoita paneutumasta esimerkiksi huumausaineiden käyttämiseen ja muuhun huumausainerikollisuuteen.¹¹⁷

Parisuhdeväkivallan puuttuminen tutkimuskohteiden kentästä on myös sikäli oudoksuttavaa, että klassinen kriminologia on toisaalta ottanut annettuna totuutena sen, että rikollisuus on maskuliininen ilmiö. Miesten naisiin kohdistama väkivalta olisi näin ollen ollut mitä luontevin tutkimuskohde. Rikollisuutta selittävät teoriat lähtivät kuitenkin selittämään rikollisuuden olemusta toisesta lähtökohdasta käsin.¹¹⁸ Valtaa tai sukupuolta sinänsä ei pidetty rikollisuutta selittävinä tekijöinä, sillä rikollisuus on ollut sen maskuliinisesta luonteesta huolimatta tutkimuskohteena ikään kuin sukupuolineutraali. Miesten tekemiä rikoksia koskevat tutkimustulokset on paljolti yleistetty koskemaan koko väestöä.

Kriminologiset teoriat selittivät rikoksia aluksi rikosentekijän yksilöllisten ominaisuuksien avulla. Klassinen kriminologia painotti, että yksilöillä on vapaa tahto ja että tätä tahtoa ohjaa hedonismi. Rikosta siis pidettiin ilmauksena tekijänsä rationaalisesta ja tietoisesta pyrkimyksestä saavuttaa itselleen mielihyvää. Katsottiin, että ihminen syyllistyy rikokseen, jos hän mieltää saavansa siitä itselleen hyötyä, joka on suurempi kuin siitä hänelle mahdollisesti koituva haitta.¹¹⁹ Näin ollen rangaistuksen oli tarkoitus toimia erityisesti luomalla rikoksen tuomalle edulle siitä pidättävän vastavoiman. Toisaalta eräät kriminolo-

¹¹⁵ Anttila – Törnudd 1983 s. 93.

¹¹⁶ Laine 1991 s. 98.

¹¹⁷ Ks. esimerkiksi Kinnunen 1996.

¹¹⁸ Kriminologisia naisten rikollisuutta selittäviä teorioita on ansiokkaasti eritellyt mm. Honkatukia. Ks. Honkatukia 1997 s. 5–38.

¹¹⁹ Klassisen kriminologian varhaisia vaikutusvaltaisimpia hahmoja olivat Thomas Hobbes (1588–1679) Cesare Beccaria (1738–1794) ja Jeremy Bentham (1748–1832). Walklate 1998 s. 17–18. Honkatukia 1997 s. 6. Teoria rikosentekijän vapaasta rationaalisesta tahdosta, jonka tavoite on teollaan tuottaa itselleen etua, muistuttaa mielenkiintoisella tavalla eräiden nykytutkijoiden selityksiä miesten naisiin kohdistaman väkivallan perimmäisestä luonteesta.

gian varhaiset edustajat etsivät tieteellisesti todistettavissa olevia syitä, jotka selittäisivät, mitkä syyt kussakin yksilössä ovat aiheuttaneet rikollista käyttäytymistä, ja perustivat kriminologian positivistisen suuntauksen.¹²⁰

Myöhemmin ns. uusi kriminologia on selittänyt rikollisuutta teorioin, jotka ovat yksilöllisten syiden sijasta painottaneet yhteiskunnan rakenteellisia tekijöitä ja niiden vaikutusta rikollisuuteen. Näitä tekijöitä ovat olleet mm. kaupungistuminen, alakulttuurien muodostuminen, perinteisten normien ja arvojen romahtaminen, taloudellinen eriarvoisuus jne. Erityisesti kriittinen, myös radikaaliksi kriminologiaksi kutsuttu suuntaus on painottanut yhteiskunnallista epätasa-arvoisuutta rikollisuuden syynä.¹²¹

Viime aikoina länsimaissa on vallitsevana ideologiana ollut ns. uusklassinen näkemys, joka erityisesti radikaalin kriminologian mukanaan tuoman hoitoideologian sijaan painotti jälleen rikoksenteikijän yksilöllistä vastuuta yhteiskunnallisten tekijöiden sijasta.¹²²

Eri aikakausina vallinneilla ja eri koulukuntia edustaneilla teorioilla on eroavaisuuksistaan huolimatta ollut yksi yhteinen piirre. Sekä yksilöllisiä ominaisuuksia että yhteiskunnallisia tekijöitä tutkineet teoriat ovat keskittyneet selittämään rikollisuutta, joka on ollut miesten tai poikien harjoittamaa ”julkista” rikollisuutta. Yksilöllisillä tekijöillä on pyritty selittämään, miksi yksilö ei sopeudu yhteiskunnan normeihin, vaan esimerkiksi käyttäytyy väkivaltaisesti tai varastaa.

Yhteiskunnalliset tekijät selittivät mm. jengiytymistä ja tämän mukanaan tuomaa rikollisuutta. Anomiateorian mukaan rikollisuus aiheutuu taloudellisesta epätasa-arvoisuudesta, kun osa yhteiskunnan jäsenistä ei pysty saavuttamaan (taloudellista) menestystä laillisin keinoin, jolloin he turvautuvat laittomiin keinoihin ja muodostavat alakulttuureja omine arvoineen.¹²³ Kulttuuriteoria selittää rikollisuutta painottamalla em. rikollisten alakulttuurien merkitystä.¹²⁴ Oppimisteorian mukaan rikollinen käyttäytyminen puolestaan opitaan seuraamalla lähiyhteisön rikollista käyttäytymistä. Differentiaalisen assosiaation teorian mukaan rikollinen käyttäytyminen selitetään pienryhmissä tapahtuvalla sosiali-

¹²⁰ Suuntauksen tunnetuimpia edustajia olivat Lombroso ja Ferrero, jotka etsivät rikoksenteikijöistä fyysisiä ominaisuuksia, jotka selittäisivät hänen rikollisen käyttäytymisensä. Näitä ominaisuuksia olivat Lombrosen ja Ferreron mielestä mm. tietynlainen kallon muoto ja runsas karvoitus. Walklate 1998 s. 18–19.

¹²¹ Erityisesti marxilainen kriminologia on painottanut yhteiskuntaluokkien välistä taloudellista epätasa-arvoa rikollisuuden perimmäisenä syynä. Laine 1991 s. 79.

¹²² Myös uusklassisen koulukunnan on katsottu tuoneen mukanaan problemaattisia elementtejä. On katsottu, että teon korostaminen tekijän sijasta hävittää rikoksen subjektin ja tekee rikosoikeusjärjestelmästä muodollista ”rangaistuksen mittaamista”. Laine 1991 s. 121. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole mahdollista tarkemmin syventyä kriminologian eri vaiheisiin ja eri ideologioiden mukanaan tuomiin ongelmiin muuten kuin siltä kannalta, joka tämän tutkimuksen kannalta on tarpeen.

¹²³ Merton 1938, Cloward – Ohlin 1961.

¹²⁴ Cohen 1955.

saatiolla, jonka avulla opitaan rikosten tekemiseen tarvittava taito ja tekniikka sekä rikollisen käyttäytymisen mahdollistava arvomaailma. Kaikki mainitut teorat painottavat yhteisöllisyyttä ja selittävät huonosti ei-yhteisöllistä käyttäytymistä kuten miesten väkivaltaista käyttäytymistä kumppaniaan kohtaan – olkoonkin, että kaikki teorat ovat siten maskuliinisia, että ne olettavat rikollisesti käyttäytyvän henkilön olevan mies.¹²⁵

Kriminologiset teorat sopivat huonommin perhe- ja parisuhdeväkivallan selittämiseen mm. siitä syystä, että perhe- ja parisuhdeväkivaltaa esiintyy kaikissa ikä- ja sosiaaliryhmissä, kun taas kriminologia on perinteisesti selittänyt nuorten huono-osaisten miesten rikollista käyttäytymistä.¹²⁶ Kriminologinen väkivaltatutkimus onkin tutkinut paitsi rikollisuutta yleensä myös katuväkivaltaa, työpaikkaväkivaltaa ja muita perhe- ja parisuhdeväkivaltaa julkisempia väkivallan muotoja. Perhe- ja parisuhdeväkivalta on ollut tutkimuksen kohteena ainoastaan silloin, kun tutkimuksen kohteena on ollut piilorikollisuus tai rikoksen uhriksi joutuminen yleensä, jolloin tutkimustulokset ovat olleet tilastotietoja väkivallan esiintymisestä ilman tarkempaa analysointia ilmiön luonteesta.

Vaikka kriminologia on koko olemassaolonsa ajan näennäisestä sukupuolineutraaliudesta huolimatta käsitellyt valtaosin miesten rikollisuuden syitä ja luonnetta, eräät kriminologit ovat jo varsin varhaisessa vaiheessa tutkineet naisten rikollisuutta. Heistä eräät kriminologit, joiden tutkimusten painopiste siis on ollut naisten tekemien rikosten tutkimisessa, ovat jossain määrin tutkimuksissaan sivunneet myös naisia miesten väkivallan uhreina. Yhteistä monille sekä naisten rikollisuutta selittäville että naisten asemaa rikosten uhreina, erityisesti väkivallan uhreina, tarkasteleville teorioille on ollut niiden biologis-psykologinen luonne.¹²⁷ Rikollisuusteorioissa suuntaus oli vallitseva 1960-luvulle saakka. Syy biologis-psykologisiin pohdintoihin oli naisten ja miesten välisen olemuksellisen eron korostaminen.¹²⁸

Otto Pollak totesi 1950-luvulla käsitellessään naisten ja miesten käyttäytymisen eroja rikoksen uhreina, että jos nainen joutuu miehen väkivallan uhriksi, hän ilmoittaa asian poliisille heti. Sitä vastoin naisen väkivallan uhriksi joutunut mies ilmoittaa asiasta poliisille vain harvoin.¹²⁹ Erityisesti viimeksi mai-

¹²⁵ Teorioiden maskuliinisesta luonteesta ks. tarkemmin esimerkiksi Honkatukia 1997.

¹²⁶ Tällaisen *strain theory*ksi kutsutun suuntauksen huomattavimpia edustajia oli Cohen, jonka pääteokseksi kutsuttu teos oli nimeltään ”The Delinquent Boys”. Walklate 1998 s. 23. Wilson ja Herrnstein kuvaavat teorian sisältöä seuraavasti: ”Crime is an activity disproportionately carried out by young men living in large cities. – It is likely that the effect of maleness and youthfulness on the tendency to commit crime has both constitutional and social origins: that is, it has something to do with the biological status of being a young male and with how that young man has been treated by family, friends and society.” Wilson – Herrnstein 1985 s. 26 ja 69.

¹²⁷ Biologis-psykologiseen teoriaan pohjautuu edelleen lapsensurman lievempi rangaistavuus muihin rikoksiin verrattuna. Ks. aiheesta angloamerikkalaisessa kontekstissa O’Donovan 1997.

¹²⁸ Smart 1976 s. 46.

¹²⁹ Pollak 1950. Kivivuori tuli itse asiassa 1990-luvulla tutkimuksessaan samaan johtopäätök-

nittu toteamus liittyy kiinteästi Pollakin teoriaan, jonka mukaan naisten rikollisuus on ylipäättään peitetumpää ja ovelampaa kuin miesten rikollisuus eikä näin ollen tule juurikaan ilmi. Ilmaisuu osoittaa, että Pollakin arvio naisiin kohdistuvan väkivallan luonteesta perustui sangen puutteellisiin tietoihin ja vääriin oletuksiin mm. parisuhdeväkivallan luonteesta. Se kuvastaa myös sitä, kuinka vähän kriminologia tieteenä on ollut kiinnostunut tästä väkivaltarikollisuuden alalajista ja kuinka tästä seurannut tutkimustiedon puute on heijastunut sitä koskeneissa käsityksissä.

Merkille pantavaa on, että Pollakin oman tutkimusintressin kohdistuminen naisiin – mikä oli jo sinänsä hänen aikanaan poikkeuksellista – ei estänyt häntä tekemästä kuvatuunkaltaisia johtopäätöksiä. Smart kritisoikin Pollakia siitä, ettei tällä ollut teoriansa tueksi todisteita ja että teoria perustuu ainoastaan Pollakin omiin käsityksiin feminiinisestä ja maskuliinisesta käyttäytymisestä. Smart toteaa lisäksi, että vaikka väite naisten rikollisuuden vähäisemmästä ilmitulorisista pitäisikin paikkansa, parisuhdeväkivalta (wife-battering) on toisaalta osoitus miesten laajamittaisen rikollisen käyttäytymisen peitetystä luonteesta.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että kriminologit eivät ole juurikaan tehneet parisuhdeväkivaltaa käsittelevää tutkimusta.¹³⁰ Asiantila johtunee toisaalta siitä, että kriminologia on tieteenalana nuori eikä sen opetus ja tutkimus ole saanut kovinkaan vakiintunutta asemaa.¹³¹ Moni muukin kriminologisesti kiinnostava ilmiö odottaa tutkijaansa.

Osaltaan tutkimuksen puute johtunee siitä, että perhe- ja parisuhdeväkivaltaa ei ole totuttu pitämään varsinaisena rikollisuutena, jolloin aihe ei ole ollut kriminologisesti kiinnostava. Ilmiötä on pidetty pitkään leimallisesti sosiaalisena ongelmana, joka ei kuulu rikosoikeusjärjestelmän eikä näin ollen myöskään rikosoikeudellisen tutkimuksen piiriin.¹³² Tämän rikollisuuden muodon ymmär-

seen todetessaan, että naisen väkivallan uhriksi joutunut mies ei mielellään ilmoita asiasta. Toisaalta Kivivuori totesi myös, että kumppaninsa väkivallan uhreiksi joutuneet naiset eivät välttämättä olleet tehneet rikosilmoitusta edes henkirikoksen yrityksestä. Näin ollen ilmiö kuvastaa mielestäni enemmänkin parisuhdeväkivallan privatisoitunutta luonnetta yleensä kuin erityisesti miesten puuttuvaa alttiutta tehdä rikosilmoitus väkivallan uhriksi joutumisesta. Mielenkiintoinen on tässä yhteydessä myös Kivivuoren toteamus siitä, että väkivaltakulttuurissa elävien, sosiaalisesti syrjäytyneiden miesten keskuudessa – joihin useat myös parisuhdeväkivallan kohteeksi joutuvat todennäköisesti kuuluvat – viranomaiseen turvautuminen konfliktitilanteessa on häpeällistä ja kunniaatonta. Ks. Kivivuori 1999 s. 114.

¹³⁰ Poikkeuksen muodostavat Yhdysvalloissa tehdyt empiirisen kriminologian alaan kuuluvat tutkimukset, joissa on tutkittu lähinnä väkivallan tekijän pidättämisen vaikutuksia väkivallan uusiutumiseen. Tutkimuksista ks. esim. Ferraro 1989, Niemi-Kiesiläinen 2001b.

¹³¹ Kriminologian on katsottu tieteenalana syntyneen 1800-luvulla yleisemmän tieteen kehityksen myötä. Historiasta ks. esim. Laine 1991. Toisaalta kriminologiaa voidaan pitää nuorena tieteenalana kansainvälisestikin. Walklate viittaa uudessa kriminologian oppikirjassaan David Garlandin todenneen, että kriminologian historian on esimerkiksi Isossa-Britanniassa katsottava alkaneen 1930-luvulla. Walklate 1998 s. 2. Ero käsityksissä johtuu siitä, että varhaisimpia rikollisen käyttäytymisen tutkijoita ei välttämättä pidetä varsinaisesti kriminologian edustajina.

¹³² Hotaling ja Straus toteavat kriminologien ja perhe- ja parisuhdeväkivaltatutkijoiden suh-

tämiseksi on katsottu tarvittavan pikemminkin sosiologista ja psykologista tutkimustietoa.¹³³ Myöskään naisia rikosoikeusjärjestelmän osana tutkiva kriminologian suuntaus eli ns. feministinen kriminologia ei ole saanut Suomessa juurikaan jalansijaa verrattuna angloamerikkalaiseen tutkimuskulttuuriin.¹³⁴ Tarkastelenkin seuraavassa sitä, kuinka aihetta on lähestytty kansainvälisessä feministiseksi kriminologiaksi kutsutussa tutkimuksessa.¹³⁵

2.2.2 Feministinen kriminologia¹³⁶

Osa kriminologeista alkoi 1970-luvulla katsoa, että perinteiset tavat selittää rikollisuuden syitä ja olemusta ovat olleet puutteellisia ja vinoutuneita siten, että ne joko eivät ole ottaneet lainkaan huomioon naisia rikoksentehtäjinä tai ovat selittäneet naisten rikollisuutta esimerkiksi biologis- ja psykologispatologisista teorioista ottamatta riittävästi huomioon sitä, minkälaisissa olosuhteissa ja mistä syistä naiset syyllistyvät rikoksiin. Syyt eivät useimmissa tapauksissa ole biologis- tai psykologispatologisia eivätkä ne toisaalta myöskään useissa tapauksissa ole samoja kuin miesten rikollisuutta selittävät tekijät. Feministisen kriminologian kantavana teemana on ollut toisaalta kääntää tutkimuksen huomio naisten tekemiin rikoksiin ja toisaalta osoittaa, että rikollisuutta koskevat selitysmallit ovat näennäisestä sukupuolineutraaliudesta huolimatta koskeneet ainoastaan miesten rikollisuutta.

Erityisesti osaksi angloamerikkalaista kriminologista tutkimusta tuli tämän-

teesta ironisoiden: "Some people say they have actually witnessed family violence researches and criminologists talking with one another, but there is no hard evidence that these events actually have taken place." Hotaling – Straus 1989 s. 316.

¹³³ Samoin Hotaling – Straus 1989 s. 316–322. Kiinnostavaa on todeta, että eniten kriminologinen ja perhe- ja parisuhdeväkivaltatutkimus ovat sivunneet toisiaan henkirikoksia koskevassa tutkimuksessa. Tämänkaltaista tutkimusta teki jo Yhdysvalloissa 1950-luvulla Marvin Wolfgang.

¹³⁴ Bertrand toteaa kriminologian asemaa eri maiden yliopistoissa käsittelevässä artikkelissaan saaneensa Suomen tilanteen osalta seuraavan vastauksen: "From the Finnish point of view, the situation is very shortly described as there is an obvious lack of teaching of criminology in the universities." Feministisen kriminologian osalta Bertrand toteaa, että lähinnä yksittäiset tutkijat ovat olleet kiinnostuneita aiheesta. Bertrand 1995 s. 109 ss. Tilanne on tämän jälkeen jossain määrin muuttunut.

¹³⁵ Myös suomalaisessa kriminologiassa on jossain määrin tuotu esiin kriminologian tutkimuskohteen miespainotteisuutta. Mm. Laine toteaa kriminologian oppikirjassaan, että kriminologian keskiössä on ollut valkoinen, nuorehko ja usein urbaani mieshenkilö. Laine 1991 s. 198.

¹³⁶ Käytän tässä tutkimuksessa termiä "feministinen kriminologia" väljästi. Viittaan sillä sellaisiin uudempiin tutkimuksiin, joissa on otettu sukupuolinäkökulma huomioon käsiteltäessä rikoksen uhrin tai rikoksen tekijän asemaa, riippumatta siitä, onko kirjoittaja itse luokitellut tutkimuksensa "feministiseksi". Eräät feministiksi kriminologeiksi luokitellut tutkijat vierastavat itse termiä "feministinen kriminologia" mm. koska sukupuolikysymys on vain osa rikosoikeusjärjestelmää. He myös katsovat, että tämänkaltaisten termien käyttäminen voi vahvistaa käsitystä sukupuolten olemuksellisesta erosta. Walklate 1998 s. 77.

kaltaisten havaintojen myötä feministinen kriminologia.¹³⁷ Suuntauksen voidaan nykyisin sanoa vakiinnuttaneen paikkansa osana ainakin angloamerikkalaista ja australialaista kriminologista tutkimusta. Feministisen kriminologian lisäksi voidaan myös puhua feministisestä naisuhritutkimuksesta. Tällöin tarkoitetaan naiseen kohdistuvaa fyysistä ja seksuaalista väkivaltaa ja häirintää koskevaa uhritutkimusta. Tällaisella tutkimuksella on feministinen painotus, sillä naiseen kohdistuvan väkivallan tarkastelu erillään miehiin kohdistuvasta väkivallasta on selkeä raja, jonka tavoitteena on naiseen kohdistuneen väkivallan erityispiirteiden huomioon ottaminen.¹³⁸

Feministisen kriminologian edustajat ovat esittäneet, että mikään inhimillistä koskeva tiede ei ole ajatonta eikä universaalia, vaan sidoksissa aikaan ja paikkaan. Erityisesti tämä koskee yhteiskuntatutkimusta, myös kriminologiaa. Käsitteet rikollisuuden olemuksesta ja syistä ovat vaihdelleet suuresti eri aikoina. Se, millaista käyttäytymistä pidetään rikollisena ja mitä ainoastaan sopivaisuuden rajat ylittävänä, on aika- ja kulttuurisidonnaista. Yksi merkittävä osa ajassa muuttuvaa kulttuuria on käsitys kahdesta eri(laisesta) sukupuolesta ja kummallekin sukupuolelle ominaisesta ja/tai sopivasta käyttäytymisestä. Tämä käsitys oppositionaalisista sukupuolista lienee eräs kulttuurimme pysyvimpiä ilmiöitä.

Kriminologian asettamat kysymykset ja sen käyttämät menetelmät vastausten saamiseksi heijastavat siten väistämättä myös sukupuolta.¹³⁹ Näin ollen ei ole olemassa kriminologiaa, joka olisi neutraalia ja objektiivista ja johon verrattuna ns. feministinen kriminologia olisi subjektiivista.¹⁴⁰ Ero ns. feministisen kriminologian ja kriminologian yleensä välillä onkin nähdäkseni siinä, että feministinen kriminologia haluaa tuoda näkyviin perinteisen kriminologian sukupuolittuneet taustaoletukset ja tekemällä ne näkyviksi kyseenalaistaa kriminologian käyttämiä metodeja ja tutkimuskohteita. Se korostaa, että vaikka kriminologia tieteenä on sitoutunut objektiivisuuteen, se on väistämättä altis subjektivismille sekä tutkimuskohteen valinnan että tutkimustulosten tulkintojen suhteen.¹⁴¹

¹³⁷ Smart 1976 s. 3. Feministisen kriminologian yhtenä alkupisteinä on pidetty kyseistä Carol Smartin vuonna 1976 ilmestynyttä kirjaa *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*. Kirjan merkityksestä ks. esim. Carlen 1990 s. 107. Smart käy kirjassaan läpi naisten rikollisuutta selittäviä teorioita kritisoiden niitä voimakkaasti. Nainen rikoksen uhrina on kirjassa läsnä vain raiskausrikoksen uhrina. Mts. 93–107.

¹³⁸ Heiskanen 2002 s. 106.

¹³⁹ Sanalla ”sukupuoli” viiataan myös tässä kohdassa sukupuoleen merkityksessä ”gender”.

¹⁴⁰ Feministisen kriminologian suhteesta kriminologiaan yleensä ja sen ”subjektivisuudesta” ks. lähemmin esim. Klein 1995. Klein kritisoi yhdysvaltalaista kriminologiaa tieteenalana voimakkaasti siitä, että se ei ole tarttunut yhteiskunnassa tärkeiksi koettuihin ongelmiin ennen kuin asia on muutoin saanut riittävästi huomiota. Klein kirjoittaa: ”My account is symptomatic in that for almost every important question raised about crime and justice in the USA in recent decades, criminologists have been the last to know.” Sama koskee Kleinin mukaan havahtumista sukupuolen merkitykseen kriminologian alaan kuuluvissa kysymyksissä. Klein 1995 s. 217.

¹⁴¹ Ngaire Naffine kirjoittaa *Gender, Crime and Feminism* -kirjan esipuheessa: ”The concern of these early feminists was that women had been left out of the researches of scientists (crimino-

Edellä todetuista syistä rikollisuutta selittäneet perinteiset kriminologiset mallit eivät välttämättä päde silloin, kun puhutaan naisten rikollisuudesta. Naiset syyllistyvät rikoksiin osittain eri olosuhteissa kuin miehet, eri syistä kuin miehet ja eri tavalla kuin miehet. Toisaalta feministinen kriminologia on pyrkinyt osoittamaan, että vallitsevat käsitykset maskuliinisista ja feminiinisistä rooleista ovat vaikuttaneet ja edelleen vaikuttavat siihen, miten naisten tekemiä rikoksia käsitellään rikosoikeusjärjestelmässä.

Osana feminististä kriminologiaa on ollut naisen aseman tarkasteleminen rikoksen uhrina. Pääpaino on kuitenkin ollut naisten rikollisuuden selittämisessä ja aikaisempien naisten rikollisuutta selittävien teorioiden kritisoimisessa, ei niinkään miesten rikollisuutta selittävien teorioiden kritisoimisessa.¹⁴² Mikäli naisia on tarkasteltu rikoksen uhreina, tutkimuksen painopiste on ollut seksuaalirikosten, erityisesti raiskauksen, uhrien aseman tarkastelemisessa.¹⁴³ Tämä lieenee luonnollista, sillä seksuaalirikokset ovat luonteeltaan sellaisia, että ne suurimmaksi osaksi kohdistuvat naisiin ja kohdistuvat heihin juuri heidän sukupuolensa vuoksi. Sukupuolittuneet käsitykset (seksuaali)rikoksista ilmenevät näin ollen korostetusti sekä niiden oikeuskäsittelyissä että niissä syissä, joiden vuoksi nämä rikokset harvoin päätyvät oikeuskäsittelyyn.

Feministiseen kriminologiaan kuuluu useita eri suuntauksia. Vaikka feministinen kriminologia sai alkunsa rikollisuutta selittävien teorioiden kritisoimisesta ja on lähinnä pyrkinyt selittämään naisten rikollisuutta, yksi sen suuntauksista on siis toisaalta ollut uhrien aseman tarkasteleminen. Tästä sitä on myös arvosteltu.¹⁴⁴ Kritiikin sisältönä on mm. ollut, että kun feministinen kriminologia on tutkinut nimenomaan naisia rikosten uhreina, se on asettanut uhrin keskenään erilaiseen asemaan. Se on myös ollut epälooginen kannattaessaan yleensä yhteiskunnan minimalistista interventiota kansalaisten välisiin konflikteihin, mutta painottaessaan samalla yhteiskunnan velvollisuutta puuttua esimerkiksi parisuhdeväkivaltaan.¹⁴⁵ Toisaalta voidaan todeta, että tutkimuskohteena ovat tällöin usein olleet naiset, joiden asemaa rikosten uhreina ei ole aikaisemmin kriminologisessa tutkimuksessa tunnistettu. Tämänkaltaisen fe-

logists included) and so science was necessarily skewed and distorted. Science accounted for men and explained their behaviour in a rigorous and scientific way, but it did not account for women, though it purported to do both. When it came to the analysis of women's behaviour, prejudice, ignorance and misinformation were the rule.” Naffine 1995 s. xii.

¹⁴² Walklate 1998 s. 72.

¹⁴³ Ks. esim. Smart 1976 ja Vega 1995.

¹⁴⁴ Tämänlaisesta kritiikistä ks. esim. Schwartz – DeKeseredy 1991. Keskittymisestä naisten asemaan rikosten uhreina on kritisoitu etenkin niitä kriminologeja, jotka ovat olleet ns. vasemmistolaisen realistisen suuntauksen (left realism) edustajia. Carlen 1990 s. 223. Toisaalta feminististä kriminologiaa on arvosteltu myös siitä, että se ei kiinnittänyt tarpeeksi huomiota naisten asemaan rikoksen uhrina.

¹⁴⁵ Tällaista ajattelua Siltala on kutsunut ”ajatukselliseksi kuperkeikaksi”. Ks. Siltala 2003 s. 570 ja 606.

ministinen kriminologia on siten täyttänyt kriminologiaan jääneen aukon.

Feministisen kriminologian tapa tarkastella naisia paitsi rikosten tekijöinä myös rikosten uhreina lieenee johtunut osaltaan siitä, että suurin piirtein samoihin aikoihin kuin feministinen kriminologia syntyi myös viktimologia eli tieteenala, joka kiinnitti huomiota rikoksen tekijän ja uhrin vuorovaikutussuhteeseen.¹⁴⁶ Viktimologian synty teki ikään kuin luvalliseksi tutkivan katseen kääntämisen rikosten tekijöistä rikosten uhreihin. Feministisen kriminologian katse kiinnittyi luonnollisesti naisiin rikosten uhreina. Näkökulman muutos ei kuitenkaan ole ollut ongelmaton. Näiden ongelmien vuoksi parisuhdeväkivallan problematiikka ei ole feministisessäkin kriminologiassa ollut painopistealue.

Uhrien aseman huomioon ottamisen on ns. perinteisen kriminologian kannalta tehnyt ongelmalliseksi paitsi tutkimusotteen vaihtaminen myös sen edellyttämä muutos suhtautumisessa rikosten uhreihin ja uhriutumiseen. Rikollisuutta selittävien yhteiskunnallisten teorioiden kautta ns. perinteinen kriminologia näki rikosentekijät enemmän ryhmänä kuin yksilöinä. Sen sijaan rikoksen uhriksi valikoituminen nähtiin pikemminkin sattumanvaraisena, kutakin uhria koskettavana yksilöllisenä ongelmana.

Feministinen kriminologia on sen sijaan tarkastellut naisia myös rikosten uhreina enemmän ryhmänä, jonka jäsenten yhteinen nimittäjä on ollut sukupuoli, kuin yksilöinä, jotka vain sattuman oikusta ovat joutuneet esimerkiksi fyysisen ja/tai seksuaalisen koskemattomuuden loukkauksen kohteiksi. Näkökulma on ollut luonteva erityisesti silloin, kun on tarkasteltu naisia väkivalta- ja seksuaalirikosten uhreina.¹⁴⁷

Uhrien tarkasteleminen yksilöinä on ehkä jossain määrin heijastunut kriminologiseen tutkimukseen ja siihen, kuinka (epä)kiinnostava tutkimuskohde esimerkiksi naisiin kohdistuva väkivalta on ollut. Mikäli väkivalta ja myös naisiin kohdistuva väkivalta on nähty yksittäisinä tekoina, tutkimusote on ohjannut tarkastelemaan väkivaltaa yksittäistapauksina ja hakemaan tarvittaessa kuhunkin yksittäistapaukseen yksilöllisiä selityksiä. Selitykset ovat voineet liittyä joko tekijään, uhriin tai molempiin. Yksilölliset selitysmallit ovat puolestaan ohjanneet esimerkiksi psykologian alaan kuuluvien teorioiden pariin. Näin naisiin kohdistuvasta (parisuhde)väkivallasta on tullut kriminologian kannalta epäkiinnostava tutkimuskohde.¹⁴⁸ Kun siitä on lisäksi ollut vaikeampaa saada tietoja kuin muista väkivallan muodoista, on aihe suurelta osin jäänyt kriminologisen tutkimuksen – myös feministisen kriminologian – ulkopuolelle.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Viktimologian voi tosin katsoa syntyneen jo 1940-luvulla Hans von Hentigin ja Benjamin Mendelsohnin kirjoitusten myötä. Varsinaisesti viktimologia sai laajemmin kiinnostusta ja tutkijoita 1960-luvulta lähtien. Joutsen 1987 s. 50–54, Heiskanen 2002 s. 32 ss.

¹⁴⁷ Rikosten uhrien asemasta kriminologiassa tarkemmin ks. mm. Pitch 1995 s. 188–196.

¹⁴⁸ On olemassa myös kriminologista psykologiaa, mutta siinäkin yhteiskunnan rakenteiden merkitys selittävänä tekijänä jää vaille huomiota.

¹⁴⁹ Yhdysvalloissa on ilmestynyt perhe- ja parisuhdeväkivaltaa koskevia kriminologisia tutki-

Toisaalta lienee kyse siitä, että perhe- ja parisuhdeväkivaltaa ei myöskään kriminologian piirissä ole pidetty väkivaltarikollisuuden muotona, vaan pikemminkin sosiaalisena ongelmana tai yksityisasiana, jolloin se ei siitä syystä ole ollut kriminologisesti kiinnostava tutkimuskohde.

2.2.3 Viktimologia

Kriminologisen tutkimuksen yksi haara on viktimologia. Sen tutkimukselliset lähtökohdat mahdollistavat rikosten uhrien aseman tarkastelemisen. Viktimologiassa on useita suuntauksia. Niistä voimakkain on kansainvälisestikin arvioiden ollut ns. positivistinen viktimologia.¹⁵⁰

Positivistisen viktimologian lähtökohdat ovat olleet osin ongelmallisia naisiin kohdistuvan parisuhdeväkivallan kannalta, sillä viktimologian perusajatukset on ollut sen tarkasteleminen, kuinka uhrin oma käyttäytyminen vaikuttaa rikoksen uhriksi joutumiseen.¹⁵¹ Uhriksi valikoitumista on selitetty mm. sellaisten muuttujien avulla kuin julkisilla paikoilla liikkuminen, julkisten liikennevälineiden käyttäminen tms. Viktimologiset tutkimukset ovatkin antaneet esimerkiksi tuloksia, joiden mukaan suurin riski joutua väkivallan kohteeksi on nuorilla miehillä, jotka liikkuvat eniten julkisilla paikoilla öiseen aikaan.¹⁵²

Positivistisen viktimologian lisäksi viktimologiassa vaikuttavat myös toisenlaiset suuntaukset: radikaali ja kriittinen viktimologia. Ne pyrkivät ottamaan huomioon alueet, jotka ovat jääneet positivistisen viktimologian ulkopuolelle. Ne painottavat mm. yhteiskunnallisten rakenteiden myötävaikutusta rikoksen uhriksi valikoitumisessa uhrin oman toiminnan tai ominaisuuksien sijaan.¹⁵³ Ne ovat arvostelleet positivistista viktimologiaa myös siitä, että sen perusperiaatteen on mas-kuliininen: myös rikoksen uhrin normi on valkoihoinen, heteroseksuaalinen

muksia jo 1980-luvulla. Niissä on tutkittu mm. rikosprosessuaalisten keinojen vaikutusta uusimisrikollisuuteen. Elliot 1989 s. 428–429.

¹⁵⁰ Positivistiseen viktimologiaan sisältyvät ajatukset uhriutumisen estämisestä (victimization prevention) ja kansalaisten toiminnasta rikosten torjumiseksi (social responsibility, active citizenship). Käsitteitä on käytetty myös (kriminaali)poliittisissa keskusteluissa. Mawby – Walklate 1994 s. 11 ss.

¹⁵¹ Yhtenä viktimologian perustajana pidetty Mendelsohn jakoi uhrin kuuteen kategoriaan aloittaen viattomista uhreista (innocent victims) ja päätyen syyllisiin uhreihin (most guilty victims). Mawby – Walklate 1993 s. 13. Vielä 1970-luvulla julkaistiin esimerkiksi tutkimus, jonka mukaan lähes viidennes raiskauksen uhreista oli itse myötävaikuttanut rikokseen. Heiskanen 2002, ref. Amir 1971 s. 266.

¹⁵² These proportions, then, draw attention to the importance of variables such as age, sex and race but also address the different routine patterns of behaviour which potentially expose people of different ages, races and sex to different levels of victimization. These patterns would include the amount of time spent in public places, how often people use public transport, and at what time of day people find themselves in such circumstances. Walklate 1998 s. 42.

¹⁵³ Kriitikot ovatkin kutsuneet positivistista viktimologiaa ”victim blaming” -suuntaukseksi. Mawby – Walklate 1994 s. 7–22.

mies.¹⁵⁴ Viktimologian uudemmat, kriittiset suuntaukset ovat tarkastelleet myös esimerkiksi toistuvaa uhriutumista. Tämän yhtenä osana on ollut naisiin kohdistuvan väkivallan tunnistaminen ja nostaminen tutkimuksen kohteeksi.¹⁵⁵

Kritisoidessaan positivistista viktimologiaa kriittiset suuntaukset arvostelevat myös sen käyttämiä tutkimusmenetelmiä eli lähinnä haastattelututkimuksina tai postikyselyinä tehtyjä tutkimuksia rikoksen uhriksi joutumisesta. Tällaiset menetelmät eivät kerro kovin paljoa siitä, mitkä asiat vaikuttavat rikoksen uhriksi joutumiseen.¹⁵⁶

Kritikille onkin sijansa. Esimerkiksi Suomessa vuonna 1997 tehdystä naisiin kohdistuvaa väkivaltaa selvittäneestä kyselytutkimuksesta voidaan havaita, että parisuhdeväkivallan uhrit kuuluivat kaikkiin ikäryhmiin. He elivät monenlaisissa perheissä lapsettomasta avo- tai avioparista monilapsiseen perheeseen. Osa heistä oli yksinhuoltajia. Heidän koulutuksensa vaihteli peruskoulusta korkeakoulututkintoon ja tulonsa minimitoimeentulosta keskimääristä suurempiin ansioihin. He viettivät erilaista sosiaalista elämää osan käydessä ravintolassa viikoittain, osan ilmoittaessa, että he eivät käy ulkona lainkaan. Osa heistä oli lapsuudessa nähnyt isän olevan väkivaltainen äitiä kohtaan, osa ei ollut.¹⁵⁷ Heidän ainoa kaikkia yhdistävä tilastoista ilmenevä piirteensä oli sukupuoli. Sosioekonomiset tekijät eivät selittäneet väkivaltaa.

Mikäli tuloksia tarkasteltaisiin pelkästään positivistisen viktimologian kautta, ne eivät kertoisi tutkijalle juuri mitään uhriksi joutumisen mekaniikasta tai uhrin myötävaikuttamisesta rikoksen tapahtumiseen. Parisuhdeväkivalta tapahtuu useimmiten yksityistiloissa entuudestaan tuttujen henkilöiden kesken, joten positivistisessa viktimologiassa käytetyt muuttujat eivät vaikuta väkivallan esiintymiseen. Tarkasteltaessa uhrin käyttäytymisen vaikutusta väkivallan määrään parisuhdeväkivaltaa koskevat tutkimukset kumoavat oletuksen siitä, että uhrin käyttäytymisellä olisi olennaista merkitystä.

Rikoksen uhriksi joutumista koskevassa kirjallisuudessa on myös pohdittu sitä, täytyykö uhrin täyttää tietyt tunnusmerkit tullakseen tunnistetuksi ”oikeaksi” uhriksi. Esimerkiksi Nils Christien mukaan ”ihanneuhri” täyttää seuraavat tunnusmerkit: hän on heikko, (lapsi, sairas tai iäkäs), hänen toimintansa on ”kunniallista”, rikoksen tapahtumapaikka ei ole moitittava (rikos tapahtuu julkisessa tilassa) ja uhrilla on riittävästi uskottavuutta ja vahvuutta tullakseen kuulluksi.¹⁵⁸ Lindgren pitää näiden seikkojen lisäksi kriteerinä sitä, että uhrille

¹⁵⁴ Walklate 1995, erityisesti luku 2.

¹⁵⁵ Walklate 1998 s. 125.

¹⁵⁶ Kriittiseen viktimologiaan voidaan kutsua kuuluvaksi myös feministinen viktimologia.

¹⁵⁷ Heiskanen – Piispa 1998.

¹⁵⁸ Christie 1986 s. 18–19, ref. Fattah 1991 s. 97. Christien esimerkki ideaaliuhrin stereotyyppistä: ”Pieni, iäkäs nainen on keskipäivällä matkalla kotiinsa. Hän oli hoitamassa sairasta sisartaan. Tulee kookas mies, lyö rouvaa päähän, ryöstää hänen laukkunsa ja käyttää rahat viinaan tai huumeisiin.”

tuntematonta tekijää voidaan kuvata kielteisillä ilmauksilla.¹⁵⁹ Kohdattu väkivalta on joka tapauksessa sattumanvaraista. Uhriksi joutumisesta on myös olemassa näkyviä merkkejä kuten fyysisiä vammoja ja muutoksia käyttäytymisessä. Rikoksen uhriksi joutunut henkilö, joka täyttää edellä mainitut kriteerit, herättää myötätuntoa ja empatiaa. Kun rikosta käsitellään oikeusjärjestelmässä, uhrin asemaa dominoi hänen joutumisensa rikoksen uhriksi, eivät hänen muut ominaisuutensa.

Parisuhdeväkivallan uhrin on vaikea täyttää edellä mainittuja kriteerejä. Pahoinpitely tapahtuu yksityisellä paikalla, tekijää voi usein kuvata myös positiivisin termein ja hän on uhrille tuttu. Nainen on usein ulkomaailman silmissä tietyllä tavalla vahva perheen ”peruspilari”, mutta hänellä ei kuitenkaan usein ole sen kaltaista uskottavuutta, että hänen kertomustaan pidettäisiin ilman muuta totena.¹⁶⁰ Rikoksen/väkivallan käsittelyssä voi painottua rikoksen sijasta naisen asema vaimona tai tyttöystävänä ts. hänen suhteensa rikosentekijään.

Myös parisuhteessa pahoinpideltyä naista koskee siis tietty ”ihannekuva”, joka hänen tulisi täyttää tullakseen kuulluksi. Hän ei saa olla tapahtumahetkellä alkoholin vaikutuksen alainen eikä hän saa olla itse käyttänyt väkivaltaa. Pahoinpitelystä syntyneiden vammojen on oltava todennettavissa. Hänen on oltava yhteistyöhaluinen ja pystyttävä kertomaan tapahtumista yksityiskohtaisesti, johdonmukaisesti ja rauhallisesti. Hänen tulee joko välittömästi jättää mies tai vähintään hakea muuta apua sen jälkeen, kun hän on tehnyt ilmoituksen poliisille. Tällaisia kriteerejä naisen on usein parisuhdeväkivallan luonteen vuoksi vaikea täyttää.

2.3 YHTEISKUNTATIEETEELLINEN TUTKIMUS: YHTEENVETOA PARISUHDEVÄKIVALLAN OLEMUKSESTA

Parisuhdeväkivaltaa voidaan kuvata tilastotiedoin ja sen olemusta voidaan pohdita myös kriminologista viitekehystä käyttäen. Näin saatujen tietojen perusteella voidaan todeta, että naisen riski joutua väkivallan uhriksi kotonaan on huomattavasti suurempi kuin riski joutua väkivallan uhriksi kodin ulkopuolella, kun taas katuväkivallan suurimman riskiryhmän muodostavat nuoret miehet.¹⁶¹ Kodeissa naiseen kohdistuva väkivalta taas on useimmiten juuri parisuhdeväkivaltaa. Ero tapahtumapaikassa ja sen myötä väkivallan pienemmässä ilmitulofrekvenssissä ei kuitenkaan ole ainoa ero parisuhdeväkivallan ja muun väki-

¹⁵⁹ Lindgren 2001 s. 31 ja 34.

¹⁶⁰ Nyqvist 2001; Lahti, Minna 2001. Nyqvist haastatteli tutkimuksessaan turvakotien asiakaina olleita naisia.

¹⁶¹ Anttila mainitsee miesten suuren riskin joutua katuväkivallan kohteeksi. Naisten riskiä joutua väkivallan kohteeksi hän ei arvioi. Anttila 1986 s. 20.

vallan välillä. Saadaksemme selville, minkälaisia syitä ilmiön taustalla on, mistä ilmiössä on kysymys ja mitkä sen seuraukset ovat, lähteenä on käytettävä muiden tieteenalojen tuottamaa tietoa.¹⁶²

Tutkijat ovat esittäneet parisuhdeväkivallan syistä monenlaisia teorioita, jotka koulukunnasta riippuen painottavat yleensä joko yksilöpsykologisia tai yhteiskunnan rakenteeseen liittyviä syitä. Toisaalta parisuhdeväkivallan esiintymiseen todennäköisesti vaikuttaa samanaikaisesti useita tekijöitä, eikä kattavan teorian luominen ole varmaankaan edes mahdollista. Huolimatta eroavuuksista syiden pohdinnassa tutkijat ovat kuvanneet ilmiön luonnetta ja sen seurauksia suhteellisen yhtenevästi.¹⁶³

Parisuhdeväkivalta on globaali ongelma. Se ei siten selity sosioekonomisilla tai esimerkiksi etnisillä tekijöillä. Parisuhdeväkivallan leimaa-antavin piirre on jo edellä mainittu ja tilastoistakin todettavissa oleva väkivallan yksityinen luonne. Väkivalta tapahtuu useimmiten yksityistiloissa. Tekijä on henkilö, johon uhri on läheinen suhde. Tekijä ja uhri jäävät väkivallan jälkeen useimmiten samaan paikkaan ja heidän on yleensä jatkettava yhteiseloaan jollakin tavoin. Uhri on usein tekijästä emotionaalisesti ja/tai taloudellisesti riippuvainen – toisaalta myös tekijä on usein uhrista vähintään emotionaalisesti riippuvainen. Parisuhdeväkivalta on privatisoitunutta myös siinä mielessä, että sitä pidetään yhä suurelta osin perheen sisäisenä yksityisasiana. Naapurit, sukulaiset ja tuttavat eivät yleensä puutu havaitsemaansa tai tietämäänsä väkivaltaan.¹⁶⁴ Parisuhteessa tapahtuvaa väkivaltaa ei useinkaan tunnisteta väkivallaksi, vaikka se muussa yhteydessä tunnistettaisiin ja nimettäisiin välittömästi väkivallaksi.¹⁶⁵

¹⁶² Olen tässä tutkimuksessa luokitellut kriminologiset ja sosiologiset tutkimukset sen mukaan, mitä tieteenalaa tutkimuksen tekijä itse on katsonut tutkimuksen edustavan. Raja on joskus kuin veteen piirretty viiva.

¹⁶³ Vuoden 1997 naisiin kohdistuvaa väkivaltaa koskevan kyselytutkimuksen tuloksia selostavassa raportissa käydään läpi kahdeksan erilaista parisuhdeväkivallan selitysmallia, joista jokaisesta tutkijat Minna Piispa ja Markku Heiskanen löytävät piirteitä kyselyn tuloksista. Heiskanen – Piispa 1998 s. 8–9. Tutkimusperinnettä on kritisoitu siitä, että monissa tutkimuksissa on sivuutettu naisiin kohdistuvan väkivallan liittyminen tapoihin, perinteisiin, uskomuksiin ja käytäntöihin – väkivalta osana sosiaalista elämää ja kulttuuria. Husso 1994 s. 130–131. Perhe- ja parisuhdeväkivallan erilaisista selitysmalleista ks. myös Burgess – Draper 1989.

¹⁶⁴ Kuvaavaa asenneilmastolle on, että vielä vuonna 1978 julkaistu Päihdeasiain neuvottelukunnan mietintö korostaa ilmiön yksityisluonnetta ja pitää väkivallantekojen rikosoikeudellista ratkaisua huonona vaihtoehtona. Suomessa 1980-luvun alussa tehdyn kyselytutkimuksen mukaan puolestaan 52 % vastanneista oli sitä mieltä, että naapureiden tulisi useammin puuttua havaitsemiinsa väkivaltatilanteisiin. Lähes puolet vastanneista siis katsoi, että naapureiden ei tule useammin puuttua havaitsemiinsa väkivaltatilanteisiin. Naiset olivat miehiä enemmän sitä mieltä, että ympäristön tulisi useammin puuttua tuttavapiirissä tai naapurustossa havaitsemaansa väkivaltaan. Tulosta arvioitaessa täytyy muistaa, että kyselyssä on käytetty termiä ”perheväkivalta”, joka kattaa myös esimerkiksi lapsiin kohdistuvan väkivallan. Mikäli kysymys olisi koskenut naisiin kohdistuvaa väkivaltaa, vastausprosentit olisivat todennäköisesti olleet vielä enemmän sen suuntaisia, ettei havaittuun väkivaltaan puuttumista ole syytä lisätä. Peltoniemi 1982 s. 153. Ks. myös Peltoniemi 1983 ja 1982b ja Hautamäki s. 22.

¹⁶⁵ Husso 2003 s. 44–45.

Myöskään viranomaiset eivät välttämättä aktiivisesti puutu parisuhdeväkivaltaan, ellei kyseessä ole lastensuojelutilanne – useimmiten asia ei edes tule viranomaisten tietoon. Viranomaisten asenteita kartoitettiin vuonna 1998 tehdyssä kyselyssä. Sen mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijät puuttuivat herkimmin lapsiin ja vanhuksiin kohdistuvaan väkivaltaan, kun taas puolisoon kohdistuvassa väkivallassa puuttumiskynnys oli suhteellisen korkea. Kyselyraportissa tätä selitetään olettamalla, että puolisoon kohdistuvissa väkivaltatapauksissa uhri nähdään yleensä toimintakykyisenä aikuisena, jonka katsotaan kykenevän toimimaan itse väkivallan ratkaisemiseksi.¹⁶⁶

Toisaalta työntekijät pitivät yhtenä auttamistyön esteenä sitä, että uhrin ei ollut halua kertoa väkivallasta ja/tai kertoessaan siitä vähättelevät väkivallan vakavuutta ja aliarvioivat sen vaikutusta elämäänsä.¹⁶⁷ Tällainen ajattelutapa hämärtää väkivallan osapuolien valta-asemien epäsymmetrisyyttä ja on omiaan nostamaan kynnystä hakea apua väkivaltaan.¹⁶⁸ Perhe- ja parisuhdeväkivaltaa kohdanneita poliisiviranomaisia haastatellut Lahti toteaa puolestaan, että naiset väkivallan uhreina tuotiin esiin sekä ongelman aiheuttajina että ratkaisun avaimina.¹⁶⁹

Koska myös asianosaiset itse usein pitävät asiaa yksityisenä, edes parisuhdeväkivallan uhri ei valtaosassa tapauksista kerro tapahtumasta perheen ulkopuolisille henkilöille, saati viranomaisille. Vuoden 1998 kyselytutkimuksen mukaan esimerkiksi puolet niistä naisista, jotka olivat saaneet väkivallan seurauksena vammoja, ei ollut keskustellut tapahtuneesta kenenkään kanssa.¹⁷⁰ Kertomatta jättäminen ei siis kerro siitä, että tilanne ei olisi ollut vakava. Kertomisen suurimpana esteenä lieneekin se, että tilanne koetaan intiiminä ja häpeällisenä. Vaikenemisen syihin kytkeytyy suurelta osin parisuhdeväkivallan koko problematiikka.¹⁷¹

Häpeän ja avuttomuuden tunnetta lisää yleensä juuri uhrin kokemus siitä, että toisin kuin muiden väkivallantekojen kohdalla myöskään yhteiskunta ei pysty puuttumaan tai halua puuttua tilanteeseen. Vuoteen 1995 saakka yksityistiloissa tapahtunut pahoinpitely oli asianomistajarikos. Pahoinpitelyn uhrin oli

¹⁶⁶ Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa 1998 s. 49–50.

¹⁶⁷ Mts. 19–20.

¹⁶⁸ Nyqvist 2001 s. 149.

¹⁶⁹ Lahti, Minna 2001 s. 29.

¹⁷⁰ Heiskanen – Piispa 1998 s. 140.

¹⁷¹ Julkisen mukaan yhteiskunnassamme jaetaan asiat julkisiin ja yksityisiin asioihin. Julkiset asiat ovat merkityksellisiä, mutta yksityiset asiat ovat merkityksettämiä ja/tai intiimejä. Ne eivät ansaitse yhteiskunnan puuttumista. Julkunen 1995 s. 21–22. Dikotomia selittää osaltaan, miksi yksityistiloissa tapahtuva perheen jäsenten välinen väkivalta ei ole ollut riittävän merkityksellistä ansaitakseen yhteiskunnan puuttumista. Perhe on yksityistä sfääriä ja siten vastakkainen julkiselle sfäärille, jolta se nimenomaan suojaa yksilöitä. Strandell 1991 s. 87. Lundgren selittää parisuhdeväkivallan yksityistä luonnetta sillä, että kumppaniaan pahoinpitelevä mies rikkoo yhteiskunnan sääntöä vastaan, mutta ei riko maskuliinisen kulttuurin perusteita. Lundgren 1994 s. 95–96.

vat siten oikeuslaitoksen suhteen eri asemassa riippuen siitä, missä teko oli tapahtunut.¹⁷² Käytännössä naiseen kohdistuneet väkivallanteot katsottiin suurimmassa osassa tapauksista asianomistajarikoksiksi. Vastuu oikeusprosessin käynnistämisestä jäi asianomistajalle, jolloin tilanne mahdollisti mm. sen, että tekijä painosti tätä luopumaan syyteestä.

Vuoden 1995 lainmuutokseen johtaneessa hallituksen esityksessä todettiin, että syyteoikeuden järjestely pahoinpitelyrikoksissa on ongelmallista erityisesti perheväkivallan yhteydessä. Perhe- tai muun lähipiirin valtasuhteet voivat olla sellaiset, että pahoinpitelyn uhri painostetaan luopumaan vaatimasta rangais- tusta pahoinpitelijälleen. Jotta tällaisiin väkivaltaisiiin läheissuhteisiin voitaisiin puuttua viranomaisen toimesta ilman asianomistajan syyttämispyyntöäkin, ehdotettiin pahoinpitelyn säätämistä virallisen syytteen alaiseksi rikokseksi. Ehdotuksella pyrittiin yleisesti ilmentämään sitä periaatetta, että perheiden ja muiden läheisten ihmissuhteiden yksityisyyden suoja ei saisi merkitä väkivallan hyväksymistä näissä suhteissa.¹⁷³

Toinen parisuhdeväkivaltaa voimakkaasti leimaava piirre on taipumus sälyttää sen uhrille vastuuta tapahtuneesta. Myös tämä piirre on usein yhteinen sekä asianosaisille että ympäristölle. Uhrin syyllistäminen liittyy usein kulttuuriperin- teeseen ja on leimallista juuri parisuhdeväkivallalle, jossa väkivallan uhrina on nainen. Perheeseen ja kotiin liitetyt ideaalit sovusta, epäitsekkyudesta, huolehti- vaisuudesta ja anteeksiannosta on kulttuurissamme totuttu näkemään juuri nais- ten ominaisuuksina ja tavoitteina. Usein naiset itsekin ovat sisäistäneet nämä ta- voitteet. Elleivät ne toteudu perheessä, sälyttävät sekä ympäristö että nainen itse vastuun naisen harteille ja nainen kokee helposti epäonnistuneensa.¹⁷⁴ Vaikkei naiselle sälytettäisikään vastuuta väkivallasta, vastuu väkivallan päättämisestä asetetaan edelleen usein naiselle – hänen täytyisi kyetä lopettamaan väkivalta lo- pettamalla suhde. Vaatimuksen esittäjät eivät useinkaan ota huomioon seikkoja, jotka tekevät tämän ratkaisun vaikeaksi, naisen kannalta jopa vaaralliseksi.¹⁷⁵

¹⁷² RL 21:14.1 (491/1969), vrt. nykyinen RL 21:16 (578/1995).

¹⁷³ HE 94/1993 s. 91–92. Ks. myös LaVM 22/1994 s. 14. Uudistuksesta huolimatta väkival- tatapaukset ovat päätyneet suhteelliseen harvoin tuomioistuinlaitoksen käsiteltäviksi. Tässä suh- teessa ongelmat ovat liittyneet suurelta osin ns. vakaan tahdon pykälään, joka on antanut mahdol- lisuuden jättää syyte nostamatta asianomistajan näin tahtoeissa. Vuoden 2003 lopussa annetussa hallituksen esityksessä (HE 144/2003 vp.) ehdotettiin, että rikoslain säännös toimenpiteistä luo- pumisesta pahoinpitelyssä kumottaisiin. Kumoaminen on tullut voimaan lokakuun 2004 alusta lukien.

¹⁷⁴ Näin on todennut mm. Eliasson. Hän toteaa, että naisen taipumus ottaa vastuu pahoinpite- lystä johtuu loogisesti kulttuuriimme sisältyvistä rooliodotuksista. Eliasson 1997 s. 118. Hoff to- teaa, että käsitys, jonka mukaan nainen vastaa perheen emotionaalisesta hyvinvoinnista, on läh- töisin roolijaosta, jossa mies vastaa perheen elatuksesta ja muista kodin ulkopuolisista asioista ja naisen vastuulla on kodista huolehtiminen. Hoff 1990 s. 3 ja s. 42–43. Hoff toteaa lisäksi, että miehet usein käyttävät hyväkseen naisen taipumusta syyttää väkivallasta itseään sanomalla esi- merkiksi: ”Katso nyt, mitä sait minut tekemään.”

¹⁷⁵ Niemi-Kiesiläinen 1998b s. 40.

Usein myös uhri itse syyllistää itseään tapahtuneesta. Se voi olla osoitus väkivallan itsetuntoa vaurioittavasta vaikutuksesta. Se voi olla myös tapa yrittää rationalisoida väkivaltaa, tehdä käsittämättömästä käsitettävää. Väkivaltaa rationalisoiva voi myös selittää asian toteamalla, että pahoinpitelijällä on mielen-terveydellisiä ongelmia, hän on työstä stressaantunut, työttömyydestä stressaantunut jne. Selityksenä voi olla lähes mikä tahansa seikka, joka on tekijän ulkopuolella ja antaa tämän käyttäytymiselle näennäisen rationaalisen syyn. Tämänkaltaisia uhrien käyttämiä selitysmalleja on kutsuttu *eloonjäämisstrategioiksi*.¹⁷⁶ Eloonjäämisstrategioina ne toimivat siksi, että ne antavat uhrille toivoa paremmasta huomisesta. Jos väkivallan aiheuttajaksi nähdään edellä kuvattun kaltainen seikka, voi väkivalta loppua, kun syy poistuu. Muita selitysmalleja ovat väkivallan näkeminen normaalina, jopa hyväksyttävänä tapana ilmaista aggressiota kriisitilanteessa ja käsitys siitä, että uhri voi omalla käyttäytymisellään – noudattamalla riittävästi pahoinpitelijän käskyjä ja odotuksia – estää väkivallan.

Leimallinen ero muuhun väkivaltaan verrattuna on myös se, että parisuhdeväkivalta on toistuvaa väkivaltaa, jossa uhri joutuu väkivallan kohteeksi saman henkilön taholta useita kertoja.¹⁷⁷ Väkivaltaisessa parisuhteessa väkivaltaa saat-
taa esiintyä viikoittain, jopa päivittäin, ja väkivalta voi jatkua useiden vuosien ajan.¹⁷⁸ Toistuvuutta leimaa usein syklisyys. Pahoinpitelijä ei ole jatkuvasti väkivaltainen. Hän voi jopa, oltuaan ensin väkivaltainen, olla hellä ja huomaavainen ja hoitaa aiheuttamansa vammat. Lundgren toteaa tämänkaltaisen kahden vastakkaisen käyttäytymistavan vuorottelemisen olevan kenties kaikkein tehok-
kain tapa saada väkivallan uhri ”hyväksymään” väkivalta ja pitämään sen lop-
pumista mahdollisena.¹⁷⁹ Toistuvalla väkivallalla on ominaista myös se, että vä-

¹⁷⁶ Ruotsin oikeusministeriön julkaisu 1991 s. 20–21

¹⁷⁷ Laine 1991 s. 98. Liz Kelly on käyttänyt toistuvasta väkivallasta ilmaisuja ”the continuum of violence”. Termistä käytetään suomennotta ”väkivallan jatkumo”. Ks. esim. Kelly 1987, Honkatukia 2000, Heiskanen 2002. Naisiin kohdistuvan väkivallan terminologiasta kattavasti Ronkainen 1998.

¹⁷⁸ Aromaa ja Heiskanen toteavat piilorikollisuutta koskevassa julkaisussa, että tutkimus ei anna perheväkivallasta oikeaa kuvaa, sillä tutkimuksessa on kysytty ainoastaan kolmea viimeisintä väkivaltakokemusta. Perheväkivalta on luonteeltaan toistuvaa, joten samalle uhrille voi tulla vuoden aikana lukuisia väkivaltakokemuksia. Aromaa – Heiskanen 1992 s. 17. Rikollisuustilanne 1995–1996 -teoksessa Aromaa toteaa, että perheväkivalta oli luonteeltaan keskimääräistä vakavampaa ja toistuvaa. Aromaa 1997 s. 19. Väkivallan toistuvuus on todettu myös Islannin tilannetta koskeneessa tutkimuksessa. Sigurdardóttir – Ólafsdóttir s. 6. Parisuhdeväkivallan toistuvuus on otettu huomioon Ruotsin lainsäädännössä, jossa kvinnomisshandel määritellään siten, että kyseessä on ”upprepat eller starkt våld i syfte att tillfoga skada, vilket riktas av en man mot hans nuvarande eller tidigare kvinnliga partner”.

¹⁷⁹ Hänen mukaansa menetelmä jopa muistuttaa sotavankien kokemuksiä kiduttajien käyttämistä menetelmistä. Mm. Korean sodan aikana sotavankeihin käytettiin heidän persoonallisuutensa murtamiseksi menetelmää, jonka osana olivat pahoinpitelyn ja ystävällisen kohtelun vuorottelu. Lundgren 1990 s. 232. Samoin Eliasson 1997 s. 121, 135 ja 152–155. Eliasson huomauttaa, että tutkimusten mukaan suurimmat erot väkivaltaisessa suhteessa elävien naisten ja sotavan-

kivalta ei toistu samanasteisena, vaan saa jatkuessaan yhä vakavampia muotoja.¹⁸⁰ Tämä selittää osittain sen, miksi parisuhdeväkivalta on usein keskimääräistä vakavampaa eli sen aiheuttamat fyysiset vammat ovat usein lieviä vammoja vakavampia. Useimmissa vakavissa parisuhdeväkivaltatapauksissa onkin kyse pitkään jatkuneesta ja asteittain vakavoituneesta väkivaltakierteestä.¹⁸¹

Vaikka parisuhdeväkivalta on usein vakavaa fyysistä väkivaltaa, siihen sisältyy myös suoranaista fyysistä väkivaltaa vaikeammin määriteltäviä piirteitä: uhkauksia käyttää fyysistä väkivaltaa, liikkumisen ja sosiaalisten suhteitten rajoittamista, pukeutumisen ja/tai muun käyttäytymisen kontrolloimista, verbaalista väkivaltaa, omaisuuden tuhoamista jne. Näitä käyttäytymismuotoja voidaan kutsua psyykkiseksi väkivallaksi.¹⁸² Osa niistä on luokiteltu lainsäädännössämme rikoksiksi, mutta suuri osa jää lainsäädännön ulkopuolelle. Lainsäädännön piiriinkin kuuluviin psyykkisen väkivallan muotoihin on sangen hankalaa reagoida juridisin keinoin.¹⁸³ Nyqvistin mukaan juuri fyysisen, psyykkisen ja emotionaalisen väkivallan yhteen kietoutuminen on parisuhdeväkivallalle leimallista.¹⁸⁴

Psyykkisen väkivallan muodoista fyysisellä väkivallalla uhkaamisella on kenties kauaskantoisimmat seuraukset. Nyqvistin mukaan uhkaukset ovat miehille tyypillinen tapa käyttää henkistä väkivaltaa. Uhkaukset ovat usein vakavia: niissä uhataan puolison, lasten tai omaisten henkeä. Uhkaukset voivat myös liittyä omaisuuden tuhoamiseen, sosiaalisten suhteiden rajoittamiseen ja häiritsemiseen tai taloudellisiin seikkoihin.¹⁸⁵ Jatkuessa väkivaltakierteessä fyysistä väkivaltaa ei aina tarvitse aktualisoida, sillä pelkkä väkivallan uhka voi riittää siihen, että uhan alla elävä väkivallan pelossa pyrkii mukauttamaan elämänsä

kien välillä olivat väkivallan vakavuudessa – jopa kuolemantapaukset olivat naisten joukossa yleisempiä. Toisaalta oman kumppanin harjoittama väkivalta on huomattavasti traumaattisempaa kuin jo alun perin viholliseksi mielletyn. Huomattakoon, että kaikki väkivaltaiset miehet eivät käyttäydy edellä kuvatulla tavalla. Eliasson viittaa tutkimukseen, jossa pahoinpitelevät miehet oli jaettu kolmeen ryhmään, joista suurin käyttäytyi syklisesti.

¹⁸⁰ Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998 s. 25. Eliasson 1997.

¹⁸¹ 1980-luvun alussa tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että turvakotiasiakkaat olivat kokeneet väkivaltaa yli kahden vuoden ajan lähes kaikissa tapauksissa. Leskinen – Mäkinen – Peltoniemi 1982 s. 48.

¹⁸² Väkivallan eri muodoista ks. mm. Peltoniemi 1984 s. 27 ja Hearn 1998. Hearn on tutkimuksessaan haastatellut väkivaltaisesti käyttäytyneitä miehiä ja havainnut kaikkia mainittuja käyttäytymistapoja ilmeneen osana väkivaltaista käyttäytymistä. Käyttäytymistapoja Hearn kuvaa mm. käyttämällä englannin sanaa ”abuse”, joka kuvastaa parisuhdeväkivallan luonteen monimuotoisuutta. Sanalle ei kuitenkaan löydy suomennosta, joka kuvaisi ilmiötä samalla tavoin. Vaikeudesta vetää rajaa fyysisen ja henkisen väkivallan välille ks. Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 192.

¹⁸³ Esimerkki parisuhdeväkivaltaan liittyvästä psyykkisestä väkivallasta on uhkaus tappamisesta, joka toteuttaa laittoman uhkauksen tunnusmerkistön.

¹⁸⁴ Nyqvist 2001 s. 79.

¹⁸⁵ Mts. 2. Kukaan Nyqvistin haastattelemista miehistä ei maininnut puolisonsa tai kumppaninsa tekemistä uhkauksista.

uhkaajan toiveiden mukaiseksi.¹⁸⁶ Väkivallan kohteiksi joutuneiden naisten yleisin tunnetila onkin pelko.¹⁸⁷ Väkivallalla uhkaaminen kostoksi eroaikomuksen ilmaisemisesta tai yrityksestä erota tekee myös suhteesta irrottautumisen vaikeaksi.

Parisuhdeväkivaltaan liittyy olennaisena osana pyrkimys vallankäyttöön väkivallan kautta. Vaikka väkivalta olisi jossain määrin molemminpuolista, osapuolilla on harvoin yhtä paljon fyysistä voimaa tai valtaa. Väkivaltainen suhde perustuu epätasapainossa olevalle valtasuhteelle. Uhkaus on Nyqvistin mukaan erityinen vallankäytön muoto, joka pitää uhrin pelossa ja epävarmuudessa. Keino on tehokas murtamaan toisen henkisesti. Se on tehokas myös siksi, että esimerkiksi lapsiin tai sukulaisiin kohdistuva uhkaus saa kohteensa tuntemaan pelon lisäksi myös syyllisyyttä. Uhkaus on käyttökelpoinen painostuskeino myös siksi, että sitä on vaikea osoittaa tapahtuneen ja tekijällä on pieni riski joutua teostaan vastuuseen.¹⁸⁸

Henkinen/psykykinen väkivalta on käsitteenä ongelmallinen. Sen sijaan, että sitä pidettäisiin osana fyysistä väkivaltaa, on tavallista liittää se väkivallan kohteena olevan, yleensä naisen, käyttäytymiseen. Esimerkiksi Poliisiammattikorkeakoulun vuonna 2002 julkaisemassa tiedotteessa ”Perheväkivalta, poliisin painajainen” todetaan, että ”naisiin kohdistuvaa väkivaltaa tutkittaessa ei olla tutkittu kuinka paljon väkivaltaa (laajasti käsitettäessä) kohdistuu puolisoiden suunalta miehiin”.¹⁸⁹ Lisämääre ”laajasti käsitettäessä” viittaa henkiseen väkivaltaan. Naisten verbaalinen taito miesten fyysisen väkivallan vastavoimana ja niiden esittäminen samankaltaisina ilmiöinä on kulttuurinen ilmiö, jonka on todettu toistuvan niin esimerkiksi kaunokirjallisuudessa kuin oikeustapauksissakin.¹⁹⁰ Henkisen väkivallan käsitteen tekee erityisen ongelmalliseksi se, että sitä ei yleensä määritellä millään tavoin. Lukijan/kuulijan tehtäväksi jää määritellä se itse ja tällöin kulttuuriset miehiin ja naisiin liittyvät käsitykset vaikuttavat siihen, mitä lukija/kuulija katsoo käsitteen tarkoittavan.

¹⁸⁶ Kyseisiä piirteitä oli havainnut mm. Suvi Keskinen tutkiessaan väkivaltaisessa suhteessa eläneiden naisten elämänkertoja. Keskinen 1996 s. 7. Näre kuvaa väkivaltaista suhdetta siten, että siinä miehen valta-asema rakentuu pääasiassa henkiseen väkivaltaan fyysisen väkivallan ja sen uhkan lisäksi. Psykykkisen väkivallan tarkoitus on saada nainen menettämään itseluottamuksensa, jotta hän kiinnittyisi mieheen entistä voimakkaammin. Sen menetelmiä on mm. väkivallasta syyllistämisen. Näre 1994.

¹⁸⁷ Nyqvist 2001 s. 79. Nyqvist toteaa, että vaikka myös nainen oli saattanut olla parisuhteessa väkivaltainen, erottava tekijä oli juuri pelko. Naisilla tunneskaalaa hallitsi pelko, miehistä vain yksi mainitsi kumppanin aiheuttaneen pelkoa.

¹⁸⁸ Nyqvist 2001 s. 82 ja 97. Uhkaaminen on tavallisinta erotilanteessa tai jo toteutuneen eron jälkeen.

¹⁸⁹ Tämän jälkeen siteerataan perhe- ja terapiakeskuksen projektijohtajaa, jonka mukaan ”erityisesti naisten tekemän henkisen perheväkivallan suhteellinen osuus on suurempi kuin ilmitulleen perinteisen perheväkivallan perusteella voisi päätellä”. ”Perinteinen” perheväkivalta viittaa ilmeisesti fyysiseen väkivaltaan. Lehtinen s. 15–16. Poliisin toimintatavoista enemmän tuonnempana.

¹⁹⁰ Korhonen 2000 s. 21.

Väkivaltaan liittyä olennaisesti kysymys siitä, kuinka väkivalta saadaan loppumaan. Tähän liittyy usein väkivallan kohteina olleisiin naisiin kohdistettu vaatimus lopettaa väkivalta irrottautumalla suhteesta. Tällöin naisten on nähty olevan vapaita irrottautumaan suhteesta. Sitä, että naiset eivät väkivallan jälkeen jätä välittömästi kotiaan ja perhettään, pidetään helposti paitsi käsittämättömänä myös osoituksena siitä, että naiset hyväksyvät parisuhteessa tapahtuvan väkivallan. Ajatus sisältää oletuksen siitä, että naisella on valinnan mahdollisuus: hän voi valita jäämisen ja lähtemisen välillä. Useimmissa tapauksissa todellista valinnanmahdollisuutta ei kuitenkaan käytännössä juurikaan ole. Lähtemisen esteenä ovat käytännön vaikeudet: asunnon puute, työpaikan puute, rahan puute, kulkuneuvon puute, lasten päivähoidon puute. Lähteminen turvakoitiin on vain väliaikainen ratkaisu. Sukulaisten puoleen voi olla vaikea kääntyä, eivätkä he usein voi auttaa käytännön asioissa.

Käytännön vaikeuksia merkittävämpiä esteitä ovat muut seikat, joista tärkein on miehen reaktio lähtemiseen tai sen yrittämiseen. Useimmat väkivaltaiset miehet reagoivat voimakkaasti siihen, että nainen ilmoittaa haluavansa irrottautua suhteesta. Yritys lähteä lisää usein väkivaltaa ja väkivalta jatkuu monissa tapauksissa, vaikka lähteminen toteutuisikin ja suhde päättyisi.¹⁹¹ Lähteminen voi olla hengenvaarallista. Toisaalta useat naiset myös lähtevät. Useimmiten lopullinen ero vaatii neljästä viiteen sitä edeltävää yritystä irrottautua suhteesta, ero rakentuu vaiheittain.¹⁹² Irrottautumisyritysten määrä kertoo sekä irrottautumisen halusta että siihen liittyvistä vaikeuksista.

Vaikka parisuhdeväkivalta on suurimmaksi osaksi miesten naisiin kohdistamaa väkivaltaa, myös naiset voivat olla parisuhteessa väkivaltaisia. Naisten harjoittaman väkivallan edellytykset ovat toisenlaiset kuin miesten ja sen sosiaaliset ja fyysiset seuraamukset ovat niin ikään toisenlaiset. Nyqvist on todennut, että naisten käyttämä väkivalta näyttää liittyvän kontekstuaalisesti konfliktitilanteisiin. Tätä seuraa usein miehen huomattavasti rajumpi fyysinen väkivalta. Siten fyysinen väkivalta voi olla molemminpuolinen prosessi, jossa nainen fyysisesti heikompana on alakynnessä ja jonka seuraamukset hänelle näin ollen ovat vakavimmat. Nyqvistin mukaan tällainen fyysinen väkivallan käyttö on joka tapauksessa erotettava miehille tyypillisestä kontrollikäyttäytymisestä, joka ei ole sidottu riitaisiin tilannetekijöihin, vaan tapahtuu parisuhteessa pahimmillaan kaiken aikaa. Naisten väkivaltaan ei myöskään yleensä liity miehil-

¹⁹¹ Kaikkia tässä mainittuja vaikeuksia on käsitelty väkivaltaisissa parisuhteissa käsittelevissä tutkimuksissa. Ks. esim. Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 207. Marita Husso on tehnyt tässä suhteessa mielenkiintoisen havainnon: suomalaisessa yhteiskunnassa on edelleen tavallista, että eron yhteydessä mies lähtee ja nainen jää yhteiseen kotiin, usein yhdessä lasten kanssa. Tästä mallista poiketaan voimakkaasti parisuhdeväkivallassa, jolloin naisen edellytetään jättävän yhteisen kodin. Husso 2003 s. 214, viite 9.

¹⁹² Eliasson 1997 s. 119–124 ja 151. Väkivaltaisesta suhteesta eroamisen vaikeudesta myös Husso 2003 ja Nyqvist 2001.

le tyypillisiä uhkauksia ja pyrkimyksiä kontrolloida. Myös naisten ja miesten tapa selittää väkivaltaa on tutkimusten mukaan erilainen. Naisille on tyypillistä ottaa vastuu myös miehen väkivaltaisesta käyttäytymisestä, kun taas miehet pyrkivät neutraloimaan ja oikeuttamaan väkivaltaa.¹⁹³

2.3.1 Yhteiskunnallinen ongelma vai yksilöiden ongelma?

Perhe- ja parisuhdeväkivaltaa voidaan tarkastella joko yhteiskunnallisena ongelmana tai yksilötason ja yksittäisen perheen ongelmana. Yhteiskunnallinen tarkastelu näkee väkivallan liittyvän kiinteästi sosiaalisiin ja kulttuurisiin käytäntöihin ja yhteiskunnan epätasapainoisiin valtasuhteisiin. Yksilötason tarkastelu pitää sisällään laajan kirjon parisuhteeseen ja perheeseen liittyviä ristiriitoja ja ongelmia. Molempia tarkastelutapoja voidaan katsoa tarvittavan väkivallan ratkaisujen löytämiseksi, sekä yksittäisessä tilanteessa että globaalina ongelmana.

Väkivallan näkeminen pelkästään yksilötason ongelmana on kuitenkin problemaattista. Se tekee mahdolliseksi ohittaa ongelman yhteiskunnallisen aspektin ja tuo helposti mukanaan näkökulman, jossa uhri on vastuussa väkivallasta. Husso muotoilee asian sattuvasti: ”Vaikka parisuhdeväkivalta periaatteessa tuomittaisiin, tietyissä tilanteissa ja olosuhteissa se vain sattuu sattumaan. Nämä tietyt olosuhteet ovat niin joustavia ja liukuvia, että lähes jokaista uhria voidaan syyttää osallisuudesta.”¹⁹⁴ Huoli väkivallasta poistuu niiltä, jotka eivät ole olleet väkivallan kohteina eivätkä oleta joutuvansa sitä kohtaamaan. Väkivallasta tulee toisten, poikkeuksellisten yksilöiden, ongelma ja sen yhteiskunnalliset ja kulttuurisidonnaiset aspektit sivuutetaan.¹⁹⁵ Parisuhdeväkivalta ei kuitenkaan synny tyhjästä, kuten Husso toteaa. Se ei toistu tai uusiudu automaattisesti, vaan sen jatkuminen mahdollistetaan tietyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa ja asenteellisessa ilmapiirissä, joka kytkeytyy laajemmin sukupuolten välisiin suhteisiin.¹⁹⁶

Useat väkivallan yksilöllistävät tai ulkoistavat selitysmallit ovat toisaalta kiistanalaisia. Parisuhdeväkivaltaan liittyy esimerkiksi useimmissa tapauksissa alkoholinkäyttöä – usein sekä uhri että tekijä ovat alkoholin vaikutuksen alaisia

¹⁹³ Nyqvist 2001 s. 117 ja 123. Tällaisia seikkoja eivät tuo myöskään esille tutkimuksessa haastatellut miehet. Nyqvist siteeraa myös Saundersin tutkimusta, jonka mukaan kolme neljäsosaa väkivaltaa kokeneista naisista oli käyttänyt kumppaniansa kohtaan lieväksi määriteltyä väkivaltaa. Runtas kymmenesosa oli uhannut kumppaniaan teräaseella tai muulla aseella. Vakava väkivalta kumppania kohtaan oli harvinaista. Naisten motiiveina oli lähes aina itsepuolustus (self-defense) tai ”lyöminen takaisin” (fighting back). Useimmissa tapauksissa väkivalta oli alkanut miehen toimesta. Nyqvist 2001 s. 121. Nyqvistin mukaan on mahdollista, että osana väkivallan parisuhteen väkivallan dynamiikkaa myös naisten väkivaltaisuus kasvaa. Mts. 123.

¹⁹⁴ Husso 2003 s. 113.

¹⁹⁵ Dobash – Dobash 1998 s. 141–142.

¹⁹⁶ Nenola 1986 s. 192, Husso 2003 s. 45 ss.

– ja alkoholin ja väkivallan yhteys lienee väkivallan selityksistä tavallisin.¹⁹⁷ Käyttäytyminen alkoholin vaikutuksen alaisena riippuu paitsi alkoholin farmakologisista vaikutuksista myös sosiaalisesti opituista käyttäytymismalleista.¹⁹⁸ Yhteiskunnassamme on totuttu yhdistämään alkoholi ja väkivaltainen käyttäytyminen siten, että väkivaltaisen käyttäytymisen syynä oletetaan olevan alkoholi.¹⁹⁹ Väkivallantekojen uutisoinnissa mainitaan rutiininomaisesti, oliko alkoholilla osuutta asiaan. Väkivaltaan – tai muuhun asosiaaliseen käyttäytymiseen – syylistyminen alkoholin vaikutuksen alaisena ei myöskään ole sosiaalisesti yhtä paheksuttavaa kuin siihen syylistyminen selvin päin. Alkoholi antaa kulttuurissamme myös mahdollisuuden olla välittämättä normaalisti voimassa olevista sosiaalisista normeista.

Syyt käyttäytymiselle alkoholin vaikutuksen alaisena ovat voineet aiheutua jo aiemmin, jolloin alkoholi toimii laukaisijana, ei perimmäisenä tai ainoana syynä.²⁰⁰ Alkoholin parisuhdeväkivallan selityksenä tekee problemaattiseksi myös se, että väkivaltaisesti käyttäytyvä mies ei suinkaan aina ole alkoholin vaikutuksen alainen. Jotkut väkivaltaiset miehet eivät käytä alkoholia lainkaan.²⁰¹ On myös tapauksia, joissa muutoin väkivaltainen mies muuttuu alkoholia nautittuaan rauhallisemmaksi. Tavallisimmin alkoholin käytöllä ei välttämät-

¹⁹⁷ Ruotsissa on todettu, että 70 % miehistä, jotka tuomittiin naiseen kohdistuneesta pahoinpitelystä, oli pahoinpitelyn aikana alkoholin vaikutuksen alaisia. Ruotsin oikeusministeriön julkaisuja 1991 s. 19. Turussa 1980-luvun alussa tehdyssä tutkimuksessa 66 % pahoinpitelijöistä ja 26 % uhreista oli alkoholin vaikutuksen alaisena tapauksissa, joissa poliisi puuttui asiaan. Peltoniemi 1982. Myös Naisen turvallisuus -tutkimuksessa kysyttiin väkivaltaisesti käyttäytyneen miehen alkoholinkulutuksesta. Yli puolet (53 %) useammin kuin kerran viikossa humaltuvista miehistä oli ollut joskus väkivaltainen vaimoaan kohtaan. Heiskanen – Piispa 1998 s. 21.

¹⁹⁸ Korrelaatio pitää tarkimmin paikkansa vakavan väkivallan suhteen. Amerikkalaisissa tutkimuksissa on havaittu yhteyks vakavan väkivallan ja runsaan alkoholinkäytön välillä. Brownen tutkimuksen mukaan 42 % vakavaan parisuhdeväkivaltaan syyllistyneistä miehistä nautti päihdyttäviä aineita päivittäin ja 79 % lähes päivittäin. Browne 1987 s. 71. Myös Walkerin tutkimuksen mukaan vakavimpaan väkivaltaan syyllistyivät runsaasti alkoholia nauttivat miehet. Walker 1979 s. 25. Dobash ja Dobash sen sijaan totesivat, että 25–30 % parisuhdeväkivaltaan syyllistyneistä miehistä oli alkoholin vaikutuksen alaisena teon tehdessään. Dobash – Dobash 1979 s. 118.

¹⁹⁹ Ensimmäiset perhe- ja parisuhdeväkivaltaa käsittelevät tutkimukset teetti Suomessa Alkoholitutkimussäätiö vuonna 1976. Peltoniemi selostaa 1983 ilmestyneessä kirjassaan ”Perheväkivalta” gallup tutkimusta, jonka mukaan 86 % suomalaisista allekirjoittaa väitteen: ”Perheessä tapahtuva väkivalta johtuu useimmiten liiallisesta alkoholinkäytöstä.” Peltoniemi 1983 s. 99. Myös pohjoismaisissa tutkimuksissa on todettu, että alkoholinkäyttö on parisuhdeväkivallan selityksistä yleisin. Ks. esim. Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 212–213.

²⁰⁰ 1970-luvun lopulla ilmestyneessä kirjassa ”Väkivalta avioliitossa” todettiin: ”Viina on sivutekijä eikä vaimon pahoinpitelyn perussy. – Alkohollilahan on perheväkivaltaan pienempi osuus kuin muissa pahoinpitelyissä.” Germain – Mattila – Polkunen – Gartz – Törnroth 1978. Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi toteavat: ”Rusen kan være en utløsende faktor uten å være selve årsaken till mishandlingen. Det påpekes at mannen drikker for å få et påskudd till å slå.” s. 213.

²⁰¹ Tanskalaisessa turvakodissa tehdyssä kyselytutkimuksessa kolmasosa pahoinpidellyistä naisista vastasi, että pahoinpitelijä ei koskaan pahoinpidellessään ollut humalassa. Christensen 1984 s. 35.

tä ole suoraa vaikutusta: väkivaltaa esiintyy sekä alkoholinkäytön yhteydessä että ilman alkoholia.²⁰² Alkoholin vaikutuksen alaisena kumppaniaan kohtaan väkivaltainen mies ei ole välttämättä muita kohtaan väkivaltainen, vaikka olisi-kin nauttinut alkoholia. Väkivalta ei välttämättä kohdistu esimerkiksi lapsiin, mikä osoittaa, että mies pystyy humalatilasta huolimatta kontrolloimaan käyttäytymistään. Vielä harvinaisempaa on, että miehen väkivalta suuntautuisi kodin ulkopuolisiin ihmisiin.²⁰³ Myös naisen alkoholinkäytöllä on merkitystä suhtautumisessa parisuhdeväkivaltaan. Alkoholia nauttanutta naista pidetään helpommin ainakin osasyllisenä väkivaltaan kuin naista, joka ei itse ole nauttinut alkoholia. Naisen humalatilaa pidetään helposti provokatorisena tekijänä.²⁰⁴

Alkoholille parisuhdeväkivallan selityksenä on syynsä. On oletettavaa, että alkoholinkäyttö tekee parisuhdeväkivallan helpommin havaittavaksi. Erityisesti tuttavien ja naapurien tekemät poliisihälytykset todennäköisesti koskevat eniten tapauksia, joihin liittyy alkoholi. Myös asianosaisten lienee helpompi lähteä hakemaan tilanteeseen apua, kun apua voi lähteä hakemaan väkivaltaongelman sijasta sosiaalisesti hyväksyttävämpään alkoholiongelmaan.²⁰⁵ Näin ollen myös ammattiauttajien kuva perhe- ja parisuhdeväkivallan syistä voi olla jossain määrin liian alkoholipainotteinen.

Kuva alkoholista parisuhdeväkivallan selittäjänä johtunee osittain myös siitä, että sekä väkivallan tekijät että sen uhrin itse selittävät mielellään väkivaltaa tekijän alkoholin käytöllä.²⁰⁶ Kysymys lienee sekä tekijän että uhrin kohdalla osittain yrityksestä rationalisoida väkivaltaa tavalla, joka minimoi tekijän moraalis- ta vastuuta teosta. Kun väkivallan syynä pidetään alkoholia, ei syytä tarvitse lähteä hakemaan tekijästä. Samalla vähenee myös uhrin (naisen) syyllisyys siitä, että hän on sietänyt tilannetta ehkä pitkäänkin. Molemmilla on omista syistä johtuen tarve minimoida tapahtunut ja tämän tarpeen tyydyttää selitys alkoholista väkivallan perimmäisenä syynä.²⁰⁷

²⁰² Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 215. Alkoholin osuuden yliarvioimisesta väkivaltaa selittävänä tekijänä ks. myös Hearn 1998 s. 23 ja Nyqvist 2001 s. 97.

²⁰³ Hotaling ja Straus ovat tosin tutkimuksissaan tulleet myös siihen johtopäätökseen, että perhe- ja parisuhdeväkivaltaan syyllistyneet henkilöt syyllistyvät väkivaltaan muita henkilöitä kohtaan todennäköisemmin kuin henkilöt, jotka eivät ole syyllistyneet perhe- ja parisuhdeväkivaltaan. Hotaling – Straus 1989 s. 315–367. Samaan johtopäätökseen on tullut myös Fagan. Fagan 1989 s. 382. Tutkimustulokset eivät kuitenkaan poista sitä, että useat perhe- ja parisuhdeväkivaltaan syyllistyvät miehet eivät ole väkivaltaisia kodin ulkopuolella.

²⁰⁴ Hanson Frieze – Browne 1989 s. 192.

²⁰⁵ Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 214.

²⁰⁶ Islantilaisessa tutkimuksessa 71 % parisuhdeväkivallan kohteeksi joutuneista naisista kertoi väkivallan syyksi miehen alkoholinkäytön. Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998 s. 22.

²⁰⁷ Kriittisesti alkoholiteorioita on käsitellyt mm. Richard J. Gelles. Gelles kirjoittaa: ”In the end violent spouses and parents learn that if they want not to be held responsible for their violence, they should either drink before they hit, or at least say they were drunk.” Gelles 1997 s. 10. Suomalaisesta kontekstista ks. mm. Husso 2003.

Alkoholi menettää merkitystään selittävänä tekijänä myös, kun parisuhdeväkivaltaa tarkastellaan kulttuurisidonnaisena ilmiönä.²⁰⁸ Alkoholikulttuurit esimerkiksi Pohjois- ja Etelä-Euroopassa ovat tyystin erilaisia – islamilaisesta kulttuurista puhumattakaan. Tästä huolimatta naisiin kohdistuvan väkivallan ongelma on yhteinen.²⁰⁹

Parisuhdeväkivaltaa esiintyy kaikissa sosiaaliryhmissä – olkoonkin, että se muun yhteiskunnassa esiintyvän väkivallan tavoin kasautuu taloudellisten vaikeuksien kanssa kamppaileviin sosiaaliryhmiin. Taloudellinen ahdinko siihen liittyvine ongelmineen ei kuitenkaan ole riittävä selitys väkivallalle, joka on sukupuolittunutta.²¹⁰ Käsitystä väkivallasta vain joidenkin sosiaaliryhmien ongelmana selittävät osaltaan myös erot väkivaltatilanteiden ilmitulossa ja ilmoitusherkkyydessä viranomaisille.²¹¹

Varsin tavallinen on käsitys, että parisuhdeväkivaltaan syyllistyy mies, joka on luonteeltaan aggressiivinen ja väkivaltainen. Hän ei kykene kommunikoidaan verbaalisesti, niinpä hän lyö. Hän lyö silloin, kun hän on ”silmittömän vihainen” eikä ymmärrä, mitä tekee.²¹² Hänen tarkoituksensa ei ollut vahingoittaa naista – hän vain ilmaisi suuttumustaan väärällä tavalla. Lisäksi nainen itse oli

²⁰⁸ Parisuhdeväkivallan yleisyydestä maailmanlaajuisesti ks. esim. Eliasson 1997 s. 96. Eliasson viittaa tutkimukseen, jossa oli mukana 90 yhteiskuntaa. Näistä 85 %:ssa esiintyi parisuhdeväkivaltaa. Väkivalta kohdistui pääasiassa naisiin, sillä 73 %:ssa tutkituista yhteiskunnista miehiin parisuhteessa kohdistuva väkivalta oli joko tuntematon tai hyvin harvinainen ilmiö. Miehiin kohdistuvaa väkivaltaa esiintyi ainoastaan yhteiskunnissa, joissa esiintyi myös naisiin kohdistuvaa väkivaltaa.

²⁰⁹ Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 215.

²¹⁰ Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998 s. 21–22. Sosiaaliluokasta tai hankalasta elämäntilanteesta selittävänä tekijänä myös Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 215–218 ja Lundgren 1990 s. 227. Vuoden 1998 Naisen turvallisuus -kyselyn perusteella voitiin todeta, että tulotason noustessa väkivallan uhriksi joutuminen yleistyy. Eniten ansaitsevilla naisilla oli yhtä paljon väkivaltakokemuksia kuin vähiten ansaitsevilla. Tuloksessa ei ole eritelty erikseen parisuhdeväkivallan ja tuntemattoman miehen väkivallan uhriksi joutumista. Koska suurin osa naisiin kohdistuvasta väkivallasta on parisuhdeväkivaltaa, antavat tulokset osviittaa myös siitä, että parisuhdeväkivalta ei poistu tulojen kasvaessa. On mahdollista, että hyvätuloiset koulutetut naiset ovat kyselytutkimuksessa olleet muita naisia valmiimpia kertomaan väkivallan kokemuksistaan. Tulos kertoo silti siitä, että parisuhdeväkivalta ei ole pelkästään ns. alimpien sosiaaliluokkien ongelma. Samaan tulokseen on tultu Islantia koskevassa uusimmassa tutkimuksessa. Siinä todetaan, että naisen todennäköisyys joutua väkivallan uhriksi ei riipu hänen koulutuksestaan tai tuloistaan. Väkivaltakokemuksia omanneista naisista 29 % oli suorittanut yliopistotutkinnon ja suurituloisiksi katsottuista naisista 43 % kertoi joutuneensa väkivallan kohteeksi. Mts. 8.

²¹¹ Peltoniemi 1983 s. 49.

²¹² Tämänkaltaista ajattelua edustavat myös monet niistä tahoista, joiden tarkoitus on auttaa miestä lopettamaan väkivaltainen käyttäytyminen. Menetelmää kutsutaan suuttumuksen kontrolloimiseksi – vastaava amerikkalainen ilmaisu on ”anger control”. Skjörtenin tutkimuksessa haastateltu parisuhteessaan väkivaltainen mies kuvailee väkivallan syytä näin: ”Ei ole kyse siitä, että haluaisi jotenkin rangaista tai tehdä toiselle pahaa. Siinä ei ole itse asiassa myöskään vihasta kysymys. Mutta on selvä, että sitä vaatii oikeutta itselleen. Sellaisessa tilanteessa homman nimi on se, että kun sä tiedät olevasi oikeassa, sä olet varma siitä, keskustelu ei hyödytä mitään.” Skjörten 1994 s. 91.

ehkä provosoinut aloittamalla riidan. Tutkimusten mukaan väkivallan laukaisevana tekijänä onkin usein naisen käyttäytyminen, joka saa miehen tuntemaan itsensä uhatuksi. Kyseessä voi olla pelkästään naisen riidan aikana osoittama ”verbaalinen yliverbaalisuus” – syy, joka usein itsestään selvästi hyväksytään pahoinpitelyn syyksi. Pahoinpity on tapa saada valta-asema takaisin fyysisen voiman kautta.²¹³

Toisaalta useat tutkijat ovat todenneet, että erityisesti pitkään jatkuneelle parisuhdevallalle on tyypillistä päinvastainen kehityskulku. Väkivallan kohteeksi jo useaan kertaan joutunut nainen yrittää välttää antamasta miehelle aiheutta lyöä, muuttuu pelokkaaksi ja aloitekyvyttömäksi.²¹⁴ Juuri tästä syystä väkivaltaa leimaa arvaamattomuus ja irrationaalisuus – järjettömyys, joka saa kohteeksi joutuneen itsensä syyttämään itseään ja häpeämään tilannetta.²¹⁵ Toisaalta väkivallan uhriksi joutunut nainen voi jopa tietoisesti provosoida väkivallan kohdistumaan itseensä tietynä hetkenä ja tiettyssä paikassa, mikäli hän kokee, että väkivallan kohteeksi joutuminen on joka tapauksessa väistämätöntä. Tällöin kysymyksessä on yritys hallita elämää ja kontrolloida muutoin kontrollin ulkopuolella olevaa asiaa edes jollain tasolla.²¹⁶

Väkivaltaa parisuhteessa voidaan pitää myös miehen tapana kontrolloida naista(an).²¹⁷ Mies ei tavallisesti ole väkivaltainen parisuhteen ulkopuolella. Hän kontrolloi, ketä hän lyö, missä hän lyö, miten hän lyö ja mihin kohtaan keho hän lyö ja voi jopa tietoisesti varoa jättämästä näkyviä fyysisiä jälkiä.²¹⁸

²¹³ Eliasson 1997 s. 21–22. Lundgrenin haastattelemat pahoinpitelevät miehet käyttivät mm. ilmaisua ”slå kvinna på sin plats” kuvatessaan syitä käyttä väkivaltaa. Lundgren 1990. Hearn toteaa haastateltuaan väkivaltaisia miehiä, että väkivalta ja pyrkimys valta-asemaan ja naisen käyttäytymisen kontrolloimiseen liittyvät läheisesti toisiinsa. Hearn 1998a ja 1998b. Edelleen ks. Lahti, Minna 2001.

²¹⁴ Snare – Ólafsdóttir – Peltoniemi 1988 s. 201.

²¹⁵ Ks. Husso 2003.

²¹⁶ Ks. Husso 2003.

²¹⁷ Dobash ja Dobash totesivat tutkiessaan haastattelujen avulla väkivaltaisia parisuhteita, että väkivaltaisissa parisuhteissa erityisesti miehillä on perinteinen käsitys siitä, mikä naisen asema perheessä on. Väkivaltaa edeltänyt riita aiheutui useimmiten miehen pyrkimyksestä kontrolloida vaimon käyttäytymistä ja toimintaa. Mies käytti väkivaltaa instrumentaalisesti saavuttaakseen aseman, jossa kontrollointi oli mahdollista. Dobash – Dobash 1979 s. 27–30.

²¹⁸ Nyqvist 2001 s. 96. Peltoniemen tekemässä tutkimuksessa eräs mies kuvaili omaa käyttäytymistään seuraavasti: ”Hetä ryhdyttyäni riepottelemaan vaimoani otin hänen silmälasinsa pois, jottei ne rikkoutuis.” Peltoniemi 1983 s. 59. Eva Lundgrenin haastattelemat väkivaltaiset miehet harjoittivat kaikki tietoista alistamista väkivallan kautta. Lundgren 1990. Vrt. Nyqvist, joka pitää Lundgrenin tulkintoja radikaalifeministisinä. Myös Nyqvist pitää väkivaltaa tietoisena ja kontrolloituna toimintana. Nyqvist 2001 s. 74. Lundgrenia voikin kritisoida siitä, että hänen haastattelemansa miehet esimerkiksi kuuluivat kaikki pieneen fundamentalistiseen uskonlahkoon, ja tämä täytyisi ottaa huomioon haastatteluja tulkitessa. Ks. väkivallan tulkinnoista myös Husso 1994 s. 134–136 ja Husso 2003. Skjortenin haastattelemista parisuhteessaan väkivaltaisista miehistä puolet ei ollut koskaan ollut väkivaltainen parisuhteen ulkopuolella. Puolet siis oli ollut väkivaltainen muissakin tilanteissa, mutta silloinkin aggressio oli kahta poikkeustapausta lukuun ottamatta Skjortenin mukaan kontrolloitua. Skjorten 1994 s. 134–136.

Hän siis voi kontrolloida käyttäytymistään ja on useimmiten väkivaltainen vain kodin seinien sisäpuolella. Väkiältä ei myöskään useimmissa tapauksissa suoranaisesti kohdistu lapsiin.²¹⁹

Väkivaltaiseen parisuhteeseen liittyy väkivallan lisäksi muita elementtejä – suhteeseen voi liittyä myös positiivisia tunteita kumppania kohtaan. Mustasukkaisuutta puolestaan pidetään positiivisten tunteiden osoituksena. Mustasukkaisuus voi ilmetä monella tavalla. Sitä pidetään myös usein ainakin osaselityksenä miehen väkivaltaiselle käyttäytymiselle. Selitystä käyttävät myös väkivallan tekijät ja sen uhrin.²²⁰ Syy selityksen suosioon lieenee se, että kulttuurissamme usein pidetään mustasukkaisuutta parisuhteeseen kuuluvana luonnollisena ja jopa positiivisena elementtinä.²²¹ Mustasukkaisuus väkivallan syynä kumooa sekä tekijän että uhrin mielessä väkivallan negatiiviset vaikutukset. Mustasukkaisuuteen parisuhdeväkivallan selityksenä on suhtauduttava varoen. Mustasukkaisuus voi olla osoitus halusta dominoida. Se liittyy odotuksiin, joita mustasukkaisella miehellä on parisuhteesta, ja kertoo yleensä enemmän hänestä kuin tunteen kohteena olevasta naisesta. Mustasukkaisuus voi ilmetä haluna tietää tarkalleen naisen olinpaikka ja aikataulu, sairaalloisena epäluuloisuutena, haluna kontrolloida kumppanin kontakteja, harrastusten kieltämisenä, postin avaamisena jne.²²² Tämänkaltaiset käyttäytymismuodot eivät kerro suhteen positiivisista elementeistä, vaan ovat psyykkisen väkivallan ilmenemismuotoja.

Kivivuori analysoi henkirikoksia ja niiden taustaolosuhteita ja motiiveja koskevassa tutkimuksessaan mustasukkaisuutta henkirikoksen motiivina tavalla, joka tuo esiin mustasukkaisuuden käsitteen problemaattisuuden. Kivivuori jakaa henkirikokset surmaajan motiivien perusteella eri luokkiin, joista eräs on ”parisuhdekonfliktien” luokka. Hän toteaa, että on periaatteessa mahdollista, että kaikki vuonna 1996 miespuolisen kumppaninsa surmaamat 27 naista kuolivat ”surmaajan mustasukkaisten tunteiden vuoksi”. Hän tekee tämän yleistyksen, vaikka parisuhdekonfliktien luokka sisältää vain neljän naisen kuoleman. Niissä mustasukkaisuus voidaan selosteen perusteella todeta riidan aiheeksi. Hieman myöhemmin Kivivuori toteaa, että parisuhdekonfliktien luokka sisältää myös neljä tekoa, joissa mies ensin surmasi vaimonsa ja sen jälkeen itsensä. Tässä tekotyypissä on Kivivuoren mukaan kyse ”miehen taipumuksesta ajatella naista ja naisen seksuaalisuutta omaisuutenaan”.

Tulkitsen Kivivuoren pitävän erillisinä ilmiöinä mustasukkaisia tunteita ja miehen taipumusta pitää naista omaisuutenaan. Tällöin mustasukkaisuus näyt-

²¹⁹ Peltoniemi 1983 s. 67.

²²⁰ Islantilaisessa tutkimuksessa 63 % parisuhdeväkivallan kohteeksi joutuneista naisista kertoi väkivallan syyksi mustasukkaisuuden. Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998 s. 23.

²²¹ Peltoniemi kirjoittaa: ”Mustasukkaisuuden runsas esiintyminen on samalla ilmaus seikasta, joka perheväkivaltaa pohdittaessa usein unohtetaan. Perheväkivallan osapuolet myös rakastavat toisiaan.” Peltoniemi 1983 s. 91.

²²² Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998 s. 24.

täytyy ikään kuin ”normaalina” tunteena ja toimintatapana, kun sen rinnalle asetetaan (sairaalloinen) halu omistaa kumppani. Mustasukkaisuuden tunteet toki ovatkin normaaleja ja niistä voidaan erottaa sairaalloinen halu omistaa kumppani. Ko. erottelu ei mielestäni kuitenkaan ole kovin luonteva silloin, kun puhutaan henkirikosten motiiveista. Molemmissa konfliktityypeissä seurauksena oli naisen kuolema.²²³

2.3.2 Yhteenvetoa

Olen edellä käynyt läpi yhteiskunnallisen tutkimuksen tuloksia siitä, millaisesta ilmiöstä perhe- ja parisuhdeväkivallassa on kysymys. Ilmiötä on selitetty monella tavalla. Yleistäen voidaan todeta, että väkivallan suhteen esiintyy kaksi erilaista diskurssia eli kaksi erilaista tapaa puhua väkivallasta, kaksi tapaa pohtia väkivallan syitä. Puhun *perhedynaamisesta* ja *rikosoikeudellisesta* diskurssista. Molemmat diskurssit esiintyvät sekä tutkimuksessa että yleisessä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Kerron seuraavassa, mitä diskursseilla tarkoitan ja kuinka käytän diskurssien analysointia tutkimuksen apuvälineenä.

2.3.3 Perhedynaaminen diskurssi

Edellä on käsitelty sellaisia käsityksiä parisuhdeväkivallasta, joissa keskitytään pohtimaan väkivallan syitä. Niissä on piirteitä, joiden perusteella niitä voidaan kutsua perhedynaamiseksi käsitykseksi väkivallasta. Sellaista yhteiskunnallista keskustelua, jossa tällaiset piirteet nousevat esiin, kutsun *perhedynaamiseksi diskurssiksi*.²²⁴

Koska perhedynaaminen diskurssi keskittyy hakemaan väkivallalle syytä, siihen liittyy usein näkökulma, joka keskittyy selittämään väkivaltaista käyttäytymistä perheen tai parisuhteen riidoilla ja ongelmilla. Väkiältä nähdään tällöin yksilötason ongelmana tai perheen sisäisenä vuorovaikutushäiriönä. Häiriö ilmenee väkivaltaisena käyttäytymisenä. Sitä voidaan yrittää korjata esimerkiksi perheterapian avulla. Ongelma neutraloidaan sekä syyllisyyden että sukupuolen osalta.²²⁵

Riitojen ja ongelmien nostaminen keskiöön johtaa samalla arvioimaan ja

²²³ Kivivuori 1999 s. 56.

²²⁴ Esimerkiksi parisuhdeväkivallasta käytyä internet-keskustelua tutkinut Kotanen havaitsi, että perhedynaaminen diskurssi oli yleinen tapa hahmottaa parisuhdeväkivaltaa. Ks. Kotanen 2003. Perhedynaamisesta diskurssista on erotettava relationaalinen näkökulma, joka ottaa huomioon parisuhteessa tapahtuvan vuorovaikutuksen, mutta ei silti selitä väkivaltaa perhedynamikasta käsin. Nyqvist 2001 s. 71.

²²⁵ Nyqvist 2001 s. 20.

arvaimaan väkivaltaan johtaneiden riitojen ja ongelmien syitä. Näkökulmassa väkivalta liittyy kiinteästi parisuhteen vaikeuksiin ja ristiriitoihin. Syyksi on tällöin helppo nähdä myös esimerkiksi perheen taloudellinen ahdinko, väkivallan tekijän ja/tai uhrin liiallinen alkoholin käyttäminen, naisen provosoiva ”nalkutus” tai ns. henkinen väkivalta tms. Perhedynaamiselle diskurssille onkin tyypillistä, että ”nalkutuksesta” ja lyömisestä muodostuu toisiaan täydentävä parisuhdeväkivallan kokonaisuus. Siinä nalkutus esiintyy kausaalisesti ennen fyysistä väkivaltaa eli antaa väkivallalle syyn. Näin tullaan sekä rinnastaneeksi että sukupuolittaneeksi henkinen ja fyysinen väkivalta.²²⁶

Perhedynaamisessa diskurssissa katse siirtyy nopeasti pois fyysisestä väkivallasta. Tarkastelun sivuun jäävät väkivallan vakavuusaste, sen kesto, jatkuvuus ja sen seuraukset uhrille. Väkivallan ongelmia lähdetään ratkaisemaan keskittymällä ensisijaisesti siihen, kuinka väkivallan uhri – useimmiten nainen – voisi omalla käyttäytymisellään ratkaista ongelman ts. saada väkivallan loppumaan.²²⁷

Tämänkaltaisen näkemyksen ongelma on se, että se helposti tulee väheksyneeksi väkivallan vakavuutta ja seurauksia. Se myös hakee usein vähintään osasyyn väkivaltaan naisen käyttäytymisestä.²²⁸ Yhteistä perhedynaamisille käsityksille parisuhdeväkivallasta on se, että ne ottavat vähän tai ei lainkaan huomioon väkivallan sukupuolittunutta luonnetta. Myös naiset kokevat voimattomuuden tunnetta, ovat masentuneita, käyttävät alkoholia, elävät taloudellisten vaikeuksien keskellä, kokevat mustasukkaisuuden tunteita, ovat stressaantuneita jne., mutta eivät yleensä tästä huolimatta käyttäydy väkivaltaisesti kumppaniaan kohtaan.

Perhedynaamista diskurssia edustaa esimerkiksi seuraavanlainen toteamus väkivallan syistä: *Väkivallan taustalla voi olla muualla, esimerkiksi työelämässä syntyneiden paineiden ja samalla tunteiden hallitsemattomuus. Paineiden purkautumispaikkana näissä tapauksissa on oma ”turvallinen” perhepiiri.*²²⁹ Perhedynaamiseen diskurssiin sisältyykin tietynlainen paradoksi suhteessa sukupuoleen ja sen huomioonottamiseen. Sen lähtökohta on käsitys kahden erillisen, toisilleen monella tapaa vastakkaisen sukupuolen olemuksesta. Toisaalta sille on tyypillistä puhua väkivallasta sukupuolineutraalisti, tyypillisimmin ”perheväkivaltana”, ottamatta huomioon väkivallan sukupuolittunutta luonnetta.²³⁰

²²⁶ Kotanen 2003 s. 59.

²²⁷ Kotanen 2003 s. 3 ss.

²²⁸ Christensen 1984 s. 72.

²²⁹ Lehtinen 2002 s. 16. Väkivaltaa selittää tällä tavoin haastateltu perhe- ja terapiakeskuksen johtaja.

²³⁰ Kyselytutkimuksessa Usko, toivo, hakkaus tekijät luettelevat kahdeksan eri teoriaa, joilla perhe- ja parisuhdeväkivaltaa voidaan selittää. Niistä perhedynaamista diskurssia edustaa lähinnä tilannekohtainen teoria. Siinä väkivalta on seuraus perheenjäsenten kesken syntyvästä konfliktista, jonka mies ratkaisee väkivallalla. Heiskanen – Piispa 1998 s. 8–9.

Kumppaniaan kohtaan väkivaltaisista miehiä haastateltaessa on todettu, että heille tyypillisessä puhutavassa väkivaltaa kuvataan tavalla, jota voidaan pitää perhedynaamisena diskurssina. Heille on tyypillistä rinnastaa naisten ”henkinen väkivalta” fyysiseen väkivaltaan. Puhe käsittelee omaa väkivaltaisuutta enemmän kumppanin käyttäytymistä ja väkivallan syiden pohtimista.²³¹ Syyt väkivaltaan löytyvät itsen ulkopuolelta, useimmiten kumppanista. Väkivaltaa kuvataan keskinäisenä ”välienselvittelyinä”, ”tappeluna”, ”riitana” tai ”perheriitana”.

Vastuu väkivallasta nähdään vähintäänkin puolitetuna. Väkivaltaa selitetään myös ”maltin menettämisenä”, joka korostaa väkivallan vastavuoroista luonnetta, mutta on luonteeltaan abstrakti selitystapa ja ristiriidassa väkivallankäyttöön liittyvän kontrollointikyvyn kanssa.²³² Tässä mielessä perhedynaamista diskurssia voi kutsua myös maskuliiniseksi diskurssiksi, jossa miesten käyttämä retoriikka toistuu osassa yhteiskunnallista retoriikkaa.²³³ Hearn on todennut, että edellä kuvattu ”neutraali” suhtautumistapa merkitsee väkivallan tekijän vapauttamista vastuusta ja vahvistaa miehen tulkintaa väkivallasta.²³⁴

Perhedynaaminen diskurssi muodostui Suomessa vallitsevaksi, hegemoniseksi tavaksi määritellä perheväkivalta silloin, kun ilmiö 1980-luvulla tuli yleisempään tietoisuuteen. Perhedynaaminen diskurssi vaikutti mm. siihen, kuinka parisuhdeväkivallan uhrien auttamispalvelut suunniteltiin ja suunnattiin. Esimerkiksi Ensi- ja turvakotien liitto on 1990-luvulle asti pitänyt toimintaperiaatteenaan koko perheen huomioonottamista ja sitä, että väkivalta on ”vakava häiriö perheen vuorovaikutuksessa”.²³⁵ Perhe- ja parisuhdeväkivalta on myös paljolti nähty sosiaalihuollollisena kysymyksenä, johon on sovellettu sosiaalihuollon toimintaperiaatteita: vapaaehtoisuutta, avohoidollisuutta ja perhekeskeisyyttä. Tässä suhteessa suomalainen kehitys on poikennut muista Pohjoismaista.²³⁶

Laajempaa huomiota perhe- ja parisuhdeväkivalta sai Suomessa vasta 1990-luvulla. Ilmiö nousi myös laajemmin tutkimuksen kohteeksi. Tällöin perhedynaamisen diskurssin rinnalle nousi toinen diskurssi, jota kutsun rikosoikeudel-

²³¹ ”Ei tässä ole ongelmana väkivalta, vaan se mistä se johtuu”, kuvasi eräs haastateltava. Nyqvist 2001 s. 125.

²³² Mts. 125–152.

²³³ Nyqvist herättääkin kysymyksen: ”Missä määrin miesten käyttämä retoriikka on käytössä laajemminkin yhteiskunnassamme – myös naisten keskuudessa – luoden siten sanastoa lähisuhdeväkivallan yleiselle neutralisaatiolle?” Mts. 148.

²³⁴ Hearn 1998 s. 149.

²³⁵ Heinänen 1992 s. 84–85.

²³⁶ Nyqvist 2001 s. 14 ja 18. Sitä, missä määrin perhedynaamista diskurssia esiintyy turvakodeissa tällä hetkellä, on vaikea arvioida. Nyqvist toteaa tutkimuksessaan, että turvakotityöntekijöiden piirissä toistuu retoriikka, jossa tuodaan esiin naisen käyttäytyminen väkivallan ”provosoijana”. Vaikka väkivaltaa ei toisaalta hyväksytty, sitä neutralisoidaan tällaisin argumentein. Nyqvistin mukaan ilmiö kertoo siitä, että väkivaltaa tulkitaan edelleen voimakkaasti vuorovaikutus- ja kommunikaatiokehyksen pohjalta, ei moraalisenä kysymyksenä. Mts. 74.

liseksi diskurssiksi. Jotkut tutkijat ovat jopa pitäneet sitä tämänhetkisenä hegemonisena, vallitsevana diskurssina tutkimuksessa ja asiantuntijoiden parissa.²³⁷

2.3.4 Rikosoikeudellinen diskurssi

Rikosoikeudellinen diskurssi tarkastelee perhe- ja parisuhdeväkivaltaa toisesta lähtökohdasta käsin.²³⁸ Siinä väkivaltaa pidetään korostuneesti väkivaltarikoksesta riippumatta siitä, että väkivallan tekijä on uhrille läheinen henkilö. Rikosoikeudellinen diskurssi korostaa yhteiskunnan velvollisuutta puuttua väkivaltaan ja vastuuttaa väkivallan tekijä väkivallasta väkivallan syiden etsimisen sijasta. Oikeusjärjestelmän suhtautumisen väkivaltaan ei tässä mielessä pitäisi poiketa muusta väkivallasta. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö tämän diskurssin sisällä voitaisi ottaa huomioon perhe- ja parisuhdeväkivallan muusta poikkeava, sukupuolittunut luonne. Väkivallan ja sukupuolen välinen yhteys on tuotu esiin tutkimusten, myös tilastollisten tutkimusten, kautta.²³⁹

Rikosoikeudellinen diskurssi korostaakin toisaalta parisuhdeväkivallalle tyyppillisiä piirteitä: yksityistä ja salattua luonnetta, väkivallan jatkuvuutta ja väkivallan fyysisiä ja psyykkisiä seurauksia uhrille. Siihen liittyy myös se, että väkivallasta voidaan puhua tuoden esiin sen sukupuolittunut luonne, puhutaan pikemminkin ”naisiin kohdistuvasta väkivallasta”. Rikosoikeudellista diskurssia edustaa esimerkiksi toteamus: ”Väkivaltakierteen ennalta ehkäisyssä ja katkaisussa ei ole tärkeää syiden etsiminen. Tekijä on sitä vastoin vastuutettava teostaan, mikä ei onnistu, jos lähtökohtaisesti etsitään syitä tapahtuneeseen.”²⁴⁰

Rikosoikeudellinen diskurssi painottaa väkivaltailmiön yhteiskunnallista luonnetta ja lähtee hakemaan selityksiä yhteiskunnan rakenteellisista seikoista yksilötason selitysten sijaan. Perhe- ja parisuhdeväkivalta myös kytkeytyy tällöin laajemmin naisiin kohdistuvaan väkivaltaan.²⁴¹ Rakenteellisiin seikkoihin kuuluukin esimerkiksi yleinen sukupuolten välisten valtasuhteiden tarkasteleminen. Rakenteelliset seikat ja miehen ylivalta monilla elämänalueilla ei kuitenkaan sekään selitä parisuhdeväkivaltaa ilmiönä automaattisesti: suurin osa miehistä ei ole parisuhteessaan väkivaltaisista.

Tässä tutkimuksessa analysoin, millaista/kumpaa diskurssia suomalaisessa

²³⁷ Pehkonen 2002 s. 125–130.

²³⁸ Tällaista tai tämänkaltaista tarkastelutapaa on kutsuttu myös feministiseksi diskurssiksi. Kotanen 2003 s. 5. Diskurssin sisällä esiintyy toki erilaisia tulkintoja siitä, miten rikosoikeusjärjestelmän pitäisi toimia suhteessa parisuhdeväkivaltaan.

²³⁹ Ronkainen 1998, Heiskanen – Piispa 1998, Perttu 1999.

²⁴⁰ Lehtinen 2002 s. 76.

²⁴¹ Arto Jokinen on kuvannut yksilötason ja rakenteellisen väkivallan eroa: ”Kun yksi mies lyö vaimoaan, se on suoraa ja fyysistä henkilöiden välistä väkivaltaa. Kun tuhannet miehet vuositain lyövät puolisoitaan, tyttöystäviään ja entisiä naiskumppaneitaan, niin kyse on miesten väkivallan yhdestä rakenteellisesta ilmiöstä.” Jokinen 2000 s. 13.

oikeuskirjallisuudessa ja tuomioistuinratkaisuuissa esiintyy suhteessa perhe- ja parisuhdeväkivaltaan. Millaisia syitä niissä nähdään väkivallalle ja kuinka väkivallan luonne ja seuraukset hahmottuvat? Tämän jälkeen teen päätelmiä siitä, miten näin ilmitulevat käsitykset ovat vaikuttaneet siihen, miten (parisuhde)-väkivaltatilannetta on analysoitu suhteessa esitettyyn hätävarjeluväitteeseen. Selostan seuraavassa jaksossa tarkemmin metodia, jossa diskurssianalyysi yhdistyy lainoppiin.

3 Metodi

3.1 OIKEUSKÄYTÄNTÖ LÄHTEENÄ

Oikeuskäytännöllä on suomalaisessa lainopillisessa tutkimuksessa merkittävä asema. Lainopillisessa tutkimuksessa on perinteisesti käytetty oikeuslähteenä ainoastaan korkeimman oikeuden (ennakko)päätöksiä, joilla on lainkäyttöä ohjaava vaikutus.²⁴² Päätöksiä on käytetty oikeuslähteenä siten, että niitä on pidetty joko normitulkinnan apuvälineenä tai normin puuttuessa normilähteenä. Hovioikeusratkaisujen käyttämistä oikeuslähteenä ei perinteisesti ole pidetty suotavana muun muassa sen vuoksi, että hovioikeudet kirjoittavat päätöstensä perustelut tapauskohtaisesti eivätkä miellä päätöstensä olevan ennakkopäätöksiä. Niistä ei näin ollen voisi vetää kyseistä tapausta pidemmälle ulottuvia johtopäätöksiä ts. tulkintasuosituksia. Tätä kantaa ei kuitenkaan enää voi pitää yleisesti hyväksyttynä.²⁴³

Tässä tutkimuksessa en käytä hovioikeuksien ratkaisuja normilähteinä vaan käytän niitä esitelläkseni, miten hätävarjelukriteereitä on tulkittu tutkimukseni kohteena olevissa tapauksissa. Niiden käyttäminen normilähteenä olisikin ongelmallista, sillä lähtökohtani on analysoida kriteerejä parisuhdeväkivallasta saadun tietämyksen valossa, mistä väistämättä seuraa, että analysointitapani on jossain määrin kriittinen. Toisaalta hovioikeusratkaisujen käyttäminen normilähteenä sulkeutuu pois jo sen vuoksi, että ratkaisut poikkeavat toisistaan huomattavastikin.

Hovioikeuksien ratkaisujen käyttämistä perustelen sillä, että korkeimman oi-

²⁴² Ohjaava vaikutus korostui entisestään 1.1.1980 voimaan tulleen uudistuksen yhteydessä, kun korkeimmasta oikeudesta tuli prejudikaattiuomioistuin. Korkeimman oikeuden ratkaisujen merkityksestä ks. esim. Lappi-Seppälä 1987 s. 47–53. Tämän tutkimuksen kannalta Lappi-Seppälä toteaaakin osuvasti, että ”sellaisissa tapauksissa, joihin soveltuva prejudikaattia ei ole, on mielestäni aivan luonnollista, että hovioikeuksien ratkaisut saattavat poiketa toisistaan, olla jopa täysin päinvastaisia.”

²⁴³ Hovioikeusratkaisujen käyttäminen lainopillisten tutkimusten lähdeaineistona on viime aikoina yleistynyt. Hovioikeusratkaisuja ovat oikeuslähteenä käyttäneet väitöskirjoissaan mm. Niemmi-Kiesiläinen (1995), Nuutila (1996), Kurki-Suonio (1999) ja Hahto (2004). Myös esimerkiksi Lappi-Seppälä on todennut, että sitovien lähteiden puuttuessa hyväksyttävän ratkaisun tulee perustua alemmanasteisiin ratkaisuihin. Lappi-Seppälä tosin jatkaa toteamalla, että pulmana on, että näiden aseman prioriteettijärjestys jää yleisen tulkintateorian tasolla avoimeksi ja ratkaisevana on lähteiden ”perusteluvoima” – mikä se sitten onkaan. Lappi-Seppälä 1987 s. 55. Hovioikeusratkaisujen luonteen muuttumisen oikeuskäytäntöä ohjaavampaan suuntaan muutoksenhakusäännösten uudistamisen jälkeen on todennut myös esim. Aarnio. Aarnio on katsonut, että niissä tapauksissa, joissa asian käsittely keskittyy alioikeusportaaseen, jopa alempien instanssien ratkaisuille olisi myönnettävä ennakkotapauksellista merkitystä ratkaisuperusteena. Ks. Aarnio 1989 s. 231.

keuden julkaistuja ratkaisuja tutkimukseni kohteena olevasta problematiikasta ei ole olemassa. Näin ollen hovioikeusratkaisujen jättäminen aineiston ulkopuolelle tarkoittaisi käytännössä sen toteamista, että tulkintasuositusta ei ole annettu – vieläpä siitä syystä, että tulkintasuosituksen tarvetta ei ole katsottu olevan. Tämä taas johtaisi siihen, ettei oikeuskäytäntöä tutkimuksen kohteen suhteen kannattaisi tutkia lainkaan, sillä aihe olisi tutkimuksen kannalta köyhä.

Nostaakseni hätävarjelua koskevien ratkaisujen analysoimisen hieman yleisemmälle tasolle olen analysoinut korkeimman oikeuden hätävarjelua koskevia ratkaisuja. Olen lähestynyt myös niitä osittain kriittisestä näkökulmasta, sillä tarkastelen myös näitä ratkaisuja parisuhdeväkivaltaa koskevan tietämyksen valossa. Tuon esiin, mikä näistä ratkaisuista tekee ongelmallisia tulkintasuosituksina väkivallan uhriksi joutuneen naisen kannalta, mikäli hän on itse käyttänyt väkivaltaa ja väittää toimineensa hätävarjelussa.

Olen päätenyt edellä selostettuun tapaan tehdä tutkimusta seuraavista syistä. Olen halunnut tuoda esiin, millainen on vallitseva tapa tulkita hätävarjeluoppia. Lisäksi olen halunnut tuoda esiin, että tämä tapa on jossain määrin ongelmallinen ja epäyhtenäinen niissä tapauksissa, joita olen tutkinut. Tapauksia analysoidessani havaitsin, että lainopin perinteisesti käyttämällä menetelmällä oli hankalaa saada esiin kaikkia niitä ongelmakohtia, joihin törmäsin tutkimissani tapauksissa. Hätävarjeluväitteitä esitetään usein tapauksissa, joissa väitteen tekijä on joutunut väkivallan kohteeksi.

Hätävarjelukriteerien tulkinta puolestaan on suhteellisen vakiintunut. Tätä osoittaa mielestäni myös se, että tutkimissani tapauksissa perustelut olivat alioikeuksien päätöksissä sangen niukat ja hovioikeuksien ratkaisuisa vieläkin niukemmat. Hätävarjeluväitteen kumoamiseen ei ollut tapauksissa käytetty laajoja ja yksityiskohtaisia perusteluja vaan lähinnä todettu, että vastaajan ei ollut katsottava toimineen hätävarjelussa. Halusin selvittää, millaista näyttöä hätävarjeluväitteen tueksi oli esitetty ja miten näyttöä oli arvioitu. Havaitsin pian, että tapauksissa esitetty näyttö oli sen laatuista, että asiaa ei voinut arvioida ilman perehtymistä parisuhdeväkivallasta ilmiönä saatavissa olevaan tutkimustietoon. Vasta tämän jälkeen saatoin suhteuttaa tiedon konkreettisiin tapauksiin ja arvioida osin ristiriitaistakin näyttöä tämän tiedon valossa.

Mitä enemmän perehdyin parisuhdeväkivaltaan ilmiönä, sitä selvemmin havaitsin tapausten asiakirjoja tutkiessani, että niiden käsittelyssä oli havaittavissa parisuhdeväkivallan kiistanalainen ja tunteita herättävä luonne. Halusin tutkia asiaa lähemmin. Yksi tapa toteuttaa tämä oli tutkia ratkaisuisa käytettyä kieltä. Kysyin siis, millaista käsitystä parisuhdeväkivallasta tuomioistuimissa käytetty kieli heijastaa ja kuinka tämä käsitys on ehkä vaikuttanut tapausten ratkaisuihin. Oikeustieteen/lainopin metodit eivät kuitenkaan antaneet vastauksia esittämieni kysymyksiin ja ilman vastauksia olisi ollut vaikea tehdä tutkimusta mielekkäästi ja siten kuin halusin.

Tästä syystä olen käyttänyt myös yhteiskuntatieteellisiä, kvalitatiivisen tutkimuksen menetelmiä analysointiin. Olen siis pyrkinyt yhdistämään lainopilliseen tutkimukseen yhteiskuntatieteellistä tutkimusta. Muun kuin oikeustieteellisen/lainopillisen osuuden tarkoitus on antaa lisävalaistusta siihen, miksi hätävarjelukriteerien täyttyminen on hankalaa silloin, kun hätävarjeluväite esitetään parisuhdeväkivallan yhteydessä.

3.2 DISKURSSIANALYYSI JA SEN SUHDE LAINOPPIIN

Tässä tutkimuksessa pyrin yhdistämään oikeusjärjestyksen sisäisen ja ulkoisen näkökulman. Oikeusjärjestyksen sisäisellä näkökulmalla tarkoitetaan ns. tuomarin näkökulmaa. Tätä näkökulmaa edustaa ns. oikeusdogmaattinen tutkimus. Puhtaimmillaan siinä tarkastellaan tulkintaongelmia ja annetaan ratkaisusuosituksia. Tulkintaongelmia tarkastellaan lähinnä oikeuslähteiden kautta. Oikeuslähdeoppi taas määrittelee, millaisia lähteitä tällaisessa tarkastelussa – mikä on lain oikea tulkinta ja kuinka sitä tulisi tähän tapaukseen soveltaa – on hyväksyttyä käyttöä.

Oikeusjärjestyksen ulkoinen näkökulma taas, nimensä mukaisesti, tarkastelee oikeusjärjestelmää sen ulkopuolelta: kuinka se toimii, millaiset yhteiskunnalliset rakenteet vaikuttavat sen toimintaan, mitä vaikutuksia sillä on jne. Tällaista näkökulmaa edustaa esimerkiksi (oikeus)sosiologinen tutkimus.

Näkökulmat sekä esiintyvät erillisinä että limittyvät keskenään siten, että niiden leikkauspinta muodostaa alueen, jossa oikeusdogmatiikka ja muu oikeudellinen tutkimus kohtaavat. Katson, että niiden on mahdollista kohdata siksi, että normit ovat lopultakin joustavia eli edellyttävät tulkintaa. Tulkintaan taas vaikuttavat juridiikan ulkopuoliset seikat, reaali maailmaan kuuluvat argumentit. Mitä joustavampi normi, sitä suurempi liikkumavara muulla kuin oikeusdogmatiikalla on.²⁴⁴ Hätävarjelusäännös puolestaan on esimerkki normista, jonka tulkinnassa reaali maailman argumenteilla on nähdäkseni suuri painoarvo. Tällaisessa tutkimuksessa sanoudutaan tästä syystä (ainakin osittain) irti puhtaalle oikeusdogmatiikalle nähdäkseni tyypillisestä auktoriteettiargumentaatiosta. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan yksittäisiä tapauksia siitä näkökulmasta, kuinka lakia (säädöstä) on tapauksissa tulkittu ja mikä osuus tulkinnassa on mielestäni kritiikille altis. Tässä tarkastelussa käytän oikeusdogmatiikan lähteitä: lakitekstiä, lainvalmisteluasiakirjoja ja oikeuskirjallisuutta. Toisaalta tarkastelen tapauksia ja niiden käsittelyä oikeusjärjestelmässä osana yhteiskunnallista ilmiötä. Tällöin mukaan tulee myös muu kuin oikeustieteellinen tutkimus.

Tutkimusotteiden limittymisen järkevyyttä voidaan perustella seuraavilla

²⁴⁴ Yksi tapa lähestyä asiaa on ns. reaalisten argumenttien käyttö oikeudellisen tulkinnan ennakoitavissa olevia yhteiskunnallisia vaikutuksia arvioitaessa.

seikoilla. Useat normit ovat enemmän tai vähemmän joustavia. Mitä joustavampi normi on, sitä enemmän tuomioistuimille jää harkintavaltaa. Kun tuomioistuimien ratkaisee sen käsiteltävänä olevaa asiaa, sen on arvioitava myös, mitä faktoja se pitää asiaan vaikuttavina ts. mitä faktoja se valitsee esitetyistä niiksi, joiden katsoo vaikuttavan asian ratkaisuun. Oma kysymyksensä on tietenkin se, mitkä faktat ovat valikoituneet tuomioistuimelle esitettäväksi. Kun näitä kysymyksiä arvioidaan oikeusjärjestelmän ulkoisesta näkökulmasta, voidaan arvioinnissa ottaa huomioon myös tuomioistuimen ratkaistavana olevan tapauksen luonne osana yhteiskunnallista todellisuutta.²⁴⁵

Yhteiskunnalliseen todellisuuteen katson kuuluvaksi myös tuomioistuinlaitoksen sisällä vallitsevat arvot, asenteet ja käsitykset jostakin ilmiöstä, mikäli sellaisten voidaan nähdä vaikuttavan tapausten juridiseen analysointiin. Tällöin ”asenteen” tms. tutkiminen on yksi osa tapauksen dogmaattista analysointia, mutta sen ”selville saamiseksi” on käytettävä muita kuin oikeusdogmatiikkaan kuuluvia metodeja. Tämänkaltaisessa tutkimuksessa on se ero perinteiseen oikeusdogmaattiseen tutkimukseen, että siinä on irrottauduttava perinteiseen oikeusdogmatiikkaan luontevasti kuuluneesta auktoriteettiargumentaatiosta.

Siltalan jaottelua käyttäakseni menetelmääni voi kenties kutsua metodiseksi reduktionismiksi.²⁴⁶ Tällä Siltala viittaa tutkimusperinteeseen, jossa lainopillisessa tutkimuksessa käytetään hyväksi yhteiskuntatieteiden käyttämää tutkimusmetodia siten, että lainopin ja yhteiskuntatieteiden välinen ristiriita hälvenee. Tällaista lähestymistapaa Siltala kutsuu heikoksi reduktioteesiksi. Sen vastakohtana on vahva reduktioteesi, jonka keskeinen vaatimus on lainopillisen metodin korvaaminen kokonaan yhteiskuntatieteellisellä metodilla.

Heikon reduktioteesin mukaisen tutkimuksen lähtökohtiin kuuluu oikeudellisen kielen tarkasteleminen. Kultalahti kirjoittaa väitöskirjassaan: *Sääntötutkimuksen alueella taas ainakin lakiteksti, lainvalmistelumateriaali, oikeudelliset ratkaisut (oikeuskäytäntö) ja oikeuskirjallisuus ovat empiirisesti havainnoitavissa olevia ilmiöitä – kaikki nämä kielelliset ilmaiset ovat empiirisistä tosiasioita, joita voidaan lähestyä empiirisille tieteille ominaisin menetelmin.*²⁴⁷

Tässä kohtaa tutkimusmenetelmäni irrottautuu metodisesta reduktionismista, sillä pelkästään empiiristen havaintojen avulla oikeudellisesta tekstimateriaalista ei voi saada sellaista tietoa, jota lähdin hakemaan. Tulkintaotteeni on hermeneuttisempi, ymmärtävämpi. Ymmärryksen apuvälineeksi olen ottanut diskurssianalyysin.

²⁴⁵ Tutkija voi toki pyrkiä arvioimaan myös reaalisiksi argumenteiksi kutsuttuja oikeudellisen tulkinnan ennakoitavissa olevia yhteiskunnallisia vaikutuksia.

²⁴⁶ Siltala jäsentää lainopin suhdetta yhteiskuntatieteiden käyttämään metodiin teoreettisten mallien avulla: metodinen reduktiomalli, metodinen yhdistelmämalli, metodinen synkretismi ja metodinen paralleelimalli. Näiden lisäksi hän esittää oman ehdotuksensa: tutkimuksellisen vuorovaikutusmallin. Ks. tarkemmin Siltala 1997.

²⁴⁷ Kultalahti 1990 s. 92.

Diskurssianalyysi metodina perustuu sosiaaliseen konstruktionismiin. Sosiaalisessa konstruktionismissa oletetaan, että tieto luodaan ihmisten välisissä vuorovaikutusprosesseissa kielen välityksellä diskurssien avulla. Se, mitä pidetään totuutena, on sosiaalisten prosessien ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen tulos.²⁴⁸ Diskurssit rakentavat myös erilaisia identiteettejä ja valtasuhteita. Ymmärryksemme todellisuudesta muodostuu tiedollisten toimintojen avulla. Tiedollista toimintaa ei ole olemassa ilman kieltä. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta käyttämämme kieli ei kuvasta todellisuutta suoraan, vaan viittaa omaan kommunikaatiosysteemiinsä, jota se luo ja pitää yllä.²⁴⁹ Se ei tarkoita, etteikö reaali maailma tai ”todellisuus” olisi olemassa riippumatta kielestä, jolla sitä kuvataan. Sitä vain ei voi kuvata käyttämättä kieltä. Silloin todellisuus ja sitä kuvaava kieli sekoittuvat, sillä todellisuuden kuvaamiseen tarvitaan käsitteitä. Käsitteet taas eivät ole neutraaleja, vaan kantavat mukanaan kulttuurista painolastia ja luovat käyttäjissään ja vastaanottajissaan erilaisia mielikuvia.

Käsitteet ovat kulttuurisesti ja historiallisesti syntyneitä: tietynä ajankohtana, tietynlaisessa yhteiskunnassa, tiettyä tarkoitusta varten. Myös konteksti, jossa kieltä käytetään, on otettava huomioon. Samoilla käsitteillä ja ilmauksilla voi olla erilaisia merkityksiä kontekstista riippuen.²⁵⁰ Niiden merkitys voi muuttua riippuen ajasta ja paikasta. Yhteiskuntatieteissä on tarkasteltu tällä tavoin esimerkiksi sellaisia käsitteitä kuin lapsuus, seksuaalisuus tai sukupuoli. Mikään ei kuitenkaan estä tarkastelemasta juridisia käsitteitä samalla tavalla. Tällainen luenta ei kiistä lainopin merkitystä ja lain oikean tulkinnan tärkeyttä. Tarkoituksena on sen ohella pohtia, kuinka kulttuuriset arvot heijastuvat juristien käsitteiden tulkinnassa ja millaisia seurauksia sillä on.²⁵¹

Konstruktionismissa on tehty ero radikaalin ja maltillisemmän konstruktionismin välille. Radikaali konstruktionismi katsoo todellisuuden olevan täysin kulttuuriin sidottua ja sen muovaamaa eikä hyväksy esimerkiksi sukupuol(t)en olemassaoloa annettuna faktana. Tutkimusotteeni edustaa maltillisempaa konstruktionismia. Se olettaa, että vaikka kaikki ihmisten tuntema todellisuus on ihmisten tulkitsemaa, niin kulttuuriset tulkintatavat vaihtelevat eri yhteiskuntien välillä.²⁵²

Diskurssianalyysi antaa mahdollisuuden tarkastella erilaisia, myös juridisia tekstejä, kriittisesti. Sen metodina on tekstin intensiivinen lukeminen, jota on kutsuttu myös lähiluvuksi.²⁵³ Sen avulla voidaan tutkia, millaisilla käsitteillä todellisuutta on kussakin kontekstissa kuvattu. Konteksti voi olla myös juridinen

²⁴⁸ Honkatukia ym. 2002, Burr 1999, Berger – Luckmann 1994.

²⁴⁹ Tolonen 1999 s. 11.

²⁵⁰ Alasuutari 1993 s. 21.

²⁵¹ Oikeuden kielestä diskurssina ks. myös Fletcher 1996 s. 61–75.

²⁵² Eroista ja määrittelyistä ks. Heiskala 2000 s. 199.

²⁵³ Lähiluvusta menetelmänä ks. esim. Hoikkala 1993 s. 37–38.

teksti, jolla oikeustieteessä voi olla myös auktorisoitu asema.²⁵⁴ Tällainen teksti on sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta erinomainen tutkimuskohde, sillä usein juuri auktorisoidut tekstit tuottavat tehokkaimmin merkityksiä ja uusintavat tiettyjä käsitteitä ja käsityksiä. Juridinen tieto syntyy siinä sosiaalisessa prosessissa, jota käydään juridisessa yhteisössä tutkijoiden, tuomareiden ja muiden juristien kesken. Tämä sosiaalinen prosessi on vuorovaikutuksessa muiden yhteiskunnassa käynnissä olevien sosiaalisten prosessien kanssa.

Laki ja oikeudellinen diskurssi ovat yksi ymmärrystämme sukupuolesta luovista ja uudistavista välineistä arkipäiväisempien sosiaalisten käytäntöjen ohella.²⁵⁵ Tarkastelen oikeudellisessa kontekstissa tapahtuvaa kielenkäyttöä *tekemisenä*, joka muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa ja rakentaa sosiaalista todellisuutta. Myös oikeudellisten prosessien toimijat tekevät erilaisia asioita ymmärrettäväksi kielenkäytöllä – samaakin ilmiötä, tekoa tai asiantilaa on mahdollista tehdä ymmärrettäväksi monin perustelluin tavoin.²⁵⁶

Diskurssianalyysi avautui tutkimusmenetelmäksi myös toisesta syystä. Tutustuessani aihetta käsittelevään ulkomaiseen kirjallisuuteen havaitsin, että niissä oli usein tehty tuomioistuinratkaisuihin käytetyn kielen perusteella johtopäätöksiä esimerkiksi siitä, miten sosiaalista sukupuolta oli ratkaisuihin tulkittu ja rakennettu. Koska tutkimukset olivat kuitenkin oikeustieteellisiä ilman, että niitä olisi kytketty yhteiskuntatieteen metodeihin, jäi tällainen tulkinta mielestäni joissain suhteissa pinnalliseksi.²⁵⁷

Kvalitatiivinen analyysi eli laadullinen tutkimus on yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, joka poikkeaa sosiologian perinteisistä kvantitatiivisista metodeista. Se ei siis esimerkiksi käytä tilastollisia kysely- ja haastattelututkimusmenetelmiä. Sen sijaan se pyrkii menemään syvälle pienempään aineistoon esimerkiksi teemahaastattelujen avulla.²⁵⁸ Yksi osa kvalitatiivista tutkimusperinnettä on tekstianalyysi, jossa kielen käyttämiseen otetaan konstruktionistinen näkökulma: kielen käyttöä ei tarkastella pelkästään todellisuuden kuvaajana, vaan myös osana todellisuutta itseään. Kieli sekä kuvaa todellisuutta että luo sitä. Kielen käyttö ei ole vain todellisuutta koskevan informaation välittämistä, vaan

²⁵⁴ Viitataan nyt esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisuihin. Toisaalta esimerkiksi alempien oikeusasteiden ratkaisuilla on tärkeä merkitys tässä suhteessa jo lukumääränsä vuoksi. Diskurssianalyttisesti katsottuna molemmantyyppiset tekstit voivat olla arvokkaita.

²⁵⁵ Smart 1995 s. 192–195.

²⁵⁶ Jokinen ym. 1993 s. 17.

²⁵⁷ Ks. esim. Nicholson 1995 ja Oberlies 1990.

²⁵⁸ Alasuutari tosin toteaa, että vaikka kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen analyysi voidaan erottaa toisistaan, niitä voi hyvin soveltaa samassakin tutkimuksessa ja saman tutkimusaineiston analyysissä. Niitä voidaan pitää tiettyssä mielessä jatkumona, ei vastakohtina tai toisensa pois sulkevinä analyysimalleina. Alasuutari 1993 s. 15. Esimerkki kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen aineiston yhdistämisestä on myös Honkatukian tyttöjen rikollisuutta käsittelevä väitöskirja. Honkatukia 1998.

myös erilaisten asiaintilojen tuottamista mm. erilaisten diskurssien kautta.²⁵⁹

Kielenkäyttö on selkeästi teko silloin, kun se sellaiseksi nimetään: ”Puolustaudun sillä, että...”, ”Syytän sinua siitä, että...” tms. Tällöin kielen funktio ilmenee suoraan kielestä itsestään. Kielenkäyttöä voidaan pitää tekona/tekemisenä myös silloin, kun sitä ei nimitä sellaiseksi. Tällöin kielen tulkitseminen teoksi vaatii kontekstin, johon kieli suhteutuu.²⁶⁰ Jokaisen käyttämä kieli luo omaa totuuttaan: kontekstista tai näkökulmasta riippumatonta absoluuttista totuutta/todellisuutta ei voi olla olemassa. Tutkimuksen kohteena ovatkin ne kielelliset prosessit ja niiden tuotokset, joissa ja joiden kautta (sosiaalinen) todellisuutemme ja kanssakäymisemme rakentuvat.

Filosofi John L. Austin on todennut, että ”sanoilla voi tehdä asioita”.²⁶¹ To-teamuksen teoreettinen perusta on hänen, Elizabeth Anscomben ja John Searlen kehittämä institutionaalisten tosiasioiden ja institutionaalisten puhetekojen teoria sekä sen varaan rakentuva institutionaalinen oikeuspositivismi. Kielen avulla saadaan aikaan tiettyjä yhteisöllisiä vaikutuksia puhetilanteessa, joka on yhteisöllisesti määräytynyt. Institutionaalinen oikeuspositivismi tulkitsee oikeutta lainsäätäjän, tuomioistuinten ja muiden oikeudellisesti toimivaltaisten viranomaisten institutionaalisten puhetekojen avulla luotavissa, muutettavissa, oikeusvaikutuksiltaan toteutettavissa ja kumottavissa olevana ilmiönä.²⁶² Esimerkki tällaisesta puheteosta on tuomiolauselman julistaminen tuomioistuimessa vai vaikkapa sana ”tahdon” lausuttuna vihkimistilanteessa.

Diskurssianalyysissä kysymys siitä, mitä puheteolla ”tehdään”, on austinilaista puhetekojen teoriaa laajempi. Tuomiolauselmaa ja erityisesti sen peruste-luja voidaan toki tarkastella ”puhetekona”, jolla on tietty oikeusvaikutus. Tuomioistuimen käsiteltävänä on aina laajemman yhteiskunnallisen ilmiön ilmen-tymä. Tuomiolauselmaa voidaan näin ollen tarkastella myös ”puhetekona”, joka on osa ilmiöstä (huumerikollisuus, seksikauppa, parisuhdeväkivalta jne.) käyttävää yhteiskunnallista diskurssia.

Käyttämässäni diskurssianalyysin muodossa sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtapremissit otetaan vakavasti. Siinä yritetään kehitellä sellaisia tapoja tulkita, lähestyä ja analysoida tutkimuskohdetta, jotka ottaisivat ne huomioon. Diskurssianalyysin avulla haetaan vastauksia sellaisiin kysymyksiin kuin mitä instituutioita diskurssit vahvistavat, mitä tai keitä ne pyrkivät hiljentämään, kenen etuja ne palvelevat.

Diskurssianalyysin valitseminen menetelmäksi oikeustieteellisessä tutki-muksessa edellyttää oletukseksi käsitystä, jossa myöskään tuomioistuimen

²⁵⁹ Kieltä tutkivista menetelmistä yleisemmin ks. Alasuutari 1993 s. 133–149.

²⁶⁰ Jokinen, Juhila ja Suoninen käyttävät tällaisesta kielenkäytöstä esimerkkinä kysymystä ”Tiedätkö, mitä kello on?”, joka voi olla kontekstista riippuen neutraali kysymys, filosofinen kysymys tai syytös. Jokinen ym. 1993 s. 19.

²⁶¹ ”How to Do Things with Words”, Austin 1962.

²⁶² Siltala 2003 s. 43.

käyttämää kieltä ei pidetä lähtökohtaisesti objektiivisempänä kuin muutakaan viranomaiskieltä. Kieli kertoo aina kulttuurisista käytännöistä. Viranomaisten käyttämä kieli kertoo viranomaistoimintaan liittyvistä kulttuurisista käytännöistä, tuomioistuinten käyttämä kieli kertoo tuomioistuinlaitoksen kulttuurisista käytännöistä. Tuomioistuin (tuomari) toki epäilemättä pyrkii ratkaisua muotoillessaan selostamaan tuomitsemistoiminnan kohteena olevaa tapahtumaa ja kenties myös siihen johtaneita tapahtumia objektiivisuuden ihanteen mukaisesti. Tässä tehtävässä kieli on välttämätön työkalu, jonka avulla asioita ilmaistaan. Tuomioistuinlaitos on osa nykyistä tekstiyhteiskuntaa ja tuomarit ovat tekstityöläisiä.²⁶³

Tekstin laatiminen, kielen käyttäminen, on inhimillistä toimintaa, johon aina liittyy arvolatauksia. Kieli on aina ihmisen toimintaa, työtä ja tekoja. Kielellisiä valintoja analyttisesti avaamalla päästään pohtimaan kielenkäytön keskeistä tehtävää asioiden arvottamisessa ja vallankäytössä. Kielellisistä valinnoista osa on tietoisia, osa tiedostamattomampia. Tietyissä työtehtävissä ja tietyissä kulttuuriympäristössä jotkut valinnoista luonnollistuvat eli tulevat itsestään selviksi niin, että kielenkäyttäjä ei enää havaitse valinnanvaraa. Tietyistä asioista puhutaan ”itsestään selvästi” tietyllä tavalla, tiettyjä käsitteitä käyttäen. Ne ”käsitteellistetään” tietyinlaisiksi.

Se, miten havaitut ongelmat käsitteellistetään, vaikuttaa niiden osakseen saaman huomion määrään ja niiden ratkaisemiseksi ehdotettuihin toimenpiteisiin.²⁶⁴ Ongelma voidaan käsitteellistää joko yksityiseksi tai yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, vähäiseksi tai vakavaksi ongelmaksi. Tällöin myös siitä käytettävät käsitteet valikoituvat tietyinlaisiksi. Yksityiseksi ja vähäiseksi mielletty ongelma kuvataan toisin termein ja käsittein kuin yhteiskunnalliseksi ja vakavaksi mielletty ongelma, ja myös ehdotukset ongelman ratkaisemiksi ovat toisenlaisia.

Kielitieteellisessä tutkimuksessa on todettu, että koska (virka)tekstit ovat tulosta oletettavan vakaasta, säädellystä ja vakiintuneisiin käytäntöihin nojaavasta institutionaalisesta työstä, yksittäisten tekstien analyysi voi avata merkittäviä näkymiä institutionaaliseen merkityksien tuottamiseen yleisemminkin.²⁶⁵ Jos siis yksikin teksti voi avata tällaisia näkymiä, voivat useat tekstit sitä varmastikin tehdä.

Tuomioistuinten käyttämää kieltä voidaan tietysti pitää monin perustein objektiivisempänä kuin useaa muuta viralliskielen lajia. Tuomioistuimen toimintaan on aina liittynyt voimakkaasti objektiivisuuden ja puolueettomuuden ihanne. Käytännössä tuomioistuimet usein käyttävät asianosaisten käyttämää kieltä,

²⁶³ Termit ”tekstiyhteiskunta” ja ”tekstityöläinen” olen velkaa Vesa Heikkiselle, Pirjo Hiidenmaalle ja Ulla Tiililälle. Heikkinen, Hiidenmaa ja Tiililä 2000 s. 11 ss.

²⁶⁴ Ks. tästä erityisesti parisuhdeväkivallan osalta Husso 2003 s. 42.

²⁶⁵ Mts. 11

jolloin ”tuomioistuinten totuus” on sama kuin ”asianosaisten totuus”, tai ehkä pikemminkin ”asianosaisen totuus”. Tällöin tuomioistuin ei lähde itse arvioimaan käytetyn kielen oikeellisuutta tai totuusarvoa vaan ottaa sen ”annettuna”. Toisaalta tuomioistuimet voivat myös pyrkiä irrottautumaan ratkaisuisaan asianosaisten käyttämästä kielestä, jota voi leimata voimakas tunteenomaisuus tai muu sen kaltainen subjektiivinen elementti, jonka ei nähdä kuuluvan objektiivisuuteen. Ratkaisussa ei näin ollen käytetä asianosaisten käyttämää kieltä lainkaan. Tällöin ratkaisun tapahtumaselostuksen voi ehkä jopa nähdä tapaukseen liittyvien faktojen ikään kuin objektiivisena luettelemisena.

Edellä esitettyä voidaan kuitenkin problematisoida. Asianosaiset käyttävät jutuissa usein vähintään kahta erilaista kieltä kuvaamaan käsiteltävää asiaa, joko itse tai avustajan välityksellä. Tuomioistuimelle voidaan siis tarjota useita tapoja ilmaista sama asia. Sama reaali maailman asia voi näyttäytyä eri ihmisille hyvinkin erilaisena, jolloin kertomukset samasta tapahtumasta voivat olla hyvinkin erilaisia. Asetelma korostuu tuomioistuinlaitoksen kaksiasianosaisprosessissa. Erilaisten kertomusten merkitys korostunee entisestään silloin, kun kyse on asiasta, josta yhteiskunnassa vallitsee erilaisia käsityksiä ja jossa asiaan liittyy tunnelatauksia. Parisuhdeväkivalta on tällainen asia.

Erilaisista tuomioistuimelle tarjotuista kielellisistä tavoista ilmaista sama asia tuomioistuimen on valittava se tapa, jota se itse ratkaisun perusteluissa käyttää. Vaihtoehtoisesti sen on valittava jokin muu tapa, jonka se katsoo olevan lähimpänä ”objektiivista” arviota. Valinta ei ole itsestäänselvyys, eikä se itsestään selvästi edusta objektiivista arviota, sikäli kuin sellainen on edes mahdollinen ainakaan kielen tutkimuksen tai sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta. Käyttääkö tuomioistuin esimerkiksi jommankumman asianosaisen käyttämää kieltä kuvatessaan sellaista historiallisen todellisuuden tapahtumaa, josta asianosainen on kertonut?²⁶⁶ Jos siirtyminen tapahtuu tällä tavalla arkikielestä viranomaiskieleen, voidaan kysyä, millaiset elementit tämän asianosaisen käyttämässä kielessä saavat sen vaikuttamaan sellaiselta, että se tuomioistuimen mielestä ainakin joltain osin toteuttaa objektiivisuuden kriteerit ja siten vaikuttaa uskottavalta.

Voidaan myös kysyä, kumpaan suuntaan siirtyminen tapahtuu – viranomaiskielestä arkikieleen vai päinvastoin? Kenties asianosainen käyttää sellaista kieltä, jonka hän on osin omaksunut yleisestä yhteiskunnallisesta keskustelusta, jonka osa myös tuomioistuinten käyttämä kieli väistämättä on. Onkin mahdollista, että diskursiiviset siirtymät tapahtuvat molempiin suuntiin.

Mikäli tuomioistuin omassa kielessään irrottautuu kokonaan asianosaisten

²⁶⁶ Termiä ”asianosaisen käyttämä kieli” on käytettävä sillä varauksella, että myös se on useimmiten jo suodattanut ts. ”asianosaisen käyttämä kieli” on pikemminkin ”asianosaisen oikeudenkäyntiavustajan käyttämä kieli”. Autenttisimpia lienevät tässä mielessä asianosaisten itsensä todistelutarkoituksessa antamat kertomukset.

käyttämästä kielestä, sen objektiivinen luonne ”faktaluettelona” korostuu. Tällöin voidaan kysyä, millä perusteella tuomioistuin tuo ratkaisussaan esiin tietyt käsiteltävään tapaukseen liittyvät seikat eli ne seikat, joiden se katsoo olevan tapauksen oikeudellisen tulkinnan kannalta merkityksellisiä?²⁶⁷ Sovellettava oikeusnormi toki osoittaa ne (oikeus)tosiseikat, jotka ovat vaaditun oikeusseurauksen syntymisen edellytyksiä. Tässä suhteessa normit jättävät tuomioistuille enemmän tai vähemmän harkinnan varaa.

Diskurssianalyysi on painottunut kielen dynaamiseen funktioon: se tutkii kielen käyttöä pyrkimyksenään selvittää, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä.²⁶⁸ Diskurssianalyysissa oletetaan, että erilaisilla tavoilla käyttää kieltä luodaan erilaisia sosiaalisia todellisuuksia, jotka ovat olemassa yhtä aikaa ja kilpailevat keskenään. Kieltä käytetään eri tavoin eri tilanteissa. Eri ihmiset käyttävät kieltä eri tavoin. Ihmiset voivat käyttää kieltä tietoisesti pyrkimyksenään vaikuttaa kuulijaansa ja saada tämä ymmärtämään asia haluamallaan tavalla. Useimmiten tämä pyrkimys on tiedostamaton.

Erilaiset tavat käyttää kieltä ovat rinnakkaisia ja kilpailevat keskenään. Yleisimmin käytettyä tapaa ilmaista tietty versio asiasta tai ilmiöstä voidaan kutsua nimellä *hegemoninen diskurssi* ja muita toisenlaisia näkökulmia esiintuvia tapoja nimellä *vastadiskurssi* tai *alisteinen diskurssi*. Näin käytettynä diskurssianalyysi tuo esiin myös valtasuhteita ja antaa aiheen kysyä, miksi jokin diskurssi on vahvempi kuin toinen/muut diskurssit.²⁶⁹

Hegemoninen diskurssi siis ottaa muita tukevamman jalansijan ja siitä voi muodostua itsestään selvä ”totuus”, joka peittää muut ”totuudet” näkyvistä. Syntyy illuusio (lähes) absoluuttisesta totuudesta. Jo kahden erilaisen merkitysisällön olemassaolon tekeminen näkyväksi hävittää illuusion siitä, että se diskurssi, jossa on itse osallisena, heijastaa todellisuutta ”absoluuttisena totuutena”. Diskurssianalyysi auttaa huomaamaan, että tavallamme käyttää kieltä on jokin tarkoitus, tiedostamme sen tai emme. Kieli ei ole ”violetonta”.

Erityisesti institutionaalisella viranomaiskielen käyttäjällä on voimakas taipumus käyttää kieltä siten, että sanavalinnat ym. tukevat sanojan tai kirjoittajan omaa näkemystä ja pyrkivät saamaan myös muut vakuuttuneiksi asian tietystä tilasta. Selvin esimerkki tämänkaltaisesta tavasta käyttää kieltä on poliittinen kieli. Poliitiikan kieltä olemme tottuneet ajattelemaan argumentoivana ja omien

²⁶⁷ Yksi kriittisen (tekstin)tutkimuksen (ja esim. diskurssianalyysin) haasteista on se, miten tutkija oppii tiedostamaan omat lähtökohtansa, tapansa ottaa huomioon ja jättää huomiotta faktoja ja tarkastelemaan niitä analyttisesti ja avoimin mielin. Heikkinen ym. s. 17.

²⁶⁸ Jokinen ym. 1993 s. 9–10. Diskurssianalyysi on laaja käsite, joka pitää sisällään erilaisia lähestymistapoja. Ks. tarkemmin Eskola – Suoranta 1998.

²⁶⁹ Erilaiset tavat käyttää kieltä ilmenevät selvimmin ja useimmiten eri henkilöiden erilaisissa kielenkäyttötavoissa, mutta ne voivat ilmetä myös yhden ja saman henkilön kielenkäytössä, jolloin hänen käyttämänsä kieleen sisältyy keskenään ristiriidassa olevia merkityksiä.

arkisten havaintojemme kautta olemme oppineet huomaamaan, kuinka sama faktana pitämämme asia saa aivan toisen merkityssisällön puhujan poliittisesta näkemyksestä riippuen. Poliittikan kieli pyrkii näyttämään asiasta vain yhden totuuden.

Oikeusviranomaisten käyttämän kielen suhteen objektiivisuuden illuusio on nähdäkseni vahvempi. Katsomme ”puhujan” edustavan oikeuslaitosta ja sen edustamia yhteisesti hyväksyttyjä ”objektiivisia” arvoja. Olen tässä tutkimuksessa lähtenyt siitä olettamuksesta, että myöskään oikeuslaitoksen kieli ei ole objektiivista todellisuutta kuvaavaa kieltä, vaan heijastaa erilaisia käsityksiä todellisuudesta. Myös oikeuslaitoksen kieli etäänny objektiivisuudesta sitä kauemmaksi, mitä kiistanalaisemmasta ilmiöstä on kysymys. En ole havainnut oikeuslaitoksen esimerkiksi rattijuopumustapauksissa ilmentävän muuta kuin yhteisesti sovittua yhteiskunnan paheksuntaa juopuneena ajamista kohtaan, sillä rattijuoppoutta hyväksyttävänä tai ymmärrettävänä ilmiönä pitävä vastadiskurssi puuttuu.

Tarkasteltaessa esimerkiksi parisuhdeväkivaltaa tilanne on toinen, sillä yhteiskunnassa vallitsee erilaisia näkemyksiä sen syistä ja olemuksesta ja jopa sen hyväksyttävyydestä. Nämä erot näkyvät myös oikeuslaitoksessa. Näkemykset voivat olla eksplisiittisesti rakennettuja, jolloin esimerkiksi sukupuoleen ja sen merkitykseen tai väkivaltaa selittäviin teorioihin tai käsityksiin viitataan julkilausutusti. Tällöin voidaan tarkastella, kuinka analysoitavaa ilmiötä käytetään tulkintaresurssina, myös juridisessa tulkinnassa. Tätä haastavampaa on tutkia, kuinka asioihin ja ilmiöihin viitataan implisiittisesti. Tätä tehtävää suoritettaessa tulee ehkä eniten esiin diskurssianalyysin käyttökelpoisuus. Tulkintanäkökulmaani ja tapaani käyttää diskurssianalyysia voi kutsua myös kriittiseksi diskurssianalyysiksi, joka ei suhtaudu erilaisten diskurssien merkityseroihin täysin neutraalisti. Tämä lienee luonteenomaista juuri sellaiselle diskurssianalyysille, joka analysoi vakuuttelevaa ja vakuuttavaa retoriikkaa, jollaista oikeusprosessin kieli väistämättä on.²⁷⁰

Implisiittisen ilmaisutavan tutkiminen edellyttää sanottavan asian tarkempaa tutkimista. Se sisältää useimmiten huomattavasti enemmän kuin pelkän yksiselitteisen viestin. Piilossa olevan viestin esiin kaivamiseksi on analysoitava, mitä sanoja ja sanontoja kielenkäyttäjät valitsevat kuvauksiinsa, perusteluihinsa ja selontekoihinsa. Sanavalinnat edustavat usein sellaisia ”sanastoja”, joilla on omat laajalti tunnetut taustansa, avainvertauskuvansa ja konnotaationsa. Sanojen tunnistamisessa onkin kyse pikemminkin näiden sanastojen kuin erillisten sanojen tulkinnasta. Käsitteen ”sanasto” sijasta käytetään usein muita käsitteitä, kuten ”diskurssi”.²⁷¹

²⁷⁰ Kriittisestä diskurssianalyysistä lähemmin ks. esim. Fairclough – Chouliaraki 1999.

²⁷¹ Jokinen ym. 1993 s. 107. Muita käytettyjä käsitteitä ovat ”tulkintarepertuaari”, ”merkityssysteemi” tai ”merkitysavaruus”.

Käyttämäni metodi olettaa edelleen, että erilaisilla tavoilla käyttää kieltä on konkreettisia seurauksia.²⁷² Kysymys ei siis ole pelkästään kielen analysoimisesta, vaan myös siitä, kuinka tietynlainen tapa käyttää kieltä saa aikaan käsitteitä kielellä käsiteltyjen asioiden luonteesta ja kuinka tämä puolestaan vaikuttaa esimerkiksi asiasta tehtävään ratkaisuun. Metodin avulla on tutkittu mm. poliittista päätöksentekoa analysoimalla kaupunginvaltuustossa käytyjä keskusteluja.²⁷³

Diskurssianalyysi on usein tarkoittanut suullisten, litteroitujen keskustelujen analysoimista, jolloin menetelmän käyttäminen oikeustieteessä ei ehkä ole tunnut luontevalta. Periaatteessa myös esimerkiksi oikeudenkäyntejä voisi toki tutkia analysoiden siellä käytävää keskustelua ja erilaisia argumentaatioita. Tämä olisi kuitenkin tutkimusekonomisesti ollut käytännössä vaikea tehtävä. Metodi ei kuitenkaan sulje pois sitä, etteikö sitä voisi käyttää myös erilaisten juridisten tekstien, kuten tuomioistuinratkaisujen, analysoimiseen.²⁷⁴ Myös muunlaiset tekstiaineistot, kuten oikeuskirjallisuus, tarjoavat mahdollisuuden diskurssianalyttiseen tutkimukseen.

Tekstit liittyvät usein johonkin laajempaan keskusteluun, josta käytyä kirjallista debattia seuraamalla voi puntaroida sitä, kuinka ne suhteutuvat ja reagoivat toisiinsa. Mikäli analysoitava aineisto ei tarjoa mahdollisuutta elävän yleisösuhteen tarkasteluun, on mahdollista tehdä tekstin sisäistä analyysia pyrkien erittelemään yleisösuhdetta itse tekstistä: kuka tai mikä on se taho, jolle puhe tai kirjoitus on suunnattu, kenet se pyrkii vakuuttamaan? Oikeudellisessa kontekstissa lienee useimmiten selvää, mille tai kelle vakuuttamaan pyrkivä argumentointi on suunnattu, mutta jäljelle jää mielenkiintoinen kysymys: *miten* argumentointi rakennetaan?

Diskurssianalyysissä vakuuttavaa retoriikkaa tarkastellaan usein faktan konstruointina. Faktuaalinen kuvaus on vakuuttavan retoriikan eräänlainen äärimuoto, joka pyrkii tuottamaan itsensä puhtaana kuvauksena, raporttina, joka kertoo kuinka asiat todella ovat. Faktan konstruointi on yritys saada kuvaus asiasta näyttämään kiistanalaisten väitteiden sijasta kiistämättömältä tosiasialta. Se pyrkii sivuuttamaan tapahtuman tai seikan toiset, mahdolliset tulkinnat. Yksi tehokas retorinen kielen käytön muoto on kategorioiden käyttäminen.²⁷⁵ Myös esimerkiksi yksityiskohtaisilla kuvauksilla ja niiden sijoittamisella osak-

²⁷² Käytän tässä yhteydessä selvyiden vuoksi käsitettä ”metodi” siitä huolimatta, että diskurssianalyysia ei voi luonnehtia selkeärajaiseksi tutkimusmenetelmäksi, vaan pikemminkin väljäksi teoreettiseksi viitekehyykseksi. Jokinen ym. 1993 s. 17.

²⁷³ Esimerkkejä tällaisesta tutkimuksesta on mm. kirjassa Jokinen ym. 1993.

²⁷⁴ Pohjonen tosin on väitöskirjassaan todennut, että hänen oikeudellisten tekstien vertailuaan voi verrata jollain tasolla diskurssianalyysiin. Hänen tutkimuskohteensa ovat olleet tekstit ja niistä nousevat sukupuoli- ja parisuhdeasenteet, ennen kaikkea niiden merkitys oikeudellisen ajattelun muokkaajina. Pohjonen 1998 s. 10. Ks. myös Ervastian sovittelumenettelyä riita-asioissa koskeva tutkimus. Ervasti 2004.

²⁷⁵ Jokinen ym. 1999 s. 141 ss.

si jotakin tapahtumien kulkua (narratiiveja) voidaan korostaa tapahtumien kuvauksen ja käytettyjen kategorioiden autenttisuutta.²⁷⁶

Kielitieteessä juridisia tekstejä on kyllä jonkin verran analysoitu, mutta tiedossani ei ole, että tuomioistuinten ratkaisut olisivat olleet tällaisena analyysin kohteena.²⁷⁷ Mielestäni oikeudenkäyntiaineistot ovat luonteva tekstianalyysin lähde, sillä niissä on lähtökohtaisesti mukana vastakkaisten diskurssien elementit syyttäjän, mahdollisen asianomistajan ja puolustuksen puheessa. Näiden diskurssien takana voi lisäksi hahmottaa muita diskursseja esimerkiksi todistanlausunnoissa. Materiaaliksi soveltuvasta aineistosta on todettu, että aineiston laadun suhteen on usein erityinen rikkaus, jos se sisältää erilaisia näkökulmia, eri merkityssysteemeihin tunnistettavissa olevia paloja, ja toisaalta jos aineisto on luonteeltaan vuorovaikutuksellista.²⁷⁸ Oikeudenkäyntiasiakirjat täyttävät mainitut kriteerit vaivatta.

Kielen analysoimiseen vaikuttaa olennaisesti myös konteksti: *missä yhteydessä* kieltä käytetään, *kuka* puhuu ja *kenelle* hän puhuu. Diskurssi on rakenteiden ja kielen muodon lisäksi vuorovaikutusta. Monet sen ominaisuuksista voidaan ymmärtää ja eritellä vain ottamalla huomioon niihin liittyvät viestinnälliset funktiot. Käytetty kieli (diskurssi) suhteutetaan aikaan ja paikkaan.²⁷⁹

Kontekstuaalisuus tarkoittaa tässä yhteydessä diskurssien tarkastelua sidoksissa eri tarkastelutasoihin. Tarkastelen yksittäisten sanojen tai sanontojen merkitysisältöjä suhteessa siihen, missä yhteydessä, missä kontekstissa, sanoja käytetään. Tällöin tarkastelutaso on suhteellisen suppea ts. siitä tehtävät johtopäätökset voivat koskea esimerkiksi vain ko. ratkaisua ja siinä käytettyä argumentointitapaa. Tarkastelen myös sitä, miten kielen käyttö vaikuttaa syntykontekstinsa ulkopuolella. Millaisia seurauksia tietyillä kielenkäyttötavoilla on? Tällöin tarkastelutaso on laaja ja sitä voidaan kutsua *kulttuurisen kontekstin* tarkasteluksi.²⁸⁰

Jokisen ym. mukaan kontekstiksi voidaan nimittää myös niitä reunaehtoja, jotka ovat olleet olennaisia tutkittavan aineiston tuottamisen kannalta. On tiedettävä, millaisia ehtoja kielelle asettavat esimerkiksi työpaikan säännöt tai toi-

²⁷⁶ Retorisessa lähestymistavassa tutkija ei ota tuomarin roolia sen ratkaisemiseen, mikä versio on totuudellisempi, vaan huomio kohdistetaan niihin resursseihin, joita toimijat kussakin tilanteessa käyttävät rakentaessaan kuvauksistaan ”tosiasioita”. Analyytikon praktinen tarve on siten toinen kuin oikeuden tuomarin, joka tehtävä on ”julistaa” jokin versioista totuudeksi. Jokinen ym. 1993 s. 129 ja 1999 s. 47 ss.

²⁷⁷ Ks. esimerkiksi Heikkinen – Hiidenmaa – Tiililä 2000, erityisesti 261 ss. Ruotsissa on ilmestynyt vuonna 2004 Ulrika Andersonin rikosoikeudellinen väitöskirja, jossa hän analysoi seksuaalirikosten tuomioistuinratkaisuja myös diskurssianalyttisesti. Andersson 2004, metodista oikeustieteessä erit. s. 39–44.

²⁷⁸ Jokinen ym. 1999 s. 58.

²⁷⁹ Hoikkala 1990 s. 146.

²⁸⁰ Jokinen ym. 1993 s. 32. Kirjoittajat käyttävät esimerkkinä kulttuurisesta kontekstista analyysejä siitä, miten tietyt toimintatavat tulkitaan tietyssä kulttuurissa osoitukseksi henkilön mielisairaudesta, kun taas tietyissä kulttuureissa samat käyttäytymistavat tulkitaan ”normaaliksi käyttäytymiseksi”.

mintaohjeet. Institutionaalista kieltä, kuten tuomioistuinkieltä, tulkittaessa on erityisen tärkeää tietää ne reunaehdot, joiden puitteissa kieltä tuotetaan. Tutkittaessa juridiikan kieltä reunaehdot muodostuvat lainsäädännöstä ja prosessin vaiheita koskevista ”tavanomaisoikeudellisista” säännöistä. Ilman näiden tuntemusta on huomattavasti vaikeampi tulkita näiden reunaehtojen sisällä tapahtuvaa kielenkäyttöä. Myös tästä syystä oikeudenkäynnin kielen analysoiminen niveltyy luontevasti osaksi oikeustieteellistä tutkimusta. Kun puhumme laeista, tuomioistuimen ratkaisuksista tai hallituksen esityksistä, puhumme väistämättä kielestä.²⁸¹ On tärkeää tunnistaa diskursiiviset käytännöt eli ne diskurssit, joita eri instituutiot, kuten esimerkiksi oikeustiede tai tuomioistuimet, tuottavat ja siirtävät ja jotka toistuvat sekä yhteiskunnallisessa keskustelussa että arkipäivän käytännön tasolla.

Performatiivisuudella tarkoitetaan myös kielen sellaista funktiota, jossa asia täytyy lausua, ennen kuin sillä on mahdollisuutta saada oikeutusta tai sillä on aiottu vaikutus. Performatiivisuus liittyy näin ollen moniin hallinnon ja kaupankäynnin asiakirjoihin, esimerkiksi sopimuksiin. Performatiiviset lauseet toimivat *performatiivina* eli kielellisenä esittämisenä, joka synnyttää tekoja, todellisuutta ja identiteettejä. Teksti on tällöin performatiivinen, ympäristöönsä vaikuttava teko. Oikeuden kielessä performatiivisuus on korostetussa asemassa. Esimerkiksi tuomioistuimen ratkaisu on päätös, joka muuttuu olemassa olevaksi todellisuudeksi nimenomaan institutionalisoidun tekstin kautta.

Heikkinen toteaa, että virkatekstiin liittyy myös toinen performatiivisuutta korostava piirre: intertekstuaalisuus. Tekstit keskustelevat kaltaistensa kanssa, ammentavat totutuista diskursseista ja konventionaalistuneista tekstilajeista ilman, että lainaamista tarvitsee useinkaan erikseen eksplikoida.²⁸² Sama koskee myös oikeuden institutionalisoitunutta kieltä. Tuomioistuimet esimerkiksi käyttävät hyväksi oikeuskirjallisuutta hyväksi ratkaisutoiminnassaan ja voivat myös siteerata kirjallisuutta ratkaisunsa tueksi eksplikoimatta lainausta.

3.3 TUTKIJAN POSITIO

Raimo Siltala toteaa, että ”ei ole tutkimuksellisesti perusteltua näkökulmaa oikeuteen, joka ei olisi jo sitoutunut määrättyihin oikeutta ja oikeudellista tietoa koskeviin tieteenteoreettisiin käsityksiin”.²⁸³ Tutkijan on tiedostettava omat läh-

²⁸¹ Jokinen ym. käyttää esimerkkinä kielellisestä, retorisesta vakuuttelusta ja suostuttelusta lainuudistusprosessia. Se on myös esimerkki ilmiöstä, jossa kieltä ja tekoja ei voi erottaa toisistaan. Mts. 238. Matikkala arvioi samoin hallituksen esitystä rikosoikeuden uusiksi yleisiksi opeiksi: ”Vakuuttamisperusteluissa päätöksentekijä pyritään vakuuttamaan siitä, että sen on syytä hyväksyä ehdotettu sääntely. Kyseessä on eräänlainen ’myyntiesite.’” Matikkala 2003 s. 219.

²⁸² Performatiivisuudesta ks. mm. Heikkinen ym. s. 69 ja 314–316.

²⁸³ Siltala 2003 s. 5.

tökohtansa ja tutkimusotetta rajaavat käsityksensä. Kysymyksessä on tutkijan aksiologinen ja yhteiskuntaideologinen valinta eli se, mikä on oikeuden määrittelyn ja oikeudellisen analyysin yleisten lainalaisuuksien kannalta ratkaisevaa. Tässä tutkimuksessa tieteenteoreettisen lähestymistavan pohtiminen on mielestäni erityisen hedelmällistä, sillä näkökulmani sijoittuu useiden teoreettisten lähestymistapojen rajapinnalle.

Eniten tutkimusotteeni edustanee kriittistä, vaihtoehtoista lainoppia. Kuvaan deskriptiivisesti sitä, millaisia hätävarjelun tulkintavaihtoja oikeusjärjestelmäsämme esiintyy, mutta kuvailu ei ole arvoneutraalia tai kohdeneutraalia. Normatiiviskriittinen näkökulma antaa myös mahdollisuuden sivuuttaa tuomarilähetoisen tulkinnan oikeuslähdeopilliset ja argumentaatioteoreettiset rajoitukset. Nähdäkseni tämä mahdollistaa myös esimerkiksi muun kuin oikeuslähdeopillisesti rajatun materiaalin käyttämisen tutkimusaineistona ja kriittisen näkökulman myös lähteisiin, joilla analyttis-deskriptiivisessä katsannossa on auktoritatiivisen informaation asema.

Nähdäkseni analyttis-deskriptiivinen tutkimusote edeltää normatiiviskriittistä tutkimusotetta. Ennen kuin voidaan tarkastella, mitä oikeuden pitäisi olla, on tarkasteltava, mitä oikeus on. Näin ainakin silloin, kun tutkimuksen aihe on niinkin rajattu kuin tässä tutkimuksessa. Kuvattuani nykytilaa tarvittaessa kriittisestikin pyrin perustelemaan mielestäni parhaan mahdollisen tulkinnan hätävarjelu-oikeuden säännöistä ja periaatteista. Pyrkimys tulkintasuositukseen onkin kriittiselle lainopille tyypillistä. Kuten edellisestäkin yrityksestä ottaa tutkimusotetta haltuun tieteenteorian keinoin ilmenee: raja lainopin vallitsevan doktriinin tarkastelun ja kriittisen lainopin välillä on väistämättä liukuva ja epätarkka, eikä tiedonintressejä voi tarkasti edes erottaa toisistaan.²⁸⁴

Toisaalta tutkimusotteeni edustaa oikeustiedettä yhteiskuntatieteenä, jossa oikeuden (yhteiskuntatieteellinen) analyysi sisältää yhteiskuntatieteen tuottamaa tietoa osana oikeudellista analyysiä. Pyrin yhdistämään lainopilliseen tulkintaan yhteiskuntatieteen menetelmin saatavissa olevan tiedon.²⁸⁵ Käyttämäni menetelmä, diskurssianalyysi, kuuluu sosiologian kvalitatiivisen, ei kvantitatiivisen, tutkimuksen menetelmiin. Tässä mielessä se ei kenties vastaa sitä, mitä ”sosiologisella oikeustieteellä” on usein perinteisesti ymmärretty.²⁸⁶ Nojaudun siihen kantaan, jonka mukaan muiden tieteenalojen tutkimuksellista näkökulmaa ja tutkimustuloksia voidaan hyödyntää lainopillisen tulkinnan apu-

²⁸⁴ Ks. mts. 64.

²⁸⁵ Siltala määrittelee lainopin suhteen empirismiin mm. metodisen reduktionismin käsitteen avulla (vahva reduktio – heikko reduktio). Tähän jaotteluun tutkimusotteeni soveltuu varsin huonosti, sillä jaottelu koskee nähdäkseni lähtökohtaisesti vain yhteiskuntatieteen kvantitatiivisia tutkimusmenetelmiä ja niiden kautta saatua tietoa. Ks. jaottelusta lähemmin Siltala 2003 s. 171.

²⁸⁶ Sosiologinen oikeustiede on määritelty mm. siten, että siinä empiirinen tieto lomittuu normatiivis-analyttisen sääntötiedon lomaan. Ks. esim. Kultalahti 1990.

na.²⁸⁷ Tässä tutkimuksessa lainopillisen tutkimuksen apuvälineenä on diskurssi-analyysi.

Naisoikeutta edustaville tutkimuksille on yhteistä se, että niissä tutkitaan oikeuden suhdetta yhteiskunnallisesti merkitykselliseen sukupuolieroon. Näin määritellen tutkimukseni on naisoikeudellinen tutkimus. Naisoikeudelle tyypillisenä on myös pidetty tuomioistuinten ja muiden viranomaisten roolin korostamista ja tosiasiallisesti toteutuneen oikeuden tarkastelemista.²⁸⁸ Naisoikeudelle luonteenomaista on myös tarkastella oikeuden kieltä siitä näkökulmasta, kuinka käsitteiden lingvistik-semanttinen määrittely rajaa oikeudellisesti mahdollisten tulkintojen joukon. Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään, mitä mahdolliset tulkintavaihtoehdot ja niiden ulkopuolelle rajautuvat tulkintavaihtoehdot ovat silloin, kun puhutaan hätävarjelusta. Sekä naisoikeudellinen näkökulma että diskurssianalyysi kvalitatiivisena menetelmänä antavat mahdollisuuden tarkastella rajattua joukkoa tapauksia painottamalla pääsääntö-poikkeus-punninnan sijaan ja ohella myös seikkoja, joita ei dogmaattisessa tulkinnaassa ole perinteisesti pidetty relevantteina.²⁸⁹

Eräänä tutkimukseni rajapinnoista voi pitää myös heuristiikkaa eli arviota siitä, kuinka oikeudelliset ratkaisut ovat tosiasiallisesti syntyneet. Tällainen arvio – silloin, kun se on mahdollista tehdä – perustuu tuomioistuinten käyttämän argumentoinnin oikeudelliseen ja diskurssianalyttiseen analyysiin. Näkökulma on kuitenkin lingvistinen, ei empiirinen, enkä pyri esimerkiksi selvittämään tuomareiden sukupuolen merkitystä ratkaisutoiminnassa. Se tutkimukseni hypoteesi, että oikeudelliseen ratkaisutoimintaan voivat vaikuttaa tuomareiden yhteiskuntaideologiset preferenssit tai jopa perustelemattomat ennakkoluulot, on puolestaan sukua Critical Legal Studies -suuntauksen tutkimusotteelle.

Näkökulmani on tietoisesti valittu ja yksi monista mahdollisista. On itsessään selvää, että kun valitaan jokin näkökulma, muita näkökulmia sulkeutuu automaattisesti pois. Tämä on osa yhteiskuntatieteellisen tutkimustyön luonnetta. Se, että näkökulman valinta johtaa osittaisiin tulkintoihin, on todellinen ja olemassa oleva mahdollisuus. En kuitenkaan pidä tätä ongelmana, mikäli a) näkökulma on tietoisesti valittu, jolloin tutkijan on helpompi tiedostaa myös pyrkimys siihen, ettei valideja argumentteja sivuuteta vain siksi, että ne ovat vastakkaisia tai vaihtoehtoisia omalle näkökulmalle ja b) valittu näkökulma tuodaan avoimesti esiin.

Thomas Wilhelmsson toteaa, että vaihtoehtojen lainoppien yhteinen piirre on käsitys siitä, että *arvovapaan lainopin idea on illuusio*.²⁹⁰ Tutkijan oma tie-

²⁸⁷ Siltala 2003 s. 279. ”Lainoppi on metodisesti suljettu, mutta argumentatiivisesti avoin tutkimusala.”

²⁸⁸ Niemi-Kiesiläinen 2002.

²⁸⁹ Diskurssianalyysiä on käytetty myös tutkimuksissa, joissa sitä on yhdistetty kvantitatiiviseen analyysiin. Tällaisesta tutkimuksesta ks. esimerkiksi Honkatukia 2001.

²⁹⁰ Wilhelmsson 1997 s. 340–341.

dostamaton tai tiedostettu käsitys yhteiskunnasta vaikuttaa hänen valintoihinsa.²⁹¹ Käsitykseen liittyy oletus siitä, että perinteinen lainoppi perustuu implisiittisesti konservatiivisiin yhteiskunnallisiin arvoihin. Vaihtoehtoisia lainoppeja yhdistää myös usko poikkitieteellisyyden ja muiden yhteiskuntatieteiden teorioiden ja tulosten käytön hedelmällisyyteen. Wilhelmssonin luonnehdinnat kuvastavat hyvin myös omaa tutkimusotettani. Seuraavissa jaksoissa pohdin tarkemmin implisiittisten arvojen problematiikkaa oman tutkimukseni kannalta.²⁹²

²⁹¹ Wilhelmsson puhuu siviilioikeudesta; katson, että yhtä hyvin sama pitää paikkansa rikosoikeudenkin suhteen.

²⁹² Siltala puolestaan on vienyt ajatuksen vielä pidemmälle toteamalla, että vaatimus tutkimuksen premissirakenteen avoimuudesta merkitsee samalla täysin riippumattoman tai arvovapaan tutkijanäkökulman kieltoa: oikeuteen ei ole ”näkökulmaa ei mistään”. Tutkijan tiedonintressi on aina joidenkin tieteenteoreettisten ennakko-oletusten sekä – piilevien tai tiedostettujen – ideologisten preferenssien ja arvonäkökohtien rajaama, määrittämä ja kohdentama. Sanonnan ”view from nowhere” Siltala on lainannut Thomas Nageliilta. Siltala 2003, ks. esim. s. 5 ja 36.

III HÄTÄVARJELUSTA

1 Hätävarjeluoppi ja sen ongelmakohtat parisuhdeväkivallan kannalta

Tutkimuksen seuraavissa osissa käsittelen hätävarjeluoppia ja sen ongelmakohtia parisuhdeväkivallan kannalta. Käyn läpi suomalaista oikeuskäytäntöä hätävarjeluopin osalta ja käsittelen samassa yhteydessä niitä ongelmakohtia, joita nähdäkseni esiintyy parisuhdeväkivaltaan liittyvien hätävarjelutapausten yhteydessä.

Rikos on muodollisen määrittelyn mukaan teko, josta on lain mukaan säädetty rangaistus.¹ Rikoksen määritelmään kuuluvat tarkemman jaottelun mukaan tunnusmerkistönmukaisuus, oikeudenvastaisuus ja tekijän syyllisyys.² Hätävarjelu on vanhimpia vastuuvapausperusteita. Se on oikeuttamisperuste, joka poistaa rikoksen tunnusmerkistön täyttävältä teolta sen oikeudenvastaisuuden.³ Hätävarjeluteko on siis oikeudenmukainen, koska hätävarjelu poistaa tunnusmerkistön mukaiselta teolta sen toimintavääryyden.⁴ Teon sosiaalinen vahingollisuus on seurauksista riippumatta pienempi, koska teko on sosiaalisesti hyväksytty, joissakin tapauksissa jopa toivottu. Hätävarjelutekoon johtaa tilanne, jossa julkinen valta ei pysty suojaamaan oikeudettomalta hyökkäykseltä.⁵

Hätävarjelu on välittömästi uhkaavan tai jo aloitetun oikeudenvastaisen hyökkäyksen torjumiseksi tarvittava, vastahyökkäyksenä ahdistajaa vastaan tapahtuva välttämätön puolustus.⁶ Vuoden 2003 loppuun voimassa olleen rikoslain 3 luvun 6 §:ssä yksityishenkilön oikeus hätävarjeluun määriteltiin seuraavasti:

Jos joku, suojellaksensa itseään tahi toista taikka omaansa tai toisen omaisuutta aloitetulta tahi kohta päättä uhkaavalta oikeudettomalta hyökkäykseltä, on tehnyt teon, joka, vaikka muuten rangaistava, oli hyökkäyksen torjumi-

¹ Rikoksen määrittelystä ks. lähemmin esim. Honkasalo 1965 I s. 18–20, Anttila – Heinonen 1977 s. 13, Frände 1994 s. 9, 2004 s. 8–13 ja Nuutila 1995 s. 1, Heinonen ym. 2002 s. 49.

² Esim. Frände 1994 s. 12, 2004 s. 8–9.

³ Oikeuttamisperusteesta käytetään myös termiä justifikaatioperuste. Justifikaatio puolestaan tarkoittaa oikeaksi tekemistä: *justum facere* = tehdä oikeaksi, tehdä oikeudenmukaiseksi. Justifikaatioperustetta tarvitaan siis silloin, kun teko on ensi katsomalta oikeuden vastainen. Mikäli hätävarjelutilanne ei ole käsillä, voidaan puhua myös negatiivisesta tunnusmerkistötekijästä. Ks. mm. Lahti 1974 s. 283.

⁴ Jaottelusta toimintavääryyteen, seurausvääryyteen ja tekijävääryyteen ks. Nuutila 1995 s. 1–2.

⁵ Hätävarjeluun ja pakkotilan eroista erityisesti intressipunninnan suhteen ks. Andorsen 1999, erit. s. 205 ss.

⁶ Hätävarjelua ovat määritelleet tähän tapaan mm. Honkasalo ja myöhemmin Nuutila. Ks. Honkasalo 1965 I s. 145 ja Nuutila 1997 s. 284.

seksi välttämätön; älköön häntä tästä hätävarjeluksesta rangaistukseen tuomittako.⁷

Lainkohdassa muotoiltujen hätävarjelun edellytysten tulkinta oli jossain määrin muuttunut vuosien mittaan, mutta oli ollut viime vuosikymmenet suhteellisen vakiintunut. Hätävarjelutekoa arvioitiin säännöksen sanamuodon mukaisen absoluuttisen hätävarjelu-oikeuden sijaan relativisesti. Tätä vakiintunutta tulkintalinjaa heijastaa myös pykälän uusi 1.1.2004 (515/2003) voimaan tullut sanamuoto:

Aloitettun tai välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko on hätävarjeluna sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä sitä, mitä on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavana, kun otetaan huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet.

Korkein oikeus on ratkaisussa *KKO 2004:16* pohtinut, toiko hätävarjelusäännöksen uudistaminen muutoksen hätävarjelun kriteerien tulkintaan ts. soveltui-ko lievemmän lain periaate rikokseen, joka oli tehty ennen vuotta 2004. Se totesi, että

nyt voimassa olevien 1.1.2004 voimaan tulleella lailla (515/2003) annettujen hätävarjelua koskevien rikoslain 4 luvun 3–4 ja 7 §:n, sekä 6 luvun 8 §:n 1 momentin 4 kohdan ja viimeksi mainitun pykälän 2 ja 4 momentin säännösten soveltaminen ei siltäkään osin kuin on kysymys vastuusta vapauttavaa seikkaa koskevasta erehdyksestä johtaisi tässä asiassa lievempään lopputulokseen kuin rikoksen tekoaikana voimassa olleiden rikoslain 3 luvun 6 ja 9 §:n säännösten soveltaminen.

Hätävarjelun ja hätävarjelun liioittelun edellytysten ei ole siis tulkittu olennaisesti muuttuneen. Tätä tulkintaa vahvistavat myös lain esityöt.⁸

⁷ Aiempi erillissäännös RL 3:7 koski omistajan oikeutta ottaa anastettu omaisuus verekseltään takaisin. Rikoslain yleisten oppien uudistamisen yhteydessä säännös kumottiin. Itseapua koskeva säännös sisällytettiin Pakkokeinolakiin, jonka 2 a § kuuluu seuraavasti: ”Rikoksen kautta menetetyt tai muutoin kadotetun irtaimen omaisuuden takaisin hankkimiseksi on turvauduttava viranomaisen apuun. Toimet tällaisen omaisuuden takaisin ottamiseksi ovat kuitenkin itseapuna sallittuja, jos 1) omaisuus on rikoksen kautta menetetty ja toimiin omaisuuden takaisin ottamiseksi on ryhdytty välittömästi rikoksen tapahduttua; tai 2) menetetty tai kadotettu omaisuus muissa tapauksissa otetaan takaisin siltä, joka pitää sitä oikeudettomasti hallussaan, eikä saatavilla ollut riittävää ja oikea-aikaista viranomaisapua. Edellä tarkoitetuissa tilanteissa saa käyttää sellaisia omaisuuden takaisin hankkimiseksi tarpeellisia voimakeinoja, joita voidaan pitää kokonaisuutena arvioiden puolustettavina, kun otetaan huomioon tapahtuneen oikeudenloukkauksen ilmeisyys sekä uhkaavan oikeudenmenetyksen suuruus ja todennäköisyys. Rangaistavasta omakädenoikeudesta säädetään rikoslain 17 luvun 9 §:ssä.”

⁸ HE 44/2002 vp s. 110–111. ”Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden sisältö on verraten vakiintunut. – Vastuuvapausperusteita koskeva teoria oli jo 1800-luvun loppupuolella siinä määrin kehittynyt, ettei olennaisia sisällöllisiä puutteita voida osoittaa.”

Käyn seuraavassa läpi, kuinka hätävarjelun eri kriteerejä on tulkittu oikeuskirjallisuudessa, oikeuskäytännössä ja uuden säännöksen esitöissä. Tuon myös esiin niitä näkökohtia, jotka tekevät hätävarjelun kriteereistä ongelmallisia nimienomaan parisuhdeväkivallan kannalta. Olen edellä todennut, että hätävarjelukäsitteen – erityisesti historiallisessa perspektiivissä – voi tulkita ilmentävän maskuliinista tapaa hahmottaa kahden osapuolen väkivaltainen kohtaaminen. Olen edellä myös käsitellyt parisuhdeväkivaltaa ja todennut, että useimmissa tapauksissa naiset ovat miehen väkivallan kohteita. Oikeuskäytännön osalta tutkimukseni kohdistuu pääosin tapauksiin, joissa tulkinnan kohteena on parisuhdeväkivalta ja hätävarjelu -käsitteen tulkinta. Näissä tapauksissa kuolemaan johtaneen väkivallan tekijänä on nainen ja sen uhrina hänen miespuolinen kumppaninsa.

Näiden tapausten yhteys parisuhdeväkivallan yleisimpään muotoon ei välttämättä ole ensi silmäyksellä havaittavissa. Yhteys on kuitenkin olemassa. Olen rajannut tutkimusaineistoni siten, että olen tutkinut erityisesti niitä tapauksia, joissa nainen on surmannut häntä kohtaan (aiemmin) väkivaltaisesti käyttäytyneen miehen. Tällaisissa tapauksissa oikeudenkäynnissä ei välttämättä ole esitetty hätävarjeluväitettä, mutta tarkastelen sellaisiakin ratkaisuja myös hätävarjelun näkökulmasta. Edelleen käytän vertailuaineistona korkeimman oikeuden ja hovioikeuksien ratkaisuja, joissa on kyse naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja sen määrittelystä juridisessa kontekstissa ja/tai vakavasta väkivallasta ja hätävarjeluteon sallittavuudesta.

Hypoteesini on, että parisuhdeväkivallan luonne ja sen vaikutukset näkyvät paitsi rikokseen johtaneissa tekijöissä myös tapausten oikeuskäsittelyissä. Tutkimukseen johtanut alkuhavainto oli se, että hätävarjeluun vetoaminen ei näissä tapauksissa yleensä ole ollut kovinkaan menestyksestä. Käyttämällä tapausten oikeudenkäyntiasiakirjoja materiaalina olen pohtinut paitsi hätävarjelun kriteereiden ja parisuhdeväkivallan välistä suhdetta yleisellä tasolla myös sitä, mitkä seikat näissä tapauksissa ovat tehneet hätävarjeluun vetoamisen ongelmalliseksi tai tuloksettomaksi. Käytän kussakin jaksossa esimerkkeinä ratkaisuja, joissa on jollakin lailla käsitelty hätävarjelun kyseistä edellytystä tai hätävarjelun oikeutukseen vaikuttavaa seikkaa tai jota minun nähdäkseni olisi tullut ratkaisussa käsitellä.

1.1 OIKEUDETON HYÖKKÄYS

1.1.1 Hyökkäyksen luonne

Hätävarjelussa tehdyn teon tulee olla tehty puolustustarkoituksessa oikeudetonta hyökkäystä vastaan.⁹ Käsite ”hyökkäys” siis säilyi lainsäädännössä, vaikka sen käyttämistä kritisoiinkin mm. sillä perusteella, että oikeuttamisperusteissa ei ole tarkoitus rajata niiden soveltamisalaa sillä perusteella, mitä oikeushyvää suojataan, jolloin ”hyökkäys” olisi käsitteenä liian kapea. Perustelujen mukaan hätävarjelutoimin voidaan puolustaa mitä hyvänsä ”oikeudellisesti merkittävää” etua kuten valtion sisäistä ja ulkoista turvallisuutta ja merkittäviä kulttuuriarvoja. Käsitteen säilyttämistä puolsi kuitenkin juuri suojattavien oikeushyvien määrittelystä luopuminen, jolloin tarpeellisena pidetyt rajaukset voidaan perustaa hyökkäyksen käsitteen tulkintaan ja säännöksen edellyttämään puolustettavuusarviointiin.¹⁰

Hyökkäyksen täytyy siis olla toimintaa, joka *konkreettisesti uhkaa* suojeltavaa oikeushyvää, jotta puolustautuminen sitä vastaan olisi sallittua.¹¹ Konkreettinen uhka voi olla esimerkiksi lyöntiin kohotettu käsi. ”Hyökkäys” voi poikkeuksellisesti olla myös laiminlyönti.¹² Hyökkäyksen on oltava tahallinen tai

⁹ Näin on todennut jo Alanen vuonna 1925 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Alanen 1925 s. 101–102 ja s. 122. Edellytys on säilynyt ennallaan 1.1.2004 voimaan tulleessa säännöksessä.

¹⁰ HE 44/2002 vp s. 114 ja 18. Joidenkin lainsäädäntöehdotuksista annettujen lausuntojen mukaan voitaisiin jo siirtyä muunlaiseen terminologiaan, kun säännöksen soveltamisalaa ei rajata sillä kriteerillä, mitä oikeushyvää suojataan. Jussi Ohisalo on laatinut OLJ 5/2000:sta saatujen lausuntojen ja hallituksen esitysluonnoksesta saatujen lausuntojen pohjalta julkaisun, ks. Ohisalo 2002. Korkeimman oikeuden lausunto oikeusministeriölle 5.3.2001 on myös julkaisussa Korkeimman oikeuden ratkaisuja 2001 tammi–kesäkuu 1–69 s. 393–439. Termin ”hyökkäys” mielekkyyttä on epäillyt myös Nuotio. Hän huomauttaa, että kun oikeuttamisperusteiden soveltamisalaa ei rajata oikeushyvän perusteella, hätävarjelusäännöksen alainen teko voi kohdistua esimerkiksi tekijänoikeuteen tai ympäristöön. Nuotio 2003 s. 266. Uudistusta on arvioinut kriittisesti myös Lahti pitäen mm. käytettyjä käsitteitä osin epämääräisinä. Lahti 2003 s. 148.

¹¹ HE 44/2002 vp s. 115. Honkasalo katsoi, että joissakin tapauksissa myös passiivisena pysyttelemine voi muodostaa sellaisen uhan, että hätävarjeluna on sallittua tekijän pakottamiseksi toimintaan. Ks. lähemmin Honkasalo 1965 I s. 147. Majasen mukaan hyökkäykseksi voidaan katsoa vain passiivisena pysyttelemine tilanteessa, jossa henkilöllä on erityinen toimintavelvollisuus eli jossa vastuu laiminlyönnillä aiheutetusta rikoksesta rinnastuu aktiiviseen tekemiseen. Varsinaiseksi laiminlyöntirikokseksi luonnehdittava passiivisuus ei sen sijaan oikeuttaisi voimakeinoihin RL 3:6:n mukaan. Majanen 1979 s. 43–45. Koskinen on vastaväittäjän lausunonssa kritisoinut kantaa toteamalla, että varsinaisten ja epävarsinaisten laiminlyöntirikosten erottelu on monesti hyvin ongelmallista, joten tälle erottelulle ei ehkä ole syytä antaa ratkaisevaa merkitystä hätävarjelutilanteen arvostelun kannalta. Nuutila katsoo, että hätävarjelua voi käyttää rangaistavaa laiminlyöntiä vastaan. Nuutila 1997 s. 285. Samoin Frände. Frände 1999 s. 72. Frände toteaa, että vakioesimerkkinä rangaistavasta laiminlyönnistä voidaan käyttää äitiä, joka laiminlyö lapsensa hoidon. Mts. 72 ja 2004 s. 245–246.

¹² Frände 2004 s. 158. Hätävarjelu on periaatteessa sallittu myös laittomia virkatoimia vastaan. Hätävarjelutoimi on kuitenkin sallittu vain, mikäli ”virkatoimi on selvästi virkamiehen pätevyyspiiriin kuulumaton tai jos toimessa on laiminlyöty oleelliset muotomääräykset”. HE

vähintään tuottamuksellinen teko. Jotta hyökkäys olisi oikeudeton, ei hyökkääjällä itsellään saa olla oikeuttamisperustetta – hätävarjelutekoa vastaan ei ole sallittua käyttää hätävarjelua. Sen sijaan sillä seikalla, onko hyökkäys rangaistava teko, ei ole merkitystä – myös lapsen tai syntykeettoman henkilön rankaisemattomaksi jäävää hyökkäystä vastaan on sallittua käyttää hätävarjelua. Tällaisessa tapauksessa puolustautujan ja hyökkääjän henkilöllä on erityinen merkitys hätävarjeluteon puolustettavuutta arvioitaessa.¹³

Tämä tulkinta vahvistuu myös säännöksen uudessa muotoilussa. Tekoa on pidettävä kokonaisuutena ottaen puolustettavana, kun otetaan huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, *puolustautujan ja hyökkääjän henkilö* sekä muut olosuhteet. Hätävarjelussa voidaanakin puhua sen sosiaalieettisistä rajoituksista. Hyökkäys sinänsä käsitetään samoin kuin aikaisemminkin. Hyökkäyksellä viitataan lähtökohtaisesti aktiiviseen tekemiseen, mutta myös toimintavellisuuden laiminlyöjä voi syyllistyä laissa tarkoitettuun hyökkäykseen.¹⁴ Myös tahaton intressien vaarantuminen voidaan kokea hyökkäykseksi. Tällöin ratkaisevaa on tosiasiallinen tilanne ja sitä koskevat puolustautujan käsitykset. Jos uhka oli todellinen (hyökkääjä toimi vahingossa, mutta puolustautuja ymmärsi tilanteen vakavuuden oikein), kyseessä on hyökkäys, ei tosin tarkoitettu hyökkäys. Mikäli puolustautuja erehtyi arvioissaan, sovellettaviksi tulevat erehdyssäännökset.¹⁵

Oikeudettoman hyökkäyksen luonnetta joudutaan joskus pohtimaan tapauksissa, joissa hätävarjelua käyttänyt henkilö on itse ensin käyttäytynyt tavalla, joka on provosoinut hyökkäyksen. Se, että hyökkäyksen kohteeksi joutunut henkilö on itse provosoinut hyökkäyksen, ei lähtökohtaisesti poista hätävarjeluoikeutta. Honkasalo toteaa, että tästä poikkeuksena on se seikka, että provosointi on tapahtunut siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että siitä seurannut hyökkäys antaisi aiheen vahingoittaa hyökkääjää.¹⁶ Majanen toteaa, että toisen loukkaaminen puhein tai muutoin käyttäytymällä voi enintään vaikuttaa lieventävänä asianhaarana tuomittaessa hyökännyt henkilö rangaistukseen. Jos provosoinnin tarkoitus on saada aikaan oikeudeton hyökkäys ja siten ”laillinen” oi-

44/2002 vp s. 117. Virkatoimen vastustamisesta ks. myös KKO 2000:90.

¹³ Ks. Honkasalo 1965 I s. 147, Majanen 1979 s. 50–56, Frände 1999 s. 73 ja 2004 s. 159, Lappi-Seppälä 2004 s. 17. Uusien säännösten esitöiden mukaan hyökkääjän henkilöllä voisi olla merkitystä pohdittaessa esimerkiksi velvollisuutta väistää hyökkäys pakenemalla. Joustavuutta tulee edellyttää erityisesti, jos hyökkäys voisi olla subjektiivisista syistä rankaisematon teko ts. esimerkiksi silloin, kun hyökkääjä on mielisairas tai muutoin syntykeeton. Tällöin tosin asetetaan hyökkäyksen kohteelle vaatimus pyrkiä ja pystyä arvioimaan hyökkääjän henkistä tilaa. Vaatimus ei liene aina kohtuullinen. Pалаan pakenemisvelvollisuuden problematiikkaan luvun III jaksoissa 1.3.6 ja 1.3.7.

¹⁴ HE 2002/44 vp s. 115–116.

¹⁵ HE 2002/44 vp s. 116. Hallituksen esitys on julkaistu myös oikeusministeriön julkaisussa OM 2003:1. Erehtymisproblematiikkaan palaa luvussa VII.

¹⁶ Honkasalo 1965 s. 148.

keus vahingoittaa hyökkääjää, ei voimakeinoilla ole vaadittua suojelutarkoitusta ja näin hätävarjelu-oikeus poistuu.¹⁷

Nuutila toteaa, että hätävarjelua saanee yleensä käyttää siinäkin tilanteessa, että toisen hyökkäys on provosoitu. Jos A ärsyttää B:n hyökkäämään kimppuunsa, A saanee turvautua hätävarjeluun. Poikkeuksena lienee se tilanne, jossa A on ärsyttänyt B:tä päästäkseen käyttämään tätä vastaan hätävarjelua. Ratkaiseva on siis A:n toimien tarkoitus. Viimeksi mainitussa tapauksessa A:n tekoa ei voida pitää puolustettavana.¹⁸

Hyökkäyksen määrittelemisen oikeudettomaksi ei ole yleensä tuottanut vaikeuksia suomalaisessa oikeuskäytännössä. Niissä tapauksissa, joissa on vedottu hätävarjeluun, on hyökkäys useimmiten ollut esimerkiksi pahoinpitelyn tai törkeän pahoinpitelyn tunnusmerkistön täyttänyt teko.¹⁹

1.1.2 Parisuhdeväkivalta ja hyökkäyksen luonne

Parisuhdeväkivalta pitää sisällään tekoja, joiden voi katsoa täyttävän oikeudettoman hyökkäyksen kriteerit. Teot ovat yleensä vähintään lievän pahoinpitelyn, pahoinpitelyn tai törkeän pahoinpitelyn tunnusmerkistön täyttäviä tekoja. Vakavimmissa tapauksissa kyseeseen tulevat henkirikosten yritysasteelle jääneet teot. Hyökkäys uhkaa konkreettisesti suojeltavaa oikeushyvää, jollainen terveys ja henki kiistatta on. Esimerkkinä konkreettisesta oikeudettoman hyökkäyksen uhasta taas on oikeuskirjallisuudessa pidetty esimerkiksi lyöntiin kohotettua kättä. Lyönnin estämiseksi sen kohteeksi aiottu voi käyttää tarpeellisia voimatoimia.²⁰ Tästä huolimatta hyökkäyksen luonteen määrittelemisen on voinut olla pulmallista parisuhdeväkivallan yhteydessä. Kysymykseksi on muodostunut lähinnä se, onko hätävarjeluun oikeuttavaa oikeudetonta hyökkäystä tapahtunut. Hyökkäystä ei tällaisissa tapauksissa ole yleensä pidetty (vielä) riittävän vaarallisenä. Toisaalta on voitu katsoa, että hyökkäystä ei ollut (riittävässä määrin) aloitettu tai että se oli jäänyt uhkauksen tasolle. Uhkausta tai vastaajan käsityksen mukaan uhkaavaa tilannetta ei puolestaan ole pidetty riittävän konkreettisena.

¹⁷ Majanen 1979 s. 309.

¹⁸ Nuutila 1997 s. 287–288. Fränden näkökulma on hieman toisenlainen. Hän toteaa kuvatuista tilanteista: ”En rimlig lösning erhålls via kravet på att försvaret inte får vara uppenbart oförsvärligt; provokatörens försvarshandling kan inte accepteras eftersom han själv är orsak till angreppet. Enligt denna tolkning skall angräpparen för försök till (grov) misshandel och provokatören för fullbordad (grov) misshandel.” Frände 2004 s. 167.

¹⁹ Hyökkäyksen oikeudenvastaisuudesta on ollut kysymys ratkaisussa KKO 1969 II 98. Siinä vanginvartijan, joka saadakseen koppinsa siivoamisesta kieltäytyneen vangin ryhtymään siivoustyöhön oli tarttunut tätä makuulavitsallaan istunutta vankia rintapielistä kiinni, ei katsottu ilmeisesti ylittäneen toimivaltaansa vanginvartijana, minkä vuoksi hätävarjelu tuota virkatoimintaa vastaan ei ollut sallittu.

²⁰ Frände 2004 s. 157.

Seuraavassa käyn läpi sellaisia hovioikeuksien ratkaisuja, joissa ongelmaksi on muodostunut oikeudettoman hyökkäyksen rajanveto. Tarkastelen rajanvetoa sen välillä, pidetäänkö useita hyökkäyksiä hyökkäysten sarjana vai yhtenä hyökkäyksenä. Tarkastelen myös hyökkääjän aiemman väkivallan ja esitettyjen uhkausten merkitystä sen arvioimisessa, kuinka vaarallisena tai uhkaavana väitettyä hyökkäystä on pidetty. Ratkaisujen analyysi perustuu osittain myös alioikeuden ratkaisuihin. Käytän niitä osin siksi, että hovioikeudet usein hyväksyvät käräjäoikeuden perustelut. Toisaalta tutkimuskohteen kannalta on hedelmällistä katsoa myös, millä perusteella hovioikeus on päätenyt eri lopputulokseen kuin käräjäoikeus.

Ratkaisussa *VHO 1996/433* kohteena olleessa tapauksessa aktualisoitui kysymys hätävarjeluun oikeuttavan oikeudettoman hyökkäyksen luonteesta. Vastaajana ollut nainen tuomittiin taposta yhdeksän vuoden vankeusrangaistukseen. Hänen ei katsottu olleen sellaisen hyökkäyksen kohteena, joka olisi oikeuttanut hätävarjeluun. Naisen kertomuksen mukaan mies käyttäytyi häntä kohtaan tilanteessa väkivallalla uhaten yrittämällä useita kertoja lyödä häntä ja ”läpsimällä” häntä kasvoihin avokämmenellä. Nainen onnistui väistämään useimmat lyönnit, eikä hän saanut tilanteessa näkyviä vammoja. Mies oli naisen mukaan aikaisemminkin ollut häntä kohtaan väkivaltainen. Nainen oli kertomansa mukaan pelännyt miehen lyöntejä ja ottanut ko. tilanteessa veitsen käteensä suojellakseen itseään. Miehen väkivaltaisen käyttäytymisen vuoksi nainen oli halunnut tämän poistuvan asunnosta ja heittänyt miehen kassin ulos asunnosta. Mies olikin poistunut, mutta tullut heti kohta takaisin. Nainen löi miestä veitsellä tilanteessa, jossa tämä oli hänen mukaansa aggressiivisena kädet lyöntiasennossa vauhdilla tulossa häntä kohti.

Hovioikeus arvioi tilannetta seuraavasti: ”Vastaajan oman ja alioikeudessa todistajana kuullun todistajan kertomuksen perusteella hovioikeus katsoo selvitetyn, että nainen oli hänen ja miehen välisen riitaisuuden aikana veitsellä huiptomalla ryhtynyt hätistelemään miestä asunnosta. Tähän nähden hovioikeus hyväksyy alioikeuden perustelut siitä, että nainen ei ole käyttänyt veistä suojellakseen itseään aloitetulta tai kohta päättävä uhkaavalta oikeudettomalta hyökkäykseltä.” Alioikeus oli todennut hätävarjeluväitteen hylätesään, että asianosaisten välillä oli ollut riitaisuutta ja molemminpuolista läpsimistä. Nainen oli halunnut miehen lähtevän. Miehellä ei koko aikana ollut hallussaan asetta, eikä ollut varmaa tietoa siitä, miksi mies oli tullut puolijuoksua takaisin ja kiristellyt hampaitaan. Nainen ei toiminut hätävarjelutilanteessa. Hovioikeus hyväksyi myös alioikeuden määräämän rangaistuksen.

Ratkaisussa keskeinen kysymys on ollut vastaajan kertomuksen luotettavuuden arvioiminen. Sen luotettavuutta ilmeisesti heikensi se, että hän oli esitutkinnassa ensin kiistänyt syyllistyneensä rikokseen ja vasta myöhemmin myönsi aiheuttaneensa miehelle kuolettavat vammat. Myöhemmässä kertomuksessaan hän kertoi tapahtumapäivän kulusta seuraavasti. Nainen ja mies olivat tulleet naisen asunnolle. Mies laitto roskeen naiselle tulleet postit, oli hermostunut ja alkoi pakata tavaroitaan.²¹ Tilanne kärjistyi, kun mies otti nai-

²¹ Nyqvistin tutkimuksen mukaan irrationaaliselta vaikuttava postin hävittäminen osana mie-

sen takin taskusta savukeaskin, mitä nainen kielsi tekemästä. Nainen halusi miehen poistuvan asunnosta ja heitti tämän jo osin pakatun kassin ulos asunnosta. Mies meni perässä, mutta tuli nyrkillä huiitoen naista kohti, jolloin nainen kielsi tätä tulemasta lähemmäs. Mies jatkoi nyrkein huitomista, nainen perääntyi ja meni keittiöön. Mies seurasi perässä. Nainen pelkäsi miehen lyövän, otti laatikosta hedelmäveitsen käteensä ja uhkasi sillä miestä. Jossain vaiheessa hän löi miestä veitsellä yhden kerran kuolettavin seurauksin. Nainen kertoi esitutkinnassa lyöneensä ”vaistonvaraisesti” pelotellakseen tai puolustakseen itseään. Toisaalta hän lausui, ettei jälkeenpäin ”edes ymmärtänyt, miksi löi”.

Mies oli naisen mukaan suhteen aikana pahoinpidellyt häntä hiuksista repimällä, lyömällä kasvoihin ja puristelemalla, edellisen kerran noin viikkoa aiemmin. Hän päätti ottaa veitsen käteensä, kun miehen ilme muuttui uhkaavaksi. Hän tunsu miehen ja osasi tulkita vaaran merkit. Aikaisemmista mahdollisista pahoinpitelyistä ei ollut asiassa vastaajan kertomuksen lisäksi muuta selvitystä. Mahdollisia vammoja ei ollut dokumentoitu. Käräjäoikeudessa kuultiin todistajana naapuria, jonka mukaan mies oli ollut luonteeltaan rauhallinen. Naapuri ei ollut kertomansa mukaan nähnyt miehen koskaan lyövän naista.

Tapahtumapäivänä paikalla ollut todistaja puolestaan kertoi nähneensä miehen aiemmin kuristaneen naista kurkusta ja olleen ”oikein väkivaltainen”. Sitä, mitä ”oikein väkivaltainen” tarkoittaa, hän ei täsmentänyt muutoin kuin kertomalla nähneensä miehen kuristaneen naista kurkusta. Nyt tilanne oli hänen mukaansa ollut pahempi kuin ennen ja miehen käyttäytyminen aggressiivisempaa. Todistaja kertoi käsityksensä olleen, että mies tuli tapahtumapäivänä ulkoa takaisin tarkoituksenaan käydä naiseen käsiksi. Mies oli peräytynyt, kun nainen oli aloittanut veitsellä huitomisen, mutta tullut jälleen naista kohti, jos tämä oli laskenut veitsen. Aiemman väkivallan merkitystä ei ratkaisussa analysoitu. Perustelujen ja todistajan lausuntojen välillä on ristiriita, joka johtunee siitä, että myöskään todistajan kertomusta ei ole pidetty siinä määrin luotettavana, että se olisi otettu ratkaisun pohjaksi.²²

Perustelujen toteamus siitä, että miehellä ei ollut asetta, viittaa käsittääkseni kahteen tässä yhteydessä merkitykselliseen seikkaan. Yhtäältä se viitannee tapaan tulkita suhteellisuusperiaatetta hätävarjelussa siten, että aseistamatonta henkilöä vastaan ei ylipäänsä ole lähtökohtaisesti sallittua käyttää asetta. Toisaalta se voi viitata käsitykseen siitä, että väkivalta ilman asetta ei ole kohteen henkeä tai terveyttä vakavasti uhkaavaa. Parisuhdeväkivallan osalta käsitys voidaan kyseenalaistaa.

Hyökkäyksen luonteeseen ei ratkaisussa ole otettu varsinaisesti kantaa, eikä

hen kontrollipyrkimyksiä on suhteellisen tavallinen elementti väkivaltaisessa parisuhteessa. Nyqvistin haastatteleminen naisista osa oli kieltänyt turvakotia lähettämästä kotiin postia, koska mies saattoi lukea ja/tai hävittää sen. Nyqvist 2001 s. 91.

²² Todistaja kertoi eri tavalla alioikeudessa kuin esitutkinnassa.

miehen käyttäytymistä tilanteessa ole arvioitu juridisesti. Ratkaisusta käy ilmi, että hyökkäystä ei ole katsottu tapahtuneen. Tähän viittaavat mm. hovioikeuden käyttämät ilmaisut *hänen ja miehen välisen riitaisuuden ... ryhtynyt hätistelemään miestä asunnosta*, jolloin ”riitaisuus” viittanee suulliseen kiistaan ja nainen näyttäytyy ainoana fyysiseen väkivaltaan aloitteellisena tahona. ”Hätistely” viittaa kielellisesti lähinnä häiritsevään tai kiusalliseen asiaan, jonka nainen halusi läheltään poistaa. Sen on vaikea nähdä viittaavan väkivallan uhkaan. Tapauksessa oli pääosin kyse vastaajan kertomuksen uskottavuudesta. Sen uskottavuutta heikensi se, että nainen muutti kertomustaan esitutkinnan aikana kiistäen ensin syyllistyneensä minkäänlaiseen väkivaltaan. Hän vetosi hätävarjeiluun ja kertoi aiemmista pahoinpitelyistä vasta, kun hänellä oli kuulusteluissa mukana lainopillinen avustaja.

Mikäli naisen – ja silminnäkijätodistajan – kertomusta pidettäisiin uskottavana, miehen käyttäytyminen täyttäisi vähintään lievän pahoinpitelyn ja pahoinpitelyn yrityksen tunnusmerkistön. Niitä vastaan on sallittua puolustautua voimatoimin. Mikäli tapausta olisi arvioitu tältä pohjalta, olisi pohdittavaksi tullut veitsen käyttäminen puolustautumisvälineenä ilman asetta tapahtuvaa pahoinpitelyä tai sen välitöntä uhkaa vastaan. Tätä kautta tuomioistuin olisi kenties päättänyt pohtimaan mm. sitä, kuinka nainen tilanteessa olisi voinut oikeutetusti torjua uhkaavan pahoinpitelyn, miten osapuolten väliset voimasuhteet vaikuttivat tilanteeseen ja mitä keinoja on käytettävissä, jos edes paikalla oleva ulkopuolinen henkilö ei halua/katso aiheelliseksi puuttua tilanteeseen ja/tai kutsua poliisia paikalle.

Voi toisaalta olla, että juuri kuvaus tilanteesta, jossa ulkopuolinen henkilö ei puutu näkemäänsä väkivaltaan tai sen uhkaan, on tehnyt sekä naisen että todistajan kertomuksen epäuskottavaksi. Tämänkaltaisen tilanne ei kuitenkaan ole parisuhdeväkivallasta olevan tutkimustiedon valossa mahdollon: ulkopuolisten on vaikea puuttua kahdenväliseksi asiaksi kokemaansa konfliktiin. Toisaalta alioikeudessa kuultiin todistajana myös naapurua, joka kertoi, ettei ollut nähnyt miehen koskaan lyövän naista ja että mies oli hänen käsityksensä mukaan rauhallinen. Tämänkaltaisille lausumille on vaikea antaa painoarvoa parisuhdeväkivaltaa koskevan tutkimustiedon valossa: väkivalta tapahtuu yksityistiloissa, muiden katseiden ulottumattomissa ja mies voi käyttäytyä muutoin rauhallisesti.

Tapauksessa tulee ilmi myös parisuhdeväkivallalle tyypillinen piirre, jonka merkitystä ja juridista relevanssia on vaikea näyttää toteen. Nainen kertoi, että miehellä oli tapana hermostuessaan kiristellä hampaita ja että ko. tilanteessa hän oli tuntenut itsensä uhatuksi, kun miehen ilme muuttui uhkaavaksi. Naisen mukaan hän tunsu miehen hyvin ja tiesi, milloin tämä muuttuu vaaralliseksi. Tässä tapauksessa kertomuksen osittain vahvasti myös paikalla ollut todistaja, joka kertoi miehen tulleen vauhdilla puolijuoksua sisälle ”kiristellen hampaitaan”.

Väkivaltaisista parisuhteista tutkinut Minna Lahti toteaa, että naiset oppivat parisuhteessa tunnistamaan uhkaavat merkit ja muutokset miehen käyttäytymisessä. Useimmiten merkkien tunnistaminen liittyy mahdollisuuteen välttää väkivalta: ”Poistumalla heti, kun miehet napsauttavat sormiaan, pistävät käteensä nyrkkiin ja katsovat vihaisesti, naiset välttävät joutumisen väkivallan kohteiksi. – – Miehet voivat myös pelata uhkauksilla ja peloilla ja ilmaista aggressiotaan yksinkertaisilla eleillä. Tuskin havaittava ele voi riittää saamaan naiset pelkäämään ja käyttäytymään miehen toivomalla tavalla.”²³

Mikäli tällaiseen käyttäytymisen muutokseen tai ulkopuoliselle merkityksetölmään ilmeeseen, eleeseen tms. vedotaan hätävarjeluteon oikeuttamiseksi, annettaneen sille vain se merkitys, mikä vastaajan kertomukselle ylipäättään annetaan. Jotta tämänkaltaisten seikkojen olisi mahdollista saada juridista relevanssia, tulisi vastaajan kyetä luomaan itsestään uskottava kuva parisuhdeväkivallan uhrina. Toisaalta, vaikka tämä onnistuisikin, lienee vaikeaa kyetä saada tuomioistuinta arvioimaan tämänkaltaisten seikkojen merkitystä, ellei tuomioistuimella ole tutkimustietoa parisuhdeväkivallasta. Tässä tapauksessa vastaajasta ei ilmeisesti välittynyt uskottavan uhrin muotokuva, jolloin hänen kertomuksensa sitä tukeneesta todistajankertomuksesta huolimatta näyttäytyi epäuskottavana eikä oikeudenvastaista hyökkäystä katsottu lainkaan tapahtuneen.

Ratkaisussa *HHO 1994/6278* oli kysymys siinä mielessä tyypillisemmästä parisuhdeväkivaltatilanteesta, että ulkopuolisia henkilöitä ei ollut parin lisäksi läsnä. Lisäksi ko. tilanteessa oli selkeämmin kysymys väkivaltatilanteesta. Nainen oli kertomansa mukaan paennut tapahtumailtana parin yhteisen asunnon keittiöön väkivaltaista miestä. Ennen kuin nainen pakeni keittiöön, vahvassa humalatilassa (2,9 promillea) ollut mies oli lyönyt naista nyrkillä kasvoihin ja puukengällä päähän. Naisen silmälasit olivat rikkoutuneet ja hänen nenästään tuli verta. Mies oli ollut aiemminkin väkivaltainen ja naisen mukaan aiemmin antanut ohjeeksi, että tämän tulee mennä keittiöön, mikäli mies ryhtyy käyttäytymään väkivaltaisesti. Keittiöön mies ei tule. Kun mies nyt tuli keittiöön sinne paenneen naisen perässä, nainen iski kerran oven suussa ollutta miestä tiskipöydältä ottamallaan veitsellä. Mies perääntyi. Nainen seurasi ja iski miestä uudelleen kolme kertaa veitsellä. Nainen kertoi esitutkinnassa: ”Ensimmäisen lyönnin jälkeen päässäni oli ainoastaan ajatus, että minua et enää hakkaa.”

Hovioikeus hyväksyi sellaisenaan alioikeuden perustelut, joissa puolestaan todetaan ainoastaan, että naisen lyöntiä edelsi parin ”keskinäinen riita”.

²³ ”By leaving as soon as men snap their fingers, form fists and offer nasty looks, women avoid being the targets of violent reactions. – – Men can also play with threats and fears, and they can mediate their aggression with simple gestures. A hardly noticeable act can be enough to intimidate women and make them behave the way men want them to.” Lahti, Minna 2001 s. 207, käännös MR.

Naisen on lyödessään voimakkaasti miestä leipäveitsellä vasemmalle puolelle rintaan täytynyt käsittää, että lyönnistä saattaa seurata myös miehen kuolema. Nainen on ymmärtänyt tekonsa ja sen seuraukset, mitä tukee mielen-tilalausunto.

Ratkaisussa todetaan edelleen:

Naisella on ennen lyöntejä ollut sinänsä perusteltu pelko joutua miehen pahoinpitelemäksi: seurustelusuhde on ollut väkivaltainen, jolloin nainen on joutunut miehen väkivallan kohteeksi, mitä tukevat naisen saamat vammat. Kyseisessä tilanteessa nainen on ollut keittiössä, mies seisoj ovella. Asiassa ilmi tulleet em. seikat eivät tue väitettä, että lyönti olisi ollut miehen aloittaman ja naisen käsityksen mukaan välittömästi jatkuvan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön. Kyseessä ei ollut RL 3:6 §:n mukainen hätävarjelutilanne, jota ei siten myöskään voida arvioida RL 3:9 §:n nojalla.²⁴

Tässä tapauksessa miehen käyttäytyminen täyttää edellistä tapausta selkeämmin pahoinpitelyn tunnusmerkistön. Naisen kertomusta ei asetettu kyseenalaiseksi ja pahoinpitelyä osoittivat myös naisen saamat vammat, joiden syntytaapaan ei tosin oteta kantaa. Tästä huolimatta ratkaisussa ei katsottu, että oikeudenvastainen hyökkäys olisi tapahtunut. Veitseniskuja edeltäviä tapahtumia on kuvattu ”keskinäiseksi riidaksi” ja naisella on todettu olleen vain perustelu ”pelko” joutua miehen pahoinpitelemäksi, mikä viittaa siihen, että pahoinpitelyä ei varsinaisesti olisi katsottu vielä tapahtuneen. Myös aiemmasta väkivallasta esitettiin todistajankertomusten avulla selvitystä, mutta sen merkitystä ei ole analysoitu. Toisaalta perustelujen viittaus asianosaisten aseisiin keittiössä viittaa siihen, että oikeudenvastaisen hyökkäyksen olisi jo katsottu päättyneen, vaikka naisen kertomusta tilanteen uhkaavuudesta ei asetettukaan kyseenalaiseksi. Perustelujen sanamuoto viittaa siihen, että tilanteessa pahoinpitelyn uhkaa ei objektiivisin kriteerein katsottu (enää) olleen.

Tapaus olisi antanut myös mahdollisuuden analysoida mahdollista juridista eroa ensimmäisen veitseniskun ja muiden veitseniskujen välillä. Olisi ollut mahdollista esimerkiksi tulkita ensimmäinen lyönti hätävarjelukseksi, sillä sitä oli edeltänyt oikeudeton hyökkäys ja myös uuden hyökkäyksen uhka oli olemassa. Hyökkäys – tulkittiinpa se sitten yhdeksi jatkuvaksi hyökkäykseksi tai uudeksi uhkaavaksi hyökkäykseksi – oli päättynyt ja sen jälkeiset iskut voitaisiin tulkita joko hätävarjelun liioittelukseksi ja/tai tappotahallisuutta osoittaviksi.

Parisuhdeväkivallalle tyypillinen piirre on tässäkin tapauksessa naisen vetoaminen sellaiseen seikkaan miehen käyttäytymisessä, joka hänen tulkintansa mukaan oli merkki vakavasta uhasta, mutta joka voi näyttäytyä juridisessa kon-

²⁴ Lausumat, joiden mukaan ”suhde on ollut väkivaltainen” tai ”suhde on ollut riitainen” tms. ovat tavallisia myös ruotsalaisessa oikeuskäytännössä. Ks. Larsson 2001 s. 12.

tekstissä merkityksettömänä. Nainen tuomittiin erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta kuudeksi vuodeksi vankeuteen.²⁵ Lieventävinä asianhaaroina pidettiin naiseen kohdistunutta väkivaltaa.

Kuvaus tilanteen vaarallisuudesta voi sisältää vastaajan kuvauksen hyökkääjän mielentilasta. Kyse on tältä osin vastaajan kertomuksen uskottavuudesta ja muusta sitä mahdollisesti tukevasta näytöstä, kuten käy ilmi ratkaisusta *KKO 1997:182*. Siinä vastaajan katsottiin toimineen hätävarjelussa. Hyökkäystä, jossa kenellekään ei vielä ollut aiheutunut vammoja, pidettiin siinä määrin vaarallisena, että hyökkääjän ampumista kuolettavasti pidettiin oikeutettuna puolustustekona. Hyökkääjää on korkeimman oikeuden ratkaisussa kuvailtu todistajien kertomuksiin nojaten kertomalla hänen olleen ”sekavassa mielentilassa” ja ”raivoissaan”. Hänen ”mielentilansa” kerrotaan olleen ”sellainen, ettei asetta voinut koettaa ottaa häneltä” ja ilmeensä olleen sellainen ”että tämä aikoi käyttää asetta”.²⁶ Kuvatunkaltaiset seikat ovat siis voineet tukea vastaajan kertomusta tilanteen uhkaavuudesta ja vaarallisuudesta.

1.1.3 Yksittäinen hyökkäys vai sarja hyökkäyksiä?

Hyökkäyksen oikeudenvastaisuutta arvioitaessa otetaan lähtökohtaisesti huomioon vain se hyökkäys, jota vastaan väitetty hätävarjeluteko on suunnattu, ei mahdollisia aiempia hyökkäyksiä. Arviointitapa on jossain määrin pulmallinen pahoinpitelyrikoksissa yleensä ja erityisen pulmallinen parisuhdeväkivaltaan liittyvien tapausten kannalta. Esimerkiksi Frände on todennut pahoinpitelyrikkosten yhteydessä, että voi olla vaikeaa erottaa, onko hyökkäys jo päättynyt vai vetäkö pahoinpitelijä vain henkeä.²⁷

Ongelmallista parisuhdeväkivallan kohdalla on se, että verrattuna esimerkiksi raiskaukseen pahoinpitelyn vahingollisuutta ja vaarallisuutta on vaikeampi osoittaa sen yhden yksittäisen tapauksen yhteydessä, jota hätävarjelun oikeutuksen punninta koskee.²⁸ Väkivallan jatkumon merkitys ja sen vaurioittava vaikutus ei tule esiin. Oikeuskäytännössä on tosin todettu, että hyökkääjän aiempi väkivaltaisuus voidaan ottaa huomioon hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa.²⁹ Parisuhdeväkivaltatapauksissa aiemman väkivaltaisuuden merkityksen arvioiminen edellyttää kuitenkin nähdäkseni tätä laajempaa näkökulmaa. Pelkäs-

²⁵ Yksi hovioikeudenneuvos olisi tuominnut naisen taposta 8 vuodeksi 6 kuukaudeksi vankeuteen. Hän perusteli kantaansa sillä, että asianhaarat eivät olleet erittäin lieventävät eikä välitöntä uhkaa ollut.

²⁶ Olen käsitellyt tapausta myös luvun III jaksoissa 1.1.4 ja 1.2.4.

²⁷ Frände 2004 s. 161.

²⁸ Lausuttu pitää paikkaansa vain silloin, kun raiskaus ei ole osa parisuhdeväkivaltaa.

²⁹ Palaan hyökkääjän aiemman väkivaltaisuuden problematiikkaan luvussa tämän jakson luvussa 2.1.2.

tään sillä, että hyökkääjä on aikaisemminkin käyttäytynyt väkivaltaisesti, ei ole merkitystä. Myös sillä on merkitystä, että aikaisempi väkivalta on ollut parisuhdeväkivaltaa ja että käsiteltävässä tapauksessa hyökkäys on ollut osa tätä parisuhdeväkivaltaa ja kohdistunut samaan henkilöön kuin hyökkääjän aikaisemmatkin hyökkäykset.

Osittain hyökkäyksen luonteen tämänsuuntainen arviointi kytkeytyy hyökkääjän uhkaavuuden ja vaarallisuuden yleiseen arvioimiseen tämän aikaisemman käyttäytymisen perusteella. Parisuhdeväkivalta tuottaa tässä suhteessa erityisiä vaikeuksia, ja hyökkäyksen oikeudenvastaisuuden ja vaarallisuuden arvioiminen vaatisi parisuhdeväkivallan ominaispiirteiden huomioonottamista. Vain äärimmäisen harvassa muussa väkivallan muodossa väkivalta on voinut jatkua samojen henkilöiden välillä useita vuosia.

Hätävarjelukriteereiden tekokeskeinen tulkinta ottaa perin huonosti huomioon parisuhdeväkivallan *kumuloitumisefektiä*: parisuhdeväkivalta koostuu useista, toistuvista pahoinpitelyistä, joista yhdessä muodostuu väkivallan jatkumo. Myös väkivallan fyysiset ja psyykkiset seuraukset koostuvat toistuvien pahoinpitelyjen seurauksista. Seuraukset myös yleensä pahenevat pahoinpitelyjen toistuessa ja väkivallan määrän lisääntyessä.

Pahoinpitelyjen välinen ajanjakso voi vaihdella minuuteista kuukausiin. Jos pahoinpitelyjen välinen ajanjakso on lyhyt, voi jatkumossa olla jopa vaikea erottaa sitä, milloin yksi pahoinpitely loppuu ja toinen alkaa. Pahoinpitelyjen välisenä ajanjaksona saattaa myös esiintyä muunlaista kuin suoranaista fyysistä väkivaltaa: liikkumisen ja kommunikoimisen rajoittamista, suullista uhkailua väkivallasta ym. Tämänkaltaisten seikkojen perusteella uhri voi päätellä, ettei väkivaltatilanne ole vielä päättynyt. Parisuhdeväkivaltaa koskevien tutkimusten perusteella voidaan todeta, että siinä fyysinen, psyykinen ja emotionaalinen väkivalta muodostavat kokonaisuuden, jossa väkivallan eri elementtejä voi olla vaikea erottaa toisistaan. Tämä voi aiheuttaa myös sen, että väkivallan kohteeksi joutunut henkilö kokee väkivallan uhan olevan jatkuvasti läsnä.³⁰

Jos lyöntien välillä on vain muutamia sekunteja, lienee selvää, että kyseessä on useiden lyöntien muodostama yksi hyökkäys, jonka oikeudenvastaisuutta ja vaarallisuutta on arvioitava kokonaisuutena. Pohdittavaksi jää siten kysymys siitä, kuinka pitkä väkivallantekojen välinen ajanjakso voi olla, jotta niitä voitaisiin arvioida yhtenä kokonaisuutena. Mikäli hyväksyttävissä on ajatus, että lyöntien välillä voi olla aikaa enemmän kuin muutamia sekunteja, niin kussakin tapauksessa on arvioitava, oliko kyseessä useiden väkivaltaisten tekojen muodostama, yhtenä kokonaisuutena arvioitava hyökkäys.

Parisuhdeväkivallan osalta ajatus tarkoittaisi sitä, että hyökkäyksen oikeudenvastaisuutta ja vaarallisuutta arvioitaessa voitaisiin ottaa huomioon hätävarjeluksi väitettyä tekoa edeltäneet tapahtumat *väkivallan jatkumona*. Väkivalla-

³⁰ Nyqvist 2001, Husso 2003.

tonta ehkä lyhyttäkin ajanjaksoa ei näin ollen tulkittaisi välttämättä siten, että ”tilanne oli jo rauhoittunut”. Parisuhdeväkivallan olemukseen kuuluu, että väkivalta voi tauon jälkeen jatkaa entistä vakavampana.

Edellä käsitellyissä ratkaisuissa ei ole eksplisiittisesti otettu kantaa siihen, onko hyökkäystä arvioitu yhtenä kokonaisuutena vai onko kutakin tekoa arvioitu yksittäisenä. Tulkitsen ratkaisuissa lähdetyn siitä, että tekoja on arvioitu yksittäisinä. Tällainen tulkintatapa mahdollistaa esimerkiksi sen, että osapuolten asemien muuttuminen tulkitaan hyökkäyksen päättymiseksi sen sijaan, että tilannetta arvioitaisiin yhtenä tekojen ketjuna, jossa asemien muuttuminen merkitsee vain joko tilapäistä taukoa tai vain tekojen luonteen muuttumista.

Kumppaniaan kohtaan väkivaltaisten miesten haastattelututkimuksissa on todettu, että miehet ja väkivallan kohteiksi joutuneet naiset kuvaavat väkivaltaa hyvin eri tavoin. Miehillä on tyypillistä mieltää väkivalta episodimaisiksi, muusta elämästä irrallisiksi, ”yksittäisiksi oikeudettomiksi hyökkäyksiksi”. Niiden välissä on väkivallaton jakso, jolloin myöskään väkivallan uhkaa ei esiinny. Ajattelutapa häivyttää ilmiön kehityksellisen luonteen ja sen seurausvaikutukset perheenjäseniin. Naisille taas on tyypillistä mieltää väkivalta jatkuvasti läsnä olevaksi ilmiöksi, jossa väkivallan uhkaa ja väkivaltaa voi olla vaikea erottaa toisistaan. Kuvaustavat ovat jyrkästi ristiriidassa keskenään.

Hearn on todennut, että yhteiskunnallinen keskustelu parisuhdeväkivallasta pohjautuu miesten väkivaltakonstruktioille.³¹ Nyqvistin mukaan tärkein todiste tästä on parisuhdeväkivallan näkeminen episodimaisena fyysisenä pahoinpitelynä.³² Vastaavasti voidaan herättää kysymys siitä, missä määrin oikeusjärjestelmän (parisuhde)väkivaltaa koskeva keskustelu on pohjautunut ja edelleen pohjautuu miesten väkivaltakonstruktioille?

1.1.4 Hyökkääjän aiemman väkivaltaisuuden merkitys

1.1.4.1 Yleistä aiemmasta väkivaltaisuudesta ja sen merkityksestä

Seuraavaksi käyn läpi sitä, kuinka hyökkääjän aiemman väkivallan merkitystä on suomalaisessa oikeuskäytännössä pohdittu.

Hätävarjelun sallittavuuteen ei lähtökohtaisesti vaikuta se, kenen taholta oikeudeton hyökkäys tapahtuu tai uhkaa tapahtua, vaan ainoastaan hyökkäyksen laatu on ratkaiseva. Oikeuskirjallisuudessa on arvioitu hyökkääjän persoonan

³¹ Samoin Nyqvist 2001 s. 228, Hearn 1998. Hearn painottaakin, että väkivaltaa koskeva miesten puhe ja konstruktiot ovat myös osa yhteiskunnallista keskustelua. Väkivaltaa koskevat selitykset ovat hänen mukaansa osa miehistä vallankäyttöä ja uusintavat voimassaolevia valtasuhteita. Niihin täytyy suhtautua vakavasti. Mts. 144. Väkivaltaa kokeneiden naisten osalta samoin Nyqvist 2001 ja Husso 2003.

³² Nyqvist 2001 s. 228.

vaikutusta mm. toteamalla, että se on otettava huomioon puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa. Esimerkiksi Honkasalo toteaa, että puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa ei voida olla kiinnittämättä huomiota hyökkääjän (ja puolustautujan) persoonaan.³³

Nuutila toteaa hyökkääjän persoonasta, että joissain tapauksissa voidaan soveltaa sananlaskua ”haukkuva koira ei pure”, jonka hän tulkitsee tarkoittavan sitä, että hyökkääjän käytöksestä ja luonteesta voidaan päätellä, että hänen hyökkäyksensä ei ole erityisen vaarallinen. Huomioon on otettava myös hyökkääjän ja puolustautujan käytössä olevat voimavarat. On eri asia puolustautua yksin useita vaarallisia hyökkääjiä vastaan kuin joukolla yhtä pahoinpitelijää vastaan. Hyökkääjän persoona voidaan siis ottaa huomioon.³⁴

Mielenkiintoista on, että Nuutila viittaa ainoastaan tässä kohdassa hyökkääjään, jonka uhri entuudestaan tuntee. Viittaus hyökkääjän *luonteeseen* ja siitä tehtäviin päätelmiin viittaavat läheiseen suhteeseen hyökkääjän ja uhrin välillä. Tällöin hyökkäys ei siis ole välttämättä vaarallinen. Suhteessa edellä parisuhdeväkivallan luonteesta esitettyyn lausumaa voi pitää ongelmallisena. En usko, että Nuutila tässä yhteydessä on pyrkinyt lausumaan käsityksiään parisuhdeväkivallasta ja sen luonteesta. Pikemminkin lausuma viittaa siihen, että hyökkäyksen luonteen arvioimisen viitekehys on julkisella paikalla tapahtuva tuntemattoman hyökkääjän väkivalta. Toisaalta lausuma hyökkäyksestä, joka ei ole erityisen vaarallinen, viittaa nähdäkseni lähinnä aseettomaan väkivaltaan fyysisiltä voimiltaan tasavertaisten henkilöiden välillä. Tällöin hyökkäystä voitaisiin pitää suhteellisen vaarattomana ainakin suhteessa aseelliseen väkivaltaan.

Rikoslain uudet yleiset opit vahvistavat periaatteen, jonka mukaan hyökkääjän persoona voidaan ottaa huomioon. Myös puolustautujan ja hyökkääjän henkilöllä ja niillä olosuhteilla, joissa hyökkäys tapahtuu, on puolustettavuuden arvioinnissa merkitystä. Arvioinnissa voidaan ottaa huomioon puolustautujan ikä, sukupuoli ja fyysinen ero hyökkääjään. Hätävarjelusäännöksen perusteluissa todetaan, että ”hyökkääjän henkilöllä voi olla merkitystä pohdittaessa esimerkiksi velvollisuutta väistää hyökkäys perääntymällä tai pakenemalla. Puolustuksen hyväksyttävyyttä arvioitaessa on siis kiinnitettävä huomio myös olosuhteisiin, jotka tekevät hyökkäyksen ymmärrettäväksi siihen katsomatta, onko seikalla merkitystä arvioitaessa puolustuksen välttämättömyyttä. Joustavuutta voi edellyttää erityisesti tilanteissa, joissa hyökkäys itsessään voisi jäädä subjektiivisista syistä rankaisemattomaksi, esimerkiksi kun hyökkäykseen syyllistyy lapsi, mielisairas, muuten syyntakeeton tai erehdyksen vallassa toimiva”.³⁵

³³ Honkasalo 1965 s. 152–154 ja 156. Ks. myös Majanen 1979 s. 259–272. Majanen esittelee oikeustieteessä siihen asti esitettyjä näkemyksiä, mutta ei ota itse asiaan suoranaisesti kantaa.

³⁴ Ks. Nuutila 1997 s. 288.

³⁵ OM 2003:1 s. 110–117, ks. myös HE 44/2002 vp s. 114–115.

Siteerattu lainaus kuvastaa sitä näkökulmaa, josta käsin hyökkääjän persoonan vaikutusta hätävarjelun oikeutukseen on suomalaisessa oikeuskulttuurissa arvioitu. Yleensä tällöin on tarkasteltu sitä, millaisessa tapauksessa hyökkääjän persoonasta voidaan päätellä hyökkäyksen olevan suhteellisen vaaraton. Tavalisimpana esimerkkinä mainitaan juuri lapsen tai syntykeettoman henkilön hyökkäys.³⁶ Sitä, että hyökkäys olisi keskimääräistä vaarallisempi hyökkääjän persoonasta johtuen, ei ole juurikaan pohdittu. Tällainen tilanne voisi olla kyseessä silloin, kun hyökkääjä on ollut aiemminkin väkivaltainen puolustautujaa kohtaan. Se, ettei tätä aspektia olla juuri pohdittu, johtunee siitä, että hätävarjeluteon implisiittisenä viitekehystenä on tuntemattoman tekemä oikeudeton hyökkäys.

Oikeuskäytännössä on annettu joissakin tapauksissa aikaisemmalle väkivaltaisuudelle merkitystä hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa. Joissakin tapauksissa on hyväksytty hätävarjelun oikeutukseen vaikuttavaksi tekijäksi se, että hyökkääjä on aikaisemminkin joko käyttäytynyt puolustautujaa vastaan väkivaltaisesti tai ollut muutoin väkivaltaisuudestaan tunnettu. Aiempi väkivaltaisuus on siis osoittanut tapahtuneen hyökkäyksen vaarallisemmaksi kuin jos samaan hyökkäykseen olisi syyllistynyt henkilö, jonka aiemmasta käyttäytymisestä puolustautujalla ei olisi tietoa.

Ratkaisun *KKO 1986 II 79* kohteena olleessa tapauksessa oli kyse hyökkääjän aiemmasta väkivallasta, ei kuitenkaan parisuhdeväkivallasta. Väkivaltaisuudestaan tunnettu A oli aamuyöllä tullut B:n asuntoon, jossa vahvasti alkoholin vaikutuksen alainen B oli ollut yhdessä kahden vieraansa kanssa. A oli ryhtynyt pahoinpitelemään toista vieraista pakottaen tämän antamaan hänelle rahaa B:n taikka hänen vieraidensa kykenemättä estämään heitä kaikkia huomattavasti nuorempaa, kookkaampaa ja voimakkaampaa A:ta. B oli pelko- ja kiihtymystilassa, estääkseen pahoinpitelyn jatkumisen ja peläten sen saattavan kohdistua myös häneen itseensä, tahallaan surmannut A:n ampuamalla tätä välikohtauksen aikana panostamallaan haulikolla. Kun B oli tehnyt teon suojellakseen vieraanaan ollutta henkilöä ja itseään A:n oikeudettomalta hyökkäykseltä, hänen katsottiin syyllistyneen hätävarjelun liioitteluna tehtyyn tappoon.³⁷

Alempien oikeusasteiden asiakirjoista ilmenee, että A oli kohta asunnolle saapumisensa jälkeen pahoinpidellyt C:tä lyömällä tätä nyrkillä kasvoihin. A:n ja C:n poistuttua eteiseen B oli ottanut olohuoneen nurkassa olleen jääkaapin ta-

³⁶ Ks. esim. Frände 2001 s. 171, 2004 s. 166 ja Nuutila 1997 s. 288.

³⁷ Tapauksessa B tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta 3 vuoden 6 kuukauden vankeusrangaistukseen. Alemmat oikeusasteet olivat tuominneet B:n erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta 6 vuodeksi vankeuteen. Lieventäväksi asianhaaraksi oli katsottu, että A tapauksesta ilmi käyvällä tavalla oli ”hyvin suuressa määrin ja ratkaisevastikin myötävaikuttanut tapahtumien kulkuun ja omaan kuolemaansa”. Hätävarjelutilannetta alemmissa oikeusasteissa ei tapauksessa sen sijaan katsottu olleen.

kaa haulikon, panostanut sen lukitusta kaapista ottamallaan panoksella ja noin yhden metrin etäisyydeltä ampunut A:ta rintakehän alaosaan.

Paitsi hyökkääjän aiempi väkivaltaisuus myös hyökkääjän fyysinen ylivoimaisuus on otettu ratkaisussa huomioon hätävarjelun oikeutusta arvioitaessa. Samoin perusteluissa huomiota kiinnittää maininta siitä, että puolustautuja oli ollut *pelko- ja kiihtymystilassa* ja pelännyt pahoinpitelyn kohdistuvan myös häneen itseensä. B:hen ei siis tilanteessa (vielä) ollut kohdistunut suoranaista fyysisistä väkivaltaa. Vaikkei tekoa tässä tapauksessa katsottu hätävarjeluksi, hyökkääjän aiempi väkivaltaisuus on siis ilmeisesti osaltaan tehnyt puolustautujan liiallisten voimakeinojen käyttämisen ymmärrettäväksi selittäen hänen pelkotilaansa, jolloin korkein oikeus on soveltanut tekoon anteeksiantoperustetta ja tuominnut hätävarjelun liioitteluna tehdystä teosta.³⁸

Ratkaisun *KKO 1997:182* kohteena olleessa tapauksessa hyökkääjä A oli ruvennut uhkailemaan M:n asunnossa olleita M:ää ja B:tä huutoen heitä kohti fileerausveitsellä. Yksi huitaisu oli M:n mukaan mennyt aivan hänen kurkunsa vierestä. Myöhemmin A oli uhannut tappaa paikalla olleet ja ryhtynyt ampumaan haulikolla. Tappouhkaukset olivat kohdistuneet erityisesti T:hen. Laukausten välillä A oli uhkailujaan jatkaen osoitellut ladatulla haulikolla muita asunnossa olleita, mutta laukaukset hän oli suunnannut lähellä istuneen T:n viereen seinään. Kaikkiaan laukauksia oli neljä. B ja T kertoivat A:n olleen sekavassa mielentilassa, B:n mukaan A oli raivoissaan. M oli kehottanut A:ta panemaan aseensa pois. Kun A oli laukaissut viimeisen laukauksen osittain kohti T:n tuolia, M oli mennyt makuuhuoneeseen, ottanut pienoiskiväärin asekaapista, ladannut sen ja tullut se mukanaan keittiöön. A oli tuolloin nostanut häntä kohden haulikon, jolloin M oli laukaissut pienoiskiväärin A:n rintaa kohti, minkä seurauksena A oli saanut surmansa.

Korkein oikeus totesi, että kysymyksessä olevassa tilanteessa asunnossa olleet M, B ja T olivat A:n uhkailujen, hänen mielentilansa ja hänen ampumiensa laukausten johdosta olleet todellisessa hengenvaarassa. Korkein oikeus katsoi M:n toimineen hätävarjelutilanteessa: *M:llä ei ole A:n laukauksen estämiseksi ollut muuta vaihtoehtoa kuin ampua A:ta.*

Tapauksessa korkein oikeus on noudattanut sitä myös oikeuskirjallisuudessa esiin tuotua vakiintunutta periaatetta, jonka mukaan hengenvaarallisia keinoja on hätävarjelutarkoituksessa sallittua käyttää, jos hyökkäyksen kohteeksi joutu-

³⁸ Kouvolaan hovioikeus on ratkaisussaan 1980/1558 todennut, että puolustautujalla oli ollut hyökkääjän aikaisempi käyttäytyminen huomioon ottaen perusteltu syy olettaa, että hyökkääjän tarkoituksena oli ollut pahoinpidellä tai surmata hänet ja hänen avopuolisonsa. Tapauksessa hyökkääjä oli yrittänyt tunkeutua luvattomasti yksityisasunnon makuuhuoneeseen ja hakannut siinä tarkoituksessa kirveellä lukittuun oveen aukon. Huoneessa ollut henkilö ampui haulikolla oveen tulleen aukon kautta. Hänen katsottiin syyllistyneen hätävarjelun liioitteluna tehtyyn kuolemantuottamukseen, mutta hänet jätettiin RL 3 luvun 9 §:n 1 momentin nojalla rangaistukseen tuomitsematta, koska olosuhteiden katsottiin olleen sellaiset, ettei hän ollut voinut mieltänsä malttaa.

nut on objektiivisin kriteerein arvioituna hengenvaarassa. Hätävarjelukriteerien tiukkuutta tässä suhteessa osoittaa, että tapauksessa alioikeus ja hovioikeus olivat katsoneet, että M oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi olisi ollut välttämätöntä, ja tuominneet M:n hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta. Alemmat oikeusasteet siis olisivat ilmeisesti edellyttäneet, että M olisi A:n nostettua häntä kohden haulikon kyennyt tähtäämään pienoiskiväärin siten, että A olisi laukauksen johdosta ainoastaan loukkaantunut ja tullut siten kyvyttömäksi jatkamaan hyökkäystä ja että M:llä myös olisi ollut käytettävissään riittävästi aikaa kuvatunlaiseen harkintaan.

Korkein oikeus katsoi vastaaja M:n toimineen hätävarjelutilanteessa surma- tessaan haulikolla väkivaltaisesti käyttäytyneen ja niin ikään aseella yksityisasunnossa ammuskelleen A:n. Perusteluissaan korkein oikeus toteaa mm. että

kysymyksessä olevassa tilanteessa asunnossa olleet M, B ja T ovat A:n uhkailujen, hänen mielentilansa ja hänen ampumiensa laukausten johdosta olleet todellisessa hengenvaarassa. M on useita kertoja kehottanut A:ta panemaan aseensa pois. Tilanne on T:n kertoman mukaan koko ajan muuttunut entistä uhkaavammaksi. Tämän vuoksi ja ottaen huomioon M:n uskottavana pidettävän kertomuksen siitä, että hän *oli edellä mainitussa aikaisemmassa tilaisuudessa saanut aseella uhkaamalla A:n rauhoittumaan, M:llä on ollut perusteltu syy hakea ladattu pienoiskivääri.*

Tilanteen vaarallisuutta arvioitaessa on siis otettu huomioon paitsi kyseinen meneillään ollut hyökkäys myös hyökkääjän aiempi käyttäytyminen, mikä on tehnyt hänen esittämiensä uhkausten toteutumisen todennäköisemmäksi. Korkein oikeus toteaa, että M:llä oli ollut tilanteessa perusteltu syy hakea ase, sillä hän oli saanut aiemminkin uhkaavasti käyttäytyneen A:n rauhoittumaan aseella uhkaamalla. Viimeksi mainittu seikka viittaa M:n kertomukseen, jonka mukaan hän oli edellisenä syksynä saanut aseella uhkaamalla ja ilmaan ampumalla A:n rauhoittumaan ja estetyksi tämän tunkeutumisen asuntoonsa. Tätä kertomusta korkein oikeus piti uskottavana. Hyökkääjän aiempi väkivalta viittasi tässä tapauksessa noin puolen vuoden takaisin tapahtumiin. Fyysistä väkivaltaa ei tuolloin ollut M:ään kohdistunut. Korkein oikeus ei pohtinut sitä, olisiko M yhdessä B:n ja T:n kanssa voinut saada A:lta aseensa pois.

Hyökkääjän aikaisempi väkivaltainen käyttäytyminen on siis voitu ottaa huomioon. Edellä selostettu ratkaisu on kuitenkin poikkeuksellinen lopputuloksen osalta. Hätävarjelukynnys on ollut suhteellisen korkea myös tapauksissa, joissa puolustautuja on entuudestaan pelännyt hyökkääjää. Esimerkiksi ratkaisussa *KKO 1992:74* hätävarjelun ei katsottu olleen oikeutettua, vaikka korkein oikeus totesikin, että puolustautuja oli entuudestaan pelännyt hyökkääjää.

B, joka entuudestaan pelkäsi A:ta, oli nähnyt tämän tulevan asuntoon, jossa muun muassa B oli, ja laittanut povitaskuunsa veitsen. A oli käynyt B:n

kimppuun ja lyönyt B:tä kasvoihin. B oli tahallaan surmannut A:n lyömällä tätä povitaskusta ottamallaan veitsellä alavatsaan.³⁹

Hovioikeus selosti edeltäneitä tapahtumia seuraavasti:

B on kertonut, että hän oli istunut S-nimisen henkilön asunnossa keittiön ikkunan edessä olleen pöydän ääressä, kun keittiön ikkunan taakse oli tullut A, jonka kanssa B:llä oli hetkeä aiemmin ollut riitaa. A oli takonut ikkunaa päästäkseen sisälle asuntoon. B oli kieltänyt S:aa avaamasta ovea, koska hän oli pelännyt A:ta. S oli kuitenkin lähtenyt avaamaan ovea ja B oli noussut ylös pöydästä. B oli ajatellut, että A käy hänen kimppuunsa, koska tämä oli ollut pahalla päällä. Tämän vuoksi B oli ottanut keittiön pesualtaasta haarukan ja lusikkalaatikosta hänen siellä näkemänsä veitsen, mitkä esineet B oli pannut päällään olleen takin povitaskuun. A:n päästyä sisälle asuntoon hän oli välittömästi käynyt B:n kimppuun. B oli kuitenkin saanut A:n rauhoittumaan, minkä jälkeen B oli yrittänyt poistua asunnosta yhdessä vaimonsa kanssa. Vaimo oli kuitenkin saanut asunnon ulko-ovella epilepsiakohtauksen, minkä vuoksi hän oli kaatunut maahan. Sisällä asunnossa ollut A oli tullut ulos ja väittänyt, että B oli pahoinpidellyt vaimoaan. A oli tässä yhteydessä painanut B:tä ja tämän vaimoa rakennuksen tiiliseinää vasten lyöden B:tä nyrkillä kaksi kertaa kasvoihin. B on kertonut, että hän oli pannut kätensä povitaskuun ja vetänyt sieltä ensimmäisen käteensä osuneen esineen tuikaten A:ta tällä esineellä. Esine oli ollut B:n S:n lusikkalaatikosta ottama veitsi.

Tarkasteltaessa oikeudenvastaisen hyökkäyksen luonnetta ja hyökkääjän persoonan vaikutusta siihen nousee tarkastelun kohteeksi usein puolustautujan tuntema pelko. Väitetyn puolustusteen tekijän hyökkääjää kohtaan tuntema pelko subjektiivisena kokemuksena ei kuitenkaan riitä täyttämään objektiivisesti arvioitavia hätävarjelun kriteereitä. A:n käyttäytyminen – kaksi iskua nyrkillä kasvoihin – oli toisaalta oikeudeton hyökkäys, jota vastaan on sallittua puolustautua. B oli hieman ennen ko. tapahtumia saanut A:n puhumalla rauhoittumaan ja yrittänyt ensin ratkaista tilanteen poistumalla paikalta. Se, että B:n ei näistä seikoista huolimatta katsottu toimineen edes hätävarjelun liioittelu -tilanteessa, kertoo puolustusteen kriteerien tiukkuudesta. Tässä suhteessa ratkaisu noudattaa vakiintunutta tulkintaa, jonka mukaan aseeton hyökkäystä vastaan ei ole sallittua puolustautua teräasetta käyttäen. Perustelut tosin eivät ota kantaa edellä mainittuihin seikkoihin, sillä korkein oikeus ei ota kantaa hätävarjelutilanteeseen, vaan toteaa, että B on hovioikeuden katsomin tavoin syyllistynyt tappoon. Hovioikeus puolestaan on todennut vain, että ”asiassa ilmitulleet seikat eivät tukenneet B:n väitettä siitä, että hän olisi toiminut hätävarjelutilanteessa”.

³⁹ Vastaaja tuomittiin taposta, mutta tuomittiin RL 3:5,2 §:n nojalla vähimmäisaikaa lyhyempään rangaistukseen. Tämän perusteluina mainitaan teon olosuhteet, A:n väkivaltainen käyttäytyminen B:tä kohtaan ja B:n alentunut kyky arvioida tekoaan vallinneessa tilanteessa. Mielentilatutkimuksen mukaan B oli toiminut täydessä ymmärryksessä, mutta hänen mielentilansa on ollut lähellä täyttä ymmärrystä vailla olevan rajaa.

Ratkaisussa *VHO 2000/1004* vastaajan katsottiin toimineen hätävarjelussa ja häneen kohdistettu syyte taposta hylättiin.⁴⁰ Kysymys oli miesten välisestä väkivallasta, jossa aseena käytettiin ampuma-asetta. Tapauksessa B oli ensin soittanut päihtyneenä aggressiivisen soiton vastaajalle, jolloin tämä oli kehottanut B:tä pysymään omalla tontillaan. Hieman myöhemmin B:n avovaimo C oli soittanut ja varoittanut B:n tulosta. Vastaaja oli mennyt pihalle odottamaan B:tä ja ottanut aseensa mukaansa. B oli tullut autolla pihaan ja autosta noustuaan tullut vastaajan mukaan puukko kädessä tätä kohden ja nostanut käden lyöntiasentoon. Vastaaja oli ampunut B:tä haulikolla vatsaan. Vastaaja kertoi, että hänellä ja B:llä oli ollut aiemminkin riitaisuuksia.

Hovioikeus totesi, että vastaajan kertomus oli selkeä ja johdonmukainen ja sitä tukivat uskottavat todistajankertomukset. Varsinaisista kuolemaan johtaneista tapahtumista pihamaalla oli näyttönä vain vastaajan oma kertomus.

Näin ollen hovioikeus on ottanut tuomion perustaksi sen, että teko on tapahtunut A:n kuvaamissa olosuhteissa ja hänen kertomallaan tavalla. A:n ja todistajien C:n ja D:n yhdenmukaisten kertomusten mukaan B oli erittäin väkivaltainen. – Hovioikeus katsoo, että tilanteen nopean etenemisen ja paniikinomaisuuden vuoksi A:lla ei ole ollut aikaa tähdätä laukaustaan ja A on ampunut vaistonvaraisesti suojellakseen omaa henkeään.

Lisäperusteluina hätävarjelutilanteelle hovioikeus lausui:

B oli kielloista huolimatta tullut A:n asuman talon pihaan ja oli ollut tulossa taloon sisään puukolla varustautuneena. Tapahtumasarja C:n ensimmäisestä soitosta ampumiseen talon rappusilla oli edennyt nopeasti. A oli ollut menossa pois talosta muttei ollut ehtinyt. A oli havainnut puukon B:n kädessä vasta tämän ollessa 2–3 metrin etäisyydellä. A oli ollut tilanteessa, jossa B oli lähestynyt A:ta puukko oikeassa kädessä lyöntiasennossa. A:lla on ollut B:n aikaisempaan menettelyyn nähden ja hänen väkivaltaisen luonteensa tuntien perusteltu syy katsoa olevansa hengenvaarassa. B:n uhka oli tarkoittanut puukon välitöntä käyttämistä. Tällöin A oli vaistonvaraisesti ampunut B:tä suojellakseen itseään B:n aloittamalta oikeudettomalta hyökkäykseltä. Tässä tilanteessa A:lla on ollut oikeus käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka ovat olleet B:n hyökkäyksen torjumiseksi välttämättömiä. Aseen käyttämistä voidaan pitää puolustettavana, koska oli ollut ilmeistä, ettei B muutoin olisi keskeyttänyt hyökkäystään eikä B:llä tuossa tilanteessa ollut ollut pakotietä eteen eikä taakse. Hovioikeus katsoo, että ampuminen oli ollut hyökkäyksen uhkaavuuteen ja tilanteen nopeaan etenemiseen nähden B:n hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön.

Käräjäoikeus oli arvioinut tilanteen toisin. Se oli tuominnut A:n taposta todeten mm., että A oli kokeneena metsästäjänä tiennyt haulikon vaarallisuuden varsin-

⁴⁰ Alioikeus oli tuominnut hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta 5 vuoden vankeusrangaistukseen.

kin lyhyeltä etäisyydeltä. Hän olisi voinut turvallisesti yrittää ampua B:tä jalkoihin tämän tullessa alemmaa häntä kohti. Hätävarjelutilanne oli olemassa, sillä B jo oli aloittanut hyökkäyksen häntä vastaan tullessa kohti puukko kädessä lyöntiasennossa. A:n havaittua B:n tulevan hänellä olisi ollut mahdollisuus joko mennä sisälle taloon tai sen yläkertaan portaita pitkin. Sen sijaan A oli jäänyt ulko-oven sisäpuolelle ja puhumatta tai muutenkaan varoittamatta suoraan ampunut kohti B:tä aiheuttaen tämän kuoleman. Siten lähietäisyydeltä suoraan kohti ampuminen ei ollut ollut hyökkäyksen torjumiseksi ja kotirauhan suojaamiseksi välttämätön A:n käyttäessä tilanteeseen nähden liian voimakasta torjuntakeinoa.

Hovioikeuden ratkaisussa on korostettu tilanteen yllätyksellisyyttä hätävarjeluun oikeuttavana seikkana. A tiesi entuudestaan B:n olevan väkivaltainen, mikä puolsi A:n menettelyä. ”Vaistonvarainen” toiminta viittaa käsittääkseni juuri tilanteen yllätyksellisyyteen. Toisaalta kyseinen termi viittaa mielestäni implisiittiseen käsitykseen (maskuliinisesta) toimijasta, jolle on luonteenomaista itsensä ja omaisuutensa puolustaminen myös väkivaltaan turvautumalla. A:n menettelyä puolsi hovioikeuden mielestä myös se, että A oli ollut poistumassa talosta. Hänellä ei ollut tilanteessa hovioikeuden näkemyksen mukaan pakomahdollisuutta. Muita toisintoimimisvaihtoehtoja, kuten esimerkiksi poliisille soittamista tai muunlaisen avun pyytämistä heti uhkaavan tilanteen tultua A:n tietoon, hovioikeus ei maininnut.

Ratkaisussa *KouHO 1995/44* oli kysymys tapauksesta, jossa mies ampui omakotitalonsa avoimesta ikkunasta sisälle tunkeutumassa olleen ja entuudestaan tuntemansa miehen. Ammuttu mies kuoli. Ennen tunkeutumistaan ikkunasta hyökkääjä oli toisen henkilön välityksellä pyytänyt talon asukasta tulemaan pihalle keskustelemaan, mistä mies oli kieltäytynyt. Tämän jälkeen hyökkääjä oli soittanut itse ovikelloa ja kun hänelle ei ollut ovea aukaistu ovea, hän oli hakannut ja potkinut sitä. Hän oli kiivennyt oven viereisestä ikkunasta sisälle siten, että hänen ylävartalonsa oli ollut sisällä vyötärön korkeudelta, kun hänet ammuttiin. Hovioikeus katsoi ampumisen olleen hätävarjelussa tehty. Hovioikeus piti uskottavana vastaajan kertomusta siitä, että hyökkääjällä oli ollut kädessään ase ja piti tätä ratkaisevana seikkana tilanteen arvioinnin kannalta. Hovioikeus toteaa ratkaisunsa perusteluissa mm., että ottaen huomioon hyökkääjän menettely vastaajan asunnolla ja hyökkääjän henkilöstä esitetty selvitys, vastaajan väite aseiden olemassaolosta ei ole epäuskottava. Hyökkääjän henkilöstä esitetty selvitys viittaa hyökkääjän aiemmista väkivaltarikoksista esitettyyn selvitykseen.⁴¹

⁴¹ Alioikeus oli tullut asiassa samaan lopputulokseen. Korkein oikeus ei myöntänyt asiassa valituslupaa.

1.1.4.2 Parisuhdeväkivalta ja aiemman väkivaltaisuuden merkitys

Hyökkääjän aiempi väkivaltaisuus on siis voitu ottaa huomioon hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa puolustautujan käyttäytymistä oikeuttavana tai selittävänä tekijänä. Väkivalta on voinut kohdistua vastaajaan aiemmissa yhteyksissä tai hyökkääjän väkivaltainen käyttäytyminen on voinut olla vain vastaajan tiedossa. Mikäli hyökkäyksen luonnetta arvioitaessa voidaan sen vaarallisuutta lisäävänä tekijänä ottaa huomioon hyökkääjän aiempi väkivaltainen käyttäytyminen *yleensä*, on selvää, että se on sallittua ottaa huomioon myös, jos hyökkääjän aikaisemmat hyökkäykset ovat kohdistuneet nyt kohteena olevaan henkilöön tai henkilöihin. Näin ollen hyökkäyksen luonnetta ja sen vaarallisuutta arvioitaessa voitaisiin ottaa huomioon aikaisempi väkivalta myös silloin, kun se on ollut parisuhdeväkivaltaa. Seuraavassa tarkastelen esimerkkejä siitä, kuinka parisuhdeväkivaltaa on tässä valossa arvioitu.

Ratkaisussa *HHO 1994/5018* oli kysymys naisesta, joka oli iskenyt avomiestään kerran hedelmäveitsellä rintaan. Naisen kertomuksen mukaan mies oli pahoinpidellyt häntä kuukausittain useiden vuosien ajan. Nainen esitti kaksi lääkärintodistusta aiemmin miehen pahoinpitelyn seurauksena saamistaan vammoista. Lisäksi hän esitti lääkärintodistuksen, jonka mukaan hän sairasti MS-tautia. Hänen liikkumisensa oli epävarmaa ja kömpelöä ja hänen käsivoimansa olivat heikot pysyvän toimintakyvyn rajoituksen takia. Tapahtumapäivänä mies oli naisen kertomuksen mukaan tullut kotiin vahvassa humalatilassa ja aggressiivisena. Hänen kasvonsa olivat olleet veressä, sillä hän oli hieman ennen tuloaan pahoinpidellyt ulkopuolisen henkilön. Nainen kertoi, että hän otti veitsen käteensä, kun mies oli tulossa hänen kimppuunsa, ja hänen tarkoituksensa oli torjua pahoinpitely. Puolustus oli esittänyt myös toissijaisen skenaarion, jonka mukaan mies oli saattanut oman painonsa voimasta naisen kimppuun käydessään saada veitsen rintaansa. Naiselle ei tullut tilanteessa vammoja.

Alioikeus arvioi tapahtumia ja naisen kertomusta toteamalla, että vamman sijaintipaikka, haavan syvyys ja suunta puhuvat sen puolesta, että kyseessä on ollut lyönti, eikä mies ole voinut kaatua veitseen. Naisella ei ollut vammoja. Mies oli ollut vahvassa humalatilassa. Asiassa oli tosin selvitetty, että mies oli ollut humalassa väkivaltainen. Oikeus katsoi, että lyöminen ei ollut ollut välttämätöntä miehen aloittaman oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi. Lyönti oli ollut sen kaltainen, että miehen kuolema oli ollut sen varsin todennäköinen seuraus. Nainen tuomittiin taposta kahdeksan vuoden ja kuuden kuukauden pituiseen vankeusrangaistukseen. Hovioikeus hyväksyi ratkaisun perusteluineen.

Sitä, millainen merkitys miehen aiemmalla väkivaltaisuudella oli naisen tekemään arvioon häntä uhkaavasta vaarasta, ei ole ratkaisussa pohdittu. Tapauksessa on ilmeisesti pidetty naisen kertomusta epäuskottavana, vaikka asiaa ei ole eksplisiittisesti ratkaisun perusteluissa tuotu esiin. Naisen kertomuksen

merkitystä korostaa se, että hän ei ollut saanut tilanteessa vammoja, minkä on ilmeisesti katsottu osoittaneen, että mies ei ollut häntä tuossa tilanteessa (vielä) pahoinpidellyt. Vammojen puuttuminen ei tietenkään kerro siitä, oliko pahoinpitelyn *uhka* tilanteessa välitön, mutta tätäkään seikkaa ei ole ratkaisussa pohdittu. Tässä suhteessa erityisesti miehen hieman ennen ratkaisun kohteena olleita tapahtumia tekemä ulkopuolisen henkilön pahoinpitely olisi antanut aiheen pohtia myös sen merkitystä tilanteen vaarallisuuden ja hyökkäävyyden kannalta. Tapauksessa olisi myös ollut perusteltua ottaa huomioon asianosaisten välinen ilmeisen huomattava ero fyysisissä voimissa ja vastaajan ilmeinen vaikeus paeta asunnosta. Nyt nainen näyttäytyy ratkaisun perustelujen valossa viimeimmän väkivallan osalta aktiivisena osapuolena. Häneen aiemmin kohdistunut väkivalta ja ko. tilanteessa kohdistunut väkivallan uhka muuttuvat näkymättömmiksi.

Hyökkäyksen luonnetta on siis tapauksessa arvioitu myös uhrin saamien vammojen perusteella. Hyökkäyksen uhrin saamalla vammoilla ei kuitenkaan tulisi olla merkitystä puolustusteon tarpeellisuutta arvioitaessa silloin, kun ennen puolustustekoa tapahtunut henkeen tai terveyteen kohdistunut oikeudenvastainen hyökkäys tai sen välitön uhka voidaan todeta. Mikäli ilman asetta tehtyä hyökkäystä ei pidetä oikeudettomana hyökkäyksenä ennen kuin uhri on jo saanut vammoja, asetetaan hätävarjeluun vetoavat vastaajat eriarvoiseen asemaan pelkästään sillä perusteella, käyttikö hyökkääjä asetta. Tämä on luonnollinen ja kenties tavoiteltukin seuraus hätävarjeluopin suhteellisuusperiaatteen mukaisesta tulkinnasta. On kuitenkin erotettava toisistaan sen arvioiminen, onko vastaajaan kohdistunut oikeudeton hyökkäys, ja sen arvioiminen, millaisia keinoja vastaaja on hyökkäyksen torjumiseksi käyttänyt.

On siis myös mahdollista, että parisuhdeväkivaltaa ei ole ratkaisussa arvioitu lainkaan, sillä sitä koskeva diskurssi puuttuu. Juridisesti aiemman väkivallan näkymättömyys on merkinnyt sitä, että oikeudettoman hyökkäyksen arvioinnista jää puuttumaan elementti, joka voisi vaikuttaa asian ratkaisuun. Voidaan myös arvioida diskurssin puuttumisen syitä. Yhtenä vaihtoehtona voi olla se, että vastaajan kertomusta aiemmasta väkivallasta ei ole pidetty siinä määrin uskottavana, että se olisi vaatinut kommentointia. Toisaalta voi olla niin, että tekoa edeltäneellä parisuhdeväkivallalla ei ole katsottu olleen merkitystä käsiteltävänä olleen tapauksen kannalta. Tällainen tulkinta on ollut mahdollinen silloin, kun tekoa on tarkasteltu pistemäisesti. Tällöin sitä edeltänyttä väkivaltaa ei ilmeisesti ole pidetty sellaisena seikkana, joka olisi vaikuttanut uusimman hyökkäyksen vaarallisuuden ja/tai uhkaavuuden arvioimiseen. Tällaisen tarkastelun on ilmeisesti mahdollistanut esimerkiksi se, että vastaajalle ei ollut syntynyt vammoja väitetyn uusimman hyökkäyksen seurauksena. Mikäli tällaisessa tapauksessa parisuhdeväkivaltaa ei pidetä luonteeltaan vakavana sillä tavoin, että sen uhka tekisi väitetyn puolustusteon oikeutetuksi tai anteeksiannettavaksi, voi tuomioistuin tulkita tilannetta siten, että tekoon ei sovelleta oikeuttamis-

eikä anteeksiantoperustetta, eikä vastaajaan kohdistunut väkivalta käy ratkaisusta ilmi.⁴²

Sosiaalisena käytäntönä parisuhdeväkivaltadiskurssin puuttuminen merkitsee parisuhdeväkivallan sivuuttamista. Oikeusjärjestelmä tulee näin vahvistaneeksi sitä sosiaalista käytäntöä, jonka mukaan parisuhdeväkivalta kuuluu pikemminkin yksityiseen kuin julkiseen piiriin ja on osoitus pikemminkin perheen tai parin ongelmista kuin juridisesti merkityksellisestä seikasta. Mikäli sitä pidettäisiin vakavana kohteensa henkeä tai terveyttä uhkaavana väkivaltana, olisi tuskin mahdollista sivuuttaa sen olemassaoloa hyökkäyksen luonteeseen vaikuttavalla tavalla.

1.1.5 Yhteenvetoa

Hätävarjelussa tehdyn teon tulee olla tehty puolustustarkoituksessa oikeudetonta hyökkäystä vastaan.⁴³ Hyökkäyksen täytyy uhata konkreettisesti suojeltavaa oikeushyvää.⁴⁴ Konkreettinen uhka voi olla esimerkiksi lyöntiin kohotettu käsi. Puolustustekoa on pidettävä kokonaisuutena ottaen puolustettavana, kun otetaan huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, puolustautujan ja hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet. Se, että hyökkäyksen kohteeksi joutunut henkilö on itse provosoinut hyökkäyksen, ei lähtökohtaisesti poista hätävarjelu-oikeutta. Poikkeuksena lienee vain se tilanne, jossa henkilö on ärsyttänyt henkilöä päästäkseen käyttämään tätä vastaan hätävarjelua. Hätävarjelussa käytettävien voimatoimien on oltava puolustettavia suhteessa oikeudettoman hyökkäyksen vaarallisuuteen ja vahingollisuuteen. Parisuhdeväkivalta pitää sisälleen tekoja, jotka täyttävät oikeudettoman hyökkäyksen kriteerit. Teot ovat yleensä vähintään lievän pahoinpitelyn, pahoinpitelyn tai törkeän pahoinpitelyn tunnusmerkistön täyttäviä tekoja.

⁴² Anteeksiantoperusteista lähemmin luvussa IV.

⁴³ Näin on todennut jo Alanen vuonna 1925 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Alanen 1925 s. 101–102 ja s. 122. Edellytys on säilynyt ennallaan 1.1.2004 voimaan tulleessa säännöksessä. Siinä myös käytetään edelleen sanaa ”hyökkäys”, vaikka joidenkin lainsäädäntöehdotuksista annettujen lausuntojen mukaan voitaisiin jo siirtyä muunlaiseen terminologiaan, kun säännöksen soveltamisalaa ei rajata sillä kriteerillä, mitä oikeushyvää suojataan. Lausunnoista ks. Ohisalo 2002.

⁴⁴ Honkasalo katsoo, että joissakin tapauksissa myös passiivisena pysyttelevä voi muodostaa sellaisen uhan, että hätävarjeluna on sallittua tekijän pakottamiseksi toimintaan. Ks. lähemmin Honkasalo 1965 I s. 147. Majasen mukaan hyökkäykseksi voidaan katsoa vain passiivisena pysyttelevä tilanteessa, jossa henkilöllä on erityinen toimintavelvollisuus eli jossa vastuu laiminlyönnillä aiheutetusta rikoksesta rinnastuu aktiiviseen tekemiseen. Varsinaiseksi laiminlyöntirikokseksi luonnehdittava passiivisuus ei sen sijaan oikeuttaisi voimakeinoihin RL 3:6:n mukaan. Majanen 1979 s. 43–45. Koskinen on vastaväittäjän lausunnossaan kritisoinut kantaa toteamalla, että varsinaisten ja epävarsinaisten laiminlyöntirikosten erottelu on monesti hyvin ongelmallista, joten tälle erottelulle ei ehkä ole syytä antaa ratkaisevaa merkitystä hätävarjelutilanteen arvostelun kannalta. Nuutila katsoo, että hätävarjelua voi käyttää rangaistavaa laiminlyöntiä vastaan. Nuutila 1997 s. 285. Samoin Frände. Frände 1999 s. 72 ja 2004 s. 160.

Parisuhdeväkivallassa oikeudeton hyökkäys on useimmiten aseeton. Aseistamatonta henkilöä vastaan ei vakiintuneen tulkinnan mukaan ole lähtökohtaisesti sallittua käyttää asetta. Tässä kohtaa tulkinta on parisuhdeväkivallan osalta ongelmallinen, sillä se viittaa käsitykseen siitä, että väkivalta ilman asetta ei ole kohteen henkeä tai terveyttä vakavasti uhkaavaa. Parisuhdeväkivallan osalta käsitys voidaan kyseenalaistaa. Myös aseeton väkivalta voi olla vakavaa, jopa kuolemaan johtavaa, väkivaltaa.

Oikeuskäytännössä parisuhdeväkivallan osalta on voitu todeta, että hyökkäystä ei ole pidetty (vielä) riittävän vaarallisena. Toisaalta on voitu katsoa, että hyökkäystä ei ollut riittävässä määrin aloitettu tai että väitetty hyökkäys oli jäänyt uhkauksen tasolle. Uhkausta tai vastaajan käsityksen mukaan uhkaavaa tilannetta ei ole pidetty riittävän konkreettisena. Aloitettu hyökkäys on tavallisesti ollut pahoinpitelyksi tai törkeäksi pahoinpitelyksi arvioitava teko. Hätävvarjeluväitteen arvioinnissa onkin usein pitkälti kyse vastaajan kertomuksen uskottavuuden arvioinnista. Parisuhdeväkivallan osalta seikka näyttäytyy ongelmallisena, sillä vastaajan kertomukseen oikeudettomasta hyökkäyksestä ja/tai sen uhkaavuudesta sisältyy usein seikkoja, jotka eivät lähtökohtaisesti saa juridista relevanssia.⁴⁵ Kun hyökkääjän käyttäytymisen muutokseen tai ulkopuoliselle jopa merkityksettömään ilmeeseen, eleeseen tms. vedotaan tilanteen uhkaavuuden osoittamiseksi ja siten hätävarjeluteon oikeuttamiseksi, annettaneen sille vain se merkitys, mikä vastaajan kertomukselle ylipäättään annetaan. Jotta tämänkaltaisten seikkojen olisi mahdollista saada juridista relevanssia, tulisi vastaajan kyetä luomaan itsestään uskottava kuva parisuhdeväkivallan uhrina. Toisaalta, vaikka tämä onnistuisikin, lienee vaikeaa saada tuomioistuinta edes arvioimaan tämänkaltaisten seikkojen merkitystä, ellei tuomioistuimella ole tutkimustietoa parisuhdeväkivallasta.

Hyökkäyksen oikeudenvastaisuutta arvioitaessa otetaan lähtökohtaisesti huomioon vain se hyökkäys, jota vastaan väitetty hätävarjeluteko on suunnattu, ei mahdollisia aiempia hyökkäyksiä. Arviointitapa on jossain määrin pulmallinen pahoinpitelyrikoksissa yleensä ja erityisen pulmallinen parisuhdeväkivaltaan liittyvien tapausten kannalta. Pahoinpitelyn vahingollisuutta ja vaarallisuutta on vaikeampi osoittaa sen yhden yksittäisen tapauksen yhteydessä, jota hätävarjelun oikeutuksen punninta koskee.⁴⁶

Oikeuskäytännössä on todettu, että hyökkääjän aiempi väkivaltaisuus voidaan ottaa huomioon hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa.⁴⁷ Parisuhdeväkivaltatapauksissa aiemman väkivaltaisuuden merkityksen arvioiminen edellyttää kuitenkin nähdäkseni tätä laajempaa näkökulmaa. Merkitystä ei ole pelkästään sil-

⁴⁵ Palaan uskottavan uhrin problematiikkaan luvun VI jaksossa 3.

⁴⁶ Lausuttu pitää paikkaansa vain silloin, kun raiskaus ei ole osa parisuhdeväkivaltaa.

⁴⁷ Palaan hyökkääjän aiemman väkivaltaisuuden problematiikkaan luvussa tämän jakson luvussa 2.1.2.

lä, että hyökkääjä on aikaisemminkin käyttäytynyt väkivaltaisesti. Myös sillä on merkitystä, että aikaisempi väkivalta on ollut parisuhdeväkivaltaa ja että käsiteltävässä tapauksessa hyökkäys on ollut osa tätä parisuhdeväkivaltaa ja kohdistunut samaan henkilöön kuin hyökkääjän aikaisemmatkin hyökkäykset.

Osittain hyökkäyksen luonteen tämänsuuntainen arviointi kytkeytyy hyökkääjän uhkaavuuden ja vaarallisuuden yleiseen arvioimiseen tämän aikaisemman käyttäytymisen perusteella. Parisuhdeväkivalta tuottaa tässä suhteessa erityisiä vaikeuksia ja hyökkäyksen oikeudenvastaisuuden ja vaarallisuuden arvioiminen vaatisi parisuhdeväkivallan ominaispiirteiden huomioonottamista. Vain äärimmäisen harvassa muussa väkivallan muodossa väkivalta on voinut jatkaa samojen henkilöiden välillä useita vuosia. Myös väkivallan fyysiset ja psyykkiset seuraukset koostuvat toistuvien pahoinpitelyjen seurauksista. Seuraukset myös yleensä pahenevat pahoinpitelyjen toistuessa ja väkivallan määrän lisääntyessä.

Hätävarjelukriteereiden tulkinnassa ei ole otettu juurikaan huomioon parisuhdeväkivallan kumuloitumisefektiä. Siinä väkivalta koostuu useista, toistuvista pahoinpitelyistä, joista yhdessä muodostuu *väkivallan jatkumo*. Pahoinpitelyjen välisenä ajanjaksona voi esiintyä muunlaista kuin suoranaista fyysistä väkivaltaa: liikkumisen ja kommunikoimisen rajoittamista, uhkailua lisäväkivallasta ym. Tämänkaltaisten seikkojen perusteella väkivallan kohteena oleva henkilö voi tehdä johtopäätöksen siitä, ettei väkivaltilanne ole vielä päättynyt, vaikka juuri sillä hetkellä fyysistä väkivaltaa ei esiinny.

Hyökkäyksen oikeudenvastaisuutta ja vaarallisuutta on arvioitava kokonaisuutena silloin, kun useiden lyöntien välillä on vain lyhyt aika, kenties vain muutamia sekunteja. Tällöin on selvää, että kyseessä on useiden lyöntien tms. muodostama yksi hyökkäys. Pohdittavaksi jää kuitenkin kysymys siitä, kuinka pitkä väkivallantekojen välinen ajanjakso voi olla, jotta väkivaltaa voitaisiin arvioida yhtenä kokonaisuutena, yhtenä hyökkäyksenä. Mikäli voidaan hyväksyä, että lyöntien välillä voi olla aikaa enemmänkin kuin muutamia sekunteja, niin kussakin tapauksessa on arvioitava, oliko kyseessä useiden väkivaltaisten tekojen muodostama, yhtenä kokonaisuutena arvioitava hyökkäys. Parisuhdeväkivallan osalta se tarkoittaisi sitä, että hyökkäyksen oikeudenvastaisuutta ja vaarallisuutta arvioitaessa voitaisiin ottaa nykyistä laajemmin huomioon hätävarjeluksi väitettyä tekoa edeltäneet tapahtumat. Niitä arvioitaisiin tällöin väkivallan jatkumona.

Oikeuskäytännössä parisuhdeväkivallan osatekoja on arvioitu pikemminkin yksittäisinä. Tällainen tulkintatapa on mahdollistanut esimerkiksi sen, että osapuolten asemien muuttuminen, esimerkiksi selän kääntäminen, on tulkittu hyökkäyksen päättymiseksi. Asemien muuttumista voidaan kuitenkin tarkastella myös väkivallan jatkumon valossa, osana tekojen ketjua. Tällöin asianosaisten asemien muuttuminen voi tarkoittaa myös tilapäistä taukoa väkivallassa tai tekojen luonteen muuttumista.

Se, kenen taholta oikeudeton hyökkäys tapahtuu tai uhkaa tapahtua, ei lähtökohtaisesti vaikuta hätävarjelun sallittavuuteen. Ratkaiseva tekijä on hyökkäyksen laatu. Hyökkääjän, samoin kuin puolustautujan, persoona on kuitenkin otettava huomioon puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa. Rikoslain yleisiä oppeja koskeva hallituksen esitys vahvistaa tämän periaatteen. Perusteluissa mainitaan, että tarpeellisen puolustusteen arvioinnissa voidaan ottaa huomioon esimerkiksi puolustautujan ikä, sukupuoli ja fyysinen ero hyökkääjään.⁴⁸

Hyökkääjän aikaisemmalle väkivaltaisuuksille on tämän tutkimuksen aineiston perusteella oikeuskäytännössä voitu antaa merkitystä hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa. Joissakin tapauksissa on hyväksytty puolustusteen tarpeellisuuteen vaikuttavaksi tekijäksi, että hyökkääjä on aikaisemmin ollut puolustautuvaa henkilöä kohtaan väkivaltainen tai ollut muutoin väkivaltaisuuksistaan tunnettu. Aiempi väkivaltaisuus on voinut osoittaa tapahtuneen hyökkäyksen vaarallisemmaksi kuin jos siihen olisi syyllistynyt henkilö, jonka aiemmasta käyttäytymisestä puolustautujalla ei olisi ollut tietoa. Tällöin ei kuitenkaan ole ollut kyse parisuhdeväkivallasta.

Väkivalta on voinut kohdistua vastaajaan aiemmin ja muissa olosuhteissa tai hyökkääjän väkivaltainen käyttäytyminen on voinut olla ainoastaan vastaajan tiedossa ilman, että häneen itseensä olisi kohdistunut hyökkääjän taholta väkivaltaa. Mikäli hyökkäyksen luonnetta arvioitaessa voidaan sen vaarallisuutta lisäävänä tekijänä ottaa huomioon hyökkääjän aiempi väkivaltainen käyttäytyminen *yleensä*, on selvää, että se on sallittua ottaa huomioon myös, jos hyökkääjän aikaisemmat hyökkäykset ovat kohdistuneet nyt kohteena olevaan henkilöön tai henkilöihin. Näin ollen hyökkäyksen luonnetta ja sen vaarallisuutta arvioitaessa voidaan ottaa huomioon aikaisempi väkivalta myös silloin, kun se on ollut parisuhdeväkivaltaa.

Hyökkäyksen luonnetta on joskus arvioitu myös uhrin saamien vammojen perusteella. Niillä ei kuitenkaan tulisi olla merkitystä puolustusteen oikeuttamista harkittaessa, mikäli voidaan todeta ennen puolustustekoa tapahtunut hengen tai terveyden kohdistunut oikeudenvastainen hyökkäys tai sen välitön uhka. Mikäli ilman asetta tehtyä hyökkäystä ei pidetä oikeudettomana hyökkäyksenä ennen kuin väkivallan kohde on tilanteessa jo saanut vammoja, asetetaan hätävarjeluun vetoavat vastaajat eriarvoiseen asemaan pelkästään sillä perusteella, oliko hyökkäys tehty asetta käyttäen vai ilman asetta. Tämä on luonnollinen ja kenties tavoiteltukin seuraus hätävarjeluopin suhteellisuusperiaatteen mukaisesta tulkinnasta. On kuitenkin erotettava toisistaan sen arvioiminen, onko vastaajaan kohdistunut oikeudeton hyökkäys, ja sen arvioiminen, millaisia keinoja vastaaja on hyökkäyksen torjumiseksi käyttänyt.

Kun on arvioitu oikeudetonta hyökkäystä, joka on ollut osa parisuhdeväkivaltaa, ei parisuhdeväkivaltaa ole ratkaisussa välttämättä arvioitu lainkaan. Pel-

⁴⁸ HE 44/2002 vp s. 114–115.

kästään perusteluja lukemalla ei tällöin pysty päättämään edes sitä, että tapaus on liittynyt parisuhdeväkivaltaan. Sitä koskeva diskurssi on siis puuttunut. Juridisesti aiemman väkivallan näkymättömyys on merkinnyt sitä, että oikeudettoman hyökkäyksen arvioinnista on jäänyt puuttumaan elementti, joka olisi kenties voinut vaikuttaa asian ratkaisuun.

1.2 YLEISTÄ HÄTÄVARJELUN AIKARAJOISTA

1.2.1 Milloin oikeus hätävarjeluun alkaa?

Hätävarjeluteon oikeutusta arvioidaan myös sen mukaan, missä vaiheessa väitetty puolustautuja toimi. Ennen hyökkäystä preventiivisesti tehdylle teolle ei oikeusjärjestelmässämme olla annettu oikeuttamisperustetta, ei liioin hyökkäyksen jälkeen tehdylle teolle. Jotta hätävarjeluoikeus aktualisoituisi, oikeudettoman hyökkäyksen on oltava joko jo aloitettu tai vähintään välittömästi (kohta päätä) uhkaava. Sen täytyy muodostaa konkreettinen vaara suojeltavalle oikeushyville.⁴⁹

Hätävarjeluoikeuden antaa jo hyökkäys, joka on yrityksen asteella. Esimerkiksi pahoinpitelyn yritystä vastaan on sallittua käyttää hätävarjelua. Tähän viittaa esimerkiksi se oikeuskirjallisuudessa esitetty näkemys, jonka mukaan lyöntiin kohotettu käsi on hätävarjelutekoon oikeuttava oikeudeton hyökkäys.⁵⁰ Siihen, antaisiko rikoksen valmistelu oikeuden käyttää hätävarjelua, on oikeuskirjallisuudessa suhtauduttu torjuvammin, vaikka se joissakin tapauksissa onkin katsottu mahdolliseksi.⁵¹ Preventiivistä hätävarjeluoikeutta ei sen sijaan ole hyväksytty. Uhkaus oikeudettomasta hyökkäyksestä tai sen vaara ei siis ole riittävä, ellei asianhaaroista in casu voida päätellä, että kysymyksessä todella on uhkauksen toteuttaminen välittömästi sen esittämisen jälkeen tai muuten välittömästi konkretisoituva vaara. Majanen ilmaisee saman asian lausumalla, että kohta päätä uhkaavuus merkitsee ajallisesti hyvin läheistä hyökkäyksen uhkaa ja että kysymyksessä ei voi olla uhka hyökkäyksestä kaukaisemmassa tulevasuudessa.⁵²

⁴⁹ Hallituksen esityksessä 44/2002 vp ei enää luetella oikeushyviä, joiden suojelemiseksi hätävarjelu olisi sallittu. Siinä on katsottu, että suhteellisuus/puolustettavuus -punninta antaa riittävästi eväitä sen harkitsemiseen, oliko hätävarjeluteko juuri ko. tilanteessa sallittu. Aikarajan alkuvaiheeseen uudistettu sanamuoto ei tuo muutosta.

⁵⁰ Esim. Frände 2004 s. 157.

⁵¹ Honkasalon mukaan valmistelua vastaan voi käyttää hätävarjelua, jos vaara on riittävän aktuaalinen. Honkasalo 1965 s.150. Majanen on ilmeisesti hyväksynyt Honkasalon kannan lausueksaan, ettei kirjallisuudessa esitettyihin näkökohtiin ole paljoakaan lisättävää. Majanen 1979 s. 49. Nuutilan mukaan rikoksen valmistelua vastaan ei pääsääntöisesti saa käyttää hätävarjelua. Sen sijaan esimerkiksi varotoimena vartioitavaan tilaan asetettu ansa täyttää hätävarjelun kriteerit vain, mikäli se toimii vasta hyökkäyksen hetkellä ja kohdistuu vain hyökkääjään. Nuutila 1997 s. 285.

⁵² Majanen 1979 s. 50.

Voimatoimien käyttäminen on aina viimesijainen keino. Taustalla on siis ajatus siitä, että vaikka uhka hyökkäyksestä tulevaisuudessa olisi hyvinkin konkreettinen, antaa tilanne hyökkäyksen kohteelle aikaa toimia muulla tavoin kuin käyttämällä voimatoimia sen torjumiseksi. Lähtökohtana on voimatoimien viimesijaisuus ja kaikkia koskeva edellytys väkivallan välttämisestä. Yleisten opien perusteluissa asia ilmaistaan siten, että ”pelkkä uhkaus ei vielä riitä, ellei olosuhteiden perusteella ole pääteltävissä, että uhkausta ollaan tuota pikaa panemassa toimeen. Oikeus hätävarjeluun kestää nykyiseen tapaan niin kauan kuin hyökkäys jatkuu tai hyökkääjän käyttäytymisestä voi päätellä että uusi oikeudenloukkaus uhkaa”.⁵³

Hätävarjelun käyttäjän omaa subjektiivista käsitystä hyökkäyksen välittömästä uhkaavuudesta ei ole pidetty määräävänä, vaan on katsottu, että hyökkäyksen uhkaavuutta tulee arvioida objektiivisin kriteerein.⁵⁴ Objektiivisia kriteerejä voivat olla esimerkiksi hyökkääjän mahdollisesti käyttämä ase, aiemmin esittämät uhkaukset, aiemmat teot ja niiden motiivi jne. Niiden perusteella voidaan arvioida, olisiko ”keskivertoihminen” voinut oikeutetusti reagoida siten kuin niiden takia puolustautumaan ryhtynyt henkilö. Majasen tavoin on todettava, että huolimatta pyrkimyksestä hahmotella kriteereitä uhan konkreettisuudelle, tuomioistuimen ratkaisu jää aina riippumaan kunkin yksittäisen tapauksen olosuhteista. Myös hallituksen esityksen perusteluista välittyy tapauskohtaisen harkinnan suuri merkitys.

Suomalainen oikeuskäytäntö on suhtautunut pidättyvästi hätävarjelun oikeuksen aikarajojen laajentamiseen sekä hätävarjelu-oikeuden alkamisen että sen päättymisen suhteen. Toisaalta niissä tapauksissa, joissa hätävarjelu-oikeutta ei ole vielä/enää katsottu olleen, on aikarajojen ylittäminen katsottu usein siinä määrin ymmärrettäväksi, että tapaukseen on joko sovellettu privilegioitua tunnusmerkistöä tai rangaistusasteikko on alitettu.⁵⁵

Kuten edellä on todettu, hyökkäyksen oikeudettomuuden määrittelemine ei yleensä ole tuottanut vaikeuksia silloin, kun hyökkäyksen olemassaolo on ylipäätään voitu todeta. Sen sijaan vaatimus siitä, että hyökkäyksen on oltava aloitettu tai kohta päätä / välittömästi uhkaava, tuottaa joissain tapauksissa erityisiä ongelmia. Erityisen hankalaksi on muodostunut ”kohta päätä uhkaavuuden” määrittely. Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa on todettu, että hätävarjelu voi olla sallittu jo silloin, kun hyökkäyksen mahdollisuus on erittäin todennäköi-

⁵³ HE 44/2002 vp s. 116.

⁵⁴ Honkasalo 1965 I s. 149–150. Tulkinta oikeuskirjallisuudessa ei ole muuttunut, sillä samoin on todennut myös Nuutila vuonna 1997. Nuutila 1997 s. 285. Aiemmin Alanen on todennut, että puolustustarve on olemassa jo silloin, kun hyökkääjän taholta on oikeudenloukkaus odotettavissa ja torjumistoimenpiteiden pidemmälle lykkääminen merkitsisi niiden onnistumisen vaaranalaiseksi saattamista. Lausuma ilmentäne kantaa, joka hyväksyisi hätävarjeluteoksi teon, joka nykyisin katsottaisiin preventiiviseksi ja siten kielletyksi teoksi. Ks. tarkemmin Alanen s. 96.

⁵⁵ Hätävarjelun liioittelun problematiikkaan palaa luvussa IV.

nen, mutta ei silloin, kun hyökkäys on vasta uhkaamassa.⁵⁶ Rajanveto näiden välillä on kuitenkin äärimmäisen hankalaa, sillä yleensä juuri väkivallalla uhkaaminen saattaa hyökkäyksen todennäköiseksi.⁵⁷

Frände on pohtinut asiaa seuraavasti: ”För der första krävs att det objektivt föreligger en *mycket hög sannolikhet* för ett obehörigt angrepp inleds.”⁵⁸ Fränden pohdinta kuvastaa ”välittömästi uhkaavan” määrittelemisen vaikeutta. On kyseenalaista, millaista apua tähän pohdintaan tuo hyökkäyksen määrittelyminen erittäin todennäköiseksi. Kysymys on lopulta siitä, millaista käyttäytymistä ja väkivallan uhkaa pidetään riittävän vakavana. Tässä pohdinnassa on myös parisuhdeväkivallan arvioimisen osalta yhtenä elementtinä arvio väkivallan luonteesta ja vakavuudesta.

1.2.2 Milloin oikeus hätävarjeluun päättyy?

Hätävarjelun käyttämisen on katsottu olevan sallittua niin kauan kuin hyökkäys kestää. Hätävarjelu-oikeus päättyy, kun hyökkääjä on tehty vaarattomaksi, lähtenyt pakoon tai on muutoin lopullisesti luopunut hyökkäyksestä. Nuutila toteaa, että sen jälkeen tapahtuvaa väkivallan käyttöä ei enää pidetä hätävarjeluna vaan yleensä kostona, joka ei saa rikosoikeudessa erityiskohtelua.⁵⁹ Nuutilan toteamus on sikäli mielenkiintoinen, että hän siirtyy aikarajojen ylittämisen neutraalin arvioimisen sijasta arvioimaan aikarajojen ylittäjän mahdollista motiivia viittaamalla koston aikarajojen ylittämisen syynä. Kirjoitustapa lienee omiaan ohjaamaan ajattelua Nuutilan kuvaamaan suuntaan tapauksissa, joissa aikarajojen ylittäminen tulee pohdittavaksi.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa *KKO 1994:2* sallittujen voimakeinojen raja oli ylittynyt hätävarjelussa tehtyjen puolustautumistekojen jälkeen, kun hyökkäyksen kohteeksi joutunut oli jatkanut hyökkääjän lyömistä senkin jälkeen, kun hyökkääjä jo oli tehty vaarattomaksi.

Lyötyään hätävarjelussa vierastaan kahdesti putkitangolla päähän syytetty oli vielä viisi kertaa lyönyt vierasta tangolla päähän niin, että tämä oli kuollut kallo- ja aivovammoihin. Kun tekoon oli oleellisesti myötävaikuttanut sitä välittömästi edeltänyt vieraan oikeudeton hyökkäys, syytetty tuomittiin erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta. (Ään.)⁶⁰

⁵⁶ Ks. esim. Anttila – Heinonen 1977 s. 117 ja Frände 1994 s. 157.

⁵⁷ Toisaalta kirjallisuudessa on myös todettu, että joissain tapauksissa voi olla tarkoituksemukaista sallia hätävarjelu jo ennen kuin hyökkäys täyttää yrityksen tunnusmerkistön. Frände 1994 s. 158, 2004 s. 161. Frände viittaa tällä tilanteisiin, joissa varhaisempi voimakeinojen käyttäminen mahdollistaa lievempien voimakeinojen käyttämisen.

⁵⁸ Toinen edellytys on todennäköisen uhan ajallinen läheisyys (ligger närä i tiden). Frände 2004 s. 160.

⁵⁹ Nuutila 1997 s. 286.

⁶⁰ Vähemmistöön jäänyt oikeusneuvos olisi tuominnut vastaajan taposta.

B oli ostanut A:lle ja itselleen viinapullon, joka oli tarkoitus nauttia A:n asunnolla. A:n mielestä B ei tarjonnut hänelle viinaa riittävästi. B:tä taas ärsytti A:n kitaransoitto. A käski B:tä poistumaan asunnosta. Tällöin B alkoi huihoa hedelmäveitsellä A:ta kohti ja potkia tätä. A löi B:tä kahdesti putkella päähän. Tähän asti katsottiin kyseessä olleen hätävarjelun. Kun A oli saanut B:ltä veitsen pois, hän ryhtyi poistamaan tätä asunnosta kantamalla. B protestoi ja potkaisi olohuoneen pöytää. A löi B:tä uudelleen putkella päähän ja tämän jälkeen vielä kahdesti, kun B oli huitaissut A:ta pullolla päähän. Tässä vaiheessa B oli eteisen lattialla, jonne A tämän jätti. Kun B A:n näkemyksen mukaan vielä uhkaili ja hamuili taskuaan, löi A B:tä putkella vielä kahdesti. Viimeistä viittä lyöntiä ei siis ollut tehty hätävarjelutilanteessa. A tuomittiin rangaistukseen erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta. Väkivaltaa hätävarjeluoikeuden päättymisen jälkeenkin pidettiin osittain ymmärrettävänä.

Henkilöön kohdistuvissa rikoksissa hätävarjelu on sallittu, vaikka oikeudenvastainen tila, esimerkiksi vapaudenriisto, olisi jatkunut pitkänkin aikaa. Hätävarjelu-oikeus on tällaisessa tapauksessa jatkuvasti voimassa, eikä rikoksen uhri menetä hätävarjelu-oikeuttaan, vaikka olisi aikaisemmin passiivisella käyttäytymisellään ”hyväksynyt” asiantilan.⁶¹

1.2.3 Aikarajat parisuhdeväkivallan kannalta

Hätävarjelun aikarajat tuottavat erityisongelmia arvioitaessa hätävarjelun oikeuttamista parisuhdeväkivallan yhteydessä. Hätävarjelukäsité lähtee siitä ajatuksesta, että hyökkäystä vastaan syntyy tarve puolustautua vasta hyökkäyksen yhteydessä. Ennen hyökkäystä puolustautumiselle ei ole tarvetta, ei myöskään hyökkäyksen päätyttyä. Tällaiseen ajatukseen sisältyy implisiittisesti oletus hyökkäyksestä yhtenä tekona. Oikeus hätävarjeluun kestää niin kauan kuin hyökkäys jatkuu tai hyökkääjän käyttäytymisestä voi päätellä, että uusi oikeudenloukkaus uhkaa.⁶²

Parisuhdeväkivallan kannalta on ongelmallista, että siinä hyökkäykset voivat olla luonteeltaan toisenlaisia kuin vakiintunut hätävarjelukäsité edellyttää. Pahoinpitely voi toistua kuukausittain, viikoittain, jopa päivittäin. Hyökkäyksen päättymisen voi merkitä ainoastaan taukoa ennen seuraavaa hyökkäystä – vain tauon pituus vaihtelee. Näin ollen on tavanomaista vaikeampaa määritellä sitä, milloin hyökkäys alkaa ja milloin se loppuu. Määrittely on yleensä sitä vaikeampaa, mitä tiheämmin väkivaltatilanteet parisuhteessa toistuvat. Se voi olla vaikeaa myös yksittäisen pahoinpitelyn aikana, vaikka edellisestä pahoinpitelystä olisikin kulunut jo jonkin aikaa.

⁶¹ Honkasalo I 1965 s. 152, Anttila – Heinonen 1977 s. 118, Nuutila 1997 s. 286.

⁶² Näin asia on muotoiltu myös hallituksen esityksessä. HE 44/2002 vp s. 116.

Mikäli henkilö puolustautuu ennen kuin oikeudenvastainen hyökkäys välittömästi uhkaa, hän toimii liian aikaisin. Rikosoikeuden yleisten oppien perusteluissa todetaan hätävarjelusäännöksen osalta, että hyökkääjän käyttäytymisestä voidaan päätellä, milloin uusi oikeudenloukkaus (välittömästi) uhkaa.⁶³ Tämänkaltainen määrittely ei ole oikeustieteessä uusi eikä oikeuskäytännöllenkään täysin vieras. Ongelmalliseksi parisuhdeväkivallan kannalta uhan välittömyyden arvioimisen tekee se, että arvioiminen suoritetaan objektiivisin kriteerein. Hallituksen esityksessä objektiiviset kriteerit ilmaistaan puhumalla ”olosuhteista”, joista on pääteltävissä, että uhkaus on vakavasti otettava. Esi-merkkejä tällaisista olosuhteista ei ole mainittu. Objektiivisia kriteereitä voinevat olla aseella uhkaaminen, riittävän vakavina pidetyt sanalliset uhkaukset, hyökkääjän aiemmin käyttämä väkivalta ja sen vakavuusaste yms. Nämä kaikki voivat toki osoittaa uhkaa myös parisuhdeväkivallassa.

Parisuhdeväkivallassa kuvatulnaiset olosuhteet eivät kuitenkaan välttämättä toteudu objektiivisesti tarkasteltuna. Väkivalta tapahtuu useimmiten ilman asetta, ts. lyömällä, potkimalla, heittämällä, repimällä tms. Ennen tällaisen pahoinpitelyn (äkillistä) alkamista voi sen uhkaa olla vaikea todeta objektiivisesti. Terveen ja henkeen kohdistuvia verbaalisia uhkauksia voi olla vaikea näyttää toteen, sillä niillä ei yleensä ole ulkopuolisia todistajia. Niitä voi myös olla vaikea kuvata siten, että ne kertoisivat välittömästi hyökkäyksen uhasta, eivätkä ainoastaan parisuhteen ongelmista. Aiempi väkivalta voi jäädä merkityksettömäksi erityisesti silloin, kun siitä ei ole olemassa muuta näyttöä kuin vastaajan oma kertomus.

Parisuhdeväkivallalle on tyypillistä, että siihen sisältyy myös muunlaista väkivaltaa ja uhkaavaa käyttäytymistä kuin suoranaista fyysistä väkivaltaa. Esi-merkiksi omaisuuden tuhoaminen ja äänekäs uhkailu ovat väkivallan ilmaismuotoja, jotka herättävät pelkoa ja suoranaisten fyysisen väkivallan uhkaa. Parisuhdeväkivallan uhrin kannalta hyökkäyksen välitöntä uhkaa voivat osoittaa myös pienet seikat, jotka hän on oppinut tulkitsemaan merkeiksi väkivallan uhasta. Ne eivät kuitenkaan välttämättä täytä oikeudenvastaisen hyökkäyksen uhallle asetettuja kriteerejä. Tämänkaltaista käyttäytymistä voi olla verbaalinen väkivalta, esineiden rikkominen, uhkaavat eleet ja jopa uhkaava katse, hampaiden kiristely tai muu (poikkeuksellista) aggressiivisuuden tilaa osoittava käyttäytyminen.⁶⁴

Tämänkaltaisten käyttäytymismuotojen tulkitseminen voi useissa tapauksissa olla uhrin oman subjektiivisen käsityksen varassa. Hänen käsityksensä perustuu siihen, että hän tuntee pahoinpitelijänsä ja on oppinut tulkitsemaan tämän käyttäytymistä ja ennakoimaan vaaran.⁶⁵ Hänen tulkintansa voi jäädä

⁶³ HE 44/2002 vp s. 116.

⁶⁴ Nyqvist 2001 s. 137.

⁶⁵ Eräät mainituista käyttäytymismuodoista voivat tuntua jopa vähäpätöisiltä. Kuitenkin esi-

niiden objektiivisten hätävarjelukriteerien ulkopuolelle, joiden perusteella hyökkäyksen uhkaavuutta arvioidaan.⁶⁶ Hätävarjelun liioittelun perusteena vastaajan subjektiivinen tulkinta voi tosin toimia, mutta parisuhdeväkivalta tuottaa tässäkin suhteessa erityisiä ongelmia.⁶⁷

merkiksi teoksessa ”Päänavaus selviytymiseen – väkivaltaa kokeneiden naisten käsikirja” annetaan väkivaltaisessa suhteessa elävälle naiselle ohjeeksi mm. seuraavaa: ”Onko olemassa merkkejä, joista voit päätellä kumppanisi ryhtyvän väkivaltaiseksi? Tiheneekö hänen hengityksensä, kalpeneeko tai punehtuuko hän? Puristuvatko hänen sormensa nyrkkiin? Yritä päästä lähtemään ennen kuin väkivalta alkaa!” Perttu ym. 1999 s. 35.

⁶⁶ Ratkaisussa RHO 1996/67 oikeudenvastaista hyökkäystä ei katsottu tapahtuneen. Tapaus on suomalaisessa kontekstissa harvinainen, mutta kuvastaa niitä ongelmia, joita kansainvälisesti on käsitelty runsaasti silloin, kun parisuhdeväkivaltaan ja oikeutettuun puolustukseen liittyviä kysymyksiä on problematisoitu Palaan kansainvälisessä keskustelussa tärkeään Battered Woman Syndrome -problematiikkaan luvun IX jaksossa 8. Tällöin naiseen kohdistuva pitkäaikainen vakava väkivalta päättyy tilanteessa, jossa nainen surmaa miehen ei-konfrontaatiotilanteessa. Tapauksessa kärjääoikeus selosti tapahtumia seuraavasti: Ennen tapahtumia asianosaisten välillä on ollut suusanallista riitaa. Mies oli myös läpsinyt kädellään naista kasvoihin. Edelleen mies oli uhkaillut naista ja tämän perhettä. Tehostaakseen uhkailujaan mies oli ottanut haulikon esiin. Riidan päätteeksi mies oli mennyt sänkyyn makaamaan. Tällöin nainen oli ottanut haulikon ja ampunut sillä miestä kuolettavasti.

Suhteen aikana mies oli pahoinpidellyt naista tämän oman ja todistajien kertomuksen mukaan toistuvasti, edellisten kahden kuukauden aikana päivittäin. Väkivalta oli ollut lähinnä lyömistä, potkimista ja hiuksista repimistä. Nainen oli joutunut hankkimaan hiuslisäkkeen hiusten menettämisen vuoksi. Väkivaltaan oli liittynyt myös verbaalista alistamista ja naisen liikkumisvapauden rajoittamista. Nainen oli kertomansa mukaan saanut poistua kotoaan vain käydäkseen ruokaostoksilla. Naisesta laaditun mielentilalausunnon mukaan tämä oli luopunut täysin omista ajatuksista, arvoista, toiminnoista ja ystävistä. Mies oli uhkaillut väkivallalla ja tappouhkauksin myös naisen vanhempia ja sisaruksia. Hän oli uhannut mm. räjäyttää naisen vanhempien talon, mikäli tämä jättäisi miehen. Nainen ei ollut kertonut ulkopuolisille väkivallasta. Väkivallasta tiesivät myös todistajina kuullut parin yhteiset ystävät, jotka olivat nähneet väkivaltaa useasti.

Ko. tilanteessa naiseen oli siis kohdistunut hetkeä aiemmin oikeudenvastainen hyökkäys. Mies oli pahoinpidellyt naista ja uhannut tätä haulikolla. Hyökkäys oli päättynyt tai vähintäänkin keskeytynyt, kun mies oli laskenut aseensa ja käynyt makaamaan selkää naiseen päin. Tämänkaltaisen tilanne, jossa väkivallan uhka on jatkuva, ei sovi hätävarjeludoktriiniin, joka edellyttää akuuttia konfrontaatiotilannetta tai ainakin sen välitöntä uhkaa. Tässä tapauksessa välittömän uhan olemassaolo olisi ehkä voinut olla todennettavissa, ellei mies olisi mennyt sänkyyn makaamaan. Tällainen toiminta on hätävarjeludoktriinin kontekstissa ollut merkki siitä, että hyökkäys on päätynyt. Parisuhdeväkivallan kontekstissa se ei kuitenkaan välttämättä tarkoita kuin lyhyttä taukoa väkivallan jatkumossa.

Myös tässä tapauksessa väkivaltaan ennen surmaamistekoa/väitettyä hätävarjelutilannetta liittyi elementti, joka vastaajan tulkinnan mukaan merkitsi aiemmasta käyttäytymisestä poikkeavaa käyttäytymistä ja aiempaa suurempaa väkivallan uhkaa. Tässä tapauksessa poikkeava piirre – aseella uhkaaminen – olisi kenties helpommin ollut tulkittavissa myös objektiivisesti vakavan väkivallan uhaksi. Myöskään tällainen tulkinta ei kuitenkaan ole mahdollinen silloin, kun esim. sellän kääntämisen tms. katsotaan osoittavan hyökkäyksen päättyneeksi kontekstista riippumatta. Tällöin väkivallan kohteena olleen toimintaan, seurauksista riippumatta, ei ole voitu soveltaa oikeuttamisperustetta. Nainen tuomittiin täyttä ymmärrystä vailla tehdystä surmasta kolmen vuoden vankeusrangaistukseen.

⁶⁷ Palaan hätävarjelun liioittelun problematiikkaan jaksossa IV. Keskustelussa hätävarjelun aikarajoista ja niiden suhteesta naiseen kohdistuvaan väkivaltaan on eräs piirre, joka samentaa keskustelua. Keskustelu preventiivisestä hätävarjelusta vie pohtimaan tilanteita, joissa nainen

1.2.4 Uhkauksista ja parisuhdeväkivallasta

Kun pohditaan hätävarjelun oikeutuksen ajallista alkupistettä, arvioitavana on oikeudettoman hyökkäyksen uhkaavuus. Tällöin arvioitavaksi voi tulla myös se, voidaanko hyökkääjän esittämille verbaalisille uhkauksille väkivallasta antaa merkitystä hätävarjelun aikarajoja pohdittaessa.

Parisuhdeväkivaltaan kuuluvat leimallisesti monessa tapauksessa fyysisen väkivallan lisäksi uhkaukset väkivallasta. Mitä vakavampaa parisuhdeväkivalta on, sitä tiheämmin toistuvia ja vakavampia myös uhkaukset ovat. Pahoinpitelijä esittää usein uhkauksia välittömästi ennen fyysistä väkivaltaa. Hän kertoo aikovansa käyttää väkivaltaa ja toteuttaa uhkauksensa välittömästi.

Parisuhdeväkivallan yhteydessä esitettyjä uhkauksia on syytä tarkastella hienman lähemmin. Kuten edellä on käynyt ilmi, niillä voi olla merkitystä puolustusteen oikeuttamista harkittaessa. Hätävarjeluhan on sallittu, jos oikeudeton hyökkäys on jo aloitettu tai välittömästi uhkaava. Hyökkäys voi olla välittömästi uhkaava, jos hyökkääjä ennen hyökkäystä uhkaa oikeudettomalla hyökkäyksellä verbaalisesti hyökkäyksen kohdetta. Mikäli voidaan pitää todennäköisenä, että hyökkääjä todella tarkoitti toteuttaa uhkauksensa välittömästi, uhkauksen kohteella on oikeus torjua hyökkäys hätävarjelun keinoin.

Parisuhdeväkivallan kannalta ongelmallisia ovat ensinnäkin tilanteet, joissa uhkaaja ei uhkaa toteuttaa uhkaustaan välittömästi, vaan myöhemmin. Uhkaaja ei välttämättä ilmoita uhkauksensa toteuttamisen ajankohtaa, jolloin uhkaus voi olla ikään kuin voimassa jatkuvasti. Tällaisen uhkauksen juridinen merkitys voi olla kyseenalainen. Tilanne vie väistämättä pohtimaan uhkauksen kohteen mahdollisuuksia reagoida uhkaukseen. Hänellä on tällöin aikaa harkita, mihin toimiin uhkauksen johdosta on syytä ryhtyä. Kun hänellä on mahdollisuus esimerkiksi ottaa yhteyttä (poliisi)viranomaiseen, tehdä rikosilmoitus, hakeutua uhkaajasta erilleen ja/tai hakea lähestymiskieltoa, voimatoimien oikeuttamista voi olla vaikea nähdä.⁶⁸ En kuitenkaan pidä poissuljettuna sitä, että myös tällaisessa tapauksessa uhkausten olemassaolo voisi toimia anteeksiantoperusteena

väitetysti käyttää hätävarjelu-oikeutta esimerkiksi nukkuvaa miestä vastaan. Ks. esim. Asp 1999. Tällaiset tapaukset muodostavat oman problematiikkansa, joka jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Yhtä lukuun ottamatta kaikki tutkimani tapaukset ovat konfrontaatiotilanteita, joissa molemmat ovat aktiivisia osapuolia. Preventiivinen hätävarjelu-oikeus näissä tapauksissa tarkoittaa toimimista ennen kuin hyökkäys on edennyt sille asteelle, että sitä vastaan olisi sallittua puolustautua.

⁶⁸ Tätä tilannetta on tosin helpottanut lähestymiskiellosta annettu laki (1998/898). Ks. myös HE 144/2003 vp eli hallituksen esitys lähestymiskiellosta annetun lain muuttamiseksi siten, että myös perheen sisäinen lähestymiskielto olisi mahdollinen. Esityksen mukaan perheen sisäiseen lähestymiskieltoon määrätyn henkilön olisi poistuttava asunnosta, jossa hän ja kiellolla suojattava henkilö asuvat yhdessä, eikä hän voisi myöskään ottaa yhteyttä suojattavaan henkilöön. Hallituksen esityksen perusteluissa pidetään epäoikeudenmukaisena, että väkivallan kohteeksi joutuneen henkilön on väkivallan vuoksi poistuttava kodistaan. Perheen sisäistä lähestymiskieltoa koskevat säännökset ovat tulleet voimaan 1.1.2005.

tai olla peruste katsoa, että teko täyttää surman tunnusmerkistön. Vaikeutena on näyttää toteen uhkausten olemassaolo ja niiden aiheuttama pelkotila ja tehdä pelkotila ymmärrettäväksi siten, että sen motivoima toiminta näyttäytyisi keskivertoihmisen ymmärrettävänä toimintana.

Väkivaltaisen miehen kumppanilleen esittämään uhkaukseen liittyy piirteitä, jotka tekevät sen todesta ottamisen ymmärrettävämmäksi, vaikka mies ei sitä välittömästi toteuttaisikaan. Mikäli mies on aiemmin uhannut ja sittemmin toteuttanut uhkauksensa, voi nainen helpommin uskoa, että mies ennemmin tai myöhemmin toteuttaa myös uusimman uhkauksensa. Esitettyjä uhkauksia olisi-kin tarkasteltava aikaisemman väkivaltaisuuden valossa – ei yksittäisinä tapahtumina, vaan osana väkivallan kierrettä – jolloin niiden aiheuttama pelko näyttäytyy uskottavampana. Avun hakemisen tai viranomaisiin yhteyden ottamisen esteenä puolestaan ovat monet parisuhdeväkivallan luonteeseen liittyvät syyt. Avun hakeminen eli tilanteesta kertominen ulkopuolisille voi merkitä vielä suurempaa riskiä sen suhteen, että uhkaus lisäväkivallasta toteutuu. Viranomaisten on puolestaan usein vaikea ryhtyä uhkausten perusteella toimenpiteisiin siinä-kin tapauksessa, että uhkauksia pidettäisiin vakavasti otettavina.

Toisaalta myös niihin uhkauksiin, jotka liittyvät akuuttiin väkivaltatilanteeseen, liittyy vaikeuksia parisuhdeväkivallan osalta. Samat näyttövaikeudet voivat koskea niitäkin, ja kuten ajallisesti epämääräisempien uhkausten, niidenkin merkitys voidaan kyseenalaistaa. Toisaalta uhkauksille tai sille, että niitä ei ollut esitetty, on voitu antaa suurikin merkitys.⁶⁹ Uhkausten puuttumista voidaan myös pitää osoituksena siitä, että välitöntä väkivallan uhkaa ei ole ollut käsillä:

VHO 1999/409 tappo, 8 v 4 kk. B (mies) on toistuvasti kohdistanut A:han (nainen) eriasteista, osin vakavaakin väkivaltaa, ei kuitenkaan tapahtumaa edeltävänä iltana, ei myöskään väkivallan uhkaa. A:n tekoa ei siten ole välittömästi edeltänyt eikä siihen ole muutenkaan välittömästi myötävaikuttanut B:n väkivaltainen käyttäytyminen tai väkivallan uhka, jota A:lla ei olisi ollut mahdollisuutta paeta. Vaikka A on ilmeisesti surmannut B:n tämän aikaisemman väkivaltaisuuden aiheuttamassa poikkeuksellisessa stressitilanteessa, ei tällaista aikaisemmin koettua väkivaltaa tai muuta kuin välitöntä väkivallan uhkaa voida pitää sellaisena poikkeuksellisenä olosuhteena, rikoksenteikijän vaikuttimena taikka muuna rikokseen liittyvänä seikkana, jonka perusteella B:n voitaisiin katsoa syyllistyneen tappoon vain surmaan.

⁶⁹ Uhkauksilla voi olla merkitystä arvioitaessa tahallisuuskynnyksen ylittymistä. Ratkaisussa KouHO 2000/375 vastaajana ollut mies tuomittiin taposta. Ratkaisussa todetaan, että arvioitaessa A:n (mies) teon tahallisuutta on todettava, että hän oli lukuisia kertoja aiemmin pahoinpidellyt B:tä (nainen). A oli lisäksi lausunut tappouhkauksia sekä aiemmin että C:n kertomusten perusteella myös välittömästi ennen A: ja B:n saapumista heidän yhteiseen asuntoonsa tapahtumayönä. Tahallisuutta arvioitaessa, on otettava huomioon se, että pahoinpitely oli kestänyt yhtäjaksoisesti suhteellisen kauan. Tämä, pahoinpitelyn laatu, väkivallan voimakkuus, B:n saamat vammat, kuolemansyy ja A:n ennen tekoa ilmoittama uhkaus A:n on täytynyt jossain pahoinpitelyn vaiheessa käsittää sen varsin suurella todennäköisyydellä johtavan B:n kuolemaan.

Voi myös olla, että henkeen kohdistuvien suoranaisten uhkausten puuttuminen on osoittanut tuomioistuimen mielestä, että hyökkäys ei ollut ollut siinä määrin hengenvaarallinen, että se olisi ollut oikeus torjua kuolemaan johtaneella väkivallalla. Seuraava ratkaisu on esimerkki tällaisesta tulkinnasta.⁷⁰

VHO 1998/473. B oli estänyt A:n pakomahdollisuudet, pahoinpitely oli ”kovaluonteisempaa” kuin aikaisemmin. A:lla on ollut perusteltu syy pelätä, että B jatkaa hänen pahoinpitelemistään ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa. A:lla on ollut oikeus tuolloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi ovat olleet välttämättömiä. *B ei ollut uhannut tappaa A:ta, eikä B ollut käyttänyt pahoinpitelyssään mitään hengenvaarallista välinettä*, B oli lähinnä kuristamalla vaarantanut A:n hengen. A on lyömällä pitkäteräisellä veitsellä B:tä selän alueelle kohtaan, jossa on ihmiselle elintärkeitä elimiä, käyttänyt B:n välittömästi uhkaavan oikeudetoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen.

Kyseisessä ratkaisussa on mielenkiintoista, että suoranaisesti henkeen kohdistuvilla uhkauksilla tai niiden puuttumisella katsottiin ylipäättään olleen merkitystä, kun vastaajaan kohdistunut suoranaisten väkivalta oli todettu hengenvaaralliseksi ja pahoinpitelijä oli uhannut vastaavanlaisella lisäväkivallalla. Nähdäkseni tällaisessa tapauksessa uhkausta on arvioitava sen tosiasiallisen vaarallisuuden mukaisesti ja suhteessa sitä edeltäneeseen väkivaltaan eikä sen mukaan, kuinka uhkaaja itse asian ilmaisee.

Ratkaisussa *ISHO 1999/287* A (mies) ja B (nainen) olivat A:n huoneistossa paossa B:n miesystävää C:tä, joka oli aiemmin uhannut tappaa molemmat. C koputti ovelle ja A erehtyi avaamaan luullen erään toisen henkilön tulevan. A otti oven avaamisen jälkeen havaittuaan tulijan olevan C käteensä puukon läheiseltä keittiön pöydältä ja puukotti C:tä.

Hovioikeus arvioi tilannetta:

A:lla on C:n aiempi väkivaltainen käyttäytyminen huomioon ottaen ollut perusteltu syy pelätä C:tä omasta ja B:n puolesta. A on menettelyllään asuntonsa ovelle suojannut C:n aloittamalta oikeudettomalta hyökkäykseltä itseään, B:tä ja kotirauhaansa. A on toiminut koko ajan hätävarjeluksessa. A:lla on ollut kuitenkin mahdollisuus havaita, ettei C:llä hänen pyrkiessään asuntoon ole ollut käsillä asetta. Lisäksi ottaen huomioon A:n C:hen kohdistaman väkivallan määrä ja laatu, A on käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin C:n hyökkäyksen torjumiseksi on ollut välttämätöntä.

⁷⁰ Ratkaisua on käsitelty myös IV luvun jaksossa 3.3 ja VIII luvun jaksossa 3.

Hovioikeus katsoi teossa olleen A:n kannalta lieventäviä asianhaaroja: A oli suojellut B:tä, A ja B olivat pyrkineet välttämään C:n kohtaamista, C oli uhanut tappaa A:n ja B:n, A oli ilmoittanut poliisille C:n väkivaltaisesta käyttäytymisestä, C oli vähän aiemmin pahoinpidellyt sekä A:ta että B:tä, A luuli, että ovella ei ole C eli tilanne tuli A:lle yllättäen.⁷¹

Ratkaisu on mielenkiintoinen, sillä ko. tapauksessa kysymys oli miesten välisestä väkivallasta, joka liittyi parisuhdeväkivaltaan. Esitetyt uhkaukset on mainittu siinä ratkaisun perusteluosassa, joka koskee vastaajan syyllistymistä tapon asemesta surmaan, ei hätävarjelutilanteen arviointiosassa, joten hätävarjelutilanteen olemassaolon arviointiin niillä ei nähtävästi ollut vaikutusta. Tämä selittyy tapauksessa sillä, että hätävarjelutilanteen olemassaoloa tukivat muutkin seikat. Hätävarjelutilanteen olemassaoloa tukevana seikkana on mainittu mm. tilanteen yllätyksellisyys.

Myös ratkaisu *KouHO 1997/475* koskee miesten välistä väkivaltaa, jossa on hyväksytty hätävarjelutilanteen olemassaolo, mutta jossa vastaaja on tuomittu hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.⁷² Hovioikeus hyväksyi käräjäoikeuden perustelut, jossa tilannetta arvioidaan seuraavasti:

T on tehnyt P:lle ruumiillista väkivaltaa lyömällä häntä nyrkeillä sekä potkimalla – – sijaitsevassa rakennuksessa. Tämän seurauksena P on poistunut rakennuksesta T:tä karkuun. T on tullut P:n perässä uhaten jatkaa P:n pahoinpitelyä ja yrittänyt lyödä häntä nyrkillä, minkä jälkeen P on lyönyt T:tä puukolla. P on tällöin suojellut itseään T:n oikeudettomalta hyökkäykseltä. Puukolla lyönti ei kuitenkaan olosuhteet huomioon ottaen ole ollut hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön. – –

T on pahoinpidellyt P:tä ja P:n lähdettyä karkuun vielä seurannut tätä ja uhanut jatkaa pahoinpitelyään. P:llä on tässä tilanteessa ollut perusteltu aihe tuntea itsensä uhatuksi ja hän on ollut oikeutettu suojelemaan itseään pahoinpitelyn jatkumiselta. T on aiemminkin humalassa ollessaan pahoinpidellyt P:tä ja esittänyt tätä kohtaan kerran tappouhkauksiakin. Tappouhkauksen jälkeen P ja T ovat tosin viettäneet aikaa yhdessä. Ottaen huomioon sen, että T ei ole ollut millään tavoin aseistautuneena tuossa tilanteessa eikä P ole tosiasiallisesti ainakaan vielä ollut tilanteessa altavastaajana ja sen, että P on välittömästi puukon esille otettuaan mitään varoittamatta lyönyt sillä T:tä, käräjäoikeus katsoo, että P:n puukolla lyönti ei ole ollut tuossa tilanteessa välttämätön T:n taholta uhkaavan pahoinpitelyn torjumiseksi.

Esitetyt uhkaukset on siis otettu huomioon hätävarjelun oikeuttamista arvioitaessa. Sen painoarvoa on vähentänyt se, että uhkaaja ja sen kohde ovat uh-

⁷¹ Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta kolmen vuoden vankeusrangaistukseen. Käräjäoikeus oli tuominnut A:n taposta viiden vuoden vankeusrangaistukseen.

⁷² Vastaaja tuomittiin 2 vuoden 6 kuukauden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut 3 vuoden vankeusrangaistukseen.

kauksen jälkeenkin olleet (vapaaehtoisesti) toistensa kanssa tekemisissä. Tällainen arvio on mielenkiintoinen, sillä suhteessa parisuhdeväkivaltaan vastaavanlainen arvio tarkoittaisi useimmissa tapauksissa uhkauksen painoarvon vähenemistä tai kokonaan mitätöintiä. Siinä väkivallan osapuolet lähes kaikissa tapauksissa ovat uhkauksen jälkeen toistensa kanssa tekemisissä, enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti.⁷³ Uhkauksen painoarvon vähenemistä tällä perusteella voi tietysti hieman pohtia myös kuvatonlaisessa tapauksessa. Lienee niin, että väkivallan yhteydessä esitetty uhkaus liittyy kiinteästi juuri väkivallan esiintymiseen. Aiempi uhkaus ikään kuin aktualisoituu uudelleen uuden väkivallan yhteydessä ja saa sen tuntumaan entistä vaarallisemmalta, vaikka välissä olisikin ollut väkivallaton jakso. Perusteluissa on mainittu myös, että vastaajan olisi pitänyt varoittaa hyökkääjää siitä, että hänen hallussaan on teräase. Myös silloin, kun väkivalta on parisuhdeväkivaltaa, voidaan tietenkin esittää vastaavanlainen vaatimus. Ongelmaksi jää tällöin käytännössä, että mikäli hyökkäävä osapuoli on fyysisesti ylivoimainen, hän voi tämän jälkeen todennäköisesti helpostikin ottaa teräseen toisen osapuolen hallusta pois.

Miesten välistä väkivaltaa koskee seuraavakin ratkaisu *VHO 1996/1066*, jossa vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä.⁷⁴ Hovioikeus pohti, voisiko tapauksessa toteutua surman tunnusmerkistö. Sitä puoltavina seikkoina se totesi, että

K oli noin vuoden ajan sanallisesti kiusannut ja uhkaillut L:ää. K:n taholta ei ollut kuitenkaan kohdistettu erityistä fyysistä väkivaltaa L:ää kohtaan, eikä K:ta ollut rikosrekisteristä ilmenevän rikollisuutensa perusteella pidettävä erityisen väkivaltaisena henkilönä. K oli – käynyt uhkailemassa L:ää. Uhkailujen sisältöä ei ollut kuullut muut kuin K, L ja L:n ystävätär I, jonka mukaan K oli uhannut tappaa L:n kolmen päivän sisällä. Samalla K oli herjannut L:ää ja I:tä. Tämän jälkeen K oli noin tuntia myöhemmin käynyt L:n pihalla virtsaaamassa ärsyttääkseen L:ää. K:n nimenomaisena tarkoituksena oli koko ajan ollut se, että L alkaa pelätä häntä. K oli omalla tarkoitushakuisella käytöksellään aikaansaanut sen, että L oli alkanut pelätä häntä.

Hovioikeus päätyi surman yrityksen sijasta tapon yritykseen ja perusteli sitä seuraavasti:

Toisaalta L oli ottanut panostetun aseensa mukaansa heti nähtyään K:n pihalla. L oli myös ennalta varautunut siihen, että hän saattaa joutua turvautumaan aseeseen. Tilanteessa oli ollut ennalta arvattavaa, että K pyrkii tavalla tai toisella ärsyttämään L:ää. L oli ampunut ensimmäisen laukauksen K:ta kohden varsin pian sen jälkeen, kun riitely oli alkanut ulko-ovella. L oli aktiivisesti pyrkinyt tilanteen ratkaisemiseen omatoimisesti ja hänen tarkoituksenaan oli

⁷³ Väkivaltaisesta suhteesta irrottautumisen problematiikasta ks. edellä luvun II jakso 2.

⁷⁴ Vastaaja tuomittiin 2 vuoden 4 kuukauden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut samaan rangaistukseen surman yrityksestä.

ollut tarvittaessa turvautua panostettuun ja ladattuun puoliautomaattiseen pienoiskivääriin. K ei ollut yrittänyt tunkeutua huoneiston sisälle ennen oven avaamista. K ei ole tilanteessa kohdistanut L:ään fyysistä väkivaltaa eikä hänellä ole ollut aseita mukanaan. Tämän vuoksi ja ottaen huomioon, että kyseessä on poikkeuksellisesti sovellettava tunnusmerkistö, ei kokonaisuutena arvostellen ole olemassa lieventäviä asianhaaroja.

Hätävarjelutilanteen olemassaolo nähtiin tapauksessa siitä syystä, että K oli tunkeutunut L:n hallitsemalle tontille ja yrittänyt tunkeutua L:n huoneistoon tämän avattua oven, vaikka L oli aiemmin kieltänyt K:ta tulemasta asuntonsa tontille.

Ratkaisussa mainitaan K:n tarkoitus saada käyttäytymisellään L pelkäämään. Tavoitteessaan hän oli onnistunutkin. Tapauksessa oli siis kyse pitemmän jatkuneesta kahden henkilön välisestä konfliktitilanteesta ja sillä on siinä mielessä joitain yhtymäkohtia parisuhdeväkivaltaan. Perustelun osaa ”K:n nimenomaisena tarkoituksena oli koko ajan ollut se, että L alkaa pelätä häntä. K oli omalla tarkoitushakuisella käytöksellään aikaan saanut sen, että L oli alkanut pelätä häntä” voitaisiin hyvin käyttää valtaosassa parisuhdeväkivalta-tapauksia. Myös tapauksessa esitetty uhkaus tappamisesta kolmen päivän sisällä muistuttaa edellä kuvaamaani myös parisuhdeväkivallassa esiintyvää tilannetta, jossa henkeen ja terveyteen kohdistuva uhkaus ulottuu välittömän nykyhetken sijasta tulevaisuuteen. Tapauksessa vastaajaan ei siis kuitenkaan ollut kohdistunut fyysistä väkivaltaa sen henkilön taholta, joka oli hovioikeuden tulkin mukaan tarkoituksellisesti saanut hänet pelkäämään.

Ratkaisussa todetaan surmaa vastaan puhuvana seikkana, että L oli ”aktiivisesti pyrkinyt tilanteen ratkaisemiseen omatoimisesti” eli vastaajalle asetetaan velvollisuus yrittää ratkaista tilanne muutoin kuin turvautumalla voimatoimiin.⁷⁵ Tällaista kantaa voikin pitää oikeaan osuneena; väkivallan käytön on aina oltava viimesijaista. Parisuhdeväkivallasta puhuttaessa törmätään siihen sisältyvään omaan problematiikkaan sen suhteen, mitä toimintavaihtoehtoja väkivallan kohteena on ollut.

Ratkaisussa *ISHO 1995/1099* vastaaja tuomittiin niin ikään hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä.⁷⁶ Kuten edellisessä, siinäkin väkivalta oli

⁷⁵ Käräjäoikeus oli korostanut tätä seikkaa toteamalla: ”K:n aikaisemman käyttäytymisen ja ko. päivän tapahtumien perusteella ei ole pääteltävissä, että L:n olisi K:n poistamiseksi asunnoltaan tarvinnut turvautua sellaisiin toimenpiteisiin, jotka täyttäsivät jonkin rikoksen tunnusmerkistön. Hätävarjelun saadaan myös ryhtyä vasta sitten, kun muut keinot tilanteen selvittämiseksi on käytetty, esimerkiksi oven lukitseminen, poliisin kutsuminen paikalle jne. Käräjäoikeus katsoo, ettei L ole toiminut hätävarjelutilanteessa.” Sen sijaan se katsoi, että ”uhkaukset ovat olleet sellaisia, että ne ovat saaneet L:n vakavasti pelkäämään terveytensä puolesta. – On mahdollista, että L on ollut siinä käsityksessä, että K tunkeutuu sisälle toteuttamaan uhkauksensa ja siten L on käsittänyt toimivansa hätävarjelutilanteessa”.

⁷⁶ Hovioikeus tuomitsi vastaajan kolmen vuoden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut kahden vuoden vankeusrangaistukseen.

miesten välistä ja siinä käytettiin ampuma-asetta. Hovioikeus hyväksyi hätävarjelutilanteen arvioimisen osalta käräjäoikeuden perustelut. Niissä arvioitiin tilannetta ja sitä edeltäneiden uhkausten merkitystä seuraavasti:

Asianomistajalla ja V:llä on ollut heidän kertomustensa ja myös todistaja K:n kertomusten perusteella suusanallista kovaäänistä riitaa keskenään ainakin asianomistajan vaimon kotoa poistumiseen liittyvistä seikoista. Riitaa on jatkunut siihen saakka, kunnes V:n ampuma luoti on osunut asianomistajaan. – – V on useaan otteeseen käskenyt asianomistajaa poistumaan kesäasunnoltaan ja tehostanut käskyjään kahdella varoituslaukauksella.

Käräjäoikeus pitää selvitettyinä, että V oli varustautunut ampuma-aseella sen vuoksi, että hän oli pelännyt B:n toteuttavan uhkauksensa väkivallan käyttämisestä aina tappouhkauksia myöten. Käräjäoikeus pitää myös ilmeisenä, että V oli ottanut todesta B:n uhkauksen siitä, että tämä tulee V:n kesäasunnolle aseella varustautuneena. Aivan ilmeistä on myös, että V oli ampunut asianomistajaan osuneen laukauksen peläten joutuvansa asianomistajan oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi ja epätavallisen voimakkaan pelkotilan vallassa.

Hätävarjelutilanteen olemassaolo perustui ratkaisussa sille, että B oli rikkonut V:n kotirauhaa ja V:llä oli oikeus ryhtyä toimenpiteisiin kotirauharikoksen torjumiseksi. Näiden toimenpiteiden olisi kuitenkin pitänyt olla oikeassa suhteessa torjuttavaan rikokseen. Edelleen tuomioistuin toteaa, että V:llä olisi ollut aikaa harkita ja malttaa mielensä.

Ratkaisussa on siis otettu huomioon asianomistajan henkeen ja terveyteen kohdistuvat uhkaukset ja ilmeisesti pidetty niiden aiheuttamaa pelkotilaa sellaisena seikkana, joka on vaikuttanut rangaistuksen mittaamiseen. Vastaajaan ei kuitenkaan ollut ko. tilanteessa kohdistunut B:n taholta minkäänlaista väkivaltaa. Se, että vastaajan pelkotilaa on tässä tilanteessa siitä huolimatta pidetty ”epätavallisen voimakkaana” ja siten jossain määrin ymmärrettävänä, vie pohdintaan, millaiset seikat voivat oikeutetusti tai ymmärrettävästi herättää pelkoa. Tapauksessa V:n kotirauhaa häirinnyt henkilö oli siis esittänyt tähän kohdistuneita tappouhkauksia ja tullut tämän kesäasunnolle aggressiivisena, mutta ilman asetta – tosin hän oli uhannut ottaa aseensa mukaan. Pelkoa selittävinä tekijöinä voidaan pitää sitä, että asianosaisten tuttavuus oli rajoittunut lähinnä B:n esittämiin uhkauksiin. Tässä mielessä tapaus on lähempänä ”väkivallan tyyppitapausta” kuin parisuhdeväkivalta, jossa uhkausten pelotevaikutusta hämärtävät suhteen jatkuminen ja suhteeseen liittyvät muut myös positiivisina pidetyt elementit.

Ratkaisussa *RHO 1998/496* tekijä tuomittiin taposta. Hätävarjelutilannetta ei siis todettu olleen, ei myöskään perusteita tuomita surmasta. Uhkaava tilanne on otettu huomioon rangaistuksen vähennyksenä. Asianosaisten välille syntyi koirapuistossa riita koirien ulkoiluttamisesta. Vastaaja kertoi kuulleen, kuinka surmansa saanut oli sanonut menevänsä ”lyömään ukkoa” ja nähnyt tämän tulevan kohti. Hän oli itse aiemmin lyönyt tätä kasvoihin. Tuomio-

istuin totesi, että vastaajalla oli syytä pelätä tämän toteuttavan uhkauksensa, mutta toisaalta uhri oli 16-vuotias, *urheilua harrastamaton, selvästi vastaajaa hentorakenteisempi*, tällä ei ollut asetta, eikä hän ollut alkoholin vaikutuksen alainen. Vastaaja tuomittiin 6 vuoden ja 6 kuukauden vankeusrangaistukseen. Rangaistuksen vähennysperusteena mainittiin:

H on ollut tulossa pahoinpitelemään G:tä. G on tiennyt tämän. — G:n harvintakykyä tilanteessa on heikentänyt se, että hän oli suuttunut aikaisemmas-
ta välikohtauksesta ja huolestunut koiranpentunsa puolesta H:n potkaistua sitä aikaisemmin. Sen vuoksi on mahdollista, että G on pelännyt todistajan tulevan tarpeen vaatiessa H:n avuksi, vaikka näillä ei ollut yhteistä suunnitelmaa pahoinpitelyn toteuttamisesta.⁷⁷

Ratkaisussa *KouHO 1999/1296* on kyse parisuhdeväkivallasta. Vastaajana on nainen, syyte hätävarjelun liioitteluna tehdystä pahoinpitelystä on hylätty ja vastaaja vapautettu.

Otaen huomioon käräjäoikeuden tuomiosta ilmenevän aiemman pahoinpitelyn hovioikeus katsoo, että M:llä on ollut T:n lähestyessä häntä uhkaillen ja tarttuessa häntä kiinni perusteltu syy pelätä, että T jatkaisi aikaisemmin autolla aloittamaansa pahoinpitelyä ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä oli vaarassa. — Kohdassa 1.1. syyksi luetusta pahoinpitelystä on pääteltävissä, ettei B tässä tilanteessa, jossa ulkopuolista apua ei olisi ilmeisesti ollut saatavissa, olisi voinut puolustautua ilman asetta. Koska T oli lähestynyt oven suunnasta ja oli jo käynyt M:hen käsiksi, ei M olisi myöskään voinut paeta. Tämän vuoksi hovioikeus katsoo, ettei T:n aloittama hyökkäys ole ollut lievemmin keinoin torjuttavissa.

Ratkaisussa on siis otettu huomioon välittömästi ennen hätävarjelutekoa tapahtunut vastaajaan kohdistunut pahoinpitely. Sanamuoto ”jatkaisi autolla aloittamaansa pahoinpitelyä” ilmaisee käsityksen siitä, että aiempi pahoinpitely ei ollut päättynyt, vaan kyse oli samasta pahoinpitelystä eli samasta oikeudenvastaisesta hyökkäyksestä. Asianosaisten asemien muuttuminen ei siis välttämättä tarkoita hyökkäyksen päättymistä. Tältä osin on mielenkiintoinen edellä käsitelty ratkaisu *HHO 1994/6278*, jossa naisen paettua keittiöön pahoinpitely tulkittiin jo päättyneeksi.

Ratkaisun *KouHO 1999/1296* kohteena olleessa pahoinpitelyssä ei ollut käytetty asetta, mutta siitä huolimatta hovioikeus totesi, että vastaajalla oli ollut oikeus tulkita terveytensä ja jopa henkensä olevan vaarassa. Edelleen hovioikeus on ottanut huomioon, ettei ulkopuolista apua olisi ollut saatavissa, ainakaan välittömästi. Myöskään pakenemismahdollisuuksia ei sisätiloissa ollut, kun oven suunnasta tullut hyökkääjä olisi pystynyt estämään pakenemisyritykset ilmeisen tehokkaasti. Ratkaisu on tässä suhteessa lähestulkoon päinvastainen kuin jäljempänä käsiteltävä ratkaisu *ISHO 1997/180*, jossa hovioikeus totesi, että ”vähintäänkin yhtä hyvin T olisi voinut välttää enemmän väkivaltaisuuden esimerkiksi poistumalla asunnosta”.

⁷⁷ Palaan tähän ratkaisuun luvussa VIII, jossa käsittelen perusteita tuomita surmasta tai alittaa rangaistusasteikko.

Ratkaisu *KouHO 1999/1296* on mielenkiintoinen myös siksi, että siinä kärkeä oikeus oli tuominnut naisen hätävarjelun liioitteluna tehdystä pahoinpitelystä. Se oli tosin todennut, että naisen kertomus oli johdonmukainen ja uskottava, mutta sen siitä tekemä johtopäätös oli aivan toisenlainen:

M:llä on ollut perusteltu syy pelätä, että T jatkaisi mökin ulkopuolella aloittamaansa pahoinpitelyä ja M:llä on ollut tuolloin oikeus käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi olivat välttämättömiä. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että sallittuja ovat vain lievimmät mahdollisimmat keinot hyökkäyksen torjumiseksi. Tässä tapauksessa M on lyönyt T:tä neljä kertaa ja hänen kertomuksensa osoittaa, että hän on tarkoittanut osua ja lyönnit ovat olleet niin voimakkaita, että vammat ovat vaatineet kirurgisia toimenpiteitä. M:n vastahyökkäys on kohdistunut T:hen, joka on ollut aseistamaton. Siinä tilanteessa pelkkä veitsellä uhkaaminen olisi todennäköisesti riittänyt pysäyttämään T:n.

Siinä missä alioikeus on todennut, että ”pelkkä veitsellä uhkaaminen olisi todennäköisesti riittänyt pysäyttämään T:n”, on siis hovioikeus todennut, että M ei ilmeisesti ”olisi voinut puolustautua ilman asetta”. Alioikeus totesi, että ”M:llä on ollut perusteltu syy pelätä, että T jatkaisi mökin ulkopuolella aloittamaansa pahoinpitelyä”. Hovioikeus ilmaisi asian toisin: ”Ottaen huomioon kärjaoikeuden tuomiosta ilmenevän aikaisemman pahoinpitelyn hovioikeus katsoo, että M:llä on ollut T:n lähestyessä häntä uhkaillen ja tarttuessa hänestä kiinni perustelu syy pelätä, että T jatkaisi aikaisemmin autolla aloittamaansa pahoinpitelyä ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä oli vaarassa.” Hovioikeuden muotoilussa tulevat esiin sekä parisuhdeväkivallan toistuva luonne että sen potentiaalinen vaarallisuus terveydelle ja hengelle. Kärjaoikeuden huomautus T:n aseistamattomuudesta viittaa siihen virheelliseen käsitykseen, että ilman asetta tapahtuva hyökkäys olisi aina suhteellisen vaaraton tai ainakin suhteellisen helposti torjuttavissa. Toteamus veitsellä uhkaamisesta hyökkäyksen torjumiseen riittävänä toimena ei ota riittävästi huomioon parisuhdeväkivallalle tyypillistä eroa fyysisissä voimissa. Toteamus toteuttaa sitä oikeuskirjallisuudessa esiintyvää ajattelutapaa, jossa aseistamaton hyökkäys sulkee pois aseellisen puolustusteen oikeutuksen. Pidän hovioikeuden ratkaisua oikeampaan osuneempana.

Katson hovioikeuden ja kärjaoikeuden ratkaisujen eron kuvastavan erilaista näkemystä parisuhdeväkivallasta. Toisessa otetaan huomioon parisuhdeväkivallan ominaispiirteet kuten aiempi vastaajan kohdistunut väkivalta, fyysinen koero ja altavastaajana olevan rajoitetut toimintamahdollisuudet, ja vastaajan käyttäytymistä on arvioitu tämän lähestymistavan kautta. Toisessa vastaajan käyttäytymistä ja sen väitettyä oikeuttamisperustetta verrataan siihen hätävarjelutilanteen tyypitapaukseen ja niihin hätävarjelun kriteereihin, jotka esiintyvät oikeuskirjallisuudessa. Kun se ei niitä vastannut, ei myöskään oikeuttamisperustetta olla katsottu olleen.

Ratkaisussa *ISHO 1997/180* oli kyse parisuhdeväkivallasta, jossa viimeisen väkivallanteon tekijä oli nainen.⁷⁸ Vastaajan mukaan hänen miehensä oli ollut häntä kohtaan väkivaltainen. Hän oli ollut poissa kotoaan miestä paossa viimeksi muutama päivä ennen tapahtumia. Juuri ennen tapahtumia mies oli repinyt naista hiuksista ja ”heittänyt päin seiniä”. Itse veitsellä lyönnistä vastaaja ei osannut kertoa muuta kuin ”sitten se vain tapahtui”.

Hovioikeus totesi:

Vastaaja on hovioikeudessa kertonut, että mies oli ollut hänestä mustasukkainen ja tämän vuoksi käyttäytynyt usein häntä kohtaan väkivaltaisesti. Siitä syystä hän oli ollut pakosalla viimeksi muutamaa päivää ennen nyt kysymyksessä olevaa tapahtumaa. Vastaaja on edelleen kertonut, että mies oli vähän ennen käräjäoikeuden tuomiossa mainitun veitsen hakemista ja sillä tapahtunutta lyöntiä tehnyt hänelle ruumiillista väkivaltaa repimällä häntä hiuksista ja heittämällä häntä ”päin seiniä”. Tapahtumista veitsen hakemisen jälkeen vastaaja on kertonut, veitsellä lyömistä tarkoittaen, että ”sitten se vain tapahtui”. Vastaajan tekoa on edeltänyt käräjäoikeuden tuomiossa selostettu ja vastaajan kertomuksesta ilmenevä L:n väkivaltainen käyttäytyminen, joka oli kuitenkin päättynyt ennen kuin T oli hakenut veitsen. – Hovioikeus katsoo, etteivät asiassa ilmitulleet seikat tue vastaajan väitettä siitä, että hän olisi toiminut hätävarjeluksessa.

Sekä käräjäoikeus että hovioikeus pitivät vastaajan kertomusta aiemmasta väkivallasta uskottavana. Käräjäoikeus totesi todistajan lausuntoon perustuen, että ennen väitettyä hätävarjelutekoa mies oli paitsi käyttänyt naisesta loukkaavia ja halventavia nimityksiä myös uhannut tätä veitsellä. Edelleen se totesi, että todistajan poistuttua asunnosta mies on mitä ilmeisimmin käynyt myös käsiksi naiseen. Tämä on tuolloin hakenut asunnon keittiöstä veitsen ja iskenyt sillä miestä. Käräjäoikeus katsoi, ettei veitsen hakeminen ollut välttämätöntä, jotta asunnon eteisessä ollut vastaaja olisi voinut suojella itseään L:n uhkaavaa ja väkivaltaista käyttäytymistä vastaan. Vähintäänkin yhtä hyvin T olisi voinut välttää enemmän väkivaltaisuuden esimerkiksi poistumalla asunnosta. T ei siten ollut toiminut osaksikaan hätävarjelutilanteessa.

Tässä tapauksessa hätävarjelutilannetta ei siis katsottu olleen, koska hyökkäyksen katsottiin päättyneen ennen kuin vastaaja oli hakenut veitsen. Hovioikeus ei käsittele tilanteen uhkaavuutta vastaajan kannalta tai esitettyjen uhkausten merkitystä. Käräjäoikeus selosti tilannetta hieman laveammin, mutta sekin kuvailee uhkauksia ainoastaan ”uhkailuiksi”. Tämänkaltaisen tapa kirjoittaa perusteluja vaikeuttaa luonnollisesti uhkausten merkitysten arvioimista. Asiakirjoista tosin käy ilmi, että todistaja oli käräjäoikeudessa kertonut miehen

⁷⁸ Vastaaja tuomittiin täyttä ymmärrystä vailla tehdystä surmasta 4 vuoden vankeusrangaistukseen, käräjäoikeus oli tuominnut täyttä ymmärrystä vailla tehdystä taposta 6 vuoden vankeusrangaistukseen.

uhanneen tappaa naisen pitäen samalla veistä tämän kurkulla ja että todistaja oli pitänyt uhkailuja vakavasti otettavina. Samoin kuvailu ”loukkaavista ja halventavista nimityksistä” vaikeuttaa tilanteen uhkaavuuden arvioimista. Ratkaisussa myös selostetaan tuomioistuimen arvioimia vastaajan mahdollisuuksia toimia toisin. Perusteluissa todetaan, että vastaaja olisi voinut yksinkertaisesti poistua paikalta. On kyseenalaista, olisiko vastaajalla todellisuudessa ollut mahdollista poistua asunnosta.

Hovioikeuden ratkaisussa arvioidaan myös parisuhdeväkivallan olemusta todeten, että *huomioon ottaen vastaajan henkilökohtaiset ominaisuudet kärjäoikeuden toteama vastaajan elämäntapansa suhteen tekemä valinta ei ole sellainen seikka, joka rikoksen kokonaisarvostelussa vaikuttaisi vastaajan vahingoksi*. Vastaajan henkilökohtaiset ominaisuudet viittaavat tässä hänestä annettuun mielentilalausuntoon, jonka mukaan vastaajan niin sanottu älykkyysikä oli 10–11-vuotiaan tasolla ja hänen kykynsä sosiaaliin suhteisiin alle sen. Edelleen todetaan, että *vastaajan syyksi luettu tappo huomioon ottaen rikoksen poikkeukselliset olosuhteet, L:n oma väkivaltainen käyttäytyminen ja muuna rikokseen liittyvänä seikkana, mitä T:n henkilöstä on käynyt ilmi, on kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty*.⁷⁹

Vastaaja oli kertonut kärjäoikeudessa, että tapahtumapäivänä sairaalloisen mustasukkainen L oli uhannut vastaajaa veitsellä ja ollut väkivaltainen. Vastaaja haki keittiöstä veitsen suojellakseen sen avulla itseään avomiehensä väkivaltaista käyttäytymistä vastaan ja löi sillä hätävarjelutilanteessa. Kärjäoikeus toteasi, että vastaaja oli esitutkinnassa kertonut ”yksiselitteisesti, että veitseniskua oli edeltänyt suusanallinen riita, mutta ei minkäänlaista käsiksi käymistä. Esitutkintakertomuksen mukaan veitsen hakemisen syynä on ollut vastaajan pelko joutumisesta hänen tietensä alkoholin vaikutuksen alaisena väkivaltaiseksi tietämänsä T:n käsiksi käymisen kohteeksi”. Lausuma viittaa siihen, ettei väkivallan uhka ollut tapauksessa kärjäoikeuden mielestä riittävän konkreettinen oikeuttaakseen puolustautumisen.

Syyksi lukemisen perusteet arvioivat hovioikeuttakin selväsanaisemmin parisuhdeväkivallan olemusta. Ne olivat seuraavanlaiset:

Jutussa on selvitetty, että T ja L olivat käyttäneet runsaasti alkoholia ja että heidän avoliittonsa oli ollut riitainen. Riitaisuuksien syynä olivat olleet etenkin L:n epäilyt T:n uskottomuudesta. T:n ja sitä tukevan K:n kertomuksen perusteella kärjäoikeus pitää ilmeisenä, että riitaisuuksien yhteydessä L on käyttäytynyt väkivaltaisesti T:tä kohtaan. – Kärjäoikeus pitää selvitettyinä, että L on E:n läsnäollessa käyttänyt T:stä loukkaavia ja halventavia nimityksiä sekä että L on, T:n esitutkinnassa antamasta kertomuksesta poiketen, uhannut T:tä veitsellä edellisessä kohdassa jo selostetulla tavalla. T:n mukaan L on uhkauksien jälkeen vienyt veitsen asunnon keittiöön.

79

Palaan lieventäviin asianhaaroihin jaksossa VIII.

T:n oikeudessa antama kertomus muodostaa uskottavan kokonaisuuden ja on sopusoinnussa todistajien kertomuksista ilmenevien avoliiton riitaisuutta ja riitaisuuksien syytä koskevien seikkojen kanssa. Käräjäoikeus pitää tästä syystä uskottavana T:n kertomusta myös tapahtumista sen jälkeen, kun E oli poistunut asunnosta. Käräjäoikeuden käsityksen mukaan on siten ilmeistä, että E:n läsnäollessa tapahtunut suusanallinen ja uhkailuja sisältänyt, E:n mukaan jo laantunut, riita on E:n poistuttua alkanut uudelleen. Uudelleen alkaneen riidan kestäessä olohuoneessa ollut L on tullut eteisessä olleen T:n luokse ja mitä ilmeisimmin käynyt myös käsiksi T:hen. T on hakenut asunnon keittiöstä syytteessä mainitun veitsen ja iskenyt sillä L:ää syytteessä kerrotuin seurauksin. Käräjäoikeus toteaa, että vaikkakin todistaja T:n kertomuksen perusteella veitseniskuna on ollut enemmän kuin yksi, niin iskujen lukumäärällä sinänsä ei ole merkitystä jutun ratkaisemiselle.

Käräjäoikeus jatkaa:

T:n ja L:n avoliitolle on ollut luonteenomaista runsas alkoholinkäyttö ja sen seurauksena riitaisuudet. Mitä ilmeisimmin näiden riitaisuuksien yhteydessä L on paitsi käyttänyt T:stä sopimattomia ja tämän ihmisarvoa loukkaavia nimityksiä myös käyttäytynyt tätä kohtaan väkivaltaisesti sekä esiintynyt sillä tavoin, että T:llä on ollut syytä pelätä joutuvansa väkivallan uhriksi. Nämä seikat puhuvat sen puolesta, että T:n elinolosuhteet olisivat olleet siinä määrin poikkeukselliset, että kokonaisarvostelun perusteella olisi mahdollista katsoa rikoksen tapahtuneen lieventävien asianhaarojen vallitessa. T:n vastauksesta syytteeseen ja hänen tapahtumista antamastaan kertomuksesta on kuitenkin pääteltävissä, ettei avoliiton jatkumisen syynä ole ollut T:n pelko vielä suuremman väkivallan uhriksi joutumisesta eikä myöskään se, ettei hän ole uskaltanut väkivallan pelossa kääntyä ulkopuolisten puoleen. Pikemmin kysymys on ollut T:n omasta tahdosta tapahtuneesta elämäntavan valinnasta. Käräjäoikeus katsoo, ettei tästä syystä teon kokonaisarvostelussa ole mahdollista päätyä siihen, että rikos olisi tapahtunut lieventävien asianhaarojen vallitessa.

Olen selostanut käräjäoikeuden ratkaisun tässä poikkeuksellisesti kokonaisuudessaan, sillä on suhteellisen harvinaista, että tuomioistuimien ottaa näin suorasanaisesti kantaa parisuhdeväkivallan luonteeseen. Ratkaisussa tulee esiin näkemys parisuhdeväkivallasta sen kohteen omana ”elämäntapaa” koskevana valintana. Taustalla lienee näkemys siitä, että alkoholin (runsas) käyttäminen selittää sekä naiseen kohdistuvan väkivallan että sen, miksi nainen ei lähde suhteesta. Ilmeisesti se toimii selittävänä tekijänä sekä silloin, kun väkivallan tekijä on nauttinut alkoholia että silloin, kun väkivallan uhri on nauttinut alkoholia. Mikäli molemmat ovat nauttineet alkoholia, ei muita selityksiä tarvitse edes pohtia. ”Elämäntapa” viittaa käsittääkseni juuri alkoholin liialliseen käyttämiseen. Mikäli suhteeseen, johon kuuluu alkoholin liikakäyttö, kuuluu väkivaltaa, on väkivallan kohde ”valinnut” myös väkivallan uhrina olon. Tämän logiikan mukaan uhri on ”valinnut” myös ko. yksittäisen väkivaltilanteen, jolloin päät-

telyn ulkopuolelle jäävät sekä hätävarjelutilanteen olemassaolon pohdinta että mahdollisten lieventävien asianhaarojen olemassaolo.

Ratkaisu kuvastaa käsitystä, jonka mukaan väkivallan uhri voi valita osansa. Se sivuuttaa sen, että väkivallan kohteena olevalle naiselle vapaus valita toisin ja mahdollisuus muuttaa tilanne toisenlaiseksi on parisuhdeväkivallan osalta erilainen kuin parisuhdeväkivaltaa omassa elämässään kokemattomilla ja kohtaamattomilla ihmisillä.⁸⁰ Näre kutsuu ajattelutapaa väkivallan *näkymätöntämiseksi*: ”kun uhria ei tunnisteta, hän joutuu ikään kuin osalliseksi, toimijaksi tekoon, jota hän ei ole itse omasta halustaan valinnut. – – Näin väkivalta ikään kuin oikeutetaan pitämällä sitä uhrin omana valintana.”⁸¹

Ratkaisussa kuvataan väkivaltaa ”riitaisuuksina”, joiden yhteydessä mies oli käyttäytynyt väkivaltaisesti. Vaikka mies mainitaan väkivaltaan syyllistyneenä, on ”riita” tai ”riitaisuus” tapa kuvata väkivaltaa, joka siirtää (osa) vastuun väkivallasta myös sen kohteelle. Tähän viittaa myös ilmaisu ”runsas alkoholinkäyttö ja sen seurauksena riitaisuudet”. Kun molemmat asianosaiset nauttivat alkoholia, selittää alkoholi tässä ajattelutavassa riitaisuudet ja niitä seuraavan väkivallan ja näin ollen myös alkoholia nauttinut väkivallan uhri on vastuussa väkivallasta. Alkoholin nauttiminen ei kuitenkaan poista lainsäädännön tarjoamaa ruumiillisen koskemattomuuden suojaa. Muiden väkivallan muotojen kohdalla tämänkaltainen päättely tuskin tulisi kyseeseen.

Huomionarvoista on myös se, että käräjäoikeus käyttää tässä yhteydessä ratkaisunsa perusteena vastaajan omaa kertomusta – siitä huolimatta, että tuomitsee tämän täyttää ymmärrystä vailla tehdystä taposta. Tähän käräjäoikeus päätyy myös huolimatta siitä, että todistajina kuullut poliisi ja virkaholhooja kertoivat oikeudessa vastaajan kertoneen väkivallasta parisuhdeväkivallan uhrille tyypilliselle tavalla väkivaltaa salaten, häveten ja vähätellen. Todistajana kuultu poliisi kertoi edeltäneestä väkivallasta, että hänelle ”syntyneen vaikutelman mukaan vastaaja oli ’ikään kuin hävennyt’ tämänkaltaisia asioita ja ollut haluton kertoamaan niistä tarkemmin”. Todistajana kuultu vastaajan virkaholhooja kertoi nähneensä vastaajassa useita kertoja pahoinpitelyvammoja ja että vastaaja oli selittänyt vammat kaatumisilla. Väkivallan salailu on käräjäoikeuden mielestä kertonut ilmeisesti pikemminkin naisen tekemästä ”valinnasta” oman elämänsä suhteen ja tarpeesta yksityisyyden suojaan kuin pitkään jatkuneen parisuhdeväkivallan seurauksista.

Varsin mielenkiintoinen parisuhdeväkivallan olemuksen kannalta on myös

⁸⁰ Husso 2003 s. 80–81.

⁸¹ Näre erottaa toisistaan näkymätöntämisen ja näkymättömäksi tekemisen. Ensin mainitulla hän tarkoittaa kieltäytymistä havaitsemasta tiettyjä asioita. Kieltäytyminen ei kuitenkaan ole tietoisista, vaan liittyy tiedostamisen välttelyn prosessiin, kun aihe esimerkiksi koetaan liian ahdistavaksi. Viimeksi mainitulla Näre tarkoittaa tietoisempaa toimintaa, jossa yhteisellä sopimuksella sivuutetaan tietyt havainnot. Esimerkkinä tästä hän pitää syyttämättä jättämispäätöksiä parisuhdeväkivalta ja seksuaalirikostapauksissa. Näre 2000 s. 83.

hoviioikeuden toteamus siitä, että ”huomioon ottaen vastaajan henkilökohtaiset ominaisuudet kärkeäioikeuden toteama vastaajan elämäntapansa suhteen tekemä valinta ei ole sellainen seikka, joka rikoksen kokonaisarvostelussa vaikuttaisi vastaajan vahingoksi”. Tässä tapauksessa siis ”elämäntapavalinta” ei vaikuttanut vastaajan vahingoksi hänen yksilöllisten ominaisuuksiensa ts. heikkolahjaisuutensa vuoksi. Sanamuodosta voi siis tehdä sen johtopäätöksen, että vastaaja on hoviioikeudenkin mielestä tehnyt valinnan olla väkivallan uhri, mutta tässä tapauksessa häntä ei voi tästä valinnasta syyttää. Mikäli vastaaja olisi katsottu ns. rationaaliseksi toimijaksi, olisi hän siis ilmeisesti vastannut ”valinnastaan”.⁸²

Korkeimman oikeuden ratkaisussa *KKO 1997:84* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta kolmen vuoden vankeusrangaistukseen.⁸³ Tapauksessa asianosaiset, kaksi miestä, olivat keskenään nauttimassa alkoholia saarella sijaitsevalla kesämökillä. Heillä oli tullut keskenään riitaa urheiluosaavutuksista. A oli riitelyn jälkeen kuristanut B:tä. B oli kuitenkin pystynyt irrottautumaan A:n otteesta ja saanut myös A:n alleen. Tällöin A oli työntänyt peukalonsa B:n silmään. Tämän jälkeen A oli hakenut aseeseen metrin pituisen puun uhaten samalla ”nyt lähtee henki”. A oli lyönyt puulla B:tä kahdesti. B:n paeuttua mökkiin A oli seurannut B:tä mainittu puu aseenaan, jolloin B oli lyönyt A:ta päähän kirveen hamarapuoletta seurauksin, että A kuoli. Lyönnin tapahtuessa B oli katsonut sellaiseen suuntaan, ettei hän ollut havainnut A:ta eikä lyöntiä.

Korkein oikeus toteaa ensinnäkin, että ”enemmän selvityksen puuttuessa A:n tekoa on arvioitava pääasiassa hänen oman kertomuksensa perusteella”. Se toteaa, että

B:n saapuessa mökkiin varustautuneena lyömäaseellaan A:lla on ollut perusteltu syy pelätä, että B sillä jatkaisi mökin ulkopuolella aloittamaansa hyökkäystä ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa. Hänellä on ollut oikeus tuolloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi olivat välttämättömiä. Kysymys on siitä, onko A:n edellä kerrottu lyönti, joka oli suoritettu takaviistosta B:n havaitsematta A:ta, ollut välttämätön ja oikeutettu hätävarjelutoimi. Sellaista vastahyökkäystä, johon A turvautui, on pidettävä oikeutettuna tilanteessa, jossa yllätyksen hyväksikäyttö on ainoa keino hyökkäyksen torjumiseksi. Jos sen sijaan on todennäköistä, että esimerkiksi päänsäudun sijasta vartaloon suunnattu isku tai pelkkä kirveellä uhkaaminen olisi riittänyt pysäyttämään B:n, asiaa on arvosteltava toisin. Pe-

⁸² Siitä, olisiko vastaaja voinut tilanteessa toimia toisin, oli kyse myös ratkaisussa VHO 2000/1004. Siinä ampuma-asetta kuolettavasti käyttänyt vastaaja vapautettiin, eikä hänellä katsottu olleen mahdollisuuksia toimia muutoin. Kysymyksessä ei ollut parisuhdeväkivalta.

⁸³ Kaksi erimieltä ollutta oikeusneuvosta olisi tuominnut samoin perusteluin vastaajan 4 vuoden vankeusrangaistukseen. Ratkaisu on siitä syystä erityisen mielenkiintoinen, että siinä hoviioikeus oli päättänyt kokonaan vapauttavaan tuomioon (KouHO 1995/2700). Alioikeus oli tuominnut hätävarjelun liioitteluna sekä erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta 4 vuoden vankeusrangaistukseen.

rehdyttyään jutussa esitettyyn selvitykseen ja kuultuaan A:ta korkein oikeus on päättänyt siihen lopputulokseen, että A on käyttänyt B:n oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen. Asiaa arvosteltaessa on otettu huomioon se, millaista harkintaa A:lta on kyseisessä tilanteessa kohtuudella voitu edellyttää.

Hovioikeus oli siis arvioinut toisin väitetyt hätävarjelutoimen välttämättömyyttä. Hovioikeus oli perustellut vapauttavaa ratkaisua seuraavasti:

– – ottaen myös huomioon B:n tietoisuus väkivaltaisesta käyttäytymisestä humalatilassa B:llä on ollut siten perusteltu syy katsoa olevansa hengenvaarassa. Hänellä ei avoimessa puolustustilanteessa ilmeisesti olisi ollut mahdollisuuksia puolustaa itseään A:n metrin pituista asetta vastaan 60 cm:n pituisella aseella, vaikka se onkin ollut kirves. Tuossa tilanteessa B:llä voidaan katsoa olleen oikeus puolustautua lyömällä A:ta käräjäoikeuden tuomiosta ilmenevällä tavalla. Näin ollen B on toiminut hätävarjelussa eikä hänen siten ole näytetty syyllistyneen rikokseen.

Hovioikeuden perusteluissa mainitaan seuraavat seikat ratkaisun tueksi: ko. tilanteessa vastaajaan kohdistunut väkivalta ja siihen liittynyt uhkaus, vastaajan tietoisuus A:n aiemmasta väkivaltaisesta käyttäytymisestä ja se, että vastaajalla ei hovioikeuden arvion mukaan ilmeisesti olisi ollut ”avoimessa puolustustilanteessa” mahdollisuuksia puolustaa itseään. Ratkaisussa siis otettiin huomioon esitetty uhkaus, jonka osalta hovioikeus luotti vastaajan kertomukseen asiasta.⁸⁴ Sen painoarvoa lisäsi vastaajan tietoisuus hyökkääjän aiemmasta väkivaltaisuudesta, olkoonkin, että väkivalta ei ollut kohdistunut vastaajaan. Tapauksen vastaajalla oli todistajan mukaan tapahtuman jälkeen vammoja, mutta niistä ei esitetty lääkärintodistusta.

Korkein oikeus ei ratkaisussaan ole ottanut kantaa hyökkääjän aiempaan väkivaltaisuuteen tai asianosaisten voimasuhteisiin. Sen ratkaisu keskittyy ensin toteamaan oikeudettoman hyökkäyksen olemassaolon ja sen jälkeen pohtimaan erityisesti yllätyshyökkäyksen mahdollista oikeuttamisperustetta. Sen ratkaisu perustuu lähinnä sen pohtimiseen, olisiko jokin muu lievempi tapa toimia riittänyt hyökkäyksen torjumiseen. Perusteluista voi tehdä sen johtopäätöksen – vaikkei asiaa olekaan eksplisiittisesti ilmaistu – että korkeimman oikeuden näkemyksen mukaan sen mainitsemat tavat toimia olisivat ko. tapauksessa riittäneet. Esimerkkeinä se mainitsee pään sijasta vartaloon suunnatun iskun tai kirveellä uhkaamisen. Majanen on todennut, että ero ratkaisuun *KKO 1997:182* on juuri siinä, että kyseisessä tapauksessa vastaajalla ei nähty olevan muita toimintavaihtoja, kun taas nyt niitä nähtiin olleen.⁸⁵

⁸⁴ Käräjäoikeus totesi: ”Vastaaja on kertonut tapahtumista johdonmukaisesti eikä asiassa ole tullut ilmi seikkoja, jotka olisivat ristiriidassa vastaajan kertoman tapahtumainkulun suhteen.”

⁸⁵ Majanen 2002 s. 457.

Hieman epäselväksi sen sijaan jää, mihin olosuhteisiin korkein oikeus viittaa todetessaan, että ”asiaa arvosteltaessa on otettu huomioon se, millaista harkintaa B:lta on kyseisessä tilanteessa kohtuudella voitu edellyttää”. Ratkaisun sanamuodosta ei pysty tekemään varmaa johtopäätöstä siitä, liikkeuko korkeimman oikeuden pohdinta akselilla tappo – hätävarjelu liioittelu vai akselilla hätävarjelu liioittelu – hätävarjelu.

Mikäli tätä tapausta käytettäisiin ohjenuorana myös parisuhdeväkivaltatapauksissa, voitaisiin tulla seuraaviin johtopäätöksiin. Kun asiasta ei ole saatavissa muuta selvitystä, voidaan ratkaisu perustaa vastaajan kertomukseen, mikäli se on johdonmukainen ja uskottava. Ratkaisussa on arvioitava sitä, mikä lievempi tapa toimia olisi kyseisessä tapauksessa riittänyt oikeudenvastaisen hyökkäyksen pysäyttämiseen. Yllätyshyökkäyksen oikeuttamisperusteen arviointi olisi usein näissä tapauksissa olennaista. Siitä on ollut kysymys mm. tapauksissa *VHO 1998/473* ja *HHO 1996/5053*, joissa vastaaja on iskenyt miestä veitsellä selkään. Yllätyshyökkäyselementtiä ei ole näissä ratkaisuissa varsinaisesti analysoitu, mutta ratkaisuista voi päätellä, että erityisesti selkään osunut isku ts. hyökkääjän huomaamatta tehty toimi on tukenut johtopäätöstä liiallisesta voimankäytöstä ja/tai tappotahallisuudesta. Tältä osin ohjenuoraksi voidaan ottaa korkeimman oikeuden toteamus siitä, että sellaista vastahyökkäystä, johon vastaaja turvautui, on pidettävä oikeutettuna tilanteessa, jossa ”yllätyksen hyväksikäyttö on ainoa keino hyökkäyksen torjumiseksi”.

Myös toteamus siitä, että ”asiaa arvosteltaessa on otettu huomioon se, millaista harkintaa A:lta on kyseisessä tilanteessa kohtuudella voitu edellyttää” avaa pohtimisen arvoisia näköaloja sen suhteen, millaista harkintaa voidaan ”kohtuudella edellyttää” parisuhdeväkivallan kohteena olevalta henkilöltä. Ongelmalliseksi asiaksi nousee tällöin se, että tämänkaltaisen toteamus vie helposti siinä määrin tapauskohtaiseen arviointiin, että on vaikea määritellä, millaisten olosuhteiden katsotaan vaikuttavan väkivallan kohteeksi joutuvan harkintakykyyn. Mikäli olosuhteita arvioitaessa on kyse parisuhdeväkivallasta, antaa tällainen tapa mahdollisuuden arvioida myös parisuhdeväkivaltaa, sen luonnetta ja sen kohteeksi joutuneen toimintamahdollisuuksia. Tällöin asiaan vaikuttavaksi tekijäksi voi muodostua se, millainen käsitys parisuhdeväkivallasta tuomioistuimella on.

Vaikka korkein oikeus ei tässä ratkaisussa otakaan analysoinnin apuvälineeksi asianosaisten voimasuhteita, se on sen tehnyt esimerkiksi ratkaisussa *KKO 1997:182*. Näin ollen myös yllätyshyökkäyksen oikeuttamisperustetta arvioitaessa olisi ennakkoratkaisujenkin valossa sallittua ottaa ero fyysisissä voimavaroissa huomioon. Pidän myös suositeltavana ohjenuorana ottaa ratkaisun osaksi pohdinnan siitä, minkälainen muu toiminta ko. tilanteessa olisi pysäyttänyt hyökkäyksen. Tällainen pohdinta tuo nähdäkseni helposti ratkaisun osaksi myös pohdinnan esimerkiksi asianosaisten fyysisistä voimavaroista ja niiden eroista, hyökkäyksen kohteen mahdollisuuksista paeta paikalta, saada apua ulkopuolisilta jne.

Ratkaisussa *ISHO 1995/1669* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä kolmen vuoden vankeusrangaistukseen.⁸⁶ Hovioikeus hyväksyi kärjäoikeuden ratkaisun. Olosuhteet olivat siinä mielessä samanlaiset, että kyse oli kahden miehen välisestä konfliktista ilman ulkopuolisia todistajia. Naapureilla A ja B oli ollut riitaa keskinäisestä velasta. A oli tullut väkisin oven lukon rikkoen yöllä vastaajan asunnon sisäeteiseen. Kun vastaaja B oli mennyt aukaisemaan sisäovea, A:lla oli ollut vasara kädessä. Todistajanlausunnon mukaan A oli ollut isokokoinen ja aggressiivinen erityisesti alkoholin vaikutuksen alaisena. Riitaisuudet olivat jatkuneet jo pidemmän aikaa.

A:n B:hen kohdistuneesta häirinnästä ja uhkailusta johtuen B oli kertomansa mukaan jo etukäteen päättänyt, että asiasta tulee loppu ja että hän lyö A:ta puukolla. B oli kuitenkin kiistänyt, että hänen tarkoituksensa oli tappaa A.

Perusteluissa todetaan seuraavasti:

Vastaaja on tuossa tilanteessa ollut hermostunut ja peloissaan A:n häirittyä ja uhkailtua häntä edellisenä päivänä ja A:n sitten yöllä tunkeuduttua vasaralla aseistautuneena vastaajan asunnon eteiseen, B on suojellakseen itseään mahdollisesti uhkaavalta A:n oikeudettomalta hyökkäykseltä lyönyt tätä puukolla edellä kerrotulla tavalla ensin kerran vatsaan ja sen jälkeen viisi kertaa yläselkään. Mainituin tavoin menetellessään B on käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin A:n hyökkäyksen torjumiseksi on ollut välttämätöntä.

Uhkailujen laadusta ei tässäkään tapauksessa ollut tarkempaa selvitystä. Niiden on kuitenkin nähty vaikuttaneen vastaajaan siten että ne tekivät hänen hermostumisensa ja pelkonsa siten ymmärrettäviksi, että häneen voitiin soveltaa anteeksiantoperustetta.⁸⁷

Ratkaisussa *RHO 1995/307* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioittelun tehdystä taposta.⁸⁸ Tapauksessa on kyse miesten välisestä väkivallasta, jossa ratkaisun taustalla ovat vastaajaan kohdistuneet uhkailut ja aiemmat väkivallanteot. Hovioikeus totesi:

Vastaajan kertomusta siitä, että B:llä olisi nyt ko. tilanteessa ollut veitsi kädessään hänen tarttuessaan vastaajaa paidan rinnuksista kiinni, tukee vastaajan ja todistajan kertomuksesta ilmi käyvä B:n aikaisempi puukon käyttö. Samoin kertomusta tukee poliisin teknisestä tutkinnasta laatimasta pöytäkirjasta ja kärjäoikeudelle jätetyistä valokuvista ilmenevä seikka, että keittiön pöydällä on ollut tekovälineen lisäksi yksi veitsi. Hovioikeus pitää siten uskottavana vastaajan kertomusta siitä, että B:llä on tilanteessa ollut vasemmassa kädessään veitsi, vaikka hän olisi ollut oikeakätinenkin. Tilanne on

⁸⁶ Vastaaja tuomittiin 3 vuoden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut samoin.

⁸⁷ Käsittelyn tapausta myös hätävarjelun liioittelua koskevan luvun IV jaksossa 3.3.

⁸⁸ Vastaaja tuomittiin 6 vuoden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut taposta 9 vuoden vankeusrangaistukseen.

muodostunut vastaajalle hätävarjelutilanteeksi kärkeäoikeuden kertomalla tavalla.

Vastaajan ja todistajan kertomuksista ilmenevät B:n aikaisemmat puukon käyttämiset, joista vastaajalle on aiheutunut lieviä vammoja, ovat olleet lähinnä puukolla uhkailua. Ei ole syytä olettaa, eikä vastaajalla ole ollut aiheutta luulla, että B olisi tässäkin tilanteessa mennyt sen pitemmälle. Tilanne ei siten ole ollut sellainen, että se olisi oikeuttanut vastaajaa puolustautumaan veitsellä lyömisellä, kuten kärkeäoikeus on todennutkin. Vastaaja on näin ollen käyttänyt tilanteessa enemmän väkivaltaa kuin B:n hyökkäyksen torjumiseksi on ollut välttämätöntä.

Ratkaisussa siis katsottiin, että vastaajalla oli aiheutta pelätä joutuvansa oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi, mutta että hän oli siinäkin tapauksessa käyttänyt liiallisia voimakeinoja. *Aikaisemmat puukon käyttämiset, joista vastaajalle on aiheutunut lieviä vammoja, ovat olleet lähinnä puukolla uhkailuja. Ei ole syytä olettaa, eikä vastaajalla ole ollut aiheutta luulla, että B olisi tässäkin tilanteessa mennyt sen pitemmälle.* Edelleen hovioikeus arvioi tilannetta seuraavasti: *B on aikaisemmin aiheuttanut vastaajalle veitsellä haavan käteen ja leukaan ja yrittänyt lyödä kirveellä tätä osuen kuitenkin tämän suojakseen nostamaan videolaitteeseen.*

Kertomuksesta käy myös ilmi, että B on uhkaillut vastaajaa aikaisemminkin. Tämä on kuitenkin hakeutunut B:n seuraan aina uudelleen. Vastaajan ja B:n väliset riidat ovat pääasiassa aiheutuneet K:sta (nainen). Riidat ovat myös olleet molemminpuolisia. A ei ole aina ollut alakynnessä. Nyt ko. tilanteessa A on mennyt suuttuneensa keittiöön ja ottanut C:n pois B:n sylistä. A on aloittanut tappelutilanteen ja B on tämän jälkeen käynyt A:han käsiksi. Ottaen huomioon em. seikat aikaisemmista uhkailuista ja riidoista ja että A:lla ei ole ollut syytä uskoa olleensa todellisessa hengenvaarassa, hovioikeus katsoi, että asianhaarat eivät olleet erittäin lieventävät.

Hovioikeus siis tulkitsee aiempaa väkivaltaa niin, että uhkailuiksi määritellään myös sellainen teräaseen käyttö, josta aiheutuu vammoja. Lausunnosta käy ilmi myös käsitys väkivallan staattisesta, samanlaisena pysyvistä luonteesta.⁸⁹ Niin ikään ratkaisussa todetaan, että aiempien uhkailujen painoarvoa vähensi hovioikeuden mielestä se, että uhkausten kohde oli ollut vapaaehtoisesti uhkailijan kanssa tekemisessä uhkausten esittämisen jälkeenkin. Mikäli tällainen tulkinta väkivallan olemuksesta yleistettäisiin koskemaan myös parisuhdeväkivaltaa, olisi tulkinta problemaattinen. Parisuhdeväkivaltaa koskevat tutkimukset puoltavat pikemminkin tulkintaa väkivallan eskaloituvasta luonteesta. Uhkailija ja uhkausten kohde useimmiten jatkavat yhteiselämäänsä uhkausten esittämisen jälkeenkin. On kyseenalaista, missä määrin tämä on vapaaehtoista ja missä määrin asiantila vähentää uhkausten painoarvoa hätävarjelutilanteita arvioitaessa.

⁸⁹ Palaan käsityksiin väkivallan luonteesta luvussa V.

Ratkaisussa *VHO 1998/473* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta.⁹⁰ Vastaajana oli nainen ja teko liittyi väkivaltaiseen parisuhteeseen. Mies oli pahoinpidellyt naista muutaman viikon välein. Mies oli kerran tuomittu pahoinpitelystä. Tapahtuma-aamuna B oli käynyt kiinni, kuristanut naista kaulasta, hakannut tämän päätä seinään, repinyt hiuksista, hyppinyt vatsan ja kyljen päällä. Vastaaja oli yrittänyt turhaan pakoon. B oli luvannut A:n poistua, mutta ottanut tämän uudelleen kiinni ja raahannut hiuksista repimällä keittiöön. Keittiössä B joi vettä ja ilmoitti keittiön nurkassa olleelle A:lle jatkavansa pahoinpitelyä tunnin ajan. A otti veitsen pöydältä ja iski B:tä kerran selkään. Vastaaja kertoi olleensa paniikissa ja pakokauhun vallassa ja pelänneensä henkensä edestä, sillä kuristaminen oli ollut voimakkaampaa kuin ennen.

Hovioikeus tuli seuraavaan johtopäätökseen:

Asiassa esitetystä todistelusta on käynyt ilmi, että A:n ja B:n suhde oli ollut väkivaltainen. B oli useasti kuristanut ja muutoin pahoinpidellyt A:ta. B oli ollut asianomistaja C:n ja todistaja D:n kertomuksen perusteella aktiivinen ja siten ilmeisen hyväkuntoinen jääkiekkoilija. Todistaja E:n (oikeuslääkäri), F:n ja G:n kertomusten sekä esitetyn lääkärinlausunnon perusteella on selvitetty, että B oli pahoinpidellyt A:ta B:n asunnossa A:n kertomalla tavalla lyömällä, kuristamalla kaulasta, repimällä hiuksista ja hyppimällä hänen päälleen. A:n kertomuksen perusteella pahoinpitely ja kuristaminen oli ollut paljon voimakkaampaa kuin aikaisemmillä kerroilla. E:n mukaan pahoinpitely oli ollut hengenvaarallista ja siitä olisi saattanut seurata A:n kuolema. Pahoinpitely oli kestänyt noin puolen tunnin ajan. B oli uhannut jatkaa pahoinpitelemistä vielä tunnin ajan. – – B:n A:han kohdistama edellä kerrottu voimakas ja hengenvaarallinen väkivalta on vaikuttanut vahvasti A:n menetteelyyn. A:n rikoksen poikkeukselliset olosuhteet huomioon ottaen tappo on tehty kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa. A on tämän vuoksi syyllistynyt surmaan.

Hätävarjelun osalta hovioikeus lausui:

Ennen A:n suorittamaa veitsellä lyöntiä B oli pahoinpidellyt A:ta noin puolen tunnin ajan. B oli pahoinpitelyn aikana pariin otteeseen antanut A:lle luvan poistua, mutta A:n yrittäessä paeta B oli kuitenkin estänyt A:n pakomahdollisuudet. A:n mukaan B:n häneen tällä kerralla kohdistama pahoinpitely oli ollut paljon kovaluonteisempaa kuin koskaan aikaisemmin. A:n ja E:n kertomusten perusteella on näytetty, että A on ollut hengenvaarassa B:n pahoinpidellessä A:ta. A:n kertomuksen mukaan B oli keskeyttänyt pahoinpitelemisen juodakseen vettä, mutta uhannut jatkaa pahoinpitelyä juomisen jälkeen tunnin ajan. Mennessään juomaan B oli työntänyt A:n keittiön suljettuun

⁹⁰ Olen käsitellyt ratkaisua myös luvun III jaksossa 1.2.4, luvun IV jaksossa 3.3 ja luvun VIII jaksossa 3. Vastaaja tuomittiin 4 vuoden ja 6 kuukauden vankeusrangaistukseen, alioikeus ei katsonut hätävarjelutilannetta olleen lainkaan ja oli tuominnut surmasta 7 vuoden vankeusrangaistukseen. (rangaistus sisälsi kaksi pahoinpitelyä).

nurkkaan, josta A ei ollut voinut poistua ilman itseään voimakkaamman B:n suostumusta. B:n käyttäytymisen perusteella A:lla on ollut perusteltu syy pelätä, että B jatkaa hänen pahoinpitelemistään ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa. B:llä on ollut oikeus tuolloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi ovat olleet välttämättömiä.

B ei ollut uhannut tappaa A:ta, eikä B ollut käyttänyt pahoinpitelyssä mitään hengenvaarallista välinettä. B oli lähinnä kuristamalla vaarantanut A:n hengen. Hovioikeus on päättänyt siihen lopputulokseen, että A on lyömällä pitkäateräisellä veitsellä B:tä selän alueelle kohtaan, jossa on ihmiselle elintärkeitä elimiä käyttänyt B:n välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen.

Ratkaisussa puolustusteen siis veivät oikeutetun teon ulkopuolelle mm. se, että B ei ollut nimenomaisesti uhannut A:ta hengenmenettämisellä, vaikka A:han jo kohdistunut väkivalta oli ollut hengenvaarallista. Tässä tapauksessa hovioikeus ei ole kuvaillut sellaisia vaihtoehtoisia toimintatapoja, joita A olisi sen mielestä voinut käyttää. Tosin perusteluista voinee tehdä sen johtopäätöksen, että veitsen kohdistaminen selkään on ollut sen mielestä erityisen tuomittavaa ja osoitus liiallisesta voimakäytöstä ja siten on mahdollista tulkita, että veitsen kohdistaminen jonnekin muualle olisi ehkä ollut hätävarjelun rajoissa. Tulkintaa vahvistaa käräjäoikeuden toteamus, jonka mukaan ”A on lyönyt veitsellä häneen selin ja juomaan kumartuneena ollutta B:tä”.

Edellä käsiteltyyn yllätyshyökkäyksen problematiikkaan viitaten voidaan kysyä, millainen veitsenisku olisi pysäyttänyt henkeen ja terveyteen kohdistuneen hyökkäyksen vaarantamatta vastaajan henkeä ja millaista harkintaa tässä suhteessa voidaan kohtuudella edellyttää henkilöltä, joka on jo puolen tunnin ajan joutunut hengenvaarallisen väkivallan kohteeksi. Ratkaisua voidaan tässä suhteessa verrata esimerkiksi ratkaisuun *KKO 1997:84*, jossa korkein oikeus toteaa yllätyshyökkäyksen oikeuttamista arvioidessaan, että ”asiaa arvosteltaessa on otettu huomioon se, millaista harkintaa A:lta on kyseisessä tilanteessa kohtuudella voitu edellyttää”. A:han oli ennen puolustautumistekoaan kohdistunut väkivaltaa muutamien minuuttien ajan.⁹¹

Parisuhdeväkivallan kannalta mielenkiintoinen on käräjäoikeuden perustelujen osa, jossa pohditaan parisuhdeväkivallan luonnetta. Se toteaa:

Puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa ei voida olla huomiota kiinnittämättä hyökkääjän ja hätävarjelun käyttäjän henkilöön. Hyökkääjän käytöksen ja luonteen perusteella voidaan tehdä johtopäätös, ettei tämän menettely kuitenkaan todellisuudessa merkitse vakavaa vaaraa hyökkäyksen kohteelle. A on tuntenut B:n käyttäytymistavan vallinneen seurustelusuhteen perusteella. B:n lukuisat aikaisemmat A:han kohdistamat pahoinpitelyt ovat olleet sa-

⁹¹ Ratkaisua on käsitelty myös jaksossa 1.2.4.

mantapaisia kuin tälläkin kertaa. A ei ole yleensä tehnyt niistä rikosilmoitusta, mikä sinänsä ei ole epätavanomaista niin sanotun perheväkivallan uhrille. A:n lääkärintodistuksesta ilmenevät vammat ovat olleet vähäisiä. Kaulan puristaminen voi tosin periaatteessa aiheuttaa hengenvaarallisen tilan. Asiassa on kuitenkin selvinnyt, että B ei ole tällä menettelyllään tarkoittanut saattaa B:tä hengenvaaraan, vaan irrottanut otteensa B:n tätä pyytäessä. B on aikaisemminkin pahoinpidellyt A:ta samalla tavalla ja B:n mukaan tehnyt sen siksi, että hän on tiennyt tämän tuntuvan A:sta erityisen epämiellyttävältä. B:n menettelyllä on ollut siten koko ajan pahoinpitelytarkoitus. Näin ollen pahoinpitely ei kokonaisuutena ottaen aiheuttanut A:lle hengenvaaraa. Edellä mainituissa olosuhteissa tapahtunutta ihmisen surmaamista ei voida pitää hyväksyttävänä hätävarjeluna tai edes hätävarjelen liioitteluna.

Aiempien B:n A:han kohdistamien pahoinpitelyjen on siis nähty vähentävän hyökkäyksen vaarallisuutta, sillä staattisen väkivaltanäkemyksen mukaisesti implisiittisenä oletuksena on ollut pahoinpitelyjen pysyminen luonteeltaan samanlaisina niiden jatkuessa. Käsitys on ristiriidassa perhe- ja parisuhdeväkivaltaa koskevan tutkimustiedon kanssa. Samoin ilmeisesti pahoinpitelijän tarkoitus tuottaa uhrilleen fyysistä kipua ja kärsimystä voi jopa vähentää hyökkäyksen vaarallisuutta, sillä silloin hyökkäyksen johtaminen kuolemaan näyttäytyy epätodennäköisempänä, kun sillä katsotaan olevan ”vain” pahoinpitelytarkoitus.⁹²

1.2.5 Oikeuskäytännön tarkastelua kootusti: ongelmakohtia esimerkkien valossa

Ratkaisussa *HHO 1994/6278* miehen naiseen kohdistama oikeudeton hyökkäys on sinänsä todettu. Päätöksestä ei kuitenkaan käy mielestäni ilmi, onko hätävarjeluväitteen hylkääminen perustettu siihen, että nainen olisi toiminut ennen kuin hyökkäys on täyttänyt vaarallisuuden kriteerit, vai siihen, että hän olisi toiminut hyökkäyksen jo päätyttyä. Päätöksessä todetaan seuraavasti:

⁹² Mielenkiintoinen on myös käräjäoikeuden pohdinta sen osalta, oliko A:lla tarkoitus surmata B. Se toteaa: ”Asiassa ei ole ilmennyt sellaisia seikkoja, mitkä antaisivat aihetta epäillä, että A:lla olisi ollut tarkoitus vain haavoittaa B:tä. Syyttäjänkään näkemystä, että A olisi voinut vain haavoittaa B:tä ei voida pitää johdonmukaisena ko. tilanteeseen nähden. B on ollut luonteeltaan väkivaltainen ja hän on myös syytteessä tarkoitetussa tilanteessa kohdellut A:ta väkivaltaisesti. Tässä tilanteessa pelkästään B:n riittävään haavoittamiseen tähdännyt yritys olisi epäonnistuneensa voinut johtaa A:n todelliseen vaaratilanteeseen. Tämän on vastaajankin täytynyt puheena olevassa tilanteessa käsittää. Nämä seikat tukevat käsitystä, että A:lla on ollut surmaamistarkoitus. A on siten tahallaan surmannut B:n.” Vaikka käräjäoikeus siis toteaa, että hyökkääjän haavoittaminen olisi voinut saattaa vastaajan hengenvaaraan, ei tämän siis katsottu toimineen minäänlaisessa hätävarjelutilanteessa.

Naisen lyöntiä on edeltänyt keskinäinen riita. Naisen on lyödessään voimakkaasti miestä leipäveitsellä vasemmalle puolelle rintaan täytynyt käsittää, että lyönnistä saattaa seurata myös miehen kuolema. Nainen on ymmärtänyt tekonsa ja sen seuraukset, mitä tukee mielentilalausunto. Kykyä ei heikentänyt humalatila. Naisella on ennen lyöntejä ollut sinänsä perusteltu pelko joutua miehen pahoinpitelemäksi. Seurustelusuhde on ollut väkivaltainen, jolloin nainen on joutunut miehen väkivallan kohteeksi, mitä tukevat naisen vammat. Kyseisessä tilanteessa nainen on ollut keittiössä, mies seisoi ovella. Asiassa esiin tulleet em. seikat eivät tue väitettä, että lyönti olisi ollut miehen aloittaman ja naisen käsityksen mukaan välittömästi jatkuvan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön. Kyseessä ei ollut RL 3:6:n mukainen hätävarjelutilanne, jota ei siten voida arvioida myöskään RL 3:9:n nojalla.

Ratkaisussa siis todetaan, että naisella on ollut perusteltu pelko joutua miehen pahoinpitelemäksi. Tämä viittaa siihen, että naisen toiminta on tulkittu kielteiseksi preventiiviseksi hätävarjeluksi. Naisen olisi tullut pahoinpitelyn uhan edessä toimia toisin. Toisaalta tapauksessa mies oli ennen naisen veitseniskuja lyönyt naista kädellä kasvoihin ja puukengällä päähän, mikä täyttää pahoinpitelyn tunnusmerkistön. Naisen kertomusta ei tässä suhteessa pidetty epäuskottavana ja vammat ilmenivät myös lääkärinlausunnosta. Pahoinpitelyn jälkeen nainen pakeni keittiöön, mies seisoi tilanteessa keittiön ovella. Se, että tälle seikalle on annettu ratkaisussa merkitystä, viittaa siihen, että oikeudettoman hyökkäyksen on katsottu jo päättyneen. Ratkaisussa todetaan myös, että kyseessä ei ollut miehen aloittaman ja naisen käsityksen mukaan välittömästi jatkuvan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön toimi. Perustelulausuma antaa ymmärtää, että vastaajan subjektiivisella käsityksellä hyökkäyksen luonteesta olisi ollut merkitystä tilannearvion kannalta.

Tapahtumasarja on siis nähdäkseni pilkottu seuraaviin osiin: pahoinpitely, naisen siirtyminen toiseen huoneeseen, väitetty hätävarjeluteko. Tällöin tapahtumia olohuoneessa seuraa siirtyminen toiseen huoneeseen ja asemien muutos, minkä lienee tulkittu tarkoittaneen hyökkäyksen päättymistä. Toisaalta ratkaisussa puhutaan pahoinpitelyn *uhasta*, jolloin hyökkäys ei olisi ollut vielä lainkaan alkanut ja nainen olisi näin ollut ko. tilanteessa ensimmäinen väkivaltaan syyllistynyt osapuoli.

Ratkaisussa ei myöskään ole arvioitu sitä, olisivatko eri iskut olleet tekoina juridisesti eri asemassa. Tällainen arviointi olisi mielestäni mahdollinen. Tulkintatapaa edustaa esimerkiksi edellä käsitelty KKO:n ratkaisu 1994:2. Arvioinnissa voitaisiin esimerkiksi katsoa ensimmäinen lyönti hätävarjelutilanteesta tehdyksi ja muut sitä seuranneet lyönnit hätävarjelun liioitteluksi. Tällainen arviointitapa tosin sulkeutuu pois, mikäli ensimmäisen lyönnin tai iskun katsotaan jo olleen kielletty, jolloin sitä seuraavat iskut ovat myös kiellettyjä jokseenkin automaattisesti.

Majanen on todennut useamman iskun problematiikasta seuraavasti:

Jos hyökkäyksen torjumiseksi olisi riittänyt yksi isku, ei enää ole välttämättömyyttä iskeä toista kertaa. Näissä tapauksissa on lisäksi kysymys koko hätävarjelutilanteen olemassaolosta. Jos hyökkäys on torjuttu eli enää ei ole uuden hyökkäyksen välitöntä uhkaa, ei myöskään ole oikeutta voimakeinojen käyttöön. Hätävarjelun liioittelu tulee kysymykseen vain, kun hätävarjelutilanteessa käytetään liiallisia voimakeinoja. Rajan vetäminen ei ole helppoa, eikä käytännössä näytä yleensä rajaa tässä suhteessa tarkoin vedetynkään, vaan tavallisesti muutama ylimääräinen isku jää hätävarjelun liioitteluksi arvioituna hätävarjelutilanteen piiriin. Ilmeisesti niiden on kaikesta huolimatta katsottu kuuluvan hyökkäyksen torjuntaan, mikäli suojelutoimenpiteet muodostavat yhden kokonaisuuden. Tämä ratkaisu lieneekin perusteltua. Sitä paitsi epäselvissä tapauksissa ratkaisun tulisi tapahtua syytetylle edullisemman kannan mukaan.⁹³

Majanen puhuu suojelutoimien kokonaisuudesta, jonka hyväksyttävyyttä tulee arvioida. Tällaista näkemystä ja vastaajan kannalta epäselvissä tapauksissa lievempää tulkintaa voikin hyvin perustella *favor defensionis* -periaatteella. Toisaalta modernin rikosoikeuden pistemäinen tarkastelu vie helpommin tulkinnan sellaiseksi, jossa jokaista vastaajan väitettyä puolustustekoa arvioidaan erikseen.

Ratkaisu *VHO 1998/473* herättää myös kysymyksen hätävarjelun aikarajoista.⁹⁴ Tapauksessa vastaaja oli kertonut, että seurustelusuhde oli ollut riittävästi ajoittain väkivaltainen; väkivalta oli aina liittynyt alkoholinkäyttöön. Hovioikeuden ratkaisun perusteluissa todetaan aiemmasta väkivallasta, että mies oli pahoinpidellyt naista ”muun muassa puristelemalla tätä eri puolilta kehoa ja kuristamalla häntä kurkusta. Mies oli tiennyt kuristamisen tuntuvan naisesta erityisen epämiellyttävältä”.

Hovioikeus piti vastaajan kertomusta johdonmukaisena ja uskottavana ja totesi asianosaisten suhteen olleen väkivaltainen ja miehen useasti kuristaneen ja muutoinkin pahoinpidelleen vastaajaa. Ilmeisesti viitaten asianosaisten voima-suhteisiin hovioikeus totesi, että mies oli ollut ”aktiivinen ja hyväkuntoinen jääkiekkoilija”. Se totesi, että mies oli pahoinpidellyt naista naisen kertomalla tavalla ja että vastaajan kertomuksen perusteella pahoinpitely ja kuristaminen oli ollut paljon voimakkaampaa kuin aikaisemmilla kerroilla.

Tämän jälkeen hovioikeus totesi, että

vastaajan on täytynyt käsittää, että tällaisella veitsellä ihmistä keskelle selkään lyömisen varsin todennäköisenä seurauksena on kuolema. Näin ollen

⁹³ Majanen 1979 s. 289–290. Majanen viittaa tässä kohdassa lähinnä henkeen kohdistuviin oikeudenvastaisiin hyökkäyksiin.

⁹⁴ Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta 4 vuoden 6 kuukauden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut surmasta seitsemän vuoden vankeusrangaistukseen. Rangaistukseen sisältyy kaksi tavallista pahoinpitelyä. Ratkaisua on selostettu lähemmin edellisessä jaksossa.

vastaajan on katsottava tahallaan surmanneen miehen. Miehen naiseen kohdistama edellä kerrottu voimakas ja hengenvaarallinen väkivalta on vaikuttanut vahvasti vastaajan menettelyyn. Vastaajan rikoksen poikkeukselliset olosuhteet huomioon ottaen tappo on tehty kokonaisuutena arvioiden lieventävien asianhaarojen vallitessa. Vastaaja on tämän vuoksi syyllistynyt surmaan.

Hätävarjeluväitteen osalta oikeus totesi ensin, että ennen vastaajan suorittamaa veitsellä lyöntiä mies oli pahoinpidelty naista noin puolen tunnin ajan, mies oli estänyt naisen mahdollisuuden paeta ja pahoinpitely oli vastaajan mukaan ollut ”kovaaluonteisempaa” kuin aikaisemmin.

Vastaajan ja oikeuslääkärin kertomusten perusteella on näytetty, että nainen on ollut hengenvaarassa miehen pahoinpidellessä tätä. – – Vastaajalla on ollut oikeus tuolloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi ovat olleet välttämättömiä.

Tämän toteamuksen jälkeen hovioikeus jatkoi: ”– – mies ei ollut uhannut tappaa vastaajaa eikä ollut käyttänyt pahoinpitelyssään mitään hengenvaarallista välinettä, vaan oli lähinnä kuristamalla vaarantanut naisen hengen.” Näillä perusteilla se katsoi, että ”vastaaja on lyömällä pitkäteräisellä veitsellä miestä selän alueelle kohtaan, jossa on ihmiselle elintärkeitä elimiä, käyttänyt tämän välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen”. Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta.

Ratkaisu herättää paljon kysymyksiä. Tapauksessa hätävarjelutilanteen olemassaolo on todettu. Vastaajaan oli välittömästi ennen väitettyä hätävarjelutekoa kohdistunut ruumiillista koskemattomuutta loukannut oikeudeton hyökkäys, joka oli sisältänyt hengenvaarallista väkivaltaa ja hyökkäyksen jatkuminen oli välittömästi uhkaava. Vastaajan kertomusta ei asetettu kyseenalaiseksi ja sitä tukivat sekä oikeuslääkärin kertomus että poliisin suorittama tekninen tutkinta. Tämän perusteella hovioikeuskin siis totesi, että vastaajalla oli ollut oikeus käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi ovat olleet välttämättömiä.

Sille, että vastaaja oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi oli tarpeen, hovioikeus esitti perusteiksi seikat, joita on syytä tarkastella lähemmin. Vastaajahan käytti hengenvaarallista väkivaltaa, josta oli seurauksena hengenmenetys. Sen oikeuttaminen olisi voinut perustua ainoastaan siihen, että hänen henkensä olisi katsottu olleen tilanteessa vaarassa, ja näin ei siis katsottu olleen. Sen, että mies ei ollut suullisesti uhannut tappaa vastaajaa, on siis osaltaan katsottu olleen osoitus siitä, että tämän hyökkäys ei ollut hengenvaarallinen. Suullisten uhkausten ei kuitenkaan pitäisi olla tässä suhteessa ratkaisevia. Ratkaisevaa on nähdäkseni aiemman väkivallan ja sen vakavuusasteen arviointi. Tapauksessa vastaajaan oli jo ennen väitettyä hätävarjelutekoa kohdistunut hengenvaarallista väkivaltaa.

Toisaalta myös perustelu siitä, että mies ei ollut käyttänyt hengenvaarallista välinettä, vaan oli lähinnä (käsin) kuristamalla vaarantanut naisen hengen, viittaa ilmeisesti siihen, että odotettavissa oleva hyökkäyskään ei olisi tosiasiaassa hengenvaarallinen, ts. mies ei silloinkaan käyttäisi hengenvaarallista välinettä, vaan todennäköisesti edelleen vaarantaisi naisen hengen lähinnä kuristamalla. Ratkaisusta aukeneva logiikka on siis, että kun nainen ei ollut kuollut aiemman pahoinpitelyn seurauksena, ei tähän kohdistuva lisäväkivaltakaan ole hengenvaarallista, eikä sitä torjumaan voi näin ollen käyttää hengenvaarallista väkivaltaa. On selvää, että myös ilman varsinaista asetta tapahtuva pahoinpitely voi olla hengenvaarallinen ja sellainen pahoinpitely usein johtaakin uhrin (naisen) kuolemaan.

Tässä yhteydessä voidaan vertailuaineistona käyttää esimerkiksi ratkaisua *KKO 1998:2*, jossa todetaan kuristamisen vaarallisuutta arvioitaessa: *Vaikka kovin yleisesti ei tiedetäkään kuristamiseen liittyvää äkillisen sydänpysähdyksen ja siitä johtuvan yllättävän ja hyvin nopean kuoleman vaaraa, yleisesti kuitenkin on tiedossa, että kurkusta kuristaminen voi olla hengenvaarallista*. Tapauksessa oli kyse käsin kuristamisesta. Kuristamisen hengenvaarallisuuden arvioimisen vaikeutta tosin kuvaa, että ratkaisussa *KKO 1998:1* korkein oikeus toteaa käsin ja vyöllä tehdystä kuristamisesta mm. seuraavaa: *Kun kuristamista, joka oli päättynyt ennen järjestysmiehen paikalle saapumista, ei hetkellisestä tajuttomuudesta huolimatta tässä tapauksessa muutoin kuin heijasteellisen sydänpysähdyksen vaaran vuoksi ole katsottava hengenvaaralliseksi, ei A ole syyllistynyt tapon yritykseen*.⁹⁵ Viimeksi mainitussa tapauksessa oli kyse parisuhdeväkivallasta.

Ratkaisun yhteydessä voidaan pohtia, missä määrin tilanne olisi ollut erilainen, mikäli mies olisi esimerkiksi teräasetta käyttäen aiheuttanut naiselle (hengenvaarallisia) vammoja ja uhannut vielä jatkaa pahoinpitelyä teräasetta käyttäen. Ratkaisua lukiessa herää myös kysymys siitä, mikä tilanteessa olisi ollut sallitut hätävarjelen rajoissa oleva puolustusteko, joka olisi torjunut hyökkäyksen saattamatta vastaajaa entistä suurempaan vaaraan. Ratkaisu ilmentääkin nähdäkseni selkeästi traditiomme mukaista käsitystä oikeutetusta hätävarjeluteosta ”reilun tappelun sääntöjen” mukaisena tekona. Tällöin juuri esimerkiksi selän kääntäminen ”kesken tappelun” on tulkittava hyökkäyksen päättymiseksi. Samoin lienee tulkittava ilmoitetun tauon pitäminen, jolloin toiminta tauon aikana rikkoo ”sääntöjä”. Tulkinta ei ota esimerkiksi epätasaisia voimasuhteita huomioon. Uuden hyökkäyksen todennäköisyyden arviointi johtaa myös pohtimaan, onko vastaajan kertomusta miehen toiminnasta taukoineen ja täsmällisine uhkauksineen (”hakkaan sua vielä tunnin”) kuitenkin pidetty täysin uskottavana. Kertomus on ristiriidassa parisuhdeväkivaltaa koskevan perhedynaami-

⁹⁵ Kuristamista tekotapana koskevat mm. seuraavat aiemmat ratkaisut: *KKO 1973 II 68*, *1984 II 142*, *1986 II 70* ja *1989:141*.

sen diskurssin kanssa, jonka mukaan väkivalta on konfliktista johtuva, spontaani vihanpurkaus eikä suunniteltu ja kontrolloitu teko.⁹⁶

1.2.6 Yhteenvetoa

Jotta hätävarjelu-oikeus aktualisoituisi, oikeudettoman hyökkäyksen on oltava joko jo aloitettu tai vähintään välittömästi (kohta päätä) uhkaava. Sen täytyy muodostaa konkreettinen vaara suojeltavalle oikeushyväälle. Preventiivinen hätävarjelu ei ole sallittu. Uhkaus oikeudettomasta hyökkäyksestä tai sen vaara ei siis ole riittävä, ellei asianhaaroista voida päätellä, että kysymyksessä todella on uhkauksen toteuttaminen välittömästi sen esittämisen jälkeen tai muuten välittömästi konkretisoituva vaara. Hätävarjelussa toimijan omaa subjektiivista käsitystä hyökkäyksen välittömästä uhkaavuudesta ei ole pidetty määrävänä, vaan hyökkäyksen uhkaavuutta tulee arvioida objektiivisin kriteerein. Objektii-viset kriteerit vaihtelevat tapausten olosuhteiden mukaisesti. Kysymys on lopulta siitä, millaista käyttäytymistä ja väkivallan uhkaa pidetään riittävän vakavana. Mikäli väkivalta on parisuhdeväkivaltaa, arvioitavana on sen uhkaavuus ja vakavuus.

Oikeus hätävarjeluun kestää niin kauan kuin hyökkäys jatkuu tai hyökkääjän käyttäytymisestä voi päätellä että uusi oikeudenloukkaus uhkaa. Hätävarjelu-oikeus päättyy, kun vastustaja on tehty vaarattomaksi, lähtenyt pakoon tai on muutoin lopullisesti luopunut hyökkäyksestä. Hätävarjelusäännös siis lähtee siitä ajatuksesta, että hyökkäystä vastaan syntyy tarve puolustautua vasta hyökkäyksen yhteydessä. Ennen hyökkäystä puolustautumiselle ei ole tarvetta, ei myöskään hyökkäyksen päätyttyä. Tällaiseen ajatukseen sisältyy implisiittises-ti oletus hyökkäyksestä yhtenä ajallisesti rajattuna tekona.

Parisuhdeväkivallassa oikeudettomat hyökkäykset voivat olla luonteeltaan toisenlaisia kuin vakiintunut tulkinta hätävarjelusta edellyttää. Pahoinpitely voi toistua kuukausittain, viikoittain, jopa päivittäin. Hyökkäyksen päätyminen voi merkitä ainoastaan taukoa ennen seuraavaa hyökkäystä. Näin ollen voi olla tavanomaista vaikeampaa määritellä sitä, milloin hyökkäys alkaa ja milloin se loppuu. Määrittely on yleensä sitä vaikeampaa, mitä tiheämmin väkivaltatilanteet toistuvat. Se voi olla vaikeaa myös yksittäisen pahoinpitelyn aikana, vaikka edellisestä pahoinpitelystä olisikin kulunut jo jonkin aikaa.

Hallituksen esityksessä rikoslain yleisiksi opeiksi todetaan, että hyökkääjän käyttäytymisestä voidaan päätellä, milloin uusi oikeudenloukkaus (välittömästi) uhkaa. Parisuhdeväkivallan kannalta uhan välittömyyden arvioimisen tekee

⁹⁶ Kotanen 2003 s. 56 ss. Kotanen toteaa, että perhedynaamisessa diskurssissa väkivaltaa kuvataan biologisperäisesti ”vietiksi” tai ”reaktioksi” eli lähestulkoon tahdosta riippumattomaksi toiminnaksi, joka on koodattu ihmislajin (miesten) perimään.

ongelmalliseksi se, että arvioiminen suoritetaan objektiivisin kriteerein. Hallituksen esityksessä objektiiviset kriteerit ilmaistaan puhumalla ”olosuhteista”, joista on pääteltävissä, että uhkaus on vakavasti otettava.

Parisuhdeväkivallassa väkivallan uhkaa objektiivisesti ilmentävät olosuhteet eivät välttämättä toteudu. Väkivalta tapahtuu useimmiten ilman asetta. Ennen tällaisen pahoinpitelyn alkamista voi sen uhkaa olla vaikea todeta objektiivisesti. Terveysten ja henkeen kohdistuvia verbaalisia uhkauksia voi olla vaikea näyttää toteen. Niitä voi myös olla vaikea kuvata siten, että ne ilmentäisivät välitöntä väkivallan uhkaa eivätkä kertoisi arvioijalleen ainoastaan parisuhteen ongelmista.

Hyökkääjän käyttäytymisen tulkitseminen voi useissa tapauksissa olla uhrin oman subjektiivisen käsityksen varassa. Hänen käsityksensä perustuu siihen, että hän tuntee pahoinpitelijänsä ja on oppinut tulkitsemaan tämän käyttäytymistä ja ennakoimaan vaaran. Hänen tulkintansa voi jäädä niiden objektiivisten hätävarjelukriteerien ulkopuolelle, joiden perusteella hyökkäyksen uhkaavuutta arvioidaan. Myös aiempi väkivalta voi jäädä merkityksettömäksi erityisesti silloin, kun siitä ei ole olemassa muuta näyttöä kuin vastaajan oma kertomus.

Oikeudeton hyökkäys voi siis olla välittömästi uhkaava esimerkiksi silloin, jos hyökkääjä ennen hyökkäystä uhkaa verbaalisesti hyökkäyksen kohdetta. Mikäli voidaan pitää todennäköisenä, että hyökkääjä todella tarkoitti toteuttaa uhkauksensa välittömästi, uhkauksen kohteella on oikeus torjua hyökkäys hätävarjeluun keinoin. Parisuhdeväkivallan kannalta ongelmallisia ovat tilanteet, joissa uhkaaja ei uhkaa toteuttaa uhkaustaan välittömästi, vaan myöhemmin. Uhkaaja ei välttämättä ilmoita uhkauksensa toteuttamisen ajankohtaa, jolloin uhkaus voi olla ikään kuin voimassa jatkuvasti. Tällaisen uhkauksen juridinen merkitys voi olla kyseenalainen, ja tilanne vie väistämättä pohtimaan uhkauksen kohteen mahdollisuuksia reagoida uhkaukseen. Tässä arvioinnissa olisi otettava huomioon väkivallan kohteena olleen todellisuudessa usein rajoittuneet mahdollisuudet toimia.

Väkivaltaisen miehen kumppanilleen esittämään uhkaukseen voi myös liittyä myös piirteitä, jotka tekevät sen todesta ottamisen keskimääräistä ymmärrettävämmäksi. Mikäli mies on aiemminkin uhannut ja sittemmin toteuttanut uhkauksensa, voi nainen helpommin uskoa, että mies ennemmin tai myöhemmin toteuttaa myös uusimman uhkauksensa. Myös uhkauksia olisikin tarkasteltava aikaisemman väkivaltaisuuden valossa – ei yksittäisinä tapahtumina, vaan osana väkivallan kierrettä – jolloin niiden aiheuttama pelko näyttyy uskottavampana.

Avun hakemisen tai viranomaisiin yhteyden ottamisen esteenä puolestaan ovat monet parisuhdeväkivallan olemukseen liittyvät syyt. Avun hakeminen ts. tilanteesta kertominen ulkopuolisille voi merkitä vielä suurempaa riskiä sen suhteen, että uhkaus lisäväkivallasta toteutuu. Viranomaisten on puolestaan

usein vaikea ryhtyä uhkausten perusteella toimenpiteisiin siinäkin tapauksessa, että uhkauksia pidettäisiin vakavasti otettavina.

Toisaalta myös niihin uhkauksiin, jotka liittyvät akuuttiin väkivaltilanteseen, liittyy vaikeuksia parisuhdeväkivallan osalta. Samat näyttövaikeudet voivat koskea niitäkin ja samoin kuin ajallisesti epämääräisempien uhkausten kohdalla, myös niiden merkitys voidaan kyseenalaistaa. Toisaalta uhkauksille tai sille, että niitä ei ollut esitetty, on voitu antaa parisuhdeväkivaltatapauksissa suurikin merkitys.⁹⁷ Henkeen kohdistuvien uhkausten puuttumista on voitu myös pitää osoituksena siitä, että välitöntä hengenvaarallisen väkivallan uhkaa ei ole ollut käsillä silloinkin, kun hyökkäys on sisältänyt vakavaa väkivaltaa. Uhkausta on arvioitava sen tosiasiallisen vaarallisuuden mukaisesti ja suhteessa sitä edeltäneeseen väkivaltaan ja sen vaarallisuuteen eikä ainoastaan sen mukaan, kuinka uhkaaja itse asian suullisesti ilmaisee.

Esitettyjen uhkausten painoarvoa on oikeuskäytännössä vähentänyt se, että uhkaaja ja sen kohde ovat uhkausten jälkeenkin olleet (vapaaehtoisesti) toistensa kanssa tekemisissä. Parisuhdeväkivallassa vastaavanlainen arvio tarkoittaisi useimmissa tapauksissa uhkausten painoarvon vähenemistä tai kokonaan mitättöintiä. Siinä väkivallan osapuolet lähes kaikissa tapauksissa ovat uhkauksen jälkeen toistensa kanssa tekemisissä, enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti.

Tällaista arviota ei oikeuskäytännössä ole parisuhdeväkivallan osalta eksplisiittisesti ilmaistu. Tulkitsen kuitenkin niin, että parisuhdeväkivaltatapauksissa uhkausten pelotevaikutuksen arviointia ovat hämärtäneet juuri parisuhteen mahdollinen jatkuminen ja parisuhteeseen liittyvät muut positiivisina pidetyt elementit, ja uhkausten painoarvo on myös tästä syystä tällaisessa tilanteessa ollut sängen vähäinen.

1.3 SALLITUT VOIMAKEINOT JA SALLITTAVUUTEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ

Vuoden 2003 loppuun voimassa ollut hätävarjelusäännös ei ilmaissut suhteellisuusperiaatetta. Siinä todettiin ainoastaan, että hyökkäyksen torjumiseksi sallitut voimakeinot ovat riippuvaisia siitä, ovatko ne välttämättömiä hyökkäyksen

⁹⁷ Uhkauksilla voi olla merkitystä arvioitaessa tahallisuuskynnyksen ylittymistä. Ratkaisussa KouHO 2000/375 vastaajan ollut mies tuomittiin taposta. Ratkaisussa todetaan, että arvioitaessa A:n (mies) teon tahallisuutta on todettava, että hän oli lukuisia kertoja aiemmin pahoinpidellyt B:tä (nainen). A oli lisäksi lausunut tappouhkauksia sekä aiemmin että C:n kertomusten perusteella myös välittömästi ennen A:n ja B:n saapumista heidän yhteiseen asuntoonsa tapahtumayönä. Tahallisuutta arvioitaessa, on otettava huomioon se, että pahoinpitely oli kestänyt yhtäjaksoisesti suhteellisen kauan. Tämä, pahoinpitelyn laatu, väkivallan voimakkuus, B:n saamat vammat, kuolemansyy ja A:n ennen tekoa ilmoittama uhkaus A:n on täytynyt jossain pahoinpitelyn vaiheessa käsittää sen varsin suurella todennäköisyydellä johtavan B:n kuolemaan.

torjumiseksi. Suomalainen doktriini on kuitenkin hylännyt säännöksen ilmaise-man absoluuttisen hätävarjelu-oikeuden ja jo kauan katsonut, että hätävarjelussa hyökkäyksen torjumiseksi käytettyjen keinojen tulee olla lievimpiä mahdollisia ja suhteessa puolustettavan oikeushyvän arvoon. Puolustusteen on oltava puolustettava ottaen huomioon hyökkäyksen laatu ja voimakkuus, hyökkääjän henkilö sekä muut olosuhteet.⁹⁸ Oikeuskirjallisuudessa asia on ilmaistu myös siten, että puolustautumisessa käytettävät keinot eivät saa ylittää sitä, mitä objektiivisesti arvioiden voidaan pitää hyökkäyksen torjumiseksi välttämättömänä.⁹⁹

Edelleen oikeuskirjallisuudessa asia on ilmaistu esimerkiksi siten, että nyrkinisku tapahtuvaa pahoinpitelyä vastaan on sallittua puolustautua ainoastaan nyrkiniskuun.¹⁰⁰ Ajatuksena on ilmeisestikin, että nyrkiniskuun ts. ilman asetta tapahtuva hyökkäys on nyrkiniskuun torjuttavissa ja että aseeseen turvautuminen tällaisessa tilanteessa on tarpeetonta ja lähinnä ilmausta hyökkäyksen kohteeksi joutuneen halusta kostaa hyökkäys. Vielä kirjallisuudessa on todettu, että tahallinen surmaaminen on hätävarjeluna tarpeen ja sallittu ainoastaan silloin, kun vaihtoehtoina ovat joko hyökkääjän tai uhrin kuolema.¹⁰¹ Siihen pulmalliseen kysymykseen, voisiko hyökkääjän kuolemaan johtava teko olla oikeutettu esimerkiksi silloin, kun oikeudenvastainen hyökkäys on raiskaus ja hyökkääjän kuolemaan johtava teko olisi tilanteessa ainoa keino siltä välttyä, ei ole kirjallisuudessa otettu kantaa.¹⁰²

Uudessa hätävarjelusäännöksessä sanoudutaan myös irti absoluuttisesta hätävarjelu-oikeudesta, jossa mikä tahansa teko olisi sallittu oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi edellyttäen, että teko olisi tarpeen hyökkäyksen torjumiseksi. Aloitettun tai välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko olisi hätävarjeluna sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä, mitä hyökkäyksen laatuun ja voimakkuuteen, puolustautujan ja hyökkääjän henkilöön sekä muihin olosuhteisiin nähden *kokonaisuutena arvioiden* on pidettävä puolustettavana. Hallituksen esityksessä todetaan, että voimankäy-

⁹⁸ Ks. esim. Nuutila 1997, s. 191.

⁹⁹ Honkasalo 1965 I s. 152.

¹⁰⁰ Ks. mm. Majanen 1979 s. 302, Majanen 1992 s. 38 ja Frände 1994 s. 160.

¹⁰¹ Esim. Nuutila 1997 s. 289. Euroopan Ihmisoikeussopimuksen toisessa artiklassa todetaan kuolemaan johtavan voimankäytön edellytyksistä seuraavasti: ”Deprivation of life shall not be regarded as inflicted in contravention of this article when it results from the use of force which is no more than absolutely necessary: a) in defence of any person from unlawful violence, b) in order to effect a lawful arrest or to prevent escape of a person lawfully detained, c) in action lawfully taken for the purpose quelling a riot or insurrection.”

¹⁰² Teoksessa Rikosoikeus asiaa tosin pohditaan näin: ”Sallittujen puolustustoimien raja voi olla vaikeasti ratkaistavissa. Kuinka radikaaleja voimakeinoja saa käyttää esimerkiksi raiskauksen torjumiseksi? Onko suhteellista ja puolustettavaa suojata seksuaalista itsemääräämisoikeutta viime kädessä hyökkääjän hengen kustannuksella? Ottamatta kantaa näihin äärimmäisiin tilanteisiin voi todeta joidenkin oikeuskäytännön ratkaisujen joutuvan arvostelun kohteeksi siitä, että niiden on katsottu asettaneen hyökkäyksen kohteeksi joutuneen naisen käyttäytymiselle kohtuuttomankin tiukat rajat.” Koskinen teoksessa Heinonen ym. 2002 s. 102.

tön puolustettavuutta arvioitaessa on otettava huomioon paitsi suojeltavan edun merkitys ja hyökkäyksen vaarallisuus, myös puolustuksessa käytetyn väkivallan ja sen aiheuttamien vahinkojen suuruus.¹⁰³ Uudet säännökset ja niiden perustelut ovat muuttaneet myös oikeustieteessä esitettyjä kantoja vähemmän kategorisiksi ja kunkin tapauksen olosuhteet paremmin huomioonottaviksi.¹⁰⁴

Väkivaltaa on yleensä katsottu olevan lupa käyttää niin paljon kuin on tarpeen hyökkäyksen torjumiseksi. Väkivaltaan turvautumisen on oltava viimesijaista. Hyökkäyksen kohteeksi joutuneen on ensi sijassa turvauduttava viranomaisten apuun ja/tai pyrittävä ratkaisemaan tilanne esimerkiksi pakenemalla. Jos tähän ei kuitenkaan ole mahdollisuutta, on voimakeinoihin sallittua turvautua. Tällöinkin sallittujen voimakeinojen raja voi ylittyä.

Edellä lausutut periaatteet ovat olleet voimassa myös oikeuskäytännössä jo ennen yleisten oppien uudistusta. Hätävarjelun oikeutuksen tosiasiallinen tulkinta oli siis jo kauan ennen uudistusta irtautunut itse säädöstekstistä. Oikeuskäytäntö on tältä osin hakenut tukea lähinnä oikeuskirjallisuudessa esitetystä. Esimerkiksi ratkaisussa 1993:54 KKO totesi, että vastaaja oli ylittänyt sallittujen voimakeinojen rajan käyttäessään teräasetta nyrkiniskuin ja potkuin tapahtunutta pahoinpitelyä vastaan. Kysymyksessä oli kadulla tapahtunut väkivalta.

A oli lyömällä ja potkimalla pahoinpidellyt B:tä, joka oli yrittänyt juosta pakoon siinä kuitenkaan onnistumatta. Kun pahoinpitely edelleen jatkui, B oli taskustaan ottamallaan puukolla lyönyt A:ta rintaan. Puukon terä oli tunkeutunut sydänpussin läpi sydämeen aiheuttaen A:n kuoleman. B tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.

Ratkaisu on tuorein sellainen korkeimman oikeuden hätävarjelua koskeva ennakkoratkaisu, jossa hyökkäyksessä ei käytetty asetta. Korkein oikeus hyväksyi hätävarjelun suhteen suhteellisen niukat hovioikeuden perustelut, joissa todetaan, että B oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin A:n *nyrkillä lyömällä ja potkimalla* tapahtuneen hyökkäyksen torjumiseksi oli ollut välttämätöntä. Voimakeinojen sallittavuuden pohtimisen kannalta on mielenkiintoista, että käräjäoikeus oli vapauttanut B:n todeten hänen toimineen hätävarjelutilanteessa. Käräjäoikeus oli perusteluissaan maininnut asianosaisten voimasuhteet: A oli ollut roteva, 176 cm ja 80 kg, B puolestaan oli ollut hentorakenteinen, 171 cm ja 68 kg. Se myös selosti perusteluissaan todistajien lausuntoja, joiden mukaan B oli yrittänyt ”tosissaan karkuun” ja katsonut ilmeisesti tämän tukevan ratkaisua.

Hovioikeus ja korkein oikeus eivät omissa ratkaisuisaan ottaneet kantaa asianosaisten voimasuhteisiin tai siihen, että B oli pahoinpitelyn jälkeen ja kaaduttuaan maahan yrittänyt juosten paeta paikalta. Hän oli ehtinyt juosta muuta-

¹⁰³ HE 44/2002 vp s. 17–18.

¹⁰⁴ Ks. tältä osin esim. Frände 2004 s. 165 ss.

mia kymmeniä metrejä ennen kuin A tavoitti hänet. Tässä suhteessa korkeimman oikeuden ennakkoratkaisu ei anna juuri eväitä sallittujen voimakeinojen rajanvedon pohtimiseen, vaan edustaa lähinnä muodollista kantaa hätävarjelun hyväksyttävyyden suhteen: mikäli hyökkäys on aseeton, sitä vastaan ei saa käyttää asetta. Käräjäoikeuden ratkaisu itse asiassa ennakoii hallituksen esityksessä otettua kantaa voimakeinojen sallittavuuteen. Siinähan todetaan, että hyökkäyksen laatu ja voimakkuus sekä hyökkääjän ja puolustautujan henkilö voidaan ottaa huomioon hätävarjelun rajoja arvioitaessa. Tähän suuntaan viittaa myös se, että käräjäoikeus viittasi perusteluissaan B:stä tehtyyn mielentilalauseen, jonka mukaan B oli ollut lievästi vajaamielisen alarajoilla, koki suurta turvattomuutta ja hänen itsetuntonsa oli heikko. Lisäksi B oli epävarma, ahdistunut ja avuton. A taas oli todistajan mukaan ollut ”räyhääjätyyppi” ja vaikuttanut tilanteessa aggressiiviselta.

Edellä on jo todettu, että hätävarjelun oikeutukseen johtavat olosuhteet on arvioitava objektiivisesti – ei siis hätävarjelua käyttäneen henkilön omasta subjektiivisesta näkökulmasta. On selvää, että puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa on voitava kiinnittää huomiota hallituksen esityksessä mainitulla tavalla hyökkääjän ja puolustautujan persoonaan, hyökkääjän ja puolustautujan fyysisiin voimavaroihin, aseistukseen jne. Seuraavassa pohdin tarkemmin eroa fyysisissä voimavaroissa ja sen merkitystä, sillä tämä seikka on erityisen merkityksellinen pohdittaessa naisiin kohdistuvaa väkivaltaa.

1.3.1 Ero fyysisissä voimavaroissa

Puolustuksen oikeutusta arvioitaessa on otettava huomioon myös hyökkääjän henkilö. Hyökkääjän henkilöön kuuluu paitsi hänen aikaisempi käyttäytymisensä ja hänen luonteensa myös hänen fyysiset ominaisuutensa. Oikeuskirjallisuudessa on vakiintuneesti todettu, että hyökkääjän käytössä olevilla voimavaroilla on merkitystä arvioitaessa, minkälaisia voimakeinoja häntä vastaan on sallittua käyttää. Mikäli hyökkääjä on hyökkäyksen kohdetta fyysisesti voimakkaampi, on puolustautujalla välttämättömyys-periaatteen rajoissa lupa käyttää puolustautumiseen voimakkaampia keinoja kuin hyökkääjän kanssa samanlaiset fyysiset edellytykset omaavan henkilön.

Jo Alanen totesi vuonna 1925 hätävarjelun oikeutusta pohtiessaan, että hyökkääjän ja ”ahdistetun” keskinäisillä voimasuhteilla on tärkeä merkitys. Heikkovoimainen henkilö voi olla pakotettu esimerkiksi käyttämään ampumasetta tilanteessa, jossa ruumiinrakenteeltaan vankempi kykenee torjumaan hyökkäyksen vähemmän vaarallisilla toimenpiteillä.¹⁰⁵ Honkasalo puolestaan totesi, että puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa ”huomiotta ei ole

¹⁰⁵ Alanen 1925 s. 123.

myöskään jätettävä niitä fyysisiä voimavaroja, esiintyivätpä ne ruumiillisen voiman tai aseistuksen muodossa, joita hyökkääjällä on käytettävänä”.¹⁰⁶

Majanen puolestaan nojautuu kokonaisarvosteluun hyökkäyksen torjumisen välttämättömyyttä ja sallittuja voimakeinoja arvioidessa eikä hän ole nimenomaisesti pohtinut asianosaisten välisten voimasuhteiden merkitystä hätävarjeluteon oikeutuksen kannalta. Hän ei toisaalta myöskään torjunut sitä, etteikö voimasuhteita voisi ottaa huomioon.¹⁰⁷ Uusimmissa rikosoikeuden yleisesityksissä ennakoidaan uuden säännöksen takana olevia arviointiperiaatteita. Nuutila kirjoittaa, että ”puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa on otettava huomioon *hyökkääjän persoona*” (kurs. alkup.) ja että ”huomioon on otettava hyökkääjän ja puolustautujan käytössä olevat voimavarat”.¹⁰⁸ Fränden muotoilu voimakeinojen sallittavuudesta on seuraava: ”[För det andra] skall försvararens och angriparens person beaktas. Här avses i första hand egenskaper som kön, ålder och fysisk styrka.”¹⁰⁹

Edellisessä jaksossa käsitellyssä ennakkoratkaisussa *KKO 1993:54* korkein oikeus ei ottanut kantaa asianosaisten välisiin fyysisiin voimasuhteisiin. Hie-
man vanhemmassa ennakkoratkaisussa *KKO 1986 II 79* kokoero sen sijaan mainitaan nimenomaisena asiaan vaikuttavana tekijänä:

Väkivaltaisuudestaan tunnettu A oli aamuyöllä tullut B:n asuntoon, jossa vahvasti alkoholin vaikutuksen alainen B oli ollut yhdessä kahden vieraansa kanssa. A oli ryhtynyt pahoinpitelemään toista vierasta pakottaen tämän antamaan hänelle rahaa B:n taikka hänen vieraidensa kykenemättä estämään heitä kaikkia huomattavasti nuorempaa, kookkaampaa ja voimakkaampaa A:ta. B oli pelko- ja kiihtymystilassa, estääkseen pahoinpitelyn jatkumisen ja peläten sen saattavan kohdistua myös häneen itseensä, tahallaan surmannut A:n ampumalla tätä välikohtauksen aikana panostamallaan haulikolla. Kun B oli tehnyt teon suojellakseen vieraanaan ollutta henkilöä ja itseään A:n oikeudettomalta hyökkäykseltä, hänen katsottiin syyllistyneen hätävarjelun liioitteluna tehtyyn tappoon.

Korkein oikeus on tuskin tarkoittanut, että hyökkääjän ja uhrin välisellä iäkerolla sinänsä olisi merkitystä, vaikka on ratkaisussa maininnut hyökkääjän olleen

¹⁰⁶ Honkasalo 1965 s. 152–154 ja 156.

¹⁰⁷ Majanen kirjoittaa: ”Jos kysymyksessä oleva hyökkäys on pahoinpitely tai sen yritys, joka tapahtuu paljain käsin, on yleensä katsottu tällaisen torjumisessa käytetyn liiallisia voimakeinoja, mikäli puolustautuminen on tapahtunut aseella ja johtanut hyökkääjän kuolemaan tai hänelle aiheutettuun vaikeaan vammaan.” Ko. toteamus viittaa mielestäni tilanteeseen, jossa osapuolet ovat kutakuinkin yhtä voimakkaita fyysisesti. Majanen 1979 s. 291.

¹⁰⁸ Nuutila 1997 s. 288–289. Pohjoismaisessa kirjallisuudessa on todettu, että hätävarjeluteon puolustettavuutta arvioitaessa voidaan ottaa huomioon hyökkääjän ja uhrin välinen kokoero. Asp 1999 s. 97, Jareborg 1985 s. 58 ss.

¹⁰⁹ Frände 2004 s. 165–166. Vielä vuonna 2001 ilmestyneessä teoksessa Frände muotoili asian näin:

”Slag och sparkar skall bemötas med lika starka maktmedel och inte skjut- eller eggvapen.” Frände 2001 s. 175.

hyökkäyksen kohteena olleita paitsi kookkaampi ja voimakkaampi myös huomattavasti nuorempi. Nuoruus on todennäköisesti mainittu ainoastaan selittävänä tekijänä sille, että hyökkääjä oli uhrejaan huomattavasti voimakkaampi. Asianosaisten välinen kokoero osoittanee sekin ainoastaan asianosaisten välistä eroa fyysisessä voimakkuudessa ilman, että seikalla olisi itsenäistä merkitystä. Ratkaisussa on siis todettu hätävarjelutilanteen olemassaolo, mutta todettu vastaajan käyttäneen liiallisia voimatoimia. Liialliset voimatoimet ts. ampumisen haulikolla teki osin anteeksiannettavaksi myös se, että hyökkääjä oli fyysisesti ylivertainen.

Korkein oikeus ei ole antanut ennakkoratkaisua sellaisessa tapauksessa, jossa se olisi joutunut ottamaan huomioon sukupuolen vaikutuksen eroon fyysisissä voimavaroissa. Korkeimman oikeuden 24.1.1996 annetussa julkaisemattomassa ratkaisussa nro 190 oli kuitenkin kysymys tytärtään (B) ja tämän lasta kohtaan väkivaltaisesti käyttäytyvästä isästä (A).

Vastaajan kertomuksen mukaan isä oli pahoinpidellyt häntä lukemattomia kertoja. Tapahtumapäivänä isä oli vastaajan asunnossa veitsi kädessä läpsinyt tytärtään kasvoihin uhaten samalla tappaa tämän ja tämän 10-vuotiaan lapsen. Tytär oli saanut isältään veitsen pois ja lyönyt sillä isäänsä useamman kerran ylävartaloon sillä seurauksella, että mies kuoli. Tyttären kertomuksen mukaan isä oli veitsen pois ottamisen jälkeen tullut hänen päälleen tavoittelun käsillään hänen kaulaansa. Korkeimman oikeuden enemmistö hyväksyi hovioikeuden ratkaisun perusteluineen. Hovioikeus oli tuominnut vastaajan hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta perustellen sitä seuraavasti: ”Kun otetaan huomioon veitsen pistojen lukumäärä, iskujen kohdistaminen aseettomaan ja se, että lääkärinlausunnon mukaan A:n käsissä olleet kaksi haavaa sopisivat niin sanotuiksi puolustautumisvammoiksi, hovioikeus katsoo, että B on käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi olisi ollut välttämätöntä.”¹¹⁰

Liiallisen voimankäytön perusteluiksi on mainittu mm. pistojen lukumäärä, iskujen kohdistaminen aseettomaan ja hyökkääjän puolustautumisvammat. Perusteluja on syytä tarkastella hieman lähemmin. Mikäli veistä käytetään, iskuja on väistämättä yksi tai useampi. Mikäli iskuja on yksi ja hyökkääjä sen seurauksena kuolee, osoittaa veitsen iskeminen sellaiseen paikkaan, että kuolema on mahdollinen seuraus, nykyisen tahallisuuskäsityksen mukaan tappotahallisuutta ts. kuolema on teon varsin todennäköinen seuraus.¹¹¹ Mikäli iskuja on useampi ja hyökkääjä kuolee niiden seurauksena, osoittaa vastaajan toiminta niin ikään vakiintuneen tulkinnan mukaan tappotahallisuutta ja liiallista voimankäyttöä. Tässä mielessä iskujen lukumäärän mainitseminen nykyisen tul-

¹¹⁰ Veitseniskuja oli ainakin viisi.

¹¹¹ Tulkinta voi tietenkin vaihdella sen mukaan, mihin kohtaan vartaloa veitsenisku on kohdistettu. Tässä en kuitenkaan tarkastele tätä problematiikkaa tarkemmin.

kinnan vallitessa on jopa tarpeetonta. Voimaa on joka tapauksessa käytetty liikaa, jos hyökkääjä kuolee toiminnan seurauksena. Useampi veitsenisku ei sinänsä automaattisesti osoita liiallista voimakäyttöä, sillä on otettava huomioon se mahdollisuus, että ensimmäinen isku ei hyökkäystä vielä pysäyttänyt. Tällainen tulkinta lienee mahdollinen erityisesti silloin, kun hyökkääjä on hyökkäyksen kohdetta huomattavasti voimakkaampi. Veitseniskujen lukumäärän mainitseminen liiallisen voimankäytön perusteluina lieneekin, paitsi osa tapauksen fakталuetteloa, myös osa vastaajan toiminnan motivaatioon liittyvää diskurssia. Usea veitsenisku tukee ajatusta tarpeettomasta voimankäytöstä myös sen kautta, että vastaajan toiminnan motivaatioksi nähdään tällöin helpommin sosiaalisesti hylättävä motiivi kuten kostonhalu.

Kuolemaan johtava puolustautumisteko on sallittu vain, jos hyökkäys on hengenvaarallinen, ja – kuten edellä on jälleen todettu – aseetonta hyökkäystä ei sellaisena lähtökohtaisesti pidetä. ”Iskujen kohdistaminen aseettomaan” on liiallisten voimatoimien perusteluna mielestäni pohtimisen arvoinen edellisen tapauksen kaltaisessa tilanteessa, jossa kohdettaan voimakkaampi hyökkääjä oli aseeton siksi, että hyökkäyksen kohde oli saanut tältä otettua aseensa pois. Taustalla lienee ajatus siitä, että aseensa saaminen pois on pysäyttänyt hyökkäyksen tai ainakin tehnyt sen siinä määrin vaarattomaksi, että sitä vastaan ei ollut sallittua toimia mainitulla tavalla. Tapausselostuksesta voi päätellä, että hyökkäys ei ollut päättynyt aseensa ottamiseen.

Edelleen perusteluina on mainittu hyökkääjän käsiinsä saamat puolustautumisvammat. Lienee luonnollista, että hyökkääjä keskeyttää hyökkäyksensä, kun häntä uhataan veitsellä ja nostaa vaistonvaraisesti kätensä puolustautumisasentoon. Tällöin hänelle voi tulla puolustautumisvammoja. Tarkoittaako tämä sitä, että tilanne on muuttunut hyökkäyksen kohteen kannalta vaarattomaksi ja hyökkäys on lopullisesti päättynyt? En pitäisi asiaa itsestään selvänä etenkin tapauksissa, joissa hyökkääjä on fyysisesti vahvempi. Asian arviointia mutkistaa vielä se seikka, että tapauksissa, joissa hyökkäyksen kohde on toiminut tilanteessa, jossa hyökkääjä on esimerkiksi kääntänyt selkensä eikä näin ollen ole saanut puolustautumisvammoja, on liiallisia voimakeinoja katsottu käytetyn niin ikään sillä perusteella, että hyökkäys on ollut päättynyt.

Yksi korkeimman oikeuden jäsen oli ratkaisusta eri mieltä. Hän lähti lausunnossaan siitä, että naisen kertomusta ei ollut osoitettu vääräksi. Tähän kohdistunut hyökkäys oli tapahtunut asunnon kapeassa WC-tilassa siten, että mies oli ollut naisen ja tilasta ulos johtaneen oven välissä. Naisella ei siten ollut ollut mahdollisuutta paeta miestä, jolla WC-tilaan tullessaan oli ollut puukko kädessään. Lausunnossa todetaan, ettei ollut näytetty, että A:n hyökkäyksen ja uhkaavan käyttäytymisen luoma tilanne olisi päättynyt, kun B oli saanut veitsen pois A:n kädestä, ja että naisen kertomusta hyökkäyksen jatkumisesta tämän jälkeenkin on pidettävä uskottavana. Huomioon ottaen se ja A:n ja B:n välinen kokoero B:n käyttämä väkivalta oli ollut oikeudettoman hyökkäyksen torju-

miseksi välttämätön. Lausunnossa on siis, toisin kuin enemmistön ratkaisussa, otettu huomioon paitsi hyökkääjän ja uhrin välinen kokoero myös hyökkäyksen jatkumisen todennäköisyys ja se, että hyökkäyksen tapahtuessa sisätiloissa uhrilla ei ollut mahdollisuutta paeta. Tytär oli 170 cm ja 62 kg, isä 182 cm ja 97 kg.

1.3.2 Ero fyysisissä voimavaroissa ja parisuhdeväkivalta

Käsittelen seuraavaksi sellaisia hovioikeuksien ratkaisuja, joissa on ollut kyse erosta fyysisissä voimavaroissa ja naisen väitetystä hätävarjelutoimesta. Ratkaisuissa on kyse sekä tuntemattoman tekijän väkivallasta että parisuhdeväkivallasta.

Ratkaisu *THO 1992/3471* käsittelee tuntemattoman miehen hyökkäystä ja naisen puolustautumista. Siinä oli kysymys – silloista terminologiaa käyttäen – väkisinmakaamisesta. Mies (A) oli raahannut naisen (B) kadulta väkivaltaa käyttäen asuntoonsa, jossa hän oli raiskannut tämän kolme kertaa. Sen jälkeisiä tapahtumia hovioikeus selosti uskottavana pitämänsä naisen kertomuksen mukaisesti seuraavasti:

A oli jäänyt istumaan vuoteen reunalle selkä B:hen päin ruveten käärimään savuketta. B oli ottanut veitsen tyynyn alta ja noussut istumaan sekä saman tien iskenyt veitsellä A:ta yläselkään. A oli alkanut kiroilla ja heittänyt B:n sänkyyn sekä alkanut toisella kädellä kuristaa B:tä kurkusta ja toisella kädellä vääntää veistä pois kädestä. B oli purrut A:ta käsivarteen. Nyt B oli huutanut apua niin kovin kuin oli jaksanut. B oli pudottanut veitsen sängyn ja seinän väliin lattialle. B oli päässyt pakenemaan ja juossut ulos asunnosta pihalle.

B:tä syytettiin pahoinpitelystä ja alioikeus oli hänet siitä tuominnutkin vapauttaen samalla A:n syyteestä kokonaan. Hovioikeus totesi sen sijaan, että

B on suojellakseen itseään jo aloitetulta oikeudettomalta hyökkäykseltä päästäkseen asunnosta pois iskenyt A:ta veitsellä selkään, joka teko on ollut suurikokoisen A:n hyökkäyksen torjumiseksi välttämätöntä. Siten syyte pahoinpitelystä on rikoslain 3 luvun 6 §:n nojalla hylättävä.

Hätävarjelu on siis nyt hyväksytty siitä huolimatta, että juuri tuossa nimenomaisessa tilanteessa A ei ollut (enää) kohdistanut B:hen väkivaltaa ja oli istunut tähän nähden selin. Kyseessä tosin oli seksuaalisen väkivallan lisäksi laittoiman vapaudenriiston kaltainen tilanne, jossa hätävarjelu-oikeus on olemassa koko sen ajan, kuin oikeudeton tilanne kestää. Tällaiseen arviointiin viitanneekin hovioikeuden muotoilu ”päästäkseen asunnosta pois”. Ratkaisussa on myös otettu huomioon asianosaisten voimasuhteet eli naisen teko – isku veitsellä – oli

suurikokoisen miehen hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön siitä huolimatta, että tämä oli aseistamaton.

Tapauksessa nainen pääsi lopulta pakenemaan asunnosta, mutta tapaus on silti esimerkki siitä, että voimakkaan hyökkääjän haavoittaminen ei välttämättä pysäytä hyökkäystä, vaan voi jopa saattaa puolustautujan entistä suurempaan vaaraan. Tapauksessahan mies pystyi veitseniskun jälkeen ottamaan veitsen pois naisen kädestä ja oli jo ryhtynyt tätä toisella kädellä kuristamaan.

Eroa fyysisissä voimavaroissa ei välttämättä arvioida edes sellaisessa tapauksessa, jossa ero on ilmiselvä.

Ratkaisussa *HHO 1994/5018* oli kysymys naisesta, joka oli iskenyt avomiestään kerran hedelmäveitsellä rintaan. Naisen kertomuksen mukaan mies oli pahoinpidellyt häntä kuukausittain useiden vuosien ajan. Nainen esitti kaksi lääkärintodistusta aiemmin miehen pahoinpitelyn seurauksena saamistaan vammoista. Lisäksi hän esitti lääkärintodistuksen, jonka mukaan hän sairasti MS-tautia. Hänen liikkumisensa oli epävarmaa ja kömpelöä ja hänen käsi-voimansa olivat heikot pysyvän toimintakyvyn rajoituksen takia. Tapahtumapäivänä mies oli naisen kertomuksen mukaan tullut kotiin vahvassa humalatilassa ja aggressiivisena. Hänen kasvonsa olivat olleet veressä, sillä hän oli hieman ennen tuloaan pahoinpidellyt ulkopuolisen henkilön. Nainen kertoi, että hän otti veitsen käteensä, kun mies oli tulossa hänen kimppuunsa ja että hänen tarkoituksensa oli torjua häntä uhannut pahoinpitely. Puolustus esitti myös toissijaisen skenaarion, jonka mukaan mies oli saattanut naisen kimppuun käydessään oman painonsa voimasta saada veitsen rintaansa. Naiselle ei tullut tilanteessa vammoja.

Alioikeus arvioi tapahtumia ja naisen kertomusta toteamalla, että vamman sijaintipaikka, haavan syvyys ja suunta puhuvat sen puolesta, että kyseessä on ollut lyönti, eikä mies ole voinut kaatua veitseen. Naisella ei ollut vammoja. Mies tosin oli ollut vahvassa humalatilassa ja asiassa oli selvitetty, että mies oli ollut humalassa väkivaltainen. Oikeus katsoi, että lyöminen ei ollut ollut välttämätöntä miehen aloittaman oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi. Lyönti on ollut sen kaltainen, että miehen kuolema on ollut sen varsin todennäköinen seuraus. Mahdollista hätävarjelutilannetta ei arvioitu. Nainen tuomittiin taposta kahdeksan vuoden ja kuuden kuukauden pituiseen vankeusrangaistukseen. Hovioikeus hyväksyi ratkaisun perusteluineen.

Se, että fyysisiä voimavaroja ei tällaisessa tapauksessa arvioida, perustuneen käsitykseen tilanteen hätävarjelun kriteereistä poikkeavasta luonteesta. Mikäli vastaajan kertomusta puolustautumisesta ei pidetä uskottavana, tilannetta ei nähdä siinä määrin uhkaavana, että voimatoimiin ryhtyminen uhan torjumiseksi olisi sallittu. Tällöin ei ole myöskään tarvetta arvioida vastaajan vähäisten fyysisten voimien vaikutusta siihen, millaisia voimatoimia hän on käyttänyt. Voimavarojen tarkastelu aktualisoituu vasta sitten, kun hätävarjelutilanteen olemassaolo on ensin todettu.

Siihen, otetaanko ero fyysisissä voimavaroissa osaksi arviointia, vaikuttaa näin ollen myös parisuhdeväkivallan luonteen arvioiminen. Mikäli parisuhdeväkivaltaa tarkastellaan perhedynaamisen diskurssin kautta parisuhteen ongelmanna eikä väkivallan jatkumoa ja väkivallan seurauksia sen uhrille nähdä, vastaajan kannalta kenties uhkaava tilanne ei hahmotu objektiivisesti uhkaavana. Tällöin vastaajaan aiemmin kohdistunutta väkivaltaa ja sen vaikutusta ei oteta lainkaan osaksi arviointia. Tällöin on mahdollista, että ero fyysisissä voimavaroissa ei pääse arvioinnin osaksi. Tästä seuraa paradoksi, joka osoittaa hätävarjelukriteereiden pulmallisuuden parisuhdeväkivaltatapauksissa. On mahdollista, että mitä heikompi vastaaja on ja mitä enemmän häneen on jo aiemmin kohdistunut väkivaltaa hyökkääjän taholta, sitä suurempi tarve hänellä on toimia niin kauan kuin toimiminen on mahdollista ts. ennen pahoinpitelyn alkamista. Mikäli hän näin toimii, on mahdollista, että hänen heikkouttaan ja vähäistä kykyä puolustautua ei oteta huomioon, sillä mikäli hän ei ole tilanteessa vammautunut, tilannetta ei pidetä hätävarjelutilanteena.

1.3.3 Aseeton hyökkäys

Hyökkääjän ja puolustautujan käytettävissä olevien voimavarojen arviointi johtaa herkästi pohtimaan, milloin aseiden käyttäminen puolustautumistarkoituksessa on sallittua. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että aseeton hyökkäys on jo lähtökohtaisesti sellainen hyökkäys, että sitä ei voida pitää hengenvaarallisena. Sen torjumiseen on käytettävä lievimpiä mahdollisia keinoja, joiden tällaisessa tapauksessa katsotaan olevan lähinnä sellaisia keinoja, joita hyökkäyksessä on käytetty.

Lain mukainen hätävarjelu-oikeus käsittää lähtökohtaisesti oikeuden siihen riittävään väkivaltaan, jolla oikeudeton hyökkäys on torjuttavissa. Käytännössä aseiden käyttämiseen puolustustarkoituksessa on suomalaisessa oikeuskäytännössä suhtauduttu torjuvasti. Tuomioistuimet ovat noudattaneet välttämättömyysperiaatetta siten, että ne ovat katsoneet, ettei erityisesti aseeton hyökkäystä vastaan ole ollut välttämätöntä käyttää aseen, ei ainakaan hyökkääjän kuolemaan johtavalla tavalla. Jo aiemmin selostettu ratkaisu *KKO 1997:182* on 1990- ja 1980-luvuilla annetuista ratkaisuista ainoa, jossa hyökkääjän kuolemaan johtanut puolustusteko – ampuma-aseiden käyttäminen – on katsottu tapahtuneen hätävarjelutilanteessa. Tapauksessa hyökkääjä uhkaili useaa henkilöä fileerausveitsellä ja haulikolla ja myös ampui haulikolla vaaraa aiheuttaneita laukauksia.

Hovioikeuskäytännössä on nähdäkseni noudatettu vakiintunutta tulkintalinjaa. Asia on ilmaistu esimerkiksi ratkaisussa *RHO 1998/704* siten, että ”ottaen huomioon, että A oli aseeton ja että odotettavissa olevaa hyökkäystä ei siten voida pitää hengenvaarallisenä”, ratkaisussa *ISHO 1999/1139* siten, että *A:lla*

on ollut kuitenkin mahdollisuus havaita, ettei C:llä hänen pyrkiessään asuntoon ole ollut käsillä asetta, ratkaisussa VHO 1999/1139 siten, että väkivalta on kuitenkin ollut suhteetonta verrattuna hyökkäyksen voimakkuuteen, kun hyökkääjä on käyttänyt vain käsiään. Samantapaisesti on todettu myös ratkaisuissa RHO 1998/496, THO 1992/3643, RHO 1996/507, KouHO 1997/475 ja KouHO 2001/374.

Majanen toteaa, että aseistautuneen hyökkääjän torjumiseksi on yleensä välttämätöntä käyttää ankarampia keinoja kuin aseistamattoman torjumiseen. Aseen käyttö omaisuutta suojeltaessa samoin kuin paljain käsin tapahtuvaa henkilöön kohdistuvaa hyökkäystä torjuttaessa on oikeuskäytännössä hyvin usein katsottu liialliseksi voimakeinojen käytöksi. Merkitystä näyttää olleen myös sillä, kuinka asetta on käytetty. Jos aseiden käytöstä on aiheutunut hyökkääjän kuolema tai vakava vammautuminen, on tällainen puolustautuminen lähes poikkeuksetta katsottu vähintään hätävarjelun liioitteluksi. Myös uusimmassa oikeuskirjallisuudessa on arvioitu aseiden käyttämisen oikeutusta varsin varovaisesti ja todettu, että (aseella) puolustautuminen ylittää helposti välttämättömän rajat etenkin silloin, jos hyökkääjä on aseistamaton.¹¹²

Hallituksen esityksessä ei analysoida aseiden käyttämisen mahdollista oikeutusta, vaan operoidaan lähinnä puolustustason kokonaisarviolla suhteessa hyökkäyksen olosuhteisiin. Periaatteena on lievimpien mahdollisten keinojen käyttäminen. Henkeen ja terveyteen kohdistuvien hyökkäysten osalta aseiden käyttöä pohditaan seuraavasti: ”Ruumiilliseen koskemattomuuteen kohdistuvan hyökkäyksen torjumiseksi on siten lupa käyttää voimakkaampaa väkivaltaa kuin mitä hyökkääjä käyttää ja aiheuttaa hyökkääjälle vakavampia vammoja kuin mihin hyökkäys itsessään otaksuttavasti johtaisi.” Aseiden käyttämisen oikeutus täytyy tämänkin pohdinnan tuloksena ratkaista in casu, mutta jossain määrin perustelut nähdäkseni väljentävät kategorista kieltä torjua aseiden hyökkäys asetta käyttäen silloin, kun se on ainoa keino torjua hyökkäys. Vähimmän voiman käytön ja pienimmän mahdollisen vahingon aiheuttamisen edellytys on toki voimassa silloinkin.

1.3.4 Aseiden hyökkäys ja parisuhdeväkivalta

Parisuhdeväkivallan osalta vakiintunut tulkinta aseettoman hyökkäyksen torjumisesta hyökkäyksessä käytetyin keinoin on problemaattinen, sillä siinä hyökkääjä on useimmiten aseistamaton. Pahoinpitely tapahtuu nyrkein, potkuin, repimällä, raahaamalla, heittämällä esineitä pahoinpideltävää kohti, heittämällä pahoinpideltävää itseään jne. Tämänkaltaisen pahoinpitelyn johtaa usein vaka-

¹¹² Majanen 1988 s. 50. Ks. myös Nuutila 1997 s. 289–290, Frände 2001 s. 175, Frände 2004 s. 163–165.

viinkin vammoihin ja vuosittain useissa tapauksissa myös uhrin kuolemaan.¹¹³

Myös ilman asetta tapahtuva pahoinpitely on teko, joka oikeuttaa hätävarjeluun – pahoinpitely on oikeudenvastainen hyökkäys, joka uhrilla on oikeus torjua. Uhrilla on kuitenkin oikeus torjua se vain keinoin, jotka ovat tarpeen hyökkäyksen torjumiseksi ts. sellaisin keinoin, jotka lopettavat pahoinpitelyn. Periaate on ongelmallinen parisuhdeväkivaltatilanteissa, joissa hyökkääjä (mies) on useimmiten fyysisesti ylivoimainen uhriin (naiseen) nähden. Naisen on vaikea estää pahoinpitelyä jatkumasta turvautumatta muihin keinoihin kuin omaan fyysiseen voimaansa. Nyrkein tapahtuvan hyökkäyksen torjuminen nyrkein mm. Majasen ja Fränden esittämien tavoin lieene monissa tapauksissa käytännössä mahdotonta. Fyysisesti voimakkaamman henkilön lyöminen nyrkillä ei välttämättä edes keskeytä tämän hyökkäystä, saati lopeta sitä.¹¹⁴

Ajatus nyrkiniskun/-iskujen torjumisesta omin nyrkiniskuin myös ilmeisesti lähtee siitä ajatuksesta, että iskujen kohteena ollut ei ole saamistaan iskuista juurikaan vahingoittunut ja siten kykenee torjumaan seuraavat iskut. Yksikin nyrkinisku voi kuitenkin kaataa uhrinsa niin, että tämä kaatuessaan vammautuu, aiheuttaa leukaluun murtuman tms. Mikäli lyöjä on uhriaan kovin paljon voimakkaampi, vammautumisriski kasvaa. On myös huomattava, että parisuhdeväkivaltaa koskevien tutkimusten mukaan uhrin itsensä turvautuminen väkivaltaan väkivaltaisessa tilanteessa ts. lyöminen takaisin ei välttämättä pysäytä väkivaltaa, vaan usein jopa lisää sitä. Olisi siis väärin todeta, että sillä ei ole vaikutusta – vaikutus on todennäköisesti negatiivinen. Lyömällä tai muutoin haavoittamalla hyökkääjää uhri voi saattaa itsensä entistä vaarallisempaan asemaan.¹¹⁵

Väkivaltatilanteen osapuolten välinen koko- ja voimakkuusero aiheuttaa myös sen, että pahoinpitelyn jatkuessa ja naisen saadessa vammoja hänen on yhä vaikeampi puolustautua, varsinkaan omaan fyysiseen voimaansa turvautuen. Turvautumista apuvälineeseen/aseeseen on voitu pitää liiallisena voimankäyttönä juuri sillä perusteella, että naisella ei ole ollut ”riittävästi” vammoja, jotka olisivat osoittaneet tilanteen vakavuuden. Vammojen vähäisyyden on katsottu osoittaneen, että kyse ei ole ollut hätävarjelutilanteesta. Ongelmalliseksi

¹¹³ Esimerkiksi vuosina 1987–1995 Suomessa kuoli vuosittain keskimäärin 28 naista, joiden kuolinsyyksi on tilastoitu perheväkivallan aiheuttama aseeton ”tappelu tai vastaava väkivaltainen pahoinpitely”. Keskimäärin naisia kuoli perheväkivallan uhreina vuosina 1987–1995 24 vuodessa perheväkivallan osuuden väkivaltaisista kuolemantapauksista ollen keskimäärin 55 %. Ks. tilastotiedot jaksossa 2. Vuonna 1996 henkirikokseen syyllistyneistä 24 % tappoi uhrinsa ilman välinettä lyömällä, potkimalla tai tönimällä. Kivivuori 1999 s. 17.

¹¹⁴ Ks. Majanen 1979 s. 291. Vastaväittäjänä toiminut Pekka Koskinen kiinnittikin puolustautujan käytössä oleviin keinoihin lausunnossaan huomiota: ”Niinpä kotirauhan suojaamiseksi riittäisi Majasen mukaan tunkeutujan pois työntäminen tai tarvittaessa poistaluttaminen tai kantaminen. Väittelijältäähän se käynee, tuskin kuitenkaan kaikilta kotirauhan suojaa tarvitsevilta.” Koskinen 1980.

¹¹⁵ Ks. esim. Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998.

asian tekee se, että mikäli väkivaltatilanne olisi edennyt niin pitkälle, että nainen olisi ehtinyt saada vakavampia vammoja, olisi puolustautuminen ollut huomattavasti vaikeampaa tai mahdotonta. Hyökkääjän fyysinen ylivoima voi siis tarkoittaa käytännössä, että mikään keino ei ole naisen käytettävissä, ellei hän käytä sitä siinä vaiheessa, kun hän sitä kykenee käyttämään. Uhrin on myös vaikea todistaa, että hän uhkasi hyökkääjää ensin verbaalisesti ennen aseeseen turvautumista. Hätävarjeluteon puolustettavuutta arvioitaessa on voitu antaa merkitystä sille, oliko puolustautuja ensin varoittanut hyökkääjää siitä, että hänen hallussaan on ase.¹¹⁶

Hyökkääjän fyysinen ylivoimaisuus tarkoittaa myös sitä, että hän voi halutesaan estää hyökkäyksensä kohdetta turvautumasta apuvälineisiin. Jos mies havaitsee naisella esimerkiksi veitsen ja nainen verbaalisesti uhkaa käyttää sitä – mikä lienee suositeltava tapa käyttää asetta – fyysisesti vahvempi kykenee suuremmilta vaikeuksilta ottamaan sen pois ja on tämän jälkeen ehkä entistä provosoituneempi käyttämään väkivaltaa. Problemaattinen on myös kysymys, millaisiin apuvälineisiin uhrilla on lupa turvautua ja millä tavalla apuvälinettä on lupa käyttää. Mikäli todetaan Nuutilan tavoin, että puolustautujan olisi tullut kyetä torjumaan hyökkäys vain haavoittamalla hyökkääjää (ampuma)asetta käyttäen, edellytetään puolustautujan osaavan käyttää asetta melkoisen hyvin ja kykenevän harkitsemaan aseenkäyttötapaa hyökkäyksen kuluessa tai sen uhattessa. Tätä problematiikkaa on myös oikeuskäytännössä käsitelty mm. toteamalla ampuma-asetta käyttäneen henkilön olleen ”kokenut metsämies” tai ”taitava aseenkäsittelijä”.¹¹⁷ Mikäli henkilöllä on ase- käsittelystä kokemusta, voidaan häneltä vaatia suurempaa huolellisuutta, hänen on osattava tähdätä jne. Teräaseen käyttämisen suhteen toteamus ase- ”taitavasta” tai ”kokeneesta” käyttämisestä ei kuitenkaan tunnu luontevalta, eikä tämänkaltaisesta argumentaatiosta saada tulkinnalle tukea.

Parisuhdeväkivaltaan liittyvissä hätävarjelutapauksissa on ollut useimmiten kyse siitä, että nainen on käyttänyt teräasetta tavalla, jota ei ole pidetty oikeutettuna hätävarjelutekona. Lähes kaikissa aineiston tapauksissa nainen oli käyttänyt aseenaan asunnosta löytynyttä veistä. Veitsi lienee valikoitunut aseeksi luonnollisista syistä: veitsiä on jokaisessa kotitaloudessa. Veitsen käyttämistä pahoinpitelyn torjumiseen voitaisiin kenties pitää hyväksyttävänä hätävarjelutekona, mikäli hyökkäyksen kohde pystyisi käyttämään veistä siten, että hyökkääjä haavoittuisi vain lievästi. Ongelmaksi jää silti, että erityisesti epäsuhtaisessa väkivaltatilanteessa hyökkääjän haavoittaminen lievästi ei välttämättä py-

¹¹⁶ Eksplisiittisesti näin on todettu esimerkiksi ratkaisuisissa RHO 1996/1357, KouHO 1997/475, KouHO 1999/1296.

¹¹⁷ Ratkaisussa KKO 1986 II 79, jossa vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, taposta lieventävien asianhaarojen vallitessa tuominnut alioikeus oli pitänyt vastaajan syyllisyyttä tukevana seikkana sitä, että tämä oli ”metsästännyt noin 30 vuoden ajan ja tottunut käyttämään ampuma-asetta”.

säytä hyökkäystä. Esimerkiksi tapauksessa, jossa raiskauksen uhriksi joutunut nainen iski miestä kerran veitsellä selkään, mies ”oli alkanut kiroilla ja heittänyt E:n sänkyyn sekä alkanut toisella kädellä vääntää veistä pois kädestä”.¹¹⁸

Uhrilla ei ole velvollisuutta antaa pahoinpitelyn jatkoa tiettyyn pisteeseen ennen kuin puolustautuminen on sallittua. Myös pahoinpitelyn yritystä vastaan on sallittua puolustautua voimatoimin.¹¹⁹ Käytännössä hyökkäyksen vaarallisuutta on arvioitu lähinnä hyökkääjän käyttämän asean perusteella. Mikäli hyökkääjällä ei ole ollut käytössään asetta, on tilannetta voitu tulkita siten, että uhri ei ole ollut hyökkäyksen kohteena lainkaan.

Esimerkiksi ratkaisussa *HHO 1996/5053* on todettu, että ”lyönnin osuminen selkään ja osittain se, ettei miehellä ole ollut tuossa tilanteessa kädessään veistä, on osoittanut, ettei mikään hyökkäys ole uhannut”. Tapauksessa kuultiin todistajana mm. naisen tyttärtä, jonka mukaan mies oli usein käyttänyt naista kohtaan väkivaltaa. Pahoinpitelyjen seurauksena naisella oli mm. kerran lähtenyt olkapää sijoiltaan. Tapauksessa hyökkäyksen luonteen arviointiin vaikutti ilmeisesti miehen aseettomuuttakin enemmän se, että nainen oli iskenyt miestä veitsellä selkään, kun tämä oli ollut kääntyneenä pois päin naisesta. Tulkinta osoittaa mielestäni, kuinka hätävarjelukäsitteen taustalla on ajatus ”reilusta tappelusta”, jossa tasavahvat vastustajat kohtaavat toisensa kasvokkain. Selän kääntäminen on osoitus siitä, että hyökkäys on hänen osaltaan päättynyt ja reilun pelin sääntöjen mukaisesti toisen osapuolen on osattava tulkita tämän signaalin tarkoittavan hyökkäyksen päättymistä. Tällöin hänen on myös lopettava oma toimintansa.

Tapauksen tilannetta voidaan tulkita vaihtoehtoisellakin tavalla. Naisen aikuinen poika kertoi tapahtumista todistajana esitutkinnassa ja myöhemmin alioikeudessa. Mies oli ollut naapurissa, jonne poika oli tullut. Poika oli kertonut riidastaan äitinsä kanssa. Mies lähti kotiinsa uhoten, että hän ”kyllä näyttää” pojalle. Mies oli vahvassa humalatilassa. Todistajana kuultu naapuri kertoi, että mies pyrki asuntoonsa tapahtumapäivänä, jolloin nainen oli kieltänyt tulemasta asuntoon. Asiakirjoista ei käy ilmi, kuinka mies oli päässyt sisään asuntoon. Poika kertoi alioikeudessa, että nainen ei halunnut päästää miestä sisälle silloin, kun tämä oli humalassa, mutta mies oli tullut pari kertaa kielloista huolimatta turvaketjun läpi. Naisen kertoman mukaan mies oli pitänyt veistä naisen kaulalla, jolloin nainen oli tönäissyt miehen pois ja lyönyt tätä tuolin puureunaisella pehmustetulla irtopäällisellä. Mies oli lyönyt naista nyrkillä leukaan, kaatanut lattialle ja raahannut tämän ranteista kiinni pitäen eteisestä keittiöön lattiaa pitkin. Kampapailun kuluessa nainen oli noustessaan lattialta ottanut avonaisesta keittiönkaapiston laatikosta veitsen, jolla hän oli iskenyt miestä kerran selkään.

¹¹⁸ THO 1992/ 3471. Tapauksessa nainen pääsi kampapailun jälkeen pakenemaan. Nainen vapautettiin pahoinpitelysyyttestä RL 3:6:n perusteella.

¹¹⁹ Nuutila 1997 s. 285.

Nainen oli kertonut esitutkinnassa miehen pahoinpidelleen häntä kymmeniä kertoja lyömällä nyrkein kasvoihin ja vartaloon. Alioikeudessa todistajana kuultujen tyttären ja pojan mukaan mies oli ollut väkivaltainen; esitutkinnassa tytär oli kertonut mm. naisen sijoiltaan menneestä olkapäästä. Perheen naapuri todisti naisen olleen hänen luonaan ”silmit mustina” paossa miestä. Mikäli kertomus naiseen kohdistuneesta väkivallasta arvioitaisiin uskottavaksi, ei veitsen osuminen selkään *sinänsä* osoita, että mikään hyökkäys ei ollut naista uhannut. On myös huomattava, että fyysisesti epäsuhtaisessa kamppailussa fyysisesti heikompi ei pysty määräämään asianosaisten asemia.

Ilmeisesti tässä tapauksessa naisen kertomusta häneen kohdistuneesta väkivallasta ei kuitenkaan pidetty uskottavana tai väkivalta nähtiin pikemminkin osana parisuhteen ongelmia.¹²⁰ Tähän viittaavat ratkaisussa käytetyt väkivallan määrittelyt: ”Asianosaisten välillä on vuosien varrella ollut paljon riitaisuutta, joka on johtanut käsiksi käymiseenkin. Vastaajan tyttären mukaan riitely on ollut molemminpuolista.” – ”Nainen on tullut ainoastaan yhden kerran todistajan asunnolle silmit mustina.” – ”Psykologi on todistajana kertonut, että mies joutui kovin helposti puolustuskannalle ja nainen oli ehkä liian ylivoimainen kielellisesti.” Lausumat ovat osa perhedynaamista diskurssia, jossa väkivalta nähdään perheenjäsenten välisenä vuorovaikutusongelmana. Viimeksi mainittu lausuma kielellisestä ylivoimaisuudesta on esimerkki siitä, kuinka yhden ammattikunnan sisäinen diskurssi siirtyy osaksi toisen ammattikunnan diskursia. Perhedynaamista koulukuntaa edustavan psykologin lausuma parisuhteen luonteesta on siirtynyt osaksi juridista diskurssia ja hätävarjelun oikeutuksen arviointia. Toisaalta psykologi oli kertonut myös, että nainen oli ollut pelossaan ja huolissaan (miehen mukanaan pitämästä) veitsestä ja uhkailusta ja että nainen oli pyrkinyt ”peittämään todellista tilaansa”. Tätä ei kuitenkaan otettu osaksi ratkaisua.

Ratkaisun perusteluissa ei tuoda miehen aseettomuutta ja veitsellä lyönnin osumista selkään lukuun ottamatta esiin niitä seikkoja, joiden perusteella kertomus väkivallasta on ollut oikeuden mielestä epäuskottava. Ratkaisussa mainitaan, että

naisen on täytynyt käsittää, että lyömällä edellä kerrotulla tavalla erittäin terävällä fileerausveitsellä uhria tälle alueelle selkään lyönnistä varsin todennäköisesti seuraa uhrin kuolema. Naisen menettely osoittaa hänen hyväksyvää tai ainakin välinpitämätöntä suhtautumista miehen kuoleman mahdollisuuteen. Kokonaisuutena käyttäytyminen tilanteessa osoittaa teon tahallisuutta. Hän on ottanut veitsen laatikosta ja poistanut se tupesta. Tahallisuutta osoittaa hänen käyttämänsä ote veitsestä lyöntitilanteessa,

¹²⁰ Toisaalta vastaavanlainen ratkaisu on voitu tehdä myös tapauksessa, jossa vastaajan kertomusta väkivallasta ei ole pidetty epäuskottavana. Ks. VHO 1998/473, jota olen käsitellyt mm. luvun III jaksossa 1.2.5.

lyöntikohta sekä hänen menettelynsä ja suhtautumisensa tilanteeseen teon jälkeen.¹²¹

Nainen tuomittiin taposta kahdeksaksi vuodeksi ja kuudeksi kuukaudeksi vankeuteen.¹²²

Aseellisen puolustusteon problemaattisuutta suhteessa aseettomaan hyökkäykseen parisuhdeväkivaltatapauksissa osoittaa myös ratkaisu *HHO 1994/6278*. Ratkaisu koski tapausta, jossa keittiöön paennut nainen iski kuolettavasti veitsellä miestä, joka hetkeä aikaisemmin oli lyönyt häntä nyrkillä kasvoihin ja puukengällä päähän. Ratkaisussa todetaan, että naisella on ennen lyöntejä ollut *sinänsä perustelu pelko* joutua miehen pahoinpitelemäksi. Seurustelusuhde oli ollut väkivaltainen, jolloin nainen oli joutunut miehen väkivallan kohteeksi, mitä tukivat naisen vammat. Nainen oli siis jo saanut vammoja, jotka voitiin osoittaa pahoinpitelyn aiheuttamiksi lääkärintodistuksen avulla. Tästä huolimatta ratkaisun perusteluissa käytetty sanonta ”naisella on ennen lyöntejä ollut sinänsä *perusteltu pelko joutua miehen pahoinpitelemäksi*” viittaa siihen, että tapahtumia ennen naisen lyöntejä ei vielä olisi katsottu oikeudettomaksi hyökkäykseksi. ”Asiassa ilmi tulleet em. seikat eivät tue väitettä, että lyönti olisi ollut miehen aloittaman ja naisen käsityksen mukaan välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön.”¹²³

1.3.5 Mahdollisuus paeta

Hätävarjelutekoa arvioitaessa nousee usein esiin kysymys siitä, olisiko hyökkäyksen kohteeksi joutunut voinut väistää hyökkäyksen pakenemalla. Kysymyksen taustalla on ajatus siitä, että hätävarjeluteon on oltava hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön ja viimesijainen toimi. Tässä suhteessa oikeustieteen kanta on vuosien saatossa muuttunut lähes absoluuttista hätävarjelu-oikeutta korostavasta väkivallan välttämistä korostavaksi kannaksi.

Alanen totesi, että hyökkäyksen kohteella ei ole velvollisuutta paeta, vaikka siihen olisi mahdollisuuskkin. Hän perusteli kantaansa sillä, että pako ei ole puolustuskeino ja olisi kohtuuttoman suuri myönnitys väärinteolle. Lisäksi pakenemisvelvollisuus rajoittaisi henkilön liikkumisvapautta.¹²⁴ Kanta siis ilmentää sitä absoluuttista periaatetta, jonka mukaan ”oikeuden ei tarvitse väistyä

¹²¹ Viimeksi mainittu viittaa ilmeisesti siihen, että miehen poistuttua asunnosta ja tuuperruttua porrastasanteelle nainen ei uskonut tämän edes loukkaantuneen, vaan komensi miestä lopettamaan näyttelemisen.

¹²² Olen käsitellyt ratkaisua aiemman väkivallan osalta III luvun jaksossa 1.1.4.1.

¹²³ Nainen tuomittiin erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta 6 vuodeksi vankeuteen (tuomio sisälsi rangaistukset pahoinpitelystä ja varkaudesta).

¹²⁴ Alanen s. 127. Forsman oli aiemmin todennut, että pakeneminen vaaran uhatessa on hädällistä.

vääryyden tieltä”.¹²⁵ Sen, joka ei ole tehnyt mitään väärää, ei tarvitse rajoittaa omia toimintatapojaan.

Uudemmassa kirjallisuudessa, silloin kun siihen on nimenomaisesti otettu kantaa, ei ole suhtauduttu pakenemismahdollisuuteen yhtä ehdottomasti eikä paikalle jäämiseen yhtä suopeasti. Esimerkiksi Nuutilan näkökannan mukaan uhria ei voitane vaatia alistumaan aina pakenemiseen, jos häntä vastaan hyökkäätään tahallaan. Puolustuksen välttämättömyyttä ja siis myös pakenemisvelvollisuutta arvioitaessa on otettava huomioon sekä hyökkääjän persoona että hyökkääjän ja puolustautujan käytössä olevat voimavarat.¹²⁶ Kantaa voinee pitää sopuoinnussa hätävarjelua muutoinkin koskevien tulkintasuositusten kanssa. Ehdottomien sääntöjen sijaan joudutaan siis harkitsemaan tapauskohtaisesti sitä, millaisia toimia hyökkäyksen kohteeksi joutuneelta voidaan edellyttää.

Hallituksen esityksessä todetaan, että hyökkääjän henkilöllä voi olla merkitystä pohdittaessa esimerkiksi velvollisuutta väistää hyökkäys perääntymällä tai pakenemalla.¹²⁷ Pakenemismahdollisuus tai sen puute voidaan siis ottaa huomioon silloin, kun väitettyä puolustustekoa arvioidaan kokonaisuutena suhteessa teon olosuhteisiin. Hallituksen esityksessä painotetaan hyökkäyksen kohteen suoranaista velvollisuutta joustaa ja paeta paikalta silloin, kun hyökkäys itsessään jää subjektiivisista syistä rankaisemattomaksi. Ajatus on sopuoinnussa väkivallan viimesijaisuuden kanssa. Vaikeampaa on arvioida sitä, missä määrin ajatusta voidaan *e contrario* soveltaa niin, että mitä moitittavampi hyökkäys on, sitä pienemmäksi kutistuu hyökkäyksen kohteen velvollisuus rajoittaa omaa liikkumavapauttaan.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa *KKO 1993:54* vastaaja oli yrittänyt paeta tätä jo pahoinpidellyttä hyökkääjää juoksemalla ennen kuin tämä oli saanut vastaajan kiinni ja jatkanut pahoinpitelyään. Vastaaja tuomittiin hätävarjelen liioitteluna tehdystä taposta. Hovioikeus oli tuominnut samoin, mutta käräjäoikeus oli jättänyt vastaajan rangaistukseen tuomitsematta perustaen ratkaisunsa mm. todistajien kertomuksiin siitä, kuinka vastaaja oli yrittänyt ”tosissaan karkuun”. Ylemmät oikeusasteet eivät kuitenkaan antaneet tälle seikalle merkitystä.

Ratkaisu *KKO 1988:49* koski tapausta, jossa yöksi vartioon jäänyt huoltoaseman omistaja B ampui jalkaan huoltoasemalle murtautunutta A:ta. Enemmistö katsoi huoltoaseman omistajan käyttäneen oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi ja A:n kiinniottamiseksi enemmän väkivaltaa kuin voitiin pitää välttämättömänä ja olosuhteet huomioon ottaen puolustettavana, minkä vuoksi hänet velvoitettiin suorittamaan A:lle korvausta ampumavamman johdosta.¹²⁸ Perusteluissa todettiin mm. että

¹²⁵ Honkasalo 1965 s. 152–153.

¹²⁶ Nuutila 1997 s. 288–289.

¹²⁷ HE 2002/44 vp s. 115.

¹²⁸ Tapauksessa A oli nostonut B:tä vastaan kanteen vaatien korvauksia kivusta ja särystä sekä pysyvistä vieraista ja haitasta. Rangaistusvaatimusta B:tä kohtaan ei esitetty. Alioikeus ja hovioikeus olivat todenneet vastaajan toimineen hätävarjelutilanteessa ja hylänneet A:n korvausvaatimukset.

B oli jäänyt yöksi huoltoasemalle yöksi varta vasten väijymään mahdollisia murtautujia ainoana turvakeinonaan ampuma-ase, jota hän välittömästi oli käyttänytkin. Tällaista voimakeinoa yksityisen kansalaisen käyttämänä ei voida kiinniottamisen toimittamiseksi olosuhteisiin nähden pitää puolustettavana eikä anastajan taholta aloitetun tai uhkaavan hyökkäyksen torjumiseksi välttämättömänä. B:llä olisi ollut muitakin keinoja varkaiden kiinniottamiseen ja huoltoasemalla olevan omaisuuden suojelemiseen kuin pelkkä turvautuminen tilanteen mukaan helposti hengenvaaralliseksi muodostuvaan ampuma-aseen käyttöön. Hänellä olisi esimerkiksi ollut mahdollisuus asettaa yhteistoimintaan huoltoasemaa vartioineen vartiointiliikkeen tai muiden henkilöiden kanssa sekä edeltä käsin suunnitella toiminta tapahtuvaksi sellaisia keinoja käyttäen, joita olosuhteisiin nähden voidaan pitää puolustettavina ja anastuksen torjumiseksi riittävinä.

Eri mieltä ollut jäsen olisi hylännyt kanteen kiinnittäen huomiota mm. pakenemismahdollisuuteen. Hän totesi mm., että perääntyminen huoltamon puolelle olisi saattanut aiheuttaa kaikille läsnä oleville vaaratilanteen herkästi syntyvien polttoaineiden vuoksi. Kyseisenä yönä huoltoaseman kaikki ovet olivat olleet takalukossa, joten poistuminen sieltä ei olisi voinut tapahtua kädenkäänteessä. Hän totesi myös, että ko. tilanne oli tullut kummallekin asianosaiselle yllätyksenä. A ja hänen toverinsa eivät etukäteen voineet aavistaa, että B oli sisällä huoltoasemalla. B:n kehoitettua miehiä nostamaan kätensä ylös näiden sen jälkeinen käyttäytyminen oli ennalta arvaamatonta. Vahvan humalatilansa rohkaisemina ja tietoisina miesylivoimastaan A ja hänen toverinsa eivät olleetkaan noudattaneet B:n kehoitusta pysyä alallaan ja nostaa kätensä ylös.¹²⁹

Korkeimman oikeuden eri mieltä ollut jäsen kiinnitti huomiota 11.12.1995 annetussa ratkaisussa väkivallan kohteena olleen naisen pakenemismahdollisuuteen. Hän totesi, että vastaajaan (nainen) kohdistunut hyökkäys oli tapahtunut asunnon kapeassa WC-tilassa siten, että hyökkääjä oli ollut vastaajan ja WC-tilasta ulos johtaneen oven välissä. Vastaajalla ei siten ollut ollut mahdollisuutta paeta. Eri mieltä ollut jäsen olisi vapauttanut vastaajan rangaistuksesta. Enemmistö pysytti hovioikeuden asiassa antaman ratkaisun, jossa pakenemismahdollisuuteen ei oteta kantaa, ja tuomitsi vastaajan hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.

Ratkaisussa *KKO 2004:16* A oli ampunut B:tä yksityisasunnossa. B oli ollut illan aikana sekavassa mielentilassa ja heittänyt hetkeä ennen ampumista juomalasilla asunnon haltijaa. Myös A oli juonut päivän kuluessa pontikkaa. A:lla oli ollut mukanaan ase, jota hän oli kertomansa mukaan pitänyt mukanaan viikon ajan pelätessään joutuvansa erään henkilön väkivallan koh-

¹²⁹ Tapausta on kommentoinut Majanen, ks. Majanen 1988. Majanen toteaa kysymyksessä olevan nimenomaan hätävarjelutapaus, jota on arvioitava hätävarjelun kriteerien valossa, vaikka tapaukseen liittyikin myös olennaisena osana verekseltä tavattujen rikoksenteijöiden kiinniottaminen.

teeksi. Tapahtumapaikalla A oli ladannut aseensa. B oli istunut sohvalla ja lähtenyt sitten tulemaan A:ta kohti. A oli ottanut aseensa esiin ja ampunut B:tä vatsaan. B hakeutui hoitoon vasta seuraavana päivänä, jolloin hän kuoli leikkauksen aikana.¹³⁰ A tuomittiin taposta.¹³¹ Korkein oikeus totesi, että mikään tapauksen olosuhteissa ei viittanut siihen, ettei A olisi voinut uhan torjuakseen poistua asunnosta. Toisaalta myös uhan olemassaolo oli epäselvä, sillä B:n aiheet olivat jääneet epäselviksi.

Hovioikeuskäytännössä pakenemismahdollisuudelle tai -yritykselle on annettu merkitystä suhteellisen usein ja suhteellisen yhtenevästi. Mikäli tilannetta on tulkittu siten, että vastaaja ei olisi voinut paeta, on tilanne tulkittu helpommin hätävarjelutilanteeksi. Esimerkiksi ratkaisussa *ISHO 2000/289* hovioikeus tuomitsi vastaajan hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, mutta yksi jäsen oli eri mieltä ja olisi tuominnut taposta. Hän katsoi, että vastaaja olisi halutessaan voinut välttää yhteenoton. Alioikeus oli tuominnut samoin taposta. Myös ratkaisussa *KouHO 1999/1766* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, kun taas alioikeus oli katsonut, että vastaajalla oli ollut mahdollisuus poistua. Pakenemismahdollisuuden arvioiminen voi liittyä myös siihen, kuinka uskottavana vastaajan kertomusta on pidetty. Esimerkiksi em. ratkaisussa todettiin, että vastaajalla *olisi halutessaan ollut mahdollisuus poistua asunnosta, mikäli hän olisi pelännyt X:n käyvän hänen kimppuunsa ja surmaavan hänet*. Se, että hän ei näin ollut tehnyt, kertoi siis hovioikeuden mielestä siitä, että hyökkäys ei ollut ainakaan vastaajan kertomalla tavalla uhkaava.¹³²

Se, että oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutunut vastaaja on yrittänyt paeta, konstruoi vastaajan toimintaa hätävarjelun viitekehykseen sopivaksi useallakin tavalla. Yhtäältä se kuvastaa vastaajaa väkivallan uhrina, eikä siihen aktiivisesti osallistuvana, hyökkääjän kanssa tasaveroisena kumppanina. Toisaalta se korostaa hänen pakenemisyrittäksensä jälkeisen toiminnan defensiivisistä luonnosta. Kolmanneksi epäonnistuneen pakoyrityksen jälkeinen väkivalta näyttäytyy erityisen uhkaavana ja vaarallisena.

1.3.6 Pakenemismahdollisuus ja parisuhdeväkivalta

Seuraavassa tarkastelen, onko parisuhdeväkivallan kohteena olevalla naisella velvollisuus paeta ja onko hänellä siihen mahdollisuus. Seuraavien seikkojen

¹³⁰ Ratkaisussa oli kyse myös siitä, oliko B:n menettelyllä merkitystä arvioitaessa A:n vastuuta B:n kuolemasta.

¹³¹ A tuomittiin 8 v ja 6 kk vankeusrangaistukseen, hovioikeus ja käräjäoikeus olivat tuomineet samoin. Käsittelen ratkaisua putatiivihätävarjelua koskevassa luvussa VII.

¹³² Vastaavalla tavalla pakenemismahdollisuudelle on annettu merkitystä ratkaisuissa *ISHO 1999/287*, *VHO 1999/1139*, *VHO 1999/409*, *KouHO 1999/1296*, *VHO 2000/729*, *ISHO 1996/1323*, *KouHO 1997/475*, *VHO 1996/1066*, *ISHO 1997/180*, *KouHO 1995/2700*, *VHO 1998/473* ja *VHO 2000/1004*.

voidaan katsoa puhuvan pakenemisvelvollisuutta vastaan. Hyökkäys pahoinpitelyn muodossa on teko, joka lähtökohtaisesti ilmentää hyökkääjässä tahallisuutta ja usein jopa suoranaista tarkoitusta hyökkäyksen kohteen fyysiseen vahingoittamiseen. Parisuhdeväkivallassa pahoinpitelyn kohde on – samoin kuin pahoinpitelijäkin – useimmiten omassa kodissaan, josta hänellä ei ole velvollisuutta poistua.

Hyökkääjän suuremmat voimavarat ja se, että hän on aiemminkin syyllistynyt pahoinpitelyihin, aiheuttavat sen, että väkivallan kohteena ollut usein tietää pakenemisen olevan käytännössä mahdotonta tai ainakin hyvin vaikeaa. Hän voi myös aiheellisesti pelätä pakenemisyrittäksen vain pahentavan tilannetta ja sen jälkeisen pahoinpitelyn muuttuvan entistä vaarallisemmaksi pahoinpitelijän aggressiivisuuden lisääntyessä. Väkivallan kohteella ei liene velvollisuutta asettaa itseään vielä suurempaan vaaraan kuin missä hän jo on. Yleisesti ottaen voidaan todeta, että henkilöllä ei ole velvollisuutta välttää paikkaa, jossa hän voi arvella joutuvansa väkivallan kohteeksi. Rautatieasemalla öiseen aikaan liikkuvalla on sama oikeus hätävarjeluun kuin muillakin henkilöillä. Näin ajatellen naisella ei ole velvollisuutta poistua kodistaan sen vuoksi, että hän siellä joutuu väkivallan kohteeksi.¹³³

Voidaan tietenkin argumentoida myös, että pakeneminen olisi keino torjua hyökkäys aiheuttaen pienin mahdollinen haitta. Pakenemisvelvollisuutta onkin siksi arvioitava myös tarkastellen sitä, onko tämä keino käytettävissä. Mahdollisuuteen väistää hyökkäys pakenemalla liittyy samantapaisia ongelmia kuin mahdollisuuteen kutsua viranomaisapua. Fyysisesti voimakkaampi henkilö pystyy tehokkaasti estämään uhrin poistumisen yksityistilasta joko fyysisesti estämällä tämän liikkumisen tai tukkimalla poistumistien. Hän voi estää uhria käyttämästä puhelinta tai mitään muutakaan viestintävälinettä. Olosuhteista riippuen poistumisen voi helpostikin estää myös piilottamalla uhrin (auton)-avaimet, kengät, vaatteet ja/tai rahat. Hän voi myös uhata naista tähän tai muihin henkilöihin kohdistuvalla lisäväkivallalla siinä tapauksessa, että nainen poistuu, sillä hätätilanteessa tapahtuva poistuminen ei voi olla lopullista.

Ratkaisussa *THO 1995/2029* on otettu kantaa myös pakenemismahdollisuuden tapauksessa, jossa parisuhdeväkivallan problematiikka nousi yhdeksi tulkintaan vaikuttavaksi kysymykseksi. Ratkaisu koski tapausta, jossa mies oli pahoinpidellyt naista yksityisasunnossa lyöden kahdesti nyrkillä, repien hiuksista ja yrittäen saada tämän lattialle. Nainen oli ottanut käteensä veit-

¹³³ Samoin Asp 1999 s. 94. Tällaista ajattelua edustaa myös lähestymiskieltolain muutos, jossa henkilö voidaan velvoittaa poistumaan määräajaksi kodistaan, mikäli hänen läsnäolonsa siellä merkitsee suojeltavalle henkilölle vakavaa väkivallan uhkaa. Ks. HE 144/2003 vp. Perheensisäistä lähestymiskieltola koskevat säännökset tulevat voimaan vuoden 2005 alussa. Angloamerikkalaisessa kirjallisuudessa asiaa on tulkittu siten, että vaikka henkilöllä muutoin olisi pakenemisvelvollisuus (duty to retreat), niin omasta kodistaan kenelläkään ei ole velvollisuutta paeta. Ks. Ashworth 1995 s. 136 ja 138 ja McColgan 1993 s. 516.

sen, jolla uhaten hän oli vaatinut miestä lopettamaan pahoinpitelyn. Kun mies oli edelleen ollut tulossa hänen päälleen, vastaaja oli usean kerran nostanut veitsen miestä kohti, jolloin veitsi oli muutaman kerran osunut mieheen. Naisen kertomuksen mukaan hän oli miehen lyötyä häntä ja revittyä hiuksista ajautunut asunnon pieneen keittiöön. Kun mies oli tullut sinne hänen perässään ja uhannut jatkaa pahoinpitelemistä, hän oli ottanut veitsen suojellakseen itseään. Ratkaisussa todetaan, että *kun S on kyseisessä tilanteessa ollut ahdistettuna asunnon pieneen keittiöön, josta poistumisen N on estänyt, hovioikeus katsoo, että S:n teko on ollut N:n hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön*. Nainen vapautettiin pahoinpitelysyytteestä. Hovioikeus totesi myös, että miehen saamien vammojen vähäisyys kertoi siitä, että kyse oli ollut vastaajan puolustautumisesta.

Ratkaisu *VHO 1998/473* kuvaa myös pakenemismahdollisuuden arvioinnin ongelmallisuutta parisuhdeväkivaltatilanteissa.¹³⁴ Tapahtuma-aamuna mies oli vastaajan kertoman mukaan ”käynyt kiinni, kuristanut kaulasta, hakanut tämän päätä seinään ja repinyt hiuksista”. Nainen oli yrittänyt poistua asunnosta, mutta ei ollut siinä onnistunut. Pahoinpitely oli jatkunut. Mies oli mm. hyppinyt naisen vatsan ja kyljen päällä. Jossain vaiheessa mies oli luvannut naisen poistua asunnosta sanomalla, että tämä voi poistua sinä aikana, kun hän laskee viiteen. Mies oli laskenut erittäin nopeasti ja ottanut naisen kiinni ennen kuin tämä ehti koskea ulko-oveen. Tämän jälkeen mies oli käynyt taas kiinni naisen, heittänyt tämän lattialle ja raahannut hiuksista repimällä keittiöön. Keittiössä mies oli juonut vettä ja ilmoittanut jatkavansa pahoinpitelyä vielä tunnin ajan. Nainen oli tuossa vaiheessa ollut keittiön nurkassa. Miehen ollessa selin hän oli ottanut keittiön pöydältä veitsen ja lyönyt miestä sillä kerran selkään. Nainen oli saanut pahoinpitelystä hengenvaaralliseksi katsottavia vammoja. Teknisestä tutkinnasta vastannut poliisimies todisti, että nainen ei olisi voinut poistua keittiöstä ilman miehen suostumusta.

Hovioikeus otti naisen vaikeuden paeta tilanteesta huomioon seuraavasti:

Ennen A:n suorittamaa veitsellä lyöntiä B oli pahoinpidellyt A:ta noin puolen tunnin ajan. B oli pahoinpitelyn aikana pariin otteeseen antanut A:lle luvan poistua, mutta A:n yrittäessä paeta B oli kuitenkin estänyt A:n pakomahdollisuudet. A:n mukaan B:n häneen tällä kerralla kohdistama pahoinpitely oli ollut paljon kovaluonteisempaa kuin koskaan aikaisemmin. A:n ja E:n kertomusten perusteella on näytetty, että A on ollut hengenvaarassa B:n pahoinpidellessä A:ta. A:n kertomuksen mukaan B oli keskeyttänyt pahoinpitelemisen juodakseen vettä, mutta uhannut jatkaa pahoinpitelyä juomisen jälkeen tunnin ajan. Mennessään juomaan B oli työntänyt A:n keittiön suljettuun nurkkaan, josta A ei ollut voinut poistua ilman itseään voimakkaamman B:n suostumusta. B:n käyttäytymisen perusteella A:lla on ollut perusteltu syy pelätä, että B jatkaa hänen pahoinpitelemistään ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa. B:llä on ollut oikeus tuolloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi ovat olleet välttämättömiä. B ei

¹³⁴ Tapausta on käsitelty myös mm. luvun III jaksossa 1.2.5.

ollut uhannut tappaa A:ta, eikä B ollut käyttänyt pahoinpitelyssä mitään hengenvaarallista välinettä. B oli lähinnä kuristamalla vaarantanut A:n hengen.

Hovioikeus on päättänyt siihen lopputulokseen, että

A on lyömällä pitkäteräisellä veitsellä B:tä selän alueelle kohtaan, jossa on ihmiselle elintärkeitä elimiä käyttänyt B:n välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen.¹³⁵

Ratkaisussa *VHO 1999/409* oli niin ikään kysymys parisuhdeväkivallan kohteena olleen naisen kumppaniinsa kohdistamasta väkivallasta. Väkivalta tapahtui yksityisasunnossa. Hovioikeus totesi:

B (mies) on toistuvasti kohdistanut A:han (nainen) eriasteista, osin vakavaakin väkivaltaa, ei kuitenkaan tapahtumaa edeltävänä iltana, ei myöskään väkivallan uhkaa A:n tekoa ei siten ole välittömästi edeltänyt eikä siihen ole muutenkaan välittömästi myötävaikuttanut B:n väkivaltainen käyttäytyminen tai väkivallan uhka, jota A:lla ei olisi ollut mahdollisuutta paeta.

Tapauksessa siis todettiin, ettei ko. tilanne ollut sillä tavoin väkivaltainen, että hätävarjelen kriteerit olisivat täyttyneet, mutta että vastaajan olisi tullut paeta kotoaan, mikäli hän oli kokenut tilanteen uhkaavaksi.¹³⁶

Ratkaisussa *KouHO 1999/1296* vastaajana ollut nainen vapautettiin pahoinpitelysyyteestä osittain sillä perusteella, että pakenemismahdollisuutta ei ollut. Hovioikeus toteaa: ”Kohdassa 1.1. syyksi luetusta pahoinpitelystä on pääteltävissä, ettei B tässä tilanteessa, jossa ulkopuolista apua ei olisi ilmeisesti ollut saatavissa, olisi voinut puolustautua ilman asetta. Koska T oli lähestynyt oven suunnasta ja oli jo käynyt B:hen käsiksi, ei B olisi myöskään voinut paeta. Tämän vuoksi hovioikeus katsoo, ettei T:n aloittama hyökkäys ole ollut lievemmin keinoin torjuttavissa.”

Tässä suhteessa päinvastainen ratkaisu on *ISHO 1997/180*, jossa hovioikeus totesi, että *vähintäänkin yhtä hyvin T olisi voinut välttää enemmän väkivaltaisuuden esimerkiksi poistumalla asunnosta.*

Ratkaisussa on todettu, että vastaaja (nainen) olisi voinut välttää (enemmän) väkivallan vain poistumalla paikalta.¹³⁷ Vastaajan mukaan mies oli ollut mustasukkainen ja väkivaltainen ja hän oli ollut tätä paossa viimeksi muutama päivä ennen tapahtumia. Juuri ennen tapahtumia mies oli repinyt naista hiuksista ja ”heittänyt päin seiniä”. Hovioikeus totesi: ”– – vastaajan tekoa on edeltänyt käräjäoikeuden tuomiossa selostettu ja vastaajan kertomuksesta il-

¹³⁵ Vastaaja tuomittiin hätävarjelen liioitteluna tehdystä surmasta.

¹³⁶ Tapausta on selostettu tarkemmin edellä jaksossa 1.2.4. Nainen tuomittiin taposta.

¹³⁷ Ratkaisua on käsitelty tarkemmin edellä jaksossa 1.2.4.

menevä x:n väkivaltainen käyttäytyminen, joka oli kuitenkin päättynyt ennen kuin vastaaja oli hakenut veitsen. Hovioikeus katsoo, etteivät asiassa ilmitulleet seikat tue vastaajan väitettä siitä, että hän olisi toiminut hätävarjelussa.” Käräjäoikeus puolestaan oli todennut, että veitsen hakeminen ”ei ollut välttämätöntä, jotta asunnon eteisessä ollut vastaaja olisi voinut suojella itseään uhkaavaa ja väkivaltaista käyttäytymistä vastaan. Vähintäänkin yhtä hyvin vastaaja olisi voinut välttää enemmän väkivaltaisuuden esim. poistumalla asunnosta. Vastaaja ei siten ole toiminut osaksikaan hätävarjelutilanteessa”.

On myös pohdittava, mitä ”pakeneminen” oikeastaan tarkoittaa, vaikka se onnistuisikin. Näissä tapauksissa se tarkoittaa sitä, että uhri pakenee omasta kodistaan, jonne hän väistämättä joutuu palaamaan ennemmin tai myöhemmin. Vaikka hyökkäyksen välttäminen pakenemalla onnistuisi, ei väkivaltatilanne tapauksessa ole välttämättä päättynyt. Oleskelu väliaikaisissa majoitustiloissa ei voi kestää loputtomiin, ja tilanne saattaa jälleen muuttua entistä vaarallisemmaksi uhrin palattua hänen ja pahoinpitelijän yhteiseen asuntoon. Vaikka palutilanne olisikin rauhallinen, voi väkivalta alkaa jossain vaiheessa myöhemmin uudelleen. Väkivalta voi myös jatkua, vaikka pakeneminen olisi siinä mielessä ”lopullista” että osapuolet muuttaisivat erilleen. Se voi myös muuttua entistä vaarallisemmaksi.¹³⁸

Mikäli perheessä on lapsia, pakeneminen on entistä problemaattisempi kysymys. Naisen on ratkaistava, voiko hän ottaa lapset mukaansa vai jättää heidät samaan talouteen yhdessä kenties alkoholin vaikutuksen alaisen pahoinpitelijän kanssa. Ratkaisu riippuu tietenkin mm. lasten iästä ja pakenemispaikasta. Lasten kanssa on joka tapauksessa hankala paeta nopeasti. Pakenemista vaikeuttaa myös se, että pahoinpitelijä voi uhata kohdistaa väkivaltaa lapsiin, mikäli nainen lähtee. Joka tapauksessa on todettava, että väkivallan uhrin pysymistä omassa kodissaan ja kieltäytymistä poistumasta sieltä joko väliaikaisesti tai pysyvästi ei voida tulkita siten, että hän olisi antanut implisiittisen suostumuksensa väkivaltaan. Hyökkäys häntä kohtaan on siitä huolimatta oikeudenvastainen.

Tämän tutkimuksen aineiston perusteella näyttää siltä, että suhtautuminen pakenemisvelvollisuuteen/ pakenemismahdollisuuteen parisuhdeväkivaltatilanteissa vaihtelee riippumatta väkivallan tai sen uhan tapahtumispaikasta. Vas-

¹³⁸ Heiskanen – Piispa 1998 s. 38. Ruotsissa on todettu, että noin 40 prosenttia poliisille ilmoitetusta parisuhdeväkivallasta koski entisten puolisoitten välistä väkivaltaa. Eliasson 1997 s. 123. Erotilanteeseen liittyvä kohonnut väkivallan riski on todettu myös kansainvälisesti. ”Rates of violence reported to have occurred in relationships that ended are higher than in situations with current partners and violence by past partners was more serious on average, more frequent, and more likely to result in injury and hospitalization. — Homicide rates are higher for women who have separated than they are for women in intact relationships and these tend to happen in the immediate aftermath of separation.” Johnson – Hotton 2003 s. 59.

taajan voidaan katsoa joko pystyvän asunnosta hyvin poistumaan ja siten välttämään väkivallan tai sitten hänen katsotaan olevan mahdoton poistua syistä, joita edellä olen selostanut. Toimija siis konstruoidaan dikotomisesti joko täysin autonomiseksi subjektiksi tai vaihtoehtoiseksi epäautonomiseksi väkivallan objektiksi. Dikotomia ei ota huomioon erilaisia strategioita, joita toimija voi käyttää tilanteen ratkaisemiseksi.

Käsitykseni mukaan erot suhtautumistavoissa riippuvat osin suhtautumisesta parisuhdeväkivaltaan yleensä. Mikäli se nähdään rikosoikeusdiskurssin mukaisena kontrollointina, vallankäyttönä ja vaarallisena väkivaltana, liittyy näkemukseen helpommin käsitys väkivallasta sellaisena, jota naisen on vaikea pae- ta. Mikäli taas parisuhdeväkivalta nähdään perhedynaamisen diskurssin mukaisena kommunikointiongelmalla, on tilanteesta pakeneminen tai vain siitä poistuminen helpompi nähdä todelliseksi vaihtoehdoksi. Mikäli väkivaltatilanteessa nähdään olevan kaksi osapuolta, jotka molemmat ovat yhtä lailla vastuussa sen syntymisestä, on toisen osapuolen mahdollista lopettaa tilanne lopettamalla ottamasta siihen osaa. Hän voi lopettaa kommunikoinnin ja poistua paikalta.

1.3.7 Puolustustarkoitus

Uusien säännösten perusteluissa todetaan, että puolustautumisessa käytettyjen voimakeinojen tulee olla *tarpeellisia* ja *puolustettavia*. Hätävarjeluteon tarkoituksena tulisi olla torjua hyökkäys niillä vähimmillä keinoilla, joilla se on mahdollista. Tarpeellisuus voi perustelujen mukaan viitata myös hätävarjelun aikarajoihin. Keinoja ei saa käyttää ennen kuin niihin on tarve, eikä niitä saa käyttää kun tilanne on jo ohi.¹³⁹

Aiempi laki edellytti oikeutetulta hätävarjeluteolta puolustautumistarkoitusta (*”suojellaksensa itseään tahi toista”*). Voimassa olevan säännös jättää asian suhteen jossain määrin tulkinnanvaraa, mistä sitä on myös arvosteltu.¹⁴⁰ Perusteluissa todetaan, että ”samalla tavoin kuin pakkotilan yhteydessä edellytetään puolustautumistarkoitusta, edellytetään hätävarjelun yhteydessä puolustustarkoitusta”. Puolustustarkoitus oikeuttamisperusteen edellytyksenä tuo objektiiviseen arvioon lisäksi subjektiivisen elementin, sillä (väitetyn) puolustautujan puolustustarkoitusta voidaan arvioida vain arvioimalla puolustautujan muita mahdollisia subjektiivisia motiiveja toiminnalleen. On tosin todettu myös, että

¹³⁹ HE 44/2002 vp s. 116.

¹⁴⁰ Matikkala kirjoitti lausunnossaan, että ”ehdotuksen perusteluissa katsotaan, että puolustustarkoituksen vaatimus hätävarjelun yhteydessä kävisi riidatta laista ilmi. ”Hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellinen puolustusteko” on kuitenkin omasta mielestäni riidatta objektiivinen; ei suinkaan vaadita, että puolustusteko olisi tehty hyökkäyksen torjumiseksi, vaan vain että puolustusteko oli tarpeellinen hyökkäyksen torjumiseksi. Subjektiivisen puolen edellyttäminen tällä sanamuodolla merkitsisi analogiaa syytetyn vahingoksi”. Ohisalo 2002 s. 45.

kovin eriytyneitä motiiviselvityksiä ei liene syytä vaatia, sillä puolustustarkoituksen voinee yleensä katsoa tulleen toteennäytetyksi jo sillä, että tekijä on ollut selvillä siitä, että käsillä on ollut hätävarjelu.¹⁴¹ Tarkastelen seuraavassa, miten puolustautujan toimintaa, motivaatiota ja sen merkitystä on tässä suhteessa arvioitu.

Mikäli hätävarjeluteon tekijällä katsotaan olleen puolustustarkoituksen lisäksi muita motiiveja käyttää voimakeinoja, on arvioitava näiden muiden motiivien merkitystä teon oikeutukselle. Jo Alanen totesi, että hätävarjelussa tehdyn teon on oltava tehty puolustustarkoituksessa. Hän totesi myös, että hätävarjeluteko on oikeudenmukainen, vaikka oikeushyvän suojaaminen ei olisi ollut tekijän yksinomainen tarkoitus.¹⁴² Myöhemmin myös Honkasalo pohti hätävarjelu-oikeutuksen suhdetta siihen, missä tarkoituksessa hätävarjeluun vetoava on teon tehnyt. Poistaako hätävarjelu-oikeuden se, että teon motiivina on ollut jokin muukin kuin pelkkä puolustautumistarkoitus? Honkasalo vastasi kysymykseen kieltävästi. Se seikka, että voimakeinojen käytöllä suojaamistarkoituksen ohessa on jokin muukin tarkoitus, ei estä katsomasta sitä hätävarjeluksi. Näin ollen esimerkiksi puolustautujan ilmeinen tai lausuttu tarkoitus ja halu kostaa häneen aiemmin kohdistunut oikeudeton hyökkäys ei poista hätävarjelu-oikeutta, mikäli muut hätävarjelu-kriteerit täyttyvät.¹⁴³

Majasen mielestä hätävarjeluteon oikeutusta pohdittaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, mikä tarkoitus voimakeinojen käyttäjällä oli. Tämä merkitsee hänen mukaansa sitä, että tekoa ei voida pitää oikeudenmukaisena, jos ”tekijällä oli muut tarkoitukset kuin hätävarjelu-oikeuden käyttäminen edellyttää”. Suojelutarkoituksen ohella hyökkäyksen kohteeksi joutuneella voi kuitenkin olla muitakin motiiveja voimakeinojen ohella. Näitä motiiveja voivat olla jopa kostonhalu ja viha. Negatiiviset tunteet hyökkääjää kohtaan eivät siis sulje pois hätävarjelu-oikeutta.¹⁴⁴

¹⁴¹ Lappi-Seppälä 2004 s. 20. Lappi-Seppälä toteaa, että hätävarjelu-oikeus lienee syytä lukea sellaisenkin tekijän eduksi, joka pelastaa uhrin vain siitä ilosta, että pääsee tappelemaan. Ks. puolustustarkoituksesta ja edellytyksestä olla tietoinen hätävarjelutilanteen olemassaolosta myös Frände 2004 s. 166–167.

¹⁴² Alanen 1925 s. 101–102 ja 104.

¹⁴³ Näin asiasta lausui myös jo Alanen, joka jatkoi toteamalla, että ”lainsäätäjät ei voi normeeratessaan inhimillistä käyttäytymistä velvoittaa yksilöä toimimaan vain hyväksyttävistä motiiveista”. Alanen 1925 s. 104.

¹⁴⁴ Majanen 1979 s. 306. Schopp esittää asiasta seuraavan esimerkin: ”Suppose Smith is carrying his softball bat from a softball game. As he turns a corner, he encounters Spike in the act of swinging a tire iron at Mother Beneficence in order to steal the alms she has collected for the poor. As the attack is already in progress, Smith has only two choices: he can hit Spike with the bat, protecting Mother Beneficence, or he can refrain, allowing Spike to severely injure her. Suppose also that as Smith perceives the situation, he recognizes Spike as someone he has always hated and experiences a sensation of delight when he realizes that he now has an opportunity to attack Spike as he has always wanted to! Although Smith’s intervention with the bat is motivated by his hatred for Spike, it seems clear that Smith acts as he ought to.” Schopp 1998 s. 127–128.

Nuutila ei käsittele puolustautumistarkoitusta ts. puolustautujan mahdollisia motiiveja omana kysymyksenään. Hän toteaa hätävarjelun aikarajojen yhteydessä, että hyökkäyksen päättymisen jälkeen tapahtuvaa väkivallan käyttöä ei enää pidetä hätävarjeluna vaan yleensä *kostona*, joka ei saa rikosoikeudessa erityiskohtelua. On selvää, että hyökkäyksen päättymisen jälkeen tapahtuva väkivalta ei täytä oikeutetun puolustusteon kriteerejä, motiivista riippumatta. Lausuma ilmentää kuitenkin ainakin implisiittisesti myös sitä ajatusta, että puolustautujan motiivit voisivat tulla arvioitavaksi puolustusteon oikeuttamista tai anteeksiannettavuutta arvioitaessa.¹⁴⁵

Frände toteaa, että puolustautujalla saa olla enintään *toissijaisia* motiiveja (sidoställda handlingsskäl) toiminnalleen. Hän toteaa myös, että on parempi, että puolustautujalta edellytetään ainoastaan hätävarjelutilanteessa toimimista ja tietoisuutta hätävarjelutilanteen olemassaolosta. Olisi joka tapauksessa mahdotonta näyttää toteen, että vastaajalla *ei* ollut voimakeinoja käyttäessään puolustustarkoitusta. Näin ollen puolustautujan motiivi jätetään arvioinnin ulkopuolelle.¹⁴⁶

Lienee luonnollista olettaa, että oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutunut voi tuntea närkästystä ja suuttumusta, jopa vihaa hyökkäyksen kohteeksi joutumisensa takia. Katson Fränden tavoin, että tunteiden olemassaolo sinänsä ei kuitenkaan voi vaikuttaa teon juridiseen arviointiin, vaan pikemminkin on kyse siitä, täytyvätkö oikeutetun puolustusteon kriteerit vai eivät. Edes halu vahingoittaa toista kostotarkoituksessa ei ole senkaltainen tekijä, että se yksin voisi vaikuttaa teon arviointiin. Ajatukset eivät vahingoita ennen kuin ne muuntuvat teoiksi.¹⁴⁷

Oikeuskäytännössä puolustustarkoituksen ja väitetysti puolustautuneen pohjimmaisten motiivien pohdinta on voinut tulla esiin. Esimerkiksi ratkaisussa *VHO 1999/1139* todetaan, että ”todennäköisesti veitsellä lyöntien merkittävämpi syy kuin itsensä puolustautuminen on ollut se, että M on suuttunut jouduttuaan L:n pahoinpitelemäksi”. Kyseessä oli miesten välinen väkivalta.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Offensiivisistä ja defensiivisistä motiiveista ja niitä koskevista diskursseista lähemmin luvun IV jaksossa 4.

¹⁴⁶ Frände 2004 s. 166–167.

¹⁴⁷ Näin on myös silloin, kun nainen joutuu kumppaninsa taholta oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi. Schneider ja Jordan ovat todenneet: ”Rage may well be one of the several components of a woman’s mental state at the time she responds. Viewed from the woman’s perspective it is apparent that the absence of anger would be abnormal and unreasonable. A reasonable and self-protective response to the situation may well be rage rather than acceptance. To some extent, this may include the urge to retaliate.” Schneider – Jordan 1978 s. 158

¹⁴⁸ Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä 3 vuoden ja 6 kk vankeusrangaistukseen. On tietenkin muistettava, että tässä käsiteltävät tapaukset ovat ajalta ennen rikoslain yleisten oppien uudistusta. Katson, että niiden tarkasteleminen on hedelmällistä, sillä hätävarjelun edellytykset eivät perustelujen valossa tässä suhteessa muuttuneet. Toisaalta tarkastelen niitä tässä tutkimuksessa laajemmin kuin oikeusdogmaattisen analyysin materiaalina.

Puolustustarkoitusta on voitu pohtia myös todistajanlausuntojen kautta. Perusteluissa on saatettu todeta esimerkiksi, että asiantuntijana kuultu lääkäri on kertonut teon johtuneen patoutuneiden tunteiden purkautumisesta.¹⁴⁹ Perusteluissa on todettu esimerkiksi myös, että todistajanlausunnon mukaan ”nainen on ollut ennen tapahtumaa raivoissaan”.¹⁵⁰ Oikeudenkäynnin aikana myös esimerkiksi syyttäjä on voinut tuoda esiin tulkintoja siitä, mitkä motiivit teon taustalla voisivat olla. Tämänkaltaista yritystä hakea vastaajan motiiveja kuvastaa esimerkiksi parisuhdeväkivaltaa luonnehtiva toteamus: ”Jos suhde on ollut vaikea, niin kyllähän se täytyy ratkaista muutoin.”¹⁵¹

Mikäli motiivia ei parisuhdeväkivaltaa koskevissa ratkaisuisa ole suoranaisesti ilmaistu, tulkitsen sen implisiittisesti sisältyvän tuomioistuimen kuvailuun suhteen riittäisyydestä, vaikeudesta yms. Tällöin tapauksen taustalle piirtyy kuva väkivaltaan ja ”vaikeaan” suhteeseen kyllästyneestä naisesta, joka toiminnan pääasiallinen motiivi on viha, kostonhalu yms.¹⁵²

Motiivin hakeminen on ymmärrettävää. Onhan käsiteltävänä henkirikos, jonka vastaaja väittää tehneensä hätävarjelutarkoituksessa ilman tarkoitusta tappaa tai edes vahingoittaa. Lienee inhimillistä hakea tapahtuneelle syytä, vaikkei tapauksen juridinen määrittely sitä (enää) vaatisikaan. Motiiviksi on tällöin noussut (patoutunut) suuttumus miehen aiemmasta väkivaltaisuudesta. Motiivin konstruoimista tällä tavoin voi pitää ongelmallisena, sillä se voi myös hämärtää teon juridista arviointia. Motiivin ”käsikirjoittaminen” on jokseenkin aina osa vastaajan syyllisyyttä / teon tahallisuutta tukevaa argumentaatiota ja sellaisena se tulee tahtomattaankin poissulkeneeksi mahdollisuuden harkita hätävarjelukriteerien täyttymistä.¹⁵³

Toisaalta puolustautujan motiivi – puolustautumistarkoitus – on voitu konstruoida ratkaisuun myös silloin, kun ratkaisussa on todettu hätävarjelutilanteen olemassaolo ja vastaaja on nähty oikeudettoman hyökkäyksen kohteena. Silloin puolustautujan oikeusjärjestyksen hyväksymä defensiivinen tahtotila on voitu ilmaista esimerkiksi ”itsepuolustusvaistona”.

¹⁴⁹ HHO 1994/2425.

¹⁵⁰ Samassa ratkaisussa perusteluihin sisältyy myös maininta siitä, että todistajana kuullun psykologin mukaan mies joutui helposti puolustuskannalle, sillä ”nainen oli ehkä liian ylivoimainen kielellisesti”.

¹⁵¹ Syyttäjä alioikeudessa HHO 1994/6278.

¹⁵² Myös tietoisuus hätävarjelutilanteen olemassaolosta voi olla peruste arvioida puolustustalon oikeutusta ja puolustustarkoitusta. Ratkaisussa RHO 1996/764 alioikeus oli katsonut vastaajan hätävarjeluväitettä vastaan puhuvaksi seikaksi, että hän kertoi huomanneensa kaulaansa syntyneet verinaarmut vasta tilanteen päättymisen jälkeen. Kiistatonta oli, että hyökkääjä oli painanut veistä hänen kaulaansa vasten sellaisella voimalla, että naarmut olivat syntyneet.

¹⁵³ Jonkka on todennut, että todistusharkinnassa on tavallista viitata motiiviin niin, että sellaisen olemassaolon katsotaan puhuvan syyllisyyden puolesta. – – Motiivin kyseleminen tarkoittaa syyn etsimistä tapahtuneelle, mutta ei kausaalisen ”syyn” vaan teleologisen perusteen. – – Motiivi on vastaus kysymykseen, miksi henkilö toimi juuri tietyllä tavalla. Jonkka 1993 s. 46–49. Motiivin merkityksestä erityisesti henkirikoksen arvioinnissa ks. myös Utriainen 1986.

Esimerkiksi ratkaisussa *KouHO 1999/318* vastaajan toimia arvioidaan seuraavasti: ”Veitsellä lyömisessä on ollut itsesuojeluvaiston toteuttamiseen liittyviä piirteitä ja sen on saanut aikaan R:n hyökkäys. Sen vuoksi veitsellä lyömisessä on ollut kysymys vain puolustautumisesta.”¹⁵⁴ Kysymys oli miesten välisestä väkivallasta, jossa hyökkääjä oli aseeton. Myös ratkaisun *VHO 2000/1004* perusteluosassa konstruoidaan selkeästi ne hätävarjelun edellytykset, joiden varaan vapauttava päätös on voitu perustaa. Osana tätä konstruointia vastaajan toimintaa arvioidaan näin: *Tilanne oli ollut niin nopea, ettei B:llä ollut ollut aikaa tähtäillä. Oli ollut kysymys sekunneista ja B:n oma henki oli ollut vaarassa. B oli ampunut lonkalta alaspäin ja se oli perustunut itsesuojeluvaistoon.* Kysymys oli miesten välisestä väkivallasta.¹⁵⁵

Puolustustarkoitusta arvioidaan luonnollisesti myös itse puolustusteen ja sen seurausten kautta. Mitä lievemmat teon seuraukset ts. hyökkääjälle aiheutuneet vammat ovat, sitä uskottavampi on kertomus vastaajan tarkoituksesta ainoastaan torjua hyökkäys.¹⁵⁶ Mitä vakavammat teon seuraukset ovat, sitä todennäköisempi on tulkinta liiallisesta voimankäytöstä.

1.3.8 Puolustustarkoitus ja tapausten kategorisointi

Oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneen puolustustarkoitus on hätävarjelun kriteereistä ehkä vaikeimmin arvioitavissa ja siksi eniten altis niille mielikuville, joita hätävarjelutapauksen taustalle piirtyvä hätävarjelun ”tyyppitapaus” tai implisiittinen hahmotelma oikeudettoman hyökkäyksen ”ideaalista” tuo mukanaan.

Ns. tyyppitapausajattelu vaikuttaa olevan osa modernia rikosoikeutta. Tietyt tekemuodot ”vakioidaan” tietyntyyppisiksi teoiksi, joiden taustalla hahmotetaan olevan samantyyppinen tilanne.¹⁵⁷ Esimerkiksi Lappi-Seppälä on todennut, että rangaistuksen määrittämisessä määritetään ensin vertailukohteet, jotka ovat a) rikostyyppin tavallisimmat tapaukset eli tyyppitapaukset ja b) näihin liittyvät rangaistukset eli normaalirangaistusvyöhyke. Toisessa vaiheessa verrataan

¹⁵⁴ Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta 4 v 6 kk vankeusrangaistukseen.

¹⁵⁵ Itsesuojeluvaistosta lähemmin luvun IV jaksossa 4.2.3.

¹⁵⁶ Ratkaisu THO 1995/2029 koski kahta parisuhdeväkivaltatapausta saman parin välillä. Ensimmäisessä tapauksessa nainen kertoi miehen lyöneen häntä kahdesti nyrkillä, repineen hiuksista ja yrittäneen kaataa hänet lattialle. Nainen oli rimpuillut irti ja paennut asunnon keittiöön, josta hän oli ottanut käteensä veitsen ja sillä uhaten vaatinut miestä lopettamaan pahoinpitelyn. Mies oli edelleen ollut tulossa naisen päälle, jolloin tämä oli nostanut veitsen miestä kohti. Hovi-oikeus katsoi, että miehen vammojen vähäisyys tuki naisen kertomusta siitä, että hän oli vahingoittanut miestä veitsellä yksinomaan torjuakseen tämän, kun tämä oli ollut edelleen tulossa hänen päälleen, ja hyväksyi naisen hätävarjeluväitteen.

¹⁵⁷ Nuutila 1996 s. 165–172.

konkreettista tapausta tyyppitapaukseen. Edelleen hän toteaa, että ratkaisu on helpompi edettäessä rikosten välisen vertailun pohjalta. Se, että tämän vertailun vuorostaan tulee tapahtua nimenomaan typologioiden pohjalta, perustuu taas siihen, että rikosten ilmenemismuodot näyttäytyvät tarkastelijalleen klassisen ratkaisuteorian olettaman yhtenäisen jatkumon sijasta suhteellisen homogeneenisina tyyppinä.¹⁵⁸

”Tyypillisen tapauksen” idea tulee esille myös mm. silloin, kun puhutaan rangaistuksen kohtuullistamisesta. Tällöin toteutuu se mm. Lahden muotoilema ajatus kohtuullistamisesta toimenä, jossa ” – – pannaan rikostapauksen asiahaaroista erityisesti painoa niille, jotka poikkeavat *normaalitapauksen* piirteistä ja joiden johdosta henkilön katsotaan ansaitsevan tavallista lievemmän seuraamuksen”.¹⁵⁹

Mitä yleisemmästä teosta on kysymys, sitä suurempi on oikeusjärjestelmän taipumus rikosten kategorisointiin ja tyypittelyyn. Tyyppitapausajattelu helpottaa oikeusjärjestelmän toimintaa käytännön tasolla edellä kuvatulla tavalla.

Suomessa väkivalta- ja myös henkirikokset ovat poikkeuksellisen yleisiä moneen muuhun länsimaahan verrattuna. Kenties se selittää sitä, että meillä on taipumus tyyppitapausajatteluun myös niiden kohdalla. Tekijät ja uhrin piirtyvät tietynlaisina tyypillisinä kategorioina, samoin tekojen motiivit ja taustat. Tyypillisenä väkivaltatilanteena pidetään usein kadulla tai pimeässä puistossa tapahtuvaa tuntemattoman henkilön päälle karkausta.¹⁶⁰ Miesten välinen väkivalta on dominoinut kuvaamme väkivallasta, joka on osittain tästä syystä saanut maskuliinisen leiman. Sekä väkivallan tekijä että uhri mielletään tyypillisimmin mieheksi ja väkivallan syyksi nähdään (miesten) liiallinen alkoholin käyttö. Perheen sisällä tapahtuvaa väkivaltaa ei ole pidetty (ainakaan yhtä vakavana) väkivaltana.

Tässä valossa ei ole yllättävää, että myös suomalaisessa oikeustieteessä on pidetty tyypillisinä suomalaisena väkivaltana kahden humalaisen miehen väkivaltaiseksi muuttunutta riitaa. Esimerkiksi uusimmassa rikosoikeuden yleisesityksessä suomalaisia henkirikoksia kategorisoidaan seuraavasti: *Rikoksen tyyppimuotona meillä on tutussa porukassa tehty ”humalatappo”. Rikoksentekijöistä ja uhreista valtaosa on vahvassa humalassa, usein niin vahvassa, ettei teki- jöillä ole tilanteesta edes muistikuvia. – – Psykopaattimurhaajia ja palkkamurhaajia meillä on peräti vähän, humalassa riidan päätteeksi puukkoon tarttuvia miehiä – ja keittiöveitseen tarttuvia naisia – sitäkin enemmän.*¹⁶¹ Henkirikosten kategorisoinnin osana ovat tässä poikkeuksellisesti myös naiset. Heidät kategorisoidaan henkilöiksi, jotka humalassa ollessaan tarttuvat veitseen ”riidan”

¹⁵⁸ Lappi-Seppälä 1987 s. 103 ja 105.

¹⁵⁹ Lahti 1974 s. 94.

¹⁶⁰ Laine 1991 s. 1998.

¹⁶¹ Heinonen ym. 2002 s. 747.

päätteeksi. Tällöin tullaan luoneeksi tapaustyyppi, johon käsikirjoitetaan myös teon motiivi, jollaisena piirtyy riidan seurauksena suuttumus, viha tms. Naiset tekijöinä rinnastuvat miehiin tekijöinä. Ainoana erona näyttäytyy erilainen tekoväline: miehillä puukko, naisilla keittiöveitsi.

Yksi esimerkki motiivin ”käsikirjoittamisesta” ja erityisesti parisuhdeväkivaltatapausten supistamisesta tyyppitapauksiin sisältyy Poliisiammattikorkeakoulun julkaisuun ”Kuoleman aiheuttanut lähisuhdeväkivalta”. Siinä kuvailaan miesten tekemiä parisuhdetappoja seuraavasti: *Mustasukkaisuuteen liittyy usein rikoksentekijän heikko itsetunto sekä ainakin miehillä pelko kasvojen ja kunnian menetyksestä. Toisaalta naisen kuolemaan päättyvä teko voi olla myös teko, jossa pahoinpitelijällä ei ole ollut tarkoitusta surmata uhriaan, mutta uhri on ”vahingossa” kuollut pahoinpitelyssä saamiinsa vammoihin.* Väkivaltaisessa parisuhteessa olevien naisten tekemiä henkirikoksia kuvataan puolestaan näin: *Joskus uhrin surmaaminen on ollut surmaajalle äärimmäinen keino vapautua uhrin häneen kohdistamasta pitkäaikaisesta ja jatkuvasta väkivallasta ja sen uhasta. – uhrin ”mitta tuli täyteen” seurauksin, että hän tulevia kärsimyksiään ennalta estääkseen tappoi kiusaajansa.*¹⁶² Teksti luo tehokkaasti kulttuurista kuvaa siitä, mistä parisuhdetapoissa on kysymys. Mies surmaa naisen ”vahingossa”, nainen surmaa miehen suunnitellusti, keinona ratkaista epätoivoinen tilanne. Puolustautuva teko ei tähän kulttuuriseen kuvaan kuulu. Puhetapa on näennäisen sukupuolineutraali (”surmaajalle”, ”uhrin”) mutta sen luomat mielikuvat ovat vahvasti sukupuolittuneita.

Rikosten kategorisointi ja tyyppitapausajattelu on nähdäkseni sitä pulmallisempi, mitä vakavammasta rikoksesta on kysymys ja mitä enemmän rikoksen taustalla olevat tekijät voivat vaikuttaa teon rikosoikeudelliseen arviointiin. Tällöin tyyppitapausajattelussa on riski tapausten typistämiseen tyyppitapausmallin mukaisiksi silloinkin, kun niiden taustaolosuhteet kenties vaatisivat hieman tarkempaa analysointia. On epäilemättä olemassa tapauksia, joita voidaan luonnehtia edellä kuvatulla tavalla. On myös muunlaisia tapauksia. Yhden tai kahden tyyppisen kategorian sijasta on olemassa monenlaisia ”kategorioita”. Niitä kaikkia ei tietenkään voida aina käsitellä oikeudellisissa teksteissä, mutta niiden näkymättömyys on ongelmallista silloin, kun oikeusjärjestelmän tulisi kytä hahmottamaan ”tyyppitapauksesta” poikkeava tapahtumainkulku mahdollisena tulkintavaihtoehtona.

Tyyppitapausajattelun ilmeneminen oikeudellisissa teksteissä ja sen vaikutus oikeusjärjestelmän toimintaan on nähdäkseni osoitus *diskursiivisesta siirtymästä*. Tutkijoiden puhetapa, tapausten abstrakti konstruointi tietynlaisiksi kategorioiksi ja muunlaisten kategorioiden puuttuminen ei voine olla vaikuttamatta myös oikeusjärjestelmän toimintaan. Jos esimerkiksi yhtä mahdollista tapaa hahmottaa tapaus rikosoikeudellisesti ei lainkaan esiinny oikeudellisissa

¹⁶² Hurta 2002 s. 60–61 ja s. 66–67.

teksteissä, lienee oikeusjärjestelmän vaikeaa lähteä arvioimaan tapausta tästä sinänsä mahdollisesta tavasta käsin. Pidän tästä yhtenä esimerkkinä sitä, että suomalaisesta oikeuskirjallisuudesta puuttuu kokonaan arviointi hätävarjelun oikeutuksesta tapauksissa, joissa oikeudeton hyökkäys on osa parisuhdeväkivaltaa. Viittaukset parisuhdeväkivaltaan, joissa puhutaan ”riidan päätteeksi keittiöveitseen tarttuvista naisista”, eivät anna helposti tilaa sellaisille tulkinnoille, joissa ”riita” pitää sisällään väkivaltaa ja joissa keittiöveitseen tarttuminen voi olla teko, johon soveltuu oikeuttamis- tai anteeksiantoperuste.

1.3.9 Muut käytettävissä olleet keinot hyökkäyksen välttämiseksi tai torjumiseksi

Oikeuskirjallisuudessa ja -käytännössä on kehittynyt välttämättömyyskriteerin lisäksi suhteellisuusperiaate, jonka mukaan voimakeinojen käytön hyväksyttävyyttä tarkastellaan. Myös uusi hätävarjelua koskeva säännös perustuu suhteellisuusperiaatteeseen. Käytettyjen keinojen on oltava puolustettavia suhteessa suojattavaan etuun. Oikeuskirjallisuudessa on usein viitattu voimakeinojen käyttämiseen viimesijaisena keinona torjua oikeudenvastainen hyökkäys.

Ne keinot, joita oikeudenvastaisen hyökkäyksen torjumiseksi tulisi käyttää, vaihtelevat tapauksittain, mutta niiden joukkoon kuulunevat ainakin turvautuminen poliisiin ja/tai muiden viranomaisten apuun.¹⁶³ Oikeuskäytännössä vastaajan mahdollisuuksia toimia toisin ei yleensä eksplisiittisesti tuoda esiin. Tavallisesti ratkaisussa todetaan, että vastaaja on ”käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi on ollut välttämätöntä” tms. ilmaisten täten vastaajan keinojen olleen vääriä, mutta tuomatta julki sen enempää sitä, mitä vastaajan olisi tullut tehdä. Tällaisesta argumentointitekniikasta olkoon esimerkki nä seuraava korkeimman oikeuden ratkaisu.

Ratkaisussa *KKO 1980 II 29 A* oli yrittänyt väkivalloin tunkeutua sisälle baariin ja särkenyt sen lukittua ovea. Torjuakseen A:n oikeudettoman hyökkäyksen B oli ampunut ikkunaraidun läpi 0,5–1 m:n etäisyydeltä kaasupistoolilla laukauksen kohti A:n kasvoja seurauskin, että kaasupaineen ikkunasta irrottama lasinsiru oli tunkeutunut A:n silmään, joka oli jouduttu poistamaan. Kun A:n hyökkäys olisi ollut mahdollista torjua muutoinkin kuin ampumalla häntä kaasupistoolilla e.m. vaaraa aiheuttavin tavoin, B, jonka ei katsottu

¹⁶³ Uusimmassa rikosoikeuden yleisesityksessä todetaan, että hätävarjelu on tarkoitettu käytettäväksi lähinnä sellaisissa tilanteissa, joissa ei ole mahdollisuutta turvautua viranomaisen apuun. Heinonen ym. 1999 s. 52. Aiemmasta kirjallisuudesta ks. mm. Majanen, joka aloittaa väitöskirjansa toteamalla, että ”järjestäytyneessä yhteiskunnassa kuuluu sen yksityisiin jäseniin kohdistettavan fyysisen voiman käyttäminen ensisijassa yhteiskunnan tällaisia toimenpiteitä varten asettamien elinten toimivaltansa rajoissa suoritettuihin tehtäviin”. Majanen 1979 s. 1. Ks. myös Honkasalo 1965 s. 154–155.

aiheuttaneen A:n vammaa tahallisesti, tuomittiin rangaistukseen hätävarjelun liioitteluna yksin teoin tehdyistä lievistä pahoinpitelystä ja ruumiinvamman tuottamuksesta.

Ratkaisussa ei eksplisiittisesti mainita, mitä keinoja B:llä olisi ollut käytössään. Sanamuodosta tosin voinee päätellä, että erityisesti kohti kasvoja ampuminen on ylittänyt sallitun hätävarjelutoimen rajan, kun esimerkiksi laukauksen kohdistaminen muualle vartalon vaarattomammille alueille olisi yhtä hyvin voinut torjua hyökkäyksen. Tähän näkemykseen on helppo yhtyä.

Myös ratkaisussa 1988:49 KKO on todennut, että hätävarjeluun vedonneella henkilöllä *”olisi ollut muitakin keinoja varkaiden kiinniottamiseen ja huoltoasemalla olevan omaisuuden suojelemiseen kuin pelkkä turvautuminen tilanteen mukaan helposti hengenvaaralliseksi muodostuvaan ampuma-aseen käyttöön”*. Huoltoasemalle yöksi pistoolilla varustautuneena vartioon jäänyt huoltoaseman hoitaja oli ampunut jalkaan anastustarkoituksessa sisään murtautunutta A:ta, joka uhkaavasti esiintymällä oli koettanut välttää kiinni joutumisen. Huoltoaseman hoitajan katsottiin käyttäneen oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi ja A:n kiinniottamiseksi enemmän väkivaltaa kuin voitiin pitää välttämättömänä ja olosuhteet huomioon ottaen puolustettavana, minkä vuoksi hänet velvoitettiin suorittamaan A:lle korvausta ampumavamman johdosta. (Ään.)¹⁶⁴

Tapauksessa korkein oikeus arvioi huoltoaseman hoitajan rikkoneen sekä välttämättömyys- että suhteellisuusperiaatetta.

Ratkaisu on sikäli poikkeuksellinen, että siinä arvioidaan myös sitä, mil-laisiin toimiin vastaaja olisi voinut sallitusti ryhtyä. Korkein oikeus totesi, että B:llä olisi ollut muitakin keinoja varkaiden kiinniottamiseen ja huoltoasemalla olevan omaisuuden suojelemiseen kuin pelkkä turvautuminen tilanteen mukaan helposti hengenvaaralliseksi muodostuvaan ampuma-aseen käyttöön. Hänellä olisi esimerkiksi ollut mahdollisuus asettua yhteistoimintaan huoltoasemaa vartioineen vartiointiliikkeen tai muiden henkilöiden kanssa sekä edeltä käsin suunnitella toiminta tapahtuvaksi sellaisia keinoja käyttäen, joita olosuhteisiin nähden voidaan pitää puolustettavina ja anastuksen torjumiseksi riittävinä. Vartiointiliike tosin jo oli vartioinut huoltoasemaa, jolle siitä huolimatta oli kahdesti lyhyen ajan sisällä murtauduttu. Tekijöitä ei ollut saatu kiinni. Tämän jäl-keen B oli ilmoittanut poliisille aikeestaan itse vartioida öisin huoltoasemaa.

Ratkaisussa KKO 1997:84 kysymys on väkivaltatilanteesta, jossa vastaaja oli käyttänyt kuolemaan johtanutta väkivaltaa. Korkein oikeus pohti toisintoimi-misen mahdollisuutta. Se totesi:

¹⁶⁴ Alioikeus ja hovioikeus katsoivat, että vastaaja oli toiminut hätävarjelutilanteessa. Yksi oikeusneuvos olisi jättänyt hovioikeuden tuomion pysyväksi.

Kysymys on siitä, onko A:n edellä kerrottu lyönti, joka oli suoritettu takaviis-tosta B:n havaitsematta A:ta, ollut välttämätön ja oikeutettu hätävarjelutoimi. Sellaista vastahyökkäystä, johon A turvautui, on pidettävä oikeutettuna tilan-teessa, jossa yllätyksen hyväksikäyttö on ainoa keino hyökkäyksen torjumise-ksi. Jos sen sijaan on todennäköistä, että esimerkiksi päänsäudun sijasta vartaloon suunnattu isku tai pelkkä kirveellä uhkaaminen *olisi riittänyt* py-säyttämään B:n, asiaa on arvosteltava toisin. Perekhyttyään jutussa esitettyyn selvitykseen ja kuultuaan A:ta korkein oikeus on päätenyt siihen lopputulok-seen, että A on käyttänyt B:n oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin on ollut tarpeen. Asiaa arvosteltaessa on otettu huomioon se, millaista harkintaa A:lta on kyseisessä tilanteessa kohtuudella voitu edellyttää.¹⁶⁵

Ratkaisussa siis pohditaan, millainen toimi olisi ollut riittävä, ja päädytty siihen lopputulokseen, että vastaajan olisi tullut toimia toisin ja että hänellä olisi ollut siihen myös mahdollisuus. Päänä suunnattu isku ei olisi ollut välttämätön hyökkäyksen torjumiseksi, vaan vastaajan olisi ollut mahdollista pysäyttää hyökkäys myös uhkaamalla hyökkääjää.

Mielenkiintoista on, että tässä tapauksessa hovioikeus oli vapauttanut vastaa-jan sillä perusteella, että tällä ei ollut mahdollisuutta toimia toisinkaan: ”Ottaen huomioon A:n tietoisuus B:n väkivaltaisesta käyttäytymisestä humalatilassa A:lla oli ollut perusteltu syy katsoa olevansa hengenvaarassa. Hänellä ei avoi-messa puolustautumistilanteessa olisi ilmeisesti ollut mahdollisuuksia puolus-taa itseään B:n metrin pituisista asetta vastaan 60 senttimetrin pituisella aseel-laan, vaikka ase oli ollutkin kirves. Tuossa tilanteessa A:lla voitiin katsoa olleen oikeus puolustautua lyömällä B:tä kärjääioikeuden tuomiosta ilmenevällä taval-la.” Hovioikeuden ratkaisussa perusteina ovat siis seuraavat seikat: B oli väki-valtainen humalassa ja A tiesi sen, A:lla oli käytössään lyhyempi (60 cm) ase kuin B:llä (100 cm), mitä hovioikeus on halunnut korostaa käyttämällä sanon-taa ”metrin pituinen”.¹⁶⁶ Vaikkei väitetty puolustautumisväkivalta olisikaan kuolemaan johtavaa, on aseiden käyttämistä voitu pitää liiallisena ja todettu, että ilman sitäkin tilanne olisi voitu hoitaa. Tällaisesta argumentoinnista olkoon esi-merkkinä ratkaisu *KouHO 2001/374*.¹⁶⁷

Ratkaisussa oli kyse yksityisasunnossa tapahtuneesta miesten välisestä väki-vallasta, jossa hyökkäyksen kohteeksi joutunut käytti teräasetta. A oli yrittänyt tulla päihtyneenä vastaajan asuntoon kolme kertaa. Kolmannella kerralla vas-

¹⁶⁵ Ratkaisua on edellä käsitelty luvun III jaksossa 1.3.7.

¹⁶⁶ Nuotio on todennut yllätyksellisyyden elementin problemaattisuudesta hätävarjelun yh-teydessä sangen osuvasti: ”Valitettavasti näissä tilanteissa ei yleensä ole mahdollisuutta vetäytyä kamariin miettimään sitä, kuinka kovasti saan puolustautua hyökkääjää vastaan tai toista siinä auttaa. Jos taas olen yllätykseen varustautunut, joudun toiminnassani ankarammin arvosteltavak-si.” Nuotio 2003 s. 246.

¹⁶⁷ Vastaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä törkeästä pahoinpitelystä 7 kk:n vankeusrangaistukseen.

taaja avasi oven, jolloin hyökkääjä X tunkeutui eteiseen, tarttui vastaajaa olkapäästä ja vaati päästä asuntoon ja saada alkoholia. Vastaaja otti kirjahyllystä puukon ja löi neljä kertaa käteen. Hovioikeus totesi vastaajan olleen oikeutettu hyökkäyksen torjumiseksi ja kotirauhansa turvaamiseksi poistamaan A asuntonsa ovelta. Tämä olisi voinut tapahtua myös ilman teräasetta. Vastaaja oli toiminut hätävarjelutilanteessa, mutta käyttänyt liiallista väkivaltaa. Tällainen argumentointi perustuu käsitykseen siitä, että vastaaja olisi voinut käyttää hyökkäyksen torjumiseen (pelkkää) fyysistä voimaansa.

Mikäli toisintoimimismahdollisuutta pohditaan, voidaan lievemmän väkivallan ja fyysisen voiman käyttämisen ohella vaihtoehtoisena toimintamallina väkivaltilanteissa tuoda esiin myös paikalta poistuminen. Esimerkiksi ratkaisussa *KouHO 1999/1766* hovioikeus toteaa, että vastaajalla *olisi halutessaan ollut mahdollisuus poistua asunnosta, mikäli hän olisi pelännyt X:n käyvän hänen kimppuunsa ja surmaavan hänet*. Kysymyksessä oli kahden miehen välinen väkivalta yksityisasunnossa. Ratkaisussa pohditaan poistumismahdollisuutta myös asianosaisten asemien kannalta: hyökkääjä ei tukkinut poistumistietä, joten poistuminen oli mahdollista.

Keinoina toimia muutoin kuin turvautumalla (aseelliseen) väkivaltaan on oikeuskäytännössä siis mainittu paikalta poistumisen lisäksi asean ”lievempi” käyttötapa, turvautuminen vain omaan fyysiseen voimaan ja ulkopuoliseen ja/ tai viranomaisen apuun. Väkivallan uhriksi joutuneesta naisesta oikeusjärjestelmän on ollut vaikea todeta, että hän olisi voinut torjua väkivallan vain omaan fyysiseen voimaansa turvautuen, sillä useimmissa tapauksissa se olisi ilmiselvästi ollut käytännössä mahdotonta. Asean ”lievempi” käyttäminen ts. sen suuntaaminen ei-hengenvaarallisille alueille on sen sijaan tavanomainen jälkikäteen konstruoitu mahdollisesti sallitun rajoissa oleva skenaario. Sen lisäksi väkivallan välttäminen poistumalla paikalta on mainittu.

Vaikka tuomioistuin ei yksittäisessä tapauksessa ottaisiikaan eksplisiittisesti kantaa parisuhdeväkivallan uhrin mahdollisuuksiin toimia väkivallan välttämiseksi, se ei voine välttyä sellaiselta tausta-ajatukselta. Yhteiskunnallisessa keskustelussa väkivallan kohteena olevaa naista kehoitetaan yleisesti torjumaan väkivaltaa joko irtautumalla väkivaltaisesta suhteesta ja/ tai turvautumalla viranomaisten apuun. On syytä hieman tarkastella näitä toimintamalleja parisuhdeväkivallan kannalta. Mikäli tällaisia vaihtoehtoisia skenaarioita tarkastelee lähemmin parisuhdeväkivaltaa koskevan tutkimustiedon valossa, näyttäytyvät niistä monet sangen ongelmallisina. Niinpä on syytä hieman lähemmin tarkastella erityisesti, millaiset poliisin ja muiden viranomaisten toimintatavat ovat parisuhdeväkivaltaan liittyvissä tapauksissa.

1.3.9.1 Poliisin toimintatavoista

Ensisijaisiin keinoihin torjua oikeudenvastainen hyökkäys kuuluu turvautuminen poliisiviranomaisiin. Oikeuskirjallisuudessa on todettu, että hyökkäyksen kohteen on turvauduttava poliisiin, jos sellainen on helposti saatavilla.¹⁶⁸ Hätävarjelutoimi on aina viimesijainen toimi. Vaikka sitä voitaisiin pitää oikeudenmukaisena, joissain tapauksissa jopa arvostettavana tekona, sen tehtävä on aina ainoastaan täydentää oikeusjärjestelmän toimintaa silloin, kun se jostain syystä ei pysty oikeudenvastaista hyökkäystä torjumaan. Poliisin apuun turvautumista pidetäänkin suositeltavana tapana toimia myös silloin, kun väkivalta on parisuhdeväkivaltaa.

Poliisiviranomaisen apuun turvautumiseen parisuhdeväkivallassa liittyy kuitenkin ongelmia. Parisuhdeväkivallassa hyökkääjä ja hyökkäyksen kohde ovat useimmiten samassa yksityistilassa, jolloin hyökkääjä voi tehokkaasti estää uhria soittamasta poliisia paikalle, estämällä tältä fyysisesti puhelimen käytön tai tekemällä puhelimen toimintakelvottomaksi. Ongelma on sitä suurempi, mitä vakavamman väkivallasta on kysymys. Hyökkääjä voi myös uhata lisäväkivallalla joko akuutissa tilanteessa tai myöhemmin siinä tapauksessa, että uhri ottaa yhteyttä poliisiin. Väkivallan uhka voi kohdistua sekä uhriin että hänelle läheisiin henkilöihin.

Mikäli uhri onnistuu hälyttämään apua, on edelleen jossain määrin epävarmaa, kuinka tehokasta apua poliisilta on odotettavissa. Edelleen yleinen taipumus pitää parisuhdeväkivaltaa yksityisasiana heijastuu osittain myös poliisin asenteisiin ja toimintatapoihin parisuhdeväkivaltatapauksissa.¹⁶⁹ Parisuhdeväkivaltatilanteisiin kuuluu niiden yksityisen luonteen vuoksi muita väkivaltatilanteita korostuneemmin pyrkimys sovittaa tilannetta.¹⁷⁰ Toimintatapa perustunee osin näkemykseen parisuhdeväkivallasta osapuolten välisenä riitana, jossa molemmat osapuolet ovat tasaveroisia osallisina. Tämän toimintamallin mukaisesti poliisi voi, tilanteen ainakin näennäisesti rauhoituttua, poistua paikalta ilman muita toimenpiteitä. Poliisi itse perustelee sovinnollista otettaan myös poliisin toimintaa säätelevällä lainsäädännöllä ja ohjeistuksella, joissa poliisia kehoitetaan toimimaan ”sovinnollisuutta edistäen”, ”ensisijaisesti neuvoin, kehotuksin ja käskyin”.¹⁷¹ Voidaan pohtia, millä eri tavoilla sovinnollisuuden edistäminen näyttäytyy eri rikostyyppien kohdalla.¹⁷²

Poliisin toimintatavat eivät toki rajoitu sovitteluun. Ns. kotihälytyksissä toimintatavat vaihtelevat keskustelusta ja suullisesta huomautuksesta rikos-

¹⁶⁸ Nuutila 1997 s. 288. Vanhemmasta kirjallisuudesta ks. esim. Honkasalo 1965 s. 155.

¹⁶⁹ Ks. esim. Lahti, Minna 2001.

¹⁷⁰ Lehtinen 2002 s. 23.

¹⁷¹ Mts. 36.

¹⁷² Esimerkkinä erilaisesta suhtautumistavasta voidaan pitää vaikkapa Tampereen nollatoleranssikoetilua. Korander ym. 2002.

ilmoituksen kirjaamiseen ja sitä seuraavaan esitutkintaan. Muut toimintatavat ovat henkilön poistaminen, kiinni ottaminen ja toimittaminen turvakotiin tai sairaalaan. Väkivaltatilanteiden ja muiden kotihälytysten aiheiden – henkilö häiriöksi, häiritsevä meluaminen tai muu syy – ei tässä suhteessa ole asiaa tutkittaessa havaittu suuria eroja. Kaikista tehtävistä 40 %:ssa asia hoidettiin enintään suullisella huomautuksella, väkivaltatilanteissa vastaava osuus oli 32 %. Henkilö otettiin kiinni 16 %:ssa kaikista tapauksista, väkivaltatilanteissa 19 %:ssa tapauksista. Rikosilmoitukseen asia johti 5 %:ssa tapauksista, väkivaltatilanteissa 9 %:ssa. Paikalta sairaalaan tai turvakotiin toimitettiin henkilö niin ikään 9 %:ssa väkivaltatilanteista.¹⁷³ Tulos antaa aiheen olettaa, että rikosilmoitusten tekeminen on keskittynyt varsin vakavaan väkivaltaan.¹⁷⁴

Väkivallan jatkuvasta luonteesta johtuen tilanne ei kuitenkaan useinkaan pääty siihen, että poliisi on puuttunut asiaan. Väki­valta voi siitä huolimatta tai myös sen takia jopa lisääntyä ja raaistua. Tämä saattaa selittää sen, miksi osa vastaajista naiseen kohdistuvaa väkivaltaa koskeneessa kyselytutkimuksessa vastasi, etteivät he olleet ilmoittaneet väkivallasta poliisille, sillä ilmoituksesta olisi ollut heille itselleen haittaa. Tämän­kaltaisen vastaus viittaa ilmeisesti juuri ilmoitusta seuraavaan kohonneeseen väkivallan riskiin. Tätä suurempi joukko vastaajista ilmoitti, ettei poliisille ilmoittamisesta olisi ollut mitään hyötyä.¹⁷⁵

Ongelmana on myös se, että poliisin puuttuminen ei yksin useinkaan katkaise väkivaltaa. Väki­valta voi jatkua senkin jälkeen, kun esimerkiksi pidätysaika päättyy. Vähintäänkin tilanne vaatisi poliisin toiminnan lisäksi myös toisen­tyyppistä interventiota.¹⁷⁶ Poliisin toimintaa onkin viime vuosina pyritty kehit­ämään siten, että siinä otettaisiin paremmin huomioon perhe- ja parisuhde­väkivallan erityisluonne.¹⁷⁷ On kuitenkin otettava huomioon se, että myös yleinen kulttuurinen asenneilmasto voi estää väkivallan uhria pyytämästä poliisin apua sen toimintatavoista riippumatta. Usein myös uhri itse pitää väkivallasta

¹⁷³ Asiaa on tutkittu mm. käymällä läpi Turun kihlakunnan poliisilaitoksen kotihälytykset vuosina 1998–2000. Lehtinen 2002 s. 49–53.

¹⁷⁴ Uuritutkimusten tulokset antavat asiasta samanlaisen kuvan. Ks. esim. Heiskanen ym. 2000.

¹⁷⁵ Kyselytutkimuksen tuloksia olen selostanut aiemmin. Helsingin Sanomat selosti 24.2.2001 tapausta, jossa nainen oli myymälässä huomauttanut myyjälle miehen pistäneen kahvipaketin takkinsa sisään. Kun nainen tuli ulos kaupasta, mies hyökkäsi kimppuun kaataen naisen ja potkien maassa maannutta. Hälytyskeskuksessa oltiin kuitenkin haluttomia lähettämään paikalle poliisia. Partio löytyi vasta, kun poliisille selvisi, ettei pahoinpitelijä ollut naisen aviomies tai poikaystävä.

¹⁷⁶ Sosiaalityöntekijän interventiota onkin kokeiltu mm. Helsingissä Itäkeskuksen poliisi­piirissä. Espoossa toteutettiin vuosina 2001 ja 2002 poliisin, syyttäjän ja väkivaltaisten miesten auttamiseen perehtyneen tahon (Lyömätön linja) yhteistyökokeilu. Kokeilun aikana poliisi ei ohjannut perheväkivaltatapauksia sovitteluun. Sen sijaan väkivallasta epäilty henkilö neuvottiin Lyömättömään linjaan, jonka tavoitteena oli sitouttaa hänet Väki­vallan katkaisu -ohjelmaan.

¹⁷⁷ Esimerkiksi sisäasiainministeriön poliisiosaston julkaisussa ”Poliisitoiminnan yhteydessä kohdattava perheväkivalta” perhe- ja parisuhdeväkivaltaa on käsitelty varsin ansiokkaasti ja tutkimustietoon nojautuen.

kertomista ja ulkopuolisen avun pyytämistä häpeällisenä ja syyttää itseään väkivallasta. Tätä käsitystä tukevat usein myös ulkopuolisten reaktiot.

1.3.9.2 Muiden viranomaisten toimintatavoista

Väkivallan uhriksi joutunutta naista kehoitetaan ottamaan yhteyttä poliisia useammin sosiaali- ja terveysviranomaisiin. Tämä johtunee osittain parisuhdeväkivallan privatisoituneesta luonteesta – henkilöä koskevat intiimit asiat kuuluvat luontevasti sosiaali- ja terveydenhuoltohenkilöstölle. Osittain kehoitus ottaa yhteyttä sosiaali- ja terveydenhuoltoon kummunee tavasta mieltää parisuhdeväkivalta sekä tekijän että uhrin psyykkistä ja fyysistä terveyttä koskevaksi asiaksi. Uhri tarvitsee fyysisiin vammoihinsa lääkärin apua ja sekä tekijän että uhrin katsotaan tarvitsevan psyykkistä apua. Lähtökohta on siis sinänsä oikea.

Useimmiten juuri uhri kokee avuntarpeen niin suureksi, että hän ottaa viranomaiseen yhteyttä. Ratkaisevaa on, saako uhri apua ja millaiset auttamisen lähtökohdat ovat. Kuinka auttajatahot suhtautuvat parisuhdeväkivallan uhriin? Millaiset valmiudet heillä on antaa apua? Näitä seikkoja on selvitetty mm. sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle suunnatussa kyselytutkimuksessa.¹⁷⁸

Sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden tapaan kohdata väkivallan uhreja liittyy monia ongelmia. Kyselyn raportissa todetaan, että työntekijät eivät olleet harjaantuneita tunnistamaan ja kohtaamaan väkivallan uhreja. Työntekijät itse ilmoittivat valmiutensa riittämättömiksi useimmilla väkivaltatyön osaluilla. Riittämättömyyttä tunnettiin mm. lainsäädännön soveltamisessa. Parisuhdeväkivalta näyttäytyy tutkimuksen valossa erityisen ongelmallisena, sillä työntekijät ilmoittivat puuttuvansa siihen harvoin. Mikäli työntekijät puuttuivat perheväkivaltaan, kysymys oli useimmiten lapseen tai vanhukseen kohdistuneesta väkivallasta. Parisuhteessa olevia henkilöitä ei pidetty samalla tavoin avun tarpeessa olevina. Heitä pidettiin toimintakykyisinä aikuisina, joiden oletetaan kykenevän toimimaan itse väkivallan lopettamiseksi.¹⁷⁹

Työntekijöiltä puuttui myös tietoa väkivallan aiheuttaman trauman vaikutuksesta uhrin kykyyn toimia. Tiedon puuttuminen heijastui mm. siten, että vastuu väkivallan katkaisemisesta jätettiin useissa vastauksissa uhrille. Niissäkin tapauksissa, joissa työntekijä puuttui väkivaltaan, hänen roolinsa oli lähinnä neuvova. Konkreettisiin toimenpiteisiin väkivallan katkaisemiseksi ryhdyttiin harvoin. Lääkäreistä ja sosiaalityöntekijöistä valtaosa (88 % ja 82 %) ja terveyden-

¹⁷⁸ Kyselyyn osallistui 656 henkilöä, joista terveyden- ja sairaanhoitajia oli 55 %, sosiaalityöntekijöitä 27 % ja terveyskeskuslääkäreitä 18 %. Vastanneilla oli työstään vankka kokemus, sillä heistä 63 % oli toiminut nykyisessä ammatissaan vähintään kymmenen vuotta. Väkivallan uhreista naisia oli 87 % ja miehiä 13 %. Tekijöistä miehiä oli 81 %. Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisuja 1999 s. 5–15.

¹⁷⁹ Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa s. 50.

ja sairaanhoitajista yli puolet (64 %) ilmoittikin rohkaisevansa asiakasta toimimaan *itse* väkivaltaongelman ratkaisemiseksi. Toisaalta lääkäreistä yli puolet (53 %), sosiaalityöntekijöistä lähes puolet (42 %) ja terveyden- ja sairaanhoitajista yli kolmannes (36 %) ilmoitti, etteivät he väkivallan uhrin kohdatessaan välttämättä puutu asiaan lainkaan.

Mikäli työntekijä oli vastannut, ettei hän välttämättä puutu väkivaltaongelmaan, häneltä kysyttiin siihen syytä. Parisuhdeväkivallan kohdalla yli puolet (59 %) ilmoitti syyksi sen, että väkivallasta on ensin varmistauduttava. Tarve varmistautua asiasta oli suurin silloin, kun väkivalta oli kohdistunut puolisoon – ero muihin väkivallan muotoihin oli merkittävä.¹⁸⁰ Uhria ei siis välttämättä uskota. Mikäli uhri ei saa tarvitsemaansa apua sillä perusteella, että hänen kertomuksensa kyseenalaistetaan, ei hän todennäköisesti hae apua uudestaan. On myös todennäköistä, että torjutuksi tulemisen kokemus traumatisoi uhria entisestään.

Edellä todettu haluttomuus tai kyvyttömyys puuttua erityisesti puolisoon kohdistuvaan väkivaltaan saa osittain selityksensä, kun tarkastellaan työntekijöiden käsitystä väkivallan syistä.¹⁸¹ Työntekijöiden arvioiden mukaan väkivallan tekijän alkoholiongelmien olivat syynä väkivaltaan yli kolmasosassa (39 %) tapauksia. Yli kolmanneksessa (35 %) syynä arvioitiin olevan tekijän henkiset ongelmat, kuten mustasukkaisuus, henkinen uupuminen, kiivas luonne, persoonallisuuden häiriö, dementia ja lapsuudessa koettu väkivalta. Ajatus uhrin mahdollisuudesta puuttua kuvatunkaltaisiin ongelmiin heijastelee käsitystä naisen roolista perheen ongelmien ja jopa miehen henkilökohtaisten ongelmien ratkaisijana. Ongelmallisin väkivallan uhrin kannalta on se ryhmä työntekijöitä, jonka mielestä väkivallan syy on uhrissa itsessään. Heitä oli vastanneista viidesosa (20 %). Viimeksi mainittuun ryhmään kuuluvat katsoivat, että väkivaltaa aiheuttavia uhrin ongelmia ovat uhrin masentuneisuus ja passiivisuus, tottumus väkivaltaan, kyvyttömyys katkaista väkivaltaa, alistuvaisuus, arkuus ja pelokkuus sekä alkoholiongelmien. Erityisesti näissä vastauksissa näkyi työntekijöiden vaikeus tunnistaa väkivallan uhrissa aiheuttamia seurauksia ja erottaa niitä väkivallan syistä. Mainitut tekijät eivät voi selittää väkivaltaa. Väkivalta aiheuttaa uhrilleen trauman, joka aiheuttaa mm. työntekijöiden kuvaamia oireita.¹⁸²

Lähes viidesosa (18 %) työntekijöistä ilmoitti väkivallan syyksi pari- ja perhesuhdeongelmien, joina mainittiin mm. perheen eristymisen ja pitkään jat-

¹⁸⁰ Lapsen kohdistuvissa väkivaltatapauksissa 89 % työntekijöistä ilmoitti, että pelkkä epäily riittää asiaan puuttumiseen. Vanhukseen kohdistuvissa väkivaltatapauksissa 74 % ilmoitti, että epäily riittää asiaan puuttumiseen. Puolisoon kohdistuvissa väkivaltatapauksissa vastaava luku oli 49 %. Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa s. 34.

¹⁸¹ Jokainen kyselyyn vastannut työntekijä raportoi kuukauden ajan, mikä hänen mielestään oli ollut väkivallan syy kussakin hänen työssään kohtaamassa väkivaltatapauksessa.

¹⁸² Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa s. 26.

kuneet huonot keskinäiset suhteet. Myös näissä vastauksissa ilmeni vaikeus erottaa väkivallan syitä sen seurauksista. Väkivalta aiheuttaa sosiaalista eristävyyttä ja epäilemättä myös (entisestään) huonontaa perheenjäsenten keskinäisiä suhteita. Pitkäänkään jatkuneet ihmissuhderistiriidat eivät myöskään selitä sitä, miksi ne ilmenevät miehen väkivaltaisena käyttäytymisenä.

Väkivallan tekijän sosiaaliset ongelmat mainittiin väkivallan syinä yli kuudesosassa vastauksista (16 %). Tekijän sosiaalisia ongelmia olivat esimerkiksi työttömyys, köyhyys, avioerotilanne ja huonot asuinolot. Näissäkin vastauksissa tulee esille taipumus hävittää väkivallantekijän ja uhrin sukupuoli väkivallan syitä pohdittaessa, sillä useimmissa tapauksissa esimerkiksi köyhyys ja huonot asuinolot koskettavat yhtä lailla kaikkia perheenjäseniä. Huomiota kiinnittää myös ajatus siitä, että avioerotilanne olisi tekijän sosiaalinen ongelma, joka olisi väkivallan syy. Useimmissa tapauksissa lienee pikemminkin niin, että väkivalta parisuhteessa on vähintään (osa)syy siihen, että nainen pyrkii irtautumaan suhteesta. Mikäli työntekijä esimerkiksi tällaisessa tapauksessa lähtee ”auttamaan” uhria pitäen lähtökohtanaan ajatusta avioeron uhkasta väkivallan aiheuttajana, ovat uhrin mahdollisuudet saada tarvitsemaansa tukea varsin heikot.¹⁸³

Muina väkivaltaa aiheuttavina tekijöinä (12 %) mainittiin väkivallan tekijän kulttuuritausta ja käsitys naisen alisteisesta asemasta, käsitys naisesta äidillisenä tarpeiden tyydyttäjänä ja miehen omistava suhde naisiin. Ilmeisesti käsityksen naisen alisteisesta asemasta katsottiin liittyvän pahoinpitelijän omastamme poikkeavaan kulttuuritaustaan. Käsitys lienee joissain tapauksissa oikea, mutta kuvastaa sitä, että omaan kulttuuriimme sisältyviä sukupuolittuneita rakenteita ei tunnisteta.

Työntekijöiltä kysyttiin myös, miten väkivaltaongelmaan voisi puuttua. Annettujen arvioiden mukaan väkivaltaongelma voidaan ratkaista auttamalla väkivallan uhria (30 %). Uhrin auttaminen tarkoittaa uhrin oman aktiivisuuden tukemista: informointia lainsäädännöstä ja saatavissa olevista palveluista sekä tukea suhteesta irrottautumisessa. Myös omaksi kategoriakseen ”käytännön ratkaisu” luokitellut vastaukset (29 %) sisälsivät uhrin aktiivisuudesta riippuvia toimintatapoja: muutto pois yhteisestä kodista, rikosilmoituksen tekeminen, avioeron hakeminen jne. Neljänneksessä tapauksista ratkaisuna pidettiin tekijän auttamista (26 %).¹⁸⁴

Niissä tapauksissa, joissa väkivallan uhri oli lähtenyt hakemaan tilanteeseen apua, hänellä oli väkivallan lisäksi tai sen seurauksena useita muita ongelmia.

¹⁸³ Lääketieteen opetuksessa perheen sisäinen väkivalta on ollut esillä vasta viime vuosina. Väkivallan uhrien on todettu kärsivän monista psykiatrisen hoidon piiriin kuuluvista oireista kuten itsetuhoisuudesta, syömishäiriöistä, eriaisteisesta masennuksesta jne. Ks. esim. Lönnqvist ym. 1999.

¹⁸⁴ Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa s. 22.

Lähes puolella (45 %) oli taloudellisia ongelmia¹⁸⁵, yli kolmasosalla oli psyykkisiä ongelmia (37 %) ja viidesosalla (22 %) alkoholiongelmia ja kymmenesosalla huumeongelmia tai lääkkeiden väärinkäyttöä (10 %). Useista myötävaikuttavista tekijöistä huolimatta yli puolet työntekijöistä esitti vain yhden ratkaisumallin (55 %) ja viidennes ei esittänyt ratkaisumallia lainkaan (21 %).¹⁸⁶

Edellä selostetussa kyselyssä kartoitettiin niiden henkilöiden asenteita ja työskentelytapoja, jotka kohtaavat väkivallan uhreiksi joutuneita muun työnsä ohella. Normaalin terveyden- ja sosiaalihuollon lisäksi väkivallan uhrin tarvitsivat myös erityisesti heille suunnattuja palveluja. Tällaisia palveluja on edelleen sangen niukasti tarjolla.

Väkivallan uhreiksi joutuneille naisille tarjottuja palveluja on kartoitettu Etelä-Suomen läänin alueella.¹⁸⁷ Kyselyn tulokset raportissa todetaan seuraavasti: ”Tämän selvityksen mukaan voidaan perustellusti sanoa, että palveluja väkivaltaa kokeneille naisille on niukasti, ne ovat epätarkoituksenmukaisia eivätkä vastaa uhrin tarpeisiin. Läänin 89 kunnasta vain 13 ilmoitti ottaneensa väkivallan uhrin huomioon päivystyspalveluissa. Terveydenhuoltojärjestelmä takaa, että fyysisiin vammoihin on mahdollista saada hoitoa, mutta henkisiin vammoihin ja väkivallan aiheuttamaan traumaan uhrin on vaikea saada apua.”¹⁸⁸ Ei ole syytä olettaa, että muualla Suomessa tilanne olisi parempi.

Ratkaisussa *ISHO 1996/1323* mainitaan väkivallan uhrin yritys saada akuuttiin tilanteeseen apua. Ratkaisu osoittaa hyvin, että väkivallan kohteeksi joutuvan on tiedettävä myös, mihin viranomaiseen on syytä ottaa yhteyttä. Mikäli taho on väärä, ei tämä ”väärä” viranomainen välttämättä esimerkiksi ota yhteyttä oikeaan viranomaiseen avun saamiseksi. Ratkaisussa todetaan, että

Ottaen huomioon rikoksen poikkeukselliset olosuhteet, käräjäoikeuden tuomiosta ilmenevä hätävarjelutilanne ja se että mies on ennen nyt kysymyksessä olevaa rikosta toistuvasti syyllistynyt naiseen kohdistuneisiin pahoinpitelyihin ja että nainen on noin tuntia ennen kyseistä tapahtumaa pyrkinyt eroon miehestä soittamalla paikalle sairaankuljetusauton, joka ei kuitenkaan ollut

¹⁸⁵ Taloudellisia ongelmia voi osittain selittää uhrin kokemaa raportissa taloudelliseksi väkivallaksi kutsuttu kohtelu. Siihen sisältyy rahan kiristämistä, rahan käytön kontrollointia tms. Perheen isä saattoi määrätä, ettei perheeseen saa ostaa muuta ruokaa kuin mitä hän itse syö. Joissakin perheissä mies ei antanut lainkaan rahaa talousmenoihin tai työssä käyvä mies jätti työttömän vaimonsa täysin ilman rahaa. Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa s. 17.

¹⁸⁶ Perhe- ja lähisuhdeväkivalta sosiaali- ja terveydenhuollossa s. 17

¹⁸⁷ Kysely on osa Stakesin koordinoimaa valtakunnallista Naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyprojektia. Kyselystä vastaa Etelä-Suomen lääninhallituksen asettama Uudenmaan alueen asiantuntijaverkosto. Palveluselvitys tehtiin kyselylomakkeella, joka lähetettiin kuntien sosiaali- ja terveysjohtajille. Usko, toivo, apu 2002 s. 1.

¹⁸⁸ Palvelujen tasosta Suomessa kertoo, että maassamme ei ole päivystävää puhelinta väkivaltaa kokeneille naisille. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Ruotsissa niitä on 111. Usko, toivo, apu 2002 s. 1.

ottanut vastaajaa kyytiin, hovioikeus katsoo, että rikos on kokonaisuutena arvostellen tehty lieventävien asianhaarojen vallitessa.¹⁸⁹

Yhteenvetona voidaan todeta, että väkivallan uhriksi joutuneen naisen ei ole helppo saada tilanteeseensa apua. Jo avun hakeminen vaatii uhrilta aktiivisuutta ja sen lopputulos voi silti olla, että hänen avuntarvettaan ei tunnisteta. Tällaisessa tilanteessa kehoitus välttää väkivalta poliisiin tai muuhun viranomaiseen turvautumalla on jossain määrin vailla pohjaa. Toisaalta paikalta poistuminen on usein mahdotonta, eikä lievän väkivallan käyttäminen välttämättä torju hyökkäystä.

Mahdollisuus toimia toisin voi olla merkittävä silloin, kun arvioidaan hätävarjelutilanteessa toimijan toimien suhteellisuutta uhkaan nähden ja voi joskus muodostaa rajan hätävarjelun ja hätävarjelun liioittelun välille. Esimerkiksi tapauksessa *ISHO 2000/289* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, koska vastaaja olisi tuomioistuimen käsityksen mukaan voinut halutesaan torjua hyökkäyksen sulkemalla oven rappukäytävään, kun hyökkääjä oli tulossa portaita pitkin vastaajan käsityksen mukaan häntä pahoinpitelemään.¹⁹⁰

Katson, että yleinen perhedynaaminen diskurssi parisuhdeväkivallan syistä ja seurauksista myös osaltaan vinouttaa keskustelua toisintoimimismahdollisuuksista. Mikäli väkivallan kohteen katsotaan olevan itse osaltaan vastuussa väkivallasta, nousee yleiseksi toisintoimimismahdollisuudeksi helposti hänen oman käyttäytymisensä muuttaminen: väkivallan voi lopettaa lakkaamalla olemasta siinä osallisena. Ehkä juuri tästä syystä poistuminen paikalta nähdään niin helposti näissä tilanteissa käyttökelpoisena vaihtoehtona. Tällainen näkemys ei kuitenkaan vastaa saatavissa olevaa tietoa väkivallan syistä ja seurauksista.

1.3.10 Yhteenvetoa

Hätävarjelussa hyökkäyksen torjumiseksi käytettyjen keinojen tulee olla lievimpiä mahdollisia. Puolustusteko on sallittu, jollei teko ilmeisesti ylitä, mitä hyökkäyksen laatuun ja voimakkuuteen, puolustautujan ja hyökkääjän henkilöön sekä muihin olosuhteisiin nähden *kokonaisuutena arvioiden* on pidettävä puolustettavana. Voimankäytön puolustettavuutta arvioitaessa on otettava huomioon paitsi suojeltavan edun merkitys ja hyökkäyksen vaarallisuus myös puolustuksessa käytetyn väkivallan ja sen aiheuttamien vahinkojen suuruus. Väkivalttaan turvautumisen on oltava viimesijaista.

¹⁸⁹ Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surman yrityksestä vuoden ehdolliseen vankeusrangaistukseen.

¹⁹⁰ Vastaaja tuomittiin 6 vuoden vankeusrangaistukseen. Yksi neuvos katsoi, ettei kyseessä ollut hätävarjelutilanne ja olisi tuominnut taposta, koska vastaaja olisi voinut välttää yhteenoton eikä hyökkääjällä ollut asetta.

Puolustuksen oikeutusta arvioitaessa on siis otettava huomioon hyökkääjän henkilö. Hyökkääjän henkilöön kuuluu paitsi hänen aikaisempi käyttäytymisensä ja hänen luonteensa myös hänen fyysiset ominaisuutensa. Mikäli hyökkääjä on hyökkäyksen kohdetta fyysisesti voimakkaampi, on puolustautujalla välttämättömyysperiaatteen rajoissa lupa käyttää puolustautumiseen voimakkaampia keinoja kuin hyökkääjän kanssa samanlaiset fyysiset edellytykset omaavan henkilön.

Parisuhdeväkivallassa hätävarjeluun vetoava nainen on usein fyysisesti pahoinpitelijäänsä heikompi. Oikeuskäytännössä osapuolten fyysisiä voimavaroja ei kuitenkaan ole juurikaan arvioitu silloin, kun vastaaja on tehnyt hätävarjeluväitteen. Arvioinnin puuttuminen perustunee tällöin käsitykseen siitä, että tilanne ei ole ollut hätävarjeluun oikeuttava. Mikäli tilannetta ei nähdä siinä määrin uhkaavana, että voimatoimiin ryhtyminen uhan torjumiseksi olisi ylipäätään sallittu, ei ole myöskään tarvetta arvioida vastaajan fyysisten voimien vaikutusta siihen, millaisia voimatoimia hän on käyttänyt. Voimavarojen tarkastelu voi aktualisoitua vasta sitten, kun hätävarjelutilanteen olemassaolo on ensin todettu.

Parisuhdeväkivallassa vastaajan kannalta kenties uhkaava tilanne ei välttämättä hahmotu objektiivisesti uhkaavana. Uhkaavuutta tulisi arvioida myös suhteessa aiempaan väkivaltaan. Mikäli aiempaa vastaajaan kohdistunutta väkivaltaa ja sen vaikutusta ei oteta osaksi arviointia, on mahdollista, että ero fyysisissä voimavaroissa ei pääse arvioinnin osaksi. Tästä seuraa paradoksi, joka osoittaa hätävarjelukriteereiden pulmallisuuden parisuhdeväkivaltatapaüksissa. On mahdollista, että mitä heikompi vastaaja on ja mitä enemmän häneen on jo aiemmin kohdistunut väkivaltaa hyökkääjän taholta, sitä suurempi tarve hänellä on toimia niin kauan kuin toimiminen on mahdollista, toisin sanoen ennen pahoinpitelyn alkamista. Mikäli hän näin toimii, on mahdollista, että hänen heikkouttaan ja vähäistä kykyä puolustautua ei oteta huomioon, sillä mikäli hän ei ole jo tilanteessa vammautunut, tilannetta ei pidetä hätävarjelutilanteena.

Lain mukainen hätävarjelu-oikeus käsittää lähtökohtaisesti oikeuden siihen riittävään väkivaltaan, jolla oikeudeton hyökkäys on torjuttavissa. Aseen käyttämiseen puolustustarkoituksessa on suomalaisessa oikeuskäytännössä suhtauduttu torjuvasti. Tuomioistuimet ovat noudattaneet välttämättömyysperiaatetta siten, että ne ovat katsoet, että erityisesti aseetonta hyökkäystä vastaan ei ole ollut välttämätöntä käyttää asetta, ei ainakaan hyökkääjän kuolemaan johtavalla tavalla.

Parisuhdeväkivallan osalta tulkinta aseettoman hyökkäyksen torjumisesta vain niillä keinoilla, joita hyökkäyksessä on käytetty, on problemaattinen. Parisuhdeväkivallassa väkivalta on useimmiten väkivaltaa ilman varsinaista asetta ja tapahtuu nyrkein, potkuin, heittämällä, repimällä, raahaamalla jne. Tällainen pahoinpitely voi johtaa myös vakaviin ja pysyviin vammoihin tai uhrin kuole-

maan.¹⁹¹ Myös ilman asetta tapahtuva pahoinpitely oikeuttaa hätävarjeluun – se on oikeudenvastainen hyökkäys, joka uhrilla on oikeus torjua. Uhrilla on oikeus torjua se niillä keinoilla, jotka ovat tarpeen hyökkäyksen torjumiseksi ts. sellaisin keinoin, jotka lopettavat pahoinpitelyn.

Edellä mainittu sinänsä oikea ja hyväksyttävä periaate on ongelmallinen parisuhdeväkivaltatilanteissa, joissa hyökkääjä (mies) on useimmiten fyysisesti huomattavasti uhria (naista) voimakkaampi. Tällaisessa tilanteessa pahoinpitelyn kohteena olevan henkilön on vaikea estää pahoinpitelyä jatkumasta turvautumatta muihin keinoihin kuin omaan fyysiseen voimaansa. Hyökkäyksen torjuminen nyrkein on todennäköisesti useimmiten käytännössä mahdotonta. Fyysisesti paljon voimakkaamman henkilön lyöminen nyrkillä ei välttämättä edes keskeytä tämän hyökkäystä, saati sitä lopeta.

Ajatus nyrkiniskun/-iskujen torjumisesta puolustautujan nyrkiniskuin lähtee ilmeisesti myös siitä oletuksesta, että pahoinpitelyn kohteena olleena henkilö ei ole saamistaan iskuista juurikaan vahingoittunut ja on siten kykenevä torjumaan seuraavat iskut. Yksikin voimakas nyrkinisku voi kuitenkin vammauttaa uhria tai esimerkiksi kaataa uhrinsa niin, että tämä kaatuessaan vammautuu. Mikäli lyöjä on uhriaan kovin paljon voimakkaampi, vammautumisriski kasvaa. Parisuhdeväkivallassa väkivallan kohteen turvautuminen väkivaltaan ts. lyöminen takaisin ei myöskään välttämättä pysäytä väkivaltaa, vaan usein jopa lisää sitä. Lyömällä tai yrittämällä muutoin vahingoittaa hyökkääjää fyysisesti uhri voi saattaa itsensä entistä vaarallisempaan asemaan.¹⁹²

Osapuolten välinen koko- ja voimakkuusero voi aiheuttaa myös, että pahoinpitelyn jatkuessa ja naisen saadessa vammoja hänen on yhä vaikeampi pystyä puolustautumaan, varsinkin omaan fyysiseen voimaansa turvautuen. Aseen käyttämisestä on voitu pitää liiallisena voimankäyttönä sillä perusteella, että naisella ei ole ollut ”riittävästi” vammoja, jotka olisivat osoittaneet pahoinpitelyn vakavuuden. Vammojen vähäisyys on voitu katsoa osoitukseksi siitä, että kyse ei ole ollut hätävarjeluun oikeuttavasta hyökkäyksestä. Ongelmalliseksi asian tekee se, että mikäli nainen olisi ehtinyt saada vakavampia vammoja, olisi hänen puolustautumisensa ollut huomattavasti vaikeampaa tai jopa mahdotonta. Hyökkääjän fyysinen ylivoima voi siis tarkoittaa, että mikään puolustautumiskeino ei ole naisen käytettävissä, ellei hän käytä sitä siinä vaiheessa, kun hän sitä vielä kykenee käyttämään.

Hyökkääjän fyysinen ylivoimaisuus tarkoittaa myös sitä, että hän voi halutes-

¹⁹¹ Esimerkiksi vuosina 1987–1995 Suomessa kuoli vuosittain keskimäärin 28 naista, joiden kuolinsyyksi on tilastoitu perheväkivallan aiheuttama aseeton ”tappelu tai vastaava väkivaltainen pahoinpitely”. Keskimäärin naisia kuoli perheväkivallan uhreina vuosina 1987–1995 24 vuodessa perheväkivallan osuuden väkivaltaisista kuolemantapauksista ollen keskimäärin 55 %. Ks. tilastotiedot jaksossa 2. Vuonna 1996 henkirikokseen syyllistyneistä 24 % tappoi uhrinsa ilman välinettä lyömällä, potkimalla tai tönimällä. Kivivuori 1999 s. 17.

¹⁹² Ks. esim. Sigurdardóttir – Ólafsdóttir 1998.

saan estää hyökkäyksensä kohdetta turvautumasta apuvälineisiin. Jos mies havaitsee naisella esimerkiksi veitsen ja nainen verbaalisesti uhkaa käyttää sitä – mikä lienee suositeltava tapa käyttää asetta – fyysisesti vahvempi kykenee suuremmilta vaikeuksilta ottamaan sen pois ja on tämän jälkeen ehkä entistä provosoituneempi käyttämään väkivaltaa.

Myös kysymys siitä, millaisiin apuvälineisiin uhrilla on lupa turvautua ja millä tavalla niitä on sallittua käyttää, on problemaattinen. Mikäli puolustautujan tulee kyetä torjumaan hyökkäys vain haavoittamalla hyökkääjää esimerkiksi ampuma-asetta käyttäen, edellytetään puolustautujan osaavan käyttää asetta melkoisen hyvin ja kykenevän harkitsemaan aseenkäyttötapaa hyökkäyksen kuluessa tai sen uhatessa. Tätä problematiikkaa on myös oikeuskäytännössä käsitelty mm. toteamalla ampuma-asetta käyttäneen henkilön olleen ”kokenut metsämies” tai ”taitava aseenkäsittelijä”.¹⁹³ Mikäli henkilöllä on aseenkäsittelystä kokemusta, voidaan häneltä vaatia suurempaa huolellisuutta, hänen on osattava tähdätä jne. Teräaseen käyttämisen suhteen toteamus aseensa ”taitavasta” tai ”kokeneesta” käyttämisestä ei kuitenkaan tunnu luontevalta eikä tämänkaltaisesta argumentaatiosta saada tulkinnaalle tukea. Uhrin on myös vaikea todistaa, että hän uhkasi hyökkääjää ensin verbaalisesti ennen aseeseen turvautumista.

Hätävarjelutekoa arvioitaessa nousee usein esiin kysymys myös siitä, olisiko hyökkäyksen kohteeksi joutunut voinut väistää hyökkäyksen pakenemalla. Kysymyksen taustalla on ajatus siitä, että hätävarjeluteon on oltava hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön ja viimesijainen toimi. Väkivallan kohteeksi joutunut ei kuitenkaan voitane vaatia alistumaan aina pakenemiseen, jos häntä vastaan hyökätään tahallaan. Puolustuksen välttämättömyyttä ja siis myös pakenemiselvöllisyyttä arvioitaessa on otettava huomioon sekä hyökkääjän persoonana että hyökkääjän ja puolustautujan käytössä olevat voimavarat.

Parisuhdeväkivallassa hyökkääjän useimmiten ylivoimainen fyysinen voimakkuus ja se, että hän on aiemminkin syyllistynyt pahoinpitelyihin aiheuttavat sen, että väkivallan kohteena ollut usein tietää pakenemisen olevan käytännössä mahdotonta tai ainakin hyvin vaikeaa. Hän voi myös aiheellisesti pelätä pakenemisyrityksen pahentavan tilannetta ja sen jälkeisen väkivallan eskaloituvan pahoinpitelijän aggressiivisuuden lisääntyessä. Väkivallan kohteella ei ole selvyyttä asettaa itseään vielä suurempaan vaaraan kuin missä hän jo on.

Pakenemiselvöllisyyttä on arvioitava myös tarkastellen sitä, onko tämä keino todellisuudessa käytettävissä. Fyysisesti voimakkaampi henkilö pystyy tehokkaasti estämään uhrin poistumisen ja/tai avun hälyttämisen. Hän voi myös

¹⁹³ Ratkaisussa KKO 1986 II 79, jossa vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, taposta lieventävien asianhaarojen vallitessa tuominnut alioikeus oli pitänyt vastaajan syyllisyyttä tukevana seikkana sitä, että tämä oli ”metsästännyt noin 30 vuoden ajan ja tottunut käyttämään ampuma-asetta”.

uhata naista tähän tai muihin henkilöihin kohdistuvalla lisäväkivallalla siinä tapauksessa, että nainen poistuu, sillä hätätilanteessa tapahtuva poistuminen ei voi olla lopullista.

Pohdittavaksi tulee myös, mitä ”pakeneminen” tarkoittaa, vaikka se onnistuisikin. Parisuhdeväkivallassa se tarkoittaa sitä, että väkivallan kohde pakenee omasta kodistaan, jonne hän väistämättä joutuu palaamaan ennemmin tai myöhemmin. Vaikka hyökkäyksen välttäminen pakenemalla onnistuisi, ei väkivaltilanne ole välttämättä päättynyt. Oleskelu väliaikaisissa majoitustiloissa ei voi kestää loputtomiin, ja tilanne saattaa jälleen eskaloitua uhrin palattua hänen ja pahoinpitelijän yhteiseen asuntoon. Vaikka paluutilanne olisikin rauhallinen, voi väkivalta alkaa jossain vaiheessa myöhemmin uudelleen.

Mikäli perheessä on lapsia, pakeneminen on entistä problemaattisempi kysymys. Naisen on ratkaistava, voiko hän ottaa lapset mukaansa vai jättää heidät samaan talouteen yhdessä kenties alkoholin vaikutuksen alaisen pahoinpitelijän kanssa. Ratkaisu riippuu tietenkin mm. lasten iästä ja pakenemispaikasta. Lasten kanssa on joka tapauksessa hankala paeta nopeasti. Pakenemista vaikeuttaa myös se, että pahoinpitelijä voi uhata kohdistaa väkivaltaa lapsiin, mikäli nainen lähtee. Joka tapauksessa on todettava, että väkivallan uhrin pysymistä omassa kodissaan ja kieltäytymistä poistumasta sieltä joko väliaikaisesti tai pysyvästi ei voida tulkita siten, että hän olisi antanut implisiittisen suostumuksensa väkivaltaan. Hyökkäys häntä kohtaan on siitä huolimatta oikeudenvastainen.

Tämän tutkimuksen aineiston perusteella näyttää siltä, että suhtautuminen pakenemisvelvollisuuteen/pakenemismahdollisuuteen parisuhdeväkivaltatilanteissa vaihtelee riippumatta väkivallan tai sen uhan tapahtumispaikasta. Vastajan voidaan katsoa joko pystyvän asunnosta hyvin poistumaan ja siten välttämään väkivallan tai sitten hänen katsotaan olevan mahdoton poistua syistä, joita edellä olen selostanut. Käsitykseni mukaan erot suhtautumistavoissa riippuvat suhtautumisesta parisuhdeväkivaltaan yleensä. Mikäli se nähdään rikosoikeusdiskurssin mukaisena kontrollointina, vallankäyttönä ja vaarallisena väkivaltana, liittyy näkemykseen helpommin käsitys väkivallasta sellaisena, jota naisen on vaikea paeta. Mikäli taas parisuhdeväkivalta nähdään perhedyntaamisen diskurssin mukaisena kommunikointiongelmanä, on tilanteesta pakeneminen tai vain siitä poistuminen helpompi nähdä todelliseksi vaihtoehdoksi. Mikäli väkivaltatilanteesta nähdään olevan kaksi osapuolta, jotka molemmat ovat yhtä lailla vastuussa sen syntymisestä, on toisen osapuolen mahdollista lopettaa tilanne lopettamalla ottamasta siihen osaa. Hän voi lopettaa kommunikoinnin ja poistua paikalta.

Lähtökohtana hätävarjeluteon oikeutusta arvioitaessa on, että voimakeinoja on käytetty puolustustarkoituksessa. Se seikka, että voimakeinojen käytöllä suojaamistarkoituksen ohessa on jokin muukin tarkoitus, ei kuitenkaan estä katsomasta sitä hätävarjeluksi. Näin ollen esimerkiksi puolustautujan ilmeinen

tai lausuttu tarkoitus ja jopa halu kostaa häneen kohdistunut oikeudeton hyökkäys ei poista hätävarjelu-oikeutta, mikäli muut hätävarjelun kriteerit täyttyvät. Negatiiviset tunteet hyökkääjää kohtaan eivät siis sulje pois hätävarjelu-oikeutta.

Oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneen puolustustarkoitus on hätävarjelun kriteereistä ehkä vaikeimmin arvioitavissa ja siksi eniten altis niille mielikuville, joita hätävarjelutapauksen taustalle piirtyvä hätävarjelun ”tyyppitapaus” tai implisiittinen hahmotelma oikeudettoman hyökkäyksen ”ideaalista” sisältävät. Rikosten kategorisointi ja tyyppitapausajattelu on nähdäkseni sitä pulmallisempi, mitä vakavammasta rikoksesta on kysymys ja mitä enemmän rikoksen taustalla olevat tekijät voivat vaikuttaa teon rikosoikeudelliseen arviointiin. Tällöin tyyppitapausajattelussa on riski tapausten typistämiseen tyyppitapausmallin mukaisiksi silloinkin, kun niiden taustaolosuhteet kenties vaatisivat hieman tarkempaa analysointia. Yhden tai kahden tyyppisen kategorian sijasta on olemassa monenlaisia ”kategorioita”. Niitä kaikkia ei tietenkään voida aina käsitellä oikeudellisissa teksteissä, mutta niiden näkymättömyys on ongelmallista silloin, kun oikeusjärjestelmän tulisi kyetä hahmottamaan ”tyyppitapauksesta” poikkeava tapahtumainkulku mahdollisena tulkintavaihtoehtona.

Suomalaisesta oikeuskirjallisuudesta puuttuu kokonaan arviointi hätävarjelun oikeutuksesta tapauksissa, joissa oikeudeton hyökkäys on osa parisuhdeväkivaltaa. Sellaiset viittaukset parisuhdeväkivaltaan, joissa puhutaan *riidan päätteeksi keittiöveitseen tarttuvista naisista*, eivät anna tilaa sellaisille tulkinnoille, joissa ”riita” pitää sisällään väkivaltaa ja joissa keittiöveitseen tarttuminen voi olla teko, johon soveltuu oikeuttamis- tai anteeksiantoperuste.

IV HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU

1 Johdanto

Syy ja selityksen hakeminen moitittavalle teolle on inhimillistä, erityisesti tekoon syyllistyneen kannalta. Syytä ja selitystä voidaan hakea sekä moraaliseettisen koodiston sisällä että juridisesti. Mikäli todetaan, että teko oli oikea ja järkevä tai ainakin sallittu tekoa oikeudellisesti arvioitaessa kyseisissä olosuhteissa, puhutaan juridisesta oikeuttamisperusteesta. Tällöin teon tekemiselle annetaan myös oikeusjärjestelmän hyväksymä selitys.¹ Syyt oikeuttamisperusteiden olemassaololle ovatkin tavallaan vastakkaiset moitittavan teon kriminalisoimisen syille: (muuten kriminalisoitua) käyttäytymistä ei haluta estää tai moittia. Joissain tapauksissa siihen voidaan jopa rohkaista. Silloin, kun kyseessä on anteeksiantoperuste, tekoa kyllä paheksutaan ja voidaan pitää hyvinkin moitittavana, mutta siihen syyllistyneeseen henkilöön liittyvät henkilökohtaiset olosuhteet, esimerkiksi psyykinen tila tekohetkellä, sulkevat pois teon juridisen moitittavuuden ja rangaistavuuden.²

Edellä kuvattu oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden jyrkähkö erottelu on tyyppillinen mannereurooppalaiselle katsantokannalle.³ Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden välisellä erolla on suuri merkitys mannereurooppalaisessa

¹ Sitä, tarkoittaako oikeuttamisperusteiden soveltaminen ylipäätään paitsi teon hyväksymistä myös sen arvostamista, voidaan pohtia monelta kannalta. Esimerkiksi hätävarjelun osalta voidaan suomalaisessa kontekstissa todeta, että arvostus oikeutettua tekoa kohtaan tulee esiin lähinnä vain silloin, kun on kyse toisen henkilön puolustamisesta. ”Voikin sanoa, että erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa ulkopuolinen vaikkapa kadulla puuttuu pahoinpitelytilanteeseen uhrin puolustamiseksi, menettelyä on syytä arvostaa.” Heinonen ym. s. 101–102.

² Hart 1968. Hart toteaa, että riippumatta siitä, minkälainen juridinen merkitys oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteelle annetaan, niiden välillä on moraalisesti ja eettisesti suuri ero. Esimerkiksi toisen henkilön surmaaminen itsepuolustukseksi on poikkeus siihen yleiseen sääntöön, joka koskee toisen henkilön surmaamista. Sellainen teko voi olla oikeuttamisperusteiden olemassaolon vuoksi sallittu, sillä ne arvot ja päämäärät, joihin surmaamisen rangaistavuus yleensä ottaen perustuu, kuten elämän suojeleminen ja kunnioitus, väistyvät tällaisessa tapauksessa. Oikeuttamisperusteiden kohdalla oikeus (”the law”) ei paheksu tekoa, se voi sitä jopa arvostaa.

Anteeksiantoperusteiden olemassaoloa taas on perusteltu myös sillä, että tapauksissa, joihin niitä voidaan soveltaa, rangaistuksella ei kuitenkaan olisi esimerkiksi pelotevaikutusta ja se siten aiheuttaisi vain tarpeetonta inhimillistä kärsimystä. Näin mm. Williams. Esim. Hart on kuitenkin ollut sitä mieltä, että tekijään kohdistuvan pelotevaikutuksen puuttumisesta huolimatta yleinen pelotevaikutus on mahdollinen.

³ Lainsäädännön kehitystä tarkasteltaessa tulee esiin, että jaottelu oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteisiin ei ole suinkaan ollut itsestäänselvyys. Esimerkiksi vuoden 1866 asetuksessa (förordning angående dråp, utan uppsåt, och annan misshandel å person 27.11.1866/27) ero ei tule lainkaan esille. Sen kolmannessa luvussa rangaistuksen poistavina tai sitä vähentävinä tekijöinä mainitaan mm. hätävarjelu, nuoruus ja syntyäkeettomuus. Jaottelu oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteisiin tuli selkeästi esiin vasta vuonna 2004 voimaan tulleissa rikosoikeuden yleisissä opeissa. Rikoksen rakenneopin kehityksestä suomalaisessa oikeustieteessä ks. esim. Koskinen 2004.

oikeusjärjestelmässä. Eron tärkeys ja merkitys on myös yleisesti tunnustettu.⁴ Angloamerikkalaisessa oikeusjärjestelmässä oikeuttamis- ja anteeksianto-perusteen välinen ero ei perinteisesti ole ollut yhtä jyrkkä.⁵

Jareborg on erottanut oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen toisistaan seuraavalla tavalla. Hänen mukaansa oikeuttamisperuste merkitsee sitä, että teko ei ole väärä teko, vaikka sen tekeminen onkin *prima facie* väärin. Anteeksiantoperuste puolestaan merkitsee sitä, että teko on väärä, mutta tekijään ei voida kohdistaa syyllisyysmoitetta.

Jareborg toteaa, että minkä tahansa moraalijärjestyksen täytyy kunnioittaa oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen eroa ja ottaa se huomioon silloin, kun moraalikoodistoa uusinnetaan ja siirretään eteenpäin mm. opetuksessa. Tekijän syyllisyys ainoana ja automaattisena reaktiona väärään ja moraalijärjestelmän vastaiseen tekoon on luonteeltaan primitiivinen reaktio. Ihmisten huomioonottaminen oikealla tavalla edellyttää sitä, että heidän erityisolosuhteensa voidaan ottaa huomioon heidän tekojaan arvioitaessa. Ellei näin tehtäisi, heitä ei kohdeltaisi heidän ihmisarvoaan vastaavalla tavalla, mikä olisi itsessään moraalitonta. Eron huomiotta jättäminen tekisi kyseenalaiseksi myös koko rikos-oikeusjärjestelmän olemassaolon: miksi kysyä henkilökohtaisen vastuun perään, ellei ole eroa sillä, tekeekö oikein vai väärin ja ellei tekoon johtaneita olosuhteita voida ottaa huomioon?⁶

Hätävarjelu eli puolustautuminen oikeudetonta hyökkäystä vastaan on rikosoikeudellisesta vastuusta vapauttava oikeuttamisperuste. Hätävarjelun liioittelu eli liiallisten voimatoimien käyttäminen hätävarjelutilanteessa on

⁴ Kuten Jareborg on todennut, erottelun taustalla on ”a distillation of a century of German criminal law writing”. Jareborg 1988 s. 14. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen välisellä erolla on käytännön merkitystä esimerkiksi osallisuuden arvioimisen kannalta. Jos A:ta koskee oikeuttamisperuste, on myös hänen avunantajallaan B:llä oikeuttamisperuste. Jos A:ta koskee anteeksiantoperuste, voi B olla silti rikosoikeudellisesti vastuussa teosta. Oikeuttamisperusteet ovat siten objektiivisia, että ne sulkevat pois rikosoikeudellisen vastuun kaikilta mukana olijoilta, sen sijaan anteeksiantoperusteet ovat subjektiivisia ja henkilökohtaisia. Muista käytännön merkityksistä ks. esim. HE 44/2002 vp.

⁵ Esim. Uniacke katsoo, että teko voisi olla oikeutettu, vaikka se ei olisikaan ollut ”the right thing to do”. Hän katsoo, että eräät anteeksiantoperusteet ovat itse asiassa tekijäperusteisia (=subjektiivisia) oikeuttamisperusteita. Hän myös esimerkiksi näkee oikeuttamisperusteen käsitteen sisällä aste-eroja, vaikka sen soveltaminen pitääkin aina sisällään käyttäytymisen kokonaisvaltaisen arvion. Käyttäytymisen juridisen ja moraalisen (eettisen) arvioinnin eroa puolestaan kuvastaa hänen mukaansa esimerkiksi suhtautuminen siihen, missä määrin itsepuolustusta käyttäneen henkilön persoonaan vaikuttavia tekijöitä arvioidaan. Uniacke 1994 s. 19. Esimerkiksi George Fletcher on kuitenkin eritellyt oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen eroa tavalla, joka ei enää juuri eroa mannereurooppalaisesta perinteestä. Fletcher 1978 s. 759 ss. Tässä yhteydessä en tarkastele lähemmin angloamerikkalaista oikeusjärjestelmää, palaan siihen lähemmin jaksossa, jossa tarkastelen battered woman syndrome -käsitettä ja sen merkitystä.

⁶ Jareborg 1988 s. 19–20. Jareborgin ajatuksen pohjalta voidaan tietenkin myös kysyä, mikä on tekorikosoikeuden ja henkilökohtaisten olosuhteiden vaikuttamisen välinen suhde, mutta sen pohtiminen jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

anteeksiantoperuste. Ensiksi mainitussa tapauksessa teko ei ole oikeudenvastainen, vaikkakin se on *prima facie* väärä. Viimeksi mainitussa tapauksessa teko on väärä ts. oikeudenvastainen, mutta tekijään ei voida kohdistaa syyllisyysmoitetta.

Hätävarjelun ja hätävarjelun liioittelun ero tulee näkyviin siinä, kuinka itseään puolustaneen henkilön persoonaan vaikuttavia moraaliseettisiä tekijöitä arvioidaan. Hätävarjelu on oikeuttamisperusteena universaali. Se perustuu teon objektiiviseen arviointiin eikä samalla tavalla vaadi moraaliseettisiä arvioita. Hätävarjelun liioittelu on puolestaan anteeksiantoperusteena subjektiivinen ja vaatii tekijän toimien suhteuttamista tekijän henkilöön. Siinä teon oikeudellinen arviointi lähenee sen moraaliseettistä arviointia. Myös oikeudellinen arviointi vaatii tällöin tekijän persoonan ottamista huomioon. Moraaliseettisessä arviossa toimijan täytyy esimerkiksi tehdä tekonsa hyväksyttävästä tai ymmärrettävästä syystä, jotta teko olisi hyväksyttävä. Puhtaasti oikeudellinen arvio sen sijaan ei lähde arvioimaan tekijän motiiveja, jos käyttäytyminen objektiivisesti ottaen täyttää oikeutetun käyttäytymisen kriteerit. Hätävarjeluteko moraaliseettisesti hylättävästä syystä on silti oikeutettu teko.⁷

Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden välisellä erolla on joka tapauksessa myös tärkeä käytännön merkitys. Jos oikeuttamisperuste koskee teon tekijää, koskee se myös hänen mahdollista avunantajaansa, sillä tällöin oikeudenvastaista tekoa ei ole olemassa. Jos tekijää sen sijaan koskee anteeksiantoperuste, voi avunantaja silti olla rikosoikeudellisesti teostaan vastuussa, sillä teko on oikeudenvastainen.⁸ Kaikki tekijää koskevat oikeuttavat olosuhteet ovat siten objektiivisia, että ne sulkevat pois rikosoikeudellisen vastuun kaikilta osallisilta. Sen sijaan kaikki anteeksiantoperusteet ovat siten subjektiivisia, että ne koskevat vain sitä henkilöä, johon anteeksiantoperusteiden muodostava olosuhde liittyy. Niiden olemassaolo perustuu sekä konformiteettiperiaatteeseen että kohdittavuusperiaatteeseen. Ensiksi mainitun mukaan ketään ei tule rangaista teosta, jos henkilö ei kyennyt noudattamaan lakia ulkoisten olosuhteiden tai hen-

⁷ Mts. 20. Uniacke käyttää tässä oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden ulkopuolisia esimerkkejä moraalittoman ja laittoman toiminnan välisestä erosta: mikäli kaksinnaiminen on kriminalisoitua ja henkilö menee toista kertaa naimisiin pitäen ensimmäistä avioliittoa voimassa olevana, on hänen käyttäytymisensä moraalisesti moitittavaa, vaikka hän erehtyisikin arvioissaan. Juridisesti hänen käyttäytymisensä ei täytä kriminalisoidun teon tunnusmerkistöä. Uniacke s. 19. Itsepuolustuksen suhteen Uniacke toteaa Fletcheristä, että kun tämä rinnastaa itsepuolustuksen ja toisen henkilön puolustuksen, niin tämä yksinkertaistaa liikaa sekä juridisesti että moraalisesti. Moraalisesti toisen puolustaminen on monimutkaisempi asia kuin itsen puolustaminen. Konfliktin asianosaiset osaavat paremmin arvioida faktat, eikä myöskään ole olemassa universaalista oikeutta itsepuolustukseen tavalla, jota mm. George Fletcher edustaa. Mts. 47–48

⁸ Ero eri oikeusjärjestelmien välillä tulee näkyviin mm. siinä, että Uniacke toteaa Fletcheristä, että kun tämä rinnastaa itsepuolustuksen ja toisen henkilön puolustamisen, niin tämä yksinkertaistaa liikaa sekä juridisesti että moraalisesti. Moraalisesti toisen puolustaminen on monimutkaisempi asia kuin itsen puolustaminen. Hän katsoo Fletcherin edustavan universaalista oikeutta itsepuolustukseen kyseenalaisella tavalla. Uniacke s. 47–48.

kisen vajavuuden tai tiedonpuutteen takia. Viimeksi mainitun mukaan ketään ei tule rangaista silloin, kun ei ole kohtuullista vaatia lain noudattamista. Seuraavassa tarkastelen hätävarjelun liioittelun edellytyksiä lähemmin.

2 Hätävarjelun liioittelun edellytyksistä

Hätävarjelu oikeuttamisperusteena perustuu siihen, että oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutunut on oikeutettu voimatoimin torjumaan hyökkäyksen edellyttäen, että voimatoimet ovat oikeassa suhteessa hyökkäyksen laatuun. Oikeudenvastaisen hyökkäyksen kohteelta ei kuitenkaan aina voida kohtuudella vaatia, että hän olisi osannut arvioida esimerkiksi hyökkäyksen laadun ja käytettävien voimakeinojen määrän oikein. Hätävarjelun liioitteluna pidetään tilannetta, jossa hyökkäyksen kohteeksi joutunut on käyttänyt suurempaa voimaa kuin tilanne olisi jälkikäteen arvostellen vaatinut. Hyökkäyksen olisi siis voinut torjua lievemmilläkin keinoilla. Tällöinkin edellytetään, että kyseessä on ollut hätävarjelutilanne. Kun hätävarjelu ylittää välttämättömän puolustuksen rajat, se muuttuu oikeutetusta teosta oikeudenvastaiseksi teoksi. Hätävarjelun liioittelua voidaan oikeudenvastaisuudesta huolimatta pitää anteeksiannettavana ja se voidaan jättää rankaisematta, jos olosuhteet olivat sellaiset, ettei tekijä olisi voinut ”mieltänsä malttaa”, kuten vanha lakiteksti asian vanhahtavalla kielellä ilmaisi.⁹

Teosta voidaan myös tuomita rangaistus alennetulta asteikolta, jos sitä voidaan pitää osittain anteeksiannettavana.¹⁰ Teosta voidaan tuomita myös täysi rangaistus, mikäli esimerkiksi voiman käyttäminen on ollut erityisen suhteeton ja moitittavaa. Hätävarjelun liioittelu oikeudellisena instrumenttina korostaa, että teon oikeudenvastaisuudessa ja tekijän syyllisyydessä voidaan erottaa asteita; oikeudenvastaisuus ei ole välttämättä jyrkän dikotominen eikä kuva teosta ja sen moitittavuudesta mustavalkoinen.¹¹

Hätävarjelun liioittelu anteeksiantoperusteena perustuu siis *toisin toimimisen mahdollisuuteen* rangaistavuuden ehtona. Toisin toimimisen mahdollisuus

⁹ Hätävarjelun liioittelun lainsäädännöllisestä historiasta ks. Majanen 1985.

¹⁰ RL 4:7 säättää asiasta seuraavasti: ”Vaikka tekijää ei tässä luvussa säädettyjen perusteiden nojalla kokonaan vapauteta rangaistusvastuusta, olosuhteet voidaan kuitenkin ottaa huomioon rangaistusvastuuta lieventävinä siten kuin 6 luvun 6 §:n 3 kohdassa ja 8 §:n 1 momentin 5 kohdassa säädetään.” Aikaisemmasta kirjallisuudesta tältä osin ks. Anttila – Heinonen 1977 s. 142, Frände 1994 s. 154, Heinonen ym. 2002 s. 115.

¹¹ Vain silloin, kun vastaaja jätetään sen perusteella rangaistukseen tuomitsematta, voidaan täsmällisesti ottaen puhua anteeksiantoperusteesta. Käytän tässä tutkimuksessa hätävarjelun liioittelusta paikoitellen termejä ”anteeksiantoperuste” ja ”osittainen anteeksiantoperuste”. Kielellisen yksinkertaisuuden vuoksi puhun myös osittaisesta anteeksiantoperusteesta silloin, kun vastaaja tuomitaan hätävarjelun liioittelun perusteella alennettuun rangaistukseen. Tällöin on kyse RL 6 luvun 6 §:n mukaisesta lieventämisperusteesta (rikoksen tekeminen olosuhteissa, joissa vastuuvapausperusteen soveltaminen olisi lähellä) tai 8 §:n mukaisesta rangaistuslajista ja rangaistusasteikosta poikkeamisesta (rikos on tehty olosuhteissa, joissa vastuuvapausperusteen soveltaminen olisi erityisen lähellä).

edellyttää sekä tilaisuutta että kykyä toimia toisin. Tätä rangaistavuuden edellytystä on kutsuttu *konformiteettiperiaatteeksi*. Sen mukaan edellytyksiä rangaistavuudelle ei ole, jos henkilöllä ei ollut kykyä tai tilaisuutta käyttäytyä lain vaatimalla tavalla tai hänellä ei olisi ollut kykyä tai tilaisuutta noudattaa lakia, vaikka hän olisi tehnyt sen, mikä hänen olisi pitänyt tehdä ja jonka tekemiseen hänellä oli kyky ja tilaisuus.¹² Periaate viittaa siis sekä tekemiseen (ei voinut fyysisesti tehdä, ei osannut) että tahtotilaan (ei voinut tehdä muuta kuin teki).¹³

Toisintoimimismahdollisuudessa on erotettu myös vahva ja heikko toisintoimimismahdollisuus. Vahva toisintoimimismahdollisuus viittaa tällöin edellä lueteltuihin kriteereihin eli lähinnä tapauksiin, joissa esimerkiksi henkilön syyntakeisuus on alentunut. Heikko toisintoimimismahdollisuus viittaa puolestaan tilanteisiin, joissa tekijällä olisi ollut kyky ja tilaisuus toimia toisin, mutta häneltä ei esimerkiksi tilanteen pakottavuuden takia kohtuudella voida odottaa muunlaista suhtautumista. Moitteesta ja rangaistuksesta luovutaan siitäkkin huolimatta, että henkilöllä oli kyky ja tilaisuus toimia toisin.¹⁴

Oikeuskirjallisuudessamme hätävarjelen liioittelua on analysoitu lähinnä pohtien rankaisematta jättämisen perustetta. Alanen katsoi, että hätävarjelen liioittelu voidaan jättää rankaisematta niissä tapauksissa, joissa tekoon ei voida kohdistaa syyllisyyksikäsitteen pohjana olevaa moitearvostelua.¹⁵ Honkasalo puolestaan totesi, että lainsäätäjä on hyväksynyt sen käsityksen, että *syyllisyysoitteen täytyy vaieta silloin, kun yleiseen elämäkokemukseen katsoen keneltäkään keskimääräiseltä ihmiseltä ei voida odottaa oikeudenmukaiseen toimintaan johtavaa motivointia*, ts. että syyllisyyteen kuuluu paitsi psykologinen myös ns. normatiivinen ainesosa.¹⁶ Hän katsoi, että joissain tilanteissa syyntakeinen henkilö toteuttaa tahallisesti tunnusmerkistön mukaisen teon ja oikeudenvastaisuuden poistavaa perustetta ei voida soveltaa, mutta siitä huolimatta tekijään ei voida suunnata syyllisyysoitetta. Tekijän motivaatiotila on voinut olla niin poikkeuksellinen, ettei keneltäkään olisi voitu vaatia norminmukaista suhtautumista.¹⁷

¹² Jareborg 1969 s. 360 ja sama 1986 s. 3–5.

¹³ Koskinen on käyttänyt syyllisyyden peruselementtinä syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden ohella *moitittavuutta*. Tällöin tekijän toisintoimimiskyvyn puute aiheuttaa sen, että teon moitittavuuselementti puuttuu. Koskinen 2004 s. 519–520.

¹⁴ Ks. tästä jaottelusta esim. Lappi-Seppälä 1987 s. 139 ja Nuutila 1989 s. 344. Lappi-Seppälä tosin toteaa myös, että (heikko) toisintoimimismahdollisuus on asteikollinen. Henkilöllä on ts. suurempi tai pienempi kyky toimia lain vaatimalla tavalla, hänellä on siihen suuremmat tai pienemmät mahdollisuudet tai häneltä voidaan painavammin tai kevyemmin perustein vaatia, että hän olisi käyttänyt kykyään ja mahdollisuuksia hyväkseen. Mts. 283.

¹⁵ Alanen 1925 s. 140.

¹⁶ Honkasalo 1965 s. 163–164, 1967.

¹⁷ Lahti on todennut, että Honkasalon kantaa ei välttämättä ole sellaisenaan hyväksytty, ei ainakaan Honkasalon esittämässä laajuudessa. Hän itse toteaa, ettei teon arvioimista syyllisyysoitteen puuttumisen vuoksi rankaisemattomaksi ole perustettava yksittäistapaukselliseen harintaan keskimääräisihmisen normaalista motivoituvuudesta. Sitä vastoin on selvitettävä, onko

Nuutila on todennut, että Suomen oikeusjärjestelmässä heikolle toisintoimimismahdollisuudelle on annettu vain vähäinen painoarvo.¹⁸ Toisaalta lainnoudattamiskyky on katsottu rangaistavuuden olennaiseksi elementiksi. Muun muassa rangaistuksen mittaamista koskevien säännösten perusteluissa on lausuttu lainnoudattamiskyvyn merkityksestä. Niissä todetaan, että normatiivisen syyllisyysajatuksen kannalta syyllisyys on ennen muuta moitittavuutta. Moitteen edellytyksenä taas on, että tekijä olisi voinut toimia toisin. Jos tekijän mahdollisuudet toimia toisin kuin hän toimi olivat jostakin syystä heikentyneet, on tämä otettava huomioon syyllisyysarvostelua lieventävänä seikkana.¹⁹ Kyky toimia toisin voi olla alentunut joko pysyvästi tai tilapäisesti; kyky on eri ihmisillä erilainen, ja toisaalta samankin henkilön kyky voi olla erilainen eri tilanteissa. Hätävarjelun liioittelussa anteeksiantoperusteena on kyse siitä, että tekijän kyky toimia toisin on tilapäisesti alentunut uhkaavan tilanteen hänelle aiheuttaman stressin ja vaikean motivointitilanteen takia.

Hätävarjelun liioittelussa saattoi aiemman säännöksen nojalla olla kyse ainoastaan liiallisiin voimakeinoin turvautumisesta. Hätävarjelun aikarajojen ulkopuolella toimiminen ei vakiintuneen tulkinnan mukaan ollut hätävarjelun liioittelua, sillä silloin kyseessä ei käsitteellisesti ollut enää *aloitettu tai kohtapäätä uhkaava* – – *hyökkäys*.²⁰ Aiempi lakiteksti ilmaisi asian seuraavasti:

Jos joku 6 tai 7 §:ssä mainituissa tapauksissa on tehnyt teon, joka ei ole ollut hyökkäyksen torjumiseksi, kotirauhan suojaamiseksi tai omansa takaisin ottamiseksi välttämätön, on tekijä tuomittava hätävarjelun liioittelusta tuomioistuimen harkinnan mukaan joko täyteen tai 2 §:n 1 momentin mukaan

esillä olevan kaltaisia tapauksia varten muodostunut tavanomaisoikeudellista syyllisyyden poistavaa perustetta (anteeksiantoperustetta). Lahti 1974 s. 287. Honkasalon käsityksistä ks. myös Koskinen 2004. Koskinen on todennut, että tämän päivän näkökulmasta Honkasalon syyllisyyden normatiivista ainesosaa koskeva oppi oli tavallaan aikaansa edellä. Mts. 517.

¹⁸ Nuutila mainitsee esimerkkeinä heikosta toimimismahdollisuudesta hätävarjelun liioittelun, pakkotilan eräiltä osin, esimiehen käskyn ja oikeuserehdyksen. Nuutila 1989 s. 344.

¹⁹ HE 44/2002 vp s. 189. HE 125/1975 II vp totesi samasta asiasta seuraavaa: syyllisyyttä on tarkasteltava sen sosiaalisen tilanteen pohjalta, jossa tekijä toimii ja syyllisyysmoitteeseen vaikuttaa se, missä määrin tekijällä katsotaan olleen mahdollisuuksia toimia toisin kuin hän toimi. Mts. 9 ja 10.

²⁰ Anttila – Heinonen 1977 s. 131 ja Heinonen ym. 1999 s. 53–54. Oikeuskirjallisuudessa esitettiin myös mielipiteitä, joiden mukaan rajanvedolla liian voimakkaiden keinojen käyttämiseen (intensiivinen hätävarjelun liioittelu) ja aikarajojen ylittämiseen (ekstensiivinen hätävarjelun liioittelu) ei ole käytännössä merkitystä. Lappi-Seppälä toteaa, että aikarajat ylittävä hätävarjelu voi alentaa rangaistusta samoista syistä, joihin hätävarjelu yleensäkin perustuu ja jatkaa: ”Kun vaikea motivointitilanne on johtanut siihen, ettei tekijä ole kyennyt täysin hallitsemaan tekojaan, on syyllisyysperusteisen lievennyksen ration kannalta samantekevää, kuinka hätävarjelun mahdolliset rajat vedetään. Sekä ’preventiohätävarjelu’ että jälkikäteinen hätävarjelu on siis lupa ottaa huomioon rangaistuksen lievennyksenä. Tällöin arvostelussa vaikuttaa luonnollisesti myös se, kuinka lähellä aitoa hätävarjelutilannetta oltiin.” Lappi-Seppälä 1987 s. 424–425.

alennettuun rangaistukseen. Jos olosuhteet olivat sellaiset, ettei hän voinut mieltänsä maltaa, häntä ei saa rangaistukseen tuomita.²¹

Vuoden 2004 alusta voimaan tullut säännös (RL 4:4,2) määrittelee hätävarjelun liioittelun puolustukseksi, jossa on ylitetty hätävarjelun rajat. Tekijä on rangaistusvastuusta vapaa, jos olosuhteet olivat sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, kun otetaan huomioon hyökkäyksen vaarallisuus, yllätyksellisyys ja tilanne kokonaisuutena muutoinkin. Lain perusteluissa todetaan, että liiallisten voimakeinojen käyttöä voisi hätävarjelutilanteessa pitää ymmärrettävänä, jos olosuhteet olivat hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys sekä tilanne muutenkin huomioon ottaen sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista. Rangaistavan hätävarjelun liioittelun moitittavuusarviossa kiinnitetään huomio hätävarjelun yleisiin arviointiperusteisiin.²²

Kyse on myös säännöksen uudistamisen jälkeen samoin subjektiivisin perustein tapahtuvasta arvioinnista, johon aiemmassa laissa viitattiin puhuttaessa tilanteesta, jossa tekijä ei ”voinut mieltänsä maltaa”. Perusteluissa todetaan mm., että eräissä ulkomaisissa rikoslaeissa käytetyt ilmaukset ”pelko, kauhu ja hämmennys” kuvaavat hyvin niiden tuntemusten laatua, joiden voimasta tekijän kyky arvioida tilanne oikein ja säädellä käyttäytymistään on sillä tavoin alentunut, että hänen käyttäytymisensä tulee ymmärrettäväksi ja anteeksiannettavaksi.²³

Uusi lainsäädäntö muutti suhtautumisen hätävarjelun aikarajojen ylittämiseen.²⁴ Anteeksiantoperuste voi nyt tulla kyseeseen paitsi liiallisten voimatoimien suhteen, myös silloin, kun voimatoimiin katsotaan ryhdyttäneen ennen hyökkäyksen alkamista tai niitä katsotaan jatkettun tarpeettomasti hyökkäyksen päättymisen jälkeen. Muutos aikaisempaan on merkittävä, sillä se avaa mahdollisuuden tulkita hätävarjelun liioitteluksi myös sellaiset tilanteet, joiden kohdalla se ei ennen ollut mahdollista. Tältä osin uudistukseen suhtauduttiin osin skeptisestikin peläten sen antavan väärän signaalin väkivallan käytön sallittavuudesta.²⁵ Sitä,

²¹ L 621/1967. Lakitektiä vanhemmista hätävarjelun liioittelun määritelmästä ks. Alanen 1925 s. 143 ja Honkasalo 1965 I s. 163–164. Ruotsin rikoslain 5 luvun 9 §: ”Vore omständigheterna sådana, att han svärigen kunnat sig besinna.” Norjan rikoslain 48 § 4 mom.: ”Har nogen overskredet grensene for nødverge, er han dog straffri, overskridelsen alene har funnet sted på grunn av en ved angrepet fremkalt sinnsbevegelse eller bestyrtelse.”

²² HE 44/2002 vp s. 117–118 ja 197.

²³ HE 44/2002 vp s. 117–118. Ehdotuksessa viitattaneen lähinnä Saksan rikoslain vastaavaan säännökseen, joka kuuluu seuraavasti: ”Überschreitet der Täter die Grenzen der Notwehr aus Verwirrung, Furcht oder Schrecken, so wird er nicht bestraft.” StGB 33 §.

²⁴ Tämänkaltaisen uudistuksen tarpeellisuuden on todennut mm. Lahti kommentoidessaan tapausta KKO 1991:88. Lahti 1992.

²⁵ Tätä mieltä oli mm. Matikkala, joka piti uudistusta hätävarjeluoikeuden melko ”rannattomana avaamisena” ja siten huolestuttavana signaalina. Majanen piti erityisen ongelmallisena hätävarjelun liioittelun ulottamista myös ennen hyökkäystä tapahtuvaksi. Lausunnoista tältä osin ks. Ohisalo 2002 s. 44–45.

millainen vaikutus uudistuksella on ns. suuren yleisön käsityksiin väkivallan sallittavuudesta, on vaikea arvioida. Tuomioistuimille uudistus joka tapauksessa antaa laajemman arsenaalin arvioida tapauksia. Tämä voi tuottaa myös vaikeasti hallittavaa väljyyttä.

Uudistuksen perustelut ovat tältä osin mielenkiintoiset. Perusteluissa ei mainita, että oikeusjärjestelmän sisällä olisi katsottu sääntelyn olevan tältä osin riittämätöntä tai että tässä suhteessa olisi havaittu epäkohtia. Sen sijaan perusteluissa todetaan, että *yleinen kielenkäyttö, joka pitää itse asiassa hätävarjelun liioittelun tyyppiesimerkkinä juuri tilannetta, jossa hyökkäyksen aloittanutta pahoinpidellään akuutin hätävarjelutilanteen jo lakattua, heijastaa varsin luonnollista katsantokantaa. Näistä syistä hätävarjelun rajojen ylittämiseksi viitataan ehdotetussa säännöksessä myös aikarajojen ylittämiseen.*²⁶ Ilmaisut ”yleinen kielenkäyttö” ja ”luonnollinen katsantokanta” ovat varsin monitulkintaisia. Ne viittaavat ilmeisesti ilmiöön, jota yleensä kutsutaan yleiseksi oikeustajaksi, yleiseksi oikeustajunnaksi tms., vaikka asiaa ei siis eksplisiittisesti ilmaistakaan.

Perusteluiden osaksi on tältä osin hyväksytty arkisen kielenkäytön piirre, jonka on katsottu ilmentävän myös käsitystä hätävarjelun liioittelun anteeksianttavuuden yleisistä ehdoista. Se, kenen katsantokannasta on kysymys, jää vaille vastausta. Myöskään sitä, mihin käsitys kielenkäytön yleisyydestä ja sen merkityksistä perustuu, ei perusteluissa tarkemmin selosteta. Perustelua voi tältä osin pitää esimerkkinä tietynlaisesta diskursiivisesta siirtymästä, jossa yleinen kielenkäyttö ja sen arkiset kielelliset ilmaukset vaikuttavat osaltaan juridiseen ajatteluun ja juridiseen kieleen. Tässä tapauksessa diskursiivisen siirtymän lopputulokselle voidaan toki löytää – ja on myös perusteluissa löydetty – muitakin perusteita.

Muina perusteina mainitaan lähinnä se, että samat motivaatioon liittyvät seikat johtavat sekä liiallisiin voimakeinoihin että niiden käyttämiseen liian pitkään. Perusteluissa mainitaan tässä yhteydessä vain voimakeinojen käyttäminen liian pitkään, mutta yhtä lailla sama kysymys motivaatiosta voidaan nähdäkseni asettaa myös voimakeinojen liian aikaisen käyttämisen suhteen. Perustelut viittaavat tältä osin teon normatiiviseen elementtiin. Osa motivaatioista on sosiaalisesti hyväksyttyjä, osa ei. Tuomioistuinten on ratkaistava, millaisia ovat ne sosiaalisesti hyväksyttävät motivaatiot, jotka ”*syntyvät defensiivisten tunteusten ja reaktioiden voimasta*”. Tuomioistuinten harkintamarginaali on tässä suhteessa aiempaa laajempi. Juuri tässä ajattelun muutos tulee esiin: myös liian aikaisin tai liian myöhään tehty hätävarjelutoimi on lupa katsoa syntyneeksi puolustautumisen tarpeesta.

Sekä defensiivisten motivaatiotilojen arviointi että viittaus tässä yhteydessä yleiseen kielenkäyttöön johtavat molemmat siihen, että sosiaalisesti arvostuk-

²⁶ HE 44/2002 vp s. 118.

senvaraisilla seikoilla voi olla entistä suurempi rooli harkittaessa sitä, millainen käyttäytyminen voi olla anteeksiannettavaa. Oikeudellinen arviointi lähestyy entistä enemmän teon moraaliseettistä arviointia. Toisaalta sosiaalisesti arvostuksenvaraisilla seikoilla on aina ollut suuri merkitys subjektiivisesti arvioitavien anteeksiantoperusteiden kohdalla. Seuraavaksi tarkastelenkin lähemmin hätävarjelun liioittelun luonnetta subjektiivisena anteeksiantoperusteena ja erityisesti sitä, miten subjektiivisia tuntemuksia tässä yhteydessä arvioidaan. Tarkastelen subjektiivisia tuntemuksia myös parisuhdeväkivallan kontekstista käsin.

2.1 SUBJEKTIIVISET TUNTEMUKSET ANTEEKSIANTOPERUSTEENA

Anteeksiantoperusteet perustuvat sekä konformiteettiperiaatteeseen että kohtuuseriaatteeseen. Konformiteettiperiaatteen mukaan ketään ei tule rangaista teosta, jos hän ei kyennyt noudattamaan lakia ulkoisten olosuhteiden, henkisen vajavuuden tms. takia. Kohtuuseriaatteen mukaan ketään ei myöskään tule rangaista teosta silloin, kun lain noudattamista ei ole kohtuullista vaatia.²⁷ Seuraavaksi tarkastelen näitä periaatteita tarkemmin tutkimukseni kontekstista käsin.

Konformiteettiperiaatteen toteuttaminen tarkoittaa käytännössä sitä, että keneltäkään ei voida vaatia sellaista, mihin hän ei kykene. Tämä johtaa arviointiin, jossa otetaan huomioon se, mihin kyseinen henkilö kykenee ja mihin ei, mihin hänen kenties olisi tullut kyetä jne. Tällaiseen arviointiin vaikuttavat myös kyseiseen henkilöön liittyvät seikat ja olosuhteet: hänen fyysiset ja henkiset voimavaransa, aiemmat kokemuksensa jne.

Tällainen subjektiivinen ajattelutapa tulee esille myös uuden hätävarjelun liioittelua koskevan säännöksen perusteluissa. Niissä todetaan, että *arvioidessa tilannetta kokonaisuudessaan on lupa ottaa huomioon ennen kaikkea myös tekijän subjektiiviset tuntemukset. Eräissä ulkomaisissa rikoslaeissa käytetyt ilmaukset 'pelko, kauhu ja hämmennys' kuvaavat hyvin niiden tuntemusten laatua, joiden voimasta tekijän kyky arvioida tilanne oikein ja säädellä käyttäytymistään on sillä tavoin alentunut, että hänen käyttäytymisensä tulee ymmärrettäväksi ja anteeksiannettavaksi, joskaan ei oikeutetuksi.*²⁸ Perustelujen muotoi-

²⁷ Jareborg 1988 s. 22–23.

²⁸ HE 44/2002 vp s. 117–118. Majanen on todennut, että vuoden 1967 hätävarjelun liioittelua koskenut lainmuutos (29.12.1967/621), jossa ”pakottava vaara” vaihtui ”olosuhteiksi”, jo tuolloin lavensi tulkintaa anteeksiantoperusteen muodostavista olosuhteista. Tällaisia olosuhteita saattoivat Majasen mukaan olla yllätyksellinen tilanne ja vähäinen reagoimisaika. Tekijöinä, jotka saattavat vaikuttaa harkintakyvyn puuttumiseen Majanen mainitsee pelon, kauhun, paniikin, järkytyksen ja voimakkaan kivun. Lisäksi Majanen herättää kysymyksen siitä voisiko tällaisina tekijöinä pitää vihaa ja suuttumusta tai jopa väsymystä. Majanen 1985 s. 137–138.

lu on näin ainakin kielellisesti etääntynyt ”keskimääräisen henkilön” käsitteestä ja keskimääräisen henkilön tuntemuksista kohti yksilöllisempää subjektia ja subjektiivisia tuntemuksia.

Hätävarjelu oikeuttamisperusteena on siten objektiivinen, että sen soveltaminen ei edellytä vastaajan henkilön tai hänen tuntemuksiensa arvioimista. Oikeudettomalla hyökkäyksellä ei siis tarvitse olla psykologisia vaikutuksia. Tekijän henkilökohtaiset olosuhteet voivat tehdä teon anteeksiannettavaksi. Tällöin arvioitaviksi tulevat erityisesti subjektiiviset tuntemukset ts. hyökkääjän teon psykologiset vaikutukset.

Vastaajan subjektiivisten tunteiden eksplisiittisestä esiin nostamisesta huolimatta tunteiden, tuntemuksien ja reagoititapojen arviointi on kytköksissä niiden universaalisuuteen.²⁹ Kyse ei ole pelkästään tekijän subjektiivisista tuntemuksista. Kaikilta vaaditaan esimerkiksi *määrättyä kykyä itsehillintään*.³⁰ Ei ole olemassa tuntemuksia, jotka yksin voisivat toimia vastuuvapausperusteina, vaan tuntemusten täytyy olla ymmärrettäviä ja sosiaalisesti hyväksyttyjä.³¹ Josakin tilanteessa esimerkiksi tekijän kokemus pelko voi toimia anteeksianto-perusteena, jossakin toisessa tilanteessa ei. Päädymme pohdintaan, jossa tekijän toimien arvioiminen ymmärrettäviksi tai ei-ymmärrettäviksi voi olla sangen problemaattista nykyisessä yhteiskunnassa, joka on moniarvoinen ja segregoitunut. Lainsäädännön katsotaan kuitenkin kuvastavan yhteisesti hyväksyttyä mittapuuta, jonka mukaan ”keskivertokansalaisen” tulisi kyetä ojentautumaan.

Voidaan pohtia, millaisia ominaisuuksia, määreitä ja subjektipositioita käsitteenä abstraktiin ”keskivertokansalaiseen” voidaan liittää. Tällöin voidaan myös pohtia siitä, mihin kyseinen henkilö kykenee ja mihin hänen olisi tullut kyetä kyseisessä tilanteessa. Voidaan pohtia, missä määrin sukupuolittuneet käsitykset esimerkiksi eri sukupuolille luonteenomaisesta käyttäytymisestä voivat vaikuttaa tämäntapaiseen arviointiin. Samoin voidaan pohtia esimerkiksi, miten arvioidaan sitä, mihin parisuhdeväkivallan kohteeksi joutunut nainen kykenee ja mihin hänen olisi tullut kyetä. Olisiko hänen tullut kyetä esimerkiksi itsehillintään, pyytämään viranomaisilta apua tai päättämään suhde? Tämänkaltaisiin käsityksiin puolestaan voivat vaikuttaa käsitykset siitä, mitä parisuhdeväkivalta on ja mitä se ei ole ja mitä siitä tiedetään.

Mikäli parisuhdeväkivalta nähdään perhedynaamisen diskurssin kautta lä-

²⁹ Lappi-Seppälä totesi jo ennen rikoslain yleisten oppien uudistusta, että hätävarjeluun liioittelun suhteen arvioinnissa joudutaan turvautumaan objektiivisesti painottuneeseen mittaan – siihen, kuinka tavallinen ihminen olisi po. tilanteessa menetellyt. Lappi-Seppälä 1987 s. 425.

³⁰ HE 44/2002 vp s. 117–118.

³¹ Sosiaalisesti hyväksytyistä (universaaleista) tuntemuksista ks. esim. Lappi-Seppälä 1987 s. 409 ss. Lappi-Seppälä toteaa mm. provokaation yhteydessä, että ”jos henkilö ei koe itseään loukatuksi, milloin siihen on aihetta, ei tämä mielestämme ole niinkään osoitus hänen moraalisten ominaisuuksiensa moitteettomuudesta: pikemminkin pidämme hänen käyttäytymistään jollakin tavalla terveiden moraaliperiaatteiden vastaisena ja hänen tuntemuksiaan jotenkin viallisina”.

hinnä perheenjäsenten välisenä vuorovaikutusongelmana, on helpompi vaatia väkivallan kohteelta olleelta henkilöltä esimerkiksi edellä mainittuja toimia kuin silloin, kun parisuhdeväkivalta nähdään rikosoikeudellisen diskurssin kautta. Jos väkivalta nähdään esimerkiksi osoitukseksi häiriöstä perheenjäsenten välisessä vuorovaikutuksessa, lienee helpompi nähdä esimerkiksi toisen osapuolen (naisen) itsehillintä sellaisena mahdollisena reagointitapana, johon tämän olisi tullut kyetä. Tällöin anteeksiantoperusteen olemassaolon mahdollisuus voi luisua vastaavasti kauemmaksi. Mikäli väkivaltaa tarkastellaan rikosoikeudellisen diskurssin kautta lähinnä *väkivaltana*, tulevat esimerkiksi tulkinat väkivallan kohteen kokemasta ”pelosta, kauhusta ja hämmennyksestä” enemmän mahdollisiksi.

2.2 KOHTUUDEN EDELLYTYKSISTÄ

Hätävarjelun liioittelua koskeva säännös on ilmausta ajattelusta, jonka mukaan tekijältä ei aina voida vaatia normin mukaista suhtautumista, vaikka syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden edellytykset ovat olemassa. Normin mukaisen suhtautumisen vaatiminen olisi joissakin tilanteissa kohtuutonta. *Jotkut tilanteet järkyttävät ihmisen henkistä tasapainoa siinä määrin, että vaikka ne eivät poistakaan syyntakeisuutta, niin normin mukainen suhtautuminen edellyttäisi tilanteeseen joutuneelta ihmiseltä ominaisuuksia, joita keskivertoihmisellä ei ole*, kuten Honkasalo asian ilmaisi. Tekijältä ei tilanne huomioonottaen voida edellyttää muunlaista suhtautumista.³² Mikä tahansa tilanne ei kuitenkaan ole sellainen, että oikeusjärjestelmä hyväksyisi sen ihmisissä aiheuttamat järkytykset anteeksiantoperusteiksi.

Lappi-Seppälä toteaa, että keskeisinä arvosteluperusteina hätävarjelun liioittelutilanteissa ovat tekijän subjektiivisten tunteiden lisäksi vaaran pakottavuus, tilanteen yhtäkkisyys ja käytössä oleva harkinta-aika.³³ Näin asiaa arvioidaan myös tuoreessa rikosoikeuden yleisesityksessä: mitä yllätyksellisempi tilanne ja mitä lyhyempi harkinta-aika, sitä ymmärrettävämmiksi käyvät mahdolliset virhearvioinnit. Myös siinä todetaan, että kokonaisarvioinnissa on lupa ottaa huomioon myös tekijän subjektiiviset tuntemukset.³⁴

Samantapaisesti asiaa on arvioitu uuden hätävarjelun liioittelua koskevan säännöksen perusteluissa. Niissä todetaan, että liiallisten voimakeinojen käyttöä voisi pitää ymmärrettävänä, jos olosuhteet olisivat hyökkäyksen vaaralli-

³² Honkasalon syyllisyyskäsitteestä ks. myös Honkasalo 1967 s. 13–14, 163–164 ja 175. Honkasalon määritelmä on sanatarkka käännös Liszt – Schmidtin teoksesta *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*. Ks. Liszt – Schmidt 1932 s. 234.

³³ Lappi-Seppälä 1987 s. 425 sekä 2004 s. 21. Samantyyppisiä kriteerejä on käytetty myös rikoslain yleisiä oppeja koskevien säännösten perusteluissa.

³⁴ Heinonen ym. s. 397.

suus ja yllätyksellisyys sekä tilanne muutenkin huomioon ottaen sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista. Tällainen arviointi on luonteeltaan subjektiivista. Edelleen perusteluissa todetaan, samoin kuin kirjallisuudessa, että *mitä yllätyksellisempi tilanne ja mitä lyhyempi harjonta-aika, sitä ymmärrettävämmäksi käyvät mahdolliset virhearvioinnit*.³⁵

Hätävarjelutilanteeseen joutuneen henkilön subjektiivinen arvio ei kuitenkaan riitä. Arvioinnin osaksi tulee normatiivinen elementti, objektiivinen arvio henkilön käyttäytymisen hyväksyttävyydestä. Kaikilta vaaditaan kykyä itsehillintään eikä mikä tahansa subjektiivinen tuntemus tee tekoa anteeksiannettavaksi. Perusteluissa todetaankin, että hyväksyttäviä ovat defensiivisten tunteusten ja reaktioiden voimasta syntyneet motivointivaikeudet.³⁶ Itsehillintävaikeudet eivät voi perustella vastuuvapautta. Sellaisista tuntemuksista, jotka eivät ole hyväksyttäviä, mainitaan viha, kostonhalu ja raivo. Anteeksiannettavalla teolla samoin kuin oikeutetullakin teolla täytyy siis olla defensiivinen motivaatio, puolustustarkoitus.

Arvioinnissa vaikeudeksi muodostuu tasapainoilu arvioinnin subjektiivisten ja objektiivisten elementtien välillä. Silloin kun lainsäätäjät puhuu sosiaalisesti hyväksyttävistä seikoista, se puhuu teon normatiivisesta elementistä. ”Sosiaalisesti hyväksytty” on käsite, joka viittaa yhteiskunnassa yhteisesti jaettuihin käsityksiin käyttäytymisen hyväksyttävyydestä tai moitittavuudesta. Yhteisesti jaetut käsitykset muodostuvat eri tavoin ja jotkut niistä sisältävät arvostuksenvaraisia seikkoja enemmän kuin toiset ts. jotkut käsitykset ovat ”enemmän yhteisiä” kuin toiset. Eri ihmisten sosiaalinen todellisuus on erilainen, eikä se voi olla vaikuttamatta mm. siihen, millaista käyttäytymistä pidetään ymmärrettävänä. Lisäksi tekijän motivointivaikeuksien arviointia vaikeuttaa se, että hänellä harvoin on vain yhdestä tunnetilasta johtuva yksi motiivi.

Muiden tunteiden olemassaolo puolustustarkoituksen ohella ei sulje pois sitä, etteikö kyseessä voisi olla hätävarjelutilanne. Samoin voidaan todeta hätävarjelun liioittelun kohdalla. Voidaan myös kysyä, kuinka tuomioistuin saa tietoa tekijän toimintahetkellä tuntemista tuntemuksista ja motivaatioista. Tältä osin tuomioistuin lieene pitkälti vastaajan oman kertomuksen varassa. Tällöin se, kuinka uskottavasti vastaaja itse omat reaktionsa jälkikäteen konstruoi, voi nousta merkittäväksi tekijäksi. Vastaajan tunnetilan konstruoiminen tapahtuu joka tapauksessa jälkikäteen, sillä edes vastaajalla itsellään ei ole mahdollisuutta palata tapahtumahetkeen ja silloin kokemuinsa tuntemuksiin. Se on sitä vaikeampaa, mitä kauemmin aikaa tapahtumahetkestä on kulunut. Joka tapauksessa hänen täytyy ”kääntää” kokemuksensa sellaiselle kielelle, joka on juridisessa kontekstissa merkityksellinen.

Vastaajan kertomuksen kuultuaan tuomioistuin joutuu konstruoimaan kerto-

³⁵ HE 44/2002 vp s. 117.

³⁶ HE 44/2002 vp s. 118.

muksen uudelleen ja jäsentää vastaajan reaktioiden pohjalla olevat tuntemukset ja motivaatiotilan riippuen siitä, kuinka uskottavana se kertomusta pitää. Mikäli se pitää kertomusta ”pelosta, kauhusta ja hämmennyksestä” uskottavana eikä sitä vastaan puhuvia objektiivisia seikkoja ole esitetty, nousee anteeksiantoperusteen olemassaolo mahdolliseksi tulkintavaihtoehdoksi. Mikäli se ei pidä vastaajan kertomusta uskottavana ja/tai sitä vastaan puhuvat tuomioistuimen mielestä jotkin seikat, sulkeutuu anteeksiantoperusteen käyttömahdollisuus pois. Tähän kytkeytyvät monet parisuhdeväkivaltaan ja sen arvioimiseen liittyvistä ongelmista.

2.3 ANTEEKSIAINNETTAVUUDEN EDELLYTYKSET JA PARISUHDEVÄKIVALTA

Hätävarjelun liioittelussa on kyse suurelta osin subjektiivisin perustein tapahtuvasta arvioinnista. Tarkastelen seuraavassa, millaisia nämä subjektiiviset perusteet voivat olla silloin, kun on kyse parisuhdeväkivallasta.

2.3.1 Parisuhdeväkivalta ja pelko

Hätävarjelun liioittelua koskevan uuden säännöksen perusteluissa todetaan, että arvioinnissa vaikuttavia perusteita ovat nimenomaan hyökkäyksen vaarallisuus ja tilanteen yllätyksellisyys. Mitä yllätyksellisempi tilanne ja mitä lyhyempi harkinta-aika, sitä ymmärrettävämmiksi käyvät mahdolliset virhearvioinnit.³⁷ Yllätyksellisuutta ja vaarallisuutta voidaan arvioida objektiivisin kriteerein. Yllätyksellisyys viittaa reagointiaikaan, jota voidaan jopa ajan mittareilla mitata.

Ehdotuksessa ei ole annettu esimerkkejä tilanteista, joita voitaisiin pitää siinä määrin yllätyksellisinä, että ne tekisivät hätävarjelun rajat ylittävän voimankäytön anteeksiannettavaksi. ”Yllätyksellisyys” sopii varsin huonosti kuvaamaan parisuhdeväkivaltaa, jossa tekijä on tuttu, teko tapahtuu useimmiten tutussa paikassa ja tilanne on toistunut samantapaisena jo aiemmin, usein useaan kertaan. ”Yllätyksellisyys” vie ajatukset sangen helposti tuntemattoman tekijän äkilliseen ja ennakoimattomaan hyökkäykseen, jonka uhriksi joutuneen henkilön on vaikea arvioida hyökkäyksen tekijän käyttäytymistä ja kontrolloida omaa käyttäytymistään.

Tilanteen vaarallisuus ei välttämättä edellytä sitä, että tilanne on yllätyksellinen. Pidän parisuhdeväkivallan kannalta ongelmallisena sitä, että tilanteen vaarallisuus rinnastetaan perusteluissa vähintään kielen tasolla tilanteen yllä-

³⁷ HE 44/2002 vp s. 117.

tyksellisyyteen, jolloin ainakin mielikuvien tasolla on loogista päätellä ”tutun” tilanteen olevan vähemmän vaarallinen. Perusteluita laadittaessa on tuskin ajateltu parisuhdeväkivaltaa erityisenä ongelmana, mutta tässä kohtaa teksti onnistuu tavoittamaan yhden parisuhdeväkivaltaa koskevan myytin: usein ennakoitavissa olevana väkivaltana se ei ole yhtä vaarallista kuin ennakoimaton, sillä ennakoitavuus voi antaa mahdollisuuden esimerkiksi paeta. Pakeneminen tai väkivallan välttäminen muutoin ei kuitenkaan ole useinkaan mahdollista, eikä väkivallan ennakoitavuus tee väkivallasta vähemmän vaarallista tai sen seurauksista vähemmän vakavia.³⁸

Tekijän subjektiivisten tunteiden ja tuntemuksien huomioonottaminen on asianmukaista, kun on kyse nimenomaan anteeksiantoperusteesta, joka perustuu tekijän henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja olosuhteisiin. On ymmärrettävää ja luonnollista, että väkivallan uhriksi joutuminen herättää keski-vertoihmisessä pelkoa, kauhua ja hämmennystä. Silloin, kun väkivalta on parisuhdeväkivaltaa, asian arvioiminen muuttuu ongelmallisemmaksi. Vaikeaksi sen tekevät parisuhdeväkivaltaan liittyvät käsitykset, joista useat ovat vastakkaisia ”pelon, kauhun ja hämmennyksen” ajatukselle.

Palaaminen jälleen yhteen parisuhdeväkivallan myyttiin saattaa antaa viitteitä siitä, millaisia päättelyketjuja ratkaisujen takana voi olla. Yksi tavallisimpia parisuhdeväkivaltaan liittyviä perhedynaamisen viitekehyksen sisällä liikkuvia käsityksiä on ainakin osan vastuusta säilyttäminen väkivallan uhrille. Mikäli uhria itseään pidetään vastuullisena väkivaltatilanteen synnystä, hänen on todennäköisesti vaikea nähdä olevan pelon, kauhun tai hämmennyksen vallassa. Jos hänen nähdään itsensä ”aiheuttaneen” väkivallan tieteen tahtoon ”provosoinnillaan” tms., on näin aiheutettu väkivalta lisäksi mitä suurimmassa määrin ennakoitavissa, eikä näin ollen täytä yllätyksellisyyden ja vaarallisuuden kriteerijä – varsinkaan, jos tilanne on toistunut jo aiemmin.

Väkivalta läheissuhteessa saattaa myös tehdä vaikeasti ymmärrettäväksi väkivaltaan liittyvän pelon. Parisuhteeseen ja perheeseen liitettyyn kulttuuriseen ideaaliin ei kuulu pelko toisia perheenjäseniä kohtaan. Väkivaltaisen henkilön pelkääminen ja suhteeseen jääminen voivat myös lähtökohtaisesti vaikuttaa toisilleen vastakkaisilta asioilta, erityisesti mikäli väkivaltaan liittyvää jatkuvaa pelkäämistä ja fyysiseen väkivaltaan usein liittyvää psyykkistä väkivaltaa ei tunnisteta.

Väkivaltaisia miehiä ja väkivaltaa kokeneita naisia haastateltaessa on todettu, että juuri väkivaltaa kokeneen naisen (jatkuva) pelko on leimallista parisuhdeväkivallalle. Naisten kohdalla pelko ei liity ainoastaan mahdolliseen väkivaltaan tai sen uhkaan, vaan siitä kehittyy psyykkinen tila. Pelko voi olla niin voimakas, että nainen esimerkiksi hakeutuu turvakotiin ilman, että akuuttia väki-

³⁸ Olen edellä luvun II jaksossa 2.3 käsitellyt syitä, joiden johdosta pakeneminen ei useinkaan ole mahdollista.

valtaa olisi esiintynyt. Pelko ei siis esimerkiksi poistu silloin, kun väkivaltainen tilanne päättyy.³⁹

Väkivaltaisille miehille väkivallan aiheuttama pelko on tutkimusten mukaan usein ylivoimainen käsittää ja he saattavat jopa epäillä kumppanin pelon tunteen aitoutta.⁴⁰ He eivät usein myöskään tunnista (pelkoa aiheuttavaksi) väkivalaksi muunlaista käyttäytymistä kuin henkilöön kohdistuvaa suoranaista fyysistä väkivaltaa. Esimerkiksi esineiden rikkomista, lyömistä seinään tai muuta fyysistä henkilöön kohdistuvaa väkivaltaa usein ennakoivaa käyttäytymistä he eivät välttämättä tunnista pelkoa aiheuttavaksi.⁴¹

2.3.2 Parisuhdeväkivalta ja normatiivinen elementti

Sen arvioimisessa, voisiko vastaajan tekoa pitää hätävarjelun liioitteluna, on subjektiivisen arvioinnin lisäksi mukana myös normatiivinen elementti. Hätävarjelun liioittelua koskevan säännöksen perusteluissa todetaan:

Kaikilta vaaditaan määrättyä kykyä itsehillintään. Pelkästään se, että tekijän on vaikea hillitä itseään ja tekemisiään, ei oikeuta vastuuvapauteen. Sosiaalisesti hyväksyttäviä ja lainkohdassa tarkoitettulla tavalla ymmärrettäviä ovat ensi sijassa sellaiset motiivintivaikkeudet, jotka syntyvät defensiivisten tunteiden ja reaktioiden voimasta. Liioiteltu voimankäyttö, jonka taustalla ovat valloilleen päässeet aggressiiviset tuntemukset – viha, kostonhalu, raivo – eivät tee tekoa anteeksiannettavaksi. Tämänkaltaisten motiivintivaikkeuksien osalta yhteiskunta itse asiassa vaatii muunlaista suhtautumista.⁴²

Parisuhdeväkivallan kannalta perusteluissa lausuttu on mielenkiintoista, sillä parisuhdeväkivallan aiheuttamien subjektiivisten tunteiden arvioinnissa tulevat jo edellä viitatuilla tavalla esille käsitykset parisuhdeväkivallan luonteesta. Jotta (parisuhde)väkivallan uhrin käyttäytyminen voitaisiin arvioida hätävarjelun liioitteluna anteeksiannettavaksi, sen mahdolliseksi motiiviksi tulisi siis voida nähdä (myös) väkivallan uhrina olemisen aiheuttama ahdistus: vammautumisen tai hengenmenetyksen pelko, kauhu tilanteesta, josta on vaikea paeta ja johon apua ei tunnu olevan saatavissa, hämmennys tilanteesta, jossa väkivallan tekijä on läheinen ihminen ja jonka vakavuudesta on vaikea saada ihmiset vakuuttuneiksi.

Mikäli motiivia lähdetään konstruimaan toisenlaisesta viitekehyksestä käsin, oletetuiksi motiiveiksi voivat nousta toisenlaiset tekijät. Tällöin motiiveiksi

³⁹ Sveins 2000 s. 55.

⁴⁰ Nyqvist 2001 s. 116 ja s. 149.

⁴¹ Mts. 151. Haastatellut miehet saattoivat itse pitää tällaista käyttäytymistä päinvastoin väkivallan hallintana.

⁴² HE 44/2002 vp s. 118.

on helppo nähdä esitöissäänkin hätävarjelun liioittelun taustalla olevien motiivien vastakohtina pidetyt ja sellaisiksi nimetyt, aggressiiviset ja moraalisesti hylättävät motiivit: viha, kostonhalu ja raivo.⁴³

Motiivin merkitys lisäksi korostuu aina, kun on kyse henkirikoksesta – oli sillä sitten juridista asiaan vaikuttavaa merkitystä tai ei. Kuten Lappi-Seppälä on todennut: ”Ei ole toisin sanoen erikseen tarpeen kysyä myymälävarkaan motiivia, koska oletusarvoina, jotka eivät vaikuta teon arvosteluun, ovat jännityksen hankkiminen elämään tai taloudelliset motiivit. Sen sijaan vaimonsa surmaamiseen – ja ylipäänsä henkirikoksiin syyllistyneiden motiiveista kaivataan tietoa, koska ihmisen surmaaminen jokseenkin kaikissa oloissa poikkeaa odotetusta ja totutusta käyttäytymisestä ja vaatii selityksen.”⁴⁴

Jonkka on todennut, että todistusharkinnan kannalta on ongelmallista, että premissit eli motivaatiotausta joudutaan rakentamaan joistakin henkilön käyttäytymisestä tiedossa olevista tosiseikoista sekä todetuista tai oletetuista luonteenominaisuuksista sen mukaisesti, miten ihmisten motivaatiotaustan yleensä uskotaan syntyvän. Premissit päätellään normaalin todistusharkinnan tapaan todisteiden, kokemussääntöjen ja aputosiseikkojen avulla. Motivaatiotaustan kompleksisuuden vuoksi selitysmalli voi olla vain vahvasti yleistykseen perustuva hypoteesi, ”luonnollisin selitys”.⁴⁵ Kaikkien motivaatiotausta ei synny samalla tavoin, eivätkä kaikki ihmiset reagoi samalla tavalla. Edelleen Jonkka on todennut, että tietyt tosiseikat muodostavat motivaatiotaustan *vasta sitten*, kun on ensin tehty oletus motiivista.⁴⁶

Näen motiivijattelussa parisuhdeväkivallan osalta tiettyjä riskejä. Kun se perustuu vahvaan yleistykseen siitä, kuinka ihminen tiettyssä tilanteessa reagoi, on mahdollista, että perhedynaamisen diskurssin mukaiset käsitykset parisuh-

⁴³ Aiempaa parisuhdeväkivaltaa motiivina on arvioitu mm. seuraavasti: ”Joskus uhrin surmaaminen on ollut surmaajalle äärimmäinen keino vapautua uhrin häneen kohdistamasta pitkäaikaisesta ja jatkuvasta väkivallasta ja sen uhasta. Yksinkertaisesti voidaan todeta, että ’mitta oli tullut täyteen’ seurauksin, että hän tulevia kärsimyksiään ennalta estääkseen tappoi kiusaajansa.” Hurttu 2002 s. 61. Väkivallan uhrin toiminta kuvataan instrumentaaliseksi ja offensiiviseksi toiminnaksi.

⁴⁴ Siitä, että tekijän motiivit ylipäänsä vaikuttavat teon moitearvosteluun, vallitsee yleinen, perusteluja kaipaamaton yksimielisyys, ”universal agreement”. Lappi-Seppälä 1987 s. 392. Ks. myös mts. 388, av. 182. Lappi-Seppälä pohtii myös mustasukkaisuuden luonnetta motiivina. Hän tulee ajatuksia herättävällä tavalla siihen lopputulokseen, että ”vaikka pitäisimme mustasukkaisuutta hylättävänä luonteenpiirteenä, ei siitä ole yleisesti raskauttavaksi motiiviksi. Mustasukkaisuusrikoksiin liittyy sitä paitsi usein lainnoudattamiskykyä heikentäviä piirteitä. Moitearvostelun kannalta olennaista ei niinkään ole motiivien eettinen arvo, vaan motivointivaikeudet ja lainnoudattamiskyky”. Mts. 399–400. Teon motiivin merkityksestä rangaistuksen mittaamisessa ks. myös HE 44/2002 vp s. 180–181 ja 188.

⁴⁵ Jonkka 1993 s. 46–49.

⁴⁶ Motiiveista koventamis- tai lieventämisperusteina ks. Lappi-Seppälä 2004 s. 440 ja 1987 s. 391 ss, ja erityisen kriittisesti Nuotio 2003 s. 261. Nuotio toteaa, että ”vain erityisin lisäehdoin olisi syytä avata kysymys tekijän motiivien vaikutuksesta rangaistusta koskevaan ratkaisuun”. Ks. myös HE 44/2002 vp s. 180–181 ja 188.

deväkivallan luonteesta päätyvät osaksi motiivin konstruoimista. Tällöin tiedossa oleva tosiseikka on naiseen kohdistunut väkivalta. Naisen syyllistyttyä itse väkivaltaan sen perusteella voidaan tehdä oletus vastaajan kohdistuneesta väkivallasta hänen motiivinaan. Oletus toimii naisen esittämän hätävarjeluväitteen ”vastanäyttönä”.⁴⁷

Parisuhdeväkivaltaan liittyy myös piirteitä, jotka voivat olla ongelmallisia hätävarjelun liioittelun yhteydessä silloin, kun hätävarjelussa väitetysti toimijan subjektiivisia tuntemuksia arvioidaan taustana ajatus ”tavallisen” ihmisen ”tavallisesta” tavasta tehdä ja toimia. Esimerkiksi väkivallan toistuvuus – parisuhdeväkivallan yksi olennainen piirre – voi nähdäkseni toimia jopa vastakkaisena elementtinä hätävarjelun liioittelun kriteereille, jos kriteereinä pidetään juuri tilanteen yllätyksellisyyden ja (siten) vaarallisuuden aiheuttamaa pelkoa, kauhua ja hämmennystä.

Karkeasti yleistäen tällainen terminologia vie ajatukset kahteen ”tyyppi-tapaukseen”: yllätyksellinen hyökkäys aiheuttaa kohteessaan pelkoa, kauhua ja hämmennystä, kun taas jatkuva väkivalta aiheuttaa kohteessaan vihaa, kostonhalua ja raivoa. Ensin mainitussa tilanteessa hätävarjelun rajat ylittävän toimivan henkilön toiminta on ymmärrettävää ja siten sosiaalisesti hyväksyttyä, viimeksi mainitussa ei. Jotta tuomioistuimet voisivat irtautua tämänkaltaisesta kenties tiedostamattomasta stereotypisoinnista ja voisivat arvioida myös parisuhdeväkivallan uhriksi joutuneen vastaajan motiivia, tulisi heillä olla riittävästi tietoa sekä parisuhdeväkivallan luonteesta yleensä että kunkin vastaajan tilanteesta sekä tekohetkellä että pidemmällä aikavälillä.

On myös otettava huomioon, että jako ”defensiivisiin” ja ”aggressiivisiin” motiivointeihin on voimakkaasti yksinkertaistava. Sekä väkivallan tekijän että väkivallan uhrin on varmasti vaikea eritellä kyseisessä tilanteessa kokemiaan tunteita jälkeenpäin. Muille arviointi on vielä vaikeampaa. Toisaalta henkilö voi kokea useita tunteita samanaikaisesti ja ne voivat olla jopa toisilleen vastakkaisia ilman, että ne sulkevat pois toisiaan. Aggressiivistenkaan tunteiden läsnäolo ei poista oikeutta hätävarjeluun, jos hätävarjelun kriteerit muuten täyttyvät.⁴⁸ Väkivallan uhriksi joutuminen aiheuttaa joka tapauksessa negatiivisia tunteita tekijää kohtaan, eikä niiden olemassaolo kerro teon olosuhteista ja/tai väitetysti oikeudetonta hyökkäystä vastaan puolustautuneen henkilön mahdollisesta oikeuttamis- tai anteeksiantoperusteesta.

Kun puhutaan sosiaalisesti hyväksyttävästä motivaatiosta, puhutaan sosiaalisesti arvostuksenvaraisista seikoista. Silloin voidaan puhua seikoista, jotka pe-

⁴⁷ Ratkaisussa RHO 1991/1102 vastaajana ollut nainen tuomittiin miehensä taposta. Vastaajan motiivia arvioitiin todeten, että puolisoiden ”avioliitto on ilmeisesti ollut ajoittain riitainen”. Todistelun mukaan nainen oli joskus joutunut poistumaan kotoaan ja että hänellä oli ollut joskus silmän ympärillä mustelma. Hovioikeus totesi, ettei ”riitaisuuksien ole näytetty olleen sillä tavoin poikkeuksellisen suuria, että niitä voidaan pitää riittävänä syynä toisen surmaamiseen”.

⁴⁸ Puolustustarkoituksesta ks. lähemmin luvun III jaksot 1.3.7 ja 1.3.8.

rustuvat kulttuuriin käsityksiin parisuhdeväkivallasta ja siitä, millainen käyttäytyminen on ymmärrettävää ja anteeksiannettavaa siihen liittyvissä tilanteissa Sukupuolittuneiden kulttuuristen käsitysten näkyväksi tekeminen onkin tärkeää myös tältä kannalta. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteita voidaan nimittäin tarkastella myös siltä kannalta, missä määrin ne heijastavat sukupuolitunutta maailmankuvaa.

Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteet ovat lähellä moraalin ja etiikan perusteita. Tietyt moraalin ja etiikan alueet liitetään tyypillisemmin miehiin ja tietyt moraalin ja etiikan alueet tyypillisemmin naisiin. Miehistä/miestapaista on sopimukseen perustuva vastavuoroisuus ja sääntöjen mukainen käyttäytyminen, naisellista puolestaan vapaaehtoisuus, lahjoittaminen, vastuu ja huolehtiminen toisista ihmisistä, rakkaus. Miehiseen käyttäytymiseen liittyvä etiikka on luonteeltaan universaalista, yhteiskunnallista ja sääntöihin perustuvaa. Säännöt ovat samat kaikille ja sopimuksia on (aina) noudatettava. Naiselliseen käyttäytymiseen liittyvä etiikka on puolestaan luonteeltaan enemmän singulaarista, kunkin yksilön omaan etiikkaan – ”omatuntoon” – ja tunteisiin perustuvaa sekä toisaalta kontekstuaalista.⁴⁹

Voidaan sanoa, että länsimainen rikosoikeus perustuu pitkälti ensiksi mainittuun, maskuliiniseen, kantilaiseen ajatteluun. Kantin maksiimi siitä, että ihmisen tulisi toimia siten, että hänen käyttäytymisensä voitaisiin muodostaa yleiseksi säännöksi, on osa universaalista sääntöetiikkaa. Tällöin käyttäytymistä ohjaa voimakkaasti järki, toiminnan rationaalinen päämäärä.⁵⁰

Järki ja rationaalisuus liitetään yleisesti miehiseen/miestapaiseen käyttäytymiseen, naiselliseen taas tunne ja emotionaalisuus.⁵¹ Oikeuttamisperusteissa on kyse käyttäytymisestä, joka on rationaalista ja järkevää. Kuka tahansa järkevä henkilö toimisi niin, kenen tahansa järkevän henkilön jopa tulisi toimia niin. Oikeuttamisperuste on siis universaali, yleinen, se ei riipu henkilön henkilökohtaisista ominaisuuksista. Anteeksiantoperuste taas on yksilöllinen ja perustuu siihen, että vaikka emme pidäkään henkilön käyttäytymistä järkevänä ja jopa paheksomme sitä, voimme ymmärtää sitä siinä määrin, että pidämme sitä (ainakin osittain) anteeksiannettavana. Anteeksiannettavuus pohjautuu siihen, että henkilön *tunnetila* tuossa tilanteessa on johtanut tietynlaisiin toimiin ja tämän tunnetilan vuoksi hänen toimensa ovat ymmärrettäviä. Mitkä tahansa tunteet eivät toki tähän tehtävään käy; viha, raivo tai kostonhalu ei voi olla teon anteeksiannettavuuden peruste. Anteeksiannettavuuden luovia tunnetiloja

⁴⁹ Tällainen jako on tietenkin äärimmäisen yksinkertaistava kuten kaikki yritykset ottaa haltuun sukupuoleen liitettäviä kulttuurisia määreitä kootusti. Jaottelu perustuu Carol Gilliganin tunnetuihin tutkimuksiin, joiden perusteella hän teki jaon kahdenlaiseen etiikkaan, joita hän piti sosiaalisesti sukupuolille tyypillisinä: ”ethics of justice” ja ”ethics of care”. Ks. Gilligan 1982. Palaan ”miestapaisuuteen” ja ”naistapaisuuteen” luvun V jaksossa 1.

⁵⁰ Kantin moraalifilosofiasta ks. esim. Airaksinen 1987 tai kattavammin Sullivan 1989.

⁵¹ Lacey 1998 s. 204.

ovat pelko, kauhu ja hämmennys (paniikki) tai toisaalta sääli ja myötätunto.⁵²

Edellä lausutun perusteella voitaisiin helposti tulla siihen johtopäätökseen, että hätävarjelun liioittelu olisi anteeksiantoperusteena ”naistapainen”. Voisi olla lähtökohtaisesti ymmärrettävämpää, että fyysisiltä voimiltaan heikko henkilö, joka ei ole harjaantunut itsensä fyysiseen puolustamiseen, on väkivallan tai sen uhan edessä peloissaan, kauhuissaan ja hämmennyksissään, ehkä jopa epärationaalisesti. Tunnetila on yksilötasolla ymmärrettävä, mutta ei yleistettävä ja universaalinen toimintaohje. Hätävarjelun liioittelu on oikeudellinen instrumentti, joka ei kuitenkaan lopulta ole olemukseltaan tällä tavoin subjektiivinen. Se on anteeksiantoperusteena loppujen lopuksi epäitsenäinen siinä mielessä, että siihen voidaan päätyä vain oikeuttamisperusteen kautta.

Hätävarjelun liioittelu voi tulla kyseeseen vain, jos hätävarjelutilanne, aloitettu tai välittömästi uhkaava oikeudeton hyökkäys, on ensin todettu. Anteeksiannettavuus ei liity tekijän tunnetilaan niin kiinteästi, kun arvioitavana on ensin se, oliko kyseessä lainkaan hätävarjelutilanne ja oikeutetun ja siten rationaalisiksi määritellyn teon puolustettavuus. Tilanne täytyy ensin arvioida rationaalisin perustein sellaiseksi, että siihen nähden ylimitoitettu / liian aikaisin / liian myöhään tehty hätävarjelutoimi käy ymmärrettäväksi.

Tarkastelen seuraavassa, millaisissa tilanteissa suomalaisessa oikeuskäytännössä on päädytty pitämään vastaajan toimintaa hätävarjelun liioitteluna. Tarkastelen erityisesti sitä, missä määrin vastaajan toimintaa on arvioitu objektiivisin ja missä määrin subjektiivisin kriteerein.

⁵² Osittaisesta anteeksiantoperusteesta on tavallaan kyse myös lievimmän henkirikoksen, surman, määreissä. Ks. HE 94/1993 s. 90–91 ja 94.

3 Oikeuskäytännön tarkastelua

3.1 HÄTÄVARJELUN LIIOITTELU KORKEIMMAN OIKEUDEN RATKAISUISSA

Hätävarjelun liioittelua koskeva säännös on siis muuttunut vuoden 2004 alusta lukien siten, että nyt myös hätävarjelun aikarajat ylittävä käyttäytyminen voidaan katsoa anteeksiantoperusteeksi. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan ennen uusien säännösten voimaantuloa annettuja ratkaisuja ja arvioidaan niitä osin myös uusien säännösten valossa. Tämä on perusteltua myös siksi, että ne hätävarjelun liioittelun arvioinnin perusteet, joita viimeaikaisessa oikeuskirjallisuudessa on esitetty, vastaavat uudistuksen myötä vahvistettuja perusteita. Tarkastelen niitä ratkaisuja, joissa anteeksiantoperusteen on kokonaan tai osittain katsottu soveltuvan vastaajan käyttäytymiseen. Käyn läpi niitä korkeimman oikeuden ratkaisuja, joissa on arvioitu hätävarjelun liioittelun soveltuvuutta anteeksiantoperusteena vastaajan toimintaan. Keskityn erityisesti siihen, miten oikeudetonta hyökkäystä ja vastaajan subjektiivisia tuntemuksia suhteessa hyökkäykseen on arvioitu. Käyn läpi ratkaisuja uusimmasta vanhimpaan siten, että katetuksi tulevat ratkaisut 1980-luvulta saakka.

Ratkaisu KKO 2004:75

Ratkaisussa KKO 2004:75 vastaajina oli kaksi poliisimiestä, joiden menettely kiinniottotilanteessa johti kiinni otettavan henkilön kuolemaan. Henkilöä oltiin toimittamassa mielenterveydellisistä syistä hoitoon hänen tahtonsa vastaisesti. Toinen poliisimiehistä tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä pahoinpitelystä RL 21:5:n ja 3:9,1:n (621/1967) nojalla. Hänet jätettiin rangaistukseen tuomitsematta. Toinen tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdyistä pahoinpitelystä ja kuolemantuottamuksesta RL 21:5:n ja 8:n ja 3:9,1:n (621/1967) nojalla. Hänet tuomittiin sakkorangaistukseen.⁵³

Oikeudeton hyökkäys

Poliisimiehet A, B ja C olivat poliisikoiran kanssa ajaneet takaa miestä, joka oli määrää toimittaa psykiatriseen hoitoon. Poliisimiesten tavoitettua miehen tämä oli kääntynyt ja tullut vesuri lyöntiasentoon kohotettuna kohti poliisikoiraa ja A:ta. B oli ampunut miestä kahdesti jalkaan. Koiran kaadettua miehen tämä oli koiran tainnutettuaan ollut kohottautumassa vesurin kanssa, jolloin A oli ampunut häntä kerran. Mies oli myöhemmin kuollut A:n ampumasta luodista saamiinsa vammoihin.

⁵³ Kummankin vastaajan osalta syyte virkavelvollisuuden rikkomisesta tai virkavelvollisuuden tuottamuksellisesta rikkomisesta hylättiin.

Perusteluissa todetaan ensinnäkin selkeästi, että arvioitaessa vastahyökkäykseen käytettyjen voimakeinojen välttämättömyyttä ja puolustettavuutta voidaan poliisimiehelle perustellusti asettaa korkeammat vaatimukset kuin tavalliselle kansalaiselle. Lisäksi hyökkääjän ollessa psyykkisesti sairas voidaan poliisimieheltä edellyttää myös tavallista enemmän joustavuutta, mihin voi tarvittaessa sisältyä perääntyminen ja hyökkäyksen väistäminen.

Ensimmäisessä ampumistilanteessa kiinniotettava M oli suunnannut hyökkäyksensä poliisimies A:ta kohden, jolloin B oli A:ta suojellakseen ampunut M:ää kahdesti jalkoihin. Korkein oikeus katsoi, että A:lla oli ollut käytössään toimintakuntoinen poliisikoiraa, joten B:n voimankäyttökeino ei ollut ollut välttämätön M:n hyökkäyksen torjumiseksi eikä ko. olosuhteissa puolustettava. B oli syylistynyt hätävarjelun liioitteluna tehtyyn pahoinpitelyyn. Ennen laukauksia A ei ollut käskenyt koiraa hyökkäämään.

Saatuana kaksi osumaa jalkaansa M oli joutunut koiran hyökkäyksen kohteeksi, tainnuttanut koiran, kaatunut ja ryhtynyt vesurinsa kanssa kohottautumaan. A oli tuolloin ampunut laukauksen, jonka seurauksena M myöhemmin menehtyi. M oli poliisimiesten arvion mukaan noin kolmen metrin päässä A:sta. Korkein oikeus toteaa, että A oli ampunut, kun M oli vasta punnertamassa ylöspäin. Hän olisi voinut perääntyä tai siirtyä sivulle. Näin ollen ampumaseen käytön ei voida katsoa olleen näissä olosuhteissa välttämätöntä eikä hyökkääjän henkilö huomioon ottaen puolustettavaa.

Vastaajien subjektiiviset tuntemukset

Vastaajien subjektiivisia tuntemuksia ei ratkaisussa käsitellä.

Ratkaisu KKO 1997:182

Ratkaisussa KKO 1997:182 korkein oikeus totesi vastaajan toimineen hätävarjelussa.⁵⁴ Ratkaisu on esimerkki myös hätävarjelun ja hätävarjelun liioittelun välisestä rajanvedosta, sillä tapauksessa alemmat oikeusasteet olivat tuominneet hätävarjelun liioitteluna tehdystä teosta. Ratkaisussa oli kyse miesten välisestä väkivallasta.

Oikeudeton hyökkäys

Ratkaisu koskee tapausta, jossa A oli alkanut käyttäytyä M:n asunnolla aggressiivisesti. Hän oli ottanut asekaapista haulikon ja ampunut sillä asunnossa useita laukauksia. Yksi laukauksista osui tuoliin, jossa T istui. Laukausten välillä A osoitteli myös toisia asunnossa olleita henkilöitä haulikolla ja uhkaili heitä: ”nyt lähtee kaikki!” M oli yrittänyt suullisesti rauhoitella A:ta siinä onnistumatta. M haki toisesta huoneesta pienoiskiväärin ja latasi sen. M ampui A:ta noin metrin päästä vasemmalle rintakehään, jolloin A sai välittömästi surmansa.

⁵⁴ Olen käsitellyt ratkaisua aiemmin luvun III jaksoissa 1.1.2 ja 1.1.4.

Korkein oikeus päätyi ratkaisuunsa seuraavilla perusteilla: ”M:n ja A:n välimatka on ollut sellainen, että A olisi halutessaan varmasti osunut haulikollaan M:ään. A:n mielentilan ja edellä kuvattujen olosuhteiden perusteella M:llä ei ole A:n laukauksen estämiseksi ollut muuta vaihtoehtoa kuin ampua A:ta. Tilanne on kehittynyt niin nopeasti, ettei M:llä ole ollut aikaa tähdätä laukaustaan. M:n teko on siten ollut rikoslain 3 luvun 6 §:ssä tarkoitetulla tavalla hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön.” Ratkaisua tukivat kahden todistajan korkeimmassa oikeudessa antamat kertomukset siitä, että A oli ko. tilanteessa ollut nostamassa haulikkoa M:ää kohden ja aseensa piippu osoitti M:n ampuessa lähes tämän ylävartaloa. Korkein oikeus siis katsoi, että M oli ollut todellisessa hengenvaarassa ja että hänellä ei ollut ollut mahdollisuutta toimia toisin. Alemmat oikeusasteet olivat arvioineet toisintoimimismahdollisuutta toisella tavalla.

Hovioikeus ei katsonut M:n toiminnalla olleen oikeuttamisperustetta ja oli tuominnut vastaajan hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.⁵⁵ Se tosin totesi, että A oli muuttunut ennen kuolemaansa äkäiseksi, äkkipikaiseksi ja aggressiiviseksi. Kiistatonta oli, että A:lla oli tilanteessa ollut haulikko kädessään ja että hän oli uhkaillut aseella läsnä olleita henkilöitä. Hän oli myös ampunut ainakin kolme laukausta yhden laukauksen osuessa yhtä henkilöä lähelle. Vastaaja oli tällöin ”estääkseen ampumisen jatkumisen ja peläten uhrin voivan myös toteuttaa uhkauksensa – – suojellakseen B:tä ja T:tä aloitetulta ja mahdollisesti itseään uhkaavalta A:n oikeudettomalta hyökkäykseltä tahallaan surmannut A:n ampumalla häntä välikohtauksen aikana makuuhuoneen kaapista noutamallaan ja panostamallaan pienoiskiväärillä vasempaan rintaan”. Hovioikeus katsoi kuitenkin, että M oli näin menetellessään käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi oli ollut välttämätöntä.

Vastaajan kertomuksen mukaan hän ampui laukauksen summittaisesti noin metrin etäisyydeltä. Tullessaan aseensa kanssa toisesta huoneesta hän oli kehottanut hyökkääjää panemaan aseensa pois. Tämä oli alkanut nostaa haulikkoa vastaajaa kohti, jolloin vastaaja ampui. Edelleen hän kertoi, että hyökkäyksen tekijä oli paikalla olleista henkilöistä voimakkain ja nopein. Hovioikeuden ratkaisuun on ilmeisesti vaikuttanut se, että alioikeudessa todistajana kuultu henkilö oli kertonut, että ennen laukausta vastaaja ei ollut sanonut mitään ts. varoittanut hallussaan olleesta aseesta ja että ampumishetkellä A oli vasta lataamassa haulikkoa. Tällöin hengenvaara ei olisi ollut tuossa tilanteessa välitön. Alioikeus oli todennut pohtiessaan hätävarjelun mahdollisuutta, että vastaaja oli ensinnäkin tottunut aseenkäsittelijä ja että toiseksi laukaus oli ammuttu lähietäisyydeltä.

Vastaaja oli ehtinyt myös tähdätä. Näin ollen hänen piti ymmärtää, että laukauksesta voi seurata kuolema. Vastaaja oli tosin yrittänyt rauhoitella asunonsaan riehunutta hyökkääjää, mutta kukaan kuulluista henkilöistä ei ollut ”ilmoittanut, että A olisi tullut väkisin tai luvatta asuntoon tai että vastaaja olisi

⁵⁵ Vastaaja tuomittiin 3 v 6 kk vankeusrangaistukseen, rangaistus sisälsi 5 muuta rikosta.

kehottanut häntä lähtemään sieltä pois”. Kaikki oikeusasteet siis pitivät A:n hyökkäystä sellaisena henkeen ja terveyteen kohdistuvana oikeudettomana hyökkäyksenä, jota vastaan puolustautuminen on sallittua. Korkein oikeus katsoi, että vastaajan toimet olivat olleet välttämättömiä hyökkäyksen torjumiseksi, alemmat oikeusasteet olivat olleet tulkinnassaan tiukempia.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Koska tapauksessa on selkeästi ollut kyse oikeudettomasta hyökkäyksestä ja siten hätävarjelutilanteesta, arviointi on asettunut akselille hätävarjelu – hätävarjeluun liioittelu. Toisin sanoen on keskitytty arvioimaan puolustustason oikeellisuutta ja puolustettavuutta. Tapahtumien arviointi näyttäytyy siten pääosin objektiivisena vastaajan toimien arvioimisena ilman, että vastaajan henkilökohtaisia ominaisuuksia ja/tai subjektiivisia tuntemuksia olisi ollut tarpeen analysoida tai edes mainita. Tämä koskee erityisesti korkeimman oikeuden ratkaisua, jossa päädyttiin katsomaan vastaajan toimineen hätävarjelussa. Myöskään alemmat oikeusasteet, jotka olivat tuominneet hätävarjeluun liioittelusta, eivät kuitenkaan olleet arvioineet vastaajan subjektiivisia tuntemuksia tai mielentilaa hyökkäystilanteessa.

Subjektiivisten tunteiden arviointi on kohdistunut ainoastaan hyökkääjän mielentilaan, mikä taas on osa hyökkäyksen vaarallisuuden arviointia. Myös korkein oikeus mainitsee hyökkääjän olleen ”raivoissaan” ja muutoin hänen mielentilansa olleen ”sekava” ja sellainen ”ettei asetta voinut koettaa ottaa häneltä”. Lisäksi hyökkääjän kasvojen ”ilmeen” mainitaan olleen sellainen, että ”tämä aikoi käyttää asetta”. Nämä todistajan lausuntoihin ja vastaajan kertomukseen perustuvat maininnat ovat osa hyökkääjän vaarallisuuden objektiivisena näyttäytynyvää arviota. Niiden valossa vastaajan toiminta puolestaan konstruoidaan rationaalisen henkilön rationaaliseksi toiminnaksi. Sellaisena sitä on myös arvioitu ilman, että pelon, kauhun tai hämmennyksen olisi katsottu vaikuttaneen vastaajan toimiin tai niiden juridiseen arviointiin. Vastaajan rationaalisen harkinnan lopputulos on eri oikeusasteiden mielestä ollut joko oikea tai jossain määrin virheellinen.

Ratkaisu KKO 1997:84

Ratkaisussa KKO 1997:84 vastaajan katsottiin syyllistyneen hätävarjeluun liioitteluun. Ratkaisussa oli kyse miesten välisestä väkivallasta.

Oikeudeton hyökkäys

A oli tavannut B:n ravintolassa, jossa he olivat päättäneet lähteä mökille saunomaan. Mökillä A ja B riitautuivat urheilusaavutuksista. B oli ottanut A:ta kurkusta kiinni. A oli ottanut B:tä ranteista kiinni ja kehottanut tätä rauhoittumaan. B oli saanut toisen kätensä irti ja työntänyt peukalonsa A:n silmään. Tämän jälkeen B oli hakenut halon ja uhannut A:ta sanomalla ”nyt lähtee henki”. B oli

lyönyt A:ta halolla oikeaan olkapäähän ja oikeaan kylkeen. A oli tässä vaiheessa paennut läheiseen mökkiin. B:n tultua halko käsissään A:n perässä A oli mökistä löytämällänsä kirveellä lyönyt B:tä kirveen hamarapuolen osuessa B:n päähän. B oli kuollut heti. A:n lyödessä B ei ollut havainnut A:ta eikä lyöntiä. A tuomittiin hätävarjelun liioitteluna erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta.⁵⁶ Hovioikeus oli katsonut vastaajan toimineen hätävarjelussa ja hylännyt syytteen.

Korkein oikeus toteaa perusteluissaan, että paikalla ei ollut A:n ja B:n lisäksi muita henkilöitä, joten ”enemmän selvityksen puuttuessa A:n tekoa on arvioitava pääasiassa hänen oman kertomuksensa perusteella”. Vastaajan kertomusta tapahtumista on siis pidetty loogisena ja uskottavana. Hänen kertomuksensa oli ollut johdonmukainen ja muuttumaton eri oikeusasteissa. Kertomansa mukaan A oli B:n alettua pahoinpidellä häntä paennut mökkiin ja otettuaan eteistilasta löytämänsä kirveen aseekseen odottanut tuvassa B:n saapumista mökkiin. B oli tullut mökkiin kädessään puu, jolla tämä oli aiemmin kahdesti lyönyt A:ta. B:n ollessa eteistilassa tuvan oviaukon kohdalla A oli lyönyt B:tä takaapäin yläviistosta ”kaikin voimin”. A:n mukaan lyönti oli ”tähtämätön huitaisu, jonka tarkoituksena oli pysäyttää B”. A oli kertomansa mukaan tajunnut iskun osuneen B:tä päähän vasta sen jälkeen, kun se oli jo osunut.

Korkein oikeus pohti ratkaisussaan, oliko kysymyksessä ollut ”välttämätön ja oikeutettu hätävarjelutoimi”. Hätävarjelussa tehdyille teolle asetettiin siis paitsi välttämättömyysvaatimus myös vaatimus siitä, että teko on oikeutettu.⁵⁷ Korkein oikeus toteaa A:n kertomuksen osoittavan, että hänen tarkoituksensa oli osua kirveellä B:hen ja teon siten ylittävän tahallisuuskynnyksen. B:n saapuessa mökkiin varustautuneena lyömäaseellaan A:lla oli ollut perusteltu syy pelätä, että B jatkaisi mökin ulkopuolella aloittamaansa hyökkäystä ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa. Hänellä oli ollut oikeus tuoloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi olivat välttämättömiä.

Sellaista vastahyökkäystä, johon A turvautui, on korkeimman oikeuden kannan mukaan puolestaan pidettävä oikeutettuna vain sellaisessa tilanteessa, jossa yllätyksen hyväksi käyttö on ainoa keino hyökkäyksen torjumiseksi. Jos sen sijaan on todennäköistä, että esimerkiksi päänsäudun sijasta vartaloon suunnattu isku tai pelkkä kirveellä uhkaaminen olisi riittänyt pysäyttämään B:n, asiaa on arvosteltava toisin. Korkein oikeus päätyi siihen lopputulokseen, että A oli käyttänyt B:n oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi enemmän väkivaltaa kuin oli ollut tarpeen ja toiminut hätävarjelun liioittelussa.

A:n siis katsottiin käyttäneen liiallisia voimatoimia, mutta syytä siihen on pi-

⁵⁶ Kolme jäsentä tuomitsi A:n kolmeksi ja kaksi jäsentä neljäksi vuodeksi vankeuteen.

⁵⁷ ”Välttämätön ja oikeutettu” hätävarjelutoimen kriteereinä ilmenevät paitsi perusteluista myös ratkaisun otsikosta.

detty osittain anteeksiannettavana. Ratkaisun perusteluissa painottuvat anteeksiannettavuuden objektiiviset elementit, sillä korkein oikeus selostaa ratkaisusaan ainoastaan objektiivisesti uhkaavaa tilannetta ja oikeudetonta hyökkäystä ja kysymys sen torjumiseksi käytetyn keinon tarpeellisuudesta on objektiivista pohdintaa. A:n reaktio näyttäytyy näin selkeästi defensiivisenä. Korkein oikeus toteaa, että A:n olisi tullut toimia toisin, ja mainitsee myös toisin toimimiselle vaihtoehtoja, joita olisivat olleet vartaloon suunnattu isku ja kirveellä uhkaaminen. Sen sijaan se ei käsittele sitä, missä määrin A:n toimintaa motivoi B:n A:han hetkeä aiemmin kohdistama pahoinpitely eikä sitä, millainen reagointi terveyttä ja henkeä uhkaavaan pahoinpitelyyn voisi olla anteeksiannettava. Harkinnan subjektiiviseen elementtiin tosin viitataan perustelujen viimeinen lause, jonka mukaan ”asiaa arvosteltaessa on otettu huomioon se, millaista harkintaa A:lta on kyseisessä tilanteessa kohtuudella voitu edellyttää.”⁵⁸

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

A:n mielentilaa tilanteessa ei tarkemmin pohdita. Ainoa siihen viittaava lausuma edellä mainitun lisäksi on toteamus siitä, että ”A:lla on ollut perustelu syy pelätä, että B jatkaisi mökin ulkopuolella aloittamaansa hyökkäystä ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa”. Lausuma tosin viittaa kielellisesti enemmän vastaajan oikeaan ja rationaaliseen arvioon tilanteen uhkaavuudesta kuin vastaajan peloissaan tai kauhuissaan olevaan mielentilaan.⁵⁹ Se vastaa näkemystä, jonka mukaan vastaajan anteeksiannettavan tunnetilan täytyy olla sosiaalisesti hyväksyttävä, jotta se voidaan ottaa anteeksiantoperusteenä huomioon. Pelkkä pelkotila ei riitä, pelkotilan on oltava *perusteltu*. Tässä tapauksessa vastaajan uskottavana pidetty kertomus tapahtumista ja häneen kohdistuneesta hyökkäyksestä oli sellainen, että hänen pelkotilaansa voitiin pitää sekä uskottavana että perusteltuna.

Ratkaisu KKO 1994:2

Ratkaisussa KKO 1994:2 vastaajan toimintaan ei korkeimman oikeuden näkemyksen mukaan voitu soveltaa anteeksiantoperustetta. Ratkaisu on nähdäkseni esimerkki siitä problematiikasta, joka osittain on johtanut hätävarjelun liioittelun avaamiseen myös hätävarjelun aikarajojen ylittämiseksi.

Oikeudeton hyökkäys

Kyseessä oli miesten välinen väkivalta. Korkeimman oikeuden ratkaisu on otsoikoitu seuraavasti:

⁵⁸ Ratkaisua on kommentoinut myös Matikkala. Matikkala 2000 s. 72–73.

⁵⁹ Hovioikeus oli tapauksessa vapauttanut vastaajan hätävarjelun perusteella. Se ilmaisisikin asian niin, että vastaajalla oli ollut perusteltu syy katsoa olevansa hengenvaarassa, jolloin ”katsoa” viittaa rationaaliseen, analyttiseen arvioon tilanteesta. Alioikeus puolestaan, joka oli tuominnut korkeimman oikeuden tavoin hätävarjelun liioittelusta, oli todennut vastaajan olleen ”säikähtänyt” ja tämän pelänneen.

Lyötyään hätävarjelussa vierastaan kahdesti putkitangolla päähän syytetty oli vielä viisi kertaa lyönyt vierasta tangolla päähän niin, että tämä oli kuollut kallo- ja aivovammoihin. Kun tekoon oli oleellisesti myötävaikuttanut sitä välittömästi edeltänyt vieraan oikeudeton hyökkäys, syytetty tuomittiin erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta. (Ään.)

Tapauksessa vastaaja oli käyttänyt voimatoimia sen jälkeenkin, kun häneen kohdistunut oikeudeton hyökkäys oli jo päättynyt ja hyökkääjä oli jo osittain puolustuskyyvytön. Näihin toimiin korkein oikeus on soveltanut lieventämisperustetta todeten, että ”hänen tekoonsa on kuitenkin oleellisesti myötävaikuttanut tekoa välittömästi edeltänyt, hätävarjeluun oikeuttanut B:n väkivaltainen käyttäytyminen sekä sitä välittömästi seurannut, A:ta lisää suututtanut raastuvanoikeuden päätöksessä mainittu potkiminen ja pullolla lyöminen”.

Mikäli tapausta tarkastellaan lainsäädännön uudistuksen jälkeisestä näkökulmasta, kiinnittyy huomio korkeimman oikeuden arvioon A:n hätävarjeluun aikarajojen ylittäneen toiminnan motiiveista. Voisiko kuvatonlainen toiminta tulla nykyisin arvioiduksi hätävarjeluun liioitteluna? Maininta B:n A:ta lisää suututtaneista toimista viittaa arvioon A:n toiminnan subjektiivisista elementeistä, jolloin anteeksiannettavuuden subjektiiviset perusteet voisivat tulla enemmän pohdinnan alaisiksi. Uusien säännösten perusteluissa todetaan jopa, että *yleinen kielenkäyttö pitää hätävarjeluun liioittelun tyyppiesimerkkinä tilannetta, jossa hyökkäyksen aloittanutta pahoinpidellään akuutin hätävarjelutilanteen jo lakattua ja että tämä heijastaa varsin luonnollista katsantokantaa*.⁶⁰ Tässä valossa tapausta voisi hyvinkin pitää esimerkkinä anteeksiannettavasta hätävarjeluun aikarajojen ylittämisestä.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Ratkaisussa mainitaan, että A oli suuttumuksen tilassa. Suuttumuksen tilaa on pidetty siinä määrin ymmärrettävänä, että sen perusteella on voitu tuomita erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta. Maininta A:n suuttumuksen tilasta ei viittaa hätävarjeluun liioittelun perusteiksi ensisijaisesti katsottaviin defensiivisiin tuntemuksiin, jotka tekevät moitittavan käyttäytymisen anteeksiannettavaksi. Se viittaa päinvastoin sellaisiin aggressiivisiin tuntemuksiin, joita ei yleensä ole pidetty anteeksiantoperusteina tai lieventämisperusteina. Uusien säännösten perusteluissa näitä tunnetiloja kuvaamaan käytetään sanoja ”viha, kostonhalu ja raivo” ja niiden vastapainona anteeksiantoperusteen luovia tunnetiloja kuvaamaan käytetään sanoja ”pelko, kauhu ja hämmennys”. Mikäli vastaavanalaisessa tapauksessa uuden säännöksen voimaantulon jälkeen vastaajan tunnetila konstruointiin vastaavalla tavalla, on kyseenalaista, olisiko kyse kuitenkaan sosiaalisesti hyväksyttävistä motivointivaikeuksista. Ratkaisu

⁶⁰ HE 44/2002 vp s. 118.

on esimerkki siitä, että sillä, kuinka vastaajan tunnetila oikeusjärjestelmässä konstruoidaan, voi olla juridisesti ratkaiseva merkitys.

Ratkaisu KKO 1993:54

Ratkaisussa KKO 1993:54 A oli lyömällä ja potkimalla pahoinpidellyt B:tä, joka oli yrittänyt juosta pakoon siinä kuitenkaan onnistumatta. Kun pahoinpitely edelleen jatkui, B oli taskustaan ottamallaan puukolla lyönyt A:ta rintaan. Puukon terä oli tunkeutunut sydänpussin läpi sydämeen aiheuttaen A:n kuoleman. B tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta. Korkein oikeus hyväksyi hovioikeuden perustelut.

Oikeudeton hyökkäys

A oli ensin kadulla pahoinpidellyt B:tä lyömällä ja potkimalla, jolloin B oli kaatunut maahan. B:n yritettyä paeta juoksemalla karkuun A oli saavuttanut B:n muutaman kymmenen metrin päässä ja jatkanut pahoinpitelemistä. B oli kaatunut maahan. Hän oli noustuaan lyönyt povitaskustaan ottamallaan puukolla keran A:ta rintaan ja aiheuttanut siten A:n kuoleman. B oli näin menetellessään suojellut itseään aloitetulta oikeudettomalta hyökkäykseltä ja toiminut siten hätävarjelutilanteessa. Hovioikeus katsoi, että ”B oli käyttänyt lyödessään A:ta puukolla rintaan enemmän väkivaltaa kuin A:n nyrkillä lyömällä ja potkimalla tapahtuneen hyökkäyksen torjumiseksi oli välttämätöntä. Sen vuoksi B oli tuomittava rikoslain 3 luvun 9 §:n nojalla alennettuun rangaistukseen”. Kysymys oli siis sen näkemyksen mukaan voimankäytöstä, joka oli epäsuhdassa hyökkäyksen voimankäytön kanssa.

Hyökkäyksen vaarallisuutta ei ole perusteluissa eksplisiittisesti arvioitu, mutta sen kuvailu tapahtuneeksi ”nyrkillä lyömällä ja potkimalla” antaa aiheen olettaa, että sitä ei aseettomana hyökkäyksenä pidetty B:n henkeä tai terveyttä vakavasti uhanneena. Näin ollen kuolemaan johtanutta puolustavaa väkivaltaa on ollut vaikea nähdä oikeutettuna. Arvio vastaa yleistä ja vakiintunutta käsitystä hyökkäyksessä käytetyn voiman ja puolustusteon välisestä sallitusta ja puolustettavasta suhteesta. Huomion arvoista on sen sijaan se, että tekoa edeltänyt aseeton pahoinpitely on tehnyt sen jälkeisen liiallisen voimankäytön osittain anteeksiannettavaksi. Tässä suhteessa ratkaisua voi pitää sillä tavoin painottuneena, että arvioinnissa ensisijaisia ovat olleet objektiiviset kriteerit: B:hen kohdistunut oikeudeton hyökkäys ja sen aikaansaama hätävarjelutilanne. Oikeudettoman hyökkäyksen olemassaolo on todettu ja sen jälkeen on pohdittu sitä, ovatko puolustautuva toimet olleet siihen nähden sallitussa suhteessa.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Vastaajan henkilöön liittyneillä subjektiivisilla seikoilla ei ole ollut ratkaisun harkinnassa roolia. B oli tosin ollut teon tehdessään täyttä ymmärrystä vailla, mikä olisi mahdollistanut subjektiivisen elementin pohtimisen myös tältä osin,

mutta tälle seikalle ei ainakaan eksplisiittisesti ole annettu merkitystä ylempien oikeusasteiden ratkaisuiissa.

Alioikeus oli vapauttanut vastaajan silloin voimassa olleen RL 3:6:n perusteella katsoen tämän toimineen hätävarjelussa. Se oli painottanut ratkaisussaan vastaajan henkilöön liittyneitä subjektiivisia perusteita. Se totesi, että B oli kokenut ”suurta turvattomuutta” ja että ”hänen itsetuntonsa oli heikko”. Lisäksi B:tä kuvailtiin sanoilla ”epävarma, ahdistunut ja avuton”. Edelleen alioikeus korosti, että B:tä pahoinpidellyt A oli ollut ruumiinrakenteeltaan roteva ja B puolestaan hentorakenteinen. Tältä osin lienee viitattu myös A:n ja B:n väliseen epäsuhtaan fyysisissä voimissa.

Ratkaisun lopputuloksesta huolimatta tämänkaltaiset perustelut viittaavat enemmän anteeksiantoperusteeseen kuin oikeuttamisperusteeseen, erityisesti kun on kyse vanhoista hätävarjelusäännöksistä. Nykytulkinta, jossa hätävarjelu oikeuttamisperusteena ainakin esitöiden valossa edellyttää puolustautujan henkilön huomioon ottamista, tuokin tältä osin oikeuttamisperusteen lähemmäksi anteeksiantoperustetta.

Ratkaisu KKO 1990:136

Ratkaisussa KKO 1990:136 arvioitavaksi tuli poliisimiehen toiminta.

Oikeudeton hyökkäys

Korkeimman oikeuden otsikko kuuluu seuraavasti:

A oli luvattomasti käyttöönsä ottamallaan moottoripyörällä ajaen paennut poliisia ja poliisimiehen antamasta pysäytymismerkistä ja ampumasta varoitustlaukauksesta huolimatta jatkanut pakoaan. Tässä tilanteessa poliisimies oli, pysäyttääkseen ja ottaakseen kiinni A:n tämän tekemien rikosten ja liikenneturvallisuudelle aiheuttaman välittömän vaaran vuoksi, ampunut revolverilla kolme laukausta tähtäämällä liikkuvan moottoripyörän takapyörään. Tällöin yksi luoti oli osunut A:n selkärankaan aiheuttaen muun muassa alaraajojen pysyvän halvaantumisen. Poliisimiehen olisi ampuessaan tullut mieltää, että luoti saattoi osua moottoripyörän asemesta A:han niin, että tämä voi saada surmansa tai vaikean ruumiinvamman. Poliisimiehen katsottiin käyttäneen ankarampaa voimakeinoa kuin mitä tilanteessa voitiin pitää puolustettavana.

Korkeimman oikeuden ratkaisun perustelut olivat sangen suppeat. Se totesi, että

B:n olisi ampuessaan tullut mieltää, että luoti voi osua moottoripyörän asemesta A:han niin, että tämä voi saada surmansa tai vaikean ruumiinvamman. A:n tekemien rikosten ja hänen aiheuttamansa vaaran laatu huomioon ottaen tällaista seuraamusta ei voida pitää hyväksyttävänä. B oli siten käyttänyt ankarampaa voimakeinoa kuin mitä tilanteessa voidaan pitää puolustettavana ja näin varomattomuudellaan aiheuttanut A:n vammautumisen”. Se katsoi, että

B oli syyllistynyt hätävarjelun liioitteluna tehtyyn ruumiinvamman tuottamukseen, mutta jätti B:n rangaistukseen tuomitsematta rikoslain 3 luvun 9 §:n 2 momentin nojalla.

Lahti on todennut pitävänsä korkeimman oikeuden sanavalintaa outona. ”Seuraamus” viittaa kielellisesti A:lle ampumisesta aiheutuneeseen vaikeaan vammautumiseen. Olennaisempi on se perusteluihin kirjattu seikka, että B:n laukaukset olivat hänelle miellellävissä olleella tavalla aiheuttaneet A:n vaikean vammautumisen ja jopa hengenmenetyksen *vaaran* (kurs. RL).⁶¹ Hovioikeuden ratkaisussa asia ilmaistiin luettelemalla seikkoja, joiden takia osumavaara oli suuri: tilanne oli äkillinen, liikkuvaan takapyörään osuminen oli hankalaa, B ampui 3–10 metrin etäisyydeltä takaviistosta ja B:llä oli vähäinen kokemus ampuma-aseen käytöstä. Hovioikeudessa B jätettiin hänen syykseen luetusta hätävarjelun liioitteluna tehdystä ruumiinvamman tuottamuksesta rikoslain 3 luvun 9 §:n 2 momentin nojalla rangaistukseen tuomitsematta. Alioikeus oli tapauksessa hylännyt B:hen kohdistetut rangaistus- ja vahingonkorvausvaatimukset.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Korkeimman oikeuden ratkaisun perusteluihin ei sisälly elementtejä, joiden voisi tulkita viittaavan vastaajan subjektiivisten tuntemusten arvioimiseen. Hovioikeuden ratkaisussa mainitaan vastaajan henkilöön liittyvänä seikkana ainoastaan se, että hänellä oli ollut vähäinen kokemus aseiden käytöstä. Tämä seikka on osaltaan merkinnyt sitä, että hänen olisi tullut kyetä mieltämään osuma-vaaran olevan suuri. Vastaajan subjektiivisia tuntemuksia ei käsitellä. Tämän voi tulkita johtuvan kahdesta asiasta. Yhtäältä hätävarjelun liioittelua anteeksi-antoperusteena ei ole meillä juurikaan arvioitu subjektiivisesta kontekstista käsin. Toisaalta tapauksessa oli vastaajana poliisimies ja arvioitavana olevat toimet liittyivät hänen virkatehtäviinsä. Poliisimieheltä voidaan hänen koulutuksensa ja kokemuksensa perusteella vaatia suurempaa mielenmalttia ja harkintaa voimakeinojen käyttämisen suhteen kuin henkilöltä, jolla ei ole sellaista koulutusta ja kokemusta. Tällöin ei ole tarpeen käsitellä hänen mahdollisia tuntemuksiaan edes tilanteessa, jossa hänen terveytensä ja henkensä ovat vaarassa.⁶²

Tässä suhteessa ratkaisu tosin antaa pohtimisen aihetta, sillä korkein oikeus katsoi, että poliisimies oli toiminut tilanteessa, jossa hänet voitiin jättää rangaistukseen tuomitsematta silloisen rikoslain 3 luvun 9 §:n 2 momentin nojalla.⁶³ Vastaajan toimintaan katsottiin siis olleen erityisen painavia syitä. Hovi-

⁶¹ Lahti 1992 s. 98.

⁶² Poliisimieheen kohdistettavista vaatimuksesta Heinonen ym. 2002 s. 104 ja Helminen ym. 1999.

⁶³ ”Milloin 8 tai 8a §:ssä taikka poliisilain 27 §:ssä tarkoitetuissa tapauksissa on käytetty ankarampia voimakeinoja kuin sanottujen pykälien mukaan voidaan pitää puolustettavina, saadaan rangaistusta teon moitittavuutta vähentävien erityisten syiden perustella alentaa niin kuin

oikeus, jonka päätöksen korkein oikeus pysytti, oli todennut, että A:n aiheuttama vaara toisen hengelle ja terveydelle ei olosuhteet huomioon ottaen ollut ollut sellainen, että A:n välitön pysäyttäminen metsäpolulla oli ollut ehdottoman välttämätöntä ja että A:n pysäyttäminen joka tapauksessa olisi ollut mahdollista muutenkin kuin ampumalla, kun A:ta etsimässä ja kiinni ottamassa oli ollut useita poliisipartioita. Perustelut siis viittaavat siihen, että rationaalisia syitä ei ollut olemassa sille, että ampuminen olisi ollut tilanteessa välttämätöntä. Perusteluista käykin mielestäni ilmi ajatus siitä, että vastaajan varomattomana pidettyä toimintaa on pidetty *ymmärrettävänä*. Tähän nähden pidän puutteena sitä, että anteeksiantoperusteen soveltamisesta ei perustella muutoin kuin ”erityisillä olosuhteilla”.

Ratkaisu KKO 1986 II 79

Ratkaisun KKO 1986 II 79 otsikko kuuluu seuraavasti:

Väkivaltaisuudestaan tunnettu A oli aamuyöllä tullut B:n asuntoon, jossa vahvasti alkoholin vaikutuksen alainen B oli ollut yhdessä kahden vieraansa kanssa. A oli ryhtynyt pahoinpitelemään toista vierasta pakottaen tämän antamaan hänelle rahaa B:n taikka hänen vieraidsensa kykenemättä estämään heitä kaikkia huomattavasti nuorempaa, kookkaampaa ja voimakkaampaa A:ta. B oli pelko- ja kiihtymystilassa, estääkseen pahoinpitelyn jatkumisen ja peläten sen saattavan kohdistua myös häneen itseensä, tahallaan surmannut A:n ampumalla tätä välikohtauksen aikana panostamallaan haulikolla. Kun B oli tehnyt teon suojellakseen vieraanaan ollutta henkilöä ja itseään A:n oikeudettomalta hyökkäykseltä, hänen katsottiin syyllistyneen hätävarjelen liioitteluna tehtyyn tappoon.

Oikeudeton hyökkäys

Tapauksessa A oli ensin tunkeutunut ilman lupaa B:n asuntoon ja ryhtynyt tämän jälkeen pahoinpitelemään B:n vieraana ollutta C:tä ja pakottanut tämän antamaan hänelle 200 markkaa ilman, että B, C tai D olisi pystynyt häntä estämään. Tähän todennäköisesti vaikutti se, että B, C ja D olivat kaikki vahvassa humalatilassa. B tosin oli alioikeuden ratkaisun mukaan ollut verraten hyväkuntoinen muihin asunnossa olleisiin henkilöihin verrattuna.

A:n käyttäytyminen täytti sekä kotirauhan rikkomisen että pahoinpitelyn tai vähintään pahoinpitelyn yrityksen tunnusmerkistön. Tosin esimerkiksi korkein oikeus toteaa, että A oli ”tullut” aamuyöllä B:n asuntoon, mikä ei viittaa siihen, että A olisi vielä tässä vaiheessa syyllistynyt oikeudettomaan hyökkäykseen. Alioikeus tosin oli kuvannut tapahtumia siten, että A oli ”tunkeutunut” sisään ”omavaltaisesti” muiden sitä tahtomatta. Itse C:hen kohdistunutta pahoinpitelyä ei kuvata muutoin kuin toteamalla, että A oli ”ryhtynyt pahoinpitelemään” C:tä.

1 momentissa säädetään taikka, jos siihen on erittäin painavia syitä, tekijä kokonaan vapauttaa rangaistuksesta.” (7.4.1995/496)

C:lle mahdollisesti pahoinpitelystä aiheutuneita seuraamuksia ei kuitenkaan mainita. Alioikeus oli selostanut tapahtumia siten, että A oli ”käynyt C:n kimp-puun ja pahoinpidellyt tätä aika rajusti muun muassa nyrkillä kasvoihin lyömäl-lä”. Pahoinpitely oli siis aseeton.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Korkeimman oikeuden ratkaisussa tulivat edellä selostettuja ratkaisuja sel-keämmin esiin sellaiset subjektiiviset elementit, jotka mahdollistivat teon ar-vioimisen anteeksiannettavuuden kannalta. Ratkaisussa painotetaan vastaajan teon puolustustarkoitusta eli vastaajan defensiivistä motivaatiotilaa: *estääkseen pahoinpitelyn jatkumisen ja puolustaakseen*. Sosiaalisesti hyväksyttyä tunneti-laa korostaa vielä maininta vastaajan tarkoituksesta suojella paitsi itseään myös vieraanaan ollutta henkilöä, johon oli jo kohdistunut väkivaltaa. Eksplisiittises-ti mainitaan vastaajan olleen *A:n menettelyn aiheuttamassa pelko- ja kiihtymys-tilassa*. Hyökkäyksen vaarallisuutta korostetaan ja vastaajan tunnetilaa tehdään ymmärrettäväksi myös mainitsemalla hyökkääjän olleen muita paikalla olleita ”huomattavasti nuorempi, kookkaampi ja voimakkaampi”.

Korkein oikeus mainitsee ratkaisussaan, että A oli ”väkivaltaisuudestaan paikkakunnalla yleisesti tunnettu”. Tulkitsen seikan korostavan oikeudettoman hyökkäyksen vaarallisuutta ja perustelevan osaltaan sitä, miksi vastaaja oli ”pelko- ja kiihtymystilassa”. A ei siis kuitenkaan ollut ollut aiemmin väkivaltai-nen ketään paikalla olleista henkilöistä kohtaan, vaan hänen väkivaltaisuutensa oli vain ollut yleisesti tiedossa.

Ratkaisu KKO 1984 II 127

Ratkaisussa KKO 1984 II 127 oli kysymys poliisin toiminnasta.

Oikeudeton hyökkäys

Korkeimman oikeuden ratkaisun otsikko kuuluu seuraavasti:

Poliisi oli kuljettanut kiinni ottamaansa rikoksista epäiltyä, kiinnioton yh-teydessä uhkaavasti käyttäytynyttä ehdonalaisessa vapaudessa ollutta henki-löä poliisiautoon. Poliisin kuljetuksen alkaessa antamasta varoituksesta huo-limatta ja tietoisena siitä, että poliisilla oli ampuma-ase, kiinniotettu oli hui-taistuaan ensin poliisia kassilla lähtenyt kadulla juosten pakoon. Poliisi oli ampunut tämän perään laukauksen, joka oli hengenvaarallisen vamman ai-heuttaen osunut pakenijaan. Poliisiin, jonka ei voitu todeta tarkoittaneen osua pakenijaan, katsottiin käyttäneen ankarampaa voimakeinoa kuin kiinniotetun henkilön tekemien rikosten laatu ja karkaamisen vaarallisuus huomioon ot-taen voitiin pitää puolustettavana. Koska hän ei kuitenkaan olosuhteet huo-mioon ottaen ollut voinut malittaa mieltään, hänet jätettiin RL 3 luvun 9 §:n 2 momentin nojalla, sellaisena kuin tuo lainkohta oli 29.12.1967 annetussa laissa, rangaistukseen tuomitsematta. (Ään.)⁶⁴

⁶⁴

Alioikeus oli katsonut B:n mainitussa tilanteessa virkatehtävää suorittaessaan käyttäneen

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Poliisimiehen toiminnasta todetaan ainoastaan, että hän ei ole ”olosuhteet kokonaisuudessaan huomioon ottaen voinut maltaa mieltään”. Lausuma viittaa arvioon vastaajan toiminnan subjektiivisesta elementistä eli niihin seikkoihin, jotka ko. tilanteessa ovat voineet heikentää vastaajan harkintakykyä. ”Olosuhteita” ei kuitenkaan mainita eksplisiittisesti, vaan ratkaisussa on tältä osin tyydytty siteeraamaan lakitekstiä. Arvio on siis kokonaisarvio, jolloin ratkaisua täytyy tulkita siten, että kaikki asiaan liittyvät olosuhteet ovat heikentäneet vastaajan harkintakykyä. Vähintään näihin kuulunevat seikat, jotka on mainittu ratkaisun perusteluissa.

Perusteluissa mainitaan seuraavat seikat: kiinniotettava rikoksista epäilty henkilö oli ensin käyttäytynyt siten uhkaavasti, että poliisimies oli ottanut aseensa esille ja tehnyt latausliikkeen. Tämän jälkeen poliisimies oli lähtenyt kuljettamaan A:ta ja laittanut aseensa taskuunsa. Kiinniotettava oli huitaissut hie-man tämän jälkeen poliisimiestä kassilla ja lähtenyt pakoon ehtien juosta noin 10–20 metriä ennen poliisimiehen laukausta. Korkein oikeus toteaa vielä, että asiassa puuttui selvitys siitä, että kysymyksessä olisi ollut maahan tähdätyä varoituskaukusta.

Poliisimiehen tilanteessa kohdistunut väkivalta oli siis varsin lievää eikä tilanne kokonaisuutena arvioiden vaikuta sillä tavoin uhkaavalta, että poliisimiehen henki ja/tai terveys olisivat olleet uhattuina. B oli kangaskassilla huitaisun seurauksena menettänyt tasapainonsa ja venähdyttänyt niskansa. Hänen toimintansa katsottiin sellaiseksi, että ”häntä ei saa tuomita rangaistukseen”.

Anteeksiantoperusteen arvioimisen vaikeutta kuvaa, että kaksi korkeimman oikeuden jäsentä katsoi, etteivät olosuhteet olleet olleet sellaiset, etteikö poliisimies olisi voinut mieltään maltaa. He olisivat pysyttäneet hovioikeuden ratkaisun, jossa poliisimies oli tuomittu hätävarjelen liioitteluna tapahtuneesta ruumiinvamman tuottamuksesta ja varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä sakkorangaistukseen.⁶⁵ Myöskään eri mieltä olleiden jäsenten lausunnoissa ei

ankarampaa voimakeinoja, kuin A:n paon estämiseksi olosuhteet ja hänen tekemänsä rikoksen laatu huomioon ottaen voitiin pitää puolustettavana ja tuominnut B:n yksin teoin tehdystä hätävarjelen liioitteluna tapahtuneesta ruumiinvamman tuottamuksesta ja varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä 30 päiväsakon suuruiseen sakkorangaistukseen. Hovioikeus ei muuttanut alioikeuden päätöstä. Sekä alioikeus että hovioikeus katsoivat, ettei näyttöä siitä, että kiinniotettu olisi asunnossaan uhkaillut poliisimiestä, ollut ja että luotettava selvitys puuttui siitä, että tämä olisi nimenomaan tarkoittanut lyödä poliisimiestä kassillaan niskaan ennen karkuun lähtemistään. Korkeimmassa oikeudessa päädyttiin näytön arvioinnin osalta toisenlaiseen lopputulokseen. Tosin kaksi jäsentä olisi jättänyt hovioikeuden tuomion pysyväksi. Ks. tapauksen osalta myös Rautkallion kommentaari 1984 ja Majanen 1985.

⁶⁵ Vuonna 1995 voimaan tulleen poliisilain 27 §:n mukaan poliisi saa käyttää vain sellaisia tarpeellisia voimakeinoja, joita voidaan pitää puolustettavina. Pykälän toisen momentin mukaan voimakeinojen puolustettavuutta arvioitaessa on otettava huomioon tehtävän tärkeys ja kiireellisyys, vastarinnan vaarallisuus, käytettävissä olevat voimavarat sekä muut tilanteen kokonaisarvosteluun vaikuttavat seikat. Tämän on todettu tarkoittavan mm. sitä, että joskus on pakko luopua

eritellä sitä, *miksi* olosuhteet *eivät* olleet sellaiset, etteikö vastaaja olisi tullut tuomita rangaistukseen.

Ratkaisu KKO 1980 II 29

Ratkaisussa KKO 1980 II 29 oli selkeästi kyse oikeudettomasta hyökkäyksestä.

Oikeudeton hyökkäys

Korkeimman oikeuden ratkaisu kuuluu

A oli yrittänyt väkivalloin tunkeutua sisälle baariin ja särkenyt sen lukittua ovea. Torjuakseen A:n oikeudettoman hyökkäyksen B oli ampunut rikotun ikkunarudun läpi 0,5–1 metrin etäisyydeltä kaasupistoolilla laukauksen kohti A:n kasvoja seurauksin, että kaasupaineen ikkunasta irrottama lasinsiru oli tunkeutunut A:n silmään, joka oli jouduttu poistamaan. Kun A:n hyökkäys olisi ollut mahdollista torjua muutoinkin kuin ampumalla häntä kaasupistoolilla em. vaaraa aiheuttavin tavoin, B, jonka ei katsottu aiheuttaneen A:n vammaa tahallisesti, tuomittiin rangaistukseen hätävarjelun liioitteluna yksin teoin tehdyistä lievästä pahoinpitelystä ja ruumiinvamman tuottamuksesta.

Oikeudeton hyökkäys oli siis kotirauhan rikkominen ja vahingonteko, joita vastaan B:n oli sallittua puolustautua. A oli ensin jättänyt noudattamatta baarinhoitajana toimineen B:n käskyä poistua baarista ja yrittänyt tämän jälkeen tunkeutua sinne takaisin.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset

Anteeksiantoperusteen perusteena ovat myös tässä ratkaisussa objektiiviset kriteerit eli oikeudeton hyökkäys, jota vastaan hätävarjelutoimi oli sallittu, mutta

virkatoimesta, kuten kiinniottamisesta, jos se olisi toteutettavissa vain tuottamalla suhteetonta vahinkoa toimenpiteen kohteelle. Voimatoimien puolustettavuutta arvioitaessa on myös muistettava, että koulutetulta poliisimieheltä voidaan vaatia enemmän kuin ns. tavalliselta ihmiseltä. Heinonen ym. s. 104.

Rikoslain 4 luvun 6 §:n 2 mom. mukaan voimakeinoja käytettäessä saa turvautua vain sellaisiin tehtävän suorittamiseksi tarpeellisiin toimenpiteisiin, joita on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavina, kun otetaan huomioon tehtävän tärkeys ja kiireellisyys, vastarinnan vaarallisuus ja tilanne muutenkin. Jos voimakeinojen käytössä on ylitetty 2 momentissa säädetyt rajat, tekijä on kuitenkin rangaistusvastuusta vapaa, jos on erittäin painavia perusteita katsoa, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, kun otetaan huomioon hänen asemansa ja koulutuksensa sekä tehtävän tärkeys ja tilanteen yllätyksellisyys.

Nuutila totesi runsas kymmenen vuotta tässä mainitun ratkaisun antamisen jälkeen, että ”ampuma-aseiden käyttöön kiinniottilanteessa on jo perinteisesti suhtauduttu suomalaisessa oikeuskulttuurissa varauksellisesti. Pelkän kiinniottamisen tai karkaamisen estämiseksi aseenkäyttö on aina kiellettyä. Aseen käyttäminen tulee kyseeseen lähinnä silloin, kun on ilmeistä, että poliisi joutuisi muuten kohta hätävarjelutilanteeseen”. Nuutila 1997 s. 304. Nuutilan kanta on tässä vastakkainen ko. ratkaisulle, sillä kiinniotettava ei pakoon päästyään enää yrittänyt vahingoittaa poliisimiestä.

jossa käytettiin hyökkäyksen uhkaavuuteen ja vaarallisuuteen nähden liiallisia voimatoimia. Vastaajan subjektiivisia tuntemuksia ei ole pidetty tarpeellisena mainita tai eritellä.

3.2 YHTEENVETO

Edellä selostetuissa ratkaisuisa sovellettu hätävarjelun liioittelua koskeva säännös, kuten nykyisinkin voimassa oleva, viittasi paitsi teon olosuhteisiin myös tekijän henkilöön liittyviin seikkoihin. Tästä huolimatta ratkaisuja ei ole perusteltu juuri lain sanamuotoa laveammalla tavalla.⁶⁶ Hätävarjelun liioittelu näyttäytyy lähes yksinomaan objektiivisena perusteena alentaa rangaistusta tai poikkeuksellisesti vapauttaa rangaistuksesta ilman pohdiskelua vastaajan henkilöön liittyvistä kysymyksistä. Vaikutelma korostuu niissä ratkaisuisa, jotka koskevat poliisin käyttämiä voimatoimia. Sitä, miksi juuri ratkaistavassa tapauksessa tekijän toiminta on ollut anteeksiannettavaa, ei ratkaisuisa ole muutoinkaan juuri eksplisiittisesti analysoitu. Viittaus tapauksen ”olosuhteisiin” jättää tulkinnalle sangen paljon tilaa.

Näyttääkin siltä, että anteeksiantoperusteen olemassaoloon liittyvä subjektiivisen elementin arvioimisdiskurssi puuttuu lähes kokonaan korkeimman oikeuden diskurssista riippumatta siitä, onko hätävarjelun liioittelu toiminut varsinaisena anteeksiantoperusteena vapauttaen rangaistuksesta vai onko se toiminut vain perusteena tuomita rangaistus alennetulta asteikolta.

Hätävarjelun liioittelua koskevia ratkaisuja on määrällisesti suhteellisen vähän ja ratkaisut luonnollisesti perustuvat kunkin tapauksen olosuhteiden arvioimiseen, joten johtopäätösten tekeminen on jossain määrin hankalaa.⁶⁷ Ratkaisuisa kolme liittyy poliisin voimankäyttöön, jolloin niitä on osin arvioitu voimakeinojen käyttöä koskevan lainsäädännön nojalla.⁶⁸ Ratkaisujen peruste-

⁶⁶ Samaan lopputulokseen tuli myös Majanen 1970-luvun lopulla julkaistussa väitöskirjassaan analysoidessaan ratkaisuja, joissa vastaaja oli jätetty RL 3:9:n nojalla rangaistukseen tuomitsematta. Majanen 1979 s. 337–341.

⁶⁷ Arvioiminen on ollut vaikeaa ennenkin. Majanen totesi 1970-luvun lopulla, että useimmissa hätävarjelun liioittelua koskevilla tapauksissa on ilmeisestikin mielenmaltin puutteen syynä ollut uhkaava hengenvaara, jonka johdosta tekijältä ei ole voitu odottaa normin mukaista suhtautumista. Edelleen Majanen totesi että tapausten arvioinnissa voitaneen käyttää apuna myös ulkomaisissa säännöksissä olevia luonnehdintoja pelon, kauhun ja hämmennyksen vaikutuksesta hätävarjelutekoon ryhtyneen suhtautumiseen. Majanen 1979 s. 340.

⁶⁸ Oikeudesta voimakeinojen käyttöön säädetään osaksi rikoslaissa, osin ko. hallinnonalaa koskevilla laeissa. Säännökset poliisin voimankäyttöoikeudesta siirrettiin vuonna 1995 rikoslaista poliisilakiin. Rikoslaissa säädetäänkin lähinnä vain siitä tilanteesta, kun voimankäyttövaltuudet on ylitetty. Voimassa olevassa RL 4:6:n 2 ja 3 momenteissa säädetään poliisin voimankäytöstä seuraavasti: ”Voimakeinoja käytettäessä saa turvautua vain sellaisiin tehtävän suorittamiseksi tarpeellisiin toimenpiteisiin, joita on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavina, kun otetaan huomioon tehtävän tärkeys ja kiireellisyys, vastarinnan vaarallisuus sekä tilanne

lut ovat myös useissa tapauksissa sangen niukat. Ratkaisuihin yksikään ei liity parisuhdeväkivaltaan.

3.3 HOVIOIKEUSKÄYTÄNNÖN TARKASTELUA

Käyn seuraavassa läpi sellaisia hovioikeuksien ratkaisuja, joissa vastaaja on tuomittu hätävarjelun liioittelusta alennettuun rangaistukseen tai – poikkeuksellisesti – jätetty rangaistukseen tuomitsematta. Yritän tuoda asiaan lisävalaistusta arvioimalla anteeksiannettavuuden taustalla olevia perusteita myös suhteessa parisuhdeväkivaltaan. Analysoin tässä tarkoituksessa sellaisia hätävarjelun liioittelua koskevia hovioikeuden ratkaisuja, joissa tapaus liittyy parisuhdeväkivaltaan.⁶⁹

Tarkastelen myös näiden ratkaisujen osalta sitä, missä määrin vastaajan toimintaa on arvioitu objektiivisesti ja missä määrin vastaajan henkilöön liittyneillä subjektiivisilla seikoilla on ollut merkitystä, miten esimerkiksi vastaajan tunnetilaa on konstruoitu ja mikä yhteys väkivallan kuvauksella on vastaajan tuntemusten kuvaukseen. Tarkastelen ratkaisuja myös siltä kannalta, millaisia arvioita väkivallan tai erityisesti parisuhdeväkivallan luonteesta niissä on havaittavissa. Sellaiset ratkaisut, joissa alioikeus ja hovioikeus ovat arvioineet tilannetta eri tavoin, ovat olleet erityisen mielenkiintoni kohteena.⁷⁰ Ellei ratkai-

muutenkin. Jos voimakeinojen käytössä on ylitetty 2 momentissa säädetyt rajat, tekijä on kuitenkin rangaistusvastausta vapaa, jos on erittäin painavia perusteita katsoa, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, kun otetaan huomioon hänen asemansa ja koulutuksensa sekä tehtävän tärkeys ja tilanteen yllätyksellisyys.” HE:ssä 44/2002 vp todetaan, että arvioitaessa esim. mielenmaltin menetyksen ymmärrettävyyttä viranomaisille voidaan perustellusti asettaa korkeammat vaatimukset kuin tavallisille kansalaisille.

Voimakeinojen käytön liioittelu on anteeksiannoperuste. Sen arvioinnissa noudatettavat perusteet ovat lähellä niitä seikkoja, jotka tulevat arvioitaviksi myös hätävarjelun liioittelun kohdalla. Toisaalta voimakeinojen käytössänsäntönsä ja hätävarjelusääntönsä soveltamisalat voivat limitoida tilanteissa, jossa sallittujen voimakeinojen rajat on ylitetty. Mikäli tilanne voimakeinoja käytettäessä on sellainen, että voimakeinoja käytetään lähinnä oman tai toisen hengen tai terveyden suojelemiseksi, tulee ratkaistavaksi kysymys siitä, sovelletaanko voimankäytössänsäntönsä vai hätävarjelusääntönsä. Voimassa olevan sääntönsä perusteluissa todetaan erosta seuraavasti: ”Voimakeinojen käytön liioittelusta taas olisi kysymys silloin, kun tilannetta voidaan vielä tarkastella virkatehtävän suorittamisena ilman, että kyse olisi oman tai toisen hengen tai terveyden välittömästä suojelemisesta. Liiallisiin voimakeinoin ei näissä tilanteissa olisi siis johtanut niinkään poliisimiehen hätäantymisen ja pelko omasta turvallisuudesta, vaan liiallinen virkaintoisuus ja tehtävän ylikorostus.” HE 44/2002 vp s. 131.

⁶⁹ Ratkaisuissa kiinnittyy huomio siihen, että useassa tapauksessa väkivaltaisen henkilön kohtaamiseen koulutetun poliisimiehen on katsottu olleen tilanteessa, jossa hän ei ole voinut mieltään malttaa.

⁷⁰ Ratkaisussa KKO 2004:16 on myös osaksi kysymys hätävarjelun liioittelusta. Hätävarjelun osalta perusteluissa on keskitytty pohtimaan sitä, olisiko vastaaja voinut perustellusti käsittää olleensa hätävarjelutilanteessa. Näin ollen käsittelen tapausta putatiivihätävarjelua koskevassa jaksossa.

sun yhteydessä toisin mainita, ratkaisuisa on kyse miesten välisestä väkivallasta. Käytän materiaalinani hovioikeuden ratkaisujen lisäksi myös alioikeuden ratkaisuja.

Vastaajan subjektiiviset tuntemukset: defensiivinen vai offensiivinen tunnetila

Hätävarjelun liioittelussa voidaan ottaa huomioon vastaajan kokemat subjektiiviset tuntemukset tilanteessa, jossa hän on joutunut oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi. Jotta subjektiiviset tuntemukset voisivat tehdä vastaajan toiminnan anteeksiannettavaksi, niiden on oltava sosiaalisesti hyväksyttyjä. Sosiaalisesti hyväksyttyjä tuntemuksia voidaan kutsua myös *defensiivisiksi* tuntemuksiksi. Niitä ovat pelko, kauhu, hämmennys jne. Ne liittyvät oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneen henkilön tarpeeseen puolustaa ja suojella henkeään ja terveyttään. Tuntemukset, jotka eivät ole sosiaalisesti hyväksyttyjä, ovat *offensiivisia*. Niitä ovat viha, raivo, kostonhalu jne. Ne liittyvät oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneen henkilön aggressiiviseen reagoimiseen.⁷¹

Tarkastelen seuraavassa esimerkkien avulla, millaisin diskurssein hovioikeuskäytännössä vastaajan tunnetilaa on määritelty ja kuvattu ja millaisia myös juridisia vaikutuksia tunnetilan konstruomisella defensiiviseksi tai offensiiviseksi on voinut olla. Olen erottanut tässä suhteessa kaksi erilaista diskurssia. Kutsun diskursseja *defensiiviseksi diskurssiksi* ja *offensiiviseksi diskurssiksi*.

”Vastaaja on suuttunut”

Ratkaisussa *VHO 1999/1139* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä.⁷² Käräjäoikeus oli tuominnut vastaajan täyteen rangaistukseen, mutta hovioikeus tuomitsi alennettuun rangaistukseen. Hovioikeus hyväksyi ratkaisussaan käräjäoikeuden tapahtumain kulkua ja syyksilukemista koskevat perustelut, joissa todettiin seuraavaa:

Vastaaja oli mennyt tuttavansa asuntoon puukolla varustautuneena. Asunnossa tuttava oli alkanut syyttää vastaajaa asuntoonsa aiemmin tehdystä murrosta ja alkanut pahoinpidellä tätä lyömällä nyrkillä kasvoihin ja painamalla tätä lattiaan kurkusta kiinni pitäen, jolloin vastaaja oli lyönyt tätä puukolla. Asunnon haltijaa kuvattiin *painonnostoa harrastavaksi kookkaaksi mieheksi*. Vastaaja oli lyönyt uhria puukolla kahdeksan kertaa, iskuista kolme oli osunut

⁷¹ Esimerkki tunnetilojen määrittelystä sosiaalisesti hyväksytyiksi tai hylättäviksi löytyy myös esimerkiksi koventamisperusteita koskevista perusteluista: ”Vaikka siis hylättävät motiivit, kuten esimerkiksi kateus, ilkeys, ahneus, egoismi ja mustasukkaisuus, kertovat samalla jotain tekijästä ja tämän luonteesta, on tällaisiin koventamisperusteisiin oikeuspoliittisista syistä syytä suhtautua pidättyvästi.” HE 44/2002 vp s. 188.

⁷² Vastaaja tuomittiin 3 vuoden ja 6 kk vankeusrangaistukseen. Tuomioon sisältyi teräaseen hallussapito yleisellä paikalla. Alioikeudessa vastaaja oli tuomittu saman otsikoinnin mukaisesti, mutta hänet tuomittiin neljän vuoden rangaistukseen ilman vähennystä hätävarjelun liioittelusta.

ylävatseen. Alioikeus oli katsonut, että oikeudeton hyökkäys oli jatkunut vielä siinä vaiheessa, kun vastaaja oli lyönyt uhria veitsellä ylävartaloon. Vastaaja oli siten suojellut itseään oikeudettomalta hyökkäykseltä. Väkivalta oli kuitenkin ollut sen käsityksen mukaan täysin suhteetonta oikeudettomaan hyökkäykseen nähden.

Arvio suhteettomasta väkivallasta viittaa siihen, että hyökkääjä oli ollut aseeton ja käyttänyt vain käsiään. Veitseniskut eivät olisi olleet välttämättömiä, koska *tämä olisi voinut selviytyä tilanteesta väkivaltaan turvautumatta, esimerkiksi pakenemalla paikalta*. Alioikeus totesi myös, että *todennäköisesti merkittävämpi syy kuin itsensä puolustaminen on ollut se, että vastaaja on suuttunut jouduttuaan x:n pahoinpitelemäksi*. Hovioikeus arvioi kuitenkin, että hyökkääjän vastaajaan *kohdistama väkivalta oli ollut voimakasta ja että vastaajalle siitä aiheutuneet vammat eivät ole olleet vain vähäisiä*. Puolustusväkivalta ei siten sen mielestä ollut ollut siinä määrin suhteetonta, että vastaaja olisi tullut tuomita täyteen rangaistukseen.

Alioikeuden ratkaisussa on siis arvioitu voimankäytön lisäksi vastaajan reaktioiden motivaatiota. Siinä todetaan, ettei vastaajan subjektiivisia tuntemuksia voida pitää pelkästään defensiivisinä, vaan myös offensiivisinä, kun vastaaja on ollut *suuttunut* jouduttuaan pahoinpitelyn uhriksi ja tämä suuttumus on ollut hänen voimankäyttönsä syy. Oikeus on näin nimennyt ja konstruoinut vastaajan tunnetilan, tehnyt sen osittain vastoin vastaajan omaa kertomusta ja todennut itsekkin arvionsa olevan tältä osin ainoastaan *todennäköinen*. Oikeus on myös punninnut defensiivisten ja aggressiivisten tunteiden keskinäistä painoarvoa ja tullut siihen tulokseen, että tässä tapauksessa aggressiiviset tunteet painottuivat. Tätä oikeus perusteli mm. sillä, että vastaajalla olisi ollut sen näkemyksen mukaan halutessaan mahdollisuus paeta tilanteesta ja näin välttää voimankäyttöön turvautuminen. Aggressiivisilla tuntemuksilla on osin perusteltu sitä, että teosta annettavaan rangaistukseen ei ole voitu soveltaa alentamisperustetta.

Hovioikeuden käyttämät ilmaisut *vastaajaan kohdistama väkivalta oli ollut voimakasta ja vastaajalle siitä aiheutuneet vammat eivät ole olleet vain vähäisiä* kuvaavat pikemminkin väkivaltaa objektiivisen viitekehyksen kautta ilman, että niissä suoranaisesti otettaisiin kantaa vastaajan subjektiivisiin tuntemuksiin. Väkivallan kuvaustavalla on yhteys siihen, hahmotetaanko vastaajan toimet defensiiviksi vai offensiivisiksi.

Vastaajan käyttämän väkivallan suhteettomuus viittaa molemmissa oikeusasteissa aseettomaan hyökkäykseen. Vastaajaan kohdistuneen väkivallan laatu ja sen mahdollista uhkaa vastaajan hengelle ja terveydelle ei ole tarkemmin analysoitu. Tapausta voidaan pitää esimerkkinä siitä, kuinka myös oikeuden käyttämällä kielellä voidaan luoda mielikuvia väkivallan uhkaavuudesta ja vaarallisuudesta ja siitä, kuinka kuvaustapa voi perustella vastaajalle konstruoitua tunnetilaa.

Alioikeus, joka siis tuomitsi vastaajan täyteen rangaistukseen pitäen puolustusväkivaltaa suhteettomana oikeudettomana hyökkäykseen nähden, kuvasi vastaajaan kohdistunutta väkivaltaa käyttämällä mm. ilmaisua, jonka mukaan hyökkääjä oli *kaksin käsin kaulasta kiinni pitäen painanut häntä lattiaa vasten*. Hovioikeus puolestaan tuomitsi vastaajan alennettuun rangaistukseen. Se arvioi, että hyökkääjän vastaajaan *kohdistama väkivalta oli ollut voimakasta* ja että *vastaajalle siitä aiheutuneet vammat eivät ole olleet vain vähäisiä*. Puolustusväkivalta ei siten sen mielestä ollut ollut siinä määrin suhteetonta, että vastaaja olisi tullut tuomita täyteen rangaistukseen.

”Perusteltu syy pelätä”

Ratkaisussa *KouHO 1999/1296* oli kyse parisuhdeväkivallasta. Tapaus on esimerkki paitsi hätävarjelun ja hätävarjelun liioittelun välisestä rajanvedosta myös siitä, kuinka eri tavoin parisuhdeväkivaltaan liittyvää tilannetta voidaan tulkita riippuen siitä, millaisena parisuhdeväkivalta hahmotetaan ja millaisen painoarvon defensiivinen diskurssi tällöin saa.

Tapauksessa mies oli pahoinpidellyt naista mökin ulkopuolella, jolloin nainen oli paennut mökkiin. Mies oli tullut hänen perässään mökkiin uhaten jatkaa pahoinpitelyä, jolloin nainen oli lyönyt miestä veitsellä neljä kertaa. Hovioikeus totesi, että vastaajana olleen naisen kertomus oli uskottava ja että ottaen huomioon aiempi pahoinpitely naisella oli ollut perusteltu syy pelätä, että mies jatkaisi aiemmin aloittamaansa pahoinpitelyä ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä oli vaarassa. Hänellä oli näin ollen ollut oikeus käyttää hyökkäyksen torjumiseksi välttämättömiä voimakeinoja.

Hovioikeus myös perusteluissaan käytti kieltä, joka kuvasi väkivaltaa yksipuolisena ja äkkinäisenä hyökkäyksenä, jota vastaan vastaaja oli käyttänyt voimatoimia puolustautumistarkoituksessa. *Vastaaja oli mentyään mökkiin ottanut turvakseen veitsen ja asettunut sohvalle istumaan siten, että hän oli nostanut myös molemmat jalkansa sohvalle. Mies oli alkanut huutaa hänelle uhkauksia heti astuessaan ovesta sisään. Tämän jälkeen mies oli harpponut sohvan luo ja käynyt naiseen käsiksi.*⁷³ Nainen ei tässä tilanteessa, jossa ulkopuolista apua ei olisi ilmeisesti ollut saatavissa, olisi voinut puolustautua ilman asetta. Nainen ei olisi myöskään voinut paeta, sillä mies tuli mökkiin oven suunnasta tukkien näin ainoan poistumistien. Hovioikeus katsoi, ettei hyökkäys ollut ollut lievemmin keinoin torjuttavissa ja hylkäsi syytteen hätävarjelun liioitteluna tehdystä pahoinpitelystä.

Alioikeus oli tuominnut saman otsikon mukaisesti naisen ilman vähennystä hätävarjelun liioittelusta todeten, että naisen kertomus oli ollut johdonmukai-

⁷³ Hovioikeuden selostus perustuu tässä kohtaan sen uskottavana pitämään vastaajan kertomukseen.

nen ja uskottava. Se totesi hovioikeuden tavoin myös, että naisella oli ollut perusteltu syy pelätä, että mies jatkaisi mökin ulkopuolella aloittamaansa pahoinpitelyä ja että naisella oli ollut tuolloin oikeus käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi olivat olleet välttämättömiä. Se jatkoi toteamalla, että sallittuja ovat vain lievimmät mahdolliset keinot hyökkäyksen torjumiseksi ja että nainen oli käyttänyt veistä tavalla, joka ei ollut ollut välttämätöntä. Hän oli lyönyt miestä veitsellä neljä kertaa ja hän oli tarkoittanut osua mieheen. Lyönnit olivat olleet niin voimakkaita, että ne olivat vaatineet kirurgisia toimenpiteitä. Mies oli ollut aseistamaton. ”Siinä tilanteessa pelkkä veitsellä uhkaaminen olisi todennäköisesti riittänyt pysäyttämään miehen”, alioikeus arvioi.

Sekä alioikeus että hovioikeus siis arvioivat defensiivisen diskurssin sisällä, että naisella oli ollut *perusteltu syy pelätä* jo aloitetun pahoinpitelyn vielä jatkuvan. Hänen subjektiiviselle tuntemukselleen oli olemassa objektiiviset perusteet ts. hänen pelkonsa oli sosiaalisesti adekvaatti. Naisen pelolle ei ole kuitenkaan annettu kummassakaan ratkaisussa eksplisiittistä itsenäistä merkitystä. Sen merkitys asiaan vaikuttavana elementtinä tulee esiin, kun tarkastellaan sitä, miten naiseen kohdistunutta väkivaltaa on kuvattu.

Hovioikeus ja alioikeus arvioivat naiseen kohdistuneen väkivallan luonnetta täysin eri tavoin. Hovioikeus katsoi, että naisella oli ollut perustelu syy pelätä *terveytensä ja jopa henkensä olleen vaarassa*, mikä korostaa pelon sosiaalista adekvaattisuutta ja tekee puolustautumisen ymmärrettäväksi. Alioikeus taas näki naiseen kohdistuneen väkivallan huomattavasti lievempiasteisena ja niinpä sen perustelujen diskurssi on pikemminkin offensiivista kuin defensiivistä: nainen oli *tarkoittanut osua, vammat vaatineet kirurgisia toimenpiteitä*.

Erilaiset käsitykset parisuhdeväkivallasta yksittäisessä tapauksessa kuvastavat nähdäkseni myös erilaisia yleisiä käsityksiä parisuhdeväkivallan luonteesta ja vakavuudesta. Erilaisista käsityksistä kertoo myös se, että alioikeudesta poiketen hovioikeus otti huomioon parisuhdeväkivallalle luonteenomaisen piirteen eli väkivallan tapahtumisen yksityistilassa: *ulkopuolista apua ei olisi ilmeisesti ollut saatavissa eikä nainen olisi myöskään enää voinut paeta*.

Ei ole kyennyt harkitsemaan tilannetta viileästi

Ratkaisussa *KouHO 1999/318* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.⁷⁴ Väkivalta tapahtui yksityistilassa ja myös sen kuvaus muistuttaa jossain määrin parisuhdeväkivaltaa. Kyse oli kuitenkin miesten välisestä väkivallasta.

Hyökkääjä oli riidan aikana lyönyt vastaajaa kasvoihin nyrkillä, kun tämä oli ollut istumassa. Tilanne rauhoittui hetkeksi, mutta hetken päästä mies oli

74

Vastaaja tuomittiin 4 v ja 6 kk vankeusrangaistukseen.

uudelleen hyökännyt nyrkein huitomalla, jolloin vastaaja oli kertomansa mukaan yrittänyt edelleen rauhoittaa tätä puhumalla. Mies oli kuitenkin käyttäytynyt edelleen uhkaavasti, jolloin vastaaja oli perääntynyt selkää edellä asunnon keittiöön, ottanut keittiön pöydältä leikkuveitsen ja näyttänyt sitä hyökkääjälle saadakseen tämän lopettamaan hyökkäyksensä. Tämä oli kuitenkin jatkanut hyökkäystä edelleen, jolloin vastaaja seisoessaan selkää tiskipöytää vasten oli lyönyt tätä veitsellä kuolettavin seurauksin.

Hovioikeus totesi ensin, että *vastaajan kertomus, jota tukee hänen vammoistaan esitetty lääkärintodistus, on otettava asian arvioinnin lähtökohdaksi.*⁷⁵ Vastaajan kertomuksen lisäksi se otti huomioon, että hyökkääjä oli ollut aseeton, eikä ollut esittänyt uhkauksia. Vastaaja oli ollut tätä hieman kookkaampi sekä kyennyt aluksi torjumaan hyökkäyksen käyttäen vain käsiään ja perääntymällä. Hyökkäyksen uhkaavuutta korosti, että hyökkääjä oli ollut alkoholin vaikutuksen alainen, eikä ollut välittänyt rauhoittelusta. Hänen voitiin myös *katsoa pitäneen itseään voimiltaan sellaisena, että hän kykenisi voittamaan* vastaajan. Vastaajalla oli hovioikeuden mielestä siten ollut *perustellusti aihetta pelätä* uhria, jonka käytös oli myös saanut vastaajan *kiihtymään ja käyttäytymään harkitsemattomasti.*⁷⁶

Toteamus, jonka mukaan *vastaajalla oli aihetta pelätä uhria* viittaa tässäkin enemmän vastaajan tekemään objektiivisesti oikeaan arvioon hyökkäyksen uhkaavuudesta ja vaarallisuudesta. Arviota tukevat lausumat hyökkääjän fyysisistä voimavaroista ja hänen omasta käsityksestään niistä: *voidaan katsoa pitäneen itseään voimiltaan sellaisena, että hän kykenisi voittamaan* vastaajan. Hovioikeus siis otti huomioon voimatoimien käytön sallittavuutta arvioidessaan myös asianosaisten kokoeron ja voimasuhteet. Sen sijaan hovioikeuden lausuma siitä, että hyökkääjän käytös oli myös saanut vastaajan *kiihtymään ja käyttäytymään harkitsemattomasti* viittaa enemmän subjektiivisperusteiseen arvioon vastaajan käyttäytymisen anteeksiannettavuudesta. Samantyyppinen on hovioikeuden toteamus siitä, että *vastaaja ei ole ollut paniikissa, mutta ei myöskään ole kyennyt harkitsemaan tilannetta viileästi. Veitsellä lyömisessä on ollut itsesuojeluvaiston toteuttamiseen liittyviä piirteitä ja sen on saanut aikaan – hyökkäys.* Vastaajan tunnetilaa konstruoidaan ymmärrettäväksi ja diskurssi on selkeästi defensiivinen.

Rangaistuksen mittaamisessa otettiin huomioon myös, että hätävarjelutilanne oli kehittynyt nopeasti ja yllätyksellisesti, jolloin nopeus ja yllätyksellisyys toimivat lieventävinä asianhaaroina. Hovioikeus katsoi kokonaisarviossaan lo-

⁷⁵ Vastaajalla oli ollut yläluomessa mustelmaa ja pieni haavauma, alaluomessa mustelman alku, oikeassa silmäkulmassa pieni nirhauma, vasemmassa poskessa pieni mustelma ja aristusta toisen kulmakarvan yläpuolella. Palaan vastaajan kertomuksen merkitykseen luvussa VI, jossa käsittelen näyttöproblematiikkaa hätävarjelutapauksissa.

⁷⁶ Nämä rikokseen liittyvät seikat eivät kuitenkaan olleet hovioikeuden mielestä sellaisia, että tappo olisi kokonaisuutena arvioiden ollut tehty lieventävien asianhaarojen vallitessa.

pulta hieman ristiriitaisesti aiemmin lausuttuun nähden, että hyökkäys ei ollut ollut siihen saakka erityisen vaarallinen eikä vastaajalla ollut ollut erityistä syytää pelätä uhria. Molemmat asianosaiset olivat lisäksi olleet alkoholin vaikutuksen alaisia ja uhrin aiheuttamassa kiihtyneessä tilassa. Veitsellä lyömisessä oli ollut kysymys vain puolustautumisesta uhrin hyökkäystä vastaan tilanteessa, jossa veitseen turvautumista ei voida pitää selvästi tarpeettomana ja ylimitoitettuna.

Sitä, kuinka arvio väkivallan luonteesta vaikuttaa paitsi arvioon voimatoimien sallittavuudesta myös vastaajan subjektiivisten tuntemuksien konstruointiin, voidaan pohtia vertaamalla alioikeuden ratkaisua, hovioikeuden ratkaisua ja hovioikeudessa esitettyä alioikeuden ratkaisun mukaista eriävää mielipidettä. Alioikeuden ratkaisulle ja eriävälle mielipiteelle on yhteistä väkivallan kuvaaminen molemminpuolisena, tasaveroisten kumppanien välisenä väkivaltana. Alioikeus arvioi väkivaltaa seuraavin sanakääntein:

Vastaajan kertomusta hänen ja R:n välisestä riidasta, R:n aloittamasta puolin ja toisin nyrkein tapahtuneesta iskujen vaihdosta ja sitä seuranneesta painiskelusta tukee todistajan lausuma tapahtumapaikkana olleesta talosta kuuluneesta kovaäänisestä riitelystä, uhittelevasta huutamisesta ja humalaisen mekastuksesta, jonka aiheuttajaksi todistaja on tunnistanut R:n. – – Vastaajalla on täten ollut oikeus puolustaa itseään R:n oikeudetonta hyökkäystä vastaan. Hän on käyttänyt itsensä puolustamiseen teräasetta torjuakseen suunnilleen samanikäisen ja painoisen sekä vahvassa humalatilassa olleen R:n paljain käsin suorittaman hyökkäyksen.

Riita, puolin ja toisin tapahtunut iskujen vaihto ja painiskelu eivät termeinä kuvaa vakavaa väkivaltaa, ”painiskelu” tuskin kuvaa väkivaltaa lainkaan. ”Uhitteleva huutaminen” ja ”humalaisen mekastus” korostavat kielellisesti myös hyökkääjän käyttäytymisen suhteellisen vaaratonta luonnetta. Samaa urheilullista termistöä käytettiin eriävässä mielipiteessä: ”vastaaja oli vähää ennen kysymyksessä olevaa tekoa selvinnyt hyvin *painimisesta* R:n kanssa”.⁷⁷ Alioikeuden

⁷⁷ Väkivaltaa kuvataan ”painina” myös ratkaisussa KouHO 1995/2070, jossa vastaaja tuomittiin niin ikään hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta. Kysymys oli miesten välisestä väkivallasta. Vastaaja oli kertonut esitutkinnassa, että asianosaiset olivat ”painineet” X:n asunnossa, kun vastaaja oli jäänyt alakynteen. Hänen päällään ollut mies oli painanut vastaajaa käsivarrellaan kurkusta, jolloin vastaaja oli kuristanut tätä saadakseen tämän irrottamaan otteensa. Tämän seurauksena X oli kuollut. Alioikeudessa hän kertoi X:n olleen elossa kuristamisen jälkeen. Esitutkintakertomusta pidettiin uskottavampana. Alioikeus totesi, että vastaajan *syylisyyden puolesta todistaa näin ollen hänen esitutkinnassa antamansa kertomus, jonka mukaan hänen ja hyökkääjän välisen painiottelun ja kuristamisen jälkeen hyökkääjä olisi jäänyt makaamaan lattialle vastaajan poistuessa asunnosta*. Alioikeus totesi pitävänsä uskottavana vastaajan kertomusta siltä osin kuin hän oli kertonut kuristaneensa hyökkääjää suojellakseen itseään tämän oikeudettomalta hyökkäykseltä.

Ratkaisussa päädytään katsomaan hyökkääjän kuolemaan johtanut teko hätävarjelun liioitteluna tehdyksi. Asianosaisten välistä väkivaltaa kuvataan kahdenvälisenä ja tasaväkisenä, jopa

ratkaisussa hyökkääjän humalatila teki hyökkäyksestä vähemmän vaarallisen ja helpommin torjuttavan. Ratkaisussa tuodaan esiin, että osapuolet olivat *samanikäiset* ja *samanpainoiset*, mikä kielellisesti korostaa väkivallan luonteen molemmipuolisuutta, vaikkei itse tapahtumasta mitään kerrokaan.

Hovioikeus puolestaan arvioi väkivaltaa kuvaten hyökkääjän aktiiviseksi subjektiksi ja vastaajan väkivallan objektiksi. Tähän nähden on johdonmukaista, että vastaajan mainitaan olleen perustellusti peloissaan. Hyökkääjän humalatilaa katsottiin tehneen hyökkäyksestä vaarallisemman, mutta toisaalta vastaajan mainitaan olleen hyökkääjää jopa hieman kookkaampi. Fyysisiä voimasuhteita arvioidaan ainoastaan subjektiivisesti: hyökkääjän voitiin *käytöksensä perusteella katsoa pitäneen itseään voimiltaan sellaisena, että hän kykenisi voittamaan vastaajan*. Lausuma ei kerro tosiasiallisista fyysistä voimasuhteista, vaan ainoastaan hyökkääjän subjektiivisesta käsityksestä. Arvio siitä puolestaan perustuu ainoastaan vastaajan kertomukseen.

”Pelko- ja avuttomuustila”

Ratkaisussa *KouHO 1999/1766* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, jossa aseena oli ampuma-ase.⁷⁸

Vastaajan kertoman mukaan hänen avovaimonsa veli oli alkanut vastaajan ja hänen avovaimonsa yhteisessä asunnossa heti sinne saavuttuaan haastaa riitaa ja pahoinpidellä vastaajaa potkimalla ja lyömällä. Vastaajan avovaimo oli tullut väliin ja vastaaja oli tällöin kehottanut heitä molempia poistumaan. Avovaimo poistuikin, mutta hänen veljensä ei, vaan jatkoi pahoinpitelyä. Tällöin vastaaja oli hakenut aseensa ja kehottanut uudestaan pahoinpitelijää lähtemään. Pahoinpitely oli jatkunut, ja pahoinpitelyn lisäksi mies oli uhannut tappaa vastaajan. Mies oli lähtenyt tulemaan vastaajaa kohti, jolloin vastaaja oli ampunut.

urheilusuorituksen tapaan ”painiotteluna”. Tämä lienee seurausta siitä, että eräs todistajista oli kertonut, että asunnolla oli ollut ”tavanmukaista painimista” ja kuvannut tilannetta myös siten, että ”P (hyökkääjä) halusi aina humalassa ollessaan painia”. Kyse lienee siis lähinnä tietyn ryhmän tavasta kuvasta väkivaltaa, jolloin tämä tapa on diskursiivisena siirtymänä ratkaisussa myös oikeuden käyttämään kieleen. Kielellisesti tällainen kuvaus ei luo mielikuvaa terveyttä ja/tai henkeä uhkaavasta väkivallasta tai edes oikeudettomasta hyökkäyksestä.

Vastaajaan kohdistunutta väkivaltaa ei muutoin arvioida lainkaan. Vastaajan tosin mainitaan olleen altavastaajana, mutta myöskään asianosaisten voimasuhteita ei arvioida. Vastaajan tekoa kuvataan mm. näin: *vapautuakseen hyökkääjän otteesta vastaaja on kuristanut tätä kaulalta niin kauan, että tämä on kuollut*. Tämä ei viittaa siihen, että vastaaja olisi ollut fyysisiltä voimiltaan hyökkääjää ratkaisevasti heikompi. Hyökkääjä oli aseistamaton. Ratkaisussa ei mainita, että vastaaja olisi saanut tilanteessa vammoja tai että asianosaisten välillä olisi ollut aiemmin väkivaltaa. Kaksi hieman ennen tapahtumia paikalla ollutta todistajaa kertoi, että hyökkääjä oli lausunut vastaajaan kohdistuneen tappouhkauksen, mutta että myös vastaaja oli kohdistanut X:ään tappouhkauksia. Tätä sananvaihtoa todistaja kuvasi *merkityksettömäksi humalaisten puheeksi*. Tällaisena sitä on ilmeisesti pidetty myös tuomioistuimissa, sillä kumpikaan oikeusaste ei arvioinut esitettyjen uhkausten merkitystä.

⁷⁸

Vastaaja tuomittiin kuuden vuoden vankeusrangaistukseen.

Hovioikeus totesi ensinnäkin, että sillä ei ollut syytä epäillä vastaajan kertomusta siltä osin kuin todistajalla ei ollut tapahtumista havaintoja.⁷⁹ Näin ollen se hyväksyi lähtökohdaksi hätävarjelutilanteen. Se totesi, että hyökkääjä oli kieläytymällä poistumasta asunnosta rikkonut vastaajan kotirauhaa ja lisäksi koko ajan käyttäytynyt vastaajaa kohtaan *vähättelevästi*. Hovioikeus totesi, että *vastaaja oli uhrin menettelyn aiheuttamassa pelko- ja avuttomuustilassa, estääkseen pahoinpitelyn jatkumisen ja suojellakseen itseään mahdollisesti uhkaavalta oikeudettomalta hyökkäykseltä tahallaan surmannut ampumalla päähän ja siten käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi ja kotirauhan suojaamiseksi olisi ollut välttämätöntä*.

Hovioikeus siis arvioi, että vastaaja oli ollut henkeen ja terveyteen kohdistuneen oikeudettoman hyökkäyksen kohteena ja hänellä näin ollen oli ollut oikeus käyttää voimatoimia sen torjumiseen. Lisäksi hyökkääjä oli rikkonut vastaajan kotirauhaa. Arvio on tältä osin objektiivispainotteinen ja perustuu vastaajan ja todistajan kertomuksiin pahoinpitelystä ja poistumiskehotuksista. Sen sijaan maininta hyökkääjän aiheuttamasta vastaajan *pelko- ja avuttomuustilasta* viittaa vastaajan käyttäytymisen subjektiiviseen arvioon ja poikkeaa tältä osin täysin alioikeuden tulkinnasta. Pelko on tässä saanut lisämääreen *avuttomuustila*, mikä korostaa tilanteen uhkaavuutta vastaajan kannalta ja pelon lamaannuttavaa vaikutusta. Pelko ei siis ole välttämättä ollut rationaalinen ja ”perusteltu”. Tosin vastaajan henkilöä ei arvioida tässä suhteessa, ei myöskään hyökkääjän henkilöä. Ratkaisusta ei siis ilmene, tekivätkö jotkin seikat juuri tässä tapauksessa vastaajan ”pelko- ja avuttomuustilan” ymmärrettäväksi. Lausuma viitannee ainakin vähää ennen laukausta tapahtuneeseen pahoinpitelyyn.

Alioikeus oli tulkinnut tilannetta toisin ja tuominnut vastaajan taposta yhdeksän vuoden vankeusrangaistukseen. Se oli todennut, että vastaaja oli kokenut ampuja ja että tämä oli ”suhtautunut kuoleman mahdollisuuteen hyväksyvästi tai ainakin välinpitämättömästi”. Se tosin totesi, että hyökkääjä oli pahoinpidellyt vastaajaa, jolloin vastaaja oli jäänyt alakynteen ja saanut lieviä vammoja. Hän oli kuitenkin turvautunut haulikkoon, kun taas häneen kohdistuneessa pahoinpitelyssä ei ollut käytetty asetta.

Se, että hyökkääjä oli mahdollisesti myös rikkonut vastaajan kotirauhaa, ei ollut oikeuttanut turvautumaan kyseessä olevan kaltaiseen hätävarjelutoimeen. Alioikeus oli ottanut myös huomioon, että vastaaja oli kyseisessä tilanteessa lähtenyt *varta vasten hakemaan haulikkoa ja ehtinyt sen myös koota ja panostaa* ennen palaamistaan siihen huoneeseen, jossa hyökkääjä oli ollut. Vastaajan toiminnan kuvaus edustaa tältä osin offensiivista diskurssia. *Varta vasten* kuvaa toiminnan jopa suunnitelluksi, jolloin sen motiiviksi nousee jokin muu kuin defensiivinen tarve puolustautua äkillisessä, uhkaavassa tilanteessa. Edelleen alioikeus oli painottanut, että todistajan kertomuksen mukaan asunnossa oli hänen

⁷⁹ Hyökkääjän sisar, paikalla osan aikaa.

sinne palatessaan hiljaista ja miehet olivat asemissaan liikkumattomia. Hyökkääjä oli seissyt mahdollisimman kaukana vastaajasta. Näin ollen alioikeuden tulkinnan mukaan mikään ei tukenut vastaajan väitettä siitä, että hyökkääjä olisi ainakaan siinä vaiheessa ollut käymässä vastaajan päälle ja että hänen olisi ollut turvauduttava hätävarjeluun. Hyökkääjällä ei ollut mahdollisuutta poistua, vastaajalla sen sijaan oli.

”Painitilanne”

Ratkaisussa *RHO 1996/764* vastaaja tuomittiin hätävarjeluun liioitteluna tehdystä törkeästä pahoinpitelystä, jossa oli käytetty teräasetta.⁸⁰ Vastaaja oli nainen ja asianomistaja mies, jonka kanssa nainen oli ollut parisuhteessa. Nainen kertoi, että mies oli ryhtynyt pahoinpitelemään häntä mustasukkaisuudesta johtuneen raivon vallassa ja että hän oli pelännyt henkensä puolesta. Hovioikeuden ratkaisussa tilannetta kuvattiin seuraavasti:

Mies oli asunnossaan nautittuaan ensin runsaasti alkoholia vastaajan kanssa syntyneen riidan aikana yrittänyt aluksi lyödä vastaajaa putkipihdeillä, jotka on otettu häneltä pois ja sen jälkeen ottanut käteensä leikkuuveitsen ja käynyt kiinni vastaajaan. Hyökkääjä ja vastaaja ovat painineet keskenään asunnon keittiössä. Mies on painamalla leikkuuveitsellä vastaajan kaulalle aiheuttanut tälle kaksi verinaarmua kaulaan. Suojellakseen itseään miehen oikeudettomalta hyökkäykseltä vastaaja on pistänyt kolme kertaa leikkuuveitsellä miestä rintaan vasemman kainalon alapuolelle.

Hovioikeus katsoi, että koska nainen oli lyönyt miestä kolme kertaa rintakehän vasemmalle puolelle, hän oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi olisi ollut välttämätöntä. Joutuessaan hyökkäyksen kohteeksi nainen ei kuitenkaan ollut itseään puolustaessaan kyennyt mieltämään, että mies voisi saada leikkuuveitsen pistoista surmansa. Hän oli siten syyllistynyt törkeään pahoinpitelyyn tapon yrityksen sijasta.

Alioikeus oli tuominnut vastaajan hätävarjeluun liioittelun tehdystä tapon yrityksestä. Se oli katsonut selvitetyn, että raivostuneessa mielentilassa ollut mies oli ottanut keittiöveitsen esille riidellessään vastaajaan kanssa ja painanut sitä vastaajan kaulaa vasten. Vastaaja on siten suojellut itseään miehen taholta aloitetulta oikeudettomalta hyökkäykseltä ja toiminut hätävarjelutilanteessa. Se arvioi vastaajan toimia seuraavasti: *Vastaaja on kuitenkin itse kertonut, että hän oli huomannut miehen painaneen häntä veitsellä kaulalle vasta painitilanteen lakattua. Tähän nähden sekä ottaen lisäksi huomioon, että vastaaja on lyönyt hyökkääjää kolme erillistä kertaa kaikkien lyöntien kohdistues-*

⁸⁰ Vastaaja tuomittiin vuoden ja 6 kk mittaiseen vankeusrangaistukseen. Yksi hovioikeuden-neuvoksista olisi säilyttänyt alioikeuden ratkaisun, jossa vastaaja oli tuomittu tapon yrityksestä 2 v ja 3 kk vankeusrangaistukseen.

sa rintakehän vasemman puoliskon seudulle, käräjäoikeus katsoo, että vastaaja on käyttänyt tilanteessa enemmän väkivaltaa kuin hyökkäyksen torjumiseksi olisi ollut välttämätöntä. Veitsen iskujen lukumäärällä on siis katsottu olevan merkitystä ja sitä on korostettu sanalla ”erillistä”, joka ei tuo asiaan lisäinformaatiota. Tämäntyylinen terminologia on osa offensiivista diskurssia.⁸¹

Tapauksessa oli siis kiistatonta, että mies oli aiheuttanut veitsellä naisen kaulaan verinaarmut eli painanut veistä kaulaa vasten niin voimakkaasti, että kaulan ihon pinta oli rikkoutunut. Tällaista tilannetta voidaan pitää väkivallan uhrin kannalta erittäin uhkaavana ja pelkoa herättävänä. Arviointi siitä, oliko nainen huomannut veitsen kaulallaan, vastaa sitä kirjallisuudessa esiin tuotua hätävarjelun edellytystä, että hätävarjelussa toimijan täytyy olla tietoinen hätävarjelutilanteesta.⁸²

Mikäli katsottaisiin, että vastaaja ei ole ollut hätävarjelutilanteesta tietoinen, ei hänen voitaisi katsoa toimineen hätävarjelutilanteessa hyökkäyksen laadusta riippumatta. Nyt vastaajan arvioitiin joka tapauksessa toimineen hätävarjelutilanteessa, joten lausuman merkitys jää jossain määrin avoimeksi. Katson sen pikemmin olevan perustelu sille, että vastaajaan kohdistunut väkivalta ei ollut ollut alioikeuden käsityksen mukaan siinä määrin vastaajan henkeä ja terveyttä uhkaavaa, että vastaajan toimet olisivat olleet hätävarjelun rajoissa.

Vastaaja oli siis kertonut tekonsa syyksi sen, että hän oli pelännyt henkensä puolesta, kun mies oli pitänyt veistä hänen kaulallaan *sekopäisenä mustasukkaisuudesta*. Kummankaan oikeusasteen ratkaisun perusteluissa ei kuitenkaan mainita vastaajan olleen peloissaan. Vastaajan subjektiivisia tuntemuksia ei ylipäätään ole arvioitu. Katson tämän olevan yhteydessä siihen, että sekä hovioikeus että alioikeus kuvaavat vastaajan kohdistunutta väkivaltaa molemminpuolisena. Hovioikeus käytti ilmaisuja *riita* ja *painineet keskenään*, alioikeus kuvasi väkivaltaa *painina*, *fyysisenä yhteenotona* ja *painitilanteena*. Kuvaus väkivallasta *painina* ei anna vastaajan mahdollisen pelon arvioimiselle tai defensiiviselle diskurssille tilaa.⁸³

Siitä, oliko parisuhdeväkivalta kyseisessä tapauksessa yksittäinen tapahtuma

⁸¹ Vrt. esim. ratkaisu ISHO 1997/180, jossa todetaan, että veitseniskujen lukumäärällä ei sinänsä ole merkitystä.

⁸² Ks. edellä luku III.

⁸³ Molemmat oikeusasteet hyväksyivät vastaajan kertomuksen siltä osin, että mies oli yrittänyt ensin pahoinpidellä naista käyttäen aseenaan putkipihtejä. Hovioikeus toteaa, että ne oli häneltä ”otettu pois”. Lausuma viittaa paikalla olleeseen toiseen mieheen, joka oli mennyt estämään pahoinpitelyä. Käräjäoikeuden ratkaisun mukaan todistaja kuvaili sitä seuranneita tapahtumia seuraavasti: *Noin minuutin kuluttua tuon [putkipihtien poisottamisen] jälkeen mies oli ottanut esille veitsen ja viiltänyt naista sillä kaulaan. – Miehen viiltäessä naista veitsellä oli nainen nojannut puoli-istuvassa asennossa jääkaappiin. Todistaja on kertonut, että hän oli pelännyt omanikin turvallisuutensa olevan vaarassa miehen heiluessa veitsen kanssa ja mennyt eteiseen pitämään asunnon ulko-ovea auki, jotta nainen pääsee pakoon asunnosta hänen kanssaan. Todistajan lausuma kokonaisuudessaan ja erityisesti ilmaisu ”viiltäminen kaulaan” antaa väkivallasta toisenlaisen mielikuvan kuin esimerkiksi ilmaisut ”kaulalle painaminen” tai ”painitilanne”.*

vai osa väkivallan jatkumoa, ei ollut esitetty selvitystä myöskään vastaajan taholta. Ainoana selvityksenä asiasta oli asianomistajana olleen miehen kertomus, jonka mukaan hänellä ja hänen tyttöystävällään ei ollut ollut seurustelun aikana fyysisiä yhteenottoja.⁸⁴

”Perusteltu aihe tuntee itsensä uhatuksi”

Ratkaisussa *KouHO 1997/475* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.⁸⁵ Hovioikeus hyväksyi alioikeuden perustelut, vaikka piti sen tuomitsemaa rangaistusta liian ankarana. Kysymys oli miesten välisestä väkivallasta. Alioikeus oli todennut, että hyökkääjä oli tehnyt ensin vastaajalle väkivaltaa lyömällä häntä nyrkeillä ja potkimalla. Vastaaja oli poistunut rakennuksesta karkuun, jolloin hyökkääjä oli tullut tämän perässä uhaten jatkaa pahoinpitelyä ja yrittäen edelleen lyödä tätä nyrkillä. Tällöin vastaaja oli lyönyt puukolla hyökkääjää, millä tavoin toimiessaan hän oli suojellut itseään oikeudettomalta hyökkäyksen. Puukolla lyönti ei kuitenkaan olosuhteet huomioon ottaen ollut ollut hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön.

Vastaaja oli kertonut, että hyökkääjä oli esittänyt aiemmin tappouhkauksia ja että hän oli nyt pelännyt tämän toteuttavan ne. Paikalle tullut poliisimies oli todistajana kertonut, että heti hänen saavuttuaan paikalle vastaaja oli kertonut joutuneensa pahoinpitelyn uhriksi ja että vastaaja oli saanut silmin nähden pahoinpitelyvammoja: tällä oli umpeen muurautunut silmä, punoitusta otsalla, mustelmia kasvoissa, korvissa ja olkapäässä sekä ruhjeita kädenselässä. Poliisimies kertoi myös hyökkääjän aiemmasta väkivaltaisuudesta. Kaksi muuta ulkopuolista todistajaa kertoi niin ikään aiemmasta väkivallasta ja esitetystä tappouhkauksista. Vastaajalla oli käräjäoikeuden mukaan ollut

perusteltu aihe tuntee itsensä uhatuksi ja hän on ollut oikeutettu suojelemaan itseään pahoinpitelyn jatkumiselta. T (hyökkääjä) on aiemminkin humalassa

⁸⁴ Väkivallan jatkumosta oli sen sijaan kyse ratkaisussa ISHO 1996/1323, jossa tuomio annettiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surman yrityksestä. Vastaajana oli nainen ja teko liittyi parisuhteeseen. Nainen oli iskenyt miestä teräaseella 19 kertaa eli oli ”hengenvaaran aiheuttaen tahallaan lyönyt miestä rintakehälle ja vatsaan helposti vioittuvien sisäelinten alueelle”. Nainen oli kertonut miehen ko. tilanteessa lyöneen häntä nyrkillä vasemman silmän yläpuolelle ja ”tyrkineen” niin, että nainen oli kaatunut polvilleen lattialle. Mies oli myöntänyt pahoinpitelyn. Hovioikeus totesi, että ratkaisua harkittaessa voitiin ottaa huomioon rikoksen poikkeukselliset olosuhteet. Poikkeuksellisia olosuhteita olivat hätävarjelutilanne ja se, että mies oli ennen nyt kysymyksessä olevaa rikosta toistuvasti syylistynyt naiseen kohdistuneisiin pahoinpitelyihin. Lisäksi noin tuntia ennen ko. tapahtumaa nainen oli pyrkinyt irrottautumaan tilanteesta soittamalla paikalle sairaankuljetusauton, joka ei kuitenkaan ollut ottanut vastaajaa kyytiin. Näistä syistä hovioikeus katsoi, että rikos oli kokonaisuutena arvostellen tehty lieventävien asianhaarojen vallitessa. Naiseen kohdistunut aiempi väkivalta otettiin siis huomioon lieventävänä asianhaarana ja nyrkiniskua kasvoihin pidettiin hätävarjelutilanteena. Palaan lieventävien asianhaarojen problematiikkaan luvussa VIII.

⁸⁵ Vastaaja tuomittiin 2 v 6 kk vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut 3 vuoden vankeusrangaistukseen.

ollessaan pahoinpidellyt vastaajaa ja esittänyt tätä kohtaan kerran tappouhkauksiakin. Tappouhkauksen jälkeen asianosaiset ovat tosin viettäneet aikaa yhdessä. Ottaen kuitenkin huomioon sen, että T ei ole ollut millään tavoin aseistautuneena tuossa tilanteessa eikä vastaaja ole tosiasiallisesti ainakaan vielä ollut tilanteessa altavastaaja ja sen, että vastaaja on välittömästi puukon esille otettuaan mitään varoittamatta lyönyt sillä T:tä, kärjäoikeus katsoo, että P:n puukolla lyönti ei ole ollut tuossa tilanteessa välttämätön T:n taholta uhkaavan pahoinpitelyn torjumiseksi.

Tapauksessa on ollut ratkaisevaa se, että kyseessä oli selkeästi hätävarjelutilanne. Puukoniskua edeltänyt pahoinpitely oli selkeästi todettavissa. Puukon käyttäminen aseena ja vieläpä kuolettavasti tilanteessa, jossa hyökkääjä ei ollut aseistautunut, ei kuitenkaan vastaa suhteellisuusperiaatetta sellaisena, kuin se vakiintuneesti ymmärretään. Suhteellisuusperiaatteen vastaiseksi on myös katsottu, että vastaaja ei myöskään ollut varoittanut ennen puukoniskua. Toteamus siitä, että vastaaja ei ollut *ainakaan vielä* ollut tilanteessa *altavastaaja*, on hie-man vaikeammin tulkittavissa. Kielellisesti se viittaa henkilöön, joka on toista henkilöä huonommassa tai heikommassa asemassa, jollain lailla ”alakynnessä”. Se voinee tässä viitata sekä fyysisiin voimasuhteisiin että osapuolten ase-miin. Maininnat varoituksen puuttumisesta ja altavastaajan aseman puuttumi-sesta ovat osa offensiivista diskurssia, joka siis voi liittyä vastaajan subjektiivisen tunnetilan konstruointiin myös hätävarjelutoimien puolustustarkoituksen arvioimisen kautta.

Vastaajan toimet on edellä todetusta huolimatta tehnyt osittain ymmärrettä-väksi häneen kohdistunut aiempi väkivalta ja hänen saamansa tappouhkaukset. *Perusteltu aihe tuntea itsensä uhatuksi* on luonteeltaan objektiivinen arvio ti-lanteen uhkaavuudesta ottaen huomioon vastaajaan kyseisessä tilanteessa koh-distunut väkivalta ja esitetty näyttö aiemmasta väkivallasta ja uhkauksista. Vas-taaja itse oli kertonut olleensa *paniikinomaisessa pelkotilassa*, mutta tätä sub-jektiivista perustetta ei ole ratkaisussa lainkaan arvioitu. Defensiivinen diskurs-si siis puuttuu täysin.⁸⁶ Vastaaja oli teon tehdessään 72-vuotias. Hänen fyysisiä

⁸⁶ Ratkaisussa KouHO 1996/1478 puuttui myös defensiivinen diskurssi. Siinä vastaaja tuo-mittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä. Hovioikeus hyväksyi alioikeuden pe-rustelut. Hyökkäyksen tekijä oli lyönyt vastaajaa useita kertoja päähän kilon painoisella ilmapis-toolilla, mistä oli tälle seurannut mm. kallonmurtuma. Tämän jälkeen vastaaja oli ampunut ko. aseella miestä vasemmalle puolelle rintaan kahdesti. Alioikeuden perusteluissa oli todettu, että hyökkääjä oli ensin kohdistanut vastaajaan törkeän pahoinpitelyn. Kun vastaaja oli tämän pahoin-pitelyn jälkeen ampunut, vastaaja oli tehnyt teon, joka ei ollut ollut hänen itsensä suojaamiseksi välttämätön. *Pahoinpitelyn jälkeen* viittaa tulkintaan, jonka mukaan oikeudeton hyökkäys oli ol-lut jo päättynyt, mutta tarkempia perusteluja tälle tulkinnalle ei ratkaisussa esitetä. Hätävarjelun liioittelun perusteena toimii tästä huolimatta tilanteen objektiivinen arvio, joka perustuu oikeu-dettoman hyökkäyksen aiheuttamaan puolustautumistarpeeseen ja puolustautumisessa käytet-tyyn liiallisiin voimakeinoihin. Vastaajan subjektiivista suhtautumista tilanteeseen kallonmurtu-man aiheuttaneiden iskujen jälkeen ei arvioida.

voimavarojaan suhteessa hyökkäyksen laatuun ja/tai hyökkääjän voimavaroihin ei myöskään arvioitu.

”Nimenomaisena tarkoituksena, että vastaaja alkaa pelätä”

Ratkaisussa *VHO 1996/1066* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä.⁸⁷ Hovioikeus hyväksyi käräjäoikeuden perustelut. Kysymys oli miesten välisestä väkivallasta. Tapauksessa hyökkääjä oli noin vuoden ajan sanallisesti kiusannut ja uhkaillut vastaajaa. Tapahtumat kulminoituivat ampumiseen vastaajan ovella. Tilanne tulkittiin hätävarjelutilanteeksi, sillä hyökkääjän syyksi luettiin kotirauhan rikkominen. Hän oli aloittanut oikeuden vastaisen hyökkäyksen vastaajan kotirauhaa vastaan tunkeutumalla tämän hallitsemalle tontille ja yrittämällä tämän jälkeen tunkeutua vastaajan huoneistoon tämän avattua oven. Vastaaja ampui häntä kahdesti vatsan alueelle.⁸⁸

Pitkään jatkunut kiusaamis- ja uhkailutilanne olisi tapauksessa antanut mahdollisuuden arvioida tilannetta myös subjektiivisin perustein ts. pohtia sitä, miksi vastaaja pelkäsi juuri kyseistä henkilöä ja missä määrin kiusaamisen ja uhkausten aiheuttama pelko olisi tehnyt hänen käyttäytymisensä ymmärrettäväksi/anteeksiannettavaksi. Hovioikeus totesikin vastaajan pelkotilan ja arvioi hyökkääjän toimintaa siten, että tämän *nimenomaisena tarkoituksena oli koko ajan ollut se, että vastaaja alkaa pelätä häntä. Hän oli omalla tarkoitushakuisella käytöksellään aikaansaanut sen, että vastaaja oli alkanut pelätä häntä.*

Hovioikeuden johtopäätös vastaajan pelkotilan merkityksestä suhteessa hätävarjeluun tai sen liioitteluun on tältä osin itse asiassa päinvastainen. Se toteaa, että vastaajalle oli hyökkääjän *aiemman käyttäytymisen johdosta ennalta arvatavissa, että hän todennäköisesti joutuisi jatkossa turvautumaan hätävarjeluun. Tämän vuoksi vastaajalle ei ole tuomittava rikoslain 3 luvun 2 ja 9 §:ien nojalla alennettua rangaistusta.* Lausuma tarkoittanee sitä, että hovioikeus on pitänyt moitittavana, että vastaaja oli sen käsityksen mukaan muihin keinoihin turvautumisen sijasta varustautunut käyttämään senlaatuista väkivaltaa, jota hän sitten lopulta käytti. Lausuma viittaa toisin sanoen vaatimukseen voimatoimien viimesijaisuudesta ja muiden toimien ensisijaisuudesta.

Vaatimusta voidaan pitää oikeana. Parisuhdeväkivaltaan sovellettuna lausuma näyttäytyy kuitenkin myös ongelmallisena. Pitkään jatkuva väkivalta läheissuh-

⁸⁷ Vastaaja tuomittiin 2 v 4 kk vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominut samaan rangaistukseen rubrisoiden teon surman yritykseksi. Käsittelen tapausta tältä osin surmaa käsittelevässä jaksossa.

⁸⁸ Alioikeus oli todennut, että kyseessä ei ollut hätävarjelutilanne painottaen vastaajan mahdollisuutta toimia toisin. Se totesi, että hyökkääjän aikaisemman käyttäytymisen ja ko. päivän tapahtumien perusteella ei ollut pääteltävissä, että vastaajan olisi tarvinnut turvautua sellaisiin toimenpiteisiin, jotka täyttäsivät jonkin rikoksen tunnusmerkistön. Hovioikeus arvioi aikaisempia tapahtumia vain pohtiessaan surman tunnusmerkistön mahdollista toteutumista. Hätävarjelutilanteen arvioimiseen ne eivät vaikuttaneet, ja vastaajan toimia arvioitiin ainoastaan suhteessa viimeisimpään kotirauhan rikkomiseen.

teessa voi hyvin aiheuttaa tilanteen, jossa väkivallan kohteeksi joutunut voi ennakoida joutuvansa ennen pitkää turvautumaan myös fyysiseen itsepuolustukseen. Mielestäni on kyseenalaista, voidaanko tällaista tilannetta arvioida oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneen vahingoksi. Vähintään tällaisessa tilanteessa tulisi arvioida vastaajan tosiasiallisia mahdollisuuksia toimia toisin.

Merkille pantavaa on, että sekä alioikeus että hovioikeus arvioivat vastaajan pelkotilaa ja sen merkitystä ainoastaan pohtiessaan, voisiko vastaajan teko täyttää *surman* (yrityksen) tunnusmerkistön. Hätävarjelun liioittelun yhteydessä subjektiivinen diskurssi sitä vastoin puuttuu kokonaan huolimatta siitä, että vastaaja on profiloitunut kiusaamisen ja uhkailujen uhriksi.⁸⁹ Diskurssi on siis tältä osin objektiivista eli liikkuu akselilla oikeudeton hyökkäys – sallittu puolustautumiskeino.⁹⁰

”Alakynnessä ja pelon vallassa”

Ratkaisussa *RHO 1996/1088* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.⁹¹ Kyse oli miesten välisestä väkivallasta, joka päättyi kuoletta-vaan teräaseen käyttämiseen. Vastaaja juoksi ulkosalla pakoon hyökkääjää, joka sai vastaajaan kiinni. Syntyneen väkivaltilanteen aikana vastaaja löi hyökkääjää hedelmäveitsellä. Hovioikeus kuvasi perusteluissaan tapahtumia seuraavasti:

Heidän välillään oli syntynyt tappelu, jonka yhteydessä he olivat kieriskelleet maassa ja lopuksi hyökkääjä oli istunut vastaajan vatsan päällä ja lyönyt häntä poskiin ja otsaan. Vastaaja oli ollut alakynnessä ja pelon vallassa. Hyökkääjä oli sanonut, että ”tähän sinä jäät ja tämä on viimeinen reissusi”. – – Lääkärinlausunto on tukenut vastaajan väitettä siitä, että hyökkääjä on istunut hänen päällään ja lyönyt häntä kasvoihin. Hovioikeus katsoo, että vastaajalla on ollut aihetta pelätä hyökkääjää.⁹²

⁸⁹ Vastaajaan ei ollut kuitenkaan kohdistunut fyysistä väkivaltaa. Hyökkääjä oli tapahtumapäivänä uhannut tappaa vastaajan kolmen päivän sisällä ja noin tuntia tämän jälkeen käynyt ensin virtsuamassa vastaajan pihalla ja pyrkinyt tämän jälkeen vastaajan asuntoon.

⁹⁰ Alioikeuden kuvaus vastaajan toimista sen pohtiessa oikeutetun tai anteeksiannettavan puolustautumisteon mahdollisuutta taas edustaa offensiivista diskurssia, jolloin mahdollinen defensiivinen diskurssi väistyy. Se totesi mm. näin: ”Tapahtumapäivänä ase oli otettu hyvissä ajoin esille ja varauduttu sen käyttöön. Varautuminen ampuma-aseen käyttöön ihmistä vastaan merkitsee samalla aseiden käytön seuraamusten tiedostamista.”

Sitä, kuinka vahvasti mikä tahansa vastaajan henkilöön liittyvä seikka vie ajatukset surman tunnusmerkistöön, kuvastanee alioikeuden toteamus: ”mitä sitten tulee vastaajan vaikuttimiin, niin on mahdollista, että hän on ollut käsityksessä, että hyökkääjä tunkeutuu sisälle toteuttamaan uhkauksensa ja siten vastaaja on käsittänyt toimineensa hätävarjelutilanteessa. Näillä perusteilla vastaajan vaikuttimet voidaan katsoa surman tunnusmerkistön mukaiseksi”. Palaan tapaukseen putatiivihätävarjelun yhteydessä.

⁹¹ Vastaaja tuomittiin 7 vuoden vankeusrangaistukseen. Alioikeus oli tuominnut taposta 9 vuoden vankeusrangaistukseen, eikä siis katsonut vastaajan toimineen hätävarjelutilanteessa.

⁹² Tämän jälkeen hovioikeus toteaa, että ”pistäessään käräjäoikeuden päätöksessä selostetulla teräseella hyökkääjää kasvojen ja kaulan alueelle vastaajan on täytynyt käsittää, että siitä to-

Tässäkin ratkaisussa vastaajan katsottiin olleen oikeudettoman hyökkäyksen kohteena, mutta käyttäneen liiallisia voimakeinoja sen torjumiseksi. Vastaajan oleminen *pelon vallassa* ja *alakynnessä* on mainittu osana ratkaisua ja pelkotilan konstruointi ”perustelluksi” osana defensiivistä diskurssia on mahdollistanut hovioikeuden päättämisen katsomaan vastaajan teon hätävarjelun liioitteluna tehdyksi.⁹³

Defensiivisen diskurssin on mahdollistanut se, että väkivaltaa kuvataan myös vastaajaan kohdistuvana aktiivisena toimintana: *istunut hänen päällään ja lyönyt*. Käräjäoikeus oli siis arvioinut, että oli jäänyt näyttämättä, että kysymyksessä olisi ollut hätävarjelutilanne, ja tuominnut taposta. Se kuvasi perusteluisaan väkivaltaa kahdenvälisenä konfliktina, *käsirysynä*, jossa ei ollut erotettavissa subjektia tai objektia.⁹⁴

”Hermostunut ja peloissaan”

Ratkaisussa *ISHO 1995/1669* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä.⁹⁵ Asianosaisina olleet miehet olivat naapureita, joilla oli velasta johtuva riita. Hyökkääjä oli tullut väkisin yöllä vastaajan asunnon sisäeteeseen ja kun vastaaja oli mennyt aukaisemaan ovea, tällä oli ollut vasara kädessä. Hovioikeus hyväksyi alioikeuden esittämät perustelut. Niissä todettiin, että

vastaaja on tuossa tilanteessa ollut hermostunut ja peloissaan hyökkääjän häirittyä ja uhkailtua häntä edellisenä päivänä ja tämän sitten yöllä tunkeu-

dennäköisesti olisi seurauksena kuolema. Näin ollen vastaaja on tahallaan surmannut hyökkääjän. Vastaaja on edellä selostetuin tavoin menetellessään suojellut itseään aloitetulta oikeudettomalta hyökkäykseltä ja toiminut siten hätävarjelutilanteessa. Hovioikeus katsoo kuitenkin, että vastaaja on käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin päällä istumalla ja lyömällä tapahtuneen hyökkäyksen torjumiseksi on ollut välttämätöntä”.

⁹³ Ks. myös ratkaisu KouHO 1996/885, jossa vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta, on esimerkki hätävarjelun liioittelun objektiivisesta arvioinnista. Hovioikeus hyväksyi alioikeuden perustelut. Kyse oli miesten välisestä väkivallasta. Hyökkääjä (X) tuli humalatilassa yöllä vastaajan asuntoon, jossa vastaaja oli tyttöystävänsä kanssa. X oli käyttäytynyt aggressiivisesti ja lyönyt lasituopilla tyttöä poskeen, jolloin tämä menetti hetkeksi tajuntansa. Käräjäoikeus otti ratkaisussaan huomioon X:n aggressiivinen käyttäytymisen sekä vastaajaa että tämän tyttöystävää kohtaan sekä sen, että tämä oli lyönyt tyttöä lasisella tuopilla seurauskin, että tämä oli menettänyt tajuntansa. Edelleen se otti huomioon X:n kieltäytymisen poista vastaajan asunnosta ja sen, että tämä oli vielä heittänyt tuopin vastaajaa kohden tähän kuitenkaan osumatta, riuhtaissut vastaajan kädessä olleen tuolin ja sen jälkeen tullut uhkaavasti vastaajaa kohden. Vastaaja oli tuolloin lyönyt X:ää kerran puukolla vasemmalle puolelle rintaa. Alioikeus katsoi, että vastaaja oli edellä kerrotulla tavoin menetellessään suojellut itseään aloitetulta oikeudettomalta hyökkäykseltä ja toiminut siten hätävarjelutilanteessa. Kuitenkin lyödessään puukolla hän oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin X:n uhkailevan käyttäytymisen torjumiseksi olisi ollut välttämätöntä. Ratkaisussa ei ole analysoitu sitä, toimiko vastaaja tilanteessa puolustaakseen itseään, tyttöystävänsä vai molempia. Vastaaja tuomittiin 4 v 6 kk vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominut samoin.

⁹⁴ Sana *käsirysy* esiintyy perusteluissa 13 kertaa. Vastaavaa termistöä on käytetty esimerkiksi ratkaisussa THO 1995/2551.

⁹⁵ Vastaaja tuomittiin 3 vuoden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominut samoin.

duttua vasaralla aseistautuneena vastaajan asunnon eteiseen, vastaaja on suojellakseen itseään mahdollisesti uhkaavalta oikeudettomalta hyökkäykseltä lyönyt hyökkääjää puukolla ensin kerran vatsaan ja sen jälkeen viisi kertaa yläselkään.

Ratkaisussa on siis pidetty vastaajan kertomusta uskottavana ja tämän kokemaa pelkoa sosiaalisesti adekvaattina ja ymmärrettävänä. Hän oli ollut *hermostunut ja peloissaan*. Diskurssi on tältä osin defensiivistä. Vastaajan tunnetilan teki ymmärrettäväksi ilmeisesti ainakin osittain aiempi väkivalta eli se, että miehillä oli ollut aiemmin *keskinäisiä riitoja, jotka olivat johtaneet nyrkkitappeluihin ja painiin*. Vastaajan ei mainita saaneen vammoja aiempien väkivaltaisten yhteenottojen yhteydessä. Asianosaisten voimasuhteita ei kuvata, mutta väkivaltaa kuvataan kahden tasaveroisen asianosaisen välisenä voimienkoettelemisena, ”riitana” ja ”painina”. Kuvaus riidoista, jotka johtavat väkivaltaan, vastuuttaa väkivallasta molempia osapuolia ja liittyy ilmeisesti siihen, että kyse oli asianosaisista, jotka tunsivat toisensa entuudestaan.

Väkivallan hahmottaminen molemminpuolisena ei ole kuitenkaan estänyt hahmottamasta vastaajan tilannetta niin, että hän saattoi ymmärrettävästi olla kyseisessä tilanteessa siinä määrin peloissaan, että seitsemän puukoniskua ylävartalon alueelle näyttäytyi jossain määrin ymmärrettävänä. Tähän on ilmeisesti vaikuttanut viimeisimmän tilanteen yllätyksellisyys ja sitä edeltänyt yöllinen luvaton tunkeutuminen asuntoon. Toisaalta vastaajan pelkotilan oli tehnyt ymmärrettäväksi se, että hyökkääjä oli ”häirinnyt ja uhkaillut” häntä edellisenä päivänä. Häirinnän ja uhkailun laadusta ei esitetty tarkempaa selvitystä.

”Epätavallisen voimakkaan pelkotilan vallassa”

Ratkaisussa *ISHO 1995/1099* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä tapon yrityksestä.⁹⁶ Vastaajan kertoman mukaan hyökkääjän vaimo oli paennut kotoaan väkivaltaista miestänsä ja piileskellyt vastaajan kesämökin läheisyydessä. Mies oli soittanut vastaajalle kolme kertaa ja uhannut kohdistaa vaimoonsa raakaa väkivaltaa tämän tavoitettuaan. Kun tämä oli saapunut vastaajan kesämökille, vastaaja meni pihamaalle tätä vastaan kädessään ampumasease ja kehotti tätä poistumaan. Kun tämä ei ollut poistunut, vastaaja oli ampunut ensin kaksi varoituslaukausta ja sen jälkeen tunkeutujaa. Vastaajan kertomuksen mukaan hyökkääjä oli varoituslaukauksen jälkeen vielä uhannut vastaajaa mm. tämän pojan tappamisella.

Käräjäoikeus arvioi tapahtumia seuraavasti:

Käräjäoikeus pitää selvitetynä, että vastaaja oli varustautunut ampumaseaseella sen vuoksi, että hän oli pelännyt asianomistajan toteuttavan uhkauk-

⁹⁶ Vastaaja tuomittiin 3 vuoden vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut 2 vuoden vankeusrangaistukseen.

sensa väkivallan käyttämisestä aina tappouhkauksia myöten. Käräjäoikeus pitää myös ilmeisenä, että vastaaja oli ottanut todesta asianomistajan uhkauksen siitä, että tämä tulee vastaajan kesäasunnolle aseella varustautuneena. Aivan ilmeistä on myös, että vastaaja oli ampunut asianomistajaan osuneen laukauksen peläten joutuvansa asianomistajan oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi ja epätavallisen voimakkaan pelkotilan vallassa.

Asianomistajalla ei ollut ollut asetta mukanaan, eikä asianomistaja ollut ampuksen tapahtuessa ylittänyt mökin aitaa, jota ratkaisussa kuvataan ”varsin korkeaksi”. Kun hän kuitenkin oli ilmeisesti ryhtynyt ylittämään aitaa poistumiskäskyistä huolimatta, oli vastaajalla ollut oikeus ryhtyä hätävarjelutoimenpiteisiin. Vastaaja oli ollut tässä vaiheessa kertomansa mukaan *hätäntynyt*. Hänen ja asianomistajan välinen välimatka oli ollut tässä vaiheessa noin 17 metriä.

Vastaajan pelkotilaa on ratkaisussa kuvattu *epätavallisen voimakkaaksi* ja tätä pelkotilaa on pidetty ymmärrettävänä ja sosiaalisesti adekvaattina. Vastaajan tunnetilan konstruointi edustaa defensiivistä diskurssia. Hänen käsitystään siitä, että asianomistajalla olisi ollut ase mukanaan, on pidetty ymmärrettävänä. Tällöin asianomistajan käyttäytyminen on näyttäytynyt potentiaalisesti jopa hengenvaarallisena.⁹⁷ Ratkaisusta ei ilmene, että asianomistaja olisi aiemmin(kaan) kohdistanut vastaajaan väkivaltaa. Vastaaja kertoi tunteneensa asianomistajan nelisen kuukautta ja oppineensa tuntemaan tämän *miehenä, joka kiihtyi mitättömistäkin asioista ja joka huutamalla uhkaili niin häntä kuin muitakin ihmisiä ampuma-aseilla ja muulla väkivallalla*. Vastaajan kertomusta tältä osin on pidetty uskottavana ja sitä tukivat tältä osin useat todistajanlausunnot. Tämänkaltaisen kuvaus hyökkääjästä on tehnyt ilmeisesti vastaajan pelkotilan ymmärrettävämmäksi ja perustellut osaltaan defensiivistä diskurssia.

”Paniikissa ja pakokauhun vallassa”

Ratkaisussa *VHO 1998/473* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta.⁹⁸ Vastaaja oli parisuhdeväkivallan kohteena ollut nainen. Tapahtuma-aamuna mies oli *pahoinpidellyt vastaajaa lyömällä, kuristamalla kaulasta, repimällä hiuksista ja hyppimällä hänen päällään*.⁹⁹ Vastaaja oli yrittänyt turhaan pakoon. Mies oli raahannut naisen hiuksista repimällä keittiöön, juonut

⁹⁷ Vaihtoehtoja toimia toisin ei ole mainittu. Niitä kyseisessä tapauksessa olisivat voineet olla mm. avunpyyntö poliisilta uhkaavan puhelinsoiton jälkeen ja/tai poistuminen kesämökiltä. Vastaaja oli puheluiden jälkeen mm. käynyt naapurikesämökillä. Vastaajalla käytettävissä ollut aika ennen asianomistajan saapumista on kuitenkin ratkaisussa mainittu seikkana, joka osoitti, että tällä olisi ollut aikaa harkita ja maltaa mielensä.

⁹⁸ Vastaaja tuomittiin 4 vuoden 6 kk vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut surmasta 7 vuoden vankeusrangaistukseen. Olen käsitellyt tapausta myös edellä luvun III jaksoissa 1.3.6 ja 1.2.5.

⁹⁹ Kuvaus väkivallasta perustuu vastaajan kertomukseen. Oikeuslääkäri todisti, että vastaajalla oli kaulassa jäljet voimakkaasta kuristamisesta, johon on liittynyt hengenvaara ja että vartalon päällä hyppiminen voi aiheuttaa myös kuoleman vaaran.

vettä ja ilmoittanut jatkavansa ”kiduttamista” vielä tunnin ajan. Sitä ennen pahoinpitely oli jatkunut puoli tuntia.¹⁰⁰ Vastaaja oli ottanut veitsen ja lyönyt miestä kerran selkään, kun tämä oli kumartuneena juomaan. Vastaaja kertoi olleensa *paniikissa ja pakokauhun vallassa* mm. siksi, että kuristaminen oli ollut voimakkaampaa kuin ennen, ja pelänneensä henkensä edestä. Hän ei olisi voinut paeta keittiöstä ilman miehen lupaa.

Hovioikeus totesi hätävarjelun osalta, että *vastaajalla oli ollut perusteltu syy pelätä, että mies jatkaa hänen pahoinpitelyään ja että hänen terveytensä ja jopa henkensä olivat vaarassa. Hänellä oli ollut oikeus tuolloin käyttää sellaisia voimakeinoja, jotka hyökkäyksen torjumiseksi olivat olleet välttämättömiä.* Ratkaisussa on siis mainittu vastaajan pelko ja sitä on myös tässä kuvattu ”perustelluksi” eli objektiivisesti arvioituna sosiaalisesti adekvaatiksi, rationaalisesti peloksi. Pelko johtui aiemmasta hengenvaaralliseksi todetusta pahoinpitelystä. Pelkoa ei kuvata muutoin eikä sitä arvioida esimerkiksi suhteessa aiempaan väkivaltaan.¹⁰¹ Vastaajan tunnetilan konstruoiva diskurssi on kuitenkin defensiivinen, ja vastaajaan kohdistunutta väkivaltaa kuvataan siten, että vastaaja hahmottuu väkivallan objektiksi.

Alioikeus ei katsonut vastaajan olleen hätävarjelutilanteessa. Sen ratkaisussa diskurssi on offensiivinen. *Vastaajan on täytynyt ensinnäkin joka tapauksessa ymmärtää käyttämänsä veitsen hengenvaarallinen luonne. Hän on lyönyt veitsellä häneen selin ja juomaan kumartuneena ollutta miestä. Vastaaja on kohdistanut veitseniskun yläselän alueelle.* Vastaajan toiminnan offensiivista luonnetta perustellaan häneen kohdistuneella väkivallalla: *mies on ollut luonteeltaan väkivaltainen ja hän on myös syytteessä tarkoitetussa tilanteessa kohdellut vastaajaa väkivaltaisesti. Tässä tilanteessa pelkästään miehen riittävään haavoittamiseen tähdännyt yritys olisi epäonnistuuessaan voinut johtaa vastaajan todelliseen vaaratilanteeseen. Tämän on vastaajankin täytynyt käsittää.*

Vastaaja siis hahmotetaan myös alioikeuden ratkaisussa väkivallan objektiksi, mutta siitä tehty johtopäätös vastaajan tunnetilaa konstruoitaessa on päinvastainen kuin hovioikeuden. Naiseen aiemmin kohdistunut väkivalta ja hänen vaikeutensa torjua väkivalta kyseisessä tilanteessa on tulkittu motivaatioksi toimia miehen kuolemaan johtavalla tavalla. Diskurssi on offensiivinen, eikä vastaajan pelolla ole siinä osuutta. Ratkaisu on esimerkki siitä, että vaikka tapahtumien kulku hahmotettaisiin täysin samalla tavalla, voi vastaajan tunnetilan konstruointi joko defensiiviseksi tai offensiiviseksi ratkaista vastaajan teon juridisen määrittelyn.¹⁰²

¹⁰⁰ Myös hovioikeus käytti ratkaisussaan termiä ”kiduttamista”.

¹⁰¹ Vrt. esim. ilmaisu ”epätavallisen voimakas pelkotila” ratkaisussa ISHO 1995/1099, jossa vastaajaan ei ollut kohdistunut väkivaltaa ko. tilanteessa tai aiemminkaan.

¹⁰² Alioikeus totesi, että miehellä on ollut aikaisemminkin taipumus pahoinpidellä vastaajaa samalla tavalla kuin hän on nytkin tehnyt, jolloin vastaaja on saanut samankaltaisia lieviä vammoja. Miehen menettelyllä on ollut siten koko ajan pahoinpitelytarkoitus. Näin ollen pahoin-

”Suojellakseen itseään”

Ratkaisussa *RHO 1998/704* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta.¹⁰³ Tapauksessa hyökkääjä oli laittanut asuntoon tullessaan oven takalukkoon, ottanut avaimet itselleen ja pahoinpidellyt nyrkein asunnossa ollutta vastaajaa ja kolmatta henkilöä. Hän vaati molempia tulemaan kanssaan ulos asunnosta, jolloin nämä pakenivat makuuhuoneeseen. Hyökkääjän tultua perässä vastaaja ampui tätä rynnäkkökiväärillä rintakehään. Hyökkääjä oli pahoinpidellyt vastaajaa kaksi vuotta aikaisemmin ja oli todistajien mukaan huomattavan voimakas sekä humalassa ollessaan aggressiivinen ja väkivaltainen. Hovioikeus totesi, että vastaaja on itseään huomattavasti voimakkaamman, väkivaltaisena pidetyn hyökkääjän aikaisemman menettelyn aiheuttamassa pelkotilassa tahallaan surmannut tämän estääkseen itseensä ja C:hen keittiössä kohdistuneen pahoinpitelyn jatkumisen ja siten suojellakseen itseään ja C:tä kohta päättä uhkaavalta hyökkäykseltä.

Hovioikeuden perustelujen diskurssi on defensiivinen. Hovioikeus mainitsee vastaajan olleen ”pelkotilassa” ja toimineen *estääkseen* pahoinpitelyn jatkumisen ja *suojellakseen* kolmatta henkilöä. Pelkoa perustellaan mm. kuvaamalla väkivaltaa näin: *Vastaajan kieltäydyttyä lähtemästä tätä huomattavasti voimakkaampi hyökkääjä on lyönyt tätä nyrkillä useita kertoja kasvoihin ja muualle vartaloon.* Kun toinenkin paikalla ollut henkilö kieltäytyi lähtemästä, hyökkääjä *on lyönyt myös tätä kasvoihin.* Vastaaja hahmottuu hyökkääjän väkivallan kohteeksi ja väkivallan voimakkuutta korostetaan mainitsemalla hyökkääjän olleen vastaajaa *huomattavasti voimakkaampi.*

Alioikeuden ratkaisussa edellä mainittuja tapahtumia kuvataan tavalla, joka edustaa toisentyypistä diskurssia: *Hyökkääjä on lyönyt muutamia kertoja vastaajaa. Tämän jälkeen hyökkääjän ja hänen seurassaan olleen henkilön välille on syntynyt yhteenotto, jonka aikana vastaaja on mennyt makuuhuoneeseen ja ottanut aseensa esille.* Se myös totesi, että *ei ole ilmennyt sellaista, josta voitaisiin päätellä, että vastaaja olisi toiminut ennen ampumista jollakin tavalla paniikinomaisesti,* ja piti vastaajan pelkoa ainoastaan *mahdollisena.* Voimasuhteita tai lyömistä nyrkillä kasvoihin ei nyt mainita ja *kasvoihin lyömisen tilalla on yhteenotto.*

Tässä tapauksessa ratkaisuissa on kyse myös erilaisesta näytön arvioinnista tapahtumien suhteen, mutta ne kuvastavat myös defensiivisen ja offensiivisen diskurssin välistä eroa sekä niiden suhdetta siihen, millaisena väkivaltaa kuvataan.

pitely ei kokonaisuutena ottaen aiheuttanut vastaajalle hengenvaaraa. Em. olosuhteissa tapahtunutta ihmisen surmaamista ei voida pitää hyväksyttävänä hätävarjeluna tai edes hätävarjelun liioitteluna.

¹⁰³ Vastaaja tuomittiin 5 v ja 2 kk vankeusrangaistukseen sisältäen rangaistuksen kätkemisrikoksesta ja törkeästä ampuma-aserikoksesta. Alioikeus oli tuominnut taposta 8 v ja 6 kk vankeusrangaistukseen.

4 Hätävarjelun liioittelun subjektiivisista ja objektiivisista edellytyksistä

4.1 SUBJEKTIIVINEN JA OBJEKTIIVINEN DISKURSSI: YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSIÄ OIKEUSKÄYTÄNNÖSTÄ

Hätävarjelun liioittelua koskevan tuoreen säännöksen perusteluissa todetaan, että liiallisten voimakeinojen käyttöä voi hätävarjelutilanteessa pitää ymmärrettävänä, jos olosuhteet olivat hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys sekä tilanne muutenkin huomioon ottaen sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista. Kyse on samanlaisesta subjektiivisiin perusteisiin perustuvasta arvioinnista, johon aiemmassa säännöksessä viitattiin, kun tilanne määriteltiin sellaiseksi, jossa tekijä ei ”voinut mieltänsä malttaa”. Tässä suhteessa uusi säännös ei siis ole muuttanut hätävarjelun liioittelun arviointiperusteita.

Perusteluissa todetaan myös, että arvioitaessa tilannetta kokonaisuudessaan on lupa ottaa huomioon ennen kaikkea myös tekijän subjektiiviset tuntemukset ja että eräissä ulkomaisissa rikoslaeissa käytetyt ilmaukset ”pelko, kauhu ja hämmennys” kuvaavat hyvin niiden tuntemusten laatua, joiden voimasta tekijän kyky arvioida tilanne oikein ja säädellä käyttäytymistään on sillä tavoin alentunut, että hänen käyttäytymisensä tulee ymmärrettäväksi ja anteeksiannettavaksi.¹⁰⁴ Voidaan tietenkin spekuloida, tarkoittaako ”on lupa ottaa huomioon” sitä, että subjektiivisten tuntemusten huomioon ottaminen ei ole välttämätöntä. Katson kuitenkin, että sanamuoto viitanee lähinnä siihen, että kaikissa tapauksissa ei ole olemassa senkaltaisia subjektiivisia perusteita, että ne vaatisivat tuomioistuimelta niiden tarkempaa ottamista huomioon.

Arviointia siitä, onko vastaajan väite ”pelosta, kauhusta ja hämmennyksestä” uskottava ja ovatko hänen tuntemuksensa ymmärrettäviä, kutsun *subjektiiviseksi diskurssiksi*. Tähän diskurssiin kuuluvat myös muut sellaiset seikat, jotka liittyvät vastaajan henkilöön ja/tai henkilöhistoriaan, eivätkä ole arviointiperusteina yleistettävissä. *Objektiiviseksi diskurssiksi* kutsun sitä tapauksen olosuhteiden arviointia, jossa arvio perustuu tapauksen todennettavissa oleviin ulkoisiin olosuhteisiin ja johon liittyvät seikat ovat arviointiperusteina yleistettävissä.

Se subjektiivinen diskurssi, joka korostuu hätävarjelun liioittelua koskevassa oikeuskirjallisuudessa ja esimerkiksi uusien rikosoikeuden yleisten oppien pe-

¹⁰⁴ HE 44/2002 vp s. 117 ja OM 2003:1 s. 117.

rusteluissa hätävarjelun liioittelun osalta, näyttää suurelta osin puuttuvan oikeuskäytännöstä. Erityisesti korkeimman oikeuden ratkaisujen perustelujen valossa näyttää usein jopa siltä kuin hätävarjelun liioittelun mahdollisuutta arvioitaessa olisi mukana vain teon arvioimisen objektiivinen elementti. Tällöin todetaan, että oikeudenvastainen hyökkäys on tapahtunut ja että sitä vastaan on ollut sallittua puolustautua. Hätävarjelutilanne on siis ollut olemassa. Ratkaisutavassa tapauksessa sallittujen voimakeinojen raja on ylittynyt, kun voimakeinot eivät ole olleet oikeassa suhteessa hyökkäyksen laatuun.

Pohdinta siitä, voisiko liiallisten voimakeinojen käyttöön johtaneita syitä arvioitaessa ottaa huomioon vastaajaan liittyviä subjektiivisia seikkoja ja mitä sellaiset subjektiiviset seikat voisivat kyseisessä tapauksessa olla, jää useimmiten puuttumaan. Poliisin voimankäyttöön liittyvien tapausten osalta subjektiivisen diskurssin puuttuminen selittyy osin sillä, että voimankäyttöä ei ensisijaisesti arvioida subjektiivisin perustein, vaan virkatehtävän suorittamisessa tapahtuneena ”ylilyöntinä”.¹⁰⁵

Objektiivinen diskurssi näyttäytyy varsin *hegemonisena diskurssina* ja subjektiivinen diskurssi, silloin kun sitä esiintyy, sitä täydentävänä ja sille alisteisena, *väistyvinä diskurssina*. Subjektiivisten tuntemusten rooli uuden hätävarjelun liioittelua koskevan säännöksen esitöissä onkin jossain määrin korostuneempi kuin miltä se oikeuskäytännön valossa vaikuttaa, vaikka uudistuksen tarkoitus ei olekaan tältä osin ollut muuttaa oikeustilaa.

Subjektiivista diskurssia kuitenkin esiintyy eli vastaajan tuntemuksia hätävarjelutilanteessa ja niiden syitä on erityisesti hovioikeuskäytännössä joissakin ratkaisuissa pohdittu. Vastaajan tuntemusten pohdinnassa on erotettavissa *defensiivinen* ja *offensiivinen diskurssi*. Defensiivisessä diskurssissa vastaajan toiminta hahmottuu siten, että sitä määrittävät toisaalta vastaajan defensiiviset tuntemukset kuten pelkotila, toisaalta hänen toimintansa puolustustarkoitus. Offensiivisessä diskurssissa vastaajan toiminta hahmottuu siten, että sitä määrittävät offensiiviset tuntemukset kuten suuttumus, toisaalta hänen toimintansa muu kuin puolustustarkoitus. Molemmat diskurssit ovat kytköksissä siihen, kuinka väkivallan laatu tapauksessa määritellään ja hahmotetaan.

Jotta vastaajan toimintaa voidaan tarkastella defensiivisen diskurssin sisällä, on väkivalta määriteltävä (pääosin) yksipuoliseksi ja vastaajaan kohdistuvaksi. Tällöin hänen defensiivinen toimintansa ja subjektiiviset tuntemuksensa käyvät ymmärrettäviksi. Mikäli väkivalta määritellään molemminpuoliseksi siten, että vastaaja on väkivallasta osaltaan vastuussa, on hänen toimistaan käytävä diskurssi pääsääntöisesti offensiivista. Aineistoni perusteella väkivallasta käytävä diskurssi voi olla yksipuolisuutta tai molemminpuolisuutta ja vastavuoroisuutta

¹⁰⁵ HE 44/2002 vp s. 131. Vuoden 2004 alusta voimaan tulleen uudistukseen saakka poliisiviranomaisen voimankäytöstä käytettiin käsitettä ”julkisoikeudellinen hätävarjelu”. Käsitteestä ks. tarkemmin esim. Majanen 1979 s. 107 ss.

painottava väkivallan laadusta riippumatta. Molempiin kuvaustapoihin liittyy luotujen kategorioiden lisäksi retorisia elementteinä yksityiskohtien käyttämistä tukemaan autenttisenä näyttäytyvää tapahtumainkuvausta. Erityisesti silloin, kun väkivallan tarkemmasta laadusta ei ole tietoa, diskurssi korostaa väkivallan molemminpuolisuutta. Seikalla on merkitystä myös parisuhdeväkivallasta puhuttaessa, sillä sen laadusta ei useinkaan ole olemassa vastaajan kertomuksen ohella muuta selvitystä.

Silloin, kun tapauksen väkivalta on parisuhdeväkivaltaa, väkivallasta käytävät offensiivinen ja defensiivinen diskurssi kytkeytyvät parisuhdeväkivallasta käytäviin diskursseihin. Parisuhdeväkivallasta puhuttaessa voidaan erottaa perhedynaaminen ja rikosoikeudellinen diskurssi. Perhedynaaminen diskurssi painottaa väkivallan molemminpuolisuutta. Mikäli fyysinen väkivalta ei sitä ole, puhutaan toisen osapuolen provosoinnista, henkisestä väkivallasta tms.¹⁰⁶ Mikäli väkivalta ylipäättään nähdään molemminpuolisena ilmiönä, on myös parisuhdeväkivallasta käytävä diskurssi helposti perhedynaamista, jossa väkivalta nähdään molemminpuolisena ilmiönä.

Väkivaltaan molemminpuolisena ilmiönä puolestaan liittyy siis usein vastaajan toiminnan hahmottaminen offensiivisena. Silloin, kun väkivalta on parisuhdeväkivaltaa ja se nähdään molemminpuolisena perhedynaamisen diskurssin sisällä, väkivallan molemminpuolisuutta painottava yleinen diskurssi ja parisuhdeväkivaltaan liittyvä perhedynaaminen diskurssi yhdistyvät ja vastaajan toiminnan hahmottaminen offensiivisena saa tukea molemmista diskursseista. Silloin väkivallan määrittelyyn liittyy luontevasti vastaajan toiminnan hahmottaminen ja kuvaaminen offensiivisena.

Silloin, kun subjektiivista diskurssia ratkaisujen perusteluissa esiintyy, puhutaan siis useimmiten vastaajan ymmärrettävänä näyttäytyvästä *pelosta* henkeen tai terveyteen kohdistuvan oikeudettoman hyökkäyksen edessä. Tämän vuoksi on syytä lähemmin tarkastella, mitä ”*pelko*” tarkoittaa suomalaisessa juridisessä kontekstissa. Miten pelko käsitetään ja millainen pelko voi olla oikeusjärjestelmän silmissä sellainen, että se motiivina tekee oikeudenvastaisesta teosta (osittain) anteeksiannettavan? Tarkastelen ensin pelon elementin sisältävää diskurssia, sen jälkeen siihen liittyen käsitystä puolustautumisesta vaistonvaraisena toimintana ja sen jälkeen erilaisia tapoja kuvata väkivaltaa elementtinä, joka voi aiheuttaa pelkoa.

¹⁰⁶ Parisuhdeväkivaltaa koskevista diskursseista ks. mm. luvun II jaksot 2.3.2, 2.3.3 ja 2.3.4 ja Niemi-Kiesiläinen 2004 s. 65–69. Niemi-Kiesiläinen käyttää diskursseista käsitteitä ”vuoro-vaikutusdiskurssi” ja ”vallankäyttödiskurssi”.

4.2 PELKO SUBJEKTIIVISENA ELEMENTTINÄ

Hätävarjelun liioittelussa, jossa vastaajan toimintaa voidaan arvioida myös subjektiivisista lähtökohdista käsin, vastaajan mahdollisen pelkotilan arvioimisella voi olla ratkaisun argumentoinnissa merkittävä rooli.

Ihminen voi tuntea pelkoa monenlaisissa tilanteissa. Pelko on voimakas motivaatio ja voi saada ihmisen toimimaan mitä erilaisimmilla tavoilla. Juridisessa kontekstissa kaikki pelko ei kuitenkaan ole merkityksellistä. Kun puhutaan hätävarjelun liioittelusta, voi vastaajan kokema ”pelko, kauhu ja hämmennys” toimia anteeksiantoperusteena vain, mikäli pelkoa tai vastaavaa tunnetilaa pidetään kyseisessä tilanteessa *ymmärrettävänä* reagoimisena. Monet seikat vaikuttavat siihen, milloin vastaajan tunnetilaa pidetään ymmärrettävänä reagoimisena.

Sitä, millaisia tunteita kukin tietänytyyppisessä tilanteessa kokee, on tietenkin vaikea tai jopa mahdoton arvioida. Reagoiminen erilaisiin tilanteisiin on yksilöllistä. Siinä missä toinen tuntee pelkoa ja ahdistusta, toinen samassa tilanteessa oleva voi tuntea vihaa ja raivoa. Tunnetilojen arviointi on aivan yhtä vaikeaa tai mahdotonta myös tuomioistuimelle eikä sekään todennäköisesti ainakaan tietoisesti siihen edes pyri. Tämä voi osittain selittää sen, miksi subjektiivista diskurssia esiintyy ratkaisuissa suhteellisen vähän.

Silloin, kun vastaajan pelkotilaa arvioidaan, arvioiminen perustuukin pitkälti juuri siihen, miten pelko sosiaalisesti konstruoidaan, milloin on *sosiaalisesti ymmärrettävää* olla peloissaan. Tällöin myös sosiaalisesti arvostuksenvaraiset käsitykset voivat vaikuttaa asiaan. Vastaajan tunnetilan ymmärrettävyyteen vaikuttaa mm. se, millaisena vastaajaan kohdistunut väkivallan uhka nähdään, sillä vastaajan reagoimista arvioidaan suhteessa väkivaltaan. Väkivallan kuvaus on näin ollen olennainen osa arvioitaessa sosiaalisesti adekvaattia pelkoa. Silloin, kun vastaajan on katsottu olleen peloissaan, pelkoa on kuvattu mm. seuraavilla tavoilla. Käytetyt esimerkit ovat tapauksista, joissa molemmat asianosaiset ovat olleet miehiä.

4.2.1 Vastaajan kohdistuneet uhkaukset

Pelon aiheuttajia ovat voineet olla vastaajaan kohdistuneet uhkaukset. Tällöin vastaajaan ei ole välttämättä kohdistunut väkivaltaa. Vastaajalla on voinut olla esimerkiksi *”perusteltu aihe pelätä, että K jossain vaiheessa toteuttaa uhkauksensa eli tappaa hänet tai vakavasti pahoinpitelee häntä”*.¹⁰⁷ Asianosaiset ovat voineet jossain määrin olleet keskenään tekemisissä aikaisemminkin, mutta

¹⁰⁷ RHO 2000/732.

vastaajaan ei ole välttämättä aiemmin kohdistunut hyökkääjän taholta väkivaltaa. Uhkaukset liittyvät tyypillisesti kyseisen tilanteen vakavaan väkivaltaan.

Ratkaisussa *ISHO 1995/1099* asianosaisten suhde oli edellä kuvatun kaltainen. Siinä mies uhkaili toista miestä ensin puhelimitse vakavalla väkivallalla ja tuli sen jälkeen tämän kesämökin luokse pysytellen joko aidan takana tai – vastaajan mukaan – pyrkien aidan yli. Tällöin vastaaja varoituslaukausten jälkeen ampui miestä. Käräjäoikeuden ratkaisun perusteluissa todetaan, että *aivan ilmeistä on myös, että vastaaja oli ampunut asianomistajan osuneen laukauksen peläten joutuvansa asianomistajan oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi ja epätavallisen voimakkaan pelkotilan vallassa*.¹⁰⁸ Väkipalta ei siis ollut (vielä) kohdistunut vastaajaan.¹⁰⁹ Vastaajaan hieman ennen väkivaltaa kohdistuneista uhkauksista ja niiden aiheuttamasta pelosta oli kyse myös ratkaisussa *VHO 2000/1004*.¹¹⁰

4.2.2 Vastaajaan kohdistunut väkivalta

Vastaajaan kohdistuneita uhkauksia tavallisempaa on, että vastaajan sosiaalisesti adekvaattia pelkotilaa on perustellut häneen aiemmin hyökkääjän taholta kohdistunut väkivalta. Ratkaisussa *ISHO 1995/1669* käräjäoikeus oli kuvaillut tapahtumia seuraavasti: *Vastaaja on tuossa tilanteessa ollut hermostunut ja peiloissaan S:n häirittyä ja uhkailtua häntä edellisenä päivänä ja S:n sitten yöllä tunkeuduttua vasaralla aseistautuneena vastaajan asunnon eteiseen, vastaaja on suojellakseen itseään mahdollisesti uhkaavalta S:n oikeudettomalta hyökkäykseltä lyönyt S:ää puukolla ensin kerran vatsaan ja sen jälkeen viisi kertaa yläselkään*.

Sitä, millaista toimintaa ”häirintä” ja ”uhkailu” on ollut, on vaikea tarkemmin arvioida. Käytetyt ilmaisut eivät kuitenkaan viittaa vakavaan väkivaltaan. Ratkaisussa *RHO 1996/1088*¹¹¹ vastaaja oli juossut hyökkääjää pakoön, mutta tämä sai vastaajan kiinni, jolloin syntyneen väkivaltatilanteen aikana vastaaja löi hyökkääjää hedelmäveitsellä. Hovioikeus kuvasi perusteluissaan seuranneita tapahtumia seuraavasti: *Heidän välillään oli syntynyt tappelu, jonka yhtey-*

¹⁰⁸ Hovioikeus hyväksyi käräjäoikeuden perustelut, mutta kovensi rangaistusta.

¹⁰⁹ Puhelimitse ensin annetuista uhkauksista oli kyse myös ratkaisussa *ISHO 2000/289*. Myös siinä uhkauksia esittänyt mies saapui paikalle pian uhkausten lausumisen jälkeen, hän ei ollut aiemmin kohdistanut vastaajaan väkivaltaa, eikä vastaajaan tuossa tilanteessa (vielä) kohdistunut väkivaltaa. Vastaaja ampui tätä kuolettavasti rintaan, kun tämä oli tulossa avonaisesta ovesta vastaajan asuntoon. Tässä ratkaisussa ei kuitenkaan ole eksplisiittisesti mainittu vastaajan mahdollisesti kokemaa pelkoa.

¹¹⁰ Olen selostanut ratkaisua lähemmin luvun III jaksossa 1.1.4.

¹¹¹ Vastaaja tuomittiin 7 vuoden vankeusrangaistukseen. Alioikeus oli tuominnut taposta 9 vuoden vankeusrangaistukseen, eikä siis katsonut vastaajan lainkaan toimineen hätävarjelutilanteessa.

dessä he olivat kieriskelleet maassa ja lopuksi hyökkääjä oli istunut vastaajan vatsan päällä ja lyönyt häntä poskiin ja otsaan. Vastaaja oli ollut alakynnessä ja pelon vallassa. Hyökkääjä oli sanonut, että tähän sinä jätät ja tämä on viimeinen reissusi.

Ratkaisussa *ISHO 1999/287* vastaajan toimia arvioidaan näin: *Vastaajalla on, A:n kerrottu aikaisempi väkivaltainen käyttäytyminen huomioon ottaen, ollut perusteltu syy pelätä A:ta omasta ja K:n puolesta.* A oli K:n aviomies, joka oli ollut aiemmin väkivaltainen vaimoan kohtaan ja joka oli uhannut tappaa sekä vaimonsa että vastaajan. Väkivalta ei kuitenkaan ollut kohdistunut vastaajaan eikä vastaajaan ollut (vielä) tuossa tilanteessa kohdistunut väkivaltaa.

Pelko on voinut olla sosiaalisesti adekvaattia myös silloin, kun vastaajaan on kohdistunut aiemmin väkivaltaa jonkun muun kuin hyökkääjän taholta. Ratkaisussa *RHO 1999/258* käräjäoikeus, jonka perustelut hovioikeus hyväksyi, oli todennut: *Vastaajan kertomusta K:ta ja puukkoa kohtaan tuntemastaan pelosta tukevat hänen tiedossaan ollut K:n painitaito ja hänen joutumisensa aikaisemmin puukotuksen uhriksi.*

Toisaalta vastaajan kokemaa ymmärrettävänä pidettävä pelko voi olla luettavissa pelkästään tapahtumien kuvauksesta ilman, että sitä eksplisiittisesti mainitaan. Näin tulkitsen esimerkiksi ratkaisua *ISHO 2000/289*.¹¹² Vastaaja oli ollut asunnossaan, jonne estelyistä huolimatta oli pyrkinyt henkilö, jota vastaaja ja *todistajina kuullut henkilöt olivat pitäneet luonteeltaan äkkipikaisena ja väkivaltaisena* ja joka oli tulossa *varta vasten tappelemaan tai hakkaamaan* vastaajan. Hyökkääjä oli tullut kerrostalon portaikossa kiihtyneessä mielentilassa kohti kerrostasanteella ollutta vastaajaa, joka oli potkaissut tätä portaita alas-päin ja kieltänyt tulemasta lähemmäs. Tämän jälkeen vastaaja oli perääntynyt rappukäytävästä asuntoon ja eteisessä ampunut perässään tullutta hyökkääjää haulikolla lähietäisyydeltä rintaan. Vastaajan ei mainita eksplisiittisesti olleen peloissaan, mutta hänen käyttämiään liiallisia voimatoimia perustellaan mm. kuvaamalla hyökkääjän väkivaltaisuutta ja hänen esittämiään uhkailuja siten, että pelko näyttäytyy ainakin mahdollisena sosiaalisesti adekvaattina tunnetilana. Pelko oli myös mainittu sitä kautta, että vastaaja oli kertonut hankkineensa haulikon, koska häntä oli uhattu tappamisella ja hän siitä syystä pelkäsi henkensä edestä.¹¹³

¹¹² Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta 6 vuoden vankeusrangaistukseen. Yksi jäsen olisi pysyttänyt alioikeuden ratkaisun, koska vastaaja olisi voinut halutessaan välttää yhteenoton ja oli itse tullut hyökkääjää kerrostalon rappukäytävään vastaan, hyökkääjällä ei myöskään ollut ollut asetta. Alioikeus oli tuominnut taposta 9 vuoden vankeusrangaistukseen.

¹¹³ Pelon sijaan hovioikeus totesi pitävänsä uskottavana vastaajan kertomusta siitä, että hän ei ollut ehtinyt tilanteessa ajatella esim. oven sulkemista tai toimimaan loogisesti. Hovioikeus katsoi kertomusta tukevaksi seikaksi sen, että vastaaja oli ollut voimakkaassa humalatilassa. Hovioikeuden maininta vastaajan humalatilasta on nähdäkseni tarpeeton ja jopa merkitykseltään kyseenalainen. Kyse oli uhkaavan tilanteen nopeasta kehitymisestä ja siihen reagoimisesta tavalla, jota hovioikeus piti ymmärrettävänä.

Pelko vaikuttaa konstruoituvan parhaiten kahden tutun tai vähintään puolittutun miehen väkivaltaisessa kohtaamisessa.¹¹⁴ Väkivaltaa on usein edeltänyt jonkinlainen konflikti, joka on tehnyt esimerkiksi hyökkääjän esittämistä uhkauksista uskottavia ja tehnyt hänen harjoittamastaan väkivallasta tai muusta käyttäytymisestä suunnitelmallista. Tulkiten ratkaisuja niin, että suunnitelmallinen, tietoinen väkivalta, jolla on selkeä motiivi, näyttäytyy vakavasti otettavana ja vakavana. Se on yksipuolista, hyökkäävää väkivaltaa, jota yksi henkilö harjoittaa toista henkilöä kohtaan. Väkivallalla on subjekti ja objekti ja väkivallan objektin pelko kohdistuu väkivallan subjektiin. Sen vastakohtana voidaan pitää väkivaltaa, joka näyttäytyy spontaanina, molemminpuolisena tappeluna. Väkivallan ”yksipuolisuusedellytystä” korostaa se, että silloin, kun asianosaiset tuntevat toisensa, vastaajan väitteen pelkotilasta on voinut tehdä vähemmän uskottavaksi se, jos hän on viettänyt vapaaehtoisesti aikaa pahoinpitelijänsä kanssa aiemmin tapahtuneen pahoinpitelyn jälkeen. Vastaavasti henkilön vältteleminen on voinut tehdä väitteen uskottavammaksi.¹¹⁵

4.2.3 Puolustautuminen vaistonvaraisena toimintana

Oikeudettoman hyökkäyksen yllätyksellisyyden arvioimiseen ja siihen liittyvään subjektiiviseen diskurssiin sisältyy joissain ratkaisuissa myös vastaajan toiminnan arvioiminen vaistonvaraisena. On voitu esimerkiksi todeta, että tilanteen nopean etenemisen ja paniikinomaisuuden vuoksi vastaajalla (mies) ei ole ollut aikaa tähdätä laukaustaan ja vastaaja on tällöin ampunut *vaistonvaraisesti* suojellakseen omaa henkeään.¹¹⁶ Vastaajan (mies) toimia on arvioitu myös kuvaamalla, että *veitsellä lyömisessä on ollut itsesuojeluvaiston toteuttamiseen liittyviä piirteitä ja sen on saanut aikaan X:n hyökkäys. Sen vuoksi veitsellä lyömisessä on ollut kysymys vain puolustautumisesta.*¹¹⁷

Puolustautuvan toiminnan näkeminen vaistonvaraisena liittyy nähdäkseni myös vastaajan pelkotilaan, sen arvioimiseen ja sen pitämiseen ymmärrettävänä. Pelko hengen ja terveyden puolesta voi aiheuttaa sen, että henkilö voi toimia

¹¹⁴ Ks. pelosta lisäksi mm. KouHO 1999/176 ja RHO 1996/1080. Ratkaisussa RHO 1998/496 tulee hyvin esiin, millaisessa tilanteessa pelkoa voidaan pitää ymmärrettävänä. Kysymys oli tuntemattomien miesten välisestä väkivallasta julkisella paikalla. Vastaaja oli jo iäkäs henkilö. ”X on ollut tulossa pahoinpitelemään vastaajaa. Vastaaja on tiennyt tämän. Todistaja on tullut X:n perässä kahden koiran kanssa. Vastaajan harkintakykyä tilanteessa on heikentänyt se, että hän oli suuttunut aikaisemmasta välikohtauksesta ja huolestunut koiranpentunsa puolesta X:n potkaistua sitä aikaisemmin. Sen vuoksi on mahdollista, että vastaaja on pelännyt todistajan tulevan tarpeen vaatiessa X:n avuksi, vaikka näillä ei ollut yhteistä suunnitelmaa pahoinpitelyn toteuttamisesta.”

¹¹⁵ Ks. esim. ratkaisut ISHO 1999/287 ja KouHO 1997/475.

¹¹⁶ VHO 2000/1004. Hovioikeus vapautti vastaajan, alioikeus oli tuominnut taposta 5 vuoden vankeusrangaistukseen.

¹¹⁷ KouHO 1999/318.

itsesuojeluvaiston ohjaamana. Toisaalta mikäli puolustautuminen oikeudetonta hyökkäystä vastaan nähdään vaistonvaraisena, nähdään oikeudeton hyökkäys tietynlaisena. Oikeudeton hyökkäys kohdistuu tällöin ensinnäkin puolustautujan henkeen ja terveyteen, sillä muunlaisia oikeushyviä voidaan tuskin puolustaa ”vaistonvaraisesti”.

Vaistonvaraiseksi konstruoituun puolustavaan toimintaan liittyy kiinteästi myös hyökkäyksen yllätyksellisyys ja tilanteen nopea kehittyminen. Vaistonvarainen toiminta viittaa toimintaan, joka on pikemminkin ärsykkeeseen reagoimista ja siitä aiheutuvaan fyysiseen reaktioon perustuvaa kuin rationaalista ja suunnitelmallista.¹¹⁸ Puolustautuvan toiminnan kuvaaminen vaistonvaraisena ilmaisee myös tehokkaasti lyhyellä ilmaisulla sen, että vastaajan toiminnan motiivina on nähty pelkästään tai ensisijaisesti halu puolustautua väkivallalta eikä esimerkiksi halu kostaa vastaajaan jo kohdistunut väkivalta. Lappi-Seppälä on muotoillut asian näin: ”Lainmuutos mahdollisti sen, että keskustelu (hätävarjeluun liioittelun) lievennyksen perusteista käydään oikeassa asiayhteydessä. Nuo näkökohdat liittyvät läheisesti itsesuojeluvaiston sanelemiin reaktioihin sekä loukkauksen herättämään kiihtymykseen, pelkoon ja suuttumukseen. Se osa näistä reaktioista, jonka taustalla on oikeuksien suojelun tarve – ei muiden vahingoittaminen – toimii vastuun lievennyksen ja äärimuodossaan vastuuvapauden perusteena myös hätävarjeluun aikarajojen tultua ylityksi.”¹¹⁹ Vaistonvarainen tarve suojella itseä fyysiseltä vahingoittumiselta on sosiaalisesti adekvaatti tahtotila.¹²⁰

”Vaistonvarainen” toiminta tai ”itsesuojeluvaisto” henkilön toiminnan anteeksiannettavuuden perusteena edustaa biologislähtöistä diskurssia, jossa henkilön toimintaa arvioidaan luonnollinen–luonnoton-akselilla. Vaistonvarainen toiminta sosiaalisesti adekvaattina tahtotilana asettuu tällä akselilla kohtaan ”luonnollinen reaktio”. Tämänäyttöinen diskurssi meillä nähdäkseni harvoin liittyy modernin oikeuden autonomisen subjektin lähtökohtaisesti rationaalisen toiminnan arvioimiseen. Toisaalta se liittyy luontevasti juuri hätävarjeluun oikeutuksen pohtimiseen, sillä esimerkiksi hätävarjeluun olemassaoloa oikeuttamisperusteena on voitu arvioida juuri sillä perusteella: ”Att rättsordning godtar en dylik försvarsrätt för den enskilde medborgaren kan motiveras på olika sätt. En grund tar fasta på människans inneboende tendens att försvara sig

¹¹⁸ Parisuhdeväkivallasta käytyä keskustelua analysoitaessa on havaittu, että eräs osa diskursia on kuvata miesten tekemää fyysistä väkivaltaa biologisperäisesti ”vietiksi” ja ”reaktioksi” eli tahdosta riippumattomaksi toiminnaksi, joka on koodattu ihmislajin (miesten) perimään. Kotanen 2003 s. 57.

¹¹⁹ Lappi-Seppälä 2004 s. 22.

¹²⁰ Myös Nuutila mainitsee itsesuojeluvaiston motiivina myös suuttumuksen: ”Vaikka puolustautuja jatkaa hätävarjelutekooan vielä sen jälkeen, kun pakottava vaara on ohi, tekijän menettely on usein ymmärrettävää itsesuojeluvaiston toteuttamista intensiivisen tilanteen aiheuttamassa kiihtymyksessä, pelossa tai suuttumuksessa.” Nuutila 1997 s. 286.

och sina närstående. Gentemot denna *instinkt* står rättsordning maktlös.”¹²¹

Itsensä ja läheisten puolustaminen voimatoimin vaaran uhatessa on kulttuurisesti pikemminkin mies- kuin naistapaista. Se yhdistetään kulttuurisesti mieheen toimijana. Tällöin myös siihen liittyvä itsesuojausvaisto yhdistyy kulttuurisesti helpommin mieheen. Tarkastelen jatkossa tarkemmin oletuksia ja käsityksiä hätävarjelutilanteessa toimijan sukupuolesta.

4.2.4 Pelko ja parisuhdeväkivalta

Totesin edellä, että vastaajan tunnetilan arvioimiseen vaikuttavat monet kulttuuriset, sosiaalisesti arvostuksenvaraiset käsitykset. Silloin, kun vastaajan toimia arvioidaan suhteessa parisuhdeväkivaltaan, voivat arvioimiseen vaikuttaa käsitykset siitä, mistä (parisuhde)väkivallassa on kysymys.

Esimerkiksi väkivallan ”yksipuolisuusedellytys” on kytköksissä käsitykseen väkivallasta. Parisuhdeväkivallassa yksipuolisuusedellytyksen voi olla vaikea täyttyä. Vastaajan pelkotilaa on vaikea uskottavasti konstruoida mm. silloin, kun (parisuhde)väkivallan subjektina nähdään ”suhde” tai väkivaltaa lähdetään muutoin arvioimaan perhedynaamisen viitekehyksen sisällä.

Toisaalta pelko voi konstruoida siten, että juuri yllättävä teko tai hyökkäys herättää kohteessaan pelkoa, kauhua ja hämmennystä. Teon, joka on toistuva ja siten ennakoitavissa, ei siitä poikkeavana katsota herättävän tällaisia tunteita ainakaan yhtä paljon. Siihen liittyy päinvastoin ajatus teon jopa ”rutiininomaisesta”, pysyvästä luonteesta ja siitä, että hyökkäyksen voi juuri ennakoitavuutensa takia halutessaan välttää. Ennakoitavuus toimii tällä tavoin esimerkiksi ratkaisussa, jossa todettiin, että rangaistusta hätävarjelun liioittelun perusteella ei voitu alentaa, kun vastaaja oli jo pitkään jatkuneen (miesten välisen) kiusaamistilanteen perusteella voinut ennakoida, että *joutuisi hätävarjelutilanteeseen ennemmin tai myöhemmin*.¹²²

Myös silloin, kun puolustautuminen nähdään *vaistonvaraisena* hyökkäykseen reagoimisena, törmätään ongelmiin silloin, kun oikeudeton hyökkäys on osa samanlaista ja asteittain vakavoituvaa parisuhdeväkivaltaa. Toistuvaa väkivaltaa voi olla vaikea arvioida siten yllätyksellisenä, että siihen reagoimista puolustautumalla pidettäisiin ”vaistonvaraisena” toimintana.¹²³

¹²¹ Frände 2004 s. 156. Nuutila on todennut, että ”[j]os paniikissa oleva hätävarjeluun turvautuja käyttää jälkikäteen arvioiden tarpeettoman voimakkaita keinoja, hänen rankaisemisensa on usein kohtuutonta. Joissain liioittelutapauksissa painottuu *itsesuojausvaiston* toteuttaminen tavalla, että tekijältä ei voida odottaa viileämpää harkintaa”. Nuutila 1997 s. 292.

¹²² VHO 1996/1066

¹²³ Hyökkäyksen yllätyksellisyyden puuttumiseen parisuhdeväkivallassa ja asian ongelmallisuuteen anteeksiantoperusteen soveltavuutta arvioitaessa kiinnittivät yleisten oppien uudistusehdotuksesta antamissaan lausunnoissa professori Martti Majanen ja Demokraattiset lakimiehet.

Myös konstruktion yllätyksellisen väkivallan aiheuttamasta pelosta sopii lähtökohtaisesti varsin huonosti parisuhteessa olevan/olleen naisen väite siitä, kuinka hän pelkää/pelkasi miestänsä, ts. ajatus toistuvan väkivallan aiheuttamasta pelosta. Toistuvaa väkivaltaa voidaan pitää juuri toistuvuutensa takia vähemmän vaarallisenä kuin yksittäistä väkivallantekoa. Tällaista diskurssia edustaa seuraava parisuhdeväkivallan kuvaus:

Vastaaja on tuntenut T:n käyttäytymistavan vallinneen seurustelusuhteen perusteella. T:n lukuisat aiemmin kohdistamat pahoinpitelyt ovat olleet samantaisia kuin tälläkin kertaa. Vastaaja ei yleensä ole tehnyt niistä rikosilmoitusta, mikä ei ole epätavanomaista niin sanotun perheväkivallan uhreille. Vastaajan lääkärintodistuksesta ilmenevät vammat ovat olleet vähäisiä. Kaulan puristaminen voi tosin periaatteessa aiheuttaa hengenvaarallisen tilan. Asiaassa on kuitenkin selvinnyt, että T ei ole tällä menettelyllään tarkoittanut saatua K:ta hengenvaaraan, vaan irrottanut otteensa vastaajan tätä pyytäessä. T on aikaisemminkin pahoinpidellyt vastaajaan samalla tavoin ja vastaajan mukaan tehnyt sen siksi, että hän on tiennyt tämän tuntuvan vastaajasta erityisen epämiellyttävältä. T:n menettelyllä on ollut siten koko ajan pahoinpitelytarkoitus.

Vastaajalla ei siis ollut perusteltua syytä pelätä terveytensä tai henkensä puolesta tai toimia hätävarjelu- tai hätävarjelun liioittelutilanteessa. Pahoinpitelyjen toistuvuus teki niistä ennakoitavissa olevia ja enintään ”epämiellyttäviä”.¹²⁴

Samassa ratkaisussa todetaan, että *puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa ei voida olla huomiota kiinnittämättä hyökkäyksen tekijän ja hätävarjelun käyttäjän henkilöön. Hyökkääjän käytöksen ja luonteen perusteella voidaan tehdä johtopäätös, ettei tämän menettely kuitenkaan todellisuudessa merkitse vakavaa vaaraa hyökkäyksen kohteelle*. Kyseessä on suora sitaatti Nuutilan oppikirjasta.¹²⁵ ”Käytöksen ja luonteen tunteminen” viittaa läheiseen suhteeseen asianosaisten välillä ja ilmentää implisiittisesti käsitystä siitä, että lähi-suhteessa tapahtunut väkivalta ei verrattuna muihin väkivallan muotoihin olisi seurauksiltaan vakavaa ja/tai antaisi aihetta pelkoon. Tällä perusteella voitiin katsoa, ettei kyseessä ollut sen enempää hätävarjelu kuin hätävarjelun liioitteluakaan. Kyse on suoraviivaisesta diskursiivisesta siirtymästä, jossa implisiittiset kulttuuriset käsitykset saavat tukea toisistaan.

Parisuhdeväkivalta voidaan myös nähdä juuri toistuvuutensa vuoksi seurauksiltaan vähäisenä, jolloin uutta oikeudetonta hyökkäystä ei välttämättä nähdä (hengen)vaarallisenä. Sen näkeminen potentiaalisen vaarallisenä ja siten pelkoa aiheuttavana edellyttäisi tietoa parisuhdeväkivallalle tyypillisestä kumuloituvasta luonteesta. Toisaalta se edellyttäisi myös sitä, että parisuhdeväkivallalle

Ohisalo 2002 s. 43.

¹²⁴ VHO 1998/473.

¹²⁵ Nuutila 1997 s. 288.

tyypillinen aseeton hyökkäys käsitettäisiin aseettomuudesta huolimatta potentiaalisen (hengen)vaaralliseksi. Se puolestaan edellyttäisi sitä, että myös aseeton hyökkäys osattaisiin asteikollistaa. Aseettomista hyökkäyksistä osa voitaisiin nähdä seurauksiltaan vähäisinä ja osa jopa hengenvaarallisina, sillä kategorinen arvio aseettoman hyökkäyksen vaarattomuudesta ei kaikissa tapauksissa ole oikea.¹²⁶ Hyökkäyksen vaarallisuuden arvioinnissa tulisivat tällöin esiin esimerkiksi hyökkääjän fyysiset voimavarat suhteessa puolustautujan fyysisiin voimavaroihin sekä aiempi väkivalta ja sen seuraukset.

Parisuhdeväkivaltaan liittyvää pelkoa voi olla vaikea mieltää myös siksi, että väkivallasta kenties puuttuu yllätyksellisyyden elementti. Väitetyn pelon kohde on pelkääjälle läheinen henkilö – tai ainakin sellaiseksi mielletty – jonka kanssa hän ainakin näennäisen vapaaehtoisesti myös elää yhdessä.¹²⁷ Ajatus siitä, että kerran loukattu ei tämän jälkeen halua olla loukkaajansa kanssa missään tekemisissä, ehkä sopii suhteisiin, joissa kaksi erillistä ja irrallista autonomista subjektia siten kuin moderni oikeus ne hahmottaa, on toistensa kanssa tekemisissä. Puhuttaessa perheenjäsenten välisestä väkivallasta konstruktio ei toimi yhtä hyvin. Läheissuhteessa/parisuhteessa olevalta odotetaan lähestulkoon päinvastaista käyttäytymistä. Perheeseen ja parisuhteeseen liitetään kärsivällisyyden ja anteeksiantamisen ideaaleja. Näiden ideaalien mukaan toiminen siis saattaa tehdä vähemmän uskottavaksi sen, että vastaaja olisi ollut pahoinpitelyn aikana tai uhan edessä peloissaan.¹²⁸

¹²⁶ Se, että aseeton hyökkäys ei ole hengenvaarallinen, on todettu mm. seuraavissa ratkaisuisa: RHO 1996/507, RHO 1998/704, RHO 1999/317, ISHO 1999/287, VHO 1999/1139, KouHO 1999/318 ja KouHO 2001/374.

¹²⁷ Tällaisesta parisuhdeväkivallan hahmottamisesta kertoo esimerkiksi syyttäjän arvio tapauksessa VHO 1998/473. Siinä todettiin, että tietynlainen väkivallan käyttö on ollut suhteessa hyväksyttyä molemmin puolin. X:llä on ollut aikaisemminkin taipumus pahoinpidellä vastaajaa samalla tavalla kuin hän on nytkin tehnyt, jolloin vastaaja on saanut samankaltaisia lieviä vammoja. Tietynlainen väkivallan käyttö on ollut suhteessa hyväksyttyä molemmin puolin. Alioikeus arvioi parisuhdeväkivallan luonnetta näin: Vastaaja on tuntenut X:n käyttäytymistavan vallinneen seurustelusuhteen perusteella. X:n lukuisat aikaisemmat vastaajaan kohdistamat pahoinpitelyt ovat olleet samantapaaisia kuin tälläkin kertaa. Vastaaja ei ole yleensä tehnyt niistä rikosilmoitusta, mikä sinänsä ei ole epätavanomaista niin sanotun perheväkivallan uhreille. Vastaajan näkörintodistuksesta ilmenevät vammat ovat olleet vähäisiä. Kaulan puristaminen voi tosin periaatteessa aiheuttaa hengenvaarallisen tilan. Asiassa on kuitenkin selvinnyt, että X ei ole tällä menettelyllään tarkoittanut saattaa vastaajaa hengenvaaraan, vaan irrottanut otteensa vastaajan tätä pyytäessä. X on aikaisemminkin pahoinpidellyt vastaajaa samalla tavoin ja vastaajan mukaan tehnyt sen siksi, että hän on tiennyt tämän tuntevan vastaajasta erityisen epämiellyttävältä.

¹²⁸ Paradoksaalista kyllä, samat kulttuuriset ideaalit voivat tehdä myös suhteen jatkamisen ymmärrettäväksi, mutta tällöin ideaalit voidaan ohittaa ja velvoittaa väkivallan kohde päättämään suhde välittömästi.

4.2.5 Johtopäätöksiä

Kun vastaajan väitteen perusteella arvioidaan oikeutetun puolustusteon mahdollisuutta, arvioidaan vastaajaan kohdistunutta väkivaltaa ja/tai väkivallan uhkaa. Väkivallan kuvaus on näin ollen olennainen osa arvioitaessa sosiaalisesti adekvaattia pelkoa. Se, kuinka vaarallisena tai vaarattomana se nähdään, vaikuttaa siihen, kuinka oikeutettuna tai anteeksiannettavana puolustusteko voidaan nähdä. Se, millaisena väkivalta kussakin tapauksessa nähdään, päätellään tässä tutkimuksessa siitä tavasta, jolla tuomioistuin perusteluissaan on kuvannut väkivaltaa ja/tai siihen johtaneita tapahtumia. Tässä tarkastelussa voidaan erottaa kaksi erilaista diskurssia, joita kutsun nimillä *hyökkäävän väkivallan diskurssi* ja *molemminpuolisen väkivallan diskurssi*. Ensin mainittu diskurssi liittyy lähinnä tuntemattomien henkilöiden väliseen väkivaltaan ja viimeksi mainittu toisilleen entuudestaan tuttujen henkilöiden väliseen väkivaltaan. Kun suomalaista väkivaltaa dominoi toisensa tuntevien henkilöiden (miesten) välinen väkivalta, dominoi myös väkivaltakuvauksia molemminpuolisen väkivallan diskurssi.

Sellainen johtopäätös, jossa toisensa edes jossain määrin tuntevien ihmisten välinen väkivalta nähtäisiin hyökkäävänä ja siten yksipuolisena, on perin harvinaisen ja vaatii sekä poikkeuksellisia olosuhteita että poikkeuksellista näyttöä. Silloin kun tuomioistuin kuvaa väkivaltaa missä tahansa läheissuhteessa, vaikkapa vain tuttavien välillä, se kuvaa sitä yleensä molemminpuolisena *tappeluna, painimisena, yhteenotona* tms. Tällainen tapa kuvata väkivaltaa vastaa traditionaalista kuvaa väkivallasta maskuliinisena ilmiönä, joka on lähinnä aggressiivisuuden motivoimaa voimien vertailua. Joitakin väkivallan muotoja se todennäköisesti kuvaa todellisuutta vastaavalla tavalla.

Väkivallan kuvaus ja vastaajan pelkotila yhdistyvät parhaiten silloin, kun oikeudeton hyökkäys on tehty aseella. Aseen käyttäminen yhdistyy ajatukseen väkivallan yksipuolisuudesta, kun taas aseeton hyökkäys yhdistyy ajatuksen molemminpuolisesta, vastavuoroisesta väkivallasta.¹²⁹ Samoin ennakolta suunniteltu väkivalta, jonka katsotaan perustuvan hyökkääjään vakaaseen aikomukseen, herättää uskottavasti kohteessaan pelkoa. Tällaiset elementit liittyvät väkivallan kuvailemiseen yksipuolisena. Sen sijaan aseeton, spontaani väkivalta ei herätä pelkoa samassa määrin. Tällaiset elementit liittyvätkin väkivallan kuvailemiseen molemminpuolisena. Molemminpuolinen väkivalta ei herätä pelkoa, sillä silloin molemmat osapuolet ovat väkivaltatilanteessa tasaveroisia osallisia ja/tai vastuussa väkivallan syntymisestä.

Kyseessä on joka tapauksessa väkivallan kuvaamisen dominoiva muoto, hegemoninen diskurssi, joka vastaa kulttuurista kuvaa väkivallasta ja jota kuvaus-

¹²⁹ ”Osapuolten välienselvittelystä olisi voinut tulla melko tasaväkinen, ellei asetta oteta lukuun.” ISHO 2000/289.

tapa myös omalta osaltaan vahvistaa. Pidän ongelmallisena sitä, että näin vahva kulttuurinen kuva dominoi väistämättä koko kuvaa väkivallasta. Näin ollen myös ne väkivallan muodot, joihin tämäntyyppinen kuvaustapa huonommin sopii, ovat tämän kuvaustavan ja sen ilmaisemien kulttuuristen käsitysten kohteina, mikäli kuvaustavasta ei eksplisiittisesti sanouduta irti. Joidenkin väkivallan muotojen kohdalla tällainen tapa voi antaa väkivallan laadusta joissain tapauksissa vääristyneen kuvan. Näihin väkivallan muotoihin kuuluu parisuhdeväkivalta. Ilmiö kuvastaa oikeudellisen kielen tapaa kuvata asioita, joka on näennäisen sukupuolineutraali, mutta jonka takaa on löydettävissä olemukseltaan maskuliininen inhimillisen käyttäytymisen normi.

Parisuhdeväkivaltaa voidaan kuvata jommankumman diskurssin mukaisesti: yksipuolisena väkivaltana tai molemminpuolisena, vastavuoroisena väkivaltana. Tällöinkin kaksipuolisen väkivallan diskurssi on hegemoninen, vallitseva diskurssi. Parisuhdeväkivallan kohdalla voidaan puhua molemminpuolisen väkivallan sijaan perhedynaamisesta diskurssista. Yleisestä väkivaltadiskurssista se poikkeaa siten, että diskurssi laajenee väkivallan ulkopuolella koskettamaan parisuhdetta ja sen laatua väkivallan taustatekijänä. Väkivaltaa voidaan kuvata myös ikään kuin asianosaisten ulkopuolella olevana elementtinä, jolloin väkivallan subjektiksi muodostuu asianosaisten välinen suhde. Se on useimmiten aseetonta väkivaltaa. Tekijä on väkivallan kohteelle läheinen henkilö. Näistä lähtökohdista sitä on vaikea sovittaa sellaiseen väkivallan kuvaukseen, johon yleensä yhdistyy vastaajan pelkotilan kuvaileminen.

V HÄTÄVARJELUSTA JA SUKUPUOLESTA

1 Tarkastelunäkökulma

Ihmisten jakautuminen miehiin ja naisiin on yksi perustavanlaatuisen kulttuurin dikotomia. Tämä dikotomia ei ole ”viaton”, vaan siitä seuraa myös muita dikotomioita, joihin se on yhteydessä. Hegel kirjoitti, että toinen sukupuoli on yhteydessä universaalisuuteen, tietoon, tahtoon, valtaan, aktiivisuuteen, työhön, taisteluun ja valtioon – toinen taas konkreettiseen yksilöllisyyteen, tunteeseen, passiivisuuteen, subjektiivisuuteen, perheeseen ja perhehyveeseen.¹ Mänttynen dikotomioiden universaalisuutta ja ajatonta luonnetta kuvaa, että se, kumpaan sukupuoleen kumpikin luettelo viittaa, lieenee jokseenkin itsestään selvää. Pulkkinen toteaa, että Hegelin näkemys on ”hänen oma aikansa käsitteissä”.² Näin varmaankin on. Tärkeää onkin analysoida, millä tavalla kuvattu dikotomisuuden perinne vaikuttaa nykyisiin tapoihin ajatella. Kasvamme työtöiksi tai pojiksi, naisiksi tai miehiksi kulttuurissa, joka sisältää lukemattomia normeja, arvoja ja instituutioita, jotka synnyttävät ja ylläpitävät eroja naisten ja miesten välillä. Kulttuurissamme on syvään juurtuneita käsityksiä siitä, millaisista on olemuksellisesti ”naistapainen” ja ”miestapainen” käyttäytyminen.³

Kun tietynlainen käyttäytyminen hahmotetaan miestapaiseksi tai naistapaiseksi ts. jommallekummalle sukupuolelle tyypillisemmäksi käyttäytymiseksi, käyttäytyminen nähdään miestapaisena tai naistapaisena käyttäytyjän sukupuolesta riippumatta. Nais- ja miestapaisuudella tarkoitetaan niitä rakenteellisia, yhteiskunnallisia ja sosiaalisia käytäntöjä eli sitä mitä naisilla ja miehillä on ollut ja on edelleen *tapana tehdä*, joko omasta tahdostaan tai eriaisteisista kulttuurin ja yhteiskunnan vaatimuksista johtuen. Näistä käytännöistä muodostuu odotuksia, joiden mukaan peilaamme kanssaihmistemme käyttäytymistä arkisissa toiminnoissa. Odotukset sukupuolittuneesta käyttäytymisestä voivat säädellä paitsi arkista elämäämme, myös esimerkiksi sitä, missä määrin esimerkiksi pidämme tietynlaista käyttäytymistä moitittavana.

Oikeuden normit, arvot ja instituutiot eivät ole tämän kulttuurisen kehityksen

¹ Hegel RPL § 165, Pulkkinen 1998 s. 147.

² Pulkkinen jatkaa: ”Se kopioi sosiaalista todellisuutta, joka on jakautunut tarkoin eriytettyihin sukupuolirooleihin ja tarjoaa tämän todellisuuden ’rationaalisen’ käsitteellisen erittelyn.” Pulkkinen 1998 s. 148.

³ Termit ”miestapaisuus” ja ”naistapaisuus” ovat peräisin Soile Veijolalta ja Eeva Jokiselta. Ks. tarkemmin esim. Jokinen 1997 ja Jokinen – Veijola 2001. Tarkastelun lähtökohtana on näkemys siitä, että sukupuolta tuotetaan myös toiminnan ja tekemisen kautta. Tällöin sukupuoli ajatellaan *performatiivisena* seikkana, joka ilmenee pikemminkin tekemisenä kuin olemisena. Myös Marita Husso on parisuhdeväkivaltaa käsittelevässä tutkimuksessaan käyttänyt käsitteitä miestapaisuus ja naistapaisuus. Husso 2003. Ko. terminologiasta ks. myös Niemi-Kiesiläinen 2004 s. 80–82. Niemi-Kiesiläinen käyttää myös käsitteitä ”naistyyppillinen” ja ”miestyyppillinen”.

ulkopuolella, vaan osa sitä. Mikäli oikeuslaitoksen toimintaan vaikuttavat sukupuolittuneet arvostelmat käyttäytymisen moitittavuudesta, on luultavaa, että tämä tulee eniten esiin tapauksissa, joissa asetelma on jo valmiiksi määritynyt asianosaisten sukupuolen mukaan. Tällaisia tapauksia ovat mm. tapaukset, joissa oikeuslaitos joutuu ottamaan kantaa parisuhdeväkivaltaan. Parisuhdeväkivallassa miestapainen ja naistapainen käyttäytyminen ja kulttuurin niihin kohdistamat odotukset ja vaatimukset tulevat selkeästi esiin.

Sukupuolen hahmottaminen mies- tai naistapaisuutena ja annettuina subjektipositioina mahdollistaa miehille tai naisille ominaisista toimimisen tavoista puhumisen olettamatta, että kaikki miehet tai kaikki naiset toimisivat samalla tavalla. Ulotan sukupuoleen liittyvän tarkastelunäkökulman koskemaan väkivaltarikoksia, väkivaltaista käyttäytymistä ja perhe- ja parisuhdeväkivaltaa. Tällöin kyse ei siis esimerkiksi ole yksittäisten miesten tai naisten väkivaltaisuudesta tai väkivallattomuudesta, vaan yhteiskunnallisista, sukupuolittuneista asenteista ja valtasuhteista ja niiden vaikutuksista esimerkiksi väkivaltaa käyttävien tai sen kohteina olevien ja olleiden elämässä.⁴ Seuraavaksi tarkastelen, millaisia seikkoja liittyy väkivaltaan ja sukupuoleen.

⁴ Husso 2003 s. 52.

2 Väkipallasta ja sukupuoliesta

Sukupuolten sosiaalistuminen ja sosiaalistaminen erilaisiin käyttäytymistä-poihin näkyy hyvin suhteessa väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Fyysistä väkivaltaa pidetään pojille ja miehille luonteenomaisempana käyttäytymisenä kuin naisille. Väkipallainen käyttäytyminen edellyttää fyysistä voimaa ja myös ilmentää sitä. Väkipallasta käyttäytymistä voidaan paheksunnan lisäksi myös ihaella. Tämä tulee esiin erityisesti väkipallaisina pidetyissä urheilulajeissa, joissa tietyn tyyppisen väkivallan käyttäminen on vähintäänkin hyväksyttyä ja osoitus taitavasta voiman käytöstä.⁵ Myös väkipallarikoksiin syyllistymisen taustalla on todettu voivan olla ”miehisyyden osoittamista”.⁶

Joissain tilanteissa väkipallainen käyttäytyminen voidaan tulkita jopa miehen velvollisuudeksi, ”miehisyyden kriteerien” täyttämiseksi. Jo pojan tehtävänä pidetään usein paitsi itsensä myös ystäviensä tai samaan yhteisöön kuuluvien tyttöjen puolustamista. Poikakulttuurin tutkimuksissa on todettu, että vaikka poika ei käyttäytyisi väkipallaisesti, hänen edellytetään muodostavan väkipallaan henkilökohtaisen suhteen, joka voi ilmentyä esimerkiksi väkipallasta kieläytymisenä tai väkipallatilanteiden karttamisena.⁷

⁵ Tämänkaltaisesta ajattelusta voidaan esimerkkinä pitää korkeimman oikeuden ns. jääkiekkoratkaisuja eli ratkaisuja KKO 1996:74 ja KKO 1997:129. Ensiksi mainitussa ratkaisussa korkein oikeus arvioi jääkiekkoon usein sisältyvää väkivaltaa näin: ”Jääkiekkopeli on luonteeltaan nopeatempoista ja siihen kuuluvat olennaisena osana vastustajan häirintä ja rajut taklaukset. Jääkiekon sarjapeleissä, jollaisesta nytkin on ollut kysymys, noudatetaan hyväksyttyjä jääkiekkosääntöjä, joiden tarkoituksena muun ohessa on karsia pelin väkipallaisuutta ja ehkäistä pelaajien loukkaantumisia. Osallistumalla peliin pelaajan voidaan katsoa myös hyväksyneen sen, että hän ottelun aikana voi saada erilaisia, yleensä lievähköjä vammoja, jotka saattavat johtua sääntöjen vastaisistakin oteista. Rikosoikeudellisen arvioinnin kohteeksi voivat siten pääsääntöisesti tulla vain teot, jotka luonteeltaan selkeästi poikkeavat tavanomaisista pelitapahtumista.” Viimeksi mainitussa ratkaisussa korkein oikeus toteaa: Näin toimiessaan hän on pelitilanteessa ylittänyt jääkiekolle tavanomaisen rajuuden ja voimankäytön rajat. Perusteluissa mielenkiintoista on se, että niissä hyväksytään myös sääntöjen vastainen väkivalta. Niemi-Kiesiläinen on todennut, että ”tässä poikkeuksellisen maskuliinisessa kontekstissa rikosoikeuden rajat määritellään uudelleen. Kysymys ei enää ole reilun pelin sääntöjen noudattamisesta, mihin liittyy oleellisesti avoimuus, vaan nämä säännöt määritellään jollain syvemmällä kulttuurisella tasolla. Määrittelyn tapa edellyttää sellaista maskuliinisen kulttuurista ymmärrystä, että se pääsääntöisesti sulkee naiset ulkopuolelle”. Niemi-Kiesiläinen 2004 s. 99.

⁶ Grönfors 1994 s. 66–69. Grönfors toteaa, että väkipallasta muodossa tai toisessa on normaali osa miehistä identiteettiä. Miehinen väkivalta voidaan näin nähdä eräänlaisena väkivallan potentiaalina, joka on normaali osa miehenä olemista. Miesten on opittava väkipallasta pois, väkivallatietoiset impulssit on opittava kanavoimaan joko ”oikeisiin” normatiivisiin tilanteisiin ja kohteisiin ja/tai kohdentamaan ne muihin yhteiskunnallisesti hyväksyttyihin koitoksiin, kuten urheiluun, liike-elämään tms. Samoin Kenneth Polk, joka kutsuu miesten keskeisiä väkipallantekoa nimellä ”honor contest violence” ja toteaa, että ”honor contests are overwhelmingly masculine in character”. Polk 1996 s. 10.

⁷ Kumpulainen 1995, Tolonen 1996.

Eriytyneen sosiaalistamisen tuloksena tyttöjen ei yleensä oleteta turvautuvan fyysiseen väkivaltaan.⁸ Tytön ja naisen ei näin ollen myöskään tarvitse muodostaa väkivaltaan henkilökohtaista suhdetta.⁹ Naisten suhdetta väkivaltaan koskevissa tutkimuksissa on todettu, että naiset ja miehet myös puhuvat väkivallasta toisistaan poikkeavilla tavoilla. Naisten kertomuksissa väkivalta nähdään ilmauksena itsekontrollin menettämisestä ja itsekontrollin menettäminen on häpeällistä. Naiset myös usein tulkitsevat miesten väkivallan teot hallitsemattomiksi tunteenpurkauksiksi. Miehet puolestaan näkevät väkivallan pikemminkin instrumentaalisenä: keinona palauttaa maine, pönkittää itsetuntoa, saada toinen tottelemaan jne.¹⁰ Campbell toteaa, että lapset omaksuvat sukupuolelleen ominaisemman ajattelutavan jo varhain. Kaikilla on aggressiivisia tunteita, mutta tytöt oppivat pitämään niitä kartettavina, kontrolloimaan niitä ja ilmaisemaan niitä muutoin kuin fyysisyyden kautta. Pojat oppivat, että aggressiivisuuden fyysinen ilmaisu on osa hyväksyttävää miehistä käyttäytymistä. Yleistäen voidaan sanoa, että miehet sosiaalistuvat väkivallan käyttämisen kulttuuriin, naiset väkivallan pelkäämisen kulttuuriin.¹¹

Tytöjä ei näin ollen myöskään kannusteta hankkimaan taitoja, jotka mahdollistavat väkivaltaisen käyttäytymisen. Päivi Honkatukian haastattelemien tyttöjen kertomuksista heijastui miehisen käyttäytymisen ihailu: tytötkin voivat tapella, mutta vain pojat osaavat tapella ”oikein”.¹² Tytöiltä puuttuu taito käyttää vartaloaan siten kuin esimerkiksi tehokas puolustautuminen väkivaltaisen hyökkäyksen uhatessa vaatisi.¹³ Tällaiset taidot ovat osa perinteistä maskuliinista käyttäytymistä, jota poikia kannustetaan tavoittelemaan. Fyysinen voima ja valmius käyttää sitä esimerkiksi urheilussa ja tarvittaessa myös aggressiivisesti on edelleen poikien tavoittelema ominaisuus. Fyysisen voiman hankkimiseen tähtäävät harjoitukset opettavat tietämään, mihin voi-

⁸ Joissain tutkimuksissa on todettu, että tytöt käyttävät ns. epäsuoraa aggressiota vahingoittaakseen tai kontrolloidakseen toista henkilöä. Ks. esim. Lagerspetz 1998. Tätä ei kuitenkaan pidä rinnastaa fyysiseen väkivaltaan.

⁹ Jeff Hearn kirjoittaa: ”Väkivalta on minulle väistämättä henkilökohtainen ja poliittinen asia. Näin on useimpien miesten kohdalla, vaikkei sitä niin käsitettäisi. — Kyse on ruumiillisesta olemuksestani miehenä, kyvystäni verbaaliseen väkivaltaan sekä potentiaalisesta fyysisestä väkivallastani. Lisäksi väkivalta ainakin osittain määrittelee minut kuten kaikki muutkin miehet.” Hearn 1998 s. 6–7.

¹⁰ Campbell 1993.

¹¹ Heiskanen analysoi asiaa näin: ”Naisten väkivallan pelko pohjautuu lisäksi siihen, että he ovat fyysisesti haavoittuvampia ja kyvyttömämpiä puolustautumaan kuin miehet. Puolustautumiskyvyttömyyden taustalle ajatellaan usein perinteiset roolistereotypiat, joiden mukaan tytön sosialisatio kasvattaa passiivisuuteen, hoivaan ja kulutukseen kodin piirissä eikä rohkaise riskin ottamista. Ajatellaan, että riskin ottaminen ja väkivallan pelko ovat toisilleen vastakkaisia käsitteitä. Vastaavasti poikien sosialisatio tähtää riskin ottamiseen kodin ulkopuolella ja vallankäyttöön. Naisten pelkoa lisäävä vallan puute (powerlessness) voidaan esittää heijastumana miesten vallasta sukupuolistratifikoituneessa yhteiskunnassa.” Heiskanen 2002 s. 181–182.

¹² Honkatukia 1998 s. 194.

¹³ Smart 1976 s. 66.

maa voi käyttää, mitkä sen mahdollisuudet ja rajat ovat.

Väkivaltaisesti käyttäytyvä nainen rikkoo edellä kuvatun dikotomisen mallin. Honkatukian tutkimuksessa haastatellut tytöt kuvasivat väkivaltaisesti käyttäytyneitä tyttöjä tavalla, jossa dikotomia näkyy selvästi. Siinä missä poikien käyttämää väkivaltaa myös ihailtiin, tyttöjen käyttämä väkivalta nähtiin epänormaalina ja naurettavana käyttäytymisenä ja se trivialisoitui. Näitä tyttöjä kuvattiin marginaalisena ryhmänä patologisoimalla heidän käyttäytymistään ja kuvaamalla heidät esimerkiksi mieleltään järkkyneiksi, alkoholisoituneiksi tai huumaiden käyttäjiksi. Väkivallan käyttö oli tytöille vastenmielistä, koska he eivät halunneet haavoittaa muita ihmisiä, suhteita läheisiin ihmisiin eivätkä itseään. Toisaalta tytöt kertoivat hoivaavansa lapsia ja eläimiä ja nauttivansa hoivaamisen avulla saavuttamastaan kompetenssista.

Honkatukia tulkitsee vastauksia siten, että tytöt voivat mieltää rikosten tekemisen ja väkivaltaisen käyttäytymisen uhkaksi sille arvostukselle, jota he kokevat saavansa hoivaamiskompetenssinsa avulla. Honkatukia toteaaakin, että tyttöjen ja naisten väkivaltaisuus on kahden normin ylittämistä: se on paitsi yleisen eettisen koodiston myös feminiinisyyteen liittyvien käyttäytymisodotusten vastaista toimintaa. Tyttöjen ja naisten väkivaltaisuutta ei pidetä yhtä tehokkaana ja oikeutettuna kuin poikien ja miesten käyttämää väkivaltaa. Naiset ovat fyysisesti heikkoja ja heikot naiset eivät ”osaa” olla väkivaltaisia.¹⁴ Kulttuurissamme naiset ovat omaksuneet sosiaalistamisen kautta ei-väkivaltaisen käyttäytymismallin, johon kuuluu väkivallan sijasta toisiin ihmisiin, erityisesti perheenjäseniin, kohdistuva huolenpito.¹⁵ Väkivallasta puhutaan miehisenä, miehekäänä tai poikamaisena käyttäytymisenä myös silloin, kun tekijä on nainen.¹⁶

Väkivaltaisen käyttäytymisen sukupuolittunut luonne näkyy myös parisuhdeväkivallassa. Suurin osa parisuhdeväkivallasta on miesten väkivaltaa naisia kohtaan, mutta myös naiset voivat olla parisuhteessa väkivaltaisia. Naisten väkivallan sosiaaliset edellytykset ovat eriytyneen sosiaalistumisen seurauksena todennäköisesti myös tällöin toisenlaiset kuin miehillä. Väkivallan representaatio on toinen ja väkivallan fyysiset ja sosiaaliset seuraamukset voivat olla erilaisia. Väkivalta ei ole useimmissa tapauksissa symmetristä silloinkaan, kun väkivalta on molemminpuolista.¹⁷

Seuraavaksi tarkastelen, miten väkivaltaisen käyttäytymisen sukupuolittunut dikotominen luonne näkyy oikeuskirjallisuudessa. Tarkastelen, kuinka hätä-

¹⁴ Honkatukia 1998 s. 197 ja 211. Honkatukia siteeraa henkirikoksesta tuomittua naista, joka toteaa lehtihaastattelussa: ”Toisinaan miettii, onko sitä nainen vai mies.”

¹⁵ Honkatukia 1998 s. 224 ja 240–242.

¹⁶ Husso 2003 s. 51–52.

¹⁷ Nyqvist haastatteli tutkimuksessaan turvakotien asiakkaita. Hän toteaa, että miesten instrumentaalisen sekä alistamiseen ja kontrolliin tähtäävän väkivaltakäyttäytymisen sijasta naisten väkivaltaisuus näyttää olevan yhteydessä kontrollin menettämiseen. Nyqvist 2001 s. 30 ja 44.

varjeluäännöstä on eri aikoina tulkittu suomalaisessa oikeustieteessä ja onko tulkinnosta havaittavissa suoria tai implisiittisiä oletuksia siitä, millaisessa tilanteessa hätävarjelu-oikeus voi konkreettisesti aktualisoitua. Tarkastelen erityisesti sitä, sisältyykö tulkintoihin oletuksia toimijan sukupuolesta hätävarjelutilanteessa. En etsi pelkästään ilmiselviä viittauksia hätävarjelutilanteessa toimijan biologiseen sukupuoleen, sillä ainoastaan niiden etsiminen olisi suhteellisen hedelmätöntä ja turhaa. Niiden ohella ja erityisesti etsin myös implisiittisiä viittauksia erilaisiin annettuihin subjektipositioihin, miehille tai naisille ominaisiksi nähtyihin tapoihin toimia. Osana tarkastelua on myös väkivallan kuvausten, väkivallalle annettujen selitysten ja niihin sisältyvien lausuttujen tai implisiittisen subjektipositioiden tarkastelu.¹⁸

¹⁸ Subjektipositioiden merkitys liittyy myös siihen, että rikos rakentuu myös teon sosiaalisesta merkityksestä. Rikollisen teon rajaaminen sisältää aina arvostuksenvaraisia ratkaisuja. Arvostukset tulevat mukaan siinä, minkä seikkojen katsotaan kuuluvan rikosoikeudellisesti merkityksellisiin teon elementteihin. Kysymys on siis siitä, mikä on rikosoikeudellisesti merkityksellinen teon konteksti. Jos rikosoikeuden halutaan olevan objektiivista, neutraalia ja tasapuolista, merkitykselliseksi kysymykseksi nousee, määritelläänkö rikosoikeudellisesti merkityksellinen teko (tai konteksti) objektiivisella, neutraalilla ja tasapuolisella tavalla. Tällöin sukupuoleen liittyvät asiat ja arvostukset ovat osa sitä sosiaalista kontekstia, jonka sisällä ko. tekoa rikosoikeudellisesti arvioidaan.

3 Väkivallasta ja sukupuolesta oikeuskirjallisuudessa

3.1 JOHDANTO

Nuutila käsittelee väitöskirjassaan juridisen päätöksenteon hermeneuttista kehää. Hän kysyy: ”Mistä me löydämme ne *kriteerit*, joiden valossa me teemme tosiseikkojen ja normien tilannekohtaisia tulkintoja?” Hän vastaa kysymykseen toteamalla, että muotoillessamme tapauksen tosiseikastoa muotoilemme sen jo juridisesti relevanttina pitämäksemme tilanteeksi. Jo oikeustositseikaston muotoileminen on tulos oikeudellisesta valikoimisesta. Koska niin normi kuin tosiseikastokaan ei ole milloinkaan ”valmis” ja koska ”valmista” normia ei milloinkaan sovelleta ”valmiiseen” todellisuuden kielelliseen tulkintaan, olemme kehässä.

Kriteerit tosiseikkojen tulkinnalle saadaan niistä normeista, jotka lähtökohdaisesti *näyttävät* soveltuvan tapaukseen. Tapauksen tosiseikat on täydellisesti tulkittu silloin, kun ne on kuvattu kaikkien lähtökohtaisesti soveltuvien normien näkökulmasta. Yhtäältä siis lähtökohtaisesti sovellettavat normit ohjaavat tapausten tosiseikkojen tulkintaa. Toisaalta valitsemme, tulkitsemme ja konkretisoimme tapaukseen soveltuvat normit näiden samojen tosiseikkojen valossa. Tosiseikat nähdään normien kautta ja normit tosiseikkojen kautta. Syntyy hermeneuttinen kehä, jossa kokonaisuus ja sen osat ovat ymmärrettävissä vain toistensa kautta. Ratkaisijalla on esitieto, joka muodostaa sen kontekstin, jossa säännöstekstin tulkinta ja tapauksen tosiseikaston arvioiminen tapahtuu. Säännöstekstiä verrataan tosiseikastoon ja tosiseikastoa säännöstekstiin.

Hermeneuttinen kehä ei ole suljettu, eikä tulkitsemisprosessi ala tyhjiöstä vaan tradition tarjoamista tulkinnallisista malleista. Tällaista lähtökohtaista mielikuvaa on nimitetty myös *oikeudelliseksi esiyymmärrykseksi* (Vorverständnis).¹⁹ Esiymmärrys ei ole yksilöllistä tai subjektiivista vaan pikemmin yhteiskuntamme ja kulttuurin tuote. Takanamme on aina jokin (myös rikosoikeudellinen) traditio, joka on olemassa meistä riippumatta, emmekä voi siihen itse vaikuttaa.

¹⁹ Virolainen – Martikainen 2003 s. 43. Virolainen ja Martikainen toteavat, että tuomarilla on ammattitaitonsa eli koulutuksena ja kokemuksena perusteella aina tietty käsitys, jonka avulla hän kykenee hahmottamaan kysymykseen tulevien normi- ja faktapremissien valintaa sekä niiden välistä relevanttiutta. Tämä ns. esiyymmärrys (Vorverständnis) tai -tieto ohjaa tuomaria ratkaisun saavuttamisessa. Edelleen he toteavat, että tuomarin on järkevää pyrkiä löytämään ratkaisu sellaisesta suunnasta, että hän kykenee perustelemaan tehdyn ratkaisun.

Esiymmärrys on välttämättä historiallisesti ja kulttuurisesti määräytyvä, ja sitä määrittävät pitkälti juridinen koulutus ja oikeustieteellinen kirjallisuus. Lainoppi tuottaa esiymmärrystä, koska siinä tulkitaan normeja tyypillisten tapauksen valossa. Esiymmärrys määräytyy myös oikeuskulttuurillemme ominaisista arvoista käsin. Arvot välittyvät oikeustieteellisen tradition kautta. Tästä syystä tarkastelen seuraavassa oikeuskirjallisuudesta syntyvää kuvaa tyypillisestä väkivalta- tai hätävarjelutilanteesta. Oikeustiede on *intertekstuaalinen* eli tekstienvälinen tieteenala, jossa tekstit keskustelelevat keskenään, lainaavat toisiaan ja jossa oikeustieteessä esitetyillä auktorisoiduilla näkemyksillä luodaan käsiteltävästä ilmiöstä tietynlaista kulttuurista kuvaa, jolla voi olla merkitystä myös oikeuskäytännössä.²⁰ Uudet laadittavat tekstit rakentuvat osin aiemmista teksteistä ja kielenkäyttötavoista.

Sosiaalinen konstruktionismi tarkastelutapana antaa mahdollisuuden tarkastella myös oikeustieteellisiä tekstejä diskurssianalyttisesti. Sen avulla voidaan tutkia, millaisin käsittein todellisuutta on kussakin kontekstissa kuvattu. Oikeustieteellinen oppikirja on sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta itse asiassa erinomainen tutkimuksen kohde, sillä usein juuri auktorisoiduimmat tekstit tuottavat tehokkaimmin merkityksiä ja uusintavat kulttuurista kuvastoa. Juridinen tieto syntyy siinä sosiaalisessa ja intertekstuaalisessa prosessissa, jota käydään juridisessa yhteisössä.

Hätävarjeluksi määriteltävä puolustautuva teko edellyttää aina sitä edeltävää oikeudetonta hyökkäystä. Tarkastelen aluksi, millaiseksi kuva tyypillisestä fyysiseen koskemattomuuteen kohdistuvasta oikeudettomasta hyökkäyksestä ja oikeutetusta puolustusteosta oikeuskirjallisuudessa muodostuu ja onko kuvauksista luettavissa oletuksia hyökkääjän ja/tai puolustautujan sukupuolesta. Rajoitan tarkasteluni viimeiseen puolivuosisataan. Olen tarkastellut myös tapaa, jolla väkivallan kulttuuriset syyt teksteissä ilmenevät. Olen keskittynyt lähinnä kirjallisuuteen, jolla on (ollut) laajin lukijakunta eli oikeustieteen opetuksessa käytettyihin teoksiin.

3.2 VÄKIVALTA ITSEHILLINNÄN PUUTTEENA

Honkasalon rikosoikeuden alan teokset ovat muokanneet usean juristisukupolven ajattelua.²¹ Niissä nainen esiintyy ainoastaan rikoksen ”sukupuolisiveel-

²⁰ Käsitteestä intertekstuaalinen ks. lähemmin esim. Heikkinen ym. 2000 s. 39, 70–79.

²¹ Nuotio on todennut, että suomalaisessa oikeustieteessä Honkasalo oli 1980-luvulle vahvin nimi ja hänen rikosopillisen ajattelunsa on kaksi tai kolme juristipolvea omaksunut. Hän luonnehtii Honkasaloa ”hyväksi lainoppineeksi”, mutta toteaa samalla, että hän ”ei ollut mikään suuri teoreetikko”. Nuotio 2003 s. 249. Koskinen on todennut Honkasalon merkityksestä suomalaisessa rikosoikeudessa: ”Vuosikymmenien ajan suomalaiset juristit omaksuivat rikosvastuun peruskäsitteet ja rikoksen yleisen rakenteen Honkasalon oppikirjojen kautta.” Koskinen 2004 s. 2004.

lisyyttä loukkaavan teon” uhrina. Poikkeuksen tästä muodostaa ainoastaan huolenpitovelvollisuutensa rikkova ”äiti, joka tahallisesti ja vakain tuumin antaa pienen lapsensa kuolla nälkään” tai nainen muutoin äidin roolissa²². Tämän lisäksi nainen luonnollisesti esiintyy rikoksen tekijänä rikoksessa, jossa vain nainen voi olla tekijänä, eli lapsensurmassa.²³

Honkasalon hätävarjelua koskevat esimerkit koskevat nimenomaisesti miehiä tai ovat kielellisesti näennäisen sukupuolineutraaleja. Esimerkiksi kirjoittaessaan puolustustoimien kriteereistä hän kirjoittaa: *Tieteisopissa vallitseva mielipide katsoo, että puolustus voidaan kohdistaa myös hyökkäysvälineisiin siinäkin tapauksessa, että ne kuuluvat hyökkäykseen osallistumattomalle kolmannelle miehelle*. Edelleen Honkasalo toteaa: *Jos joku suojellakseen itseään hyökkäykseltä pitelee pahoin tai uhkaa hyökkääjän lasta tai vaimoa, tai jos joku puolustaakseen itseään ravintolassa tapahtunutta päällekkarkausta vastaan käyttää aseenaan ravintoloitsijalle kuuluvia tuoleja tai muita esineitä, on sellaisen teon oikeudelliset seuraukset arvosteltava pakkotilaa koskevien säännösten mukaan*.

Tarkastellessaan voimakeinoja, jotka ovat välttämättömiä hyökkäyksen torjumiseksi, Honkasalo toteaa:

Mittapuuna on lähinnä elävän elämän käsitys olosuhteista sillä hetkellä, jolloin hätävarjeluun ryhdyttiin. Puolustuksen välttämättömyyttä arvioitaessa huomiota ei voida olla kiinnittämättä hyökkääjän ja hätävarjelun käyttäjän persoonaan. Henkilöt, jotka kykenemättä itseään hillitsemään saattavat käyttää toisen ruumiilliseen koskemattomuuteen käsiksi, eivät suinkaan ole harvinaisia. Mutta heidän käytöksensä ja luonteensa tuntien voidaan usein tehdä johtopäätös, että sellainen hillittömyys heidän puoleltaan ei kuitenkaan merkitse vakavaa vaaraa huomion kohteelle. Huomiotta ei ole myöskään jätettävä niitä fyysisiä voimavaroja, esiintyivätpä ne ruumiillisen voiman tai aseistuksen muodossa, joita hyökkääjällä on käytössään. Jos heikko mies ilman aseistusta äärimmäisen kiihtymyksen vallassa uskaltaa hyökätä vahvemman kimppuun, hyökkäys on vähin keinoin torjuttavissa.²⁴

Honkasalon tulkinta väkivallasta ”hillittömyytenä”, joka on seurausta itsehillinnän menetyksestä ja kontrollin pettämisestä ja joka ei siitä syystä merkitse kohteelleen vakavaa vaaraa, on mielenkiintoinen. Tulkitsen Honkasalon viittaavan miesten keskinäiseen väkivaltaan, jolloin yhden miehen aseistamaton hyökkäys toista yhtä voimakasta miestä kohtaan ei välttämättä muodosta vakavaa vaaraa. Väkivalta on tasaväkistä ja vastavuoroista, ja yhden aloittama hyökkäys on toisen helppo torjua. Viittaus itsehillinnän puutteeseen rakentunee myös ajatukselle miehisestä, aktiivisesta ja aggressiivisesta toimijasta. Hänen

²² Honkasalo 1967 s. 16, 116 ja 125.

²³ Honkasalo 1965 s. 106 ja 108.

²⁴ Honkasalo 1965 s. 154.

aggressiivisuutensa voi ilmetä fyysisenä väkivaltana, ellei hän kykene hillitsemään itseään. Tällaiset henkilöt eivät Honkasalon mukaan ole lainkaan harvinaisia, mikä sekin viittanee käsitykseen väkivallasta miestapaisena, enemmän miehille kuin naisille tyypillisenä tapana käyttäytyä, sillä Honkasalo tuskin tarkoitti, että väkivaltainen käyttäytyminen ei olisi naisille ollut ”lainkaan harvinaista”. Koska kyseessä siis on lähtökohtaisesti miesten välinen väkivalta, viittanee hyökkääjän ”tunnettu käytös ja luonne” tyypilliseksi suomalaiseksi väkivaltilanteeksi perinteisesti miellettyyn tilanteeseen, jossa tilanne ryppyporukassa kärjistyy. Miesten väliseen aseettomaan väkivaltaan viittaa myös toteamus ”heikon miehen” hyökkäyksen helposta torjumisesta.

Kuten jo Alanen aiemmin, Honkasalo pohtii, onko myös hyökkäyksen kohteeksi joutuneen turvaututtava viranomaisten apuun ennen hätävarjelutoimiin turvautumista. Honkasalo vastaa kysymykseen myöntävästi, mikäli apu on esimerkiksi saatavissa kutsumalla paikalle ”läheisyydessä olevan helposti apuun ehtivän järjestyksen valvojan”. Honkasalo ilmeisesti olettaa, että oikeudenvastainen hyökkäys tapahtuu julkisella paikalla. Tekstistä piirtyy kuva miesten välisestä väkivallasta, joka tapahtuu julkisessa tilanteessa ja tilassa.

Honkasalon ajatusrakennelman sukupuolispesifisyys tulee ilmi myös hänen tarkastellessaan hyökkäyksen kohteeksi joutuneen velvollisuutta väistää hyökkäys pakenemalla. Honkasalo kirjoittaa: *Kykyä ja halua puolustautua voimakeinoin ei enää samassa määrässä kuin aikaisemmin pidetä yhteiskuntakelpoisuuden mittapuuna. Mutta nykyaikanakaan ei ole luovuttu arvossa pitämästä miehuullisuutta, ihmisen kykyä vaaran ja uhan alaisena, olipa se henkistä tai fyysistä laatua, horjumatta seistä paikallaan. Hyökkäyksen väistäminen saattaa asettaa pakenijan miehuullisuuden kyseenalaiseksi.* Alanen oli aiemmin todennut, että pakoon lähtemistä ei voi edellyttää hyökkäyksen kohteeksi joutuneelta, sillä pakeneminen on germaanisen kulttuurikäsitteen mukaan kunnialle käyvä teko, eikä esimerkiksi ihminen, joka väistyy syyntakeettomassa tilassa olevan ihmisen tieltä, menetä arvonantoaan kanssaihminen silmissä.²⁵

Honkasalon ja Alasen ajatukset tuntuvat luonnollisesti vanhentuneilta monissa muissakin kuin vain hätävarjelua koskeissa suhteissa. Käsitys hyökkäyksen väistämisestä ja pakenemisesta, jos se on tilanteessa mahdollista, on muuttunut ”kunnialle käyvästä” teosta vähintäänkin suositeltavaksi. Siteerattujen lausumien merkitys onkin siinä, että ne ilmentävät kirjoittajien käsityksiä hätävarjelutilanteessa toimijan sukupuolesta, sillä naiselle tuskin olisi ollut ”häpeällistä” paeta uhkaavan hyökkäyksen edessä. Voidaan tietenkin argumentoida, että tällainen tapa käyttää kieltä on erityisesti juridisessa kontekstissa itse asiassa sukupuolineutraalia kielenkäyttöä, jolloin käsitettä ”mies” on käytetty ilmaisemaan käsitettä ”ihminen”.²⁶ Onkin mitä luultavimmin niin, ettei kuva-

²⁵ Alanen 1925 s. 108.

²⁶ Jareborg on todennut, että ruotsin ”han” ja esimerkiksi ”gärningsman” tarkoittavat sekä

tulla tavalla käyttää kieltä ole ollut sellaisia juridisia seuraamuksia, joiden olisi voinut esimerkiksi katsoa sulkeneen pois toisen sukupuolen. Silloin kun tarkastellaan oikeudellisissa yhteyksissä käytetyn kielen luomaa kulttuurista kuvaa sukupuolille luonteenomaisesta käyttäytymisestä, asia on toinen.

3.3 VÄKIVALTA VOIMANKÄYTTÖNÄ

Martti Majasen väitöskirja on harvoja hätävarjelua koskevia suomalaisia monografioita. Se kuvaa oikeudetonta hyökkäystä mm. seuraavasti: *Yksittäisessä tapauksessa hyökkäys saattaa sisältää vain tahallisen pahoinpitelyn, mutta tosiasiallisesti tekijän huolimattomuuden tai varomattomuuden johdosta teko voi johtaa hengenvaaraan, jopa aiheuttaa hänen kuolemansa.*²⁷ Hyökkäys viittaa tässä nähdäkseni ilman asetta tehtävään pahoinpitelyyn, jossa hyökkääjällä on ylivertaiset fyysiset voimat mahdolliseen puolustautujaan nähden. Näiden voimien ”huolimaton” tai ”varomaton” käyttäminen voi johtaa myös hyökkäyksen kohteen kuolemaan. Edelleen Majanen toteaa, että *useimmiten hätävarjelutilanteissa, joissa hyökkääjä on aseistamaton, ei liene välttämätöntä käyttää hyökkäyksen torjumisessa sen ankarampia voimakeinoja kuin sellaisia, joissa on kysymyksessä vähäisen vamman tai ei minkäänlaisen vamman aiheuttaminen.* Kotirauhan suojaamiseksi puolestaan *riittänevät melko vähäiset voimakeinot, kuten tunkeutujan pois työntäminen tai tarvittaessa pois taluttaminen tai kantaminen.*²⁸

Sukupuolineutraalit ilmaisut pitävät sisällään oletuksen maskuliinisesta toimijasta sekä hyökkääjänä että puolustautujana.²⁹ Vain fyysisesti erittäin voimakkaalla henkilöllä voi olla mahdollisuus toimia siten ”huolimattomasti”, että hänen aseettoman hyökkäyksensä seurauksena on toisen henkilön kuolema. Melkoisesti fyysistä voimaa vaatii myös aseettoman hyökkäyksen torjuminen ilman asetta pelkin käsivoimin tai yksityisasuntoon luvattomasti tunkeutuneen henkilön pois taluttaminen tai kantaminen. Hyökkäys tapahtuu oletettavasti julkisella paikalla, sillä ”jos esimerkiksi poliisin apu on huutamalla välittömästi saatavissa, on tämä otettava huomioon käytettävien voimakeinojen ankaruuden välttämättömyyttä arvioitaessa”.³⁰

miestä että naista. Samalla hän toteaa, että ”det svenska juridiska språkbruket kan knappast uppfattas som annat än ett uttryck för mansdominans”. Jareborg 2001 s. 7.

²⁷ Majanen 1979 s. 290.

²⁸ Mts. 304.

²⁹ Koskinen kiinnitti vastaväittäjän lausunnossaan huomiota samaiseen seikkaan. Koskinen 1980.

³⁰ Majanen 1979 s. 305.

3.4 VÄKIVALTA TAPPELUNA

Nuutilan rikosoikeuden yleisesitykseen sisältyy esitys hätävarjeluopista. Hänkään ei tarkastele kysymystä eksplisiittisen sukupuolispesifisti. Sen sijaan hänen käyttämistään esimerkeistä käy ilmi perusoletus, jonka mukaan hätävarjelu-oikeus aktualisoituu kodin ulkopuolella tuntemattoman henkilön hyökkäyksen johdosta. Nuutila kirjoittaa puolustuksen kohdetta määriteltessään Honkasalon aiempaa esimerkkiä mukaillen mm., että *[o]letetaan, että A puolustautuu ravintolatappelussa lyömällä hyökkääjää ravintolan tuolilla ja tuoli särkyy*. Hyökkäyksen kohteeksi joutuneen hyväksyttävästä käyttäytymisestä Nuutila toteaa niin ikään Honkasalon ja Majasen tavoin: – – *jos poliisi saadaan huutamalla paikalle, väkivaltaan ei saane turvautua*. Edelleen Nuutila toteaa hyökkäyksen vaarallisuuden arvioimisesta, että *on eri asia puolustautua yksin useita vaarallisia hyökkääjiä vastaan kuin joukolla yhtä pahoinpitelijää vastaan*.³¹ Kyseiset esimerkkilainaukset kuvaavat sellaisia tilanteita, että niiden perusteella muovautuvat oikeutetun puolustusteon kriteerit soveltuvat varsin huonosti perhe- ja parisuhdeväkivaltaan kuuluviin yleensä yksityisiin tilanteisiin.

Myös käsitys väkivaltarikosten tyyppitapauksista perustuu eksplisiittisesti tai implisiittisesti miesten tekemiin rikoksiin. Nuutila kirjoittaa henkilöön kohdistuvista rikoksista seuraavasti: *Pahoinpitelyrikoksia tehdään vuosittain noin 20 000. Näistä noin 5 000 on lieviä pahoinpitelyjä. Erään haastattelututkimuksen mukaan joka kymmenes mies oli kokenut viimeisten viiden vuoden aikana väkivaltaa. Rikosten määrä on ollut tällä vuosikymmenellä lievässä kasvussa. Pahoinpitelyjen määrä kasvaa samaa tahtia kuin alkoholin kokonaiskulutus yhteiskunnassa. Tämä selittyy sillä, että suuri osa pahoinpitelyistä tehdään julkisilla paikoilla, huvitilaisuuksissa ja ravintoloissa*.³² Tekstistä aukeneva kuva suomalaisen yhteiskunnan väkivallasta ja sekä väkivallan tekijöistä että uhreista on varsin miehininen ja, ottaen huomioon naisiin kohdistuvan väkivallan laajuus, varsin yksiulotteinen. Väki-valta tapahtuu julkisella paikalla ja sen ainoaksi selittäväksi tekijäksi nousee alkoholin käyttö. Perhe- ja parisuhdeväki-valta on ilmiönä näkyvätön.

Lappi-Seppälä ja Nuutila kuvaavat väki-valtaa samantyyppisin ilmauksin: *Tavalliset pahoinpitelyt ovat usein ravintolassa taikka niiden lähistöllä sattuneita keskinäisiä tappeluita, joiden kuluessa on vaihdettu muutama nyrkinisku molempiin suuntiin ilman sen vakavampia jälkiseurauksia*.³³ Tämän tyyppinen kuvaus fyysisestä väkivallasta pahoinpitelyjen osalta dominoikin tällä hetkellä suomalaista oikeuskirjallisuutta. Siinä väki-valta on sattumanvaraista, kerta-

³¹ Nuutila 1997 s. 288. Nuutila kyllä toteaa toisaalla, että aina viranomaisapua ei ole saatavissa oikea-aikaisesti paikalle.

³² Nuutila 1997 s. 402.

³³ Lappi-Seppälä – Nuutila 1999 s. 414.

luonteista, se tapahtuu julkisessa tilassa ja sekä tekijä että uhri ovat oletettavasti miehiä. Termejä ”tekijä” ja ”uhri” ei tosin ole tämäntyyppisen kuvauksen yhteydessä edes luonteva käyttää, sillä kuvauksen perusteella väkivalta, ”tappelu” on molemminpuolista. Se on jokseenkin harmitonta ja vaaratonta tasavertaisten osallistujien toimintaa. ”Ilman sen vakavampia jälkiseurauksia” viitanee ainoastaan väkivallan fyysisiin seurauksiin. ”Ravintola” viittaa paitsi julkiseen tilaan myös alkoholinkäyttöön väkivaltaa selittävänä tekijänä. Kuvaus edustaa tyyppillisenä pidettyä väkivaltatilannetta. Väkivallan yleisyyden näkökulmasta voidaan todeta, että ”tyypillinen suomalainen pahoinpitely” on myös perhe- ja parisuhdeväkivallan piiriin kuuluva pahoinpitely, jossa tyyppillisimmin nainen on pahoinpitelyn kohteena.³⁴

Vastaavalla tavalla teoksessa todetaan, että esimerkiksi henkirikoksen ”tyyppimuoto’ meillä on tutussa porukassa tehty ’humalatappo’. Rikoksen tekijöistä ja uhreista valtaosa on vahvassa humalassa, usein niin vahvassa, ettei tekijällä ole tilanteesta edes muistikuvia. Toinen henkirikoksen ominaispiirre on rikosten tapahtuminen tuttavien ja sukulaisten kesken”.³⁵ Rikokset siis ”tapahtuvat” ”tuttavien” ja ”sukulaisten” kesken ja niiden syy on liiallinen alkoholin käyttö. Ilmaus on sukupuolineutraali, mutta kätkee taakseen henkirikosten sukupuolittuneen todellisuuden. Valtaosa henkirikokseen syyllistyneistä ”tuttavista ja sukulaisista” on miehiä ja tähän todellisuuteen myös ilmaus viittaa.³⁶ Alkoholi ainoana selittävänä tekijä puolestaan kätkee taakseen sen, että henkirikoksen taustalla on usein alkoholin liiallisen käyttämisen sijaan tai sen ohella parisuhdekonflikti.³⁷

Poikkeuksellisesti kirjoittajat kiinnittävät huomiota sukupuoleen kuvatesaan Suomen henkirikollisuuden tasoa: Psykopaattimurhaajia ja palkkamurhaajia meillä on peräti vähän, humalassa riidan päätteeksi puukkoon tarttuvia miehiä ja keittiöveitseen tarttuvia naisia sitäkin enemmän.³⁸ Naiset henkirikosten tekijöinä kategorisoidaan tässä kuuluvaksi joukkoon ”humalassa riidan päätteeksi keittiöveitseen tarttuvat naiset”. Naiset henkirikoksiin syyllistytynä rinnastetaan myös määrällisesti miehiin, myös puolisoon kohdistuvien henkirikosten osalta. Henkirikoksia selittävänä tekijänä mainitaan jälleen alkoholi ja ”riita”. Ilmaus viittaa ainoastaan verbaaliseen konfrontaatioon ja luo tehokkaasti tietynlaista kulttuurista kuvaa naisista henkirikosten tekijöinä. Tähän kuvaan sopii huonosti esimerkiksi keittiöveitseen tarttuminen väkivallan torju-

³⁴ Ks. tilastoista luvun II jakso 2.

³⁵ Lappi-Seppälä – Nuutila 1999, s. 416

³⁶ Ks. esim. Lehti – Kivivuori 2004, s. 12–38.

³⁷ Janne Kivivuori totesi henkirikosten taustaolosuhteita ja motiiveja koskevassa tutkimuksessaan, että vuonna 1996 tehdyistä henkirikoksista suurimassa osassa selittävänä tekijänä oli ns. parisuhdekonflikti (29 %). Tästä seuraava ryhmä oli ns. ryypyporukan riita (27 %). Kivivuori 1996 s. 64–65.

³⁸ Lappi-Seppälä – Nuutila 1999 s. 416.

miseksi; erityisesti kun myös fyysiseen konfrontaatioon liittyy yleensä jossakin muodossa ”riita” ja osapuolet voivat silloinkin olla alkoholin vaikutuksen alaisia.

Uusimmassa rikosoikeuden yleisesityksessä todetaan henkirikoksista, että *tyypillisiä henkirikosten välittömiä syitä ovat yhteisen juopottelun yhteydessä syntyneet kiistat ja perheen sisäiset ristiriidat*.³⁹ Tässä henkirikokset kategorisoidaan kahteen joukkoon, joista toisessa selittävänä tekijänä on alkoholi ja toisessa läheissuhteisiin liittyvät ongelmat. Edelleen todetaan, että *riski tulla oman avio- taikka avopuolionsa surmaamaksi on moninkertainen verrattuna uhkaan joutua tuntemattoman väkivallan uhriksi*. Lausuma pitää paikkaansa silloin, kun puhutaan naisista henkirikosten uhreina – miehistä puhuttaessa lausuma ei pidä paikkaansa.⁴⁰ Tästä huolimatta kirjoitustapa on näennäisen sukupuolineutraali, jolloin väkivallan sukupuolittunut todellisuus ei ole näkyvissä. Henkirikosten korkeaa määrää selitetään näin: ”Tunnetun suomalaisen kriminologin, Veli Verkon (1931) esittämä perusselitys, ’huono viinapää’, kertoo kyllä rikoksen ja tekijän olosuhteista, mutta jättää sittenkin todelliset taustasyyt piiloon. Ilmeistä kuitenkin on, että rankka ja humalahakuinen juominen yhdistyneenä vaikeaan ja masentavaan sosiaaliseen, taloudelliseen sekä psyykkiseen tilanteeseen synnyttää suurimman osan henkirikostilanteita.” Selittäväksi tekijäksi nousevat nyt myös muut tekijät kuin alkoholin liikakäyttö, sosiaalisen todellisuuden kuva on laajempi. Edelleen jää pimentoon se, että vaikka sekä miehet että naiset kohtaavat sosiaalisesti, taloudellisesti ja psyykkisesti vaikeita ja masentavia tilanteita, miehet tekevät valtaosan henkirikoksista.

Tavalliset pahoinpitelyt taas ovat jälleen *usein ravintolassa taikka niiden lähistöllä sattuneita keskinäisiä tappeluita, joiden kuluessa on vaihdettu muutama nyrkinisku molempiin suuntiin ilman sen vakavampia jälkiseurauksia*.⁴¹ Samassa yhteydessä selitetään pahoinpitelyrikosten rangaistustasoa: *Teko-olosuhteet ja osapuolten myötävaikutus sekä teonjälkeinen suhtautuminen (uhri harvemmin vaatii korvauksia hyvin tuntemaltaan tekijältä) näkyvät myös rangaistusten tasossa. Jos väkivalta on ollut provosoimatonta, tekovälineet vaarallisia ja seuraukset vakavia, myös rangaistukset ovat kovempia*.

Toteamus siitä, että pahoinpitelyn uhri ei vaadi tekijältä kovinkaan usein korvauksia ja että se perustellusti selittää (liian alhaiseksi kritisoitua) rangaistustasoa, on esimerkiksi parisuhdeväkivallan osalta problemaattinen. Parisuhdeväkivallan uhri ei useinkaan monista syistä vaadi tekijältä korvauksia, mutta on hyvin kyseenalaista, missä määrin tätä voidaan pitää tekijän rangaistusta alentavana tekijänä. Yhtä lailla ongelmallinen on tekstissä käytetty tapa asettaa vastakain lievästi rangaistava ”provosoitu” väkivalta ja muu, provosoimaton ja anka-

³⁹ Heinonen ym. 2002 s. 1517.

⁴⁰ Ks. tilastoista luvun II jakso 2.

⁴¹ Heinonen ym. 2002 s. 744.

rammin rangaistava väkivalta. Teksti ei viittaa parisuhdeväkivaltaan suoraan, mutta kun se ei sitä erikseen mainitse, joutuu myös se helposti kategorian ”osapuolten myötävaikutus” alle. Selitysmalli yhdistyy tällöin luontevasti parisuhdeväkivaltaan liittyvään perhedynaamiseen diskurssiin. Mikäli tähän kategoriaan lisäksi liitetään mielikuvia provosoidusta väkivallasta, tullaan toistaneeksi parisuhdeväkivaltaan liittyviä kulttuurisia stereotypioita.⁴²

Varsin maskuliininen kuva väkivallasta ja hätävarjelutilanteesta toimijasta syntyy myös esimerkiksi seuraavankaltaisesta luonnehdinnasta, jossa pohditaan puolustustarkoitusta hätävarjelun edellytyksenä: ”Hätävarjeluoikeus lie-nee syytä lukea sellaisenkin tekijän eduksi, joka pelastaa uhrin vain siitä ilosta, että pääsee tappelemaan.”⁴³

Yhteenvetona voidaan todeta, että oikeuskirjallisuudesta syntyvä kuva väkivallasta on varsin maskuliininen huolimatta siitä, että kirjoitustapa on sukupuolineutraali eikä tuo esille väkivallan sukupuolittunutta luonnetta. Sekä väkivallan tekijästä että uhrista piirtyy kuva miehisenä toimijana. Muodostunut kuva väkivallasta on tältä osin toki oikeaan osunut, sillä miehet tekevät valtaosan kaikista väkivaltarikoksista. Se ei kuitenkaan ole ongelmaton, sillä neutraali kirjoitustapa tulee yleistäneeksi maskuliinisen mallin sekä väkivallan tekijöitä että uhreja koskevaksi.

Väkivaltaa kuvataan yleensä molemminpuolisena ja tasaväkisenä, ”tappeluna”. Se on yleensä seurauksiltaan suhteellisen lievää. Tästä poikkeuksen muodostavat henkirikokset. Silloin, kun väkivallalle haetaan selityksiä, kaiken asteista väkivaltaa selitetään lähinnä humalahakuisella juomisella tai alkoholin liikakäytöllä ylipäätään. Väkivalta tapahtuu julkisessa tilassa ja tilanteessa. Perhe- ja parisuhdeväkivalta on ilmiönä näkymätön.

Naiset, jotka ovat sekä (parisuhde)väkivallan tekijöitä että väkivallan uhreja, eivät kovin hyvin istu edellä kuvattuun väkivallan kulttuuriseen kuvaan. Väkivaltarikokseen syyllistyneet naiset eivät helposti nivoudu minkään ryhmän jäseniksi; he ovat ylittäneet vähintään kahden sosiaalisen normiston: väkivallan kieltävän sosiaalisen normiston ja naisten käyttäytymistä säätelevän sosiaalisen normiston. Parisuhdeväkivallan uhreina olleet naiset ovat ylittäneet myös parisuhdeväkivallan uhrien käyttäytymistä säätelevän sosiaalisen normiston. Tarkastelen seuraavassa, mitä seurauksia sillä on.

⁴² Klami toteaa seksuaalisesta väkivallasta: ”Väkisinmakaamisen ’klassinen’ perustapaus lie-nee se, että mies sopivan tilaisuuden tarjoutuessa hyökkää hänelle tuiki tuntemattoman naisen kimppuun ja raiskaa tämän.” Klami 1990 s. 186. Toteamus toistaa yhtä naiseen kohdistuvan väkivallan kulttuurista stereotypiä, joka tutkimusten valossa ei pidä paikkaansa. Ks. raiskauksia koskevista tutkimustuloksista esim. Honkatukia 2001.

⁴³ Lappi-Seppälä 2004 s. 20.

4 Nainen parisuhdeväkivallan tekijänä

Kun aikaisemmin on tarkasteltu rikosoikeutta naisten näkökulmasta, on yleensä tarkasteltu naisia asianomistajan roolissa. Tarkastelunäkökulma onkin ollut luonteva, sillä useimmat naiset joutuvat kohtaamaan rikosoikeusjärjestelmän rikoksen uhreina. Tutkimieni tapausten naiset ovat tosin itse olleet väkivallan uhreja, mutta surmattuaan miehensä he ovat menettäneet uhrin identiteettinsä, mikäli heillä sellaista on ollut. He ovat muuttuneet väkivallan uhreista sen tekojiksi. Väkivallan tekijöinä he ovat sukupuolensa perusteella poikkeuksellisia, sillä törkeään väkivaltarikokseen syyllistyy vain harva nainen.

Väkivaltainen käyttäytyminen on kulttuurisesti miestapaista, maskuliinista käyttäytymistä. Mikäli sukupuolta tarkastellaan performatiivisesti, voidaan jopa todeta, että väkivaltainen käyttäytyminen on eräs tapa osoittaa maskuliinisuutta, ”tehdä mies”.⁴⁴ Väkivaltaan syyllistyneet naiset ovat teollaan radikaalisti rikkoneet naiseuteen yleensä liittyvät rooliodotukset. Tämän lisäksi he ovat rikkoneet ne rooliodotukset, jotka liitetään väkivaltaisessa parisuhteessa elävään naiseen.⁴⁵ Tutkimissani tapauksissa nainen on käyttäytynyt maskuliinisen roolin mukaisesti, miestapaisesti. Hän on käyttäytynyt väkivaltaisesti oltuaan ensin feminiinisessä väkivallan uhrin roolissa, käyttäytyttyään siis ensin nais-
tapaisesti.⁴⁶ Tutkimusten mukaan parisuhdeväkivallan uhrina ollut nainen on usein sisäistänyt ideaalin naisesta kodissa vallitsevan harmonian luojana ja ylläpitäjänä. Kun kodin harmonia särkyvä väkivallan kautta, näkee nainen helposti itsensä vähintään osasyllisenä tapahtuneeseen.⁴⁷ Syyllisyys ja häpeä tapahtuneesta voivat estää häntä kertomasta tapahtuneesta ulkopuolisille, tekemästä

⁴⁴ Maskuliinisuudesta ja väkivallasta esim. Jokinen 2000.

⁴⁵ Toisaalta he eivät ole poikkeuksellisia väkivaltarikoksiin syyllistyneiden naisten joukossa. Heille on yleensäkin tyypillistä se, että vaikka heidät tuomitaan vakavasta väkivaltarikoksesta, he eivät ole aiemmin syyllistyneet väkivalta- tai muihinkaan rikoksiin. Esimerkiksi Pösö jakoi vankeilassaan haastattelemansa naiset kahteen ryhmään: rikolliseen alakulttuuriin samaistuneisiin ja siihen samaistumattomiin. Pösö totesi, että alakulttuuriin samaistumattomat oli tuomittu väkivaltarikoksesta (tappo tai törkeä pahoinpitely), jolloin nopea tilanne muutti elämän täysin. Pösö 1982 s. 44.

⁴⁶ On mielenkiintoista havaita, että kriminologian varhaisimman kauden edustajat Lombroso ja Ferrero katsoivat, että naisten rikollisuus selittyy paitsi naisen miestä alhaisemmalla kehitystasolla, myös sillä, että rikoksiin syyllistyneet naiset ilmensivät luonnottomalla tavalla sekä feminiinistä että maskuliinista roolia. He vetivät tästä sen johtopäätöksen, että nämä naiset olivat geneettisesti enemmän miehiä kuin naisia. Smart 1976 s. 33.

⁴⁷ Lempert tiivistää asian näin: ”koti on paikka, jossa rakastetaan, välitetään ja tuetaan ja jonne voidaan paeta julkisen sfäärin stressiä. Perheenäitien keskeistä tehtävää kodin hengen luojana on myös pidetty itsestään selvänä. Väkivallan kieltämisen voi näin ajatella vastaavan kulttuurisiin odotuksiin. Väkivallan myöntäminen rikkoisi perusteellisesti tämän idyllin, jota naiset kenties alitajuisesti haluavat suojella.” Lempert 1996, s. 274.

rikosilmoitusta, jopa hakeutumasta lääkärin hoitoon. Väkivallan kierre voi jatkua pitkään vahvistaen näitä tuntemuksia. Mikäli väkivalta kulminoituu siihen, että nainen itse käyttää kuolemaan johtanutta väkivaltaa väkivaltaisesti käyttäytyntä miestänsä kohtaan, ei syyllisyys ja häpeä aikaisemmista tapahtumista välttämättä katoa sen myötä, että nainen nyt kohtaa oikeusjärjestelmän aivan toisenlaisessa roolissa, jossa hänet hahmotetaan väkivallan tekijänä.⁴⁸ Väkivallan vähättelyn ja mitätöinnin syyt lienevät tällöin samat, jotka ovat estäneet häntä kertomasta väkivallasta tai hakemasta apua ennen viimeisintä väkivallantekoa. Kulttuurimme taipumus syyllistää parisuhdeväkivallan uhri voi näin estää vastaajaa tuomasta esiin niitä faktoja, jotka saattaisivat oikeuskäsittelyssä olla merkityksellisiä myös hätävarjeluteon oikeutuksen arvioinnin kannalta.⁴⁹

Parisuhdeväkivaltaan liittyy myös muita piirteitä, jotka voivat tehdä siitä kertomisesta vaikeaa. Parisuhdeväkivalta poikkeaa muusta väkivallasta ennen muuta siinä, että osapuolten välillä vallitsee läheinen suhde. Väkivalta on suhteen yksi elementti, mutta ei ainoa. Osapuolten välillä on voinut olla keskinäinen riippuvuussuhde, jota väkivalta on paradoksaalisesti voinut jopa vahvistaa. Väkivaltainen mies ei siis ole ainoastaan pahoinpitelijä, vaan osa sosiaalista verkostoa. Sosiaalisen verkoston jäsenet eivät välttämättä tiedä naiseen kohdistuneesta ehkä pitkäänkin jatkuneesta väkivallasta. Tilanne ei ole omiaan helpottamaan väkivallasta kertomista. Naisella voi olla kokemusta myös siitä, kuinka sukulaiset ja tuttavat suhtautuvat hänen antamaansa tietoon väkivallasta. Naisen kertomusta väkivallasta ei ole välttämättä uskottu tai vaatimus väkivallan lopettamisesta on kohdistunut häneen.⁵⁰

⁴⁸ Esitutkinnassa naiseen kohdistunutta väkivaltaa on esitutkintapöytäkirjojen perusteella arvioituna käsitelty varsin vähän, välttämättä ei lainkaan. Poliisi on voinut pyytää naista kuvailemaan hänen ja miehensä välistä suhdetta ja jopa pyytää tätä kertomaan väkivallasta suhteen aikana. Useissa tapauksissa nainen ei kuitenkaan ole kertonut väkivallasta siten kuin se oikeuskäsittelyn myöhemmissä vaiheissa on tullut ilmi esimerkiksi todistajien kertomusten muodossa. Päätelmä rajoittuu luonnollisesti niihin tapauksiin, joissa esitutkintamateriaali on ollut käytössä. Tämä on kuitenkin problemaattista sen vuoksi, että oikeusprosessin kuluessa vastaajan kertomuksen uskottavuutta arvioidaan myös sillä perusteella, kuinka muuttumattomana se on säilynyt prosessin eri vaiheissa.

⁴⁹ Haluttomuus kertoa koetusta väkivallasta saattaa juontaa juurensa myös siitä, että naisella on aikaisempia kokemuksia poliisin suhtautumisesta parisuhdeväkivaltaan. Jos poliisi ei ole aiemmin ottanut häntä vakavasti rikoksen uhrina, lienee jokseenkin hankalaa kertoa samoille poliisimiehille väkivallasta, kun kuulustelutilanteessa on itse rikoksesta epäiltynä.

⁵⁰ Nyqvist 2001. Campbellin tutkimusten valossa voidaan pohtia myös sitä, missä määrin naiset itse tulkitsevat oman väkivaltaisen käyttäytymisensä häpeälliseksi kontrollin menetykseksi sen sijaan että pitäisivät sitä rationaalisena toimintana. Campbell on tutkinut miesten ja naisten väkivaltakokemuksia ja käsityksiä väkivallasta ja omasta aggressiivisuudesta. Hän kuvaa naisten aggressiivisuutta ekspressiiviseksi ja miesten aggressiivisuutta instrumentaaliseksi. Naisten kertomuksiin omasta aggressiivisuudesta liittyy voimakasta itsensä kontrollointia ja lopulta kontrollin pettäminen. Miesten kertomuksiin väkivalta liittyy keinona kontrolloida muita henkilöitä ja tilanteita. Miesten kertomukset siis kertovat kontrollin saavuttamisesta, naisten kontrollin menettämisestä. Campbell 1993.

5 Autonominen subjekti oikeusjärjestelmän kohteena

Moderni subjekti käsitetään itseään hallitsevaksi, autonomiseen päätöksentekoon kykeneväksi, itsenäiseksi, riippumattomaksi ja rationaaliseksi entiteetiksi.⁵¹ Autonominen subjekti onkin myös yksi modernin oikeuden peruskäsitteistä.⁵² Yksilöiden ainutkertaisuus, mutta toisaalta universaali rationaalisuus ja kyky muodostaa ja ilmaista autenttinen tahto perustaa oikeudellisen vastuun. Autonominen subjektius on periaatteessa kaikille avoin ja mahdollinen positio. Toisaalta, mitä enemmän subjekti poikkeaa oletetusta autonomisesta subjektuudesta, sitä vaikeampiin ongelmiin päädytään.

Nykyisen oikeuskulttuurimme normit olettavat, että niiden kohteena oleva oikeussubjekti on autonominen subjekti.⁵³ Siviiliprosessi on kiista kahden autonomisen subjektin välillä. Rikosprosessissa on kyse autonomisen subjektin tekemästä lainvastaisesta teosta. Jo rikoksen määritelmä edellyttää sen tekijäksi autonomista, vapaata tahtoa. Mikäli rikoksen tekijältä katsotaan puuttuvan autenttinen vapaa tahto, ts. hän on lapsi tai syyntakeeton, ei myöskään rikosoikeudellinen vastuu toteudu. Tässä mielessä rikosoikeudelliseen sääntelyn kohde on

⁵¹ Autonominen, riippumaton, erillinen ja itseään hallitseva subjekti tarkoitti vielä 1800-luvulla miessubjektia, eikä näitä ominaisuuksia ajateltu olevan naisilla. Naisten subjektius rakentui toisin: he olivat riippuvaisia miehistä, heidän asemaansa ja identiteettiään määritti huolenpito miehistä, lapsista ja kodista. Heidän ei ollut tarkoitus muodostaa itsenäisiä poliittisia mielipiteitä eikä hallita omaisuuttaan ja ruumistaan. Miehisten subjektin autonomia perustui siihen, että hänellä oli yksityinen piiri, joka huolehti sekä yhteiskuntaelämään osallistumisen käytännön toimista että kulttuurisen perinteen välittämisestä eli lasten kasvatuksesta ja perhekeskeisen ideologian uusintamisesta. Modernin subjektin konstruktio siis edellytti toista, naissubjektia, jolla vastaavia ominaisuuksia ei ollut. Naissubjekti ei ollut autonominen, ei omistanut ruumistaan eikä toiminut julkisella kentällä.

Länsimaissa naiset ovat 1900-luvulla saaneet poliittiset ja taloudelliset oikeudet. Heiltä myös edellytetään samaa subjektiivista autonomiaa kuin miehiltä. Niemi-Kiesiläinen 2001 s. 130.

⁵² Tuori 1997 s. 321.

⁵³ ”Immediately, the argument that she can and should leave is raised, because leaving is what an autonomous actor would do. If she does leave, however, she knows she may suffer serious material and personal consequences (loss of property, loss of employment, the possibility of increased violence and loss of custody of children). Yet if she accepts the legal construction of the good Woman of the private sphere and stays, while attempting to ‘anticipate, manage and avoid abuse by – – modifying her behaviour’, this may count against her as contributory behaviour if she later decides to seek tort remedies or criminal injuries compensation. Here then, the process of heterosexing is relentless. Women can either conform to the female norm, by accepting dependency on a male partner and submitting to male violence, or they must attempt to conform fully and consistently to the masculine qualities of assertiveness and autonomy in a public sphere in order to gain access to a legal remedy. They cannot sustain both roles at once.” Hunter – Mack 1997 s. 179.

henkilö, jonka autonomisen vapaan tahtonsa mukaisesti tekemiä tekoja rikosoikeusjärjestelmä arvioi.⁵⁴ Modernin rikosoikeuden subjektia on myös analysoitu mielen ja ruumiin dikotomian avulla. Autonominen subjekti on tässä dikotomiassa mieli, joka käskee ja kontrolloi ruumista ja jonka suhdetta ruumiin suoriuttamaan tekoon oikeusjärjestelmä arvioi.⁵⁵

Rikoksen aktiivinen tekijä, subjekti, on ollut ja on edelleen rikosoikeusjärjestelmän keskiössä. Kun rikosoikeudellisten normien kohde on autonominen subjekti, on näin ollen myös hätävarjelussa toimija lähtökohtaisesti autonominen subjekti: autonomiseen päätöksentekoon kykenevä, itseään hallitseva, itsenäinen, riippumaton ja rationaalinen entiteetti. Hän muuttuu oikeudettoman hyökkäyksen objektista subjektiksi puolustautuessaan aktiivisesti hyökkäystä vastaan. Hänen autonomisuutensa itse asiassa korostuu, sillä hän määrittelee itse itsensä subjektiksi oltuaan ensin tahtomattaan (oikeudettoman hyökkäyksen) objekti.

Nainen, joka toimii (väitetyksi) hätävarjelutilanteessa puolustaen itseään oikeudettoman hyökkäyksen edessä, on hänkin autonominen subjekti. Hänen väitteensä siitä, että hän ei aikaisemmin ole ollut autonominen subjekti, vaan väkivallan objekti, näyttäytyy hänen tekoaan vasten paradoksaalisena ja epäuskottavana. Käsitys parisuhdeväkivallasta sen kohteeksi joutuvan omana valintana tukee tätä paradoksia ja epäuskottavuutta. Valinta näyttäytyy suhteeseen jäämisestä ja sitä kautta väkivallan hyväksymisestä. Suhteesta irtautumisen ja eroamisen voi sen sijaan käsittää aktiivisesti toimivan autonomisen yksilön tietoiseksi ja rationaaliseksi päätökseksi. Toistuvan väkivallan kohteena oleminen mielletään sitä vastoin helposti irrationaaliseksi, käsittämättömäksi. Se herättää ihmisissä jopa ärtymyksen tunteita.⁵⁶ Siihen on vaikea liittää kulttuurissamme arvostettuja aktiivisen rationaalisen toimijan ja autonomisen subjektin käsitteitä.⁵⁷

Olla parisuhdeväkivallan kohteena objekti ja toimia hätävarjelussa autonomisena subjektina voivat siis olla näennäisesti vastakkaisia ”totuuksia”. Oikeusjärjestelmän lähtökohtaisena pyrkimyksenä on ”objektiivinen totuus” tai aina-

⁵⁴ On selvää, että tämä keskustelu on merkityksellistä rikosoikeuden vanhoilla ns. ydinalueilla, mutta menettää jossain määrin merkitystään silloin, kun keskustelun kohteena on vaikkapa talous- tai ympäristöriskillisuus.

⁵⁵ Rikosoikeuden subjektia on myös pidetty maskuliinisena sillä perusteella, että mieli–ruumis-dualismissa ruumiillisuus yhdistetään useammin feminiinisyyteen kuin maskuliinisuuteen ja mieli vastaavasti maskuliinisuuteen. Ks. tästä keskustelusta ja myös edellisen kritiikistä esim. Lacey 1998 s. 111. Rikosoikeuden ihmiskuvasta ks. myös Jareborg 1985.

⁵⁶ Kotanen 2003 s. 54 ss. Kotanen tutki sosiologian pro graduunsa parisuhdeväkivallasta käytyä internetkeskustelua. Hän erotti keskustelussa neljä erilaista diskurssia: uhriutuneen tekijän diskurssin, tekijän tuomitsevan diskurssin, puhtaiden uhrien diskurssin ja uhriuden kieltävän diskurssin. Viimeksi mainittuun suhteellisen yleiseen diskurssiin sisältyy myös ärtymistä väkivallasta uhreina olleita tai olevia naisia kohtaan.

⁵⁷ Ks. myös Husso 2003 s. 116.

kin illuusio siitä. Koska vain yksi totuus voi olla voimassa yhtä aikaa, täytyy jommankumman ”totuuksista” olla epätosi. Tapahtunut on kiistämätön tosiasia. Myös se, kuka tapahtuneesta vastaa, on kiistämätön tosiasia. Tällöin voi olla johdonmukaista pitää epätotena vastaajan asemassa olevan ja siten lähtökohtaisesti autonomisen subjektin kertomusta siitä, kuinka hän ei aikaisemmin ole ollut rationaalinen, autonominen subjekti, vaan väkivallan objekti. Kertomuksen totuusarvoa voivat myös vähentää parisuhteeseen ja väkivaltaan liittyvät kiistämättömät tosiasiat. Hän – autonominen subjekti – olisi toki toiminut toisin, mikäli hän olisi ollut parisuhteessaan jatkuvan väkivallan kohteena. Autonominen subjekti olisi irtautunut suhteesta, tehnyt rikosilmoituksen tai edes hakeutunut lääkärin hoitoon. Se, että hän ei ole tehnyt mitään edellä mainituista tai ainakaan irtautunut suhteesta, voi osoittaa, että väkivaltaa ei ole ollut taikka että se ainakaan ei ole ollut yhtä vakavaa tai yhtä usein toistuvaa kuin vastaaja väittää.⁵⁸ Vastaajan tausta on tärkeä apufakta arvioitaessa hänen kertomuksensa luotettavuutta.⁵⁹

Ollakseen uskottava pahoinpitelyn uhrin tulisi siis toimia juuri sillä tavoin kuin parisuhdeväkivallan uhri tyypillisesti ei toimi. Parisuhdeväkivallan uhrin ovat tyypillisesti naisia ja he ovat omaksuneet sellaisia toimintatapoja, jotka he ovat kokeneet itselleen mahdollisiksi siinä kulttuurissa, jossa he ovat eläneet. Tämä voi näyttää olevan ristiriidassa sen kanssa, että he väittävät toimineensa hätävarjelussa puolustaen aktiivisesti itseään oikeudettomalta hyökkäykseltä.

Toisaalta tapauksissa ilmenee myös päinvastainen problematiikka: naisten olisi tullut reagoida heihin kohdistettuun väkivaltaan sillä tavoin kuin kulttuurimme kehottaa naisia siihen suhtautumaan. Näistä odotuksista poikkeavat suhtautumistavat voivat jälleen toimia oikeudenkäynnissä osoituksena siitä, että nainen ei ole toiminut hätävarjelutilanteessa. Kulttuurissamme väkivallan kohteeksi joutunut nainen ei tyypillisesti reagoi väkivaltaan turvautumalla itse väkivaltaan. Väkivaltaan turvautuminen ei myöskään luontevasti kuulu naisten käyttäytymistä koskevaan kulttuuriseen kuvastoomme, ts. se ei ole naisille ”sallittu” reagoimistapa. Sallittua ja jopa toivottavaa on katkaista suhde välittömästikin ja/tai hakea ulkopuolista apua. Väkivallan vastustaminen väkivallalla ei sen sijaan kuulu niihin toimintamalleihin, joita kulttuurimme varaa väkivallan kohteeksi joutuneen naisen käyttöön. Tästä johtunee se, että mikäli nainen on aikaisemmassa väkivaltaisessa tilanteessa turvautunut itse väkivaltaan, se ei osoita, että mies on aikaisemminkin ollut väkivaltainen. Se osoittaa, että nainen

⁵⁸ Hunter ja Mack toteavat: ”These assumptions fit a profile of archetypical masculine behaviour but take no account of the conditions under which many harms to women occur: intimate, unwitnessed and... often not complained about at the time.” Hunter – Mack 1997 s. 183.

⁵⁹ Näin on todennut myös Klami pohtiessaan rikosrekisteriotteen merkitystä todistelussa. Pitkä rikosrekisteri vähentää vastaajan kertomuksen uskottavuutta, mutta sillä ei toisaalta ole myöskään positiivista todistusarvoa. Päänäytön on joka tapauksessa oltava riittävän vahva. Klami 1995 s. 297.

on aikaisemminkin käyttänyt väkivaltaa ja sen vuoksi on ollut vähemmän – ei enemmän – uskottavaa, että nainen olisi toiminut hätävarjelutilanteessa.⁶⁰ Hätävarjelutilanteessa toimijan tulisi siis toimia kyseisessä tilanteessa ensimmäistä kertaa ts. turvautua väkivaltaan ensimmäisen – ja ainoan – kerran. Tällainen edellytys hätävarjeluväitteen uskottavuudelle onkin luonteva, silloin kun kyseessä on hätävarjeluprinsiipin taustaoletuksena oleva yllätyksellinen hyökkäys, joka tapahtuu ”ensimmäistä kertaa”. Kun on kyse jatkuvasta väkivallasta, jossa väkivaltilanteet voivat toistua toisiaan muistuttavina pitkänkin ajanjakson aikana, ei edellytys ole yhtä luonteva.⁶¹

⁶⁰ Susan M. Edwards on tehnyt samankaltaisen havainnon tutkiessaan vastaavia englantilaisia tapauksia. Hän kertoo mm. tapauksesta, jossa jury eväsi vastaajalta mahdollisuuden vedota battered woman syndrome -puolustuksen kuultuaan, että nainen oli aiemminkin käyttäytynyt väkivaltaisesti. Naisen aiempi väkivaltaisuus tuli esille syyttäjän kuulustelussa:

Q: You like to fight, don't you?

A: Yes.

Q: In fact, you fight with your brothers and sisters, don't you?

A: Yes.

Q: In fact, you start some of these fights, don't you?

A: Well, they push their limit where I have to defend myself with them.

Q: And you defend yourself with a knife usually?

A: No, I don't. Not with them.

Edwards tulkitsee tapausta seuraavasti: ”It would appear that women are more likely to fit the model of battered woman syndrome where they are non-assertive and passive and conform to the legitimate victim stereotype.” Edwards 1996 s. 252.

⁶¹ Tapausten käsittelyissä on keskitytty varsin paljon sen seikan selvittämiseen, onko nainen käyttäytynyt väkivaltaisesti (miestä kohtaan) aikaisemmin. Mikäli näin on voitu todeta, on se tehnyt väitteen hätävarjelusta epäuskottavaksi. Mikäli nainen on aikaisemmin uhannut miestä teräseella, jolla surmaaminen on useimmiten tehty, on tämä seikka ollut erityisen raskauttava. Tuomioistuinten tulkinta lieenee ollut, että hätävarjeluväitteen arvo laskee, jos sen tekijä on aikaisemminkin käyttäytynyt väkivaltaiseksi tulkittavalla tavalla nyt arvioitavana olevan teon kohdetta kohtaan. Toinenkin tulkintatapa voisi kuitenkin olla mahdollinen. Mikäli nainen on kertonut esimerkiksi uhanneensa miestä aikaisemmin veitsellä ”pelotellakseen” tätä, ts. saadakseen tämän lopettamaan väkivallan, lausumaa voi arvioida myös kysyen, onko nainen aikaisemminkin tuntenut tarvetta puolustautua väkivaltaisesti käyttäytynyttä miestä vastaan.

6 Yhteenvetoa

Parisuhdeväkivalta poikkeaa huomattavasti siitä, millaiseksi väkivalta- ja itsepuolustus tilanne on perinteisesti hahmotettu. Se on hahmotettu kertaluonteiseksi hyökkäykseksi ja puolustukseksi. Odotamme hyökkäyksen kohteelta riittävää, mutta ei liioiteltua puolustustekoa tai vaihtoehtoisesti välitöntä tilanteesta poistumista. Väkivallan toistuvuuden ja jatkuvuuden vaikutuksia uhriin ei ole tarvinnut yleisesti huomioida, koska rikosoikeusjärjestelmän kohteina useimmiten olevat miehet eivät ainakaan merkittävässä määrin ole joutuneet kokemaan terveyttä ja henkeä uhkaavaa toistuvaa väkivaltaa omassa kodissaan. Koska rikosoikeusjärjestelmän käsiteltävänä on kuitenkin ollut väkivaltarikos ja nainen on kiistämättä ollut sen tekijä, se on osin ratkaissut ongelman asettamalla naisen osaksi kategoriaa ”väkivaltaiset naiset”. Tätä kategoriaa puolestaan leimaavat monet maskuliiniset ja miestapaiset tavat hahmottaa väkivaltaista käyttäytymistä. Tämän seurauksena hänen asemansa väkivallan uhrina on jäänyt huomiotta tai vähäiselle huomiolle.⁶²

Luce Irigarayn mukaan tieteellisessä ajattelussa vallitsee usein ajattelumalli, joka vääristää käsityksen subjektin suhteesta toisiin. Ihminen on siinä joko aktiivinen subjekti tai omistettu passiivinen objekti, mutta harvoin, jos koskaan, molempia. Irigarayn mukaan tämä ajattelumalli on tieteellistä ajattelua läpäisevä tiedostamaton dikotomia. Se ruokkii vastakkainasetteluun palautuvaa objektivoivaa asennetta. Samalla se estää ymmärtämästä myös väkivallan kohteina olemiseen liittyviä tuntemuksia ja kokemuksia. Se antaa naisille joko aktiivisen subjektin tai passiivisen objektin yksipuolisen roolin.⁶³

Oikeustieteellinen ajattelu ja juridiikka ovat tuskin immuuneja tälle dikotomialle. Itsepuolustukseen turvautunutta väkivallan uhrina ollutta naista on vaikea sovittaa kumpaankaan kategoriaan. Kun kategoria on kuitenkin ollut valittava, nainen on useimmiten tulkittu aktiiviseksi subjektiksi. Aktiivinen toimijuus liittyy tällöin sekä väkivallan uhrina olemiseen että väkivallan käyttämiseen. Tällöin suhteeseen jääminen nähdään helposti enemmän tai vähemmän aktiivisena autonomisen subjektin vapaan tahtonsa mukaisena valintana. Myös väkivaltaan turvautuminen on autonomisen subjektin aktiivinen valinta ja teko, jonka motiiviksi nousevat helposti väkivallasta johtuvat offensiiviset tuntemukset. Se ei silloin ole väkivallan (passiivisen) uhrin teko, toimijuus näyttäytyy aktiivisena.⁶⁴

⁶² Problematiikasta ks. myös Teays 1998.

⁶³ Irigaray 1987.

⁶⁴ Toisenlaisesta kategorisoinnista voidaan pitää esimerkkinä seuraavaa kuvausta: ”Osan lähi-

Edellä lausuttu johtaa helposti päätelmään, jonka mukaan jyrkkä dikotomia aktiivisen subjektin ja passiivisen objektin välillä olisi syytä purkaa ja parisuhhteessaan pahoinpidellyn naisen asema väkivallan uhrina tulisi ottaa huomioon myös niissä tapauksissa, joissa hän on itse syyllistynyt väkivaltaan. Vaatimus pahoinpideltyjen naisten erityislaatuisten aseman huomioon ottamisesta onkin perusteltu, mutta se ei kuitenkaan ole ongelmaton. Lähtökohta, joka korostaisi naisten aseman erityisyyttä yleensä ja heidän vaikeuksiaan toimia (hätävarjelu)normin mukaisesti, voisi vastoin tarkoitustaankin samalla korostaa naisten erilaisuutta suhteessa miehiin. Seurauksena olisi paradoksaalisesti naisten luokittelu normista (miehestä) poikkeaviksi. Tällöin normin mukaisesti käyttäytyvä henkilö olisi edelleen lähtökohtaisesti maskuliinisen mallin mukaan toimiva ja normista poikkeava henkilö olisi nainen, jota varten sitten luotaisiin, tosin normista poikkeava, mutta oikeusjärjestelmään mahdutettu konstruoitu identiteetti. Ajatus pahoinpideltyjen naisten erityisaseman huomioon ottamisesta voisi sisältää myös vaaran naisten keskinäisten erojen huomiotta jättämisestä ja ”pahoinpidellyn naisen” normin luomisesta.⁶⁵ Tällöin osa naisista jäisi molempien normien ulkopuolelle.

Edellä kuvattuja vaaroja voidaan nähdäkseni pyrkiä välttämään muun muassa tarkastelemalla oikeudenkäynneissä esiin tulleita konkreettisia ongelmia hätävarjelu kriteerien ja niiden toteennäyttämisen suhteen. Seuraavassa jaksossa tarkastelen hätävarjelu väitteen tueksi vaadittua näyttöä, näyttötaakan jakautumista ja parisuhdeväkivaltaan liittyviä näyttöongelmia.

suhdeväkivaltaan liittyvistä kuolemantapauksista muodostavat ne teot, joissa pahoinpitelijällä ei ole ollut tarkoitusta surmata uhriaan, mutta uhri on 'vahingossa' kuollut pahoinpitelyssä saamiinsa vammoihin.” Sukupuolineutraali puhetapa peittää alleen kuolemaan johtavan parisuhdeväkivallan yleisimmän muodon, jossa nainen kuolee miehensä pahoinpitelyn aiheuttamiin vammoihin ja tekijän aktiivinen toimijuus hämärtyy. Hurta 2002 s. 66–67.

⁶⁵ Angloamerikkalaiseen järjestelmään sisältyvän The Battered Woman Syndrome -käsitteen kritiikki perustuu pitkälti tällaiseen argumentaatioon. Käsitteestä ja sen kritiikistä enemmän luvun IX jaksossa 8.

VI NÄYTTÖ HÄTÄVARJELUTAPAUKSISSA

1 Oikeustieteessä esitettyjä näkemyksiä

Rikosprosessissa yksi tärkeimmistä oikeusperiaatteista on syyttömän suojaamisen periaate. Lähtökohtana on *syyttömyysolettama* eli oletus vastaajan syyttömyydestä.¹ Jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen.² Syyttömyysolettama edellyttää, että tuomioistuimella ei ole ennakkokäsitystä epäillyn syyllisyydestä.³ Se sisältää myös tuomioistuimen objektiivisuusvelvollisuuden ja velvollisuuden arvioida todistusaineiston epäselvyydet syytetyn eduksi *in dubio pro reo* -säännön mukaisesti sekä syyttäjän todistustaakan ts. velvollisuuden näyttää syyte toteen. Syyttömyysolettama ei kuitenkaan välittömästi koske tuomitsemiskynnystä eli sitä, millaista näyttöä oletettaman kumoaminen edellyttää.⁴ Tuomitsemiskynnystä ei ole myöskään määritelty lainsäädännössä.⁵

Vastaajan esittämän hätävarjeluväitteen suhteen syyttömyysolettama tarkoittaisi lähtökohtaisesti sitä, että syyttäjän olisi näytettävä toteen, ettei vastuusta vapauttavaa olosuhdetta ole ollut olemassa. Sekä vastaajan että syyttäjän aseman hätävarjelutapauksissa tekee usein ongelmalliseksi se, että hätävarjeluväitettä tukevia seikkoja on vaikea näyttää toteen ja toisaalta on usein yhtä vaikea näyttää toteen, että hätävarjeluun vetoava *ei* toiminut hätävarjelussa. Tapahutumien olosuhteet ovat usein sangen epäselvät ja näyttö niin hätävarjelusta kuin sen puuttumisestakin jää heikoksi. Tästä huolimatta tuomioistuimen on tehtävä ratkaisu. Ratkaisu on viime kädessä tehtävä *todistustaakkaa* koskevien sääntöjen avulla.⁶ Todistustaakka tarkoittaa asianosaisen riskiä ja vahinkoa siitä, että hänelle edullinen oikeustositseikka, esimerkiksi vastuusta vapauttava olosuhde, jää näyttämättä toteen.⁷

¹ Syyttömyysolettamasta mm. Tirkkonen 1980 s. 141, Nuutila 1995, s. 12. Jääskeläinen 1997 s. 205–217, Jokela 1997 s. 32–33, Lappalainen ym. 2003 s. 56 ja 147. Periaate on ilmaistu myös mm. YK:n ihmisoikeusjulistuksen artiklassa 11 ja kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa (EIS 6 art. 2 kap. ja KP-sopimus 14 art. 2 kap.).

² Jokela 1997 s. 32.

³ Jääskeläinen 1997 s. 210.

⁴ Mts. 211.

⁵ On kyseenalaista, voitaisiinko tuomitsemiskynnystä määritellä lainsäädännössä. OK 17:2.1 mukaan oikeuden tulee, harkittuaan huolellisesti kaikkia esiin tulleita seikkoja, päättää, mitä asiassa on pidettävä totena. Lappalaisen mielestä ko. normi koskee vain todistusharkintaa. Ks. Lappalainen 1992 s. 146–147 ja Lappalainen ym. 2003 s. 529. Syyttömyysolettamaan pohjautuu OK 17:1, jonka mukaan rikosasiassa kantajan tulee näyttää toteen ne seikat, johon hänen vaatimuksensa nojautuu. Tuomitsemiskynnuksesta myös Jonkka 1992 s. 99–105 ja 117–122 ja Lappalainen ym. 2003 s. 563–567. Tuomitsemiskynnuksesta ks. myös KKO 2002:47.

⁶ Näytön arvioinnista mm. Jonkka 1992 s. 77 ss. ja 1993, Klami 1995 s. 109, Lappalainen ym. 2003 s. 547–552 ja 562–567.

⁷ Todistustaakan käsitteestä ks. esim. Klami ym. 1987 s. 71–77.

Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa hätävarjelua koskevaa todistustaakka-sääntöä ei ole käsitelty kovinkaan perusteellisesti. Honkasalo on todennut, että *syytetty ei ole todistusvelvollinen sen seikan suhteen, että hän on toiminut hätävarjelussa. Väitteeseen hätävarjelusta ei voida kiinnittää huomiota, ellei niistä olosuhteista, joissa syytetty väittää loukkauksen aiheuttaneensa, muodostu hätävarjelutilannetta. Mutta milloin niin on asianlaita eikä hänen todettujen tosiasiain kanssa yhtäpitävää väitettään voida osoittaa vääräksi, hänen on vapautettava.*⁸ Tirkkonen on todennut, että velvollisuus selvittää se, että negatiiviset rangaistavuusedellytykset ovat yksittäistapauksessa olemassa, merkitsee myös sitä, että kantajapuolen on näytettävä, ettei syytetty ole toiminut hätävarjeluksessa.⁹

Uudemmassa oikeuskirjallisuudessa Frände on todennut, että vastaajan väite hätävarjelusta on oma itsenäinen todistusteemansa, joka joko menee syyttäjän todistusteeman ulkopuolelle tai sulkee sen pois. Syyttäjän todistustaakka käsittää myös negatiiviset rangaistuksen edellytykset kuten mahdollisen hätävarjelutilanteen. Hän toteaa edelleen, että vastaajan on syyttäjän todistustaakasta huolimatta saatettava hätävarjelutilanteen konstituoiva tosiseikasto ”ainakin auttavasti” tuomioistuimen tietoon. Hänen ei kuitenkaan tarvitse osata luonnehtia sitä nimenomaan *hätävarjelutilanteeksi* tai edes osata antaa tapahtumille itse oikeudellista merkitystä.¹⁰ Jonkka on todennut samoin, että syyttäjän tehtävä on todistaa, että hätävarjelutilannetta ei ole ollut käsillä, jos tämä kysymys nousee ”edes jollakin tavoin perustellun tuntuisesti oikeudenkäynnissä esille”.¹¹

Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa Hannu Tapani Klami on ehkä perusteellisimmin pohtinut todistustaakkakysymystä hätävarjeluväitteen osalta. Klamin kanta ei poikkea edellä mainituista.¹² Hän on kuitenkin todennut, että tilanteet, joissa syytetty vetoaa hätävarjeluun, ovat näytön arviointia ajatellen niin erilaisia, että on vaikeaa asettaa yleistä sääntöä todistustaakasta ja näyttökynnyksestä. Hän suosittaakin tilannekohtaista metodologiaa, jossa hätävarjelu on todistusteema, mutta näyttökynnys on alhainen. Vaikka näyttökynnys kumpaankaan suuntaan ei ylittyisi sen johdosta, että todistusarvot ovat liian alhaiset ja ”har-

⁸ Honkasalo 1965 s. 165. Samoin Tirkkonen 1969 s. 150.

⁹ Tirkkonen 1972 s. 150, 1981, s. 141. Tirkkonen toteaa myös, että tämä kanta lienee jo nykyään tieteisopissa melko yleinen: sen sijaan oikeuskäytäntö on ollut taipuvainen katsomaan, että syytetyn on juuri hätävarjelutapauksissa selvítettävä, että hän on toiminut hätävarjelussa ja ettei hän myöskään ole syyllistynyt hätävarjeluun liioitteluun.

¹⁰ Frände s. 562–563, teoksessa Lappalainen ym. 2003.

¹¹ Jonkka 1992 s. 98. Nuutila ei ota suoraan kantaa hätävarjelua koskevaan näyttötaakkaan. Näyttötaakkaa koskee kuitenkin hänen näkemyksensä aikarajojen ylittämisestä hätävarjeluun liioittelussa: ”Jos jää epäselväksi, milloin hyökkääjä on tehty vaarattomaksi, tulisi valita puolustautujalle edullisempi tilanteen tulkinta *in dubio pro reo* -periaatteen mukaan.” Nuutila 1997 s. 298.

¹² Klamin, Rahikaisen ja Sorvettulan teoksessa todetaan, että vetoaminen hätävarjeluun vaatii, voidakseen tulla huomioonotetuksi, ainakin jonkinlaista ”perusnäyttöä”. Klami ym. 1987 s. 95.

maa vyöhyke” suuri, on otettava huomioon se, *mitä on selvitetty* sen sijaan, että sovellettaisiin kiistanalaista todistustaakkasääntöä.¹³

Klamin mukaan todistusharkinnan ei edes tarvitse päätyä selkeään kannanottoon todellisen tapahtumainkulun suhteen. Tuomioistuin voi todeta, että täsmällinen tapahtumainkulku on jäänyt selvittämättä ja selostaa näyttötilannetta realistisella tavalla. Se voi katsoa, että riittävää selvitystä puuttuu siitä, että syytetty on toiminut hätävarjelussa, tai vastaavasti todeta, ettei ole voitu sulkea pois sitä mahdollisuutta, että syytetty on toiminut hätävarjelussa. Täsmällistä todistustaakkasääntöä ei näin ollen edes tarvita. Sen sijaan voitaisiin puhua näyttökynnyksestä kumpaankin suuntaan. Tuomioistuin voi jopa valita välittävän ratkaisun, johon kukaan osapuolista ei ole vedonnut. Klami huomauttaa myös, että riittämätöntä näyttöä hätävarjelusta ei pidä ymmärtää vahvaksi näytöksi ei-hätävarjelusta.¹⁴ Klami toteaa edelleen, että syytetyn hätävarjeluväite tms. on *päätodistusteeman vastakohta*. On näin ollen oikein käsitellä hätävarjeluväitettä *itsenäisenä todistusteemana*, jonka syytetty pyrkii todistamaan ja jonka syyttäjät puolestaan haluaa kumota.¹⁵

¹³ Klami 1995 s. 109. Klami toteaa, että korkea todistusarvo puhuu sen puolesta, että todistusteema tai vastaavasti sen vastakohta otetaan jutun faktapremissiiksi, kun taas korkea näyttökynnyys vaikuttaa vastakkaiseen suuntaan.

¹⁴ Klami 1995 s. 109–110, samoin 1995 s. 306–311. Klami esittää myös hätävarjelua koskevan todennäköisyysteorian perustuvan teoreettisen mallin. En esitä sitä tässä, sillä pidän sen hyötyä käytännön päätöksenteon kannalta kyseenalaisena. Todennäköisyysteoreettisten mallien kritiikistä ks. Jonkka 1991 s. 31–32 ja 1992 s. 86 ja Lappalainen ym. 2003 s. 546.

¹⁵ Klami on todennut myös, että todistustaakan asettaminen hätävarjeluun perustavista olosuhteista syytetyille perustuu intuitiivisesti yleiseen päätöksentekoteoriaan eli punnintaan siitä, kumpi on haitallisempi: väärä vapauttava vai väärä langettava tuomio. Kun hätävarjeluu usein vedotaan väkivaltarikosten yhteydessä, on ilmeisen haitallista, jos rikoksentekijä jää rankaisematta ja jos tämä perustuu vain hätävarjeluväitteeseen ilman sitä tukevaa näyttöä. Toisaalta hätävarjeluväite merkitsee, että syytetty syyttää toista henkilöä rikoksesta. Jos syytetyn hätävarjelua koskeva väite hyväksytään tuomioistuimessa, tulee toinen henkilö tuomituksi rikoksesta. Vaikka tämä olisi jo kuollut, sisältää vastaajan hätävarjeluväitteen hyväksyminen ikään kuin moraalisen kannanoton hänen käyttäytymisestään. Kun hän ei voi enää puolustautua, vaaditaan hätävarjeluu vetoavan kykenevän näyttämään toteen rikos, josta hän kuollutta syyttää.

Klami puhuu tapauksista, joissa mitään näyttöä hätävarjeluväitteen tueksi ei ole esitetty. Tässä valossa hänen pohdintansa käy ymmärrettäväksi. Ajatus intuitiivisesta vaatimuksesta vaatia vastaajaa näyttämään hätävarjeluväitteensä toteen herättää silti kysymyksiä. Mikäli hätävarjeluväitteen esittäminen on loukkaavaa, on kysyttävä, kenen kannalta se on sitä? Klami viittanee asianomistajien sinänsä ehkä ymmärrettäviin tunteisiin. Ne eivät kuitenkaan voine olla peruste hätävarjeluväitteen hylkäämiselle tai hyväksymiselle. Loukattuna voi pitää myös ”yleistä oikeustajua”, sillä erityisesti henkirikosten kohdalla vastaajan vapauttaminen pelkän hätävarjeluväitteen perusteella epäilemättä sotisi yleistä oikeustajua vastaan. Tämäkään argumentointi ei kuitenkaan ole ongelmaton.

Voidaan toisaalta katsoa, että hätävarjeluväitteen hylkääminen eli väite tahallisuudesta vahingoittamis- tai surmaamistarkoituksessa on vastaavasti vastaajaa loukkaava ja väärää langettavaa tuomiota voidaan pitää sitä vahingollisempana, mitä vakavamasta rikoksesta on kysymys. Argumentointi ei siis tutkimusteeman kannalta johda kovin pitkälle, vaikka se tekisikin intuitiivisen, tiedostamattoman argumentoinnin ymmärrettäväksi. Olennaista on tarkastella sitä, miten esitettyä näyttöä hätävarjeluväitteen tueksi on perusteluissa arvioitu ja miten tuomioistuin on

Oikeuskirjallisuudessa esitetty kanta todistustaakasta hätävarjelun suhteen vaikuttaa vakiintuneelta. Syyttäjällä on velvollisuus osoittaa vastaajan esittämä hätävarjeluväite vääräksi. Se kuitenkin edellyttää sitä, että väite on ”jollain lailla perustelluntuntuinen” ja että sen tueksi voidaan esittää tosiseikastoa ”ainakin auttavasti”.

Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa esitetty vastaa pohjoismaisessa oikeuskirjallisuudessa esitettyä. Myös Ruotsin korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä on todettu syyttäjän velvollisuudeksi esittää näyttö, jonka valossa vastaajan esittämä hätävarjeluväite on perusteeton.¹⁶ Ruotsissa vuonna 1994 voimaan tulleen lainuudistuksen esitöissä on todettu myös, että syyttäjän näyttövelvollisuus ei koske kaikkia hätävarjeluväitteitä. Joissain tapauksissa vastaajan väite on siinä määrin perusteeton, että syyttäjän ei ole tarpeen tuoda sen osalta vastanäyttöä.¹⁷

Kirjallisuudessa Jareborg viittaa ensin tuomitsemiskynnykseen toteamalla, että syyte on näytettävä toteen ”utom rimligt tvivel”. Hän jatkaa, että ”det åligger domstolen att se till att alla rimliga alternativa hypoteser (som är förenliga med vad som är känt) blir prövade. I annat fall skall fallet ogillas, därför att der ’inte är utrett’ att den tilltalade är skyldig. Är bevisningen för fällande dom inte tillräckligt hållfast skall åtalet ogillas, därför att det ’inte är styrkt’ att den tilltalade är skyldig”.¹⁸ Jareborg pohtii hätävarjeluväitteitä yleisemminkin ja toteaa, että ne ovat tavallisia väkivaltarikosten yhteydessä. Niin ikään tavallista on hänen mukaansa, että tuomioistuimet ovat jättäneet väitteet ilman riittävää huomiota, ts. eivät ole ottaneet niitä riittävän vakavasti.¹⁹

Diesen totesi aiemmin, että syyttäjällä on rikosasiassa koko näyttötaakka ja että siitä seuraa syyttäjän velvollisuus eliminoida vaihtoehtoiset vastaajan toimintaa koskevat hypoteesit. Yksi ”vaihtoehtoisista hypoteeseista” on vastaajan väite siitä, että hän on toiminut hätävarjelussa. Tällöin hätävarjelu on itsenäinen todistusteema.²⁰ Arvioitavaksi tulevat myös muut olosuhteet kuin vastaajan oma käyttäytyminen ja näytön arvioinnista tulee siten laajempaa ja vaikeampaa. Hätävarjeluväitettä voidaan tällöin pitää pääteeman vastateemana (negation) ja sen näyttökynnystä voitaisiin pitää alempana kuin pääteeman. Diesen kutsuu syyttäjän todistustaakkaa tältä osin ”negatiiviseksi todistustaakaksi”. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että syyttäjän täytyisi jokaisessa tapauksessa erikseen osoittaa, ettei vastuusta vapauttavaa olosuhdetta ollut. Syyttäjän todistustaakka aktualisoituu vasta, jos ilmitulleet tapauksen olosuhteet antavat siihen aiheutta.

perustellut ratkaisunsa tilanteessa, jossa näyttöä väitteen tueksi ei ole ollut. Teoriasta tarkemmin Klami 1995 s. 104–110.

¹⁶ NJA 1990 s. 210.

¹⁷ Prop. 1993/94:130.

¹⁸ Jareborg 2001 s. 262. NJA 1980 s. 725, 1996 s. 768, 1998 s. 204, 1999 s. 480.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Diesen 1994 s. 95, samoin Klami 1989 s. 289.

Diesen korostaa, että vastaajalla ei ole velvollisuutta vedota vastuusta vapauttavaan olosuhteeseen. Tuomioistuimen arvioinnin on perustuttava tapauksen olosuhteisiin.

Ekelöf korosti syyttömyysolettaman muodostamaa lähtökohtaa ja vastaajan alempaa näyttökynnystä: ”Jos syytetty väittää pahoinpitelytapauksessa, että hän on toiminut hätävarjeluksessa, eikä voida varmuudella selvittää, miten asia on ollut, joudutaan syyte hylkäämään. Mutta vaikuttaa epäilyksenalaiselta, onko tällaisissa yhteyksissä ylläpidettävä yhtä korkeita näytön vahvuutta koskevia vaatimuksia kuin syytetyn teon kohteen osalta.”²¹

Syyttäjällä on siis näyttötaakka myös sen suhteen, että vastuusta vapauttavaa perustetta ei ole. Näyttötaakka aktualisoituu vain silloin, kun tapauksen olosuhteet antavat siihen aiheita. Brun, Diesen ja Olsson toteavatkin, että koska rikosasioissa syyttäjän todistustaakka on niin selvä, asiaa olisi arvioitava pikemminkin *näytön arviointiin* liittyvänä kysymyksenä kuin todistustaakkakysymyksenä. Vastaajalla ei ole näyttötaakkaa, mutta sen sijaan hänellä on ”förklaringsbörda” tai ”konkretiseringsbörda”. *En bristande förklaring innebär att den tilltalades position försvagas i bevishänseende och en förklaring som ’inte ens i någon mån förtjänar tilltro’ medför att misstanken stärks.*²²

Seuraavassa tarkastelen lähemmin, kuinka hätävarjeluväitettä on oikeuskäytännössä arvioitu.

²¹ Ekelöf 1982 s. 128. Ekelöf pohtii tämän jälkeen tapausta, jossa rikoksen tekoajankohdasta ja näin ollen myös rikoksen vanhentumisajan kulumisesta ei ole olemassa varmuutta. Hän toteaa: ”Man kan ifrågasätta om det inte också här kunde räcka med en svagare bevisning för att brottet föröfvats så sent att preskriptionstiden ej gått till ända.” Heuman puolestaan kirjoitti: ”Ellei syyttäjä täytätätä näyttövelvollisuuttaan koskien syytetyn väitettä, ei tälle voida asettaa velvollisuutta todistaa, että hänen antamansa tiedot ovat todennäköisempiä kuin joku ajateltavissa oleva vaihtoehtoinen tapahtumainkulku, joka saattaa aiheuttaa ankaramman seuraamuksen kuin se, mihin syytetty on viitannut. Tuomio on perustettava edullisemmalle vaihtoehdolle, ei todennäköisimmälle. — — Tämä on perusteltavissa sillä, että ei pidä hyväksyä vaaraa vääristä langettavista tuomioista tai osittain vääristä langettavista tuomioista. Heuman 1973 s. 266–267.

²² Brun ym. 2000 s. 49 ss. Samoin Diesen 1994 s. 95–96. Tämä kanta saa tukea myös ratkaisuisista NJA 1990 s. 210 ja 370. Palaan tapauksiin ja ruotsalaiseen hätävarjeluoppiin luvussa IX.

2 Oikeuskäytännön tulkintaa

2.1 KORKEIMMAN OIKEUDEN LINJAUKSIA

Tarkastelen seuraavassa korkeimman oikeuden hätävarjelua koskevia ennakkoratkaisuja etsien viittauksia siihen, millaista näyttöä vastaajalta ja/tai syyttäjältä on asiassa edellytetty.

Ratkaisussa *KKO 1985 II 172* hätävarjeluvaite on hylätty varsin lyhyin perusteluin todeten, että sitä tukevaa näyttöä ei ole olemassa eikä vastaajan kertomus ole uskottava.

Ratkaisussa oli kysymys tapauksesta, jossa syytetty A oli KKO:n ratkaisun mukaan hengenvaaran aiheuttaen tahallaan lyönyt asianomistajaa puukolla vatsaan helposti vioittuvien sisäelimiä alueelle. A oli vedonnut hätävarjeluun kertoen asianomistajan uhanneen häntä pullolla ennen puukotusta. Ratkaisun perusteluosassa todetaan, että *vastoin A:n väitettä ei ole ilmennyt, että kysymyksessä olisi ollut hätävarjelutilanne, koska tapahtumapaikalla ei ole todettu tappelun merkkejä eikä muutakaan sellaista selvitystä ole esitetty, joka viittaisi puukotustilanteen alkaneen V:n pullolla uhkaamisesta.*²³ A tuomittiin tapon yrityksestä.

Toteamus sellaisen esitetystä selvityksen puuttumisesta, joka viittaisi hätävarjelutilanteen muodostaviin olosuhteisiin, tarkoittanee tässä vastaajan velvollisuutta esittää väitettään tukevaa näyttöä. Maininta tapahtumapaikalta puuttuneista *tappelun merkeistä* sen sijaan on ilmeisesti lähinnä esimerkki tapauksen olosuhteista, joiden ei katsottu tukevan vastaajan väitettä.

Ratkaisussa *KKO 1992:74* viitataan niin ikään ainoastaan tapauksen olosuhteista saatuun selvitykseen, joka ei tukenut vastaajan väitettä, toteamalla hätävarjeluväitteen kumoamisen tueksi, että *olosuhteet eivät ole olleet sellaiset, että B on ollut hätävarjelutilanteessa tai että teko on tehty erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa.*²⁴ *Olosuhteet eivät ole olleet sellaiset* ei viittanne näyttölliseen epävarmuuteen, vaan siihen, että olosuhteet ovat olleet korkeimman oikeuden käsityksen mukaan sellaiset, että oikeudelliset edellytykset hätävarjeluväitteen hyväksymiselle eivät ole olleet käsillä.

Ratkaisussa *KKO 1999:20* todetaan hätävarjeluväitettä vastaan puhuneista seikoista hieman laajemmin: *Tilannetta ei paikalla ollut edeltänyt minkään-*

²³ Alioikeus oli tuominnut A:n törkeästä pahoinpitelystä ”hyläten syytteen enemmältä ja A:n väitteen hätävarjelusta”. Hovioikeus ei ottanut A:n hätävarjeluväitteeseen kantaa lainkaan ja tuomitsi tapon yrityksestä.

²⁴ B tuomittiin taposta. Hovioikeus oli todennut, etteivät asiassa ilmitulleet seikat tukenet B:n väitettä siitä, että hän olisi toiminut hätävarjelutilanteessa.

*lainen suukopu tai riita. Kukaan muu kuin todistaja ei ole kertonut havainneensa puukoniskua. Tapahtumista asiassa annettu selvitys ei anna aihetta päätellä, että A:n lyödessä veitsellä tilanne olisi ollut hänen kannaltaan uhkaava ja että hänellä olisi ollut perusteita luulla joutuvansa B:n oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi.*²⁵ Kyseessä oli grillikioskin luona tapahtunut kahden toisilleen entuudestaan tuntemattoman henkilön välinen puukotustilanne, jolla siis oli myös ulkopuolisia todistajia. Ratkaisussa mainituilla seikoilla ei silti ole itsenäistä merkitystä, sillä esimerkiksi sillä seikalla, oliko ennen väkivaltaa ollut *suukopua tai riitaa*, on merkitystä vain osana kokonaisarviota.

Niissä harvoissa tapauksissa, joissa hätävarjeluväite on hyväksytty, vastaaja on kyennyt esittämään sellaista selvitystä, että hänen kertomustaan on pidetty uskottavana. Esimerkiksi ratkaisussa *KKO 1997:182* vastaajan kertomusta tukivat silminnäkijätodistajien kertomukset ja KKO selostaa ratkaisun perusteluosassa laajahkosti tapahtumien kulkua: *M:n ja A:n välimatka on ollut sellainen, että A olisi halutessaan varmasti osunut haulikolla M:ään. A:n mielentilan ja edellä kuvattujen olosuhteiden perusteella M:llä ei ole A:n laukauksen estämiseksi ollut muuta vaihtoehtoa kuin ampua A:ta. Tilanne on kehittynyt niin nopeasti, ettei M:llä ole ollut aikaa tähdätä laukaustaan. M:n teko on siten ollut rikoslain 3 luvun 6 §:ssä tarkoitetulla tavalla hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön.*

Aiemmassa ratkaisussa *KKO 1986 II 79* korkein oikeus tuomitsi vastaajan hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta. Vastaajan väitettä tukivat niin ikään silminnäkijä todistajien kertomukset hätävarjelutilanteen olemassaolosta: *B on A:n menettelyn aiheuttamassa pelko- ja kiihtymystilassa, estääkseen pahoinpitelyn jatkumisen ja peläten sen saattavan kohdistua myös häneen itseensä, suojellakseen C:tä aloitetulta ja itseään mahdollisesti uhkaavalta A:n oikeudettomalta hyökkäykseltä, tahallaan surmannut A:n ampumalla tätä selostetun välikohtauksen aikana panostamallaan haulikolla rintaan.*²⁶

Korkeimman oikeuden käytäntö ei poikkea oikeuskirjallisuudessa esitetyistä linjauksista: vastaajalla on velvollisuus esittää hätävarjeluväitteensä tueksi ”uskottavuusnäyttöä” ja asiassa tehtävä ratkaisu pohjautuu tapauksen olosuhteista tehtävään kokonaisarvioon. Olosuhteista saatu selvitys voi tukea vastaajan väi-

²⁵ Tapauksessa A oli vedonnut putatiivihätävarjeluun kertoen, että oli luullut puolustautuvansa ryöstäjää vastaan. Hovioikeus oli todennut näytön osalta samoin kuin KKO ja katsonut, että A:n olisi tullut esittää jonkinasteista selvitystä erehtymisestään, jotta hänen väitettään olisi voitu pitää niin uskottavana, että todistustaakka sen paikkaansa pitämättömyydestä olisi siirtynyt syyttäjälle. Ks. tapauksesta tarkemmin luvun II jakso 2.

²⁶ Alioikeuden ratkaisun arvio hätävarjelutilanteen olemassaolosta perustuu tapauksen olosuhteisiin ja on ilmaus siitä, että vastaajan väite ei ole tarpeen: ”Vaikkakin oli otaksuttavissa, että B, C ja D perustellusti olivat tunteneet pelkoa tai ainakin olonsa hyvin epämiellyttäväksi A:n läsnäolon sekä tämän C:hen kohdistaman väkivallan ja yleensäkin uhkaavan käyttäytymisen vuoksi, kihlakunnanoikeus on katsonut ettei B ollut toiminut hätätilassa, mitä ei myöskään ollut väitetty.” B tuomittiin taposta. Hovioikeus pysytti alioikeuden ratkaisun.

tettä tai tehdä sen perusteettomaksi. Arviota näyttötaakasta ja sen jakautumisesta ei juuri eksplikoida.

2.2 HOVIOIKEUSKÄYTÄNNÖN TARKASTELUA

Hovioikeuskäytäntö ei havaintojeni mukaan ole ristiriidassa oikeuskirjallisuudessa esitetyn tai korkeimman oikeuden ennakkoratkaisujen kanssa. Myös hovioikeuskäytännössä edellytetään vastaajan esitettävän ns. uskottavuusnäyttöä. Useimmiten hovioikeus hyväksyessään väitteen hätävarjelutilanteen olemassaolosta ottaa pohjaksi vastaajan kertomuksen historiallisesta tapahtumainkulusta. Vastaaja on siis kyennyt esittämään ”uskottavuusnäyttöä” eli hänen kertomustaan on pidetty uskottavana, eikä sitä vastaan puhuvaa vastanäyttöä ole esitetty. Tuomion perustaksi on tällöin otettu se, että teko on tapahtunut vastaajan kuvaamissa olosuhteissa ja hänen kertomallaan tavalla ja kertomus on sovitettu juridiseen viitekehykseen. Vastaavasti hätävarjeluväitteen kumoaminen, mikäli kumoaminen on eksplisiittisesti perusteltu, on perustettu siihen, että vastaajan kertomusta ei ole pidetty uskottavana.

Esimerkiksi ratkaisussa *RHO 1999/258* todetaan vastaajan kertomuksen arvosta näyttönä seuraavasti: *Tapahtumien kulusta ei ole muuta selvitystä kuin vastaajan kertomus. Yksistään em. vastaajan kertomuksen uskottavuutta heikentävien seikkojen perusteella hänen kertomustaan ei voida pitää vääränä. Sitä ei myöskään muutoin ole osoitettu virheelliseksi. Sen vuoksi vastaajan tekoa on arvioitava pääasiallisesti hänen oman kertomuksensa perusteella.*²⁷ Samantapaisesti vastaajan kertomusta on eksplisiittisesti arvioitu myös esimerkiksi ratkaisuissa *RHO 1998/704*, *KouHO 1995/44*, *ISHO 1995/1099* ja *VHO 2000/1004*. Viimeksi mainittu on erinomainen esimerkki sellaisesta vastaajan kertomuksesta, jossa selkeästi konstruoidaan sellaiset hätävarjelun edellytykset, joiden varaan vapauttava päätös voidaan perustaa, mistä syystä tarkastelen sitä lähemmin.

Ratkaisussa tapahtumia selostetaan vastaajan näkökulmasta ja hänen kertomukseensa perustuen seuraavasti:

B on kertonut, että hän oli ollut ennen tapahtumaa navettatöissä ja että P oli soittanut hänen kännykkäänsä kaksikin puhelua, joihin hän ei kuitenkaan ollut vastannut. Mentyään taloon sisälle hän oli vastannut verkkopuhelimeen ja soittaja oli ollut P. B oli huomannut P:n olevan humalassa. Puhelimessa B oli käskennyt P:tä pysymään omalla tontillaan ja sulkenut puhelimen. Muuta ei ollut keskusteltu. P:llä oli ollut porttikielto B:lle. Tämän jälkeen B oli juonut kahvia ja puhelin oli jälleen soinnut. Keittiössä olivat olleet B:n tytär ja tämän

²⁷ Ko. lausuma sisältyy alioikeuden ratkaisuun. Myös hovioikeus on kuitenkin ottanut vastaajan kertomuksen ratkaisunsa pohjaksi ja hyväksynyt tältä osin alioikeuden arvion.

aviomies todistaja R, heidän lapsensa ja kamarissa B:n äiti. Hän oli päättänyt, ettei puhelimeen vastata, koska soittaja oli ilmeisesti P. Myöhemmin selvisi, että soittaja olikin ollut L (P:n avovaimo).

L oli sen jälkeen soittanut talon kamariin äidille. Äiti oli tullut hätäantyneenä keittiöön ja käskenyt B:tä lähtemään välittömästi ja äkkiä lähtemään piiloon. B oli säpsähtänyt ja ymmärtänyt, että nyt oli hätä kysymyksessä. B tiesi, että P oli erittäin väkivaltainen ja äkkipikainen. P oli muun muassa aikaisemmin ampunut B:tä aseella jalkoihin. B:lle oli tullut mieleen, että P saattaa vaikka tappaa ja hän ajatteli, että sisälle ei voinut jäädä ja että vintistä päin ei ovea saa lukkoon. B oli päättänyt lähteä piiloon navetan taakse ”iivarikasalle” talon muiden henkilöiden turvallisuuden vuoksi ja koska talon ovien lukot olivat viallisia. B oli juonut kahvinsa loppuun, ottanut uunin päältä kännykkänsä, hakenut takkinsa ja kamarista kolme patruunaa ja ottanut vintin portailta varalta haulikon, jonka oli lähtiessään ladannut. B oli ajatellut soittaa ”iivarikasalta” kännykällä apua.

Kun B oli päässyt ulko-oven kynnykselle, P oli ajanut talon pihaan. B oli nähnyt P:n auton vasta tuossa vaiheessa. P oli tehnyt autollaan U-käännöksen noin 4 metrin päässä rappusista, hypännyt ulos autosta, jättänyt moottorin käymään ja tullut suoraan B:tä kohti. B oli järkyttynyt tilanteesta ”nytkö se jo tuli” ja todennut, ettei hänellä ollut ollut pääsyä eteen- eikä taaksepäin. B oli havainnut puukon P:n oikeassa kädessä siinä vaiheessa, kun tämä oli noin 2–3 metrin etäisyydellä ja samalla, kun tämä oli nostanut käden lyöntiasentoon. B:n oli ollut pakko pysäyttää P. B:n tarkoituksena oli ollut ampua P:tä jalkoihin pysäyttääkseen tämän. Tilanne oli ollut niin nopea, ettei B:llä ollut ollut aikaa tähtäillä. Oli ollut kysymys sekunneista ja B:n oma henki oli ollut vaarassa. B oli ampunut lonkalta alaspäin ja se oli perustunut itsesuojeluväistoon. Ampumisen jälkeen P oli ottanut vasemmalla kädellään kaiteesta kiinni, kaatunut portaalle ja valunut toiselle portaalle. B oli itse soittanut hälytyskeskukseen. B:n vaimo oli vienyt aseensa sisälle. B ei ollut kyennyt antamaan hälytyskeskuksen ohjeiden mukaisesti ensiapua P:lle. – – B on myöntänyt, että hänellä oli ollut syksyllä 1999 riitaisuuksia vaimonsa kanssa, koska oli epäillyt vaimonsa seurustelevan P:n kanssa. B on kiistänyt, että hän olisi uhannut P:n henkeä syksyllä 1999 tai talvella 2000 ja pitänyt tällaisia puheita perättöminä.

Kertomuksessa tilanteen äkkinäisyyttä ja nopeaa kehittymistä korostetaan useassa kohtaa: *oli nähnyt auton vasta tuossa vaiheessa, P oli tehnyt autollaan U-käännöksen, tullut suoraan B:tä kohti, tilanne oli ollut niin nopea, että..., ei ollut aikaa tähtäillä, oli kysymys sekunneista.* Toisaalta kertomuksessa korostuu B:n rationaalinen, vastuuntuntoinen, rauhallinen ja harkitsevainen käytös: *hän päätti lähteä piiloon talon muiden henkilöiden turvallisuuden vuoksi.* Muiden henkilöiden turvallisuus ja sen huomioon ottaminen korostaa vastuullista ja jopa altruistisena näyttäytyvää asennetta. Vastaaaja otti haulikon mukaansa vain *varalta* ts. ilman aikomusta käyttää sitä ja hän *oli ajatellut soittaa kännykällä apua.* Väkivallan käyttäminen näyttäytyy näin viimesijaisena vaihtoehtona. Vastuuntuntoisuutta korostaa myös maininta B:n soitosta hälytyskeskukseen.

Toisaalta kertomuksessa korostuu myös vastaajan tilanteessa tuntema pelko ja hätäännys, joka näyttäytyy ymmärrettävänä. Ilmaisut *oli säpsähtänyt ja ymmärtänyt, että nyt oli hätä kysymyksessä, oli tullut mieleen, että P saattaa vaikka tappaa, oli järkyttynyt tilanteesta, itsesuojeluvaisto ja järkytyksensä vuoksi* luovat tehokkaasti kuvaa oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi ilman omaa syytään joutuneesta henkilöstä. Kuvaa vahvistaa vielä kuvaus tilanteesta ulkopuolisesta henkilöstä eli vastaajan äidistä, joka tuli tapahtumista *hätääntyneenä* keittiöön. Maininta ulkopuolisen henkilön samantyyppisestä reagoimisesta saa vastaajan reagoimisen näyttämään ymmärrettävämmältä ja antaa kertomukselle ”objektiivisemmän” sävyn. Itse väkivalta ts. B:n ampuminen on kuvattu tekona, jolle ei ollut vaihtoehtoa: hänen *oli ollut pakko pysäyttää P, sillä oma henki oli ollut vaarassa*.

Kaiken kaikkiaan kertomus on yksityiskohtainen ja runsas. Maininnat vastaajan ja P:n välisistä aiemmista riitaisuuksista ja B:n mahdollisista tätä kohtaan aiemmin lausumista tappouhkauksista sen sijaan ohitetaan lyhyesti. Hovioikeus toteaa, että *B:n kertomus on selkeä ja johdonmukainen*. – – *Hovioikeus on ottanut tuomion perustaksi sen, että teko on tapahtunut B:n kuvaamissa olosuhteissa ja hänen kertomallaan tavalla*.

2.3 YHTEENVETOA

Oikeuskäytännössä tilanne hätävarjelua koskevan näyttötaakan osalta ei ole aivan yksiselitteinen, sillä hätävarjeluväitteen paikkaansa pitävyyden arvioiminen on pitkälti kokonaisharkintaa, jossa lopputulokseen johtanut päättelyketjua ei aina ole eksplisiittisesti ratkaisun perusteluissa ilmaistu.²⁸ Niissä ratkaisuissa, joissa korkein oikeus on arvioinut hätävarjelun kriteerejä, se on viitannut ratkaisunsa tueksi esimerkiksi ”asiassa esitettyyn selvitykseen”²⁹ tai tapauksen ”olosuhteisiin”.³⁰

Oikeuskäytännön perusteella voidaan todeta, että vastaajan kertomus teon olosuhteista ja erityisesti sen johdonmukaisuus ja uskottavuus on tärkeässä asemassa arvioitaessa hätävarjeluväitteen uskottavuutta. Vastaajan ”uskottavuusnäyttö” tarkoittaa käytännössä sekä hänen kertomustaan tukevia olosuhteita ja niistä esitettyä näyttöä että hänen kertomuksensa yleistä uskottavuutta. Mikäli vastaajan kertomus on riittävän uskottava, se voi jopa yksin riittää osoittamaan hätävarjelutilanteen olemassaolon, jopa sitä vastaan puhuvasta näytöstä huoli-

²⁸ Klamin tutkimusprojekti ”Oikeus ja totuus” teki 1980-luvulla kyselyn tuomareille koskien mm. todistustaakkaa teon rangaistavuutta vähentävien perusteiden osalta. Klami toteaa, että mielipiteet olivat hyvin jakaantuneet ja tuomarit näyttivät tulkitsevan tilannetta hyvin eri tavoin. Klami 1995 s. 104.

²⁹ KKO 1985 II 172.

³⁰ KKO 1992:74.

matta. Oikeuskäytännöstä piirtyykin tietynlainen ”uskottavan vastaajan” muotokuva.

Hätävarjelutilanteen toteennäyttäminen on näin ollen pitkälti muodostunut hätävarjeluun vetoavan vastaajan tehtäväksi. Hänen oman kertomuksensa on oltava uskottava ja johdonmukainen. Lisäksi hänen on esitettävä väitteensä tueksi tapahtumainkulkua ja teon olosuhteita koskevaa selvitystä, joka tukee hänen kertomuksensa uskottavuutta. Vastaajan kertomusta voivat tukea todistajien kertomukset, lääkärinlausunnot, rikospaikan tekninen tutkinta jne. Mikäli vastaaja kykenee tämänkaltaista ns. uskottavuusnäyttöä esittämään, siirtyy todistustaakka syyttäjälle ja tämän velvollisuutena on osoittaa, että vastaajan kertomus ei pidä paikkaansa. Tuomioistuimen tehtäväksi jää kokonaisarviointiin perustuen harkita, onko vastaajan kertomus uskottava ja olivatko olosuhteet sellaiset, että hätävarjelun kriteerit täyttyivät. Todistustaakkasääntö ei siis lopulta anna vastausta siihen, milloin on saavutettu raja, jolloin todistustaakka siirtyy vastaajalta syyttäjälle.

Sekä vastaajan kertomuksen uskottavuus että sitä tukeva mahdollinen muu näyttö näyttäytyy parisuhdeväkivallan kannalta ongelmallisina. Tarkastelen näitä parisuhdeväkivaltaan liittyviä näyttöongelmia lähemmin seuraavassa.

3 Hätävarjelun näyttöongelmista parisuhdeväkivallan kontekstissa

Parisuhdeväkivaltaan liittyvään hätävarjeluväitteeseen sisältyy näyttöongelmia, jotka liittyvät toisaalta väkivallan yksityiseen luonteeseen, toisaalta niihin erilaisiin käsityksiin, joita yhteiskunnassa on parisuhdeväkivallan syistä ja seurauksista.

3.1 USKOTTAVA VASTAAJA?

Vastaajalla ei rikosprosessissa ole velvollisuutta kertoa syytteessä tarkoitetuista tapahtumista. Mikäli hän kertoo niistä, hänellä ei ole velvollisuutta pysyä totuudessa. Tästä huolimatta hänen esittämällään kertomuksella on merkitystä, ja hätävarjelutapauksissa näyttöongelmana voidaan pitää myös vastaajan kertomuksen uskottavuutta. Vastaajan kertomuksen merkitys korostuu tapauksissa, joissa muuta näyttöä tai selvitystä tapahtumista ja teon olosuhteista ei ole.

Hätävarjeluväitteen esittävän vastaajan on oltava ”uskottava vastaaja”, ts. hänen kertomuksensa tapahtumista on oltava uskottava, jotta hänen väitteellään olisi menestymisen mahdollisuuksia. Hätävarjeluväite perustuu siihen, että vastaajaan itseensä on kohdistettu oikeudeton hyökkäys. Uskottava kertomus sisältää siis kuvauksen vähintään yhdestä oikeudettomasta hyökkäyksestä. Oikeudeton hyökkäys on useimmiten vastaajaan kohdistunutta fyysistä väkivaltaa. Hänen olisi siis sen ohella, että hän on ”uskottava vastaaja” ja itse asiassa juuri ollakseen sitä, kyettävä olemaan myös ”uskottava väkivallan uhri”.³¹

Oikeuskäytännössä on hyväksytty, että hyökkääjän aiempi väkivaltainen käyttäytyminen voidaan ottaa huomioon hyökkäyksen vaarallisuutta ja uhkaavuutta arvioitaessa. Vähintään se voidaan ottaa huomioon siten, että se tekee vastaajan muuten oikeudettoman teon ainakin jossain määrin anteeksiannettavaksi ts. lievemmin rangaistavaksi.³² Parisuhdeväkivallan osalta tämä voisi tarkoittaa ensi näkemältä sitä, että aiempi väkivaltaisuus olisi helppo osoittaa, sillä väkivalta on tyypillisesti jatkunut jo pidemmän aikaa. Näin ei kuitenkaan välttämättä ole. Myöskään viimeisintä väkivaltaista tilannetta ei ole välttämättä

³¹ Ongelmalliseksi asian tekee se, että esimerkiksi Jonkan selostaman kyselytutkimuksen mukaan syyttäjien ja tuomareiden vastauksista heijastui piirre, jonka mukaan rikosjutuissa vastaajan kertomukselle ei sellaisenaan annettu lainkaan merkitystä ja että vastaajan kertomusta pidetään lähtökohtaisesti epätotena. Jonka 1993 s. 170.

³² Ks. tältä osin myös ratkaisut RHO 1999/258, ISHO 1999/287, ISHO 2000/289, ISHO 1995/1699, RHO 1995/307, ISHO 1995/1099 ja RHO 2000/732.

helppoa tuoda esiin sellaisessa valossa, että se oikeusjärjestelmässämme näyttyisi oikeutettuna tai anteeksiannettavana tekona.

Kun todistajia väkivaltatapahtumille ei useinkaan ole, vastaajan kertomuksen uskottavuus saa erityisen suuren painoarvon. Uskottavuuden arvioiminen on tapauskohtaista kokonaisharkintaa, mutta joitain yhteisiä piirteitä harkinnassa voidaan nähdä. Kutsun näitä piirteitä *uskottavuusdiskurssiksi*. Tuomioistuinten lähtökohta on esimerkiksi ollut se, että ensimmäiseksi annettu kertomus on kaikkein uskottavin ja lähimpänä totuutta.³³ Kertomukseen oikeuskäsittelyssä mahdollisesti tehtyjä muutoksia ei pidetä uskottavina tai ainakaan ne eivät saa samaa painoarvoa. Mikäli vastaaja siis vasta oikeudenkäynnissä kertoo aiemmin kokemastaan väkivallasta, sillä ei välttämättä ole samaa painoarvoa kuin jo esitutkinnassa kerrottuna.³⁴ Kertomuksen muuttumiseen onkin perusteltua kiinnittää huomiota, vaikka se ei sellaisenaan kerrokaan kertomuksen luotettavuudesta.

Myös silloin, kun on fyysinen väkivalta on parisuhdeväkivaltaa, uskottavan vastaajan kriteerien täyttyminen edellyttää uskottavan uhrin kriteerien täyttymistä. Hänen kertomuksensa tulisi olla uskottava sekä siltä osin kuin se koskee aiempaa häneen kohdistunutta väkivaltaa että siltä osin kuin se koskee viimeisintä väkivallantekoa. Koska *uskottavan vastaajan* konstruoimiseen liittyy näin ollen myös *uskottavan uhrin* konstruoiminen, on vastaajan kertomuksen uskottavuuden kannalta tärkeää, millaisena häneen kohdistunutta väkivaltaa pidetään. Tähän liittyen voidaan tarkastella sitä, miten vastaajaan kohdistunutta

³³ Esitutkintapöytäkirja on oikeudenkäyntiaineistoa vuoden 1997 uudistuksen jälkeen vain siltä osin, kuin siihen vedotaan pääkäsitelyssä. Näin voi tapahtua esimerkiksi juuri silloin, kun syytetty kertoo tapahtumista toisin kuin esitutkinnassa. Jokela 1997 s. 192, HE 1995:82, s. 65–66. Tapauksista ks. mm. ISHO 1996/1561, RHO 1998/704, KouHO 1995/2070 ja KouHO 1999/1296. Vastaavan havainnon on 1990-luvun alussa tehnyt Jonkka, Jonkka 1993 s. 177–178. Jonkka totesi tuolloin, että havainto on ainakin näennäisessä ristiriidassa sen kanssa, että tuomarit tehdyissä kyselyissä ovat katsoleet välittömän tuomioistuinkäsittelyn antavan parhaat edellytykset näytön arvioimiseen.

³⁴ Esimerkiksi em. ratkaisussa HHO 1994/2425 todettiin, että ratkaisun lähtökohtana on vastaajan esitutkinnassa antama kertomus, eikä sen muuttaminen ollut uskottavaa. Esitutkinnassa nainen oli poliisin kirjaaman kertomuksen mukaan kertonut, ettei ollut pelännyt miestänsä, joka oli veitsi kädessään uhannut naista. Esitutkintakertomuksen mukaan mies oli ”uhitellut” aikaisemminkin samalla tavalla, joten nainen ei ottanut sitä vakavasti. Oikeudenkäynnissä nainen kertoi, että esitutkintakertomus ei tältä osin pitänyt paikkaansa. Lisäksi hän totesi, että kuulustelijana toiminut poliisimies oli johdattanut hänet sanomaan, ettei hän pelännyt. Nainen tuomittiin erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta.

Ratkaisu HHO 1996/1445 valaisee esitutkinnassa tuoreeltaan annetun kertomuksen painoarvoa toisesta näkökulmasta. Tapauksessa nainen oli kertonut heti hälytyskeskukseen soittaessaan, että mies oli uhannut häntä koko illan. Esitutkinnassa hän kertoi miehen pahoinpidelleen häntä usein ja esittäneen tappouhkauksia. Hän totesi pelänneensä miestä sekä itsensä että lapsiensa puolesta ja tehneensä tekonsa sen vuoksi, että hänen oli pakko päästä asunnosta pois hakemaan apua. Nainen kuvaili myös väkivallan vakavuutta: ”Olen sitä monta kertaa ajatellut, kun mies on pahoinpidellyt, että koska se ottaa multa hengen.” Nainen tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta.

väkivaltaa on kuvattu sellaisissa tapauksissa, joissa väkivalta on ollut parisuhdeväkivaltaa.

Aiempaa väkivaltaa on yleensä arvioitu suhteellisen niukasti. Ratkaisujen perusteluissa on tällöin voitu arvioida suhteen aikana tapahtunutta väkivaltaa esimerkiksi toteamalla, että *osapuolten välinen suhde on ollut väkivaltainen tai suhde on ollut riitainen*.³⁵ Mikäli vastaajaan kohdistunutta väkivaltaa lähdetään arvioimaan tällaisen diskurssin sisällä, näyttäytyy hänen väitteensä hätävarjeluissa toimimisesta varsin ongelmallisena. Väkivallasta puuttuu silloin subjekti ja objekti, eikä vastaajasta näin ollen muodostu kuvaa väkivallan objektina, uhрина. Uskottavuusdiskurssi ei toteudu.

Hätävarjelu on oikeutettu toisen henkilön oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi. Mikäli väkivaltaa arvioidaan edellä kuvatun ajatusmallin mukaisesti toteamalla, että ”suhde on ollut väkivaltainen”, tullaan samalla hämärtäneeksi sen ajatusmallin mahdollisuus, että kyseessä ovat olleet yhden henkilön toiseen henkilöön kohdistamat oikeudettomat hyökkäykset. Perhedynaaminen diskurssi peittää alleen rikosoikeudellisen diskurssin. Väkivalta on ikään kuin luonnonvoima, suhteeseen liittyvä ikävä asia, joka vain ”tapahtuu”. Kun väkivallan uhri on itse rikoksesta syytettynä, eivät hänen uhrikokemuksensa saa riittävästi merkitystä.

Väkivallan kuvaustavoilla ja määrittelyillä on merkitystä siksi, että viktologisissa tutkimuksissa on todettu, että väkivallan ”uskottavan uhrin” on täytettävä tietyt edellytykset. Esimerkiksi Pitch on todennut, että väkivallan uhrin yksi keskeinen piirre on se, että hän on väkivaltaan nähden viaton. Jotta uhri tulisi määritellyksi uhriksi, hänen on välttämätöntä osoittaa viattomuutensa suhteessa tilanteeseen, jossa hän on joutunut rikoksen uhriksi. Rikoksen uhrin ja tekijän välistä suhdetta arvioitaessa tästä seuraa, että tekijän ja uhrin välillä on oltava yksinkertainen suhde, jota määrittää (yksinomaan) tekijän tarkoitus vahingoittaa uhria. Tekijän ja uhrin välisessä suhteessa uhri on passiivinen. Uhrin statuksen saavuttaminen edellyttää tämän passiivisuuden osoittamista. Parisuhteessa tapahtuva komplisoitu väkivalta sopii tähän määrittelyyn varsin huonosti.³⁶ Erityisen huonosti se sopii silloin, kun parisuhdeväkivaltaa arvioidaan perhedynaamisessa viitekehyksessä.

On tietysti mahdollista, että esimerkiksi parisuhdeväkivaltaa arvioitaessa käytetty ilmaisu ”väkivaltainen suhde” viittaa arvioon siitä, että suhteen molemmat osapuolet ovat olleet väkivaltaisista tai että tuomioistuimelle ei ole esitetty riittävästi selvitystä väkivallasta. Mikäli näin on, tulisi sen mielestäni käydä perusteluista ilmi. Tällöinkin väkivalta täytyisi määritellä subjektin tai subjek-

³⁵ HHO 1994/6278, VHO 1998/473, ISHO 1997/180.

³⁶ Pitch 1995 s. 188. Pitch viittaa tässä yhteydessä uhrien asemaan seksuaalirikosoikeudenkäynneissä. Yleensä feministinen kriminologia on tarkastellut seksuaalirikosten uhreja puhuessaan naisista rikosten uhreista. Ideaaliuhrista ja hänen viattomuudestaan suhteessa häneen kohdistuneeseen rikokseen myös Christie 1986.

tien ja objektin tai objektien kautta. Tällöin tuomioistuin joutuisi myös eksplisiittisesti perustelemaan, mihin seikkoihin sen käsitys perustuu. Maininta selvityksen puuttumisesta ja sen merkityksestä korostaisi väkivallan dokumentoinnin ja sen esiintuomisen merkitystä.

Uskottavan vastaajan muotokuva hahmotettaessa ts. uskottavuusdiskurssia analysoitaessa voidaan pohtia myös tuomioistuinten ratkaisuja laajemmin siltä kannalta, mikä merkitys perhedynaamisella diskurssilla yleisenä yhteiskunnallisena diskurssina on. Yleisellä yhteiskunnallisella diskurssilla on vaikutusta myös siihen, kuinka väkivallan kohteena ollut nainen itse hahmottaa asian ja selittää väkivallan syitä ja seurauksia paitsi itselleen myös viranomaisille. Väkivallan kohteena olleelta vaadittaisiin poikkeuksellista vahvuutta, jotta hän pystyisi ohittamaan perhedynaamisen diskurssin mukaisen tavan nähdä väkivalta vuorovaikutussuhteena ja kykenisi uskottavasti kuvaamaan itseään väkivallan uhrina. Tämä taas olisi välttämätöntä, jotta hänen kertomustaan voitaisiin pitää uskottavana ja sen tueksi pystyttäisiin esittämään näyttöä, jolloin hänen esittämällään hätävarjeluväitteellä voisi olla menestymisen mahdollisuuksia.

Tutkimuksissa on todettu, että parisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten tapa kuvata väkivaltaa voi olla myös väkivaltaa mitätöivä, ja siten osa perhedynaamisista diskurssista. Esimerkiksi Nyqvistin tutkimuksessa väkivallan kohteena ollut nainen vastaa väkivallasta kysyttäessä näin: *Ei oo sillai... että ihan pari kertaa... siis se oli just sillon ku se meni pahimmoilleen... että mä sanoin että ei tässä auta enää muuta kuin erota tai että sillai... että ei enää jaksa. Sittenhän se meni siksi uhkailuksi... että se sano että jos mä jätän, niin se tappaa koko perheen ja tämmöstä uhkailua... ja kopsauttihan se mua nyrkillä päähän ja kylä se kävi kipiää... ja ihan semmosta että pari kertaa on ottanu pillistä kiinni, mutta ei sen pahempaa sitte.*³⁷

Väkivaltaa kuvataan *kopsauttamisena* ja *pillistä kiinni ottamisena*, jotka kielellisesti kuvaavat lievähköä väkivaltaa. Kertoja vielä korostaa väkivallan lievyyttä toteamalla, että *ei sen pahempaa sitte*. Väkivalta on kuitenkin ollut suhteellisen vakavaa, ts. siihen on sisältynyt ainakin nyrkinisku(ja) päähän ja kuristamista. Väkivallan vakavuus korostuu, mikäli se asetetaan naiseen ja lapsiin kohdistuneiden tappouhkausten kontekstiin. Kertomistapa ja väkivallan todellisuus eivät korreloi. Tällaista tapaa kertoa väkivallasta voidaan pitää tavallisena väkivaltaa kokeneille naisille.³⁸ Tapa voi olla yhteinen väkivallan tekijälle ja väkivallan uhrille.³⁹

Toisaalta parisuhdeväkivaltaa koskevat tutkimukset kertovat yhtäpitävästi väkivaltaa kohdanneiden naisten taipumuksesta syyllistää itseään väkivallasta.

³⁷ Nyqvist 2001 s. 98.

³⁸ Hydén 1995 s. 183–185.

³⁹ Ronkainen selittää ilmiötä sillä, että suomalaiseen individualismiin liittyy vahva selviytymisen eetos. Yksilön vahvuuden varaan rakentuvassa kulttuurissa uhrius on vaarallinen ja hävetävä asia. Ronkainen 2001 s. 148–149.

Nyqvist selittää ilmiötä näin: ”He kokevat olevansa vastuussa kaikkien perheenjäsenten hyvinvoinnista ja huono omatunto liittyy riittämättömyyteen tämän tehtävän hoitamisessa. Voidaan hyvin ajatella, että naisten tuntema syyllisyys kytkeytyy tähän hyvinvoinnin ylläpitäjän rooliin. Syyllisyydessä saattaa olla mukana aineksia siten myös ’epäonnistumisesta perheen tunnejohtajana’: vaikka väkivalta ei olisikaan omaa syytä, se olisi pitänyt pystyä välttämään.”⁴⁰

Väkivallan kohteena olleen naisen perhedynaamisen diskurssin mukainen tapa kertoa väkivallasta on varsin ongelmallinen silloin, kun tuomioistuimen on arvioitava naisen kertomusta häneen kohdistuneesta väkivallasta. Naisen oma(kaan) kertomus ei anna välttämättä väkivallasta totuudenmukaista kuvaa. Väkivalta ja sen uhka voi näyttäytyä todellisuutta lievempänä.⁴¹

Vastaajan kertomuksella on merkitystä senkin vuoksi, että myös kertomuksen puuttumisella kokonaan voi olla oikeudenkäynnissä merkitystä. Vastaajalla tosin on oikeus vaieta, sillä rikosprosessissa kenelläkään ei ole velvollisuutta myötävaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen.⁴² Tästä huolimatta vaikeaminen ei välttämättä tarkoita pelkästään sitä, että osa tapaukseen liittyvästä informaatiosta jää puuttumaan. Tämä ilmenee jo OK 17:5:stä, jossa säädetään, että jos asianosainen tuomioistuimen määräyksestä ilman pätevää syytä jää saapumatta istuntoon tai jättää muutoin jotakin oikeudenkäynnissä täyttämättä taikka vastaamatta asian selvittämistä tarkoittavaan kysymykseen, tuomioistuimen tulee harkita, ottaen huomioon kaikki asiassa ilmenneet seikat, mikä vaikutus asianosaisen käyttäytymisellä on todisteena.

Vastaajan passiivisuuden merkityksestä on tosin esiintynyt erilaisia kantoja. Tirkkosen mukaan tuomioistuin voi vapaan todistusharkinnan puitteissa tehdä vastakohtaispäätelmiä. Tällöin esimerkiksi siitä, että vastaaja kieltäytyy vastaamasta johonkin kysymykseen, voisi tehdä itsenäisiä johtopäätöksiä.⁴³ Eräät myöhemmät kannat ovat tältä osin varovaisempia. On esitetty, että vastaajan vastaamatta jättämisen arvioimisen todisteena sotisi syyttömyysolettamaa vastaan ja olisi siten kiellettyä.⁴⁴ Jonkka tosin on kysynyt aiheellisesti, miten tuomioistuin kykenee häivyttämään mielestään kieltäytymisen mahdollisesti nega-

⁴⁰ Nyqvist 2001 s. 123.

⁴¹ Väkivaltaa arvioivan tahon oikeudenkäyntiavustajasta tuomariin tulisi olla ilmiöstä tietoinen ja pyrkiä saamaan väkivallan laadusta ja vakavuudesta tietoa esittämällä vastaajalle yksityiskohtaisia ja konkreettisia kysymyksiä ja hankkimalla väkivallasta mahdollisuuksien mukaan muuta selvitystä. On myös muistettava, että kysymyksen sanavalinnat voivat vaikuttaa saatuihin vastauksiin. Asetettujen kysymysten merkitys on todettu mm. todistajapsykologiassa. Koehenkilöiden arviot esimerkiksi autojen nopeuksista vaihtelevat sen mukaan, kysytäänkö heiltä ”millä nopeudella autot kulkivat, kun ne paiskautuivat yhteen?” vai kysytäänkö heiltä ”millä nopeudella autot kulkivat, kun ne kolaroivat?” Haapasalo ym. 2000 s. 58.

⁴² Epäillyn myötävaikuttamattomuusperiaatteesta käytetään myös nimitystä itsekriminalisointisuoja, *nemo tenetur se ipsum accusare*. Lappalainen ym. 2003 s. 56 ja 146.

⁴³ Ks. Tirkkonen 1969 s. 120.

⁴⁴ Träskman on esittänyt, että Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen valossa ko. lainkohtaa tulisi tulkita suppeasti. Träskman 1987 s. 290–292.

tiivisen tosiasiallisen vaikutuksen, vaikka se ei muodollisesti kiinnittäisikään siihen todisteena huomiota.⁴⁵ Klami on kiistänyt Tirkkosen tulkinnan sillä perusteella, että emme tiedä tarpeeksi paljoa syistä, joiden vuoksi vastaajat käyttäytyvät tietyllä tavalla, jotta voisimme tehdä heidän käyttäytymisestään suoria johtopäätöksiä.⁴⁶ Klamin toteamus pitää mita suurimmassa määrin paikkaansa parisuhdeväkivallan kohteina olleiden naisten kohdalla. Syyt siihen, miksi väkivallasta ei ole kerrottu aikaisemmin ja miksi siitä ei haluta kertoa oikeudessakaan, voivat olla hyvin moninaisia. Vastaajan vaikenemisesta ei voitane tehdä kovinkaan pitkälle meneviä johtopäätöksiä.⁴⁷

3.2 NÄYTTÖ AIEMMASTA VÄKIVALLASTA

Muu hätävarjeluväitettä tukeva liittyy tapauksen muihin olosuhteisiin ja sen ohella vastaajan mahdollisesti aiemmin kokemasta väkivallasta esitettyyn selvitykseen. Aiemmin koetusta väkivallasta esitetty näyttö voi tukea vastaajan väitettä itsepuolustuksen tarpeesta ja siihen liittyvästä väkivallan pelosta. Väkivallasta voidaan esittää näyttönä todistajien kertomusten ohella lääkärinlausuntoja, rikosilmoituksia ym. virallisia dokumentteja raportoidusta väkivallasta. Ne voivat kertoa joko pelkästään siitä, että vastaaja on ollut aikaisemminkin väkivallan kohteena, tai sen lisäksi myös väkivallan tekijästä.

Useimmiten edellä kuvatun kaltaista näyttöä ei ole saatavissa, väkivallan laadusta riippumatta. Myöskään parisuhdeväkivallasta ei useinkaan ole olemassa virallista tietoa, kun rikosilmoitukset, esitutkintapöytäkirjat ja tuomioistuimen pöytäkirjat puuttuvat. Väkivallan yksityinen luonne korostaa asiantilaa. Tällöin vastaajan kertomuksen merkitys näyttönä korostuu.⁴⁸

⁴⁵ Jonkka 1992 s. 48.

⁴⁶ Klami 1995 s. 297–298.

⁴⁷ Teoksessa Prosessioikeus ei oteta asiaan suoraan kantaa. Siinä todetaan, että näyttöä arvioidessaan tuomioistuin ottaa huomioon kaiken aineiston, mikä oikeudenkäynnissä on tullut lain sallimin tavoin tuomioistuimen tietoon joko varsinaisten todistuskeinojen kautta tai niiden ulkopuolella asianosaisten kirjallisissa tai suullisissa lausumissa tai muussa prosessikäyttäytymisessä. Lappalainen ym. 2003 s. 465.

⁴⁸ Naisiin kohdistuvaa väkivaltaa koskevan uhritutkimusten mukaan parisuhdeväkivallan uhreiksi joutuneet eivät yleensä hakeutuneet terveydenhuollon piiriin saamiensa vammojen takia. Lähes puolet arvioi, etteivät he tarvinneet hoitoa. Runsas kymmenesosa oli hakeutunut terveydenhoitajan tai lääkärin hoitoon, pari prosenttia oli joutunut sairaalahoitoon. Kymmenesosa arvioi, että heidän olisi pitänyt hakeutua hoitoon. Vain joka neljäs vammoja saanut nainen oli hakeutunut hoitoon. Tuntemattoman tai muun tutun kuin puolison tekemästä väkivallasta seurasi uhrille harvemmin vammoja kuin puolison tekemästä. Tuntemattoman tekijän väkivallanteon seurauksena uhrille ei tullut vammaa 49,5 %:ssa tapauksista, kun puolison väkivallanteoissa vastaava luku oli 23,6 %. Samoin esimerkiksi luunmurtumia ilmoitettiin seurauksena yli kaksi kertaa enemmän puolison väkivallasta (2,1 %) kuin tuntemattoman tekijän tapauksissa (0,9 %). Parisuhdeväkivalta siis aiheutti usein vakavia fyysisiä vammoja. Heiskanen – Piispa 1998.

3.3 TODISTAJIEN MERKITYS

Usein ainoa saatavissa oleva näyttö aiemmasta väkivallasta sisältyy todistajien lausuntoihin – tosin väkivallan privatisoituneen luonteen vuoksi myöskään aiemmilla väkivaltakerroilla tai uhkauksilla ei tyypillisesti ole ollut todistajia. Vastaajan kertomusta voivat tukea todistajien kertomukset joko viimeisimmästä väkivaltatilanteesta tai aiemmasta väkivallasta.

Silminnäkijätodistajien merkitys korostuu, jos tarkastelemme tapauksia, joissa korkein oikeus 1980- ja 1990-luvuilla on hyväksynyt hätävarjeluväitteen joko vapauttaen rangaistuksesta tai tuomiten hätävarjelun liioitteluna tehdystä teosta. Ratkaisun KKO 1997:182 kohteena olleessa tapauksessa hyökkäys tapahtui asunnossa, jossa oli hyökkääjän lisäksi kolme miestä. Ratkaisun KKO 1993:54 kohteena olleessa tapauksessa hyökkäys tapahtui kadulla, jolloin usea henkilö todisti tapahtumat. Ratkaisun KKO 1986 II 86 kohteena olleessa tapauksessa hyökkäys tapahtui niin ikään asunnossa, jossa hyökkääjän lisäksi oli läsnä kolme miestä. Ratkaisun KKO 1980 II 29 kohteena olleessa tapauksessa hyökkäys tapahtui julkisessa tilassa, kun hyökkääjä yritti väkivalloin tunkeutua baariin.⁴⁹

Parisuhdeväkivallassa väkivaltaisella tilanteella ei yleensä ole silminnäkijöitä, jotka voisivat oikeudenkäynnissä kertoa havainnoistaan väkivallasta kyseisessä tilanteessa, tilanteen uhkaavuudesta, sen kehittymisestä ja/tai aiemmasta väkivallasta. Väkivalta tapahtuu useimmiten yksityisasunnossa ilman ulkopuolisten läsnäoloa. Ei ole lainkaan harvinaista, että ulkopuolisilla henkilöillä ei ole tietoa parisuhdeväkivallasta, vaikka sitä olisi jatkunut pitkäänkin. Väkivallan uhri ei ole välttämättä kertonut väkivallasta ulkopuolisille tahoille. Vielä harvemmin hän on ottanut yhteyttä viranomaisiin. Mikäli tällaisen taustan omaava henkilö tekee hätävarjeluväitteen liittyen fyysiseen väkivaltaan, korostuu jälleen hänen oman uskottavan kertomuksensa merkitys.

Mikäli todistajina puolestaan kuullaan henkilöitä, joiden tieto väkivallasta perustuu joko pelkkiin kuulohavaintoihin tai joiden tieto on niin sanottua toisen käden tietoa, on lausuntojen arvo todisteena vähintäänkin kiistanalainen.⁵⁰ Todistajien kertomukset voivat myös olla keskenään ristiriitaisia siten, että niistä ilmenee erilaisia käsityksiä parisuhdeväkivallan syistä ja luonteesta.⁵¹ Tämä

⁴⁹ Esimerkkinä alempien oikeusasteiden ratkaisuista ja todistajien merkityksestä mainittakoon ratkaisu KouHO 1995/2700, jossa neljä todistajaa oli kertonut hyökkääjän olleen humalatilassa ”hankala, hyökkäävä ja riitaa haastava”. Yksi todistajista kertoi, että tätä yleisesti pelättiin hänen suuren kokonsa ja voimiansa vuoksi. Alioikeus oli ratkaisussaan todennut, että vastaajan ja asiassa kuultujen todistajien yhtäpitävien lausumien mukaan hyökkääjä oli ollut ”humalassa ollessaan arvaamaton ja käyttäytynyt väkivaltaisesti”.

⁵⁰ Ratkaisussa ISHO 1997/395 avovaimonsa surmannut mies vetosi hätävarjeluun. Hätävarjeluväite hylättiin mm. sillä perusteella, että todistaja kertoi kuulleensa useamman minuutin ajan ”kuoleman hädässä” olleen naisen huutoa.

⁵¹ Sukulaisten ristiriitaisesta suhtautumisesta parisuhdeväkivaltaan Nyqvist 2001 s. 95.

ilmenee myös siinä, millaisia johtopäätöksiä tuomioistuimet ovat tehneet väkivallan luonteesta todistajanlausuntojen perusteella. Parisuhdeväkivallan erityinen luonne väkivallan muotona tulee esiin myös siinä, että vastaajan kertomus väkivallasta voi poiketa todistajien kertomuksista niin, että väkivalta tulee esiin muiden kuin vastaajan kertomuksissa.⁵² Tällöin vastaajan omaa kertomusta on voitu pitää tältä osin luotettavampana lähteenä kuin todistajien lausuntoja.

Tapauksessa *HHO 1996/5053* alioikeudessa todistajana kuultu yhdessä pariskunnan kanssa asunut naisen aikuinen poika kertoi, että mies oli pahoinpidellyt äitiä, joka puolustautui *omalla tavallaan, miten pystyi*. Tällä hän tarkoitti puolustautumista muutoin kuin fyysisesti, pojan mukaan nainen ei käyttänyt väkivaltaa.⁵³ Muualla asunut todistajana kuultu naisen tytär kertoi, että mies oli väkivaltainen naista kohtaan, jolloin nainen puolustautui. Alioikeus tuli seuraavaan johtopäätökseen: ”Asianosaisten välillä on vuosien varrella ollut paljon riitaisuutta, joka on johtanut käsiksi käymiseenkin. Vastaajan tyttären mukaan riitely on ollut molemminpuolista.” Myöskään tässä ratkaisussa ei ole kyetty erottamaan riitelyä ja väkivaltaa toisistaan, joten viittaus ”riitelyn” molemminpuolisuudesta jää sisällöltään hämäräksi. Ratkaisun lopputulos huomioon ottaen viittaus lienee ymmärrettävä niin, että ”riitely” tarkoittaa väkivaltaa ja että tyttären kertomusta ei ole pidetty uskottavana siltä osin kuin sen on tulkittu tarkoittaneen, että mikäli nainen käytti väkivaltaa, hän käytti sitä itsepuolustukseksi.

Edelleen perusteluissa todetaan, että nainen oli tullut *ainoastaan yhden keran* todistajan asunnolle silmät mustina. Ilmaisuihin viitataan siihen, että aiemmin tapahtunut väkivalta ei tuomioistuimen mielestä ollut ollut riittävän pitkäaikais- ta ja vakavaa. Tapauksessa kuultiin todistajana myös psykologia, jonka luona pariskunta oli käynyt parisuhdeterapiassa. Tämän osalta perusteluissa todetaan, että ”psykologi on todistajana kertonut, että mies joutui kovin helposti puo-

⁵² Esimerkiksi tapauksessa *HHO 1994/2425* pariskunnan poika kertoi alioikeudessa todistajana, että hänen äitinsä oli niellyt melkein kaiken häneen kohdistetun väkivallan. Naisen sisaren mies kertoi miehen olleen alkoholin vaikutuksen alaisena *aggressiivinen sekopää*. Alioikeuden ratkaisussa on todettu, että vastaajan mukaan avioliitto oli ollut tulinen, molemmat puoliset olivat lyöneet toisiaan ja että puoliset olivat olleet *tasapuolisia*. Sana *tasapuolinen* viittaa siihen, että vastaaja oli kertonut itsekin lyöneensä miestään. Se ei siis viittaa esimerkiksi osapuolten fyysisiin voimasuhteisiin, jotka eivät olleet tasapuolisia. Ratkaisussa on todettu vastaajan esitutkinnassa antamaan kertomuksen olleen ratkaisun lähtökohtana. Esitutkintapöytäkirjaan on kirjattu vastaajan kertoneen riitojen olleen molemminpuolisia ja molempien lyöneen.

⁵³ Mies oli tullut usein kotiin humalassa, eikä nainen olisi halunnut päästää miestä sisälle asuntoon, mutta mies oli voinut tulla turvaketjun läpi. Mies piti aina veistä sänkynsä alla ja sanoi, että ”jos ei riitä, niin hän hankkii ’lukerin’”. Mies uhkaili veitsellä ja uhkaili hajottavansa kodin. Todistajana kuultu naapuri kertoi, että nainen oli kerran tullut hänen luokseen turvaan silmät mustina. Hän myös kertoi, että hänen seurassaan mies ei uskaltanut olla väkivaltainen, koska hän harrasti nyrkkeilyä. Toinen naapuri todisti, että tapahtumapäivänä mies oli jälleen voimakkaasti päihtynyt ja pyrki asuntoon vastoin naisen tahtoa. Kolmas naapuri puolestaan todisti, että nainen oli sätinyt miestä aiheetta ja että mies oli luonteeltaan rauhallinen. Mies ei ollut nähnyt vammoja kummassakaan puolisoista.

lustuskannalle ja nainen oli ehkä 'liian ylivoimainen kielellisesti'". Perusteluisa ei ole sen sijaan mainittu psykologin kertomusta siitä, että nainen oli ollut peloissaan. Pelkoa olivat aiheuttaneet mm. miehen tapa pitää veistä aina mukanaan ja miehen esittämät tappo- ym. uhkailut.

Koska ainoat mahdolliset todistajat ovat usein lähiomaisia tai muita sukulaisia, näyttäytytty todistajien rooli jossain määrin problemaattisena parisuhdeväkivallasta olevan tutkimustiedon valossa. Väkivaltaa leimaa yksityisyys ja salaisuus. Siihen kytkeytyy sosiaalisen häpeän tunteita, jotka voivat koskettaa myös väkivaltaisen parisuhteen ulkopuolisia ihmisiä, esimerkiksi sukulaisia. Nyqvistin turvakodeissa haastattelemaat naiset kertoivat tilanteista, joissa sukulaiset ja tuttavat olivat kehottaneet heitä "pitämään matalaa profiilia". Heitä ei ollut myöskään välttämättä uskottu heidän kertoessaan väkivallasta.⁵⁴

3.4 YHTEENVETOA

Rikosprosessissa oletus vastaajan syyttömyydestä langettaa näyttötaakan syyttäjälle. Näyttötaakka on syyttäjällä myös silloin, kun vastaaja tekee väitteen siitä, että hän on toiminut hätävarjelutilanteessa. Vastaajan on kuitenkin tuotava tapaukseen liittyvä ja hätävarjelutilanteen konstituiva tosiseikasto esiin. Hänen on esitettävä väitteensä tueksi "uskottavuusnäyttöä". Tämä kanta on vakiintunut sekä oikeuskirjallisuudessa että korkeimman oikeuden käytännössä. Vastaajan ei kuitenkaan välttämättä tarvitse osata nimetä kuvaamaansa tilannetta hätävarjelutilanteeksi tai osata antaa sille oikeudellista merkitystä.

Oikeuskäytännössä hyväksytyn hätävarjeluväitteen perustaksi on usein muodostunut vastaajan kertomus tietystä historiallisesta tapahtumainkulusta. Tällöin vastaaja on kyennyt esittämään "uskottavuusnäyttöä" siinä määrin, että hänen kertomustaan on pidetty uskottavana, eikä myöskään kertomuksen uskottavuutta kumoavaa vastanäyttöä ole esitetty. Hätävarjeluväitteen toteennäyttäminen on siten suurelta osin muodostunut käytännössä vastaajan tehtäväksi. Vastaajan kertomuksen on oltava johdonmukainen ja uskottava. Sen täytyy sisältää uskottava kertomus vähintään yhdestä häneen kohdistuneesta oikeudettomasta hyökkäyksestä, kertomus häneen kohdistuneesta fyysisestä väkivallasta. Väkivaltaan syyllistyneen vastaajan on siis kyettävä konstruoimaan itsensä uskottavaksi väkivallan uhriksi.

Juuri uskottavaan väkivallan uhriin ja sen konstruoimiseen liittyvät ongelmat korostuvat silloin, kun vastaajan kertomus oikeudettomasta hyökkäyksestä sisältää kertomuksen parisuhdeväkivallasta. Parisuhteessa tapahtunutta väkivaltaa on usein vaikea tuoda esiin siten, että väkivaltaan syyllistynyt vastaaja (nainen) näyttäytyisi uskottavana väkivallan uhrina. Kertomuksen tueksi ei usein-

⁵⁴ Nyqvist 2001 s. 95.

kaan löydy dokumentoitua tietoa väkivallasta eikä parisuhteen ulkopuolisilla henkilöillä ole myöskään siitä välttämättä tietoa. Tällöin vastaajan väitettä puolustautumistarpeesta ja väkivallan pelosta tukeva näyttö voi jäädä tältä osin puuttumaan.

Erityisiin ongelmiin törmätään silloin, kun parisuhdeväkivaltaa arvioidaan perhedynaamisen diskurssin viitekehyksestä käsin, jolloin väkivalta hahmotetaan kaksipuoliseksi prosessiksi, johon molemmat osapuolet aktiivisesti osallistuvat. Tämänkaltaisella yhteiskunnallisella diskurssilla on merkitystä myös siltä kannalta, että myös parisuhdeväkivallan kohteena nainen itse voi hahmotata tilanteen perhedynaamisesti ja selittää väkivallan syitä ja seurauksia vuorovaikutusmallin mukaisesti. Ottaen huomioon, että vastaajan uskottavalla kertomuksella on keskeinen merkitys hätävarjeluväitteen arvioimisessa, perhedynaamisen diskurssin mukainen tapa kuvata parisuhdeväkivaltaa näyttäytyy ongelmallisena. Vaikka vastaajan ei tarvitse kyetä itse nimeämään tilannetta hätävarjelutilanteeksi, vaaditaan tuomioistuimelta tällaisessa tapauksessa avoimuutta hahmottaa tilanne juridisesti myös sellaisesta tulkintavaihtoehdosta käsin, jota vastaaja itse ei tuo esille. Mikäli tuomioistuimessa käytävä parisuhdeväkivaltaa koskeva diskurssi hahmottaa väkivallan niin ikään perhedynaamisesta viitekehyksestä käsin, liukuu mahdollinen tulkintavaihtoehto kauemmaksi. Vastaajan perhedynaamisen diskurssin sisällä liikkuvaa kertomusta on tällöin vaikeampi ohittaa.

VII

PUTATIIVIHÄTÄVARJELUSTA

1 Johdantoa

Henkilö voi erehtyä teon rangaistavuuteen liittyvistä seikoista ja kriminalisoinnin sisällöstä. Samoin hän voi erehtyä myös vastuusta vapauttavasta seikasta. Uusien erehdyksistä vastuuvapausperusteena koskevien säännösten perusteluissa todetaan, että laissa ei tehdä eroa oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen välillä, eikä tällaiseen erotteluun ole myöskään asiallista tarvetta. Sekä oikeuttamisperusteen että anteeksiantoperusteen tosiasiallisia edellytyksiä koskeva erehdys poistaa siis tahallisuusvastuun.¹ Mikä tahansa erehdys ei kuitenkaan voi muodostaa vastuuvapausperustetta. Erehdyksen on oltava ”perusteltu”.²

Erehdys voi koskea teon kiellettyisyyttä/sallittavuutta. Henkilö voi erehtyä luulemaan, että hänen tekoaan koskee laissa säädetty vastuuvapausperuste. Tällöin on kyse *kieltoerehdyksestä*.³ Kieltoerehdyksellä ei pääsääntöisesti ole oikeudellista vaikutusta. Esimerkkinä tällaisesta erehdyksestä voidaan pitää tilannetta, jossa vanhempi luulee hänellä olevan oikeus fyysisesti kurittaa lastaan (KKO 1993:151).⁴ Rikoslain 4 luvun 2 §:n mukaan tekijä on vastuusta vapaa, mikäli erehtymistä on pidettävä ilmeisen anteeksiannettavana lain puutteellisen tai virheellisen julkistamisen, lain sisällön erityisen vaikeaselkoisuuden, viranomaisen virheellisen neuvonnan tai muun näihin rinnastettavan seikan vuoksi.⁵

Toisaalta henkilö voi erehtyä luulemaan että hänen tekoonsa soveltuu vastuuvapausperuste, vaikka näin ei ole. Hän on tulkinnut oikein ne tilanteeseen liittyvät tosiseikat, joihin hän perustaa käsityksensä ja hän tietää normin sisällön, mutta hänen tulkintansa normin sisällöstä on väärä. Tällöinkin on kyse *kieltoerehdyksestä*. Esimerkkinä tällaisesta erehtymisestä voidaan pitää käsitystä

¹ HE 44/2002 vp s. 110, OM 2003:1 s. 110. Nuutila on todennut ennen yleisten oppien uudistusta, että vastuusta vapauttavaa seikkaa koskeva erehdys voi liittyä myös kieltoerehdykseen tai olla yhdistelmä kielto- ja tunnusmerkistöerehdyksestä. Nuutila 1997 s. 283. George Fletcher on todennut, että ero oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen välisessä erossa tulee parhaiten näkyviin suhtautumisessa putatiivihätävarjeluun. Tällaisissa tapauksissa angloamerikkalainen oikeusjärjestelmä on arvioinut kyseessä olevan oikeuttamisperuste. Fletcher 1978 s. 762–763. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden nivoutuminen yhteen leimaa myös Model Penal Codea.

² Frände totesi antamassaan lausunnossa, että laajennus anteeksiantoperusteen suhteen erehtymiseen johtaa epäjohtonmukaisuuteen, kun tekijän on kuitenkin oltava perustellusti erehtynyt. Hänen mukaansa perusteltuisuuskriteeriä ei tarvittaisi, sillä tämä ulottuvuus aktualisoituu tuottamusarvioinnissa. Ohisalo 2002 s. 41.

³ Erehdyksestä laajemmin Vikatmaa 1970, putatiivihätävarjelusta s. 57.

⁴ Lapsen huoltaja oli mielestään kasvatustarkoituksessa aiheuttanut lapselle kipua tukistamalla ja antamalla ns. luunappeja. Huoltaja tuomittiin rangaistukseen lievistä pahoinpitelystä.

⁵ Näistä erehdystilanteista lähemmin HE 44/2002 vp s. 106 ss. Ks. myös Lappi-Seppälä 2004 s. 8–12.

ennakoivan hätävarjelun sallittavuudesta. Tekijä on vastuusta vapaa, mikäli erehtymistä on poikkeuksellisesti pidettävä ilmeisen anteeksiannettavana.⁶

Henkilö voi myös perustellusti erehtyä luulemaan joutuneensa oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi, vaikka hyökkäyksestä ei tosiasiaassa ole kysymys. Tällöin on kyse *vastuusta vapauttavaa seikkaa koskevasta erehdyksestä*, joka lähtökohtaisesti poistaa teosta tahallisuuden. Rikoslain 4 luvun 3 § määrittelee tilanteen näin: *Jos tekoon ei liity jäljempänä 4–6 §:ssä tarkoitettua perustetta, joka tekisi teon sallituksi, mutta tekoilanteeseen sellaisena kuin tekijä sen perustellusti käsitti olisi tällainen peruste liittynyt, häntä ei rangaista tahallisesta teosta. Vastuu tuottamuksellisesta rikoksesta voi kuitenkin tulla kysymykseen tuottamuksen rangaistavuutta koskevien säännösten mukaan.*

Säännös koskee yleisesti vastuuvapausperusteita. Sekä oikeuttamisperusteen että anteeksiantoperusteen tosiasiallisia edellytyksiä koskeva erehdys siis poistaa vastuun tahallisista rikoksista.⁷ ”Perustellusti” käsittäminen tarkoittaa hallituksen esityksen mukaan vastuuvapauden torjumista tilanteissa, jossa tekijän käsitykselle ei löydy minkäänlaista järkevää selitystä tai puolustusta.⁸ Lappi-Seppälä on todennut, että vaatimus perustellusta erehdyksestä voidaan ymmärtää joko näyttöä koskevana ohjeena, jolla siirretään näyttövelvollisuutta vastaa-jalle, tai aineellisoikeudellisena lisäehtona, jolla vaikuttavan erehdyksen ehdoksi asetetaan, että erehdys on ollut jossain määrin ymmärrettävä. Lähtien siitä, että rikoslain yleisen osan vastuusäännöt ovat luonteeltaan aineellisoikeudellisia, lisäehtoa on perusteltua tulkita siten, että henkilöllä on ollut todellinen ja uskottava peruste erehtymiselleen.⁹

Mikäli tekijä perustellusti käsitti olleensa oikeudettoman hyökkäyksen kohteena ja olleensa siten oikeutettu hätävarjelutekoon, kutsutaan tilannetta *puta-tiiviseksi hätävarjelutilanteeksi*.¹⁰ Tekoon siis ei liity hätävarjeluperustetta, mutta tekoilanteeseen sellaisena kuin tekijä itse sen perustellusti käsitti, olisi sel-

⁶ Jareborg on määritellyt erehtymisen seuraavasti: ”the actor who mistakenly believes justifying circumstances to be present will be exonerated on grounds of lack of the requisite intent, if his act would have been justifiable in case his belief were true – if negligence is criminalized he will be exonerated only if his mistake is reasonable.” Jareborg 1988 s. 18.

⁷ Hallituksen esityksen säännösehdotuksessa mainittiin vain oikeuttamisperuste, mutta lakivaliokunta muutti säännöksen koskemaan myös anteeksiantoperusteita. Ks. LaVM 28/2002 vp s. 10. Anteeksiantoperusteista tältä osin Vikatmaa 1970 s. 331–332.

⁸ HE 2002/44 vp s. 110.

⁹ Lappi-Seppälä 2004 s. 13. Lappi-Seppälä toteaa, että tulkinta saa tukea myös esitöistä. Hallituksen esityksessä todetaan, ettei rajausta ”merkitse muutosta yleisiin syyllisyys- ja tahallisuusperiaatteisiin”. Lakivaliokunta lausui, että ”tekijä vapautuu tahallisuusvastuusta vain, jos erehtyminen on ollut perusteltua. Esimerkiksi pelkkä väite oletetusta hätävarjelutilanteesta ei riitä, vaan tekijän on kyettävä esittämään uskottavia syitä hyökkäystä koskevalle oletukselleen”. LaVM 28/2002 vp s. 10.

¹⁰ Myös kieltoerehdys voi periaatteessa tulla kyseeseen myös hätävarjelun suhteen. Matikkala käyttää esimerkkinä kieltoerehdyksestä tilannetta, jossa joku erehtyy luulemaan, että maasamme saa kunnian suojaamiseksi vahingoittaa toista vakavasti. Kieltoerehdys poistaa rangaistavuuden vain äärimmäisen poikkeuksellisesti. Ks. Matikkala 2000 s. 75.

lainen peruste liittynyt. Mikäli erehdys on ilmeisen anteeksiannettava, rangaistusvastuu poistuu.¹¹ Tekijä siis erehtyy jonkin tosiasiallisen seikan olemassaolosta. Tekijä vapautuu tahallisuusvastuusta. Mikäli väärinkäsityksen olisi voinut välttää olemalla huolellisempi, voi rangaistusvastuu seurata tuottamuksellisesta rikoksesta. Klassisena esimerkkinä putatiivihätävarjelusta käytetään usein tapausta, jossa henkilöä uhataan lelupistoolilla, mutta henkilö perustellusti luulee aseensa olevan oikea ampuma-ase ja toimii sen mukaisesti.¹² Seuraavassa tarkastelen lähemmin putatiivihätävarjelua oikeudellisena instrumenttina suomalaisessa oikeusjärjestelmässä.

¹¹ George Fletcher on todennut, että eri oikeuskulttuurien välinen ero suhtautumisessa oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteisiin tulee parhaiten näkyviin suhtautumisessa putatiivihätävarjeluun. Fletcher 1978 s. 762 ss. Angloamerikkalainen oikeusjärjestelmä on arvioinut kyseessä olevan oikeuttamisperuste.

¹² Ks. esim. HE 44/2002 vp s. 110.

2 Putatiivihätävarjelu oikeuskirjallisuudessa ja korkeimman oikeuden linjaamana

Putatiivihätävarjelun tulkinnasta näyttää vallitsevan yksimielisyys, sillä aihe ei ole suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa herättänyt kovin laajaa keskustelua.¹³ Jo Alanen lausui, että *vallitseva mielipide* tieteisopissa katsoo, että loukkaajan erehdys estää teon rankaisemisen tahallisenä rikoksena. Alanen oli itse samalla kannalla todeten, että muutoin päädyttäisiin kohtuuttomaan lopputulokseen.¹⁴ Edelleen Alanen totesi, että oikeudenloukkaukseen ei tällöin liity tahallisuuskäsitteen edellyttämää syyllisyyden intensiteettiä.¹⁵ Siinä tapauksessa, että tekijän erehdys on tuottamuksellinen, rangaistaan tuottamuksellisesta teosta, mikäli teko on tuottamuksellisena rangaistava.¹⁶ Myöhemmät rikosoikeusoppineet eivät ole juuri poikenneet Alasen muotoilemasta mielipiteestä.

Honkasalo totesi, että putatiivihätävarjelussa tehty teko on oikeudenvastainen, mutta ei tahallinen. Teko voidaan kuitenkin rangaista tuottamuksellisena, jos tekijä hänelle mahdollisella varovaisuudella olisi voinut erehdyksen välttää – edellyttäen, että teko on tuottamuksellisena rangaistava. Jos erehdys tekijän kannalta ei ollut vältettävissä, rangaistus putatiivihätävarjelusta ei ole mahdollinen.¹⁷

Majanen käsittelee asiaa väitöskirjassaan ainoastaan yhdessä alaviitteessä. Siinä hän pohtii, voisiko silloinen RL 3 luvun 9 § soveltua putatiivihätävarjelu-tapauksiin eli voisiko erehtyminen olla peruste jättää vastaaja tuomitsematta.¹⁸ Hän ei ota itse asiaan kantaa, eikä käsittele asiaa laajemmin.

Frände toteaa, että putatiivihätävarjelussa tekijä ei ole tehnyt tietoista päätöstä tehdä oikeusjärjestyksen vastainen teko. Hän luulee toimivansa oikeusjärjestyksen sallimalla tavalla, mutta tulkitsee tilanteen väärin. Kyseessä on tosiasia-erehdys (rekvisitvillfarelse). Tekijä ei ole syyllistynyt tahalliseen tekoon, mutta hänen rankaisemisensa tuottamuksellisesta teosta on mahdollista, jos teko on tuottamuksellisena rangaistava. Frände toteaa, että erehdystä arvioidaan *ex ante*

¹³ Ks. Alanen 1925 s. 144 ss., Honkasalo 1965 s. 165, Majanen 1979 s. 338–339, Nuutila 1997 s. 293, Frände 2001 s. 175.

¹⁴ Alanen viittaa tässä kohtaa von Lisztin mielipiteeseen, jonka mukaan erehdyksellä ei ole asiaan vaikuttavaa merkitystä. Alanen 1925 s. 144–145.

¹⁵ Alanen kommentoi Jerschken ja M. E. Mayerin mielipidettä, jonka mukaan tekijä on rangaistava tahallisesta teosta silloin, kun tällä on ollut mahdollisuus tuntea tekonsa velvollisuuden vastaiseksi (Möglichkeit des Bewusstseins der Pflichtwidrigkeit). Mts. 145.

¹⁶ Mts. 146.

¹⁷ Honkasalo 1965 s. 164–165.

¹⁸ Majanen 1979 s. 338 av. 45.

käyttäen lähtökohtana keskivertokansalaista (*standardperson*).¹⁹ Esimerkkinä putatiivihätävarjeluun ”tyyppitapauksesta” Frände mainitsee tilanteen, jossa yksin syrjäisellä seudulla asuva eläkeläinen A näkee tuntemattoman henkilö myöhään illalla ikkunansa takana. Luullen henkilöä murtovarkaaksi A menee ulos ja lyö tätä. Todellisuudessa kyseessä oli eksynyt ja apua pyytämään tullut henkilö.

Hallituksen esityksen perusteluissa putatiivihätävarjelu on määritelty seuraavasti:

Jos tekijä erehtyy tilanteesta siten, että se hänen luulemassaan muodossa olisi oikeuttanut hätävarjeluun, ei häntä voida tahallisuuden puuttuessa tuomita tahallisesta rikoksesta. Jos huolellinen henkilö olisi välttänyt erehdyksen, voi vastuu seurata tuottamuksellisesta teosta. Jos huolellinenkaan menettely ei olisi pelastanut väärinkäsityksiltä, sulkeutuu vastuu myös tuottamuksellisista rikoksista. Jos taas puolustautuja erehtyy hätävarjelusäännöksen soveltamisen oikeudellisista rajoista, sovelletaan luvun 2 §:stä ilmeneviä periaatteita. Vain anteeksiannettava erehdys poistaa siten rangaistusvastuun.²⁰

”Huolellisen henkilön kriteeri” viittaa siihen, että erehtymiselle on oltava jonkinlainen peruste. Tässä suhteessa oikeustila ei ole juuri muuttunut, vaan perustelut noudattavat myös korkeimman oikeuden viimeisimmässä, ennen uudistusta annetussa ratkaisussa, annettua linjaa.

Suomessa korkein oikeus on ottanut kantaa putatiivihätävarjeluun ratkaisussaan *KKO 1999:20*. Siinä vastaaja A:n kertomansa mukaan ”huitaisuksi” kohti B:n ”kinttuja” tarkoittama veitsen isku oli osunut B:tä reiden yläosaan. Veitsen terä oli kulkenut läheltä alaraajan suurta valtimoa ja laskimoa sekä aiheuttanut virtsarakon sisäistä verenvuotoa ja reisilihaksen vahingoittumisen. Koska asiassa ei ollut näytetty, että A:n tarkoituksena oli tappaa B tai että hänen olisi täytynyt käsittää B:n kuoleman olevan tekonsa varsin todennäköinen seuraus, syyte tapon yrityksestä hylättiin ja A tuomittiin törkeästä pahoinpitelystä. Kysymys oli myös hätävarjelusta. A oli kertomansa mukaan luullut, että hänet tullaan ryöstämään. Pahoinpitely kohdistui A:lle entuudestaan tuntemattomaan B:hen kadulla.

Hovioikeus oli todennut, että *A:n olisi tullut esittää jonkinasteista selvitystä erehtymisestään, jotta hänen väitettään olisi voitu pitää niin uskottavana, että todistustaakka sen paikkansapitämättömyydestä olisi siirtynyt syyttäjälle. Kun A ei ollut esittänyt mitään uskottavuusnäyttöä väitteensä tueksi eikä asiassa muutoinkaan ollut ilmennyt, että A:lla olisi ollut perusteita luulla toimivansa hätävarjelutilanteessa*, se pysytti käräjäoikeuden tuomion ja tuomitsi A:n mm. tapon yrityksestä. Korkein oikeus puolestaan totesi, että tapahtumista asiassa annettu selvitys *ei anna aihetta päätellä, että A:n lyödes-*

¹⁹ Frände 2004 s. 165. Rikoslain yleisten oppien uudistusehdotuksesta antamassaan lausunnossa Frände toteaa, että erehdyksen perusteltuisuus-kriteeriä ei edes tarvittaisi, sillä tuottamusarvioinnissa juuri tämä ulottuvuus aktualisoituu.

²⁰ HE 44/2002 vp s. 117. Muotoilu vastaa rikoslakiprojektin ehdotusta, s. 139.

sä veitsellä tilanne olisi hänen kannaltaan ollut uhkaava ja että hänellä olisi ollut perusteita luulla joutuvansa B:n oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi. A:n ei näin ollen voida katsoa tahallisuuteen vaikuttavalla tavalla erehtyneen tekoonsa johtaneista tosiseikoista. A:n ei siis katsottu erehtyneen tavalla, joka olisi vaikuttanut teon tahallisuuden arvioimiseen.

Hovioikeuden perusteluissa korostetaan vastaajan esittämän näytön riittämättömyyttä: ”olisi tullut esittää selvitystä”, ”ei ole esittänyt uskottavuusnäyttöä”. Korkein oikeus siis totesi, että A:lla ei ollut *perusteita luulla joutuvansa* oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi. Sen perusteluissa painottuu vastaajan subjektiivinen käsitys asiasta ja se, oliko *hänellä* konkreettisesti tilanteessa perusteita luulolleen. Toisaalta myös tämä lausuma viittaa siihen, että putatiivihätävarjeluun vetoavalla on oltava jonkinlainen myös myöhemmin ilmaistavissa ja todennettavissa oleva perustelu luulolleen. Millainen erehtyminen tahansa ei voi vapauttaa vastuusta.

Ratkaisun *KKO 2004:16* otsikko kuuluu seuraavasti:

A:n ammuttua B:tä tämä oli hakeutunut hoitoon vasta seuraavana päivänä. B oli menehtynyt vammoihinsa. Asiassa esitetty selvitys huomioon ottaen oli ilmeistä, ettei B ollut ymmärtänyt tilansa vakavuutta. B:n menettelyllä ei katsottu olevan merkitystä arvioitaessa vastuuta B:n kuolemasta. Ratkaisun perusteluissa on käsitelty myös sitä, olisiko A voinut perustellusti käsittää olleensa oikeudettoman hyökkäyksen kohteena. Perusteluissa todetaan, että mikään ei viittaa siihen, että tilanne olisi ollut sellainen, ettei A olisi voinut uhan torjuakseen poistua asunnosta. Luodin kulusta oikeuslääkäri on voinut päätellä ampumasuunnan olleen 45–30 asteen kulmassa alaviistoon oikealle. Ottaen huomioon, että A oli yli kymmenen senttiä B:tä lyhyempi, ampumakulma viittaa siihen, ettei B ole seissyt laukauksen osuessa häneen. Myös A on kertonut, että B:n kädet olivat roikkuneet sivuilla ja ettei B:llä ollut ollut mitään esinettä kädessään. Olosuhteista ei voida näin ollen myöskään päätellä, että A olisi perustellusti käsittänyt B:n aloittaneen sellaisen hyökkäyksen tai uhkaavan sellaisella hyökkäyksellä, että ampuma-aseen käyttö olisi ollut suojelutarkoituksessa välttämätön.

On valitettavaa, että edellä mainitut putatiivihätävarjelua koskevat korkeimman oikeuden ratkaisut jättävät jossain määrin tulkinnalle sijaa sen suhteen, *millaisia* kriteerejä vastaajan luulolle koskien hätävarjelutilanteen olemassaoloa voidaan asettaa. Vastaajalla edellytetään olevan ”perusteita” uskoa olevansa hätävarjelutilanteessa. Ilmaus ei ole aivan täsmällinen ja ilmaan jää kysymys siitä, onko kysymys vastaajan subjektiivisesta käsityksestä ja sen perusteista vai voidaanko kriteerien katsoa olevan objektiivisia.²¹ Ilmaus ”olosuhteet”, joista käsin

²¹ Matikkala onkin kommentoیدessaan tapausta todennut, että mikäli perusteltua uskoa edellytetään, voidaan kysyä, eroavatko oikeuttamisperusteita koskevan virheellisen faktakäsityksen merkityksellisuuden edellytykset tunnusmerkistöerehdyksen vastaavista edellytyksistä. Matikkala 2000 s. 76.

uskottavuutta on lähdetty arvioimaan, viittaa nähdäkseni sekä subjektiiviseen että objektiiviseen arvioon.

On kuitenkin selvää, että kriteerit eivät voi olla täysin subjektiivisia: putatiivihätävarjelu(kaan) ei voi olla automaattinen anteeksiantoperuste, johon vetoaminen yksistään riittäisi. Voidaan kuitenkin pohtia myös vastaajan subjektiivisen uskon merkitystä silloin, kun subjektiivisen uskon tueksi voidaan esittää tätä uskoa tukeva kertomus. Tällainen kertomus voisi olla esimerkiksi kertomus (luullun) hyökkäyksen tekijän aikaisemmista väkivallanteoista. Tiedot vastaajaan aiemmin kohdistuneesta väkivallasta voivat tehdä kertomuksesta uskottavamman. Voidaan pohtia, olisiko esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisu tapauksessa ollut toisenlainen, jos väitteensä mukaan ryöstämistä pelännyt A olisi joutunut samaisen B:n ryöstämäksi vähän aikaa sitten, jopa useamman kerran.

Äärimmilleen vietyinä objektiiviset kriteerit puolestaan tarkoittaisivat putatiivisen hätävarjelu(kaan) kohdalla sellaista vaatimusta, että kuka tahansa ulkopuolinen voisi tehdä saman erehdyksen samoin perustein kuin vastaaja. Tällainen tilanne voisi tulla kyseeseen esimerkiksi silloin, kun henkilö uhkaisi toista leikkiaseella, jota uhattu luulisi oikeaksi aseeksi ja reagoisi vastaavasti. Tällä tavoin voisi erehtyä myös kuka tahansa tapahtumaa seurannut. Objektiivisten kriteerien noudattaminen johtaisi myös siihen, että mahdollisten taustatapahtumien merkitys poistuisi tai ainakin vähenisi.

Tulkitsen ratkaisuja siten, että ilmaisu ”perusteita” tarkoittaa ennen kaikkea objektiivista näyttöä luulon perusteeksi subjektiivisen luulon sijasta. Siihen viittaa myös se, että korkein oikeus on esimerkiksi ratkaisussa KKO 1999:20 kiinnittänyt huomiota siihen, että ennen puukoniskua asianosaisten välillä ei todistajankertomuksien mukaan ollut *suukopua tai riitaa*. Kyse on siis tapahtumien kuvauksesta, joka joko tukee vastaajan kertomusta tai ei sitä tee. Sen sijaan en tulkitse ratkaisua siten, että siinä nimenomaisesti suljettaisiin pois mahdollisuus tuoda esiin vastaajan subjektiivista käsitystä tukevaa näyttöä.²²

Parisuhdeväkivaltatapauksissa vastaajan subjektiivisella käsityksellä on ta-

²² Aikaisemmasta korkeimman oikeuden oikeuskäytännöstä voidaan mainita ratkaisut KKO 1948 I 19, KKO 1948 II 32 ja KKO 1934 II 503.

KKO 1948 I 19. Syytetty oli luullessaan itsellään olevan oikeuden hätävarjeluun ampunut pimeässä henkilötä kohti kaksi laukausta, joista toinen oli osunut tuohon henkilöön seurauksin, että tämä oli kuollut. Kun ampuminen oli tapahtunut sellaisissa olosuhteissa, että osuminen oli otettava lukuun todennäköisenä mahdollisuutena ja syytetty oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin otaksuttu hätä vaati, hänet tuomittiin erittäin lieventävien asianhaaran vallitessa tehdystä kuoleman aiheuttaneesta pahoinpitelystä (RL 3 luvun 9 §:ää ei siis sovellettu).

KKO 1948 II 32 Ravintolan vahtimestari oli poistaessaan ravintolan portaikosta meluavaa väkijoukkoa, erehdyksessä lyönyt erästä sivullista henkilöä luullen tämän kuuluvan meluajiin. Tässä putatiivisessa hätävarjelutapauksessa pahoinpitely rangaistiin tuottamuksellisenä tekona eivätkä RL 3 luvun 6 ja 9 §:n säännökset olleet siihen sovellettavissa. (Ään.)

vallista suurempi merkitys, sillä objektiivista näyttöä todistajien kertomusten tms. muodossa on vaikea saada. Vastaajan kertomusta aiemmista (väkivalta-) tapahtumista ja sen tueksi saatavaa näyttöä voidaan tulkita myös putatiivihätävarjelun valossa, mikäli olosuhteista saadun selvityksen ei katsota tukevan tulkintaa hätävarjelusta.

3 Hovioikeuskäytännön tarkastelua

Hovioikeudet ovat joissakin ratkaisuisaan käsitelleet putatiivihätävarjelua. Tarkastelen seuraavassa joitain niiden esittämiä linjauksia putatiivihätävarjelu edellytyksistä. Ratkaisussa *VHO 1982/594* on käsitelty perustellun erehtymisen edellytyksiä.

A oli saanut olosuhteista perustellun aiheen luulla, että hän oli B:n kohta päättä uhkaavan hyökkäyksen kohteena. Sen vuoksi hän oli epätavallisen voimakkaan pelkotilan vallassa survaissut puukolla B:tä rintaan B:n saadessa tällöin vammoja. Koska A:n ei kuitenkaan ollut näytetty todellisuudessa olleen kohta päättä uhkaavan hyökkäyksen alaisena, A:n menettelyyn ei ollut sovellettava hätävarjelutilanteessa tehtyjä rikoksia koskevia säännöksiä. Kun A luullessaan itsellään olevan oikeuden hätävarjeluun ja lyödessään B:tä puukolla rintaan vasemmalle puolen sydämen kohdalle oli täytynyt käsittää, että tuosta iskusta voi seurata B:n kuolema, hän oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin otaksuttava hätä vaati. Teko oli sen vuoksi luettava hänen syykseen tahallisenä tapon yrityksenä. Ottaen huomioon teon hetkellä vallinneet olosuhteet, joiden perusteella A oli saanut perusteltua aihetta kuvitelmalleen, että hän oli tuntemattomien miesten ahdistamana ja niiden taholta uhkaavan hyökkäyksen kohteena, sekä A:n tästä syystä tehtyä rikoksensa epätavallisen voimakkaan pelkotilan vallitessa, tapon yritys katsottiin tapahtuneeksi erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa.

Ratkaisussa *ISHO 1981/1460* on käsitelty putatiivihätävarjelua. Syytetty oli luulotellun hätävarjelu liioitteluna tekemässään pahoinpitelyssä käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin oletetun hyökkäyksen torjuminen olisi vaatinut. Koska olosuhteet olivat olleet sellaiset, ettei hän ollut voinut malttaa mieltään, hänet jätettiin RL 3 luvun 9 §:n 1 momentin nojalla rangaistukseen tuomitsematta.

Ratkaisussa *RHO 2000/732* todettiin, että vastaajalla oli ollut perusteltua syytä luulla joutuneensa aloitetun oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi ja hän tällöin oli käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin tuollaisen hyökkäyksen torjumiseksi olisi ollut välttämätöntä. Vastaaja tuomittiin hätävarjelu liioitteluna tehdystä taposta (ään.).²³ Selostan ratkaisun perusteluita seuraavassa, sillä ne osoittavat, kuinka hätävarjelu liioittelun ja vastuusta vapauttavan erehdyksen argumentoinnit voivat olla toisistaan vaikeasti erotettavia.

Kysymys oli kahden miespuolisen tuttavien väkivallasta. Hovioikeus selosti tapahtumia seuraavasti:

²³ Ratkaisu on toki osoitus myös hätävarjelu kynnyksestä. Vastaaja tuomittiin 3 vuoden vankeusrangaistukseen, yksi jäsen olisi vapauttanut kokonaan hätävarjelu perusteella. Alioikeus oli tuominnut hätävarjelu liioitteluna tehdystä surmasta samaan rangaistukseen.

Hyökkääjä oli nostaessaan vastaajan tämän asunnon alkovista uhannut laittaa tämän jätessäkiin ja kuljettaa suolle ja kuljettanut tätä rinnoista kiinni pitämällä kohti asunnon ulko-ovea. Hänellä oli tuolloin ollut puukko toisessa kädessään. Kun otetaan huomioon alioikeuden tuomiossa selostetut hyökkääjän uhkaukset painaa vastaajalle napin otsaan ja laittaa tälle niitti päähän sekä uhkaus suolle viemisestä, vastaajalla oli ollut perusteltu aihe pelätä, että tämä jossain vaiheessa toteuttaa uhkauksensa eli tappaa hänet tai vakavasti pahoinpitelee häntä. Kun vastaaja oli lyönyt puukolla hyökkääjää, tämä ei kuitenkaan ollut ollut lyömässä puukolla vastaajaa. Vaikkakin hyökkääjällä oli tuossa tilanteessa ollut puukko kädessään, hän ei ollut tuolloin kohdistanut vastaajaan muuta väkivaltaa kuin rinnoista kiinni pidellen kuljettanut tätä kohti asunnon ulko-ovea. Näin ollen vastaajalla ei ollut ollut aihetta luulla, että hyökkääjä välittömästi toteuttaa uhkauksensa. Tilanne ei ollut vastaajan kannalta niin välittömästi uhkaava, että tämän olisi ollut välttämätöntä itsensä puolustamiseksi lyödä hyökkääjää puukolla tämän kuolemaan johtavalla tavalla. Vastaajalla oli ollut oikeus pyrkiä vapautumaan tämän otteesta. Kyseessä ei siten ollut rankaisematta jäävä hätävarjelu vaan hätävarjeluun liioittelu.²⁴

Vaikka vastaajan toimintaa on arvioitu myös sitä kautta, oliko hänellä ollut perusteita luulla olevansa hätävarjelutilanteessa, asiaa ei kuitenkaan varsinaisesti pohdittu putatiivihätävarjeluun kannalta. Käytännössä rajaa putatiivihätävarjeluun ja hätävarjeluun liioittelun välillä voikin joskus pitää veteen piirrettynä. Mikäli henkilö perustellusti uskoo olevansa hengenvaarallisen hyökkäyksen kohteena, hän lienee myös peloissaan ja voi toimia ennen kuin hyökkäys muutoin antaisi siihen aihetta. Tällöin henkilön toiminnan arvioiminen siirtyy hätävarjeluun liioittelun puolelle – mikäli siis hyökkäys arvioidaan todelliseksi. Mikäli

²⁴ Alioikeus oli arvioinut tapahtumia myös vastuusta vapauttavan erehdyksen näkökulmasta ja todennut, että vaikka vastaaja oli kertonut olleensa alkoholin vaikutuksen alaisena ja paniikissa, hänellä ei puukolla X:ää lyödessään ole ollut aihetta luulla, että X:llä olisi ollut edellä mainittu aikomus (tappaa). Vastaaja ei siis ollut tahallisuuteen vaikuttavalla tavalla erehtynyt.

Eri mieltä ollut hovioikeuden jäsen totesi, että vastaaja oli ottanut hyökkääjän uhkaukset vakavasti ja ollut peloissaan. Hyökkääjän käytös oli ollut aggressiivista ja hänen vastaajaan kohdistamansa pahoinpitely vakavaa. Varmuutta siitä, oliko tämän tarkoitus ollut vain poistaa vastaaja asunnosta vai jatkaa tämän vakavaa pahoinpitelemistä, ei ole. Hyökkääjän vastaajaan kohdistamista pahoinpitelyistä ja sanallisista uhkauksista on pääteltävissä, että hänen nimenomaisena tarkoituksenaan oli ainakin ollut saada vastaaja pelkäämään ja vakuuttuneeksi siitä, että tämä tulisi nyt kuolemaan. Vastaajalla on ollut perusteltu syy olla siinä käsityksessä, että hyökkääjä toteuttaa tappouhkauksensa tai ainakin jatkaa vakavaa pahoinpitelyä. Vastaajalla on ollut oikeus pyrkiä vapautumaan tämän otteesta ja välitön vapautuminen on edellyttänyt puukon tai muun aseiden käyttämistä. Pelkkä puukolla uhkaaminen ei edeltävät tapahtumat huomioon ottaen olisi tähän riittänyt. – Ottaen huomioon hyökkääjän kiihtynyt mielentila, hänen vastaajaan kohdistamansa vakava väkivalta ja tälle esittämänsä tappouhkaukset sekä vastaajan haavoittuminen – ampumahaa- van aiheuttama vasemman jalan toimintakyvyttömyys, toisen silmän umpeutuminen ja puukon pistot olassa ja reidessä – sekä vielä vastaajan kertoma hätäännyksensä ja pelko, ei vastaajalta noissa olosuhteissa ole voinut odottaa sellaista puolustautumista, joka olisi saanut hyökkääjän irrottamaan otteensa olematta samalla mahdollisesti hengenvaarallinen. Vastaajan teko on siten ollut hyökkäyksen torjumiseksi välttämätön.

taas hyökkäystä ei pidetä todellisena ollenkaan, ts. vastaajalla ei katsota olevan riittäviä perusteita luulolleen, ei putatiivihätävarjelukaan tule kyseeseen. Käytännössä putatiivihätävarjelu onkin aktualisoitunut harvoin.

Hätävarjelua ja hätävarjelun liioittelua koskevia säännöksiä uudistettaessa kysymystä erehtymisen mahdollisuudesta hätävarjelun suhteen pohdittiin kuitenkin hieman laajemmin ja mm. joissain uudistusehdotuksesta pyydetyissä lausunnoissa kiinnitettiin huomiota putatiivihätävarjelun olemassaoloon oikeudellisena instrumenttina. Lausunnoissa todettiin mm. että erehdysopit olisivat kenties voineet korvata nyt toteutetun hätävarjelun liioittelun avaamisen myös ennen hyökkäystä tapahtuvaksi.²⁵

Ymmärrän tämänkaltaisten lausumien viittaavan juuri siihen, että putatiivihätävarjelun potentiaalinen soveltamisala voisi kenties olla suurempi kuin se on tähän saakka ollut. Joka tapauksessa raja liian aikaisin tehdyn hätävarjelun liioitteluksi katsotun hätävarjelutoimen ja putatiivihätävarjelun välillä voi olla varsin vaikea vetää. Useimmissa konkreettisissa tapauksissa ei ole kyse leikkipistooliksi osoittautuvasta uhkaavasta aseesta, vaan hätävarjelutoimeen ryhtyvän tilannearvio perustuu muihin päätelmiin oikeudettoman hyökkäyksen uhkaavuudesta. Useimmiten arvio perustuu väitetyn hyökkääjän henkilöön ja tämän käyttäytymiseen liittyviin seikkoihin, joita voi olla vaikea todentaa ja/tai arvioida jälkikäteen objektiivisesti.

²⁵ Näin totesi professori Martti Majanen.

4 Putatiivihätävarjelu ja parisuhdeväkivalta

Niissä tutkimissani tapauksissa, jotka ovat liittyneet parisuhdeväkivaltaan, ei ole vedottu puolustuksessa putatiiviseen hätävarjeluun eivätkä tuomioistuimet ole ratkaisuisaan ottaneet siihen kantaa myöskään omasta aloitteestaan. Tapauksia voidaan kuitenkin pohtia myös putatiivisen hätävarjeluun kannalta.

Tuomioistuimet ovat useimmissa tapauksissa tulleet siihen lopputulokseen, että oikeudeton hyökkäys tai sen uhka ei ole ollut riittävän välitön ja/tai vaarallinen oikeuttaakseen väitetyn hätävarjelutoimen, joka vieläpä on johtanut toisen osapuolen kuolemaan. Vastaajat puolestaan ovat voineet vedota siihen, että he ovat itse käsittäneet olleensa hengen tai terveyden kannalta vaarallisessa tilanteessa. Mikäli hätävarjeluväitettä ei hyväksytä, voidaan mielestäni pohtia, millä perusteella vastaajat olivat uskoneet niin ja ovatko perustelut uskottavia. Voisiko kyse olla erehtymisestä tosiasioiden suhteen siten, että erehdys oli tapauksen olosuhteissa ymmärrettävä? Oletetussa hätävarjelutilanteessa erehtymistä ”perustellusti” siis arvioidaan ”keskimääräisen ihmisen” mittapuun mukaan. Tällöin arvioidaan sitä, kuinka ”keskimääräinen ihminen” voi erehtyä oikeudettoman hyökkäyksen luonteesta. Arvioon oikeudettoman hyökkäyksen laadusta vaikuttavat monet tekijät, sekä arvioijan omat kokemukset että kulttuuriset tekijät. Silloin kun erehtymisen perusteita arvioidaan objektiivisuutta painottaen painottuvat kulttuuriset, yhteisesti jaetut käsitykset subjektiivisia käsityksiä enemmän.

Kun parisuhdeväkivalta poikkeaa niinkin paljon tyypilliseksi väkivaltatilanteeksi mielletystä oikeudettomasta hyökkäyksestä, voidaan kysyä, millaisessa tapauksessa parisuhdeväkivallan uhri voisi *perustellusti erehtyä* luulemaan olevansa mahdollisesti jopa hengenvaarallisen oikeudettoman hyökkäyksen kohteena. Ne seikat, jotka hänen mielestään ovat saaneet hänet perustellusti pitämään hyökkäystä välittömänä ja vaarallisena, eivät ehkä ”keskimääräisen” ihmisen silmissä kerro lainkaan samasta asiasta. Hänen arvionsa perustuu korostetusti hyökkääjän henkilöön ja tämän käyttäytymiseen edeltäneiden vuosien aikana.

Vastaajan arvio oikeudettomasta hyökkäyksestä on korostetun subjektiivinen myös siinä mielessä, että hyökkääjän mahdollinen aikaisempi väkivaltainen käyttäytyminen ei välttämättä ole tullut parisuhteen ulkopuolella lainkaan esille. Tilanne on sen kaltainen, että ”uskottavan vastaajan” ja ”uskottavan uhrin” positiot korostuvat jälleen tavalla, johon parisuhdeväkivallan uhrin voi olla vaikea sovittautua. Hänen oma subjektiivinen kokemuksensa väkivallasta voi itse asiassa toimia putatiivihätävarjeluun käsitettä vastaan. Subjektiivinen kokemus voi painottua esimerkiksi siten, että hän ei ole voinut perustellusti erehtyä

luulemaan oikeudetonta hyökkäystä hengenvaaralliseksi juuri sen tähden, että hän on tuntenut kumppaninsa käyttäytymisen niin hyvin ja että tämä on pahoinpidellyt häntä ennenkin ilman, että hän on vakavasti vammautunut tai kuollut.²⁶

²⁶

Tämänkaltaisesta argumentoinnista ks. esim. VHO 1998/473.

5 Yhteenvetoa

Henkilö voi erehtyä luulemaan vastuusta vapauttavan seikan olemassaolosta. Tällöin tahallisuusvastuu poistuu. Jotta tämä olisi mahdollista, on erehdyksen oltava ”perusteltu”. Vastuuvapausperuste rajautuu pois tapauksissa, joissa tekijän käsitykselle ei löydy minkäänlaista järkevää perustetta. Kun erehdys koskee hätävarjelutilannetta, tekoon ei liity hätävarjeluperustetta. Tekotilanteeseen sellaisena kuin tekijä itse sen perustellusti käsitti, olisi liittynyt hätävarjeluperuste.

Siihen, millainen erehtyminen voi olla perusteltu, kulminoituu putatiivihätävarjelun problemaattisuus suhteessa parisuhdeväkivaltaan. Erehtyminen perustuu vastaajan subjektiiviseen (väärään) käsitykseen. Toisaalta pelkkä vastaajan väite erehtymisestä ei ole riittävä, vaan erehtymiselle voidaan asettaa myös objektiivisia kriteerejä.

Parisuhdeväkivaltatapauksissa vastaajan subjektiivinen käsitys tapahtumista korostuu entisestään, sillä vastaajan kertomuksen lisäksi muuta selvitystä tapahtumista ei useinkaan ole saatavissa. ”Perustellun” erehtymisen kriteeri voi tällöin olla problemaattinen. Vastaajan erehtyminen esimerkiksi tilanteen vaarallisuuden ja uhkaavuuden suhteen voi perustua seikkoihin, joiden perusteella kukaan muu ei ehkä olisi vastaavaa erehdystä tehnyt. Seikat liittyvät tällöin vastaajan aikaisempiin kokemuksiin väkivallasta ja voivat olla esimerkiksi merkkejä, joista hän on aiemmin voinut päätellä väkivallan eskaloituvan tms. Kenelläkään muulla ei vastaavaa tietoa ole. Myös parisuhdeväkivaltatapauksissa vastaajan kertomusta aikaisemmasta väkivallasta ja mahdollista selvitystä aikaisemmasta väkivallasta tulisi voida arvioida myös siltä kannalta, voivatko putatiivihätävarjelun edellytykset toteutua. Väkivallan luonne ei voi olla este juridisesti mahdolliselle tulkinnalle.

VIII

SURMA ELI LIEVENTÄVISTÄ ASIANHAAROISTA

1 Johdantoa

Jos tappo, huomioon ottaen rikoksen poikkeukselliset olosuhteet, rikoksenteikijän vaikuttimet tai muut rikokseen liittyvät seikat, on kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty, rikoksenteikijä on tuomittava surmasta vankeuteen vähintään neljäksi ja enintään kymmeneksi vuodeksi.

Yritys on rangaistava. (RL 21:3)¹

Tämän tutkimuksen kohde on hätävarjelusäännös ja sen soveltuminen parisuhdeväkivaltaan. Joissakin tapauksissa, joissa parisuhdeväkivallan kohteena ollut nainen on surmannut häntä pahoinpidelleen miehen, on naisen kohdistunut väkivalta voitu katsoa sellaiseksi lieventäväksi asianhaaraksi, että hänet on voitu tuomita tapon asemesta surmasta. On syytä tarkastella sitä, mitä surman tunnusmerkistössä tarkoitetaan lieventävillä asianhaaroilla.

Mikäli tappaminen voidaan katsoa tehdyksi kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa, voidaan tekijä tuomita *surmasta*. Tällöin tappo on tehty ”kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa”. Lieventäviä asianhaaroja voivat olla esimerkiksi tunnusmerkistössä mainittu ”poikkeukselliset olosuhteet” tai ”rikoksenteikijän vaikuttimet”. Tunnusmerkistön keskeisin osa on kokonaisarvostelu. ”Poikkeukselliset olosuhteet” ja ”rikoksenteikijän vaikuttimet” ovat vain esimerkkejä sellaisista seikoista, jotka voivat toteuttaa surman tunnusmerkistöö. Määritelmä ”rikokseen liittyvät seikat” on varsin väljä ja antaa lain soveltajalle laajan liikkumavapauden. Poikkeukselliset olosuhteet voivatkin pitää sisällään keskenään varsin erilaisia ja erikoisia tapauksia.²

Matikkala on todennut, että tulkinnan ohjenuorana voitaisiin tältä osin pitää jo hallituksen esityksessä 68/1966 annettua ohjetta, jonka mukaan privilegioituja ovat teot, jotka ”herättävät enemmän sääliä kuin suuttumusta”.³ Lausuma

¹ Surman tunnusmerkistö on ollut voimassa vuoden 1995 alusta lukien. Sitä ennen henkirikoksen privilegioitu muoto oli erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty tappo.

² Surman tunnusmerkistön toteutumisen arvioiminen perustuu ensisijaisesti kokonaisarvosteluun. Periaatteessa mitkä tahansa rikokseen liittyvät seikat voivat johtaa surman tunnusmerkistön toteutumiseen. Laissa mainitut olosuhteet ovat ainoastaan esimerkkejä olosuhteista, joissa henkirikos voidaan katsoa surmaksi. Tässä tilanteessa tulkinta-apua on katsottu saatavan myös tarkastelemalla murhatunnusmerkistöö käänteisesti eli pitämällä privilegioivina olosuhteina kvalifointiperusteiden vastakohtia. Näin mm. Matikkala 2000 s. 63. Murhan tunnusmerkistö ei kuitenkaan nähdäkseni anna kovinkaan paljon eväitä privilegioivien olosuhteiden tarkastelulle, edes niiltä osin kuin vastakohta on ylipäättään olemassa. Tekotapa ei henkirikoksessa voine koskaan olla siten ”lievä”, että sitä voitaisiin pitää raa’an ja julman tekotavan vastakohtana lieventävänä asianhaarana. Useimmat henkirikokset tehdään ilman edeltävää suunnitelmaa ja vakaata harkintaa, mutta tätäkään ei lähtökohtaisesti voida pitää lieventävänä asianhaarana.

³ HE 68/1966 s. 2, Matikkala 2000 s. 59.

on mielenkiintoinen ja jopa poikkeuksellinen suomalaisessa oikeuskulttuurissa, sillä siinä lausutaan auki se, että tapaukset herättävät arvioijissaan tunteita ja nämä tunteet vaikuttavat siihen, kuinka tapausta arvioidaan juridisesti.

Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta voidaan puolestaan todeta, että myös tunteita voidaan pitää ainakin jossain määrin kulttuurin tuottamina, kulttuurisesti konstruoituina. Esimerkiksi se, millainen väkivalta herättää meissä sääliä ja suuttumusta ja ketä kohtaan, on osin kulttuurisesti konstruoitua. Näin ollen myös se, millainen rikosoikeusjärjestelmän käsiteltävänä oleva tapaus herättää sääliä ja millainen suuttumusta, on myös sosiaalisen oppimisen tulos ja perustuu sosiaalisesti arvostuksenvaraisiin seikkoihin.

Uusimmassa hallituksen esityksessä ei kuitenkaan viitata arvioijien reaktioihin. Siinä on toki jossain määrin pohdittu, milloin voisivat tulla kysymykseen sellaiset ”poikkeukselliset olosuhteet”, joihin privilegioitua tunnusmerkistöä voitaisiin soveltaa. Esimerkkinä mainitaan olosuhteet, joissa ”joku surmaa toisen kokemansa poikkeuksellisen järkytyksen vuoksi”, mutta joissa tekijä ei kuitenkaan ole alentuneesti syyntakeinen.⁴ Rikoksenteikijän sellaisina vaikuttamina, jotka tekisivät henkirikoksesta lievemmin rangaistavan, mainitaan säälistä tehdyt henkirikokset, jotka on tehty surmatun omasta vakaasta pyynnöstä.⁵ Sosiaalisesti arvostuksenvaraiset seikat nousevat jälleen keskiöön, mutta tällä kertaa niitä lähestytään vastaajan tunnetilan ja sen arvioimisen/konstruoinnin kautta.

⁴ HE 94/1993 s. 94. Ks. myös Honkasalo 1970 s. 21–22.

⁵ HE 94/1993 s. 90–91 ja 94.

2 Surma korkeimman oikeuden linjaamana

Korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä poikkeuksellisia olosuhteita on käsitelty mm. seuraavissa ennakkoratkaisuissa.

KKO 1997:153. A oli tavannut vaimonsa Y:n ja tuttavansa X:n X:n kesämökin sängystä. A ja Y olivat palanneet kotiinsa, jossa A oli alkanut nauttia alkoholia ja soittelemaan puhelimella useille henkilöille ja mm. auttavaan puhelimeen. Yöllä klo 2.30 jälkeen A oli lähtenyt takaisin X:n mökille haulikon kanssa Y:n tullessa toisella autolla perässä. Mökin pihalla A ja X keskustelivat kovaäänisesti, minkä jälkeen A oli ampunut haulikolla X:ää kaulaan. X oli kuollut. A oli osoittanut myös Y:tä haulikolla, mutta ei ollut tätä surmannut.

Mikään oikeusaste ei katsonut, että kyseessä olisi ollut vastaajan esittämällä tavalla surma. Korkein oikeus totesi, että havainto oli järkyttänyt ja loukannut A:ta syvästi. Toteamus vastaajan järkyttyneestä mielentilasta viitannee hallituksen esitykseen sisältyvään mainintaan henkirikokseen syylistyneen ”poikkeuksellisesta järkytyksestä”, joka voisi toimia lieventämisperusteena. Olosuhteet ja rikokseen liittyvät seikat eivät korkeimman oikeuden mielestä kuitenkaan olleet kokonaisuutena arvostellen siinä määrin poikkeukselliset, että surman tunnusmerkistö olisi täyttynyt. A tuomittiin taposta. Ratkaisua voidaan pitää osoituksena siitä, että Suomen oikeusjärjestelmä ei hyväksy ns. intohimorikosta ts. äkillinen havainto puolison uskottomuudesta ei ole lieventävä asiahaara.

Ratkaisussa *KKO 1994:2* vastaaja tuomittiin erittäin lieventävien asiahaarojen vallitessa tehdystä taposta. A ja B riitautuivat nauttiessaan alkoholia, jolloin B ryhtyi tökkimään hedelmäveitsellä kohti A:ta. A haki aseekseen metalliputken. B yritti lyödä veitsellä A:ta, joka löi B:tä kahdesti metalliputkella päähän ja ryhtyi tämän jälkeen kantamaan B:tä pois asunnosta. B yritti lyödä A:ta pullolla ja A löi B:tä vielä kahdesti metalliputkella päähän. Kun A oli oman kertomansa mukaan edelleen kokenut tilanteen omalta kannaltaan uhkaavaksi, hän oli tämän jälkeenkin vielä lyönyt B:tä kahdesti metalliputkella päähän seurauksin, että B kuoli. Ratkaisussa oli kyse myös hätävarjelusta.

Korkeimman oikeuden enemmistö totesi perusteluissaan:

A on hovioikeuden mainitsemalla tavalla surmannut B:n. Hänen tekoonsa on kuitenkin oleellisesti myötävaikuttanut tekoa välittömästi edeltänyt, hätävarjeluun oikeuttanut B:n väkivaltainen käyttäytyminen sekä sitä välittömästi seurannut, A:ta lisää suututtanut raastuvanoikeuden päätöksessä mainitut

potkiminen ja pullolla lyöminen. Näissä olosuhteissa asianhaarat ovat olleet erittäin lieventävät A:n surmatessa hätävarjelun jälkeen tahallaan B:n.⁶

Lieventäväksi asianhaaraksi siis katsottiin vastaajaan kohdistunut väkivaltainen *provokaatio*. B oli ensin yrittänyt lyödä A:ta veitsellä ja tämän jälkeen vielä pullolla. Korkein oikeus tulkitsi tilannetta niin, että A oli ensin toiminut hätävarjelutilanteessa, mutta jatkanut väkivaltaa tarpeettomasti sen jälkeenkin. Päähän kohdistuneita lyöntejä metalliputkella oli hätävarjelutilanteen päätyttyä ollut kaikkiaan viisi. Viimeksi mainittuja siis pidettiin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehtyinä. Lieventävät asianhaarat liittynevät tapauksessa paitsi tilanteen kokonaisarviointiin lähinnä rikoksenteikijän vaikuttimiin. Tähän viittaa korkeimman oikeuden toteamus A:ta ”lisää suuttuttaneesta” ja tekoon olennaisesti vaikuttaneesta B:n käyttäytymisestä. Ratkaisussa on siis arvioitu vastaajan tunnetila ”suuttumukseksi” ja pidetty sitä ymmärrettävänä reaktiona siihen, että vastaajaan oli hieman aikaisemmin kohdistunut väkivaltaa.

Ratkaisussa *KKO 1992:74 B*, joka entuudestaan pelkäsi A:ta, oli nähnyt tämän tulevan asuntoon ja laittanut povitaskuunsa veitsen. A oli käynyt B:n kimppuun ja lyönyt B:tä kasvoihin. B oli tahallaan surmannut A:n lyömällä tätä povitaskusta ottamallaan veitsellä alavatsaan. B oli ollut lähellä täyttä ymmärrystä vailla olevan rajaa.

B tuomittiin taposta, tosin RL 3:5.2:n nojalla asteikko alittaen. Kyse oli tapon ja surman välisestä rajanvedosta. Yksi jäsen olisi tuominnut B:n erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta, koska *B:n tekoon on oleellisesti myötävaikuttanut hovioikeuden päätöksestä ilmenevä väkivaltainen provokaatio A:n taholta ja ottaen huomioon, että B, joskin hän on todennäköisesti toiminut täydessä ymmärryksessä, kuitenkin on ollut lähellä täyttä ymmärrystä vailla olevan rajaa*. Hän siis olisi katsonut A:n B:hen kohdistaman väkivallan, vastaajan jossain määrin alentuneen syyntakeisuuden lisäksi, sellaiseksi tekijäksi, että se olisi voinut olla lieventävä asianhaara.⁷ Enemmistö ei siis kuitenkaan katsonut, että teko olisi ollut tehty erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa siitä huolimatta, että B:hen kohdistui A:n taholta väkivaltaa hieman ennen surmatekoa.⁸

⁶ Yksi jäsen olisi pysyttänyt hovioikeuden ratkaisun. Hovioikeus oli tuominnut A:n taposta.

⁷ Ratkaisua on ansiokkaasti analysoinut Matikkala. Ks. tarkemmin Matikkala 2000 s. 60–61. Matikkala on todennut, että ratkaisusta tuskin on luettavissa sellaista käsitystä, ettei väkivaltaista provokaatiota sinänsä olisi voitu pitää prilegioivana olosuhteena vuoden 1969 lain näkökulmasta. Erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta on kyse myös ratkaisussa *KKO 1997:84*. Selostan ratkaisua hätävarjelun liioittelua koskevassa jaksossa. Siinä lieventäväksi asianhaaraksi katsottiin niin ikään vastaajaan juuri ennen tekoa kohdistunut väkivaltainen provokaatio.

⁸ Eräissä tapauksissa naiseen kohdistunut väkivalta on myös korkeimmassa oikeudessa katsottu seikaksi, joka voi perustella esimerkiksi lievemmän rangaistuksen. Tämänkaltaisesta argu-

3 Hovioikeuskäytännön tarkastelua

Tarkastelen seuraavassa sellaisia hovioikeuden ratkaisuja, joissa vastaajan teon on arvioitu täyttävän surman tunnusmerkistön. Tarkastelen erityisesti tapauksia, joissa on kyse väkivaltaisesta provokaatiosta ja/tai parisuhdeväkivallasta.⁹

Ratkaisussa *VHO 1998/473* vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä surmasta.¹⁰ Vastaaja oli parisuhdeväkivallan kohteena ollut nainen. Tapahtuma-aamuna mies oli pahoinpidellyt vastaajaa mm. kuristamalla. Vastaaja oli yrittänyt paeta. Mies oli raahannut naisen hiuksista keittiöön, juonut vettä ja ilmoittanut jatkavansa pahoinpitelyä vielä tunnin ajan. Sitä ennen pahoinpitely oli jatkunut puoli tuntia. Vastaaja oli ottanut veitsen ja lyönyt

mentoinnista esimerkkinä toimikoon KKO:n päätöksen vähemmistölausuma 1978/2610. Hovioikeus oli tuominnut miestä haulikolla selkään ampuneen syytetyn taposta. Korkein oikeus ei myöntänyt valituslupaa (ään.). Kahden jäsenen muodostama vähemmistö olisi puoltanut lupaa seuraavin perusteluin: ”A:n (tekijä) ja B:n (uhri) yhdyselämä on ollut riitaista. A on toistuvasti joutunut B:n väkivaltaisen käyttäytymisen kohteeksi. B on myös riitautunut A:n sukulaisten kanssa... B on toistuvasti kehottanut häntä (A) tekemään itsemurhan. On toisaalta ilmennyt, että A on ollut hyvin kiintynyt mieheensä. On uskottavaa, että A on vähitellen joutunut sellaiseen psykologiseen tilaan, jossa hän on hakenut ratkaisua toivottomana kokemaansa elämäntilanteeseen turvautumalla miehensä surmaamiseen ja itsemurhaan. Selvityksestä katson myös ilmenevän, että A, päätettyään surmata miehensä ja itsensä on teon hetkellä ollut sellaisessa poikkeuksellisessa mielentilassa, joka, vaikkei sitä voitaisikaan pitää vähentyneenä syyntakeisuutena, kuitenkin on lähellä tällaista mielentilaa tai suorastaan rinnastettavissa siihen — . Edellä mainitsemiani seikkoja voidaan pitää sellaisina erityisinä syinä, joita tarkoitetaan rikoslain 3 luvun 5 §:n 2 momentissa. Kun tappoa koskevassa sanotun lain 21 luvun 1 §:n 1 momentissa on erittäin lieventävien asianhaarojen varalta säädetty erityinen lievempi rangaistusasteikko ja kun edellä mainitsemiani seikkoja tässä tapauksessa myös voidaan pitää tuollaisina asianhaaroina, katson, että viimeksi mainittua lainkohtaa on sovellettava.” Argumentointi muistuttaa tässä battered woman syndrome -argumentointia. Tapauksessa vastaajaan ei ennen surmatekoa ollut kohdistunut väkivaltaa. Vastaaja oli tuomittu erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdystä taposta 6 vuoden vankeusrangaistukseen.

⁹ Oikeuskäytännössä esiintyy myös ratkaisuja, joissa vastaajan toimien arvioiminen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehdyksi herättää lähinnä kummastusta. Esimerkiksi ratkaisussa ISHO 1997/1120 hovioikeus vain vastaajan valitettua pysytti käräjäoikeuden ratkaisun, jossa vastaajan toimia on arvioitu käräjäoikeuden hyväksymässä syytteessä näin: ”Teko on tapahtunut vastaajan asunnon olohuoneessa aamuyöllä vastaajan ja K:n nautittua yhdessä alkoholijuomia edeltäneestä iltpäivästä lähtien. Humalluttuaan vastaaja on alkanut vaatia K:lta selvitystä epäiltyään tämän vieneen aiempien ryypiskelyiden yhteydessä vastaajalta alkoholijuomia mukanaan. K:n kieltäydyttyä vastaajan maksuvaatimuksista on tämä tästä kimpaannuttuaan hakenut keittiöstä 19 cm terällä varustetun leipäveitsen ja käynyt sohvalla istuneeseen K:hon käsiksi ja kääntänyt hänet selälleen on vastaaja K:n vastustelematta selvitänyt veitsen tämän vatsaan. Huomioon ottaen vastaajan vaikuttimet sekä muut rikokseen liittyvät em. seikat on tapon yritystä kokonaisuutena arvostellen pidettävä lieventävien asianhaarojen vallitessa tehtynä.”

¹⁰ Vastaaja tuomittiin 4 v 6 kk vankeusrangaistukseen, alioikeus oli tuominnut surmasta 7 vuoden vankeusrangaistukseen. Olen käsitellyt tapausta edellä luvun III jaksossa 1.2.4 ja luvun IV jaksossa 3.3.

miestä kerran selkään. Vastaaja kertoi olleensa paniikissa ja pakokauhun vallassa mm. siksi, että kuristaminen oli ollut voimakkaampaa kuin ennen, ja pelänneensä henkensä edestä.

Hovioikeus arvioi tapausta lieventävien asianhaarojen kannalta seuraavasti: *Edellä kerrottu voimakas ja hengenvaarallinen väkivalta on vaikuttanut vahvasti vastaajan menettelyyn. Vastaajan rikoksen poikkeukselliset olosuhteet huomioon ottaen tappo on tehty kokonaisuutena arvioiden lieventävien asianhaarojen vallitessa.* Naiseen ennen tekoa kohdistunut väkivalta on siis otettu huomioon lieventävänä asianhaarana tekoa arvioitaessa: väkivalta oli ”vaikuttanut vahvasti vastaajan menettelyyn”. Sitä, millä tavalla väkivalta oli vaikuttanut, ei lausuta julki. Lukijan pääteltäväksi jää, oliko vastaaja esimerkiksi ollut ymmärrettävästi suuttunut vai ymmärrettävästi peloissaan.

Ratkaisussa *KouHO 1997/475* arvioitiin henkirikokseen johtaneita olosuhteita ja tapon ja surman välistä rajanvetoa näin: *Voimakas provosointi ja uhkailu sekä se, että vastaaja ei ollut omalla käytöksellään aikaansaanut ampumiseen johtanutta tilannetta, ovat sellaisia lieventäviä seikkoja, jotka kokonaisuutena puoltavat sitä, että vastaajan syyksi olisi luettava surman yritys.* Asianosaiset olivat miehiä. Surmaa vastaan puhuviksi seikoiksi katsottiin, että vastaaja oli ottanut panostetun aseensa mukaansa heti nähtyään toisen miehen pihalla. Vastaaja oli myös ennalta varautunut siihen, että hän saattaa joutua turvautumaan aseeseen ja ampunut suhteellisen pian riitelyn alettua. Pihalle tullut ei ollut pyrkinyt väkisin sisälle, hän ei käyttänyt fyysistä väkivaltaa, hänellä ei myöskään ollut asetta. Vastaaja tuomittiin taposta. Alioikeus oli tuominnut vastaajan surmasta ja todennut, että (vastaajaan toisen miehen taholta kohdistuneet) uhkaukset olivat saaneet vastaajan vakavasti pelkäämään terveytensä puolesta.

Ratkaisussa ei siis päädytty pitämään tekoa surmana, sillä sitä vastaan puhuvia seikkoja oli runsaasti. Tapauksessa ei myöskään ollut kyse vastaajaan kohdistuneesta väkivallasta. Tarkastelemisen arvoisia ovat ne seikat, joiden hovioikeus katsoi puoltavan sitä, että kysymys olisi surmasta. Niitä olivat *voimakas provosointi ja uhkailu* ja se, että *vastaaja ei ollut omalla käytöksellään aikaansaanut ampumiseen johtanutta tilannetta.*

Hätävarjelun liioittelu ja lieventävät asianhaarat kytkeytyvät yhteen ratkaisussa *ISHO 1999/287*.¹¹ A (mies) ja B (nainen) olivat A:n asunnossa paossa B:n miesystävää C:tä joka oli uhannut tappaa molemmat. C koputti ovelle ja A erehtyi avaamaan luullen kyseessä olevan toisen henkilön. A otti puukon läheiseltä keittiön pöydältä oven avaamisen jälkeen. Hovioikeus lausui:

¹¹ Vastaaja tuomittiin hätävarjelun liioittelun tehdystä surmasta 3 vuoden vankeusrangaistukseen.

A:lla on C:n aiempi väkivaltainen käyttäytyminen huomioon ottaen ollut perusteltu syy pelätä C:tä omasta ja B:n puolesta. A on menettellyllään asuntonsa ovella suojannut C:n aloittamalta oikeudettomalta hyökkäykseltä itseään, B:tä ja kotirauhaansa. A on toiminut koko ajan hätävarjeluksessa. A:lla on ollut kuitenkin mahdollisuus havaita, ettei C:llä hänen pyrkiessään asuntoon ole ollut käsillä asetta. Lisäksi ottaen huomioon A:n C:hen kohdistaman väkivallan määrä ja laatu, A on käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin C:n hyökkäyksen torjumiseksi on ollut välttämätöntä.

Teon luonnehtimista surmaksi perusteltiin seuraavilla seikoilla: vastaajana ollut mies oli suojellut naista toisen miehen väkivallalta. Lisäksi he olivat pyrkineet välttämään hyökkääjän kohtaamista. Hyökkääjä oli lausunut useita tappouhkauksia. Vastaaja oli ilmoittanut poliisille väkivallasta. Hyökkääjä oli vähän aiemmin pahoinpidellyt sekä vastaajaa että kumppaniaan. Vastaaja ei tiennyt, että oven takana oli hyökkääjä, eli tilanne tuli hänelle yllätyksenä.¹² Surmaa perustellaan ratkaisussa tavalla, joka selkeästi viittaa edellisen ratkaisun tavoin siihen, että vastaaja on ”viation” väkivaltatilanteen syntymiseen. Hän on koettanut välttää sitä sekä piileskelemällä että pyytämällä viranomaisapua. Hän ei siis ollut ollut pelkäämänsä henkilön kanssa vapaaehtoisesti tekemisissä, jopa oven avaaminen hänelle oli erehdys.¹³

Väkivaltainen provokaatio on perustellut tuomitsemista surmasta myös mm. ratkaisuissa *ISHO 1996/1561* (”oikeudettoman hyökkäyksen johdosta kiihtyneessä mielentilassa”), *RHO 1997/421* (”tekoon oleellisesti myötävaikuttanut R:n aloittama vastaajaan kohdistunut toistuva pahoinpitely, uhkaaminen sekä kieltäytyminen poistumasta vastaajan huoneesta”), *RHO 1996/507* (”teko on saanut alkunsa H:n omasta käyttäytymisestä: hän ei ole poistunut vastaajan asunnosta tämän kehotuksesta huolimatta, hän on haastanut riitaa, riehunut asunnossa ja lyönyt vastaajaa nyrkillä”). Hovioikeuskäytäntö tukee käsitystä siitä, että väkivaltaiseen provokaatioon lievennysperusteena liittyy edellytys siitä, että vastaaja ei ole ollut syyppää väkivaltaan. Kutsun ilmiötä *viattomuusdiskurssiksi*.

¹² Alioikeus oli tuominnut vastaajan taposta 5 vuoden vankeusrangaistukseen. Se otti rangaistusta alentavina tekijöinä huomioon tekoon johtaneet olosuhteet, C:n aiemman väkivallan ja sen aiheuttaman perustellun pelon, A:n pyrkimyksen suojella B:tä sekä A:n yrityksen saada heti apua C:lle.

¹³ Ratkaisussa *RHO 1995/307* oli kyse miesten välisestä väkivallasta. Siinä kuvataan hyökkääjän aiempaa väkivaltaa ”puukon käyttämisellä”, jonka seuraukset ovat olleet lieviä ja josta vastaajan olisi tullut päätellä, ettei väkivalta nytäkään olisi hengenvaarallista. Tällainen päätelmä on varsin problemaattinen ja edellyttäisi vähintäänkin sellaista päätelmää, että ko. henkilö olisi tietoisesti rajoittanut aiemman teräseen ”käyttämisenä” ainoastaan tiettyntyyppisiin vammoihin. Väkivallan lievyyttä korostetaan mainitsemalla, että vastaaja oli vapaaehtoisesti tämän jälkeenkin viettänyt aikaa X:n kanssa ja että vastaaja ei ole ollut aina ”alakynnessä”. Tällä kertaa vastaajan tunnetilaa ei konstruoida pelkotilaksi, vaan ainoa mainittu tunnetila on ”suuttumus”. Jääkin hieman epäselväksi, mikä kyseisessä tapauksessa on tehnyt vastaajan hätävarjelun rajat ylittävän käyttäytymisen anteeksiannettavaksi.

Provokaatio voi vastaajaan kohdistuneen väkivallan lisäksi olla myös muuta käyttäytymistä, joka tuomioistuimen mielestä on ollut siinä määrin ymmärrettävästi vastaajaa loukkaavaa, että lievennysperustetta on voitu soveltaa. Tällaisena provokaationa on voitu pitää esimerkiksi häiritsevää ja muutoin provokaatiivista käyttäytymistä¹⁴ ja (äidin) verbaalista provokaatiota yhdistyneenä lasten aiempaan huonoon kohteluun, huolenpidon laiminlyöntiin ja väkivaltaan.¹⁵ Tällöin lievennysperusteen käyttäminen on edellyttänyt pitkiä ja yksityiskohtiltaan poikkeuksellisen runsaita perusteluja, joissa vastaajan toimintaa mm. juuri vastaajan elämään liittyvien yksityiskohtien kautta on kuvattu ymmärrettäväksi. Tällaista diskurssia kutsun *ymmärtämisdiskurssiksi*.¹⁶ Yksityiskohtaiset kuvaukset ja niiden sijoittaminen osaksi tapahtumainkulkua eli narratiiveja on tällöin retorinen keino, joka korostaa tapahtumien kuvausten ja käytettyjen kategorioiden autenttisuutta. Tällöin tietty tulkinta tapahtumienkulusta konstruoidaan tosiasioiden kiistämättömäksi tulkinnaksi.

¹⁴ Ratkaisussa KouHO 1997/1357 vastaajana ollut mies tuomittiin täyttää ymmärrystä vailla tehdystä vaimonsa surmasta. Mies oli pahoinpidellyt naista noin puolentoista tunnin ajan. Nainen oli kärsinyt mielenterveydellisistä ongelmista. Ratkaisussa todetaan mm näin: ”Hovioikeuden arvion mukaan naisen psyykkisestä sairaudesta johtunut käytös eli se, että hän on kieltäytynyt poistumasta navetalta ja tiellä olemalla ja samaa kysymystä toistamalla on häirinnyt vastaajan työn-tekoa sekä kasteltuaan vaatteensa riisuutunut alastomaksi, on ollut provosoivaa. Tulossa olleet vastaajan 50-vuotishuhtat ovat osaltaan lisänneet puolisoiden henkisiä paineita. Vuosien kuluessa naisen sairausjaksot ovat uskottavasti rasittaneet vastaajaa sekä henkisesti että ruumiillisesti. Henkilökohtaisista ominaisuuksistaan johtuen vastaaja ei ilmeisesti ole kyennyt käsittelemään puolisonsa sairaudesta johtuvia kielteisiä tunteita, vaan on padonnut ne. Vaikka naisen provosoiva käyttäytyminen sinänsä on ollut hänen aikaisemmilta sairausjaksoiltaan tuttua vastaajalle, se on ko. tilanteessa saanut em. syistä rasittuneen vastaajan kiihtymään siinä määrin, ettei hän ole enää hillinnyt itseään.”

¹⁵ Ratkaisussa VHO 2000/729 vastaajana ollut mies tuomittiin nuorena henkilönä tehdystä kahdesta surmasta. Hän oli surmannut äitinsä ja tämän miesystävän. Hovioikeus perusteli teon luonnehtimista surmaksi mm. näin: ”Johtopäätöksenä hovioikeus toteaa, että vastaajan äiti oli useiden vuosien ajan humalassa ollessaan laiminlyönyt lastensa huollon jättämällä heidät mm. useiksi päiviksi ilman ruokaa. Hän on humalassa ollessaan jatkuvasti haastanut riitaa lastensa kanssa, haukkunut ja vähätellyt heitä sekä kohdistanut heihin myös fyysisistä väkivaltaa näiden ollessa vielä hyvin nuoria. Ottaen huomioon, että vastaaja on lapsuudesta saakka kokenut äitinsä taholta jatkuvaa lähinnä henkistä, mutta myös fyysisistä väkivaltaa hovioikeus katsoo puukotuksen tapahtuneen RL 21:3 §:n edellyttämässä poikkeuksellisessa tilanteessa.”

¹⁶ Ymmärtämisdiskurssin varsinainen sisältö jää joskus hämäräksi. Ratkaisussa ISHO 1997/1120 vastaajana ollut mies tuomittiin surman yrityksestä, jota syytekin koski. Teko oli tapahtunut vastaajan asunnossa vastaajan ja toisen miehen nauttiessa siellä alkoholijuomia. Humalluttuaan vastaaja oli alkanut vaatia uhrilta selvitystä aiemmin kadonneista juomista. Uhrin kieltäytyttyä maksamasta vastaaja oli hakenut keittiöstä veitsen, kääntänyt uhrin selälleen ja iskenyt tätä veitsellä vatsaan. Alioikeuden perustelut: ”huomioon ottaen vastaajan vaikuttimet sekä muut rikokseen liittyvät em. seikat on tapon yritystä kokonaisuutena arvostellen pidettävä lieventävien asianhaarojen vallitessa tehtynä.” Hovioikeus hyväksyi perustelut, eikä se vain vastaajan valittaessa olisi voinut muuta tehdä.

4 Lieventävät asianhaarat ja parisuhdeväkivalta

Sekä korkeimman oikeuden surmaa koskevista ratkaisuksista että hovioikeuskäytännöstä käy ilmi, että yksi peruste soveltaa lievempää tunnusmerkistöä on vastaajaan ennen tekoa kohdistunut väkivalta, jota voidaan pitää myös väkivaltaisena provokaationa. Provokaation on kuitenkin täytynyt kohdistua vastaajaan juuri ennen tekoa. Jotta teon luonnehtiminen surmaksi tulisi kyseeseen, vastaajan täytyy olla provokaation aiheuttamassa tunnekuohussa ilman harkinta- ja rauhoittumisaikaa.¹⁷ Tulkinta vastaa esitöissä ja oikeuskirjallisuudessa jo vanhastaan esiintynyttä kantaa.¹⁸ Esimerkiksi ratkaisussa KKO 1997:153 vastaajan tuomitsemiseen surman sijasta tappoon vaikutti ilmeisesti myös vastaajalla käytössään ollut muutaman tunnin harkinta-aika.¹⁹

Surman tunnusmerkistöä on arvioitu ja arvioidaan sillä perusteella, mikä olisi sellainen vastaajan sosiaalisesti adekvaatti tunnetila, joka voisi tehdä teosta lievemmin perustein arvioitavan. Myös väkivaltainen provokaatio ja sen arvioiminen seikkana, joka täyttää surman tunnusmerkistön, perustuu vastaajan ymmärrettävänä pidettävään tunnereaktioon tilanteessa, jossa hätävarjelusta ei kuitenkaan ole kysymys. Tässä suhteessa perustelut ovat usein suhteellisen niukkoja. Privilegiointiperusteiden olemassaoloa tai niiden puuttumista perustellaan tapauksen olosuhteilla, mikä ilmeisesti viittaa tapauksesta tehtyyn kokonaisarvioon. Vastaajan toimien arviointi tällä perusteella edellyttäisi nähdäkseni avoimempaa ja subjektiivisperusteista diskurssia ts. eksplisiittisempää arviointia siitä, mitkä olosuhteet kyseisessä tapauksessa ovat tehneet vastaajan

¹⁷ Asianomistajan poikkeuksellisen suuri myötävaikutus on mainittu nykyisessä laissa myös yleisenä lieventämisperusteena. Sitä, mitä ”poikkeuksellisen suuri myötävaikutus” tarkoittaa, on ollut vaikea määritellä. Esitöiden mukaan provokaation merkitystä arvioitaessa määrävänä tekijänä tulisi olla ärsytyksen voimakkuus. Vastareaktion tulisi seurata suhteellisen nopeasti. Hallituksen esityksessä todetaan: ”Mitä pitempi aika loukkauksen ja vastareaktion välillä on, sitä vähäisempi on provokaation rangaistusta lieventävä merkitys. Aikavälin venyessä saatetaan jossain vaiheessa siirtyä rangaistusta lieventävästä provokaatiosta rangaistusta koventavaan kostotarkoitukseen.” HE 44/2002 vp s. 196. Myös tässä konstruoidaan äkillinen tunnetila ja siihen äkillinen reagoiminen sosiaalisesti ymmärrettäväksi tunnetilaksi. Tämän ymmärrettävyyden sulkee jo lähitökohtaisesti pois hitaampi reagoiminen ja ajan kuluminen.

¹⁸ HE 94/1993 s. 93. Ks. myös HE 68/1966, jossa todetaan provokaation välittömyys edellytykseksi lieventämisperusteelle. Honkasalo on lausunut asiasta seuraavaa: ”Provokaation tulee joka tapauksessa olla sitä laatua, että se psykologisesti voi selittää sen voimakkaan affektitilan, johon tekijä on joutunut (iustus dolor).” Honkasalo 1970 s. 18–19.

¹⁹ Tässä tapauksessa kysymyksessä ei ollut väkivaltainen provokaatio. Vastaaja oli toiminut ”poikkeuksellisessa stressitilanteessa”. Hän oli tavannut vaimonsa vuoteessa sukupuoliyhteydessä X:n kanssa, joka oli hänen pikkuserkkunsa ja ystävänsä.

toiminnasta surman tunnusmerkistön toteuttavaa tai eivät ole sitä tehneet.²⁰

Surman yhteydessä on voinut tulla arvioitavaksi myös, onko vastaaja saanut itse aikaan väkivaltaisen konfrontaatiotilanteen omalla käyttäytymisellään. Yhdeksi surman kriteeriksi voidaan siis nostaa vastaajan ”viattomuus” suhteessa häneen kohdistuneeseen väkivaltaan. Tällainen tulkinta lieventävistä asianhaaroista oli itse asiassa olemassa jo vuoden 1889 rikoslaissa. Sen mukaan vastaaja tuomittiin tahalliseksi henkirikoksesta alennetun asteikon mukaan, ”jos tapettu, *ilman tappajan syytä*, oli törkeällä loukkauksella tahi erinomaisella väkivaltaisuudella tappajan vihastuttanut, taikka, jos asianhaarat muuten ovat lieventävät”.²¹

Mikäli väkivalta on parisuhdeväkivaltaa, vastaaja on väkivallan uhrina ollut nainen ja parisuhdeväkivaltaa arvioidaan perhedynaamisesta viitekehyksestä käsin, voivat surman kriteerit tältä osin olla vaikeasti täytettävät. Parisuhdeväkivalta nähdään tämän diskurssin mukaisesti parin yhteisenä ongelmana, josta molemmat ovat vastuussa. Väkivallan kohteena oleminen voidaan nähdä jopa henkilön omana valintana, joka ilmenee vähintään passiivisuutena ja kyvyttömyytenä toimia siten, että väkivalta loppuu, tai kyvyttömyytenä päättää suhde.²² Parisuhdeväkivallan kohteen on tällaisessa ajattelumallissa vaikea tulla arvioituksi ”viattomana” suhteessa väkivaltaan. Parisuhdeväkivallan katsominen lieventäväksi asianhaaraksi vaikuttaa edellyttävän sitä, että väkivaltaa arvioidaan ainakin osittain rikosoikeudellisen diskurssin kontekstissa. Osa tätä diskurssia voi olla myös väkivallan seurausten selostaminen.²³

Myöskään vastaajan vihastuttanut väkivaltainen loukkaus tai provokaatio ei ole tässä suhteessa ongelmaton. Perhedynaamisen diskurssin sisällä perhe- ja parisuhdeväkivaltaa arvioidaan pikemmin niin, että väkivallan kohteeksi joutunut (nainen) on omalla provosoinnillaan aiheuttanut itseensä kohdistuneen väkivallan. Mikäli nainen itse on käyttänyt fyysistä väkivaltaa, ei häneen välittö-

²⁰ Esimerkiksi ratkaisussa KKO 1992:74 korkein oikeus arvioi, etteivät *olosuhteet* olleet olleet sellaiset, että B olisi ollut hätävarjelutilanteessa tai että teko olisi tehty erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa. Rangaistusasteikon alittaminen puolestaan perustellaan, paitsi A:n väkivaltaisella käyttäytymisellä B:tä kohtaan ja B:n alentuneella kyvyllä arvioida tekoaan, tekoon johtaneilla *olosuhteilla*.

²¹ RL 21:2.2. Privilegoidun tekemuodon historiasta ks. Matikkala 2000 s. 57–58.

²² Ratkaisussa ISHO 1997/180 käräjäoikeus oli arvioinut väkivallan kohteena ollutta naista näin: ”T:n vastauksesta syytteeseen ja hänen tapahtumista antamastaan kertomuksesta on kuitenkin pääteltävissä, ettei avoliiton jatkumisen syynä ole ollut T:n pelko vielä suuremman väkivallan uhriksi joutumisesta eikä myöskään se, ettei hän ollut uskaltanut väkivallan pelossa kääntyä ulkopuolisten tahojen puoleen. Pikemmin kysymys on ollut T:n omasta tahdosta tapahtuneesta *elämäntapavalinnasta*.”

²³ KouHO 1998/1352: ”Puolisoiden välit ovat olleet riitaiset ja mies on usein pahoinpidellyt vastaajaa. Vastaaja oli tapahtumaa edeltävänä päivänä saanut viikon sairausloman syvän masennustilan vuoksi. Hän oli tuntenut olevansa aivan lopussa. Vastaajan elämäntilanne oli suurelta osin miehestään johtuneista syistä äärimmäisen vaikea eikä vastaajalla ollut keinoja ratkaista ongelmiaan. Tapon yritys on kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty.”

mästi ennen tätä kohdistunutta väkivaltaa ole arvioitu loukkauksena ja provokaationa.²⁴

Väkivalta on toki voitu myös ottaa privilegointiperusteena huomioon. Tällöin arviointiperusteet ovat provokaation sijasta muistuttaneet pikemmin arvioita, jonka mukaan vastaajan teko on herättänyt enemmän ”sääliä kuin suuttumusta”. Ratkaisussa on tällöin otettu huomioon se, että vastaaja on ollut mahdollisesti pitkäänkin väkivallan kohteena omassa kodissaan ja kärsinyt väkivallan psyykkisistä ja fyysisistä seurauksista. Väkivaltaa on pidetty ”onnettomana olosuhteena”, joka on tehnyt mahdolliseksi soveltaa vastaajan tekoon surman tunnusmerkistöä. Tällöin arviointi ja lievennysperusteen olemassaolo kohdistuu juuri vuosia jatkuneeseen ongelmalliseen tilanteeseen. Se ei siis niinkään kohdistu *viimeisimpään* vastaajaan kohdistuneeseen väkivaltatilanteeseen, sen vaarallisuuteen ja uhkaavuuteen sekä itsenäisesti että suhteessa aiempaan väkivaltaan. Esimerkiksi ratkaisussa *ISHO 1997/180* nainen vetosi hätävarjeluun kertoen hänen avomiehensä hieman ennen surmatekoa pahoinpidelleen häntä repien hiuksista ja heittäen häntä ”päin seiniä”. Nainen tuomittiin surmasta: *tappo, huomioon ottaen rikoksen poikkeukselliset olosuhteet, miehen oma väkivaltainen käyttäytyminen ja muuna rikokseen liittyvänä seikkana, mitä vastaajan henkilöstä on käynyt ilmi, on kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty*. Arvio on kokonaisarvio, eikä sisällä arviota mahdollisesta provokaatiosta.

Vastaajaan kohdistunut pitkäänkin jatkunut väkivalta on epäilemättä mahdollinen privilegointiperuste. Se voi olla privilegointiperuste myös tapauksessa, jossa vastaajaan ei välittömästi kohdistu väkivaltaa.²⁵ Kun arvioinnin painopiste on viimeisimmän väkivallanteon sijasta muualla myös silloin, kun vastaajaan on kohdistunut väkivaltaa juuri ennen surmatekoa, on nähdäkseni vaarana, että teon muut mahdolliset juridiset tulkintavaihtoehdot sulkeutuvat pois. Sekä surmaa ja sen suhdetta parisuhdeväkivaltaan koskevat perustelut hallituksen esityksessä että esitys uusiksi rikoslain yleisiksi opeiksi ovat kuitenkin ilmeisesti olleet omiaan viemään ajattelua tämänkaltaiseen suuntaan.

Hallituksen esityksessä 94/1993 vp todetaan surman osalta poikkeuksellisia olosuhteita pohdittaessa, että sellaisina voisivat tulla kysymykseen myös pakotilaa muistuttavat tai lähellä olevat tilanteet. Siinä mainitaan tällaisena olosuhteena myös parisuhdeväkivalta:

²⁴ Kansainvälisessä kirjallisuudessa on arvioitu myös, että provokaatio lievennys- tai privilegointiperusteena perustuu maskuliiniseen käyttäytymisnormiin, jossa väkivaltaan on luontevaa ja ymmärrettävää vastata välittömästi fyysisellä väkivallalla. Se edellyttää luontevaa suhdetta väkivaltaan ja jopa tottumusta reagoida itseen kohdistettuun väkivaltaan aktiivisesti ja fyysisesti passiivisen lamaantumisen sijasta. Ks. esim. Jones 1980, Gillespie 1989.

²⁵ Ratkaisussa THO 1995/5100 asiaa arvioitiin juuri näin: ”surmaaminen on tapahtunut erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa ottaen huomioon miehen väkivaltainen käytös ja uskottomuutta osoittavat teot.” Tapauksessa nainen surmasi vuoteessa maanneen miehen pistämällä tätä rintaan veitsellä.

Joissakin tapauksissa henkilön omista lähtökohdista arvostellen tilanne voi muistuttaa sillä tavoin pakkotilaa, että henkirikos näyttäytyy hänelle ainoana ulospääsynä. Esimerkkinä voitaisiin mainita Norjan oikeuskäytännöstä tapaus, jossa jatkuvan väkivallan kohteeksi joutunut aviovaimo surmasi miehensä, jonka väkivaltaisuuden vuoksi hän ei uskaltanut erota tai kääntyä edes ulkopuolisten puoleen. Norjassa tapaus tulkittiin rankaisemattomaksi pakkotilaksi, toisin kuin ilmeisesti Suomessa olisi voimassa olevan lain nojalla tehty. Vielä ei ole tietoa siitä, minkä sisältöinen pakkotilasäännös tulee uuteen rikoslakiimme. Tästä huolimatta edellä mainitun kaltaisia tapauksia varten voidaan tarvita myös nyt ehdotettua tunnusmerkistöä.²⁶

On ansiokasta, että norjalainen oikeustapaus on pantu merkille ja että se on herättänyt keskustelua väkivallan uhreina olevien naisten asemasta.²⁷ Huomauttamatta on kuitenkin ilmeisesti jäänyt, että kyseisessä tapauksessa nainen surmasi nukkuvan miehensä. Nainen oli elänyt väkivaltaisessa suhteessa 18 vuotta ja viimein päättänyt erota. Mies totesi eroilmoituksen jälkeen löytävänsä naisen muutti tämä sitten minne tahansa ja hakkauttavansa tämän niin, ettei nainen enää koskaan kävelisi. Pian tämän jälkeen nainen surmasi miehen, kun tämä oli nukkumassa sohvalla.

Kun tämänkaltaisen tapaus mainitaan hallituksen esityksessä mainitsematta samalla, että kyse ei ollut akuutista konfrontaatiotilanteesta, tullaan johtaneeksi lukijaa jossain määrin harhaan. Yleisellä tasolla ilmaisu *surmasi miehensä* ilman lisämääreitä tai kuvausta väkivallasta viittaa mielestäni toisentyypiseen tapaukseen kuin nukkuvan henkilön surmaamiseen, joka on henkirikoksena harvinainen. Se viittaa jopa siihen, että kaikki tapaukset, joissa nainen surmaa väkivaltaisen miehensä, voidaan kategorisoida surmiksi, jolloin naiseen kohdistunut väkivalta katsotaan lieventäväksi asianhaaraksi. On toki tapauksia, joissa surman tunnusmerkistö toteutuu juuri tällä tavalla. Se ei kuitenkaan ole ainut tapaustyyppi ja mm. oikeuttamis- tai anteeksiantoperusteen mahdollisuutta ei tulisi kategorisesti sulkea etukäteen pois.²⁸

Esimerkkinä edellä kuvatun kaltaisesta kategorisoinnista voidaan mainita, että luonnokseksi rikoslain uusien yleisten oppien perusteluiksi perheväkivalta mainittiin ehdotetun 4 luvun 7 §:n perusteluissa. Ehdotettu säännös koski ran-

²⁶ HE 94/1993 s. 94.

²⁷ Ks. tapauksesta enemmän mm. Slettan 1987. Ks. myös KKO 2000:29.

²⁸ Matikkala on arvostellut perustelujen tapaa tyypittää parisuhdeväkivaltaan liittyvä henkirikos surmaksi, mutta toisesta näkökulmasta. Hän toteaa yleisten oppien uudistusehdotuksesta antamassaan lausunnossa, että ”perheenjäsenen pyynnöstä tapahtuvan aktiivisen kuolinavun de facto -dekriminalisointi on hämmennystä herättävä. Prima facie surmina arvosteltavien tekojen siirtymistä rankaisemattomiksi teoiksi ei nähdäkseni perustella millään tavalla. Myöskään näyttöön ei oteta kantaa. Syyttäjän olisi näytettävä toteen, että olosuhteet eivät olleet tällaiset. Suunnilleen samaa on sanottava pitkään jatkuneesta perheväkivallasta, joka sekin rikoslain kokonaisuudistuksen II-vaiheessa esitetään surman tyyppitilanteena”. Ohisalo 2002 s. 51.

gaistusvastuun lievennystä pakottavien olosuhteiden perusteella.²⁹ Perusteluis-
sa todettiin: ”(Edelleen) pitkään jatkunut perheväkivalta luo pakkotila- ja *hätä-
varjelutyyppisen* (kurs. MR) tilanteen, jossa ei tarkkaan ottaen ole kyse kum-
mastakaan, mutta jossa tekijän lainnoudattamiskyky voi hyvin olla alentunut
vastuuvapauden edellyttämässä merkityksessä.” Perheväkivaltaan liittyvä tilan-
ne kategorisoidaan tekstissä tältä osin siis lähtökohtaisesti kaikissa tapauksissa
oikeuttamisperusteiden ulkopuolelle. Mielestäni tämänkaltainen lausuma on
ongelmallinen, sillä säännöksiä hahmotellessa ei liene tarkoitus ottaa etukäteen
kantaa siihen, millaisessa yksittäisessä tapauksessa esimerkiksi hätävarjelu-
edellytykset voivat täytyä tai asettaa erilaisia väkivallan muotoja tässä suhteet-
sa toisiinsa nähden eri asemaan. Jokaisessa tapauksessa on erikseen harkittava
vastaajaan kohdistunut oikeudeton hyökkäys ja puolustautuvat toimet suhteessa
siihen.³⁰

Toisaalta vastaajan kohdistunutta parisuhdeväkivaltaa on voitu oikeuskäy-
tännössä arvioida myös siten, että vaikka vastaajan kohdistunut pitkäaikainen
väkivalta on sinänsä todettu, ei sitä ole pidetty sellaisena seikkana, että se voisi
perustella privilegioitua tekemuotoa. Ratkaisussa *VHO 1999/409* todettiin, että
mies oli toistuvasti kohdistanut naiseen eriasteista, osin vakavaakin väkivaltaa.
Todistajina kuullut kaksi miespuolista tuttavaa olivat kuitenkin kertoneet, että
mies ei ollut tapahtunutta edeltäneen illanvieton aikana kohdistanut naiseen vä-
kivaltaa tai väkivallan uhkaa.

Hovioikeus totesi, että naisen tekoa

ei ole siten välittömästi edeltänyt eikä siihen ole muutenkaan välittömästi
myötävaikuttanut (miehen) väkivaltainen käyttäytyminen tai väkivallan
uhka, jota vastaajalla ei olisi ollut mahdollisuutta paeta. Vaikka vastaaja on
ilmeisesti surmannut (miehen) tämän aikaisemman väkivaltaisuuden aiheut-
tamassa poikkeuksellisessa stressitilanteessa, ei tällaista aikaisemmin koet-
tua väkivaltaa tai muuta kuin välitöntä väkivallan uhkaa voida pitää sellaise-
na poikkeuksellisenä olosuhteena, rikoksentehtäjän vaikuttimena taikka muu-
na rikokseen liittyvänä seikkana, jonka perusteella vastaajan voitaisiin kat-
soa syyllistyneen tapon asemesta vain surmaan.

²⁹ RL 4:7 § säättää asiasta seuraavaa: Vaikka tekijää ei tässä luvussa säädettyjen perusteiden
nojalla kokonaan vapauteta rangaistusvastuusta, olosuhteet voidaan kuitenkin ottaa huomioon
rangaistusvastuuta lieventävinä siten kuin 6 luvun 6 §:n 3 kohdassa ja 8 §:n 1 momentin 5 koh-
dassa säädetään.

Ensin mainitussa lainkohdassa rangaistuksen mittaamisen lieventämisperusteena mainitaan
rikoksen tekeminen olosuhteissa, joissa vastuuvapausperusteen soveltaminen olisi lähellä. Vii-
meksi mainitussa lainkohdassa rangaistuslajista ja rangaistusasteikosta poikkeamisen perusteena
mainitaan rikoksen tekeminen olosuhteissa, joissa vastuuvapausperusteen soveltaminen olisi eri-
tyisen lähellä.

³⁰ Korkein oikeus kritisoikin lausunnossaan ko. pykäläehdotusta pitäen sitä tarpeettomana ja
ehdotti samassa yhteydessä, että perheväkivaltaa koskeva esimerkki ”voisi sopia” liitettäväksi hä-
tävarjeluun liioittelua koskevan jakson yhteyteen. Korkeimman oikeuden lausunto s. 23. Hallituk-
sen esityksessä lausumaa ei kuitenkaan enää ole.

Ratkaisussa on siis pidetty väkivaltaisen provokaation kriteerinä sitä, että väkivalta kohdistuu vastaajaan välittömästi ennen tekoa.³¹ Tekoa ei ole luonnehdittu surmaksi myöskään onnettomien olosuhteiden perusteella, sillä niitä koskeva ymmärtämiskurssi yksityiskohtaisine kuvailuineen vastaajan ahdingosta puuttuu.

Sen sijaan ratkaisussa on nähtävissä piirteitä perhedynaamisesta diskurssista. Niitä edustavat mm. toteamukset, joiden mukaan vastaaja oli *hänen ja miehensä yhteisessä asunnossa todennäköisesti jonkinlaisen riidan seurauksena tahallaan lyönyt*³² tai *lyönyt miehen kanssa olleen mitättömän riidan aiheuttamassa tunnekuohussa*.³³ *Tunnekuohun* sisältämää tunnetta ei nimetä, mutta sitä edeltävä ”mitätön riita” konstruoi tunteen joka tapauksessa sosiaalisesti epäadekvaatiksi ja ”mitättömästä” syystä huolimatta offensiiviseksi.

Ero näkemyksissä sen osalta, voiko vastaajaan kohdistunut pitkäaikainenkaan parisuhdeväkivalta olla privilegointiperuste voi nähdäkseni johtua erilaisista tavoista nähdä parisuhdeväkivalta ilmiönä. Mikäli väkivalta nähdään perhedynaamisen viitekehyksen sisällä perheen/parin yhteisenä ongelmana, sitä on vaikeampi nähdä myöskään surman tunnusmerkistön toteuttavana seikkana. Se voidaan toki silloinkin nähdä vastaajan (naisen) elämää koskeneena onnettoman olosuhteena ja sellaisena lieventävänä asiahaarana. Se voidaan nähdä myös olosuhteena, jonka vastaaja (nainen) on itse vähintään jäämällä suhteeseen valinnut tai omalla käyttäytymisellään jopa aiheuttanut. Tällöin privilegointiperusteen mahdollisuus liukuu vastaavasti kauemmaksi.

³¹ Vrt. edellä ratkaisu THO 1995/5100: ”surmaaminen on tapahtunut erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa ottaen huomioon miehen väkivaltainen käytös ja uskottomuutta osoittavat teot.”

³² Alioikeuden ratkaisu.

³³ Syyte.

5 Yhteenvetoa

Henkirikoksissa, joihin liittyy vastaajan esittämä hätävarjeluväite ja/tai näyttöä vastaajaan kohdistuneesta väkivallasta, tekoa tulisi ensin arvioida oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden näkökulmasta. Vastaajaan kohdistunut väkivalta voi tarkoittaa, että hänen tekoonsa voi tällä perusteella soveltua oikeuttamis- tai anteeksiantoperuste. Se, että vastaajaan kohdistunut väkivalta on ollut luonteeltaan perhe- tai parisuhdeväkivaltaa, ei tarkoita, että arvio oikeuttamis- tai anteeksiantoperusteen olemassaolosta voitaisiin ohittaa ja siirtyä suoraan harkitsemaan, toteuttaako teko tapon vai surman tunnusmerkistön. Eri väkivallan muodot eivät voi olla tässä suhteessa eri asemassa.

Mikäli oikeuttamis- tai anteeksiantoperustetta ei katsota voivan soveltaa, harkittavaksi siis tulee se, voiko pitkään jatkunut parisuhdeväkivalta olla sellainen rikoksen poikkeuksellinen olosuhde, rikoksentekijän vaikutin tai muu rikokseen liittyvä seikka, että teko on kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty.

IX KANSAINVÄLISTÄ VERTAILUA: ESIMERKKEINÄ RUOTSI JA YHDYSVALLAT

1 Johdantoa

Käsittelen seuraavissa jaksoissa ruotsalaista ja angloamerikkalaista hätävarjeluoppia. Käsittelen ruotsalaista hätävarjeluoppia lähinnä siksi, että ruotsalainen yhteiskunta on monilta osin lähellä suomalaista yhteiskuntaa ja myös (rikos)-oikeusjärjestelmien rakenteet muistuttavat toisiaan. Ruotsalainen yhteiskunta on kuitenkin pitkään suhtautunut naisiin kohdistuvaan väkivaltaan ja parisuhdeväkivaltaan ilmiöinä hieman toisin kuin suomalainen yhteiskunta. Se on tullut ilmiöistä, niiden laadusta ja seurauksista tietoiseksi aikaisemmin ja niiden ympärillä käyty yhteiskunnallinen keskustelu on ollut vilkasta.¹ Se on suhtautunut siihen myös lainsäädännön tasolla vakavasti.² Tutkin, näkyvätkö tämän keskustelun vaikutukset hätävarjelun edellytyksistä käydyssä keskustelussa ja/tai oikeuskäytännössä.

Angloamerikkalainen oikeusjärjestelmä puolestaan poikkeaa omastamme monellakin tavalla. Sen oppi oikeutetusta itsepuolustuksesta on valikoitunut tarkastelun kohteeksi siitä syystä, että rikosoikeusjärjestelmän osaksi on muodostunut paljon kritiikkiäkin herättänyt *battered woman syndrome* -oppi. Se on yritys ratkaista oikeutetun itsepuolustuksen kriteerien ja naisiin kohdistuvan parisuhdeväkivallan yhteen sovittamisen ongelmia tavalla, jota on syytä tarkastella lähemmin.

¹ Ruotsia pidetään tasa-arvoisena yhteiskuntana. Esim. Larsson 2002 s. 3. Esimerkiksi Ruotsissa tehdyssä kyselytutkimuksessa naisiin kohdistuvasta väkivallasta eroja Suomen ja Ruotsin välillä on selitetty mm. sillä, että Ruotsissa on tiukempi ”jämsällldhetsnorm”. Lundgren ym. 2001 s. 82. Myös tutkimus oli otsikoitu kuvaavasti: ”Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige- en omfångsundersökning”.

Ruotsin korkein oikeus on myös mm. jo ratkaisussa NJA 1994 s. 468 todennut toistuvasta pahoinpitelystä läheissuhteessa, että pahoinpitelyt olivat ankarasti rangaistavia sekä toistuvuutensa takia että sen vuoksi, että ne kohdistuivat naiseen tämän omassa kodissa. Ks. myös NJA 1988 s. 156.

² Ruotsissa mm. tuli 1.7.1998 voimaan kriminalisointi, jonka perusteella läheissuhteessa toistuvaan väkivaltaan syyllistynyt henkilö (mies) voidaan tuomita yksittäisten pahoinpitelyjen sijaan rikoksesta nimeltä (kvinno)fridskränkning”. Säännös on kaksiosainen käsittäen erikseen miesten läheissuhteessa naisiin kohdistamat toistuvat integriteetin loukkaukset mukaan lukien psyykinen alistaminen (grov kvinnofridskränkning) sekä muut läheisyyden loukkaukset (grov fridskränkning). Säännös sijoittuu rangaistusasteikolla pahoinpitelyn ja törkeän pahoinpitelyn väliin.

2 Ruotsalainen hätävarjeludoktriini

2.1 JOHDANTO

Ruotsin lainsäädännössä määritellään useampia tilanteita, joissa voimatoimien käyttäminen on poikkeuksellisesti sallittua.³ Hätävarjelu-oikeus on rajoitettu nimettyihin oikeushyviin, jotka on laissa lueteltu tyhjentävästi. Oikeudetonta hyökkäystä vastaan on sallittua puolustautua, jos hyökkäys kohdistuu henkilöön, omaisuuteen tai kotirauhaan (BrB 24.1).

Ruotsin voimassa olevassa BrB 24:1 säädetään hätävarjelusta seuraavasti:

En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig. Rätt till nödvärn föreligger mot 1. ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom, 2. den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning, 3. den som olovligen trängt in i eller försöker tränga in i rum, hus, gård eller fartyg, eller 4. den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse. Lag (1994:458).

Käsittelen tässä jaksossa kuitenkin, kuten kotimaisenkin lainsäädännön osalta, ainoastaan henkilöön kohdistuvaa oikeudetonta hyökkäystä.⁴

Hätävarjeluteon ensimmäiseksi kriteeriksi on asetettu aloitettu tai välittömästi uhkaava rikollisen teon muodostava hyökkäys.⁵ Esimerkiksi hätävarjelutilanteessa tehtyä tekoa, jota siis koskee oikeuttamisperuste, ei ole sallittua torjua väkivallalla. Oikeuttamisperuste ei voi koskea samanaikaisesti sekä puolustautujaa että oikeudettoman hyökkäyksen tekijää. Mikäli oikeudettomat hyökkäykset ovat samanaikaisia – ts. on kysymyksessä esimerkiksi tappeluksi usein kuvattu tilanne – voi syntyä tilanne, jossa kummallakaan osapuolella ei ole hätävarjelu-oikeutta.⁶ Hätävarjelutekoon on myös sallittua turvautua, mikäli oikeudettoman hyökkäyksen tekijä on lapsi tai syntykeeton henkilö, sillä myös he

³ Hätävarjelusäännöksiä on Ruotsissa ennen viimeisintä, vuonna 1994 tehtyä muutosta muutettu vuosina 1890, 1937 ja 1945. Vuoden 1994 muutosta on pidetty lähinnä kielellisenä ja teknisenä tarkistuksena. Ruotsin hätävarjelusäännöksen kehityksestä ks. Majanen 1979 s. 23–25, Majanen 2002 s. 453–455 ja Lishajko 1995 s. 93–100. Vuoden 1994 muutoksen taustoista Prop. 1993/94:130.

⁴ Esimerkiksi julkinen intressi ei ole hätävarjelu-oikeuksien suojeltava oikeushyvä – tosin yhteisön omaisuus voi sitä olla.

⁵ Aloitettua tai välittömästi uhkaavaa hyökkäystä käsittelevät Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisut NJA 1970 s. 58, 1971 s. 442, 1977 s. 655, 1990 s. 210 ja 1990 s. 370.

⁶ Ks. NJA 1993 s. 553.

voivat teknisesti ottaen syyllistyä rikokseen. On tietenkin usein vaikea osoittaa, että tällaiset henkilöt voisivat täyttää muut rikoksen edellytykset kuten tahallisuuden tai tuottamuksen kriteerit.

Hätävarjelu-oikeus koskee myös kolmatta eli ”hätävarjeluavun” antajaa (BrB 24:5).⁷ Myös henkilöllä, joka itse on provosoinut hyökkäyksen tai itse saattanut itsensä vaaralliseen tilanteeseen, on lähtökohtaisesti hätävarjelu-oikeus.

Keskustelua on jossain määrin herättänyt, voiko passiivinen teko ts. laiminlyönti olla hätävarjelu-oikeuden muodostava hyökkäys. Tällaisesta teosta voidaan esimerkkinä mainita tilanne, jossa koiran omistaja antaa koiran hyökätä henkilön kimppuun, vaikka voisi sen estää.⁸ Hyökkäyksen kohteeksi joutuneella henkilöllä ei lähtökohtaisesti ole velvollisuutta paeta, vaan hänellä on oikeus valita pakenemisen ja puolustautumisen välillä. Tästä periaatteesta tosin voidaan poiketa, jos hyökkäyksen tekijä on esimerkiksi lapsi tai psyykkisesti sairas henkilö. Tällöin hyökkäyksen väistäminen pakenemalla voi nousta ensisijaiseksi vaihtoehdoksi.⁹

Käsittelen seuraavassa tarkemmin tämän tutkimuksen näkökulmasta oikeudettoman hyökkäyksen laatua, hätävarjelun aikarajoja, hätävarjeluteon puolustettavuuden arviointia, putatiivihätävarjelua ja näyttötaakkaa hätävarjelutapauksissa. Tarkastelen näitä seikkoja erityisesti Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisujen valossa. Olen seurannut Ruotsin korkeimman oikeuden hätävarjelua koskevia ratkaisuja vuodesta 1969 alkaen.¹⁰

2.2 OIKEUDETOMASTA HYÖKKÄYKSESTÄ

Oikeutetun puolustusteon edellytys on siis, että hyökkäys on rikollinen teko, ”brottsligt”. Mikäli hyökkäys ei ole rikollinen teko, kyseessä voi olla pakkotila (nöd).

Hätävarjeluteon oikeuttavan hyökkäyksen tulee lähtökohtaisesti olla välittömästi uhkaava, mutta se voi poikkeuksellisesti olla muunlainen kuin aivan välittömästi uhkaava. Jareborg käyttää tällaisesta tilanteesta klassista, mutta sangen teoreettista, esimerkkiä: laivan miehistö sopii keskenään surmaavansa lai-

⁷ Jareborg on tosin todennut, että ko. säännös on tarpeen vain pedagogista syistä. Hätävarjelu-oikeus oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneen auttamiseksi ilmenee jo BrB 24:1 pykälästä.

⁸ Rikoslain kommentaarissa (brottsbalkkommentar) todetaan, että tämänkaltaisen laiminlyönti ei voi oikeuttaa hätävarjelutekoon, vaan kyseessä on pakkotila. Brottsbalkkommentar s. 670. Jareborg on kuitenkin ollut sitä mieltä, että tällaisessa tilanteessa hätävarjelu-oikeus voi tulla kyseeseen. Jareborg 1994 s. 138 ja 2001 s. 257.

⁹ ”Man i princip får välja att stanna kvar och slåss, om man blir överfallen.” Jareborg 2001 s. 261.

¹⁰ Aikarajaus perustuu siihen, että Ruotsin voimassa oleva rikoslaki astui voimaan vuoden 1965 alussa ja tarkastelen sen jälkeen annettuja hätävarjelua koskevia ratkaisuja.

van kapteenin laivan tultua reitillä tiettyyn kohtaan ja kapteeni saa tiedon suunnitelmasta. Tällöin kapteenilla olisi oikeus puolustautua ennen laivan saapumista sovittuun kohtaan.

Esimerkkiä on käytetty jo vuoden 1965 lain esitöissä. Jareborg käyttää samaa esimerkkiä vielä uusimmassa rikosoikeudellisessa yleisesityksessä nelisenkymmentä vuotta myöhemmin.¹¹ Esimerkki perustuu ajatukseen hyökkäyksestä, jota on mahdoton välttää. Esimerkki on kuitenkin vanhentunut, sillä siinä ei pohdita esimerkiksi mahdollisuutta ottaa yhteyttä viranomaisiin vaikka pa satelliittipuhelimella tai sähköpostitse.

Preventiivistä hätävarjelu-oikeutta ei ole hyväksytty.¹² Myöskään hyökkäyksen päätyttyä hätävarjelu-oikeutta ei enää ole. Hyökkäyksen päättymiseksi on tulkittu esimerkiksi selän kääntäminen. Tämän jälkeen seurannutta voimatoimien käyttämistä pidetään kostona jo tapahtuneesta hyökkäyksestä ja siten kiellettynä toimintana.¹³ Jos oikeudeton hyökkäys ei ole rikos, mahdollinen vastuuvapausperuste on ainoastaan BrB 24:4:n mukainen pakkotila (nöd). Näiden välinen ero on mm. se, että pakkotilanteessa saa käyttää toimia, jotka ovat puolustettavia (försvarlig), kun taas hätävarjelutilanteessa saa käyttää toimia, jotka eivät ole ilmeisen perusteettomia (uppenbart oförsvarlig). Pakkotilasta on kyse myös silloin, kun hyökkäys kohdistuu kolmannen intresseihin.

Oikeudettoman hyökkäyksen laatua (beskaffenhet) arvioitaessa voidaan ottaa huomioon väkivallan vakavuuden lisäksi hyökkäyksen tekijän motivaatio ja aikomukset, fyysinen voimakkuus ja muut ominaisuudet. Hyökkäystä arvioitaessa ei siis ole tarpeen rajoittaa itse fyysiseen tekoon. Samoin voidaan arvioida, kehen hyökkäys kohdistuu, kuinka voimakas hän on ja millainen kyky hänellä muutoin on puolustautua. Tässä arviossa voidaan ottaa huomioon myös muita olosuhteita, kuten tapahtuuko hyökkäys julkisessa vai yksityisessä tilassa, pimeässä vai valoisaan aikaan, millaiset mahdollisuudet hyökkäyksen kohteeksi joutuneella on kutsua apua jne.¹⁴

2.2.1 Yksi vai useampi hyökkäys

Oikeudettoman hyökkäyksen laadun arvioimiseen liittyy läheisesti sen pohdiminen, milloin kyseessä on yksi hyökkäys ja milloin useampi hyökkäys, joiden välillä edellinen hyökkäys on päättynyt ja seuraava hyökkäys (välittömästi) uhkaamassa. Tällöin oikeudettoman hyökkäyksen problematiikka tavallaan

¹¹ Jareborg 2001 s. 256.

¹² Jareborg 2001 s. 258.

¹³ Jareborg 2001 s. 256. Hyökkäyksen päättymisestä ks. NJA 1970 s. 280 ja 1980 s. 606.

¹⁴ Jareborg on muotoillut asian näin: ”Varje rimlig tolkning av ’angreppets beskaffenhet’ måste bygga på att ett angrepp förutsätter en relation mellan angripare och angripen.” Jareborg 1984 s. 1040.

sulautuu yhteen aikarajojen problematiikan kanssa tavalla, jota pohdin tutkimuksen alussa suomalaisen oikeusjärjestyksen osalta.¹⁵

Hyökkäyksen tekijä muuttuu usein entistä aggressiivisemmäksi kohdatesaan vastarintaa ja hänen taholtaan on odotettavissa lisää väkivaltaa puolustautumisesta huolimatta – puolustautumistoimi ei välttämättä pysäytä hyökkäystä. Joskus on vaikea hahmottaa, puolustautuuko joku välittömästi uhkaavaa (uutta) hyökkäystä vastaan vai toimiiko hän (kielletysti) silloin, kun hyökkäys on jo loppunut. Perhe- ja parisuhdeväkivallassa kuvatkaltainen rajankäynti voi aktualisoitua todennäköisemmin kuin muissa väkivallan muodoissa. Myös rajankäynti uhkaavan ja jo aloitetun hyökkäyksen välillä (överhängande / påbörjat angrepp) voi olla ongelmallinen. Molemmissa tapauksissa hätävarjelu on sallittu, mutta käytettyjen voimatoimien puolustettavuuden arviointi voi riippua siitä, oliko hyökkäys jo alkanut vai vasta uhkaamassa.

Kysymys aktualisoituu useimmiten pahoinpitelytapauksissa, joissa yleensä on kyse useammasta kuin yhdestä nyrkin iskusta tai lyönnistä. Tällöin voi olla vaikea erottaa sitä, onko hyökkäys jo päättynyt vai onko uusia lyöntejä vielä tulossa. Ensimmäisten lyöntien torjuminen voimatoimin tai sen yrittäminen voi jopa lisätä hyökkääjän aggressiivisuutta ja tehdä tilanteen puolustautujan kannalta entistä vaarallisemmaksi. Jareborg muotoilee asian näin: *måste den som slår sista slaget försvara sig mot ett överhängande angrepp, eller kan han eller hon anses därigenom försvara sig mot ett påbörjat angrepp?*¹⁶

Tästä problematiikasta pahoinpitelyn yhteydessä oli kyse seuraavassa Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisussa:

NJA 1969 s. 425. A istui autossaan, kun B tuli ja iski nyrkillään autoa huu-
taen halventavia huomautuksia. A tuli ulos autosta. B oli juopunut ja aggressiivinen, työnsi A:n autoa vasten ja iski tätä nyrkillä kasvoihin. A iski takaisin iskun osuessa B:n nenään. B työnsi taas A:ta autoa vasten ja uusia iskuja annettiin puolin ja toisin. Kun B huomasi nenänsä vuotavan verta, hän astui taaksepäin ja lopetti väkivallan. A sai syytteen pahoinpitelystä. A kertoi antaneensa enintään kolme nyrkiniskua ja vetosi toimiensa olleen hätävarjelutoimia B:n käytyä hänen kimppuunsa. B kiisti A:n version, mutta todistaja vahvisti tapahtumien kulun olleen A:n kertomuksen mukainen.

¹⁵ Ratkaisussa NJA 1990 s. 776 mies oli pahoinpidellyt avovaimoaan ulkosalla lyömällä tätä kasvoihin ja sen jälkeen työntämällä häntä voimakkaasti aitaan vasten. Aita oli murtunut ja molemmat olivat kaatuneet. Mies oli tämän jälkeen heittänyt naisen aidan takana olleeseen jokeen, hypännyt perään ja pitänyt väkisin tämän päätä veden alla. Hän oli lopettanut vasta, kun apuun oli tullut ulkopuolinen mies. Myöhemmin saman illan ja seuraavan aamun aikana mies oli uhannut tappaa naisen. Hovioikeus tuomitsi miehen törkeästä pahoinpitelystä katsoen, että mies oli menettellyllään vaarantanut naisen hengen. Korkein oikeus oli toista mieltä. Se katsoi, ettei nainen ollut ollut hengenvaarassa ja että tämän saamat vammat olivat lieviä, ja tuomitsi pahoinpitelystä. Tapausta on tulkittu niin, että korkein oikeus pilkkoi tapahtumasarjan osiin ja katsoi, että kyseessä oli kaksi eri rikosta: pahoinpitely ja laiton uhkaus, kun taas hovioikeus ja alioikeus olivat tarkastelleet tapahtumasarjaa kokonaisuutena ottaen huomioon väkivallan prosessin luoteen. Lindfors 1997 s. 15.

¹⁶ Jareborg 1984 s. 1034–1036.

Korkein oikeus totesi, että A toiminta oli hätävarjeluteko aloitetun oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi. A:n käyttämä väkivalta ei ollut ollut ilmeisen perusteetonta (uppenbart oförsvarlig) eikä A ollut käyttänyt väkivaltaa enää hyökkäyksen päättymisen jälkeen. Sillä, olisiko A voinut välttää hyökkäyksen esimerkiksi poistumalla paikalta, ei korkeimman oikeuden mielestä ollut merkitystä eli A:lla ei ollut velvollisuutta paeta. Näin ollen se ei ottanut olosuhteisiin tältä osin kantaa.¹⁷

Korkein oikeus on kyseisessä tapauksessa arvioinut hyökkäystä yhtenä tekona, kun taas A:n pahoinpitelystä tuominnut hovioikeus oli ilmeisesti arvioinut hyökkäystä useina erillisinä hyökkäyksinä jokaisen iskun muodostaessa erillisen hyökkäyksen. Tällöin ratkaisevaksi on muodostunut se, löikö A paitsi torjuakseen oikeudenvastaisen hyökkäyksen myös sellaisessa tilanteessa, jossa hän ei (enää) ollut hätävarjelutilanteessa. Myös puolustautumista on korkeimmassa oikeudessa arvioitu yhtenä tekona.

Jareborg pohtii edelleen sitä, millainen merkitys molemminpuolisessa väkivaltatilanteessa on sillä, kumpi osapuolista syyllistyy väkivaltaan viimeisenä. Jareborg toteaa, että sillä, antoiko viimeisen iskun A vai B, ei itse asiassa ole merkitystä. Hyökkäys on joka tapauksessa päättynyt vasta kun on aivan selvää, että hyökkäävän osapuolen lyöntien sarja on päättynyt.¹⁸ Tällainen tulkinta, jossa lyöntien sarja katsotaan yhdeksi hyökkäykseksi, on mielestäni merkittävä parisuhdeväkivallan kannalta, sillä se korostaa hyökkäyksen kokonaisvaarallisuutta. Sen määrittelemisen, milloin esimerkiksi lyöntien sarja on päättynyt, voi toki silti olla vaikeaa.

Ratkaisusta on tehty myös se johtopäätös, että hyökkäyksen kohteeksi joutunut henkilö voi valita poistuuko hän paikalta vai puolustautuuko voimatoimin, eikä tässä arvioissa ole tarpeen pohtia, oliko hyökkäyksen kohteeksi joutuneella oikeus oleskella paikalla vai ei.¹⁹ Sen ei kuitenkaan ole tulkittu tarkoittavan sitä, että puolustautuminen voimatoimin olisi aina sallittu silloin, kun hyökkäyksen kohteeksi joutuneella on mahdollisuus välttää hyökkäys poistumalla paikalta. Erityisesti silloin, kun hyökkääjä on lapsi tai syyntakeeton henkilö, voidaan hyökkäyksen kohteeksi joutuneella katsoa olevan jopa velvollisuus väistää hyökkäys, mikäli suinkin mahdollista.²⁰ Parisuhdeväkivallan kannalta on luonnollisesti keskeinen merkitys sen korostamisella, että väkivaltaisen hyökkäyk-

¹⁷ Yksi jäsen oli tosin todennut perusteluissaan olosuhteiden olleen sellaiset, että vastaajan toiminta ja päätös olla pakenematta oli perusteltu. Sekä alioikeus että hovioikeus olivat yksimielisiä siitä, että A oli lyönyt viimeisen lyönnin. Alioikeus oli vapauttanut A:n todeten kyseessä olleen hätävarjeluteko. Oikeuden puheenjohtaja tosin olisi tuominnut pahoinpitelystä todeten jopa, että A:n väite ”icke förtjäna avseende”. Hovioikeus puolestaan oli tuominnut A:n pahoinpitelystä, sillä sen mielestä A olisi voinut välttää lisähyökkäyksen poistumalla paikalta.

¹⁸ Jareborg 1985 s. 59–60, samoin 2001 s. 257. Samoin Blomqvist 1972 s. 93 ja 98.

¹⁹ Jareborg 1984 s. 1037, Wallén 1987 s. 158.

²⁰ Kommentar till brottsbalken II, s. 662 ja 657.

sen kohteeksi joutuneella ei lähtökohtaisesti ole velvollisuutta välttää hyökkäys poistumalla paikalta.

2.2.2 Oikeudettoman hyökkäyksen olosuhteet

Oikeudettoman hyökkäyksen uhkaavuuden ja vaarallisuuden arvioimiseen voivat vaikuttaa olosuhteet, joissa hyökkäys tapahtuu. Seuraavassa ratkaisussa oli kyse oikeudettoman hyökkäyksen laadusta, sen olosuhteista ja niiden vaikutuksesta hätävarjeluteon puolustettavuuden arviointiin.

NJA 1970 s. 58. A iski nyrkillä B:tä niin, että B kaatui, löi päänsä lattiaan ja sai kallonmurtuman. A vetosi hätävarjeluun. Tämän mukaan B oli humalassa sanonut A:lle, tämän tyttöystävälle C ja kolmannelle (D), että heidän pitäisi tulla ulos kadulle, ”att de kunde få ett kok stryk”. A kieltäytyi lähtemästä ulos. B löi A:ta kohti, mutta lyönnin mentyä ohi B menetti tasapainonsa ja kaatui A:n päälle. A nosti B:n ylös ja pakotti tämän tilanteen rauhoittamiseksi makuulle lattialle. Kun A kääntyi palatakseen istumaan, hän kuuli B:n askeleet takanaan. B tuli nyrkit pystyssä A:ta kohti, jolloin A löi B:tä. B kaatui lattialle saaden kallonmurtuman.

Korkein oikeus totesi, että A oli iskenyt nyrkillä torjuakseen uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen eikä hänen käyttämänsä väkivalta ollut ollut ilmeisen perusteetonta olosuhteista huolimatta: *även med beaktande av att B var berusad och att andra män uppehöll sig i lokalen.* Asiaan vaikuttavina olosuhteina se mainitsi, että hyökkääjä oli ollut päihtynyt ja että paikalla oli ollut muita miehiä. Sen lisäksi se mainitsi olosuhteet muutoin.²¹ A oli 184 cm pitkä ja painoi 68 kg. B puolestaan oli 167 cm pitkä ja painoi 67 kg. B oli harrastanut aktiivisesti nyrkkeilyä.

Korkein oikeus on siis perustellut ratkaisua sillä, että siinä on otettu huomioon myös *olosuhteet muutoin*. Mihin seikkoihin olosuhteilla viitataan ja mikä merkitys niillä on ollut? Käytetty sanamuoto olisi tarkoittanut hätävarjeluoikeuden laajentamista, sillä muita kuin hyökkäyksen laatuun liittyneitä olosuhteita ei vakiintuneen tulkinnan mukaan ollut voitu ottaa huomioon. Ilmaisuu

²¹ ”Även med beaktande av att A var berusad och att andra män uppehöll sig i lokalen kunde B:s handling med hänsyn till angreppets beskaffenhet och *omständigheterna i övrigt* icke anses ha varit uppenbart oförsvärlig.” Alioikeus oli katsonut, että B oli ollut hätävarjelutilanteessa, mutta ottaen huomioon A:n humalatilaa ja se, että muita miehiä oli paikalla, hän olisi voinut puolustautua muutenkin. Kysymyksessä ei myöskään ollut tilanne, jossa hän ei olisi voinut mieltään malttaa. B tuomittiin pahoinpitelystä. Hovioikeus pysytti ratkaisun. Perustelu oli siis päinvastainen kuin korkeimman oikeuden perustelu, sillä aiemmat oikeusasteet olivat todenneet, että B:n humalatilaa voitiin pitää hyökkäyksen vaarallisuutta *vähentävänä* tekijänä: ”Med hänsyn särskilt till B:s berusning och att flera andra män uppehöllit sig i lokalen kunde B ha fredat sig på annat sätt.”

olosuhteet muutoin on Jareborgin mielestä tarpeeton. Tapaukseen kun ei liity olosuhteita, jotka eivät liittyisi myös hyökkäyksen laatuun. Jareborg siis katsoo, että hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa on hyökkääjän ja hyökkäyksen kohteen lisäksi joka tapauksessa otettava huomioon sellaisetkin olosuhteet kuin hyökkääjän mahdollinen humalatila ja se, onko muita henkilöitä paikalla.²²

Ei ole kuitenkaan yksiselitteistä, mihin suuntaan esimerkiksi hyökkääjän humalatila ja muiden ihmisten läsnäolo vievät tulkintaa hyökkäyksen vaarallisuudesta. Tekeekö esimerkiksi hyökkääjän humalatila hyökkäyksestä vaarallisemman vai vaarattomamman? Vapauttavasta päätöksestä huolimatta myös korkein oikeus on ratkaisussaan ilmeisesti katsonut, että hyökkäys olisi ollut vähemmän vaarallinen sen tähden, että hyökkääjä oli päihtynyt ja muita henkilöitä oli paikalla. Tällainen johtopäätös on kuitenkin kyseenalainen. Päihtynyt henkilö voi olla aggressiivisempi ja vaarallisempi kuin selvin päin oleva. Hän luottaa omiin voimiinsa ja häneen on vaikeampaa vaikuttaa häneen puhein ja taivutella hänet luopumaan väkivallasta. On myös kyseenalaista pitää hyökkäystä vähemmän vaarallisena sen tähden, että muita ihmisiä on paikalla, sillä muut ihmiset eivät välttämättä tule auttamaan eikä ulkopuolisten väkivaltatilanteeseen puuttumista voi välttämättä edes suositella tai ainakaan antaa yleiseksi ohjeeksi.²³ Onkin todettu, että myös ruotsalaisen yhteiskunnan väkivaltatilanne on muuttunut. Voi olla, että myös korkeimman oikeuden suhtautuminen katuväkivaltaan ja ihmisten mahdollisuuksiin puuttua siihen, on muuttunut ratkaisun antamisen jälkeen.²⁴

Ratkaisu on linjassa edellisen ennakkoratkaisun kanssa, sillä kaikesta päätellen myös tässä tilanteessa hyökkäyksen kohteeksi joutunut olisi voinut halutesaan paeta paikalta. Tällaista velvollisuutta hänelle ei kuitenkaan asetettu.²⁵

Ratkaisussa *NJA 1971 s. 442* oli kyse puolisoista A (nainen) ja B (mies) jotka olivat asuneet jonkin aikaa erillään, sillä vaimolla oli ollut suhde toisen miehen (C) kanssa.²⁶ Jonkin ajan kuluttua puoliset palasivat jälleen yhteen. Eräänä iltana C tuli asunnon ovelle kutsumatta, mutta nainen ei päästänyt häntä sisään. Myöhemmin yöllä C palasi. Kun B tällä kertaa avasi oven, C tunkeutui sisään väkivalloin ja löi häntä nyrkillä. B työnsi C:n käytävään ja päätyi sinne itsekin. Asunnon ovi meni kiinni. C uhkasi tappaa B:n ja painoi tämän

²² Jareborg 1982 s. 1037–1038.

²³ Jareborg 1984 s. 1038, 2001 s. 261. Ratkaisusta kriittisesti tältä osin myös Halén – Olson 1991 s. 2 ja Lishajko 1995 s. 110–111. Suomalaisen oikeuskäytännön kanta humalatilan vaikutuksesta oikeudettoman hyökkäyksen vaarallisuuteen ei ole yhtenäinen. Humalatilaa on pidetty hyökkäyksen vaarallisuutta alentavana tekijänä esimerkiksi ratkaisuissa RHO 1999/317, 1999/258 ja KouHO 1999/318. Humalatilaa on pidetty hyökkäyksen vaarallisuutta lisäävänä tekijänä esimerkiksi ratkaisussa RHO 1998/496. Korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä humalatilaa on pidetty hyökkäyksen vaarallisuutta lisäävänä tekijänä ratkaisuissa KKO 1998/49, KKO 1997/84 ja KKO 1986 II 79.

²⁴ Lishajko 1995 s. 127.

²⁵ Ratkaisujen tulkinnasta tältä osin myös Lishajko 1995 s. 96.

²⁶ Olen tässä käyttänyt selvytyden vuoksi symboleja A ja B. Ratkaisussa B:stä käytetään nimitysjaimia J.W.

seinää vasten niin että tämä löi päänsä. B iski tällöin useita kertoja C:tä kasvoihin nyrkeillä, jolloin tämä kaatui. C sai mm. vaikeita silmävammoja. B sai syytteen törkeästä pahoinpitelystä.

Korkein oikeus totesi, että on epäselvää, iskikö B iskut kiinteässä yhteydessä toisiinsa vai oliko niiden välissä aikaa. Mikäli iskujen välissä olisi ollut aikaa, hän olisi voinut todeta hyökkäyksen jo päättyneen. Varmaa tietoa asiasta ei siis kuitenkaan ollut. Näin ollen korkein oikeus päätyi vastaajalle edulliseen tulkintaan ja oletti, että *kaikki* lyönnit annettiin oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi.

Korkeimman oikeuden enemmistö vapautti vastaajan. Se totesi, että hän *ei* ollut ylittänyt perustellun väkivallan rajaa ottaen huomioon, että C oli yöllä tunkeutunut luvatta asuntoon ja vakavasti uhannut B:n henkeä ja terveyttä.²⁷ Hyökkäyksen vaarallisuutta arvioidessaan korkein oikeus otti myös huomioon C:n lausumat uhkaukset ja C:n toiminnan motiivin (*de motiv, som får antagas ha bestämt hans handlande*). Korkeimman oikeuden perustelu on tältä osin mielenkiintoinen, sillä sen käyttämästä sanamuodosta *får antagas* on pääteltävissä, että C ei itse ollut tuonut julki käyttäytymisensä motiiveja. Näin ollen toteamus perustunee tuomioistuimen omaan tulkintaan tapahtumasarjasta ja C:n motiivista. Oletan, että korkein oikeus on pitänyt motiivina C:n voimakasta mustasukkaisuutta, josta myös vastaajan vaimo oli kertonut. Korkein oikeus on siis ilmeisesti pitänyt mustasukkaisuutta motiivina hyökkäyksen vaarallisuutta kohtavana tekijänä.²⁸

Jareborg totesi edellä selostettujen ratkaisujen antamisen jälkeen niiden tarkoittavan, että sallitun itsepuolustuksen ala laajeni.²⁹ On tosin otettava huomioon, että edellä selostetut ratkaistu koskevat tapauksia, joissa kumpikaan osapuoli ei käyttänyt asetta.³⁰

²⁷ ”C:s förfarande att nattetid bryta J.W:s hemfrid och på förut angivet sätt överfalla honom med våld framstår i belysning av de allvarliga hotelser C uttalar i samband med våldsutövningen och de motiv som får antagas ha bestämt hans handlande såsom ett angrepp, som inburet betydande fara för J.W:s personliga säkerhet.” Korkeimman oikeuden eri mieltä ollut jäsen olisi tuominut vastaajan rangaistukseen hätävarjelun liioitteluna tehdystä pahoinpitelystä. Hän piti vastaajan voimatoimia liiallisina, sillä ”visserligen måste det med hänsyn till det överraskande i situationen och till den upphetsning och vrede, som (W) hade anledning att känna ha mött svårigheter för honom att besinna sig och i tid avbryta våldet, men dessa svårigheter kan inte anses så stora, att de motiverar straffrihet för misshandeln”.

Alioikeus ja hovioikeus eivät olleet pitäneet B:n toimintaa puolustettavana. Alioikeus oli katsonut, että B ei ollut voinut mieltään malttaa, mutta että oli käyttänyt väkivaltaa siinä määrin suhteessa häneen kohdistuneeseen hyökkäykseen, että vastuuvapaus ei tullut kyseeseen. Hovioikeus taas oli katsonut, ettei B:llä olisi ollut vaikeuksia hillitä itseään ts. mieltään malttaa.

²⁸ Wallén on pitänyt merkille pantavana, että korkein oikeus ei soveltanut hätävarjelun liioittelua koskevaa säännöstä ja pitänyt ratkaisua osoituksena ”vastaajamyönteisestä” tulkinnasta. Wallén 1987 s. 160.

²⁹ Jareborg 1984 s. 1042.

³⁰ Jareborg ilmaisi asian näin: *De riktlinjer som HD ger främst ger glädje för den som är starkare än angriparen eller är villig att ta risken att få ordentlig med stryk*. Jareborg 1984 s. 1046.

Vuonna 1999 korkein oikeus selvensi vielä oikeudettoman hyökkäyksen tulkintaa antamalla ratkaisun, jossa se totesi, että hyökkäys ei ole päättynyt vielä silloin, kun hyökkäyksen kohteeksi joutunut lyö takaisin. Se totesi myös, että sillä, *miksi* hyökkäyksen kohteeksi joutunut käytti väkivaltaa, ei ole merkitystä.³¹ Se totesi, että vastaaja K oli *utdelat sitt slag omedelbart efter der att M försökt slå K. Angreppet kan under sådana omständigheter inte anses ha varit avslutat när K slog tillbaka helt oavsett om M, som K här hävdar, även efter att ha träffats försökt att fullfölja det påbörjade angreppet. För frågan om rätten till nödvärn saknar det också betydelse om K endast avsett att värja sig mot angreppet eller haft andra motiv för att slå tillbaka*. Ratkaisu liittyy myös hätävarjelun aikarajoihin.

2.3 HÄTÄVARJELUN AIKARAJAT

Hätävarjelu-oikeus syntyy oikeudettoman hyökkäyksen välittömästi uhatessa ja on voimassa hyökkäyksen kestäjän ajan. Se, että hyökkäys oli odotettavissa, ei sinänsä sulje pois oikeutettua hätävarjelua. Hätävarjelu-oikeus päättyy, kun hyökkäys on päättynyt. Hyökkäyksen on katsottu päättyneen esimerkiksi silloin, kun hyökkäyksen tekijä on kääntänyt selkensä tai tekijä on tehty tai tullut puolustuskyvyttömäksi.³²

Ratkaisussa *NJA 1990 s. 370* oli kyse hätävarjelu-oikeuden päättymisestä. Tapauksessa syytteessä oli nainen, jota syytettiin entisen aviomiehensä surmaamisesta. Mies oli löydetty pysäköintipaikan läheisyydestä poltettuna, kuristusjälkiä kaulassaan ja köysi kaulan ympärillä. Lopullinen kuolinsyy jäi epäselväksi. Vastaajan mukaan kysymyksessä oli ollut hätävarjelutilanne. Mies oli yrittänyt raiskata naisen, jolloin nainen oli tämän torjuakseen ottanut miehen kaulasta kuristusotteen. Mies oli menettänyt tajuntansa kuristusotteen seurauksena.

Vastaaja kertoi luulleensa miestä kuolleeksi ja menneensä paniikkiin. Hän oli syyttänyt miehen ruumiin tuleen. Nainen kertoi oikeudessa, että mies oli aiemminkin ollut häntä kohtaan väkivaltainen ja että hän oli ottanut miehen väkivaltaisuuden takia yhteyttä poliisiin ja *kvinnjour*-päivystykseen. Hänen kertomustaan vahvisti tältä osin todistajan lausunto. Korkein oikeus totesi, että naisella oli ollut oikeus torjua uhannut raiskaus kuristusotteella. Hätävarjelu-oikeus oli lakannut viimeistään silloin, kun mies oli menettänyt tajuntansa.³³ Nainen

³¹ NJA 1999 s. 460. Ks. Myös NJA 1980 s. 606.

³² Straffrättskommitté, s. 397, Jareborg 1984 s. 1034.

³³ Ratkaisussa oli kyse myös siitä, kuinka ruumiin syyttämistä tuleen arvioitiin rikosoikeudellisesti. Sitä ei korkeimman oikeuden mukaan voitu pitää murhana, eikä tappona, sillä ei voitu sulkea pois, etteikö vastaaja olisi kertomansa mukaisesti luullut miehen kuolleen ennen syyttä-

tuomittiin törkeästä kuolemantuottamuksesta kahden vuoden vankeusrangaistukseen.³⁴

Hätävarjelu oikeuden päättymisestä oli kyse myös ratkaisussa *NJA 1994 s. 48*. Tapauksessa mies (B) rikkoi kadulla olevan auton ikkunan ja varasti autosta cd-soittimen. Auton omistaja (A) asui lähistöllä, heräsi rikkoutuvan ikkunan ääneen ja meni kadulle sukellusveitsi mukanaan. Hän näki kadulla varkaaksi otaksumansa henkilön B. Heidän välilleen syntyi käsikähmää, jonka seurauksena molemmat kaatuivat maahan. B sai tapahtumien yhteydessä A:n puukosta haavan korvaansa ja poskeensa. A pakotti veitsellä uhaten ja sitä B:n kurkulla pitäen B:n kävelemään 150 metrin matkan puhelinkopille, josta soitti poliisit. A:ta syytettiin ruumiinvamman tuottamuksesta. A vetosi hätävarjeluun.

Korkein oikeus totesi, että siinä vaiheessa, kun A oli käynyt B:n kimppuun, tilanne oli ollut sellainen, että A ei voinut mieltään malittaa. Häntä ei näin ollen tuomittuvammantuottamuksesta. Ratkaisun perusteluissa todettiin, että A oli ollut kiihtynyt (upprörd) siitä, että hänen arvokasta autoaan oli vahingoitettu, hän oli herännyt unesta juuri ennen tapahtumia eikä ollut ehtinyt harkita toimiaan. Hän oli myös saattanut luulla, että hänen varkaaksi olettamansa B olisi ollut aseistautunut. Näin ollen oli ymmärrettävää, ettei hän ollut pannut veistä pois, kun hän oli käynyt B:hen käsiksi. Sen sijaan hänen jatkotoimensa eivät olleet puolustettavia, sillä tässä vaiheessa A oli jo tiennyt, että B:llä ei ollut asetta ja hän oli saanut tilanteen muutoinkin hallintaan. Hänet tuomittiin laittomasta uhkauksesta (olaga hot).³⁵

mistä. Ruumiin sytyttäminen tuleen ei kuitenkaan ollut millään perusteella puolustettavaa riippumatta teon motiiveista, sillä nainen ei ollut voinut sytytysketkellä varmasti tietää, että mies oli kuollut.

³⁴ Ratkaisu syntyi äänin 3–2. Vähemmistö olisi hylännyt syytteen kokonaan katsoen enemmistön tavoin, että kuristusote ei ollut ollut perusteeton sen hengenvaarallisuudesta huolimatta. Nainen oli alioikeudessa kiistänyt teon kokonaan. Oikeus katsoi naisen syyllisyyden toteen näytetyksi ja totesi, että miehen kuolema oli syystä riippumatta tahallisesti aiheutettu. Perusteluina alioikeus lausui, että oli erittäin epätodennäköistä, että kukaan muu kuin vastaaja olisi tehnyt teon. Hänellä oli mahdollisuus ja motiivi. Julman tekotavan vuoksi teko luokiteltiin murhaksi ja nainen tuomittiin kymmenen vuoden vankeusrangaistukseen. Elinkautista tuomiota ei tuomittu, sillä lieventäväksi asianhaaraksi katsottiin naiseen kohdistunut väkivalta. Hovioikeus totesi, että mies oli sekä avioliiton aikana että avioeron jälkeen jatkuvasti kohdellut naista raa’asti ja naista halventavalla tavalla: ”behandling som demonstrerat en avsevärd brutalitet och en ytterst förnedrande kvinnosyn”. Hovioikeus hyväksyi vastaajan kertomuksen tuomion pohjaksi ja koska syytteessä puhuttiin edelleen vain kuristamisesta niin hovioikeus hylkäsi syytteen. Korkeimmassa oikeudessa syyte kattoi eri tekemuodot.

Wennberg on kritisoinut ratkaisua ja todennut, että vastaajalle edullisimman tulkinnan mukaisesti vastaaja olisi tullut vapauttaa. Ratkaisussa olisi myös ollut aiheellista ottaa kantaa siihen, toimiko vastaaja putatiivihätävarjelutilanteessa. Wennberg 1990–1991 s. 291.

³⁵ Kaksi jäsentä oli eri mieltä. Heidän mielestään olosuhteet eivät olleet sellaiset, etteikö vastaaja olisi voinut mieltään malittaa. He perustelivat näkemystään sillä, että hyökkäys kohdistui omaisuuteen, jolla oli rajallinen arvo ja että vastaaja itse ei ollut joutunut hyökkäyksen kohteeksi.

2.4 PUOLUSTUSTARKOITUS

Lakitekstin mukaan hätävarjelu-oikeus on sillä, joka *söker avvärja ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person*. Sanan *söker* voisi siten tulkit- ta viittaavan siihen, että hätävarjeluteko on sallittu vain, jos sen nimenomaisena tarkoituksena on torjua oikeudenvastainen hyökkäys. Ruotsalaisessa oikeuskir- jallisuudessa on kuitenkin vakiintuneesti katsottu, että hätävarjelu-oikeus on olemassa tällaisesta tarkoituksesta riippumatta. Hätävarjelu-oikeus on siis ole- massa, vaikka hyökkäyksen kohteeksi joutunut ei esimerkiksi tietäisi joutu- neensa ensin hyökkäyksen kohteeksi hyökätessään itse.³⁶ Subjektiivista ele- menttiä ei vaadita.

Ratkaisussa *NJA 1980 s. 115* arvioitiin väitetyt hätävarjeluteon puolustus- tarkoitusta. Tapauksessa yksityisiin juhliin tuli kutsumattomia vieraita. Hei- dät ohjattiin ulos voimakeinoja käyttäen, jolloin yksi kuokkavieraista puu- kotti yhtä juhlijaa. Muutama muu juhlaan osallistunut otti puukepit ja hyök- käsi ne aseenaan kuokkavieraisten kimppuun. Kaikkia asianosaisia syytettiin pahoinpitelystä. Kaikki väittivät toimineensa hätävarjelutilanteessa.

Korkein oikeus ratkaisi tapauksen puukepein hyökänneiden henkilöiden osalta. Se katsoi, että he olivat toimineet hätävarjelutilanteessa ja heillä oli näin ollen ollut oikeus voimatoimien käyttämiseen. Tämä oikeus oli kuitenkin lakannut, kun jossain vaiheessa tapahtumia puolustautuminen oli muuttunut hyökkäyk- seksi. Miehet tuomittiin pahoinpitelystä.³⁷

Ratkaisussa *NJA 1996 s. 12* oli kysymys siitä, saattoiko vastuuvapausperuste koskea palopommien valmistamista sillä perusteella, että ne oli tarkoitettu käytettäväksi ainoastaan puolustautumiseen hätävarjelutilanteessa. Viisi siir- tolaispoikaa ja neljä muuta henkilöä oli valmistanut kymmenen palopommia asunnossa ja kuljettanut ne autossa paikkakunnan torille. Paikkakunnalla oli hieman aikaisemmin ollut skinheadien ja siirtolaisnuorten välisiä väkivaltai- suuksia ja yksi siirtolaispoika oli joutunut skinheadien vakavasti pahoinpite- lemäksi. Pojat kertoivat, että palopommit olivat vain sitä varten, että mikäli skinheadit hyökkäisivät heidän kimppuunsa, he voittaisivat niiden avulla ai-

Alioikeus oli tuominnut A:n ruumiinvamman tuottamuksesta. Hovioikeus totesi, että koska B oli ollut ”på flyende fot”, A:lla oli ollut oikeus ottaa hänet kiinni. Hän oli kuitenkin käyttänyt sallit- tua enemmän väkivaltaa ja huolimattomuudellaan aiheuttanut B:n haavat. Olosuhteet eivät olleet sellaiset, että A:n olisi ollut vaikea mieltään malttaa, sillä autolle tullut vahinko ei ollut huomai- tava ja siitä, kun A huomasi vahingon, kului jonkin verran aikaa väitettyyn hätävarjelutilantee- seen. Myös varsinaista kiinniottoa seurannut tapahtumasarja oli sellainen, että A käytti sallittua suurempaa väkivaltaa. A tuomittiin ruumiinvamman tuottamuksesta.

³⁶ Näin mm. Jareborg 1984 s. 1032 ja 2001 s. 259. Hätävarjelutekoa (nödvarnsgärningen) on ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa kuvattu seuraavilla sanoilla: avvärja (torjua), betvinga (ku- kistaa, hillitä), hindra (estää) ja avlägsna (siirtää, poistaa).

³⁷ Korkein oikeus vahvisti asiassa hovioikeuden tuomion. Alioikeus oli katsonut, että miehet toimivat hätävarjelutilanteessa, mutta että he olivat ylittäneet oikeutetun hätävarjelu- rajat.

kaa paeta. Tapahtumailtana loukkaantuneen pojan isän oli tarkoitus pitää puhe torilla. Pojat olivat kertomansa mukaan peloissaan torilla mahdollisesti syntyvistä väkivaltaisuuksista ja vakuuttuneita siitä, että poliisi ei heitä kykenisi auttamaan. He olivat sen vuoksi varustautuneet palopommein. Heillä ei kertomansa mukaan kuitenkaan ollut tarkkaa suunnitelmaa siitä, miten he palopommeja käyttäisivät.

Korkein oikeus totesi, että ei ollut osoitettu, että vastaajilla olisi ollut suoranainen tarkoitus pahoinpidellä ketään. Vastaajien kertomusta ei ollut muutoinkaan syytä epäillä. Sen mukaan oli kuitenkin pidettävä varmana, että syytetyt olivat suhtautuneet välinpitämättömästi siihen mahdollisuuteen, että ns. skinheadeihin kuulunut henkilö olisi loukkaantunut, mikäli he olisivat käyttäneet palopommeja aikomallaan tavalla. Aikaisempien tapahtumien valossa oli ymmärrettävää, että vastaajat halusivat aseistautua. Heillä oli myös perusteltu syy olla torilla. Heillä olisi kuitenkin ollut mahdollisen hyökkäyksen uhatessa hyvät pakomahdollisuudet. Palopommien käyttäminen olosuhteissa, joissa olisi ollut vaikea kontrolloida pommien seurauksia väkijoukossa, ei olisi ollut puolustettavissa. Pommien käyttäminen olisi osoittanut välinpitämättömyyttä ja raakuutta. Tästä syystä vastaajilla ei olisi ollut hätävarjeluoikeuden nojalla perustetta käyttää pommeja, eikä perustetta ollut näin ollen siihen valmistautumiseenkaan. Vastaajat tuomittiin törkeän pahoinpitelyrikoksen valmistelusta.³⁸

2.5 PUOLUSTETTAVUUSARVIO

Hätävarjelutoimet ovat oikeutettuja, jos ne ottaen huomioon hyökkäyksen laatu eivät ole ilmeisen perusteettomia (inte är uppenbart oförsvarlig).³⁹ Hätävarjeluoikeus on siis relatiivinen.⁴⁰ Hyökkäyksen laatua arvioitaessa huomioon otettavia seikkoja ovat mm. itse fyysinen teko, hyökkäyksen tekijän fyysinen voimakkuus ja muut ominaisuudet, hänen mahdollinen humalatilansa ja hyök-

³⁸ Alioikeuden mukaan palopommien käyttäminen olisi aiheuttanut vakavaa vaaraa ja sillä olisi voinut olla vakavat seuraukset. Mukana olleen varustuksen käyttäminen olisi siis ollut vakava rikos, todennäköisesti vakavampi kuin esimerkiksi lievä pahoinpitely. Syytettyjen oli myös täytynyt tämä tajuta. Näin ollen heidän tarkoituksenaan oli ollut syyllistyä pahoinpitelyrikokseen. Heidät tuomittiin pahoinpitelyrikoksen valmistelusta. Hovioikeus oli katsonut samoin, että syytetyt olivat olleet tietoisia sekä siitä, että autossa oli palopommeja, että niiden käyttötarkoituksesta. Pommien käyttäminen syytettyjen kertomalla tavalla ko. olosuhteissa olisi kuitenkin sen mukaan ollut katsottava hätävarjeluksi. Valmistautuminen hätävarjelutoimeen ei ole rikos. Se hylkäsi syytteen.

³⁹ Muotoilu poikkeaa pakkotilateon (nöd) kriteereistä. s. 50. Siinä teon oltava ”försvarlig”: den som handlar i nöd får företa en försvarlig gärning vrt. ”som inte är uppenbart oförsvarlig”. Ks. NJA 1976 s. 183. Pakkotilateon puolustettavuuskriteerit ovat siis tiukemmat. Puolustettavuutta arvioitaessa otetaan huomioon vaaran suuruus, mahdollisesti aiheutuva vahinko ja olosuhteet muutoin.

⁴⁰ Prop. 1962:10 s. B 327.

käyksen tarkoitus. Arvioitavaksi voi tulla myös se, kehen hyökkäys kohdistuu eli hyökkäyksen kohteen konkreettinen mahdollisuus puolustautua.⁴¹ Tällöin arvioitavaksi tulevat myös esimerkiksi hänen fyysiset voimansa, sillä ilman suhteuttamista niihin, myöskään hyökkääjän voimien arvioimisella ei ole merkitystä.⁴² Keskustelua on herättänyt esimerkiksi se, tekeekö juopumus tekijästä vaarallisemman vai helpommin torjuttavan.⁴³

Myös ulkoiset olosuhteet voidaan ottaa puolustettavuusarviossa huomioon. Voidaan esimerkiksi katsoa, että suljetussa tilassa tehty hyökkäys on vaarallisempi kuin hyökkäys avoimessa tilassa, josta on helpompi paeta. Hyökkäys silloin, kun muita henkilöitä on hyökkäyksen kohteen lisäksi läsnä, ei ole tämän kannalta yhtä vaarallinen kuin hyökkäys tilanteessa, jossa apua ei ole ainakaan yhtä helposti saatavissa.⁴⁴ Puolustettavuuden arviointiin voi vaikuttaa myös mahdollisuus torjua hyökkäys muulla tavalla kuin voimakeinoin turvautumalla.⁴⁵

Puolustettavuusarvio lähtee siitä, että lievin mahdollinen keino hyökkäyksen torjumiseksi on paras ja suositeltavin. Puolustusteko ei saa selvästi poiketa siitä, mikä olisi ollut tarpeellista hyökkäyksen torjumiseksi, eikä ilmeistä epäsuhtaa puolustusteon ja uhkaavan vaaran välillä saa vallita. Puolustettavuuden kokonaisarviossa on otettava huomioon myös hätävarjeluteon sisältämät riskit. Toisaalta ei voida myöskään asettaa sellaista vaatimusta, että hätävarjelutilanteessa toimija on valinnut objektiivisesti ottaen parhaan mahdollisen tavan torjua hyökkäys.⁴⁶ Sillä, onko hyökkäyksen kohde jollain tavoin provosoimalla saattanut itsensä vaaralliseen tilanteeseen, ei ole puolustettavuusarvioinnissa merkitystä.

Ratkaisussa *NJA 1978 s. 356* korkein oikeus vapautti vastaajan (A) katsoen tämän toimineen hätävarjelussa. A oli väkisin taluttanut puutarhassa pide-

⁴¹ Strahl 1976, s. 396, Jareborg 1985, s. 63.

⁴² Lishajko 1995, s. 110.

⁴³ Ks. humalatilan merkityksestä myös edellä jakso 2.1.2. Korkein oikeus on eräässä ratkaisussaan esimerkiksi katsonut, että juopumus on tehnyt hyökkäyksen tekijän vähemmän vaaralliseksi, mutta tätä näkemystä on myös kritisoitu ja todettu, että humalatila voi tapauksesta riippuen vaikuttaa molempiin suuntiin. Ks. *NJA 1970 s. 58*. Tapauksessa oli kyse: kahden miehen tappelusta julkisella paikalla, jossa oli muitakin henkilöitä. Alioikeus ja hovioikeus totesivat: med hänsyn till B:s (hyökkäyksen tekijä) berusning och att flera andra män uppehållit sig i lokalen kunde A hade fredat sig på andra sätt.. Korkein oikeus muotoili asian seuraavasti: ”även med beaktande av att B var berusad och att andra män uppehöll sig i lokalen, kunde A:s handling med hänsyn till att angreppets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt icke anses ha varit uppenbart oförsvarlig”.

⁴⁴ Vuoden 1934 mietinnössä lausuttiin velvollisuudesta kutsua apua seuraavasti: ”Endast om sådan är omedelbart till hands, exempelvis om polis finnes alldeles i närheten och det sålunda ej försorsakar nämnvärt besvär att tillkalla hjälp, är man i första hand skyldig därtill.” s. 24 Lausunnon voi tulkita viittaavan hyökkäykseen julkisessa tilassa.

⁴⁵ Jareborg 2001 s. 260–262.

⁴⁶ Ks. *Brottsbalkkommentar s. 677* ja 1934 vuoden mietintö s. 24.

tyistä hääjuhlista pois sinne tulleen naapurin B pyydettyään tätä ensin useaan kertaan poistumaan. B oli aikaisemmin käynyt valittamassa juhlien aiheuttamasta metelistä. B kaatui talutettaessa ja sai murtuman lantioonsa. A:ta syytettiin ruumiinvamman tuottamuksesta. Korkein oikeus pohti puolustettavuusarviota ja katsoi, että A ei ollut toiminut tavalla, joka ottaen huomioon käytetty väkivalta ja ennakoitavissa olleet riskit (förutsebara skaderisker) olisi ollut ilmeisen perusteeton. Siihen, toimiko A huolimattomasti, se ei ottanut kantaa.⁴⁷

Ratkaisussa *NJA 1999 s. 58* oli kyse kahden nuoren miehen tappelusta tak-sijonossa. Sananvaihdon jälkeen A oli huitaissut nyrkillä B:tä tähän osumat-ta, B oli lyönyt A:ta kasvoihin. A:n kaksi hammasta vaurioitui ja hän sai huu-leensa haavan. B:tä syytettiin pahoinpitelystä.⁴⁸

Korkein oikeus perusti ratkaisunsa B:n kertomukseen. Se katsoi ensinnäkin, että vastuuvapaus loukatun suostumuksen perusteella ei tullut kyseeseen.⁴⁹ Se katsoi, että kun kaksi toisilleen tuntematonta henkilöä antautuu kiivaaseen sa-nanvaihtoon, siihen ei – toisin kuin vastaaja oli esittänyt – sisälly edes implisiit-

⁴⁷ Hätävarjelussa tehty teko on lähtökohtaisesti tahallinen teko. Jos esimerkiksi joku puolustustarkoituksessa tahallisesti tappaa toisen, on arvioitava tappamisen puolustettavuutta. Mikäli taas kyse on tuottamuksesta, ei puolustettavuusarvio koske tappamista, vaan sitä toiminta-ta, jonka seurauksena hyökkäyksen tekijä kuoli. On siis kysyttävä, oliko puolustautujan toiminta sallittu riskin rajoissa. Tuottamuksen ollessa kyseessä rajanveto tahallisen teon ja rangaistavan teon välillä ei tietenkään ole itsestään selvä ja aiheuttaa monia lisäpohdintoja. ”Ej uppenbart oförsvarlig” viittaa yleensä törkeään tuottamukseen rangaistavuuden kriteerinä.

Tämän tapauksen yhteydessä jouduttiin pohtimaan myös tuottamuksellisen teon suhdetta hä-tävarjeluun. Kun puhutaan hätävarjelutoimesta (handling), tarkoitetaan lähtökohtaisesti toimea, jossa on mukana tahtoelementti ts. tahallisuus. Jos joku esimerkiksi surmaa tahallisesti hyök-käyksen tekijän, arvioidaan surmaamisen puolustettavuutta. Jos katsotaan, että puolustautujalla ei ole tahallisuutta suhteessa surmaamiseen, mutta että hän on ollut huolimaton suhteessa hyök-käyksen tekijän kuolemaan, koskee puolustettavuusarvio ainoastaan kontrolloitua tointa, ei seu-rausta. Toisaalta kysymys voi olla puolustautujan taholta kielletyn riskin ottamisesta ja mieltä-mistahallisuudesta. Tässä suhteessa vaaditaan Jareborgin mukaan törkeää huolimattomuutta, jot-ta vastuuvapaus ei enää tulisi kysymykseen. Jos ”toimi” katsotaan ”tahalliseksi toimeksi”, laaje-nee hätävarjeluoikeus verrattuna siihen, että se katsotaan ainoastaan ”toimeksi”. Tässä tapaukses-sa korkein oikeus on tulkinnut säännöstä ensin mainitulla tavalla.

Alioikeus oli tuominnut A:n ruumiinvamman tuottamuksesta ollen sitä mieltä, että A:lla ei oli-si ollut oikeus käyttää voimatoimia lainkaan ottaen huomioon B:n oikeudettoman hyökkäyksen laatu. Hovioikeus pysytti ratkaisun todeten, että A:lla oli ollut oikeus käyttää voimatoimia B:n poistamiseksi tilaisuudesta, mutta että A:n käyttämät toimet eivät olleet perusteltuja.

⁴⁸ Alioikeus oli ensin todennut, että tapahtumista ei ollut muuta selvitystä kuin asianosaisten kertomukset ja että molemmat kertomukset olivat uskottavia. Koska B:n kertomuksen totuudelli-suutta ei voitu kumota, oli se otettava tuomion perustaksi. B:n lyöntiä ei kuitenkaan katsottu hä-tävarjelutoimeksi, vaan vastaukseksi A:n provosointiin. B tuomittiin pahoinpitelystä. Hovioikeus perusti tuomionsa niin ikään B:n kertomukseen. Se katsoi, että B oli ollut hätävarjelutilanteessa, kun A yritti käyttää häntä kohtaan väkivaltaa. B:n käyttämä väkivalta ei ollut ollut ilmeisen pe-rusteetonta. Hovioikeus hylkäsi syytteen.

⁴⁹ Vrt. kahden koulupojan tapaus *NJA 1993 s. 553*, jossa korkein oikeus totesi, että kun kak-si nuorta ”inlåter sig i bråk med varanda” ja seuraukset pysyivät mustelmien ym. lievien vammo-jen tasolla, rikosoikeudellinen vastuu ei tule kyseeseen.

tistä suostumusta siihen, että sananvaihto johtaa myös käsiksi käymiseen. A:n isku B:tä kohti oli aloitettu oikeudetön hyökkäys. B:n isku oli välitön reaktio siihen. Siinä vaiheessa hyökkäys ei ollut vielä päättynyt. Korkeimman oikeuden mielestä ei ollut syytä tulkita, että B olisi tarkoittanut aiheuttaa A:lle tälle tulleet vammat.

Ratkaisussaan korkein oikeus otti huomioon myös, että B oli lyönyt vain kerran ja että A oli ollut B:tä suurikokoisempi ja voimakkaampi. Se pohti, mitä muita toimintavaihtoehtoja B:llä olisi tilanteessa ollut. Se tuli siihen johtopäätökseen, että B:n teko oli sallittu hätävarjelutoimi, vaikka B:llä olisikin ollut mahdollisuus poistua paikalta.⁵⁰

⁵⁰ Korkein oikeus totesi: ”Som strukits under i lagstifningens förarbeten skall man härvid räkna med en relativt bred marginal till förmån för den angripne.”(SOU 1953:14 s. 397 och prop. 1993/94:130 s. 30 ja 69, ks. myös NJA 1990 s. 210 ja NJA 1994 s. 48).

3 Hätävarjelun liioittelu

Ruotsin rikoskaaren 24:6 §:ssä säädetään tapauksista, joissa henkilö on ollut hätävarjelutilanteessa, mutta on käyttänyt oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseen sallittua enemmän väkivaltaa.⁵¹ Käytetyt voimatoimet eivät siis ole olleet puolustettavia. Tällöin tekijä on hätävarjelun liioitteluna tehdystä teosta rangaistusvastuusta vapaa, mikäli olosuhteet olivat sellaiset, että hänen harkintakykynsä oli alentunut (kunde svårligen besinna sig).⁵²

Sen arvioimisessa, voiko kyseessä olla hätävarjelun liioitteluksi katsottava toimi, on mukana sekä objektiivinen että subjektiivinen elementti. Objektiivisessa arvioinnissa voidaan ottaa huomioon uhan vaarallisuusaste, käytettävissä ollut aika reagoida ja se, jos hyökkäys uhkasi yllättäen muuten odottamattomalla tavalla.⁵³ Subjektiivisessa arvioinnissa voidaan ottaa huomioon esimerkiksi vaaran aiheuttama pelko, paniikki tms. On katsottu, että tässä arvioinnissa myös vastaajan henkilökohtaisilla ominaisuuksilla voi olla merkitystä.⁵⁴ Esi-merkkinä tällaisista ominaisuuksista Jareborg luettelee hermostuneisuuden, arkuuden ja jopa kiivaan luonteen. Hän toteaa kuitenkin, että vastaajan persoonan huomioonottaminen ei estä tuomioistuinta arvioimasta sitä, onko vastaaja esimerkiksi menettänyt itsehillintänsä olosuhteissa, joissa häneltä olisi voitu vaatia itsehillintää.⁵⁵

Ratkaisussa *NJA 1977 s. 655* oli kyse tapauksesta, jossa B oli ravintolassa verbaalisesti loukannut A:ta ja tämän äitiä. B oli myös lyönyt A:ta kasvoihin ainakin kerran. Kun A oli tämän jälkeen poistunut ravintolasta, oli B tullut

⁵¹ ”Om någon i fall där 1–5 ” detta kapitel eller 10 ’ polislagen (1984:387) är tillämpig har gjort mer vad som är medgivet, skall han ändå vara fri från ansvar, om omständigheterna var sådana att han svårligen kunde besinna sig.”

⁵² Hätävarjelun liioittelu on, samoin kuin Suomessakin, obligatorinen vastuuvapausperuste (skall/on rangaistusvastuusta vapaa). Ks. esim. HE 44/2002 vp, jossa todetaan: ”Hätävarjelun liioittelu tilanteessa, jossa tekijältä ei kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista, on anteeksiantoperuste. Tekijä ei osoita rankaisemisen edellytyksenä olevaa syyllisyyttä ja hänet on sen vuoksi vapautettava rangaistusvastuusta. Sääntö on ehdoton.” Mts. 118.

⁵³ Wallén on todennut, että liiallisten voimakeinojen käyttäminen voidaan katsoa hätävarjelun liioitteluksi esimerkiksi silloin, kun hyökkäys tapahtuu odottamatta tai äkillisesti ja sen kohdeksi joutunut toimii vaistonvaraisesti. Tämän lisäksi huomioon voidaan ottaa puolustautujan henkilökohtaiset ominaisuudet ja esimerkiksi se, oliko hän kyseisessä tilanteessa peloissaan. Toisaalta puolustautujalta odotetaan itsehillintää ja järkevää harkintaa (omdöme). Wallén 1987, s. 253.

⁵⁴ SOU 1988:7 s. 71, Strahl 1976 s. 399.

⁵⁵ Jareborg 2001 s. 361. Ks. SvJT rf s. 67. Ratkaisussa vastaajan katsottiin toimineen hätävarjelun liioittelussa. Ratkaisussa mainitaan, että vastaajalla oli perusteltu syy pelätä tulevana vakavasti pahoinpidellyksi ja että tapahtumat etenivät nopeasti: ”knappast hunnit överväga hur han utan allvarlig risk för angriparen skulle avärja angreppet”.

juosten perässä huutaen samalla tappouhkauksia. Hän oli kuitenkin ollut aseistamaton. A oli osoittanut B:tä kohti laukustaan ottamalla ladatulla ja varmistamattomalla aseella. Ase oli lauennut ja osunut B:tä rintaan aiheuttaen tämän kuoleman.

Hovioikeudessa A:n katsottiin toimineen hätävarjelun liioittelutilanteessa anteeksiannettavasti eikä A:ta tuomittu rangaistukseen. Hovioikeus totesi, että B oli törkeästi loukannut sekä A:ta että tämän äitiä. Hän oli myös käyttäytynyt uhkaavasti, lyönyt ainakin kerran A:ta ilman tämän provosointia, tullut kadulle huutaen tappouhkauksia ja juossut B:n suuntaan. Ampumisajankohtana A:n ja B:n välimatka oli ollut enää vain pari metriä. Vakavan väkivallan uhatessa A oli ollut hätävarjelutilanteessa ja hänellä oli ollut oikeus torjua hyökkäys. A:n toiminta oli ollut ilmeisen perusteetonta siltä osin, että A ei ollut tarkistanut aseentoimintakuntoa eikä B:tä kohti aseella osoittaessaan ollut ymmärtänyt asevoivan laueta.

Korkein oikeus puolestaan katsoi, että A:n toiminta oli aiheuttanut B:lle hengenvaaran ja vaara oli myös aktualisoitunut. Hänen olisi pitänyt tietää aseensa vaarallisuus, sillä hän harrasti aseita ja tunsikin käyttämänsä aseensa mekanismin. B oli tosin käyttäytynyt provosoivasti A:ta kohtaan ja lyönyt ainakin kerran tätä leukaan. Hän ei kuitenkaan ollut ollut aseistautunut ja tapahtumat sattuiivat päi-väsaikaan kadulla, jolla oli muitakin ihmisiä. Korkein oikeus katsoi näin ollen, että A olisi todennäköisesti voinut torjua hyökkäyksen vain ilmoittamalla B:lle, että hänellä oli ase. A:n toimet eivät siten olleet olleet hyökkäyksen torjumiseksi tarpeellisia. Tämän puolesta puhui korkeimman oikeuden mielestä myös se, että hänellä oli jo ase mukanaan. Hän oli siis valmistautunut kertomansakin mukaan käyttämään sitä uhkaavassa väkivaltatilanteessa. Koska tapahtumat olivat alkaneet jo ravintolassa, ei hyökkäyksistä viimeiseksi jäänyt myöskään ollut ollut B:lle yllätys. B tuomittiin kuolemantuottamuksesta.⁵⁶

Wallén on kritisoinut korkeimman oikeuden ratkaisua todeten, että pelkäänsä aseensa puuttumisen perusteella ei voida tehdä sellaista johtopäätöstä, että hyökkäys ei olisi ollut potentiaalisen (hengen)vaarallinen. Hyökkäyksen vaarallisuuden arvioinnissa on otettava huomioon myös esimerkiksi asianosaisten voimasuhteet. Muiden ihmisten läsnäolon merkityksestä Wallén toteaa, että korkein oikeus ”gör sig skyldig till mer än lovligt orealistiska spekulationer”. Muut ihmiset eivät välttämättä halua auttaa tai pysty auttamaan ts. pysäyttämään hyökkäystä. Wallén suhtautuu myös epäilevästi siihen, olisiko suullisella ilmoituksella aseesta kyseisessä tilanteessa ollut vaikutusta päihtyneeseen ja

⁵⁶ B tuomittiin kuuden kuukauden vankeusrangaistukseen. Alioikeus oli katsonut, että B:n toiminta oli ollut kokonaisuudessaan moitittavaa. Väitteeseen teon oikeuttamisperusteesta ei sen mielestä tarvinnut kiinnittää huomiota. B:llä oli hallussaan hengenvaarallinen ase, joka oli ladattu ja varmistamaton. B tuomittiin törkeästä kuolemantuottamuksesta vuoden vankeusrangaistukseen.

kiihtyneessä mielentilassa olleeseen hyökkääjään. Wallén arvioi korkeimman oikeuden pohtineen sitä, kuinka kylmäpäisen rauhallinen henkilö olisi tilanteessa toiminut, sen sijaan että se olisi pohtinut sitä, mitä vastaaja tilanteessa tuns. Vastaajan pelkotilaa ei edes mainita. Subjekttiivinen arvio jäi siis puuttumaan.⁵⁷ Tässä suhteessa ratkaisu NJA 1990 s. 210 edustaa jo toisenlaista ajattelua.

Ratkaisussa *NJA 1990 s. 210* korkein oikeus vapautti vastaajan sillä perusteella, että se katsoi tämän olleen tilanteessa, jossa hän ei ollut voinut mieltänsä maltaa. Tapauksessa tummaihoisen vastaaja oli kadulla joutunut rasis- tisen hyökkäyksen kohteeksi. Hän oli käyttänyt puolustautuakseen veistä, jolloin yksi hyökkääjistä (B) oli saanut veitsestä kolme haavaa kasvojen alueelle. Vammat eivät olleet hengenvaarallisia, mutta potentiaalisen vaaral- lisia. Korkein oikeus totesi, että B olisi voinut saada hyvin vaikeita vammoja ja katsoi sen vuoksi, että A:n toimet eivät olleet puolustettavia ts. että niihin ei voitu soveltaa oikeuttamisperustetta.

Tämän jälkeen korkein oikeus totesi, että on painotettava vastaajan kykyä pys- tyä harkitsemaan niitä toimintavaihtoehtoja, joita hänelle oli tarjolla tuossa tilanteessa. Vastaaja oli joutunut pahoinpitelyn kohteeksi ja äkkiä joutunut ti- lanteeseen, jossa hän oli joutunut tekemään nopeita päätöksiä. Korkeimman oi- keuden mielestä oli myös huomionarvoista, että vastaaja oli ensin näyttänyt veistä hyökkääjille ts. uhannut sillä. Tämä ei ollut kuitenkaan keskeyttänyt hyökkäystä.

Korkein oikeus totesi, ettei sillä ollut aihetta epäillä vastaajan kertomusta sii- tä, että hän oli ollut tilanteessa hyvin peloissaan ja pelännyt joutuvansa vähin- tään vakavan pahoinpitelyn uhriksi. Vastaajan reaktio ei ko. olosuhteissa ollut ollut perusteeton. Vastaajan subjektiiviselle pelolle annettiin nyt entistä suu- rempi merkitys. Perusteluissa on myös arvioitu sitä, että paikkakunnalla oli en- nen tapahtumia ollut kyseiseen etniseen ryhmään kohdistuneita väkivaltaisuuksia, minkä korkein oikeus katsoi tukevan vastaajan kertomusta hänen tilantees- sa tuntemastaan pelosta. Pelkoa olivat uskottavasti lisänneet myös vastaajaan suunnatut suulliset uhkaukset (ta fast niggern, niggerdjävel), jotka kävivät ilmi myös todistajan lausunnosta.

Myöhemmässä ratkaisussa *NJA 1994 s. 48* edellä selostettua ratkaisua on pidetty ilmauksena siitä, että puolustettavuusarviossa voidaan vain poikkeuk- sellisesti tulla siihen lopputulokseen, että veitsen tai muun ase- n käyttä- minen puolustustarkoituksessa olisi sallittu. Ratkaisussa on huomionarvoista myös se, että se poikkeaa aiemmasta mm. Wallenin ja Jareborgin kritisoi- masta tuomiosta *NJA 1977 s. 655*. Siinä ei aiemmasta poiketen todeta mitään

⁵⁷ Wallén käyttää nimitystä ”hätävarjeludoktriinin pater familias”. Wallén 1987 s. 159 ja 256. Samansuuntaista kritiikkiä on esittänyt myös Lishajko 1995 s. 131–132.

siitä, mitä vastaajan olisi *pitänyt* tilanteessa tehdä, vaan painotetaan vaaran luonnetta, vastaajan käytettävissä ollutta reagointiaikaa ja tämän voimakasta pelkotilaa.⁵⁸

⁵⁸ Alioikeus ja hovioikeus olivat tuominneet vastaajan pahoinpitelystä.

4 Näytöstä hätävarjelutapauksissa

Syyttäjällä on todistustaakka rikosasiassa. Hänellä on todistustaakka myös siitä, että hätävarjelutilannetta ei ole ollut, jos vastaaja vetoaa hätävarjeluun. Vastaajan on kyettävä antamaan hätävarjeluväitteensä tueksi sellainen uskottava kertomus tapahtumasarjasta, että siihen sisältyy kuvaus hätävarjelutilanteesta. Mikäli tässä tapauksessa ei voida sulkea pois, että kertomus on oikea, syyttäjä on epäonnistunut näyttäessään, että hätävarjelutilannetta ei ole ollut.⁵⁹

Korkein oikeus on Ruotsissa jo 1920-luvulla ottanut kannan, jonka mukaan vastaajan hätävarjeluväite tulee hyväksyä, mikäli tapaukset olosuhteet eivät osoita väitettä ilmeisen vääräksi.⁶⁰ Uuden rikoslain voimaantulo ei aiheuttanut tulkinnan muutosta. Tämä ilmenee mm. ratkaisuista NJA 1969 s. 425, NJA 1970 s. 58 ja NJA 1971 s. 442. Myöhemmin periaate on vahvistettu mm. ratkaisuissa NJA 1990 s. 370, NJA 1990 s. 210 ja NJA 1992 s. 474.⁶¹ Tarkastelen seuraavassa tuoreimpia ratkaisuja lähemmin.

Ratkaisun *NJA 1990 s. 210* perusteluissa korkein oikeus ilmaisi syyttäjän todistustaakan seuraavasti: ”Det är helt klart att åklagaren måste bevisa att nödvärn inte har förelegat för att ett åtal skall kunna bifallas. Det samma måste anses gälla en invändning av den tilltalade, att en nödvärnshandling visserligen varit uppenbart oförsvärlig men omständigheterna varit sådana att han svårigen kunnat besinna sig.” Syyttäjän velvollisuutena on siten esittää siinä määrin todisteita vastaajan syyllisyydestä, että hätävarjeluväite näyttäytyy perusteettomana (obefogad). Tämä käy tosin usein käy ilmi jo tapauksen olosuhteista.

Tapauksissa, joissa hätävarjeluväite esitetään, ei asiasta useinkaan ole muuta selvitystä kuin vastaajan kertomus tai vastaajan ja asianomistajan keskenään ristiriitaiset kertomukset. Korkein oikeus on näyttötaakkaa arvioidessaan ottanut ratkaisun lähtökohdaksi vastaajan kertomuksen seuraavissa ratkaisuissa.

Ratkaisussa *NJA 1969 s. 425* korkein oikeus totesi vastaajan kertomuksen merkityksestä: *Den berättelse som A sålunda avgivit kan inte anses vederlagd i målet*. Ratkaisussa *NJA 1971 s. 442* korkein oikeus totesi, että oli epäselvää, isikö mies iskut samassa yhteydessä vai oliko niiden välissä ollut siinä määrin aikaa, että hän olisi voinut todeta hyökkäyksen jo päättyneen. Koska asia oli

⁵⁹ Diesen 1995 s. 48, Lishajko 1995 s. 117, Jareborg 2001 s. 262.

⁶⁰ NJA 1928 B 170. Sama kanta esiintyy vuoden 1937 lainmuutoksen esitoissa ja 1950-luvulla rikosoikeuskomitean mietinnössä. SOU 1953:14 ja NJA 1937 II s. 424.

⁶¹ Aikaisemmin periaate on ilmaistu jopa näin: en tilltalads uppgift att han handlat i nödvärn tages för god såvida den icke måste ansas vederlagd av omständigheterna i målet. Straffrättskommitten päätyi samalle kannalle.

epäselvä, korkein oikeus päätyi vastaajalle edulliseen tulkintaan ja oletti, että kaikki lyönnit annettiin oikeudettoman alkaneen hyökkäyksen torjumiseksi. Tapauksessa *NJA 1978 s. 356* puolestaan todettiin jääneen epäselväksi, kumman asianosaisten kertomus asiasta oli totuudenmukainen. Vastaajan kertomus otettiin näin ollen ratkaisun perustaksi.⁶²

Ratkaisun *NJA 1990 s. 370* kohteena olleessa tapauksessa mies oli yrittänyt raiskata naisen, jolloin nainen oli tämän torjuakseen ottanut miehen kaulasta kuristusotteen. Vastaajan mukaan kysymyksessä oli ollut hätävarjelutilanne ja hänen kertomuksensa otettiin tältä osin ratkaisun pohjaksi. Merkille pantavaa on, että nainen oli esittänyt hätävarjeluväitteen vasta hovioikeudessa.

Ratkaisussa *NJA 1999 s. 58* oli kyse kahden nuoren miehen tappelusta taksi-jonossa. A oli huitaissut nyrkillä B:tä tähän osumatta ja B oli lyönyt A:ta kasvoihin. A:n hampaat olivat vaurioituneet ja hän oli saanut huuleensa haavan. B:tä syytettiin pahoinpitelystä.⁶³ Korkein oikeus perusti ratkaisunsa B:n kertomukseen. A:n isku oli ollut aloitettu oikeudeton hyökkäys. B:n isku oli ollut välitön reaktio siihen eikä hyökkäys ollut siinä vaiheessa päättynyt. Korkeimman oikeuden mielestä ei ollut syytä tulkita, että B olisi tarkoittanut aiheuttaa A:lle tämän saamat vammat.⁶⁴

⁶² ”Det kan inte avgöras omi denna del B:s eller A:s skildring är den riktiga. Ovissheten gör att prövningen skall ske utifrån vad A (vastaaja) uppgivit.”

⁶³ Alioikeus oli ensin todennut, että tapahtumista ei ollut muuta selvitystä kuin asianosaisten kertomukset ja että molemmat kertomukset olivat uskottavia. Koska B:n kertomuksen totuudellisuutta ei voitu kumota, oli se otettava tuomion perustaksi. B:n lyöntiä ei kuitenkaan katsottu hätävarjelutoimeksi, vaan vastaukseksi A:n provosointiin. B tuomittiin pahoinpitelystä. Hovioikeus perusti tuomionsa niin ikään B:n kertomukseen. Se katsoi, että B oli ollut hätävarjelutilanteessa, kun A yritti käyttää häntä kohtaan väkivaltaa. B:n käyttämä väkivalta ei ollut ollut ilmeisen perusteetonta. Hovioikeus hylkäsi syytteen.

⁶⁴ Alioikeus totesi ensin, että tapahtumista ei ollut muuta selvitystä kuin asianosaisten kertomukset ja että molemmat kertomukset olivat sinänsä uskottavia. Koska B:n kertomuksen totuudellisuutta ei voitu kumota, oli se otettava tuomion perustaksi.

5 Putatiivihätävarjelusta

Hätävarjeludoktriiniin sisältyy myös mahdollinen vastuuvapausperuste tilanteessa, jossa henkilö virheellisesti uskoo olevansa hätävarjelutilanteessa. Kysymyksessä on tällöin putatiivihätävarjelu.⁶⁵ Vastaajaa ei voida tuomita tahallisuudesta teosta, jos teko on tehty hätävarjelu-oikeuden rajoissa olettaen, että hänen virheellinen arvionsa olisi ollut oikea. Jos erehdys ei ole anteeksiannettava, voidaan tekijä mahdollisesti tuomita tuottamuksellisesta teosta.⁶⁶ Vastuuvapausperuste on olemassa vain, jos voimatoimet (kuvittelun) hyökkäyksen torjumiseksi eivät ole olleet ilmeisen perusteettomia (uppenbart ofrösvarlig).

Hätävarjelu on objektiivinen oikeuttamisperuste. Se voi olla olemassa, vaikka voimatoimiin turvautunut henkilö ei itse tiennyt olevansa oikeudettoman hyökkäyksen kohteena.⁶⁷ Sen sijaan putatiivihätävarjelun on voitu katsoa perustuvan subjektiiviseen arvioon siitä, millaisena tekijä tilanteen hahmotti.⁶⁸

Ratkaisussa *NJA 1995 s. 661* korkein oikeus otti kantaa putatiivihätävarjeluun. Tapauksessa oli kysymys ryöstöyrityksestä kultasepäntiikkeeseen. A meni kultasepän liikkeeseen ryöstötarkoituksessa, hänen apurinsa B odotti ulkopuolella autossa. Liikkeessä oli sen omistajan lisäksi paikalla Y, joka taltutti ryöstäjän. Y meni ryöstäjän taltuttamisen jälkeen ulos liikkeestä ampuen kolme laukausta A:lta ottamallaan pistoolilla. Kaksi laukauksista osui autossa olleeseen B:hen. B sai vaikeita vammoja, jotka eivät kuitenkaan olleet pysyviä. Y sanoi toimineensa hätävarjelutilanteessa ja luulleensa myös B:n olleen aseistautunut.

Korkein oikeus katsoi, että autossa odottaneen B:n taholta ei objektiivisesti katsoen ollut käynnissä sellainen välittömästi uhkaava oikeudeton hyökkäys, joka olisi oikeuttanut hätävarjeluun. Y oli kuitenkin ymmärtänyt tilanteen niin, että B:n taholta olisi ollut käynnissä sellainen hyökkäys. Korkein oikeus katsoi, että tämä vaara ei ollut ollut tarpeeksi akuutti ja konkreettinen, jotta Y:n toimet olisivat olleet oikeutettuja ja pysytti hovioikeuden tuomion.

Hovioikeudessa Y tuomittiin ensimmäisen B:hen osuneen laukauksen osalta törkeästä ruumiinvamman tuottamuksesta ja toisen laukauksen osalta törkeästä

⁶⁵ BB 24 kap 1 § säättää, että ”den som begår en kriminaliserad handling under det att han/hon avvärjt ett pågående eller överhängande brottsligt angrepp inte fällas till ansvar till gärningen”. Putatiivihätävarjelusta ks. Zila 1995–1996 s. 1141.

⁶⁶ Jareborg 2001 s. 342. Prop. 1993/94:130, s. 45.

⁶⁷ Zila s. 1142.

⁶⁸ Ibid. ”Att försvarlighetsbedömningen vid putativt nödvärn måste grundas på den handlandes subjektiva uppfattningen av situationen står helt klart.” Zila ei tässä pohdi sitä, milloin erehdys voi olla perustelu ja milloin ei ja täytyykö sen olla perusteltu.

pahoinpitelystä. Lieventäväksi asianhaaraksi katsottiin, että teko oli tehty hätävarjelun liioittelun olosuhteissa ilman, että olosuhteista seurasi vastuuvapaus.⁶⁹ Ryöstöyritys ei ollut hovioikeuden näkemyksen mukaan vielä päättynyt siinä vaiheessa, kun Y ampui laukaukset. Y oli nähnyt liikkeestä tullessaan B:n tehneen autossa liikkeen, jonka hän oli tulkinut tarkoittavan välitöntä uhkaa aseiden käyttämisestä. Y oli ollut vakuuttunut siitä, että B:llä oli ase, sillä myös varsinaista ryöstöä yrittäneellä A:lla oli ollut ase.

Hovioikeus analysoi tilannetta vaihe vaiheelta ja katsoi ensimmäisen B:hen osuneen laukauksen osalta, että Y:llä ei voitu näyttää olleen tarkoitus vahingoittaa B:tä tai tappaa tämä. Hän oli kuitenkin ollut tietoinen ampuma-aseen käyttämisestä ja toiminut huolimattomasti laukaistessaan ladatun aseiden B:tä kohti. Kahden ensimmäisen laukauksen osalta Y oli hätävarjelutilanteessa, eikä ollut syytä epäillä, etteikö Y olisi ollut ryöstöyrityksen seurauksena peloissaan henkensäkin edestä. Y oli lisäksi putatiivihätävarjelutilanteessa siltä osin kuin hän perustellusti luuli myös B:n olevan aseistautunut.

Ensimmäinen B:tä kohti ammuttu laukaus oli kuitenkin ilmeisen perusteen, sillä B ja myös muut ihmiset olivat olleet sen seurauksena konkreettisesti hengenvaarassa. Samoin todettiin toisen laukauksen osalta. Ensimmäisen laukauksen osalta Y:n kyky kontrolloida käyttäytymistään oli vähentynyt, mutta hän oli joka tapauksessa tietoinen siitä, että hänellä oli hengenvaarallinen ase kädessä ja että B oli ulkona autossa. Olosuhteet eivät olleet sellaiset, että hätävarjelun liioittelu tulisi kyseeseen.⁷⁰

Tapaus vastaa lähestulkoon oppikirjaesimerkkiä putatiivihätävarjelusta: henkilö luulee toisella olevan ase ja olevansa näin hengenvaarallisen hyökkäyksen kohteena, mutta näin ei olekaan. Vastuuvapausperuste ei kuitenkaan toteutunut, sillä tapauksen oikeudellisessa arvioissa keskityttiin pohtimaan sitä, oliko Y:n toiminta tilanteessa puolusteltua (försvarlig) sen sijaan, että olisi pohdittu sitä, oliko Y ollut tekemässään virheellisessä arviossa huolimaton. On arvioitu, että mikäli todellinen tilanne olisi vastannut Y:n luuloa, olisi aseiden käyttäminen ollut hyvinkin perusteltua.

⁶⁹ Alioikeudessa Y oli tuomittu tapon yrityksestä. Y:n katsottiin toimineen tietoisesti, sillä hänen toimintansa liikkeessä osoitti kylmäpäisyyttä. Näin ollen ei ollut uskottavaa, että Y olisi ollut peloissaan. Hän oli suhtautunut B:n kuoleman mahdollisuuteen välinpitämättömästi ampuessaan laukaukset. Lieventävänä asianhaarana voitiin kuitenkin ottaa huomioon, että Y:hyn kohdistui karkea provokaatio, jolloin hänellä oli voimakkaasti alentunut kyky kontrolloida käyttäytymistään.

⁷⁰ ”... kan det hot seom enligt Y:s bedömning förelåg inte anses ha varit tillräckligt konkret och akut för att han skulle vara berättigad att i förebyggande syfte vidta en så drastisk åtgärd som att skjuta mot bilen och därigenom utsätta den person som befann sig i bilen för allvarliga risker för skada till liv och lem.” Zila on kritisoinut ratkaisua siitä, että siinä vastaaja on yhtä aikaa sekä hätävarjelutilanteessa että kuvitellussa hätävarjelutilanteessa. Mts. 1143.

6 Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta

6.1 JOHDANTOA

Ruotsissa on keskustelu sekä naisiin kohdistuvasta väkivallasta että myös hätävarjelusta sukupuolinäkökulmasta hieman vilkkaammin kuin meillä. Keskustelussa on todettu mm, että puolustettavuusarviota tehtäessä on otettava huomioon hyökkäyksen kohteeksi joutuneen henkilön mahdollinen fyysinen ali voima. Fyysisesti heikon henkilön voi siten olla sallittua esimerkiksi käyttää asetta puolustustarkoituksessa suuremmassa määrin kuin fyysisesti voimakkaamman henkilön. Puolustettavuusarvio, jossa osapuolten väliset voimasuhteet otetaan huomioon, tarkoittaa myös sitä, että aseetonta hyökkäystä ei pidetä automaattisesti vaarattomana.⁷¹ Molemmat näkökulmat ovat relevantteja tarkasteltaessa naisiin kohdistuvaa väkivaltaa.

Ruotsin oikeuskäytännössä on hätävarjelu osalta vahvistettu monia periaatteita, jotka ovat myös parisuhdeväkivallan kannalta tarkasteltuna huomionarvoisia. Näihin periaatteisiin kuuluu, että hyökkäyksen kohteella ei ole pakenemisvelvollisuutta. Korkein oikeus on vahvistanut periaatteen siitä, että oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneella on oikeus puolustautua, vaikka hänellä olisi myös mahdollisuus paeta.⁷² Merkitystä ei ole sillä, olisiko vastaaja voinut välttää hyökkäyksen esimerkiksi poistumalla paikalta. Tällä perusteella on argumentoitu, että oikeus olla pakenematta on voimassa myös silloin, kun henkilö joutuu oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi omassa kodissaan.⁷³

Korkein oikeus on myös arvioinut useiden nyrkiniskujen hyökkäystä yhtenä tekona. Hyökkäystä on pidetty päättyneenä vasta, kun on selvää, että hyökkäävän osapuolen lyöntien sarja on päättynyt.⁷⁴ Edellä lausuttu periaate on tärkeä parisuhdeväkivaltatapauksissa. Parisuhdeväkivallan prosessinomaisesta luonteesta johtuen sekä hyökkäyksen kohteeksi joutuneen että hyökkäyksen luonnetta jälkeinpäin arvioivan on erityisen vaikea erottaa, milloin hyökkäys on lopullisesti päättynyt. Edellä mainittu periaatteellinen kannanotto ei poista vaikeutta, mutta muistuttaa siitä, että tapahtumasarjaa voidaan tarkastella myös

⁷¹ Asp 1999 s. 97. ”Om A närmär sig B med avsikt att strypa B till döds, kan B om hon är fysiskt underlägsen t.o.m. ha rätt att skjuta mot A. Om B däremot är fysiskt överlägsen måste en sådan åtgärd anses uppenbart oförsvarlig.”

⁷² Ks. edellä esim. ratkaisu NJA 1969 s. 425.

⁷³ Asp 1999 s. 95. Angloamerikkalaisessa keskustelussa on argumentoitu, että vaikka olisi olemassa yleinen pakenemisvelvollisuus (duty to retreat), niin kenelläkään ei voi olla velvollisuutta poistua omasta kodistaan. Esim. Ashworth, s. 140 ja Wells, s. 127.

⁷⁴ Jareborg 1985 s. 59–60. Ks. myös Blomqvist 1972 s. 93 ja 98.

siltä kannalta. On tarkasteltava sekä sitä, milloin hyökkäys oli objektiivisesti katsoen päättynyt, että sitä, milloin vastaajan subjektiivinen käsitys siitä, että hyökkäys ei ollut vielä päättynyt, voi olla perusteltu.

Oikeuskäytäntöä tarkasteltaessa voidaan panna merkkeille, että myös hyökkäyksen tekijän fyysinen ylivoima, tarkoitus vahingoittaa fyysisesti ja hyökkäyksen kohteen vaikeus poistua paikalta erityisesti hyökkäyksen tapahtuessa yksityistiloissa, voidaan ottaa hätävarjeluteon puolustettavuusarviossa huomioon.⁷⁵ Sillä, katsotaanko hyökkäyksen kohteeksi joutuneen provosoineen itseensä kohdistuneen väkivallan, ei ole merkitystä hätävarjeluteon oikeutusta arvioitaessa. Anteeksiantoperuste puolestaan voi tulla kysymykseen mm. silloin, kun vastaaja on ollut voimakkaan pelkotilan vallassa. Pelkoa ovat voineet perustella aiemmat väkivaltaisuudet, myös silloin kun ne ovat kohdistuneet muihin kuin oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneeseen itseensä.⁷⁶ Tästä on voitu päätellä, että pelkotilaa voivat perustella myös sellaiset aiemmat väkivaltaisuudet, jotka saman henkilön taholta ovat kohdistuneet (uuden) oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi joutuneeseen henkilöön. Tällainen tilanne aktualisoituu usein parisuhdeväkivallassa.

Edellä mainituista periaatteista huolimatta parisuhdeväkivaltaan ja sen suhteeseen hätävarjeludoktriiniin liittyy myös ongelmia. Esimerkiksi parisuhdeväkivallan kohteeksi joutuneen vastaajan kertomuksen uskottavuus on ongelma, joka on oikeusjärjestyksille yhteinen, sillä tullakseen vakavasti otetuksi hätävarjeluväite edellyttää tuekseen ns. uskottavuusnäyttöä.⁷⁷

⁷⁵ Ratkaisussa NJA 1977 s. 655 korkein oikeus kiinnitti huomiota siihen, että tapahtumapaikka oli julkinen tila, jossa oli läsnä muita henkilöitä. Ratkaisussa NJA 1971 s. 442 huomio kiinnittyi siihen, että hyökkäyksen vaarallisuutta arvioitaessa korkein oikeus otti myös huomioon hyökkäyksen tekijän motiivin toiminnalleen. Korkein oikeus on pitänyt hyökkääjän motiivina mustasukkaisuutta ja sitä on pidetty hyökkäyksen vaarallisuutta kohottavana tekijänä.

⁷⁶ NJA 1990 s. 210.

⁷⁷ Ongelma koskee parisuhdeväkivallan uhria sekä asianomistajana että vastaajana. Ongelmasta asianomistajan kannalta kertoo esimerkiksi ratkaisu RH 1991:124. Siinä alioikeus piti asianomistajana olleen naisen kertomusta uskottavana ja tuomitsi miehen pahoinpitelystä. Hovi-oikeus ei pitänyt naisen kertomusta uskottavana ja hylkäsi useimmat syytekohtat. Tapauksesta tarkemmin Larsson 1997, s. 22–24. Larsson tiivistää ongelman: ”Ingen trovärdighet, ingen fäl-lande dom.”

Ratkaisussa NJA 1991 s. 83 HD otti kantaa parisuhdeväkivaltaan ja asianomistajan kertomuksen merkitykseen (ainoana) näyttönä. Tapauksessa oli kyse näyttövaatimuksesta koskien väkisin-makaamis- ja pahoinpitelysyytettä. Nainen kertoi joutuneensa useita kertoja miehensä pahoin-pitelemäksi ja raiskaamaksi. Hän ei kuitenkaan kyennyt yksilöimään tekoja ajallisesti. Myöskään lääkärinlausuntoja pahoinpitelyjen aiheuttamista vammoista ei ollut. Hän ei ollut tehnyt miehestä rikosilmoitusta, eikä miehellä ollut aiempia tuomioita. Nainen ei ollut ollut koskaan turvakodissa tai ilmoittanut asiasta sosiaalityöntekijälle.

Korkein oikeus totesi, että vastaajaan kohdistuvat väitteet perustuvat asianomistajan tietoihin. Kuten usein on tämän kaltaisessa rikollisuudessa, joka tapahtuu piilossa, ei ole olemassa suoria todistajien kertomuksia tai teknistä näyttöä. Tämä ei kuitenkaan estä sitä, etteikö todistusaineis-toa voitaisi katsoa riittäväksi. Tämä edellyttää, että tuomioistuin toteaa saadun selvityksen perus-teella, että on ”utom rimlig tvivel” että vastaaja on syyllistynyt tekoon, joista häntä syytetään.

Vastaajan kertomuksen merkitys ja sen uskottavuus myös parisuhdeväkivallan osalta tuli esiin esimerkiksi ratkaisussa *NJA 1990 s. 370*.

Naisen mukaan hänen miehensä oli yrittänyt raiskata hänet autossa, jolloin nainen oli tämän torjuakseen ottanut miehen kaulasta kuristusotteen. Mies oli menettänyt tajuntansa kuristusotteen seurauksena. Nainen kertoi miehen olleen aiemminkin häntä kohtaan väkivaltainen ja ottaneensa miehen väkivaltaisuuden takia yhteyttä mm. poliisiin. Hänen kertomustaan vahvisti tältä osin todistajan lausunto. Korkein oikeus totesi, että naisella oli ollut oikeus torjua uhannut raiskaus kuristusotteella. Hätävarjelu-oikeus oli lakannut viimeistään silloin, kun mies oli menettänyt tajuntansa.⁷⁸ Nainen tuomittiin törkeästä kuolemantuottamuksesta kahden vuoden vankeusrangaistukseen.⁷⁹ Naisen kertomusta pidettiin uskottavana sekä aiemman että viimeisimmän väkivallan osalta.

6.2 PREVENTIIVISESTÄ HÄTÄVARJELUSTA

Ruotsalainen keskustelu naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja hätävarjelusta on pitkälti keskittynyt pohtimaan *preventiivisen* hätävarjelu-oikeuden mahdollisuutta.⁸⁰ Tästä syystä tarkastelen seuraavassa myös preventiivistä hätävarjelua parisuhdeväkivallan kannalta ja siitä käytyä debattia. Keskustelussa tulevat esiin monet seikat, jotka ovat ongelmallisia myös puhuttaessa hätävarjelu-oikeudesta konfrontaatiotilanteessa.

Keskustelua preventiivisen hätävarjelun mahdollisuudesta on käyty joidenkin suurta huomiota saaneiden oikeustapausten yhteydessä. Ns. vasaramurhan yhteydessä 1980-luvulla keskusteltiin vilkkaasti sekä parisuhdeväkivallasta että preventiivisen hätävarjelun mahdollisuudesta. Tapauksessa nainen oli ollut miehensä väkivallan kohteena vuosia. Mies oli uhannut tappaa naisen, perheen kolme lasta ja naisen vanhemmat, jos nainen yrittäisi lähteä. Miehellä oli mm. tapana ottaa töihinsä mukaan yksi lapsista, jotta nainen ei sinä aikana voisi

Kyseessä olevassa tapauksessa oli ratkaisevaa arvioida asianomistajan kertomuksen uskottavuutta sen valossa, mitä tapauksessa muutoin oli käynyt ilmi. Asianomistajan kertomuksen uskottavuutta lisäsi tässä tapauksessa se, että tämä oli kertonut pahoinpitelyistä ja raiskauksista sisarelleen ja äidilleen, jotka olivat oikeudenkäynnissä myös todistajina. Mies tuomittiin pahoinpitelystä ja raiskauksesta kolmen vuoden vankeusrangaistukseen.

⁷⁸ Ratkaisussa oli kyse myös siitä, kuinka ruumiin sytyttämistä tuleen arvioitiin rikosoikeudellisesti. Sitä ei korkeimman oikeuden mukaan voitu pitää murhana, eikä tappona, sillä ei voitu sulkea pois, etteikö vastaaja olisi kertomansa mukaisesti luullut miehen kuolleen ennen sytyttämistä. Ruumiin sytyttäminen tuleen ei kuitenkaan ollut millään perusteella puolustettavaa riippumatta teon motiiveista, sillä nainen ei ollut voinut sytytyshetkellä varmasti tietää, että mies oli kuollut.

⁷⁹ Ratkaisu syntyi äänin 3–2.

⁸⁰ Esimerkiksi Aspin artikkeli on otsikoitu ”Nödvärnsrätten i kvinnoperspektiv”. Asp käsittelee kuitenkin lähestulkoon yksinomaan preventiivisen hätävarjelun mahdollisuutta. Asp 1999.

lähteä. Nainen oli ottanut yhteyttä poliisiin, mutta ei ollut saanut apua. Hän oli yrittänyt itsemurhaa. Viimein naisen vanhemmat olivat päättäneet surmata miehen ja sopineet asiasta tyttärensä kanssa. Isä oli tappanut miehen vasaran iskulla päähän, kun tämä oli ollut nukkumassa. Nainen oli ollut tuolloin töissä. Isä tuomittiin taposta, äiti ja tytär avunannosta tappoon.⁸¹

Tapaus herätti erilaisia kannanottoja. Wallén katsoi, että hätävarjelu-oikeus voitaisiin ulottaa myös tämäntapaisiin tilanteisiin. Se tosin vaatisi korkeimman oikeuden ennakkoratkaisun, mutta ei lainsäädännöllistä muutosta. Hänen mukaansa voitaisiin siis katsoa, että kyseessä olisi sallittu hätävarjelu tilanteessa, jossa hengenvaara on alati läsnä. Kyseessä olisi siis laissa mainittu *överhängande hot*, jonka torjumiseksi hätävarjelu on sallittu. Jareborg sen sijaan piti tällaista tulkintaa vaarallisena ja pelkäsi sen yllyttävän ihmisiä ottamaan oikeuden omiin käsiinsä.⁸² Myös vankeusrangaistuskomitea otti asiaan kantaa pohtiesaan hätävarjelusäännöksen mahdollista muutostarvetta. Se totesi, että hätävarjelu ulottaminen tällaisiin tilanteisiin olisi ristiriidassa sen kanssa, että yhteiskunnan yleinen tavoite on vähentää väkivaltaa: ”att tillåta nödvärnsrätt i en sådan situation skulle innebära en felaktig avvägning mellan intresset att i möjligaste mån minska våldsanvändningen i samhället.”⁸³

Preventiivisen hätävarjelu-yhteydessä on myös ruotsalaisessa kirjallisuudessa usein käytetty usein esimerkkiä merikapteenista. Hätävarjelutoimi olisi poikkeuksellisesti sallittu tilanteessa, jossa hän saa tiedon itseensä kohdistuvasta murhahankkeesta.⁸⁴ Tilannetta voidaan verrata myös parisuhdeväkivaltilanteeseen, jossa mies ilmoittaa tappavansa naisen lähitulevaisuudessa, jonkin seikan toteutuessa tms. Tältä kannalta asiaa on Ruotsissa pohtinut mm. Asp.⁸⁵ Hän on katsonut, että naiseen kohdistunut väkivallan uhka ei useinkaan – merikapteeniesimerkkiin verrattuna – ole riittävän täsmällisesti ajallisesti määriteltävissä ja/tai mahdoton välttää pakenemalla, jotta hätävarjelu-oikeus voisi sillä perusteella toteutua. Toisaalta voidaan vastaavasti todeta, että mikäli mies esimerkiksi uhkaa kohdistaa naiseen vakavaa väkivaltaa seuraavina tunteina, voi hätä-

⁸¹ Isä tuomittiin 4 vuoden, hänen vaimonsa 3 vuoden ja tytär vuoden ja 6 kuukauden vankeusrangaistukseen.

⁸² Wallén ja Jareborg ottivat molemmat kantaa tapaukseen lehdistössä (Helsingborgs Dagblad, 14.11.1986 ja Bordvästra Skånes Tidningar 9.12.1986). Tapauksen käsittelystä lehdistössä ks. lähemmin Halén – Olson 1991. Huomiota herätti myös tapaus, jossa nainen pelkäsi väkivaltaisen miehensä pahoinpitelevän poikaansa hengenvaarallisella tavalla ja surmasi miehen tämän nukkuessa. Tapausta on käsitelty mm. Svein Slettan., ks. tältä osin Lov og rett 1987 s. 594–610. Keskustelun painopistettä preventiiviseen hätävarjeluun ovat olleet viemässä myös kaksi norjalaista oikeustapausta, joissa oikeus juryn päätöksellä vapautti vastaajat, jotka olivat surmanneet väkivaltaisen miehen akuutin väkivaltilanteen ulkopuolella. Wallén totesi, että ”personligen känner jag sympati för utgången i de både norska fallen”. Wallén 1987b, s. 264.

⁸³ SOU 1988:7 s. 73.

⁸⁴ Esimerkkiä on edellä käsitelty jaksossa 2.2.

⁸⁵ Asp 1999 s. 95–96. Uhkauksista osana parisuhdeväkivaltaa ks. Ruotsin osalta Lundgren mm. 2001 s. 74–75, 79 ja 84.

varjelu-oikeus aktualisoitua.⁸⁶ Asiaan voinee vaikuttaa se, onko naisella tosi-asiallista mahdollisuutta paeta.

Asp perustelee näkemystään mm. sillä, että hätävarjelu-oikeus koskee lähtökohtaisesti myös kolmatta henkilöä. Hän pohtii, voisiko paikalle sattumalta tullut ja väkivallan uhan aistinut poliisimies vedota hätävarjeluun, mikäli hän olisi toiminut (naisen tavoin) preventiivisesti, ja vastaa asettamaansa kysymykseen kieltävästi. Toisaalta hän toteaa vastaavasti, että mikäli mies olisi akuutisti ai-keissa kohdistaa naiseen vakavaa väkivaltaa, olisi paikalla olevalla poliisi-miehellä sekä oikeus että velvollisuus torjua hyökkäys.

Asp tavoittaa pohdinnassaan monia kysymyksiä, jotka tekevät naisiin kohdistuvan parisuhdeväkivallan ja hätävarjeludoktriinin vaikeaksi yhdistelmäksi. Hän on epäilemättä oikeassa siinä, että poliisimiehellä ei olisi oikeutta käyttää väkivaltaa esimerkiksi nukkuvaa miestä kohtaan sillä perusteella, että tämä on uhannut herättyään kohdistaa naiseen hengenvaarallista väkivaltaa. Hän on nähdäkseni oikeassa myös siinä, että tällaisessa tapauksessa ei myöskään naisen itsensä hätävarjelu-oikeus aktualisoidu. Problemaattiseksi asian hahmottamisen kuvitteellisen hätävarjeluavun antajan kautta tekee se, että vain naisella itsellään on yleensä tietoa häneen aiemmin kohdistuneesta väkivallasta ja esimerkiksi miehen esittämistä uhkauksista. Kuvitteellisella poliisimiehellä tai muulla ulkopuolisella henkilöllä ei yleensä ole tätä tietoa ja kokemusta. Uhkausten painoarvo ja vakavuus puolestaan on kytköksissä aiempaan väkivaltaan. Toisaalta poliisimiehellä, toisin kuin useimmilla naisilla, olisi voimaa ja taitoa torjua mahdollinen akuutti väkivaltainen hyökkäys ilman esimerkiksi aseeseen turvautumista.

Hätävarjelu ja naisiin kohdistuva väkivalta ei siis suinkaan ole ollut ongelmaton kombinaatio myöskään ruotsalaisessa oikeusjärjestelmässä. Viime aikoi-na erityisesti rikosnimike *kvinnofridskränkning* on kirvoittanut keskustelua aiheesta. Tarkastelen tätä keskustelua lähemmin seuraavassa.

6.3 HÄTÄVARJELU JA *KVINNOFRIDSBROTT*

Ruotsalaisessa keskustelussa on pohdittu parisuhdeväkivallan erityispiirteitä nimenomaan siltä kannalta, kuinka parisuhdeväkivallan muusta väkivallasta poikkeava luonne saataisiin paremmin näkyviin oikeusjärjestelmän toiminnassa. Tässä yhteydessä on keskusteltu myös parisuhdeväkivallasta ja hätävarjelu-oikeutuksesta. Keskustelun kirvoitti mm. 1990-luvun loppupuolella toteutettu lakiuudistus, jossa Ruotsin rikoslakiin lisättiin uusi tunnusmerkistö.⁸⁷

⁸⁶ Asp esittää asian varauksellisesti: ”det måhända kan finnas en rätt till nödvärn”. Asp 1999 s. 96.

⁸⁷ Laki tuli voimaan 1.7.1998. Siihen tehtiin myöhemmin muutos, joka tuli voimaan vuoden

Lainkohta kuuluu seuraavasti:

Den som begår brottsliga gärningar enligt 3,4 eller 6 kap. mot en närstående eller tidigare närstående person, döms, om var och en av gärningarna utgjort ett led i en upprepad kränkning av personens integritet och varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, för grov fridskränkning till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Har gärningar som anges i första stycket begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, skall i stället dömas för grov kvinnofridskränkning till samma straff.

Kyse on siis teosta, jonka tunnusmerkistön on tarkoitus ottaa huomioon naisiin kohdistuvan väkivallan erityispiirteet – toistuvuus, raaistuvuus, psyykkinen väkivalta, väkivalta läheisen ihmisen tekemänä – ja niiden seuraukset uhrille. Samaa läheiseen henkilöön kohdistuvat toistuvat väkivallanteot ovat ankarammin rangaistavia kuin vaikkapa eri (tuntemattomiin) henkilöihin kohdistuneet toistuvat, yksittäiset pahoinpitelyt. Uuden säännöksen oli siis tarkoitus ottaa paremmin huomioon juuri ne piirteet, jotka olivat jääneet vähäiselle huomiolle silloin, kun parisuhdeväkivaltaa oli aikaisemmin oikeusjärjestelmässä käsitelty.⁸⁸

Uusi kriminalisointi herätti vastakkaisia mielipiteitä jo valmisteluvaiheessa.⁸⁹ Keskusteltiin mm. siitä, voisiko kyseessä olla laittoman vapaudenriiston kaltainen rikos, jossa oikeudenvastainen tila on voimassa niin kauan kuin vapaudenriisto tms. kestää. Tällöin mm. rikoksen vanhentumisaika laskettaisiin viimeisimmästä teosta. Vuonna 1995 julkaistussa raportissaan ja sitä seuranneessa lakiehdotuksessaan asiaa valmistellut Kvinnoväldskommission ehdotti, että rikosta olisi pidetty jatkuvana rikoksena (perdurerande brott).⁹⁰ Tätä pidet-

2000 alussa. Korkein oikeus oli nimittäin ratkaisussa NJA 1999 s. 102 tulkinut sanamuotoa ”varit ett led i en upprepad kränkning” niin, että aikaisemmista pahoinpitelyistä tuli olla olemassa tuomioistuinratkaisut. Tätä ei ollut tarkoitettu ja pykälä muutettiin kuulumaan: ”var och en av gärningarna utgjort ett led i en upprepad kränkning”. Uudistusta on arvostelu siitä, että siinä muutettiin ainoastaan sanamuotoa ilman analyysia muutoksen vaikutuksista tms. Kriminalisointia koskevasta kritiikistä ja siihen liittyneistä juridisista ongelmista Wennberg 2000 s. 793 ss.

⁸⁸ Prop. 1997/98:55, s. 78 ja 81.

⁸⁹ Lakiehdotuksista annetuista lausunnoista on tehty tulkinta, jonka mukaan niistä on erotettavissa kaksi eri linjaa. Ne tahot, jotka olivat olleet eniten suoraan tekemisissä naisiin kohdistuvan väkivallan kanssa, suhtautuivat ehdotukseen positiivisesti. Näitä tahoja olivat mm. poliisi ja sosiaali- ja terveydenhuolto. Sen sijaan juridiikan edustajat, syyttäjät, tuomarit, asianajajat ja oikeustieteen edustajat, suhtautuivat ehdotukseen useimmiten negatiivisesti. Larsson 2002, s. 16. Näiden tahojen antamia lausuntoja on arvosteltu sekä lyhydestä että ennakkoluuloisuudesta. Nordborg – Niemi-Kiesiläinen 2001 s. 369.

⁹⁰ Kvinnofrid SOU 1995:60. Sen ehdotuksen mukaan tunnusmerkistö olisi ollut seuraava: ”En man som mot en närstående eller tidigare närstående kvinna använder våld eller hot om våld eller utsätter henne för annan fysisk eller psykisk påverkan, ägnad att varaktigt kränka kvinnans integritet och skada hennes självkänsla, döms för kvinnofridsbrott till fängelse i lägst ett och

tiin tärkeänä mm. sen vuoksi, että parisuhdeväkivalta nähtiin jatkuvana prosessina ja uuden kriminalisoinnin oli määrä tuoda juuri väkivallan prosessiluonne näkyväksi ja oikeusjärjestelmän tietoisuuteen. Mikäli prosessi ”hajotettaisiin” yksittäisiksi teoiksi, kokonaisnäkemys prosessista menetettäisiin.

Toimikunta esitti, että katsomalla teko jatkuvaksi rikokseksi voitaisiin vaikuttaa myös siihen, kuinka hätävarjeluteon oikeutusta arvioitaisiin parisuhdeväkivaltaan liittyvissä tapauksissa. Kuinka se konkreettisesti olisi vaikuttanut, olisi jäänyt oikeuskäytännön arvioitavaksi. Toimikunta ei siis ottanut siihen suoraan kantaa. Kyse olisi ollut lähinnä siitä, että oikeudenvastaisen tilan/hyökkäyksen olisi voitu katsoa olevan olemassa myös varsinaisen fyysisen väkivallan harjoittamisen ulkopuolella. Kysymys kytkeytyy olennaisesti siihen, mistä lakiehdotusta myös voimakkaasti kritisoiitiin.⁹¹

Myös Tukholman yliopiston kriminologian laitos kiinnitti lakiehdotuksesta antamassaan lausunnossaan huomiota siihen, että mikäli uusi tekemuoto katsottaisiin jatkuvaksi rikokseksi, se vaikuttaisi myös naisen mahdollisen hätävarjeluteon oikeutuksen arvioimiseen. Lausunnossa todettiin, että hätävarjelua koskeva voimassa oleva säännös on sinänsä selkeä. Ilmaisui *överhängande brottslig angrepp* tarjoaa toisaalta useita tulkintamahdollisuuksia. Edelleen lausunnossa todettiin, että hätävarjelusäännös perustuu ajatukseen keskenään tasavahvasta hyökkääjästä ja puolustautujasta. Säännös on sukupuolineutraali, mutta se ei ota huomioon sitä että, sukupuolilla on harvoin yhtä paljon valtaa ja voimaa.⁹²

Uudistusehdotuksesta käydyin keskustelun tuloksena hallituksen esityksessä uudeksi säännökseksi todettiin lakiehdotuksen vaikutuksesta hätävarjelu-oikeuteen, että hätävarjelu-oikeus täytyy kytkeä (*vara knuten till*) niihin yksittäisiin tekoihin, jotka naisrauharikosta koskevassa syytteessä on yksilöity.⁹³

högst sex år. Om en man som anges i första stycket mot en annan man eller om en kvinna handlar så mot en annan kvinna eller man, döms för fridsbrott till samma straff som där anges.”

⁹¹ Uppsalan yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan lausunnossa ei otettu kantaa hätävarjelu-oikeuteen, mikä johtui ilmeisesti siitä, että tiedekunta suhtautui itse lakiehdotukseen erittäin kriittisesti. Se katsoi, että oli kyseenalaista ottaa kriminalisoinnin piiriin tekoja, jotka eivät olleet aikaisemmin olleet kriminalisoituja ja joista annettava minimirangaistus oli yksi vuosi vankeutta. Se myös epäili, että kriminalisointia tulaisiin käyttämään esimerkiksi riitaisissa avioeroissa molemmin puolisen syytelyn välineenä ja että se siten toimisi osin tarkoitustaan vastaan. Se epäili kriminalisoinnin voivan jopa yllyttää väkivaltaan. Ds. 1996:28, s. 19. Lausuntoa on tulkittu myös siten, että naisiin kohdistuvaa väkivaltaa ei siinä pidetty riittävän vakavana yhteiskunnallisena ongelmana, jotta siihen olisi syytä tällä tavoin puuttua. Larsson 2002, s. 18.

⁹² ”Å andra sidan är reglerna om nödvärn klara, det ska enligt BrB 24:1 vara fråga om att avvärja ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom. Å andra sidan lämnar uttrycket >överhängande= brottsligt angrepp flera tolkningsmöjligheter. Å tredje sidan är nödvärnsparagrafen utformad efter en mall där lagstiftaren utgår från att våldsverkan och den som värjer sig är ungefär jämnstarka. Det är med andra ord fråga om en könsneutral regel, men utan hänsyn tagen till att könen, i makt- och styrkeavseende, sällan kan ses som jämlika.” Ds. 1996:28 s. 264–265.

⁹³ ”Några remissinstanserna har också framfört att svårigheter att bedöma nödvärnssituatio-

Hallitus esitti tässä kohtaa siis huolensa siitä, että hätävarjelu-oikeus voisi muodostua muutoin liian laajaksi.⁹⁴

Hallituksen esityksessä arvioitu vaara hätävarjelu-oikeutuksen liian laajasta tulkinnasta arvatenkin olisi olemassa, mikäli hätävarjeluun oikeuttavan oikeudenvastaisen hyökkäyksen katsottaisiin olevan olemassa koko sen ajan, jonka *kvinnofridsbrott*-rikos kestää, mikäli siis koko väkivallan jatkumo katsottaisiin yhdeksi teoksi. Tällainen tulkinta ei kuitenkaan nähdäkseni ole edes tarpeen, sillä – aivan kuten hallituksen esityksessäkin todetaan – riittää, jos aiemman väkivallan vaikutus otettaisiin paremmin huomioon käsiteltävänä olevan hyökkäyksen tai sen uhan vaarallisuutta arvioitaessa. Asiaa siis tulkittiinkin niin, että hätävarjelu on sallittu vain silloin, kun on kyse kriminalisointiin sisältyvästä yksittäisestä oikeudenvastaisesta hyökkäyksestä. Sanonta *vara knuten till* antaa tässä suhteessa sijaa myös erilaisille tulkinnoille siitä, millaista yhteyttä väitetyn hätävarjeluteon ja oikeudenvastaisen hyökkäyksen välillä edellytetään.

ner kan uppkomma på grund av utredningsförslagets brottkonstruktion. Nödvärnsrätten innebär bl.a. en rätt att använda en i och för sig straffbar handling för att skydda sig mot ett pågående eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom, under förutsättning att det inte kan anses uppenbart oförsvarligt med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna övrigt. Eftersom kvinnofridsbrottet enligt kommissionens förslag är konstruerat så att det är en pågående process som straffbeläggs skulle det kunna hävdas att kvinnan har nödvärnsrätt under hela den tid åtalet avser, oavsett om mannen vid tillfället har påbörjat ett brottsligt angrepp eller om det kan avses överhängande. Med en konstruktion som innebär att brottet består av en serie i och för sig straffbara gärningar måste nödvärnshandlingen vara knuten till de brottsliga angrepp som omfattas av åtalet.” Prop. 1997/98:55,78.

⁹⁴ Samoin Nordborg – Niemi-Kiesiläinen 2001 s. 362.

7 Yhteenvetoa

Useat parisuhdeväkivaltaan ja hätävarjeludoktriiniin liittyvät ongelmat ovat universaaleja ja aktualisoituvat myös silloin, kun on kyse lähtökohtaisesti hätävarjeluun oikeuttavasta oikeudettomasta hyökkäyksestä ja sen torjumisesta. Ongelmat liittyvät käsityksiin parisuhdeväkivallasta ja sen luonteesta ilmiönä ja sitä käsittelevään yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tämän lisäksi ongelmat liittyvät yleisesti rikosoikeusjärjestelmän rakenteisiin ja rikosoikeudellisiin doktriineihin.

Ruotsissa käyty yhteiskunnallinen keskustelu naisiin kohdistuvasta väkivallasta osoittaa, että parisuhdeväkivallan luonteesta saatu tieto ja tämän tiedon tuominen laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun voi muuttaa käsityksiä myös siitä, kuinka (rikos)oikeusjärjestelmän tulisi ilmiöön reagoida. Oikeusjärjestelmään voi olla pitkän (oikeus)kulttuurisen kehityksen tuloksena sisään rakennettuina elementtejä, jotka aiheuttavat sen, että oikeusjärjestelmä ei vastaa kaikkii sille nykyisin asetettuihin odotuksiin. Ruotsissa käyty keskustelu ja lainsäädännöllinen kehitys suhteessa naisiin kohdistuvaan väkivaltaan on katsoakseni yksi osoitus tästä.⁹⁵

Ruotsin lainsäädäntöä täydennettiin tunnusmerkistöllä, jonka katsottiin aiempaa paremmin vastaavan parisuhdeväkivallan todellisuutta ja tuovan dekontekstualisoituun rikosoikeuteen kaivatun kontekstuaalisen elementin. Uuden tunnusmerkistön katsottiin tavoittavan parisuhdeväkivallan prosessinomaisen, jatkuvan luonteen ja muut sille tyypilliset piirteet kuten kontrolloivan elementin. Samalla tultiin ikään kuin jossain suhteessa määritelleeksi parisuhdeväkivalta lainsäädännön tasolla.⁹⁶

Kun uutta kriminalisointia tarkasteltiin suhteessa rikosoikeuden yleisiin oppeihin, ristiriita oli silmiinpistävä. Tunnusmerkistön mukaisia ajallisesti toisistaan ehkä etäälläkin olevia tekoja ei voitu esimerkiksi pitää alun perin ehdotetulla tavalla jatkuvasti voimassa olevana oikeudenloukkauksena. Kriminalisoinnin suhdetta hätävarjeluun pidettiin ylipäätään erittäin ongelmallisena. Erityisesti rikosoikeudellista asiantuntemusta edustavat tahot pitivät kriminalisointia mm. tästä syytä kyseenalaisena ja pelkäsivät sen laajentavan hätävarjeluoikeutta tarpeettomasti.⁹⁷

⁹⁵ Samoin Svensson 2001.

⁹⁶ Uudistus oli osa laajempaa lakipakettia, jonka otsikkona oli ”Naisrauha”, Kvinnofrid. Lakipakettiin sisältyi myös seksin ostamisen kriminalisointi, työelämässä tapahtuvan seksuaalisen häirinnän selkeä kieltö, muutos naisten ja tyttöjen sukuelinten silpomista koskevaan kriminalisointiin sekä raiskausta koskevan lainsäädännön muutos.

⁹⁷ Poliisihallitus (Rikspolisstyrelsen), Domstolsverket, oikeuskansleri (Justitiekanslern) ja

Suomalainen ja ruotsalainen oikeusjärjestelmä ovat suhteellisen samankaltaisia. Niillä on osin yhteinen historiallinen tausta ja niiden voidaan katsoa perustuvan samankaltaiseen arvomaailmaan. Yhteiskunnissa on monia eroja, mutta myös monia yhtäläisyyksiä. Eräs eroista on Ruotsissa käyty laajempi keskustelu naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja sen seurauksena laajempi yhteiskunnallinen tietoisuus ilmiöstä. Rikosoikeuden perusrakenteet ovat kuitenkin samankaltaisia. Sekä parisuhdeväkivaltaan ja hätävarjeluun että uuteen kriminalisointiin liittyvät keskustelut osoittavat, että rikosoikeuden doktriinit ovat suhteellisen jäykät, eivätkä pyrkimykset ottaa esimerkiksi naisiin kohdistuva väkivalta oikeusjärjestelmässä paremmin huomioon ole olleet Ruotsissakaan ongelmattomia. Rikosoikeuden perusrakenteet ovat usein sellaisia, että se sopivat lähtökohtaisesti huonosti kohtaamaan naisiin kohdistuvaan väkivaltaan liittyviä ongelmia.

Seuraavassa tarkastelen, kuinka mannereurooppalaisesta poikkeavassa oikeusjärjestelmässä on pyritty ratkaisemaan parisuhdeväkivallan ja hätävarjelu-doktriinin välisiä ongelmia.

valtakunnansyyttäjä (Riksåklagare) vastustivat lausunnossaan myös seksinostamisen kriminalisointia. Träskman on käsitellyt seksin ostamisen kriminalisoimiseen liittyviä ongelmia tavalla, jotka omalta osaltaan tuovat esiin ristiriidan uudentyyppisen, naisten asemaa parantamaan pyrkivän kriminalisoinnin, yhteiskunnallisen keskustelun ja rikosoikeudellisten doktriinien välillä. Ks. Träskman 2004 s. 479–492.

8 Angloamerikkalainen lähestymistapa

8.1 JOHDANTOA

Suomalaisessa (rikos)oikeustieteellisessä tutkimuksessa ei perinteisesti ole juurikaan käsitelty angloamerikkalaista oikeusjärjestelmää, sillä sen periaatteet ja toimintatavat ovat monessa suhteessa erilaisia kuin mannereurooppalaisen oikeusjärjestelmän, johon myös oma oikeusjärjestelmämme kuuluu. Järjestelmien erilaisuus tekee vertailun vaikeaksi, sillä edes käsitteet eivät välttämättä vastaa toisiaan tai niillä ei ole vastinetta lainkaan.⁹⁸ Angloamerikkalaisen oikeusjärjestelmän käsitteleminen on kuitenkin mielestäni tämän tutkimuksen kannalta perusteltua.

Naisiin kohdistuva väkivalta on yleismaailmallinen ongelma, mutta suhtautuminen siihen vaihtelee kulttuureittain. Samoin vaihtelee myös se, millä tavoin kunkin kulttuurin oikeusjärjestelmä suhtautuu parisuhdeväkivaltaan silloin, kun se liittyy oikeuslaitoksen käsiteltävänä olevaan rikokseen. Angloamerikkalainen oikeusjärjestelmä on tässä suhteessa parin viimeisen vuosikymmenen ajan poikennut mannereurooppalaisesta.

Yhdysvalloissa parisuhdeväkivallasta alettiin laajemmin julkisesti keskustella 1970-luvulla. Tuolloin alettiin julkisuudessa pohtia ilmiön yleisyyttä, syitä ja seurauksia. Tämän keskustelun myötä kielenkäyttöön vakiintui termi ”the battered woman”, jolla tarkoitettiin läheissuhteessa toistuvasti miehen pahoinpitelemäksi joutuvaa naista. Keskustelun parisuhdeväkivallasta aloitti amerikkalainen naisliike.⁹⁹

Huomion herättivät tilastot siitä, kuinka yleistä naisten joutuminen pahoinpidellyksi todella oli.¹⁰⁰ Tilastoista havaittiin myös, että suurimman osan henkirikoksen uhreiksi joutuneista naisista surmasi heidän miespuolinen kumppaninsa tai entinen kumppaninsa, kun taas henkirikoksen joutuneista miehistä vain pienen osan surmasi naispuolinen kumppani tai entinen kumppani.¹⁰¹ Edelleen ilmeni, että useat puolisonsa tai poikaystävänsä surmanneet naiset kertoivat toimineensa itsepuolustukseksi, mutta että oikeusjärjestelmä ei useimmissa tapauksissa ollut ottanut väitettä huomioon. Tämä havainto johti useat tutkijat

⁹⁸ Käsitteiden erilaisuudesta huolimatta käytän myös tässä jaksossa myös käsitettä ”hätävarjelu”, sillä myöskään käsite ”itsepuolustus” (self-defence) tms. ei ole mielestäni kaikissa yhteyksissä sopiva ja tuottaa osin vääriä konnotaatioita.

⁹⁹ Hale – Menniti 1993 s. 204, Rothenberg 2003 s. 772.

¹⁰⁰ Yhdysvalloissa on arvioitu noin 1,5 miljoonan naisen joutuvan vuosittain kumppaninsa pahoinpitelemäksi. Browne 1988 s. 274, Johnson – Hotton 2003.

¹⁰¹ Felter 1997.

hakemaan vastausta kysymykseen, mikä tekee hätävarjeluväitteestä ja parisuhdeväkivallasta problemaattisen yhdistelmän.

Edelleen kysyttiin, mitkä parisuhdeväkivallan mekanismit ovat ja millä tavalla ne tekevät parisuhdeväkivallaltaan liittyvästä henkirikoksesta muista henkirikoksista poikkeavan. Vastaavatko yhteiskunnassa yleensä vallitsevat käsitykset parisuhdeväkivallasta parisuhdeväkivallan todellisuutta? Näihin kysymyksiin saatujen vastausten perusteella useat tutkijat totesivat, että yhteiskunnassa yleensä vallitsevat käsitykset parisuhdeväkivallasta eivät monilta osin vastaa parisuhdeväkivallan todellisuutta ja että nämä ennakkokäsitykset osaltaan vaikeuttavat naisen mahdollisuutta uskottavasti väittää, että hän toimi hätävarjelutilanteessa surmatessaan miehensä.

Keskustelun tuloksena angloamerikkalaisessa tiedeyhteisössä on syntynyt lähes yksimielisyys sen suhteen, että perinteinen self-defense-oppi on ongelmallinen, kun sitä sovelletaan niihin tilanteisiin, joissa naiset useimmiten joutuvat väkivallan kohteiksi eli tilanteisiin, joissa nainen joutuu kodissaan kumppaninsa väkivallan kohteeksi.¹⁰² Erimielisyydet ovat kohdistuneet lähinnä niihin keinoihin, joilla ongelmaa on yritetty korjata. Käytetyin näistä keinoista on ollut käsite ”The Battered Wife Syndrome”, josta myöhemmin on yleensä käytetty nimeä ”The Battered Woman Syndrome”.¹⁰³ Käsitteen käyttämistä osana puolustusta henkirikosoikeudenkäynneissä on pidetty parisuhdeväkivaltakeskustelun kaikkein radikaaleimpana seurauksena.¹⁰⁴

¹⁰² Battered Woman Syndrome -käsitettä käytetään vakiintuneesti myös rikosoikeuden opeutuksessa. Ks. esim. Dressler 1996. Brittiläinen Ashworth jätti vielä vuonna 1991 asian lukijan pohdittavaksi: ”Does the plight of battered wives who kill after a spate of ill-treatment warrant special treatment by the law?” Ashworth 1991 s. 244.

¹⁰³ Termi battered wife syndrome viittaa ainoastaan aviopuolisoon pahoinpitelyn uhrina. Uhreina ovat kuitenkin myös avovaimot, tyttöystävät ja entiset puoliset, joten käytän jatkossa laajempaa termiä battered woman syndrome, joka on vakiintunut termiksi viimeaikaisessa amerikkalaisessa tutkimuksessa. Termistä ei ole olemassa vakiintunutta suomenkielistä käännöstä, mistä syystä olen pitänyt parempana käyttää termiä sen alkuperäisessä asussaan, jotta sen merkityssisältö ei muuttuisi. Termistä käytetään yleisesti myöskin lyhennettä bws. Andersen ja Read-Andersen ovat esittäneet, että ”battered woman” -termiä parempi termi olisi sukupuolineutraali ”battered spouse” tai ”battered mate”. Andersen – Read-Andersen 1992 s. 5, loppuviite 62. Käsitettä on kritisoitu muutenkin ja esimerkiksi Kalifornian osavaltio on vuonna 2004 uudistanut lainsäädäntöään siten, että battered woman syndrome korvataan termillä ”intimate partner battering and its effects”. Senate Bill 1385 ja Evidence Code § 1107. Yhdysvaltain oikeusministeriö suositteli käsitteen muuttamista jo vuonna 1996. Käsitteen kritiikistä tarkemmin jaksossa 8.5.

¹⁰⁴ Ohlin – Tonry 1989 s. 2

8.2 SELF-DEFENSE AMERIKKALAISESSA RIKOSOIKEUDESSA

Amerikkalaisen oikeusjärjestelmän analysoimista vaikeuttaa se, että yhtenäistä kansallista käsitteistöä ei ole. Myöskään oikeutetun hätävarjelun kriteerit eivät ole yhtenäisiä, vaan vaihtelevat osavaltioittain.

Oikeutetun hätävarjelun kriteereiden suhteen osavaltiot voidaan jakaa kolmeen luokkaan: osavaltiot, jotka noudattavat objektiivisia kriteereitä, osavaltiot, jotka noudattavat subjektiivisia kriteerejä, sekä osavaltiot, joiden noudattamisissa kriteereissä on sekä objektiivisia että subjektiivisia piirteitä. Toinen erottava tekijä osavaltioiden noudattamisissa kriteereissä on vaaran ajallisen uhkaavuuden määrittely. Osa osavaltioista edellyttää, että uhkaava vaara on *imminent* osan asettaessa kriteeriksi, että uhka on *immediate*. *Immediate*-kriteeri edellyttää, että vaara on uhkaamassa välittömästi, ja on näin ollen lähempänä esimerkiksi suomalaista oikeutetulle itsepuolustukselle asetettua kriteeriä. *Imminent*-kriteeri sallii hieman laajemmin ottaa huomioon käsiteltävänä olevaa tekoa edeltäneet tapahtumat.¹⁰⁵

Viimeisen vuosikymmenen aikana, jolloin pahoinpideltyjen naisten tekemät henkirikokset ovat angloamerikkalaisessa oikeuskulttuurissa nousseet juridisen keskustelun aiheeksi, perinteinen hätävarjeluoppi on saanut kritiikkiä osakseen. Sen on esitetty perustuvan maskuliiniseen käsitykseen todennäköisestä vaarasta ja sen kohtaamisesta. Hätävarjelun oikeutuksen tyyppitilanteena olisi kadulla tai muutoin julkisella paikalla tapahtuva tuntemattoman miehen hyökkäys toista tuntematonta miestä kohtaan. Toinen taustaoletus olisi tämän ajattelutavan mukaan kahden fyysisiltä voimiltaan tasaveroisen miehen välinen nyrkkitappelu, joka yhtäkkiä muuttuu hengenvaaralliseksi heistä toisen, vastoin implisiittistä sopimusta, turvauduttua aseeseen.¹⁰⁶ Implisiittinen sopimus perustuu

¹⁰⁵ Maguigan 1991 s. 385.

¹⁰⁶ Gillespie kuvaa angloamerikkalaisen self-defence-käsitteen syntymistä keskiaikaisessa Englannissa. Tuon ajan yhteiskunta oli erittäin väkivaltainen eikä poliisiviranomaisen puuttuessa pystynyt suojelemaan jäseniään väkivallanteoilta. Ryöstöt ja ryöstömurhat olivat erittäin tavallisia. Miesten täytyi pystyä puolustamaan itseään odottamatonta hyökkäystä vastaan ja he olivatkin yleensä aseistautuneita. Naisten odotettiin luottavan miesten suojeluun. Mikäli henkilö joutui rikoksen kohteeksi, oli hänellä *common law*'n mukaan oikeus surmata hyökkäyksen tekijä. Toisen surmaaminen itsepuolustukseksi katsottiin oikeutetuksi myös, jos tavanomainen nyrkkitappelu muuttui hengenvaaralliseksi toisen osapuolen uhatessa aseella. Tällaisessa tilanteessa aseeton mies oli oikeutettu puolustautumaan tarvittaessa jopa surmaamalla vastustajansa, ellei muuta turvallista tapaa selvitä tilanteesta hengissä ollut. Uudella mantereella sääntöä muokattiin vastamaan uuden ajan tarpeita – Colt-revolveri keksittiin 1840-luvulla. Oman hengen puolustaminen em. kahdessa tilanteessa oli edelleen sallittua seuraavin poikkeuksin: ampuminen väijyksistä tai selkään ei ollut sallittua, ei myöskään aseettoman ampuminen. Myöhemmin self-defence-käsitteä rajattiin edelleen liittämällä siihen voimankäytön rajoituksia, jotka kuuluvat siihen tänäkin päivänä. Gillespie argumentoi, että kumpikaan lähtökohtatilanne ei vastaa niitä tilanteita, joissa naiset yleensä joutuvat väkivallan kanssa vastakkain, eikä perinteinen self-defence-oppi sen vuoksi

kulttuurisiin käsityksiin, joihin sisältyy oletuksia tietynlaisista väkivallan muodoista.

8.3 THE BATTERED WOMAN SYNDROME

Käsitettä *battered wife syndrome* käytti ensimmäisenä amerikkalainen psykologi Lenore Walker, jonka tutkimus parisuhteessa pahoinpidellyistä naisista ilmestyi vuonna 1979.¹⁰⁷ Viime vuosikymmenten aikana termi on vakiinnuttanut asemansa amerikkalaisessa juridisessa, yhteiskuntatieteellisessä ja psykologisessa kirjallisuudessa.¹⁰⁸ Termi esiintyy tällä hetkellä myös joidenkin Yhdysvaltain osavaltioiden lainsäädännössä.¹⁰⁹

Vaikka sana *syndrome* viittaakin oireyhtymään, ei ilmiötä ole Yhdysvalloissa luokiteltu psykiatriseksi sairaudeksi. Walker itse tosin on esittänyt, että kyseessä on diagnostisoitavissa oleva oireyhtymä, joka on *post-traumaattisen stressi-reaktion* (*post-traumatic stress disorder*) alalaji.¹¹⁰ Post-traumaattinen stressireaktio puolestaan on Yhdysvalloissa, kuten Suomessakin, osa psykiatrista tautiluokitusta. Kyseessä on psyykinen reaktio, joka voi kohdata luonnonkatastrofin, liikenneonnettomuuden, rikoksen tai muun sen kaltaisen tapahtuman uhria. Pahoinpideltyjen naisten reaktiot ovat Walkerin mukaan suurelta osin samankaltaisia kuin näiden henkilöiden.¹¹¹

Toisaalta Walker toteaa myös, että parisuhdeväkivalta on siinä määrin yleinen ilmiö, ettei kyseessä ole pelkästään yksilöpsykologian alaan kuuluva ilmiö, vaan vakava sosiaalinen ja yhteiskunnallinen häiriö. Näin ollen myöskin battered woman syndrome -teoria on psykososiaalinen ja koostuu sekä yksilöpsykologisista että yhteiskunnan rakenteisiin liittyvistä tekijöistä, joiden avulla ilmiötä pyritään selittämään.¹¹² Walker pyrkii teorian avulla selittämään myös niitä vaikeuksia, joita väkivaltaa parisuhteessaan kohdannut nainen kohtaa. Vaikeudet ovat sekä psykologisia että yhteiskunnan rakenteeseen liittyviä. Rakenteellisiin ongelmiin kuuluvat mm. naisten vaikeudet hakea ja saada apua poliisilta, oikeusviranomaisilta tai muilta viranomaisilta.

sovellu tilanteisiin, joissa naiset ovat käyttäneet väkivaltaa itsepuolustukseksi omassa kodissaan väkivaltaista kumppaniaan kohtaan. Gillespie 1989 s. 31–49.

¹⁰⁷ Walkerin tutkimus perustui 403 parisuhteessa pahoinpidellyn naisen haastatteluihin. Walker 1979.

¹⁰⁸ Teoriaan viitataan kirjallisuudessa mm. sanoin ”the prevailing theory”, Cocker 1985 s. 128.

¹⁰⁹ Dutton 1997 s. 14. Käsitettä on jossain määrin käytetty myös pohjoismaisessa kirjallisuudessa. Ks. esim. Christensen 1984 s. 58.

¹¹⁰ Tällä tavoin Walker käsitteen määritteli esiintyessään asiantuntijatodistajana esim. jutussa *People of the State v. Brenda Denise Aris*, Ca. Court of Appeal, 215 Cal.App.3d 1178, 264 Cal. Rptr. 167 (1989).

¹¹¹ Walker 1979 s. 63.

¹¹² Walker 1979 s. 43.

Walker määrittelee battered woman syndromen seuraavasti:

A woman who is repeatedly subjected to any forceful physical or psychological behaviour by a man in order to coerce her to do something he wants her to do without any concern for her rights. Battered women include wives or women in any form of intimate relationship with men. Furthermore, in order to be classified as a battered woman, the couple must go through the battering cycle at least twice. Any woman may find herself in an abusive relationship with a man once. If it occurs a second time, and she remains in the situation, she is defined as a battered woman.¹¹³

Väkivaltaa täytyy Walkerin mukaan esiintyä parisuhteessa vähintään kahdesti, jotta voitaisiin puhua pahoinpidelystä naisesta (battered woman). Toistuvalla väkivallalla saman läheisen henkilön taholta on sen kohteelle sellaisia seurauksia, joita muilla väkivallan muodoilla ei ole. Toistuvan pahoinpitelyn psykologisia vaikutuksia Walker selittää *kehäteorian* ja *opitun avuttomuuden teorian* avulla. Kehäteorian (The Cycle Theory) mukaan miehen väkivaltainen käytös pitää sisällään kolmivaiheisen käyttäytymismallin. Ensimmäisessä vaiheessa mies uhkailee naista sanallisesti ja käyttäytyy aggressiivisesti olematta kuitenkaan suoranaisesti fyysisesti väkivaltainen naista kohtaan, lieviä pahoinpitelyjä voi tosin esiintyä. Tätä vaihetta Walker kutsuu *tension building phase* -vaiheeksi. Nainen voi yrittää rauhoittaa tilannetta eri tavoin kuten yrittämällä mukautua miehen toiveisiin ja käskyihin, välttelemällä miestä jne.

Mikäli kehä on toistunut riittävän useasti aiemmin, nainen tietää miehen käyttäytymisen sisältävän fyysisen aggressiivisuuden ennusmerkit ja voi edellä mainituilla keinoilla yrittää estää pahoinpitelyn. Toisaalta nainen voi joissain tapauksissa myös tahallisesti provosoimalla miestä saada aikaan pahoinpitelyn. Tällaisen näennäisesti paradoksaalisen käyttäytymisen taustalla on tällöin vakaako usko siitä, että pahoinpitely on joka tapauksessa väistämätön. Provosoimalla pahoinpitelyn nainen kokee pystyvänsä kontrolloimaan edes sitä, missä ja erityisesti milloin pahoinpitely tapahtuu. Näin ollen hän voi esimerkiksi estää lapsia näkemästä pahoinpitelyä, ennakoida vammojen parantuvan ennen sukulaisvierailua tms. Hän voi myös päätellä, että aikaisemmassa vaiheessa tehty pahoinpitely on lievempi kuin myöhemmin odotettavissa oleva pahoinpitely.¹¹⁴ Tämä vaihe siis kulminoituu siihen, että mies pahoinpitelee naisen. Walkerin mukaan ne naiset, jotka jättävät tai yrittävät jättää pahoinpitelevän miehen, useimmiten jättävät miehen juuri tässä vaiheessa.¹¹⁵

¹¹³ Battered woman syndromen määrittelystä ks. tarkemmin Walker 1979 s. 43–70.

¹¹⁴ Walker 1979 s. 50 ja s. 60. Samankaltaisen ilmiön on havainnut ruotsalainen Eva Ekselius haastattellessaan väkivaltaisessa suhteessa eläviä tai eläneitä naisia. Ekselius 1982.

¹¹⁵ Walker 1979 s. 66. Tutkijat ovat tehneet myös toisenlaisia päätelmiä. Esimerkiksi Nyqvist on todennut, että eropäätöksen syntyminen voi edellyttää suhteellisen pitkää väkivallatonta jaksoa, jotta nainen esimerkiksi jaksaa hoitaa eroon liittyviä käytännön seikkoja. Nyqvist 2001

Kolmatta vaihetta Walker kutsuu ”kuherruskuukaudeksi” eli *loving-contrite*-tai *honeymoon phase* -vaiheeksi. Mies kokee syyllisyyttä pahoinpitelystä ja yrittää hyvittää naista ja vannoo, ettei enää lyö. Kolmannen vaiheen päätyttyä kehä alkaa jälleen alusta.¹¹⁶

Toinen battered woman syndromen elementti on teoria opitusta avuttomuudesta (*learned helplessness*).¹¹⁷ Walkerin mukaan väkivallan sattumanvaraisuus ja se, ettei siltä naisen näkökulmasta näytä olevan mahdollista omin ponnistuksin välttyä, aiheuttaa sen, ettei nainen pysty käyttämään hyväksi mahdollisuuksia paeta väkivaltaista tilannetta. Hän passivoituu.¹¹⁸

Toisaalta mahdollisuuksia paeta ei välttämättä käytännössä edes ole: naisella ei ole paikkaa, johon mennä, tai hän pelkää seurauksia, jos mies löytää hänet ja pakottaa palaamaan takaisin. Mikäli naisella on lapsia, on hänen useimmiten mahdotonta lähteä ilman heitä ja jättää lapset väkivaltaisen miehen vastuulle. Poliisille nainen ei voi soittaa kuin akuutissa väkivaltilanteessa, eikä poliisi siinäkään tilanteessa välttämättä pysty puuttumaan tai halua puuttua tilanteeseen. Amerikkalaiset tuomioistuimet ovat käyttäneet opitusta avuttomuudesta myös muita nimityksiä, jotka kaikki kuvaavat pahoinpidellyn naisen kykenemättömyyttä toimia oman tilanteensa parantamiseksi: ”a psychological torpor”¹¹⁹, ”a psychological lock”¹²⁰ ja ”a psychological paralysis”.¹²¹ Lisäksi pahoinpidellyillä naisilla on useita muita yhteisiä piirteitä, kuten huono itsetunto, taipumus syyttää itseään väkivallasta, ahdistuneisuus, masentuneisuus, pelkotilat, yleinen epäluuloisuus ja usko, ettei kukaan ulkopuolinen voi muuttaa tilannetta.

Toinen parisuhdeväkivallan kohteiksi joutuneita naisia tutkinut psykologi Angela Browne korostaa, että väkivallan uhriksi joutunut osapuoli elää jatkuvan pelon vallassa.¹²² Tämä aiheuttaa stressireaktion, jonka leimaa-antavin piir-

s. 105. Käsitykseni mukaan päätelmät eivät kuitenkaan sulje pois toisiaan, vaan kertovat ainoastaan haastateltujen erilaisista elämäntilanteista ja erilaisista väkivaltakokemuksista. Esimerkiksi väkivallan alkuvaiheessa juuri aktualisoitunut väkivalta voi olla kimmoke eropäätökselle, kun taas Nyqvistin kuvailema tilanne voi hyvin pitää paikkaansa, kun väkivaltaa on jatkunut jo pidemmän aikaa.

¹¹⁶ Walker 1979 s. 56–59.

¹¹⁷ Psychosocial Theory of Learned Helplessness. Walker 1979 s. 42–53.

¹¹⁸ Teorian opitusta avuttomuudesta Walker kehitti tarkasteltuaan Martin Selogman tekemiä tutkimuksia koirista, joille annettiin sähköshokkeja ilman edeltävää syytä ja sattumanvaraisina ajankohtina. Useiden epäonnistuneiden pakoyritysten jälkeen koirat muuttuivat jopa siinä määrin passiivisiksi, että ne myöhemmin eivät paenneet, vaikka siihen tarjottiin mahdollisuus. Battered wife syndrome -teorian kritiikki pohjautuu osittain siihen, että Walker on käyttänyt koirilla tehtyjä tutkimuksia oman teorian rakennuspuina. Ihmisiä koskevien johtopäätösten tekeminen eläinkokeiden perusteella on herättänyt kritiikkiä. Tämänkaltaista kritiikkiä on esittänyt mm. Kathleen O'Donovan 1998.

¹¹⁹ State v. Kelly, 478 A.2d 364, 386 (N.J. 1984).

¹²⁰ State v. Allery, 682 P.2d 312, 315 (Wash. 1984).

¹²¹ State vs. Kelly.

¹²² Browne on tutkimuksessaan kolmen vuoden ajan haastatellut naisia, jotka lopulta surmasivat väkivaltaisen miehensä. Tutkimustulokset perustuvat 42 naisen haastatteluun. Browne 1987.

re on sen passivoiva vaikutus. Brownen mukaan ei ole poikkeuksellista reagoida väkivaltaan passivoitumalla, vaan kyseessä on terveyttä tai henkeä uhkaavaan tilanteeseen joutuneen henkilön normaali reaktio. Reaktio muistuttaakin Brownen mukaan sotavangeiksi tai kidnapatuiksi joutuneiden henkilöiden reaktioita. Tällaiseen äärimmäisen uhkaavaan tilanteeseen joutunut henkilö keskittyy ainoastaan terveytensä säilyttämiseen ja henkiinjäämiseen.¹²³ Henkiinjäämisstrategian valintaan vaikuttaa pahoinpitelijän valta-asema. Koska pahoinpitelijä on ylivoimaisessa valta-asemassa, olisi hänen vastustamisensa hyödytöntä ja jopa vahingollista. Kontrolloitu voisi menettää lisää vapauttaan tai jopa henkensä. Uhkaavassa stressitilanteessa henkilö toteuttaa *fight or flight*-reagointimallia. Silloin kun kumpikaan ei ole mahdollista, voi pakeneminen (flight) toteutua ”pakenemalla sisäänpäin”.¹²⁴

Parisuhteessa, jossa mies kontrolloi naista väkivallan keinoin, mies on useimmiten naista fyysisesti vahvempi. Naisella ei näin ollen käytännössä juurikaan ole realistisia mahdollisuuksia fyysisesti torjua (uhkaavaa) vakavaa pahoinpitelyä, joten hän Brownen mukaan valitsee vaistomaisesti tällaisessa tilanteessa tyypillisen henkiinjäämisstrategian. Hän ei osoita aggressiota miestä kohtaan tai vastustele pahoinpitelytilanteessa, koska tämä vain saattaisi hänet itsensä entistä suurempaan vaaraan.¹²⁵ Keskittyminen tilanteesta selviämiseen voi ilmetä jopa siten, että nainen pahoinpitelyn aikana keskittyy olemaan itkemättä tai huutamatta, koska tämäkin saattaisi ärsyttää miestä lisää. Täydellisestä avuttomuuden tunteesta seuraa syvä masennus ja apatia, joka ei anna mahdollisuuksia suunnitella tilanteesta ja/tai suhteesta irrottautumista saati toteuttaa sitä.

Eräät tutkijat ovat kuvanneet tilannetta siten, että toistuvat pahoinpitelyt vaikuttavat samalla tavalla halvaannuttavasti kuin toistuvat sähköshokit. Ne vähentävät naisen kykyä toimia ja tekevät hänestä sekä fyysisesti että psyykkisesti passiivisen.¹²⁶ Jokainen uusi pahoinpitely lisää avuttomuuden ja eristyneisyyden tunnetta. Eristyneisyyden tunne kasvaa, jos nainen ei kerro pahoinpitelyistä ulkopuolisille. Walker toteaa kertomattomuutta selittäväksi tekijäksi sen, että naiset yleensä eivät usko kenenkään muun heidän itsensä lisäksi voivan vaikuttaa tilanteeseen.¹²⁷ Väkivaltaisen miehensä surmanneita naisia tutkinut Browne puolestaan toteaa, että nämä naiset eivät uskoneet, että edes he itse olisivat voineet parantaa tilannetta.¹²⁸

¹²³ Browne 1988 s. 283.

¹²⁴ Myös esimerkiksi Ruotsissa sosiaali- ja oikeusviranomaisille annettavassa koulutuksessa käytetään termiä ”en överlevnadsstrategi” kuvaamaan väkivaltaisessa parisuhteessa elävien naisten tapaa toimia.

¹²⁵ Tutkimusten mukaan tällainen eloonjäämisstrategia oli tyypillinen keskitysleirien vangeille, jotka olivat täysin alistetussa asemassa valtaapitävien suhteen.

¹²⁶ Ks. mm. Walker 1979 s. 49–50.

¹²⁷ Walker on toisaalta hänkin todennut, että nainen ei usko oman käyttäytymisensä voivan muuttaa tilannetta eikä siksi näe vaihtoehtoja parisuhteen jatkamiselle. Walker 1979 s. 50.

¹²⁸ Browne 1987 s. 271.

Yksi jatkuvan väkivallan vaikutuksista on Walkerin mukaan se, että pahoinpidellyn käsitys väkivallan vaarallisuudesta muuttuu. Jatkuva väkivalta turruttaa ja estää näkemästä väkivallan todellisia seurauksia. Naiset esimerkiksi tyyppillisesti vähättelevät saamiaan vammoja. Kyseessä on välttämätön psyykinen puolustusmekanismi. Todellisen tilanteen kieltäminen mahdollistaa selviytymisen välttämättömistä arkitoiminnoista.¹²⁹

Vaikka useat naiset ovat pahoinpitelyn uhreja ja kokevat Walkerin ja Brownen kuvaamia reaktioita, vain pieni osa heistä lopulta päätyy surmaamaan pahoinpitelijänsä. Tästä syystä sekä Walker että Browne ovat tutkineet sekä väkivaltaisessa suhteessa eläneitä naisia yleensä että erityisesti naisia, jotka ovat surmanneet väkivaltaisen miehensä, ja pyrkineet selvittämään, mikä henkirikokseen päätyvissä tilanteissa poikkeaa muista tilanteista. Heidän tutkimustensa mukaan on eriteltävissä tekijöitä, jotka luovat henkirikoksen riskin. Näitä ovat: 1) väkivallan tai sen uhan kohdistuminen lapsiin 2) miehen esittämät (tappo)uhkaukset 3) aseiden läsnäolo kotona 4) naisen kontaktien rajoittaminen 5) miehen sairaalloinen mustasukkaisuus 6) seksuaalinen väkivalta.¹³⁰ Väkivallan tai sen uhan kohdistuminen lapsiin, tappouhkaukset, aseiden läsnäolo ja seksuaalinen väkivalta tekevät (hengenvaarallisen) väkivallan uhasta konkreettisen ja kertovat usein pitkään jatkuneen väkivallan muuttumisesta entistä vaarallisemmaksi. Sairaalloinen mustasukkaisuus ja siihen liittyvä kontaktien rajoittaminen tekevät avun hakemisesta vaikeaa. Uhkaukset lisäväkivallasta voivat myös liittyä erityisesti väkivallasta kertomiseen tai yritykseen irrottautua suhteesta.

8.4 THE BATTERED WOMAN SYNDROME OIKEUSKÄYTÄNNÖSSÄ

Oikeudenkäynneissä, joissa vastaajana on ollut väkivaltaisen kumppaninsa surmannut nainen, puolustus on käyttänyt battered woman syndrome -käsitettä 1970-luvun loppupuolelta alkaen.¹³¹ Tarpeen uuden käsitteen esiintuomiselle

¹²⁹ Walker 1979 s. 52–53.

¹³⁰ Walker 1979 s. 41–43 ja Browne 1987. Myös skandinaavisessa tutkimuksessa on tarkasteltu väkivaltaa psykososiaalisena prosessina. Jotkut tutkimustulokset muistuttavatkin Walkerin teoriaa. Esimerkiksi Hydén lähtee siitä, että väkivaltaprosessi koostuu kolmesta vaiheesta, jotka ovat esivaihe (förhistoria), väkivaltainen teko (våldshandlingen) ja jälkiselvittely (efterspel). Hydén 1995, s. 50. Jaottelu on lähellä Walkerin väkivallan kehän kuvausta. Samoja piirteitä on myös Lundgrenin tavassa hahmottaa parisuhdeväkivalta. Lundgren 1991.

¹³¹ Ks. esim. *Ibn-Thomas v. United States*, 407 A.2d 626 (D.C. Court of Appeals, 1979). Walkerin teoria herätti heti ilmestyttyään niin paljon huomiota, että ko. päätös annettiin jo samana vuonna. Tapauksessa ylempi oikeusaste palautti jutun alioikeuteen, koska alioikeus ei ollut sallinut asiantuntijatodistelun käyttämistä. Dutton 1997 s. 2. av. 10. Andersen ja Read-Andersen toteavat, että ajankohta ei suinkaan ole sattuma. Naisiin kohdistuva väkivalta nousi naisliikkeen

loivat alun perin amerikkalaisen oikeusjärjestelmän todistelussäännöt. Todistelussäännöt kielsivät puolustusta esittämästä näyttöä siitä, että mies oli aiemmin pahoinpidellyt naista, koska aiemmat pahoinpitelyt olivat oikeudessa käsiteltävän tapauksen kannalta epäolennaisia. Asiantuntijatodistelun avulla puolustus pyrki osoittamaan, että aiemmat pahoinpitelyt olivat tapauksen juridisen arvioimisen kannalta avainasemassa ja että niiden vaikutusta ei voitu ymmärtää ilman asiantuntijatodistajan selvitystä.¹³² Tämä johtui osaltaan siitä, että yleiset käsitykset parisuhdeväkivallan luonteesta olivat virheellisiä ja että myös oikeuslaitos oli aikaisemmin arvioinut parisuhdeväkivaltaa virheellisten käsitysten varassa.¹³³

Battered woman syndrome -käsite oli 1980-luvun puoliväliin mennessä saavuttanut siinä määrin vakiintuneen aseman tiedeyhteisössä, että sitä voitiin pitää yleisesti hyväksyttynä. Tämän totesi ensimmäisenä New Jersey'n osavaltion korkein oikeus tapauksessa *State v. Kelly* vuonna 1984. Toisaalta seuraavana vuonna Floridan osavaltion Court of Appeals totesi, että vaikka se arvostaa Walkerin asiantuntijuutta, niin "the depth of study in this field has not yet reached the point where an expert witness can give testimony with any degree of assurance that the state of the art will support an expert opinion".¹³⁴

Asiantuntijatodistelun sallittavuutta harkittaessa yhdysvaltalaisessa oikeuskäytännössä käytetään ns. Frye-testiä.¹³⁵ Testissä tarjottua asiantuntijatodistelua arvioidaan sen mukaan, kuuluuko tarjottu tieto "yleiseen tietämykseen" (common knowledge) vai ei. Mikäli tarjotun tiedon omaaminen ei siihen kuulu, vaan edellyttää erityistä tietämystä tieteessä tai taiteessa tai muuta erityistä ammattitaitoa, asiantuntijatodistelu on sallittu.

Frye-testiä on useimmissa tapauksissa käytetty myös harkittaessa battered

esille tuomana 1970-luvulla yleiseen tietoisuuteen, eikä tämä voinut olla vaikuttamatta myös oikeuslaitokseen. Andersen – Read-Andersen 1992 s. 5.

¹³² Susan S. M. Edwards kirjoittaa ironisoiden: "Thus, what men do when wives take lovers, is what any reasonable man would do if presented with the same circumstances and is common knowledge and experience. Yet, what battered women do when abused and threatened with violent husbands, is not within the ken of the reasonable man concept; it is instead 'distinguished', it is within a specialised domain of knowledge and calls for experts to speak to it." Edwards 1996 s. 3.

¹³³ Alard 1991, s. 680, Hale – Menniti 1993 s. 207.

¹³⁴ *State v. Kelly*, 478 A.2d 364, 386 (N.J. 1984) ja *Hawthorne v. State*, 470, So 2 d 770. (Florida 1985).

¹³⁵ Terminologia perustuu tapaukseen *Frye v. United States* vuodelta 1923. Ratkaisussa todetaan asiantuntijatodistelun sallittavuudesta seuraavaa: "The rule is that the opinions of experts or skilled witnesses are admissible in evidence in those cases in which the matter of inquiry is such that inexperienced persons are unlikely to prove capable of forming a correct judgment upon it, for the reason that the subject-matter so far partakes of a science, art, or trade as to require a previous habit or experience or study in it, in order to acquire a knowledge of it. When the question involved does not lie within the range of common experience or common knowledge, but requires special knowledge, then the opinions of witnesses skilled in that particular science, art, or trade to which the question relates are admissible in evidence."

woman syndrome -todistelun sallittavuutta. Battered woman syndrome on osoittautunut testin kannalta ongelmalliseksi jo sen vuoksi, että yksimielisyyttä ei ole saavutettu siitä, kuuluuko käsite psykologian vai psykiatrian alaan. Tällä erotelulla on joissakin tapauksissa ollut ratkaiseva merkitys. Mikäli käsitteen on katsottu olleen psykiatrinen, ei todistelua ole välttämättä sallittu, sillä käsite ei kuulu amerikkalaiseen psykiatriseen tautiluokitukseen.¹³⁶ Tämänkaltaista päättelyä on voimakkaasti kritisoitu, sillä asiantuntijoina kuullut eivät ole pyrkineetkään väittämään, että vastaajana ollut nainen olisi kärsinyt tai kärsisi mielenterveydellisistä ongelmista, vaan on pyrkinyt selostamaan parisuhdeväkivallan tyypillisiä seurauksia. Näin ollen asiantuntijatodistelun epäminen sillä perusteella, ettei kysymys ole psykiatrisesta sairaudesta, ovat perustuneet väärään olettamukseen käsitteen sisällöstä ja merkityksestä.¹³⁷

Eräiden tutkijoiden mukaan ongelmat ovat johtuneet siitä, ettei Frye-testiä alun perin ole suunniteltu koskemaan teorioita, joilla on yhteiskunnallinen ulottuvuus. Parempi testi olisikin Federal Rules of Evidencen sisältämä testi, joka painottaa sitä, onko asiantuntijatodistelusta tapauksen kannalta hyötyä.¹³⁸ Sääntö edellyttää ainoastaan, että asiantuntijatodistelu auttaa tuomioistuinta päätöksen teossa. Todistelun ei tarvitse koskea seikkaa, joka olisi muutoin juryn käsityskyvyn ulkopuolella. Koska asiantuntijatodistaja voi auttaa ymmärtämään vastaajan käsityksiä ja käyttäytymistä, todistelulla on tärkeä merkitys hätävarjelun oikeutuksen pohtimisen kannalta.¹³⁹

Battered woman syndrome -käsitteen käyttäminen on useimmiten yhdistynyt väitteeseen itsepuolustuksesta, jolloin sitä on käytetty osoittamaan, että naisen käyttäytyminen kyseisessä tilanteessa täyttää oikeutetun itsepuolustuksen kriteerit.¹⁴⁰

Oikeutetun hätävarjelun kriteerit vaihtelevat angloamerikkalaisen järjestelmän sisällä jossain määrin. Yleistäen voidaan todeta, että angloamerikkalaisessa oikeusjärjestelmässä pidetään oikeutetun itsepuolustuksen kriteereinä, että vastaaja 1) perustellusti (reasonably) uskoi, että hän oli välittömästi (imminent) vaarassa menettää henkensä tai saada vakava vamma 2) käytti voimaa vain sen verran kuin oli välttämätöntä, 3) ei itse aloittanut väkivaltatilannetta ja 4) hänellä ei ollut velvollisuutta/mahdollisuutta paeta tai välttää vaaraa. Battered woman syndrome -asiantuntijaa on käytetty tukemaan jokaista näistä osaelemen-

¹³⁶ Bjerregaard – Neuberger-Blowers 1996 s. 10.

¹³⁷ Bjerregaard – Neuberger-Blowers 1996 s. 10.

¹³⁸ Federal Rules of Evidence nr 702 toteaa, että ”evidence should be admissible if it will assist the trier for fact to understand the evidence or to determine a fact in issue”. Coffee 1987 s. 1.

¹³⁹ Bjerregaard – Neuberger-Blowers 1996 s. 12.

¹⁴⁰ Käsitettä on käytetty myös mm. pakkotilaväitteen (duress) yhteydessä. Nämä oikeudenkäynnit olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle. Battered woman syndrome -käsitteen käyttämisestä pakkotilaoikeudenkäynneissä katso esim. Cornia 1997 s. 6–8. Cornia suhtautuu käsitteen käyttämiseen kriittisesti myös näissä oikeudenkäynneissä.

teistä sen osoittamiseksi, että nainen toimi itsepuolustukseksi.¹⁴¹

Joissain tapauksissa käsitettä on käytetty myös laajemmin osoittamaan, että teko on ollut tuossa tilanteessa muutoin välttämätön ("apparent necessity")¹⁴² tai että vastaaja on ollut tehoketkellä ymmärrystä vailla ("insane") tai täyttä ymmärrystä vailla ("diminished responsibility").¹⁴³ Puolustus on käyttänyt käsitettä siten, että se on kutsunut asiantuntijatodistajan kertomaan käsitteen sisällöstä yleensä ja joissain tapauksissa myös siitä, sopiiko vastaajana olleen naisen kertomus häneen kohdistuneesta väkivallasta käsitteen alaisuuteen.

Asiantuntijatodistelun tarkoitus on siis osoittaa, että a) nainen subjektiivisesti uskoi, että hänen täytyi surmata pahoinpitelijänsä tuolla hetkellä, ts. että hänellä ei ollut muuta vaihtoehtoa ja b) se, että hän uskoi niin, oli perusteltua (reasonable) ottaen huomioon, että hän kärsi *battered woman syndromesta*.¹⁴⁴

Asiantuntijatodistelun käyttäminen – sikäli kuin se on ollut sallittua – on ollut varsin menestyksellistä puolustuksen kannalta. Esimerkiksi Walker oli jo vuonna 1986 toiminut asiantuntijatodistajana 96 oikeudenkäynnissä. Näistä 25 % päättyi vastaajan vapauttamiseen ja 40 %:ssa oikeudenkäynneistä vastaaja tuomittiin syytetä lievemmästä rikoksesta ja/tai sai ehdollisen tuomion. Kaikkiaan kaksi kolmasosaa vastaajista välttyi ehdottomalta vankeusrangais-
tukselta.¹⁴⁵

Battered woman syndromesta kertovan asiantuntijatodistajan käyttö oikeudenkäynnissä on jossakin muodoissa sallittu kaikissa USA:n osavaltioissa.¹⁴⁶ To-

¹⁴¹ Model Penal Code määrittelee self-defense-kriteeristön: "A person is justified in using force against another when and to a degree he reasonably believes the force is necessary to protect himself against the other's use or attempted use of unlawful force." MPC Section 9.31. Eräät osavaltiot erottavat hätävarjelussa kaksi eri muotoa: perfect self-defence ja imperfect self-defence. Näistä ensin mainittu vastaa käsitettä hätävarjelu. Viimeksi mainittu edellyttää ainoastaan, että vastaaja itse subjektiivisesti arvioi olevansa hätävarjelutilanteessa. Mikäli hänen kertomustaan pidetään uskottavana, hänet voidaan tuomita murhan sijasta taposta (voluntary manslaughter).

¹⁴² Andersen – Read-Andersen 1992 s. 6. Amerikkalaisessa terminologiassa "necessity" pitää sisällään sekä pakkotilan että hätävarjelun. Ks. esim. Gilbert Law Summaries Law Dictionary 1994 s. 170, jonka mukaan "necessity" on "a defence to an unlawful act, where the act is compulsory and avoidable, e.g., breaking and entering to save a dying man, or shooting in self-defence". On muistettava, että amerikkalaisessa oikeusjärjestelmässä myös se, mihin seikkoihin vastaaja voi puolustukseksi vedota, vaihtelee osavaltioittain. Esimerkiksi vetoaminen alentuneeseen syyntakeisuuteen ("diminished responsibility") ei ole kaikissa osavaltioissa mahdollista.

¹⁴³ Poikkeustapauksissa battered woman syndrome -todistelua on käytetty esimerkiksi kumoamaan vaimonsa surmaamisen yrityksestä syytetyn miehen vetoaminen mielenhäiriöön, jolloin asiantuntijatodistaja kertoi, että mielenhäiriö ei selitä pahoinpitelyä ja selittämään, miksi nainen aviomiehensä surmaamisen jälkeen oli tuhonnut miehen ruumiin. Coffee 1987 s. 3 ja 8.

¹⁴⁴ Battered woman syndrome ja sen käyttäminen oikeudenkäynneissä sisältyy myös uusimpiin amerikkalaisiin rikosoikeuden oppikirjoihin. Asiantuntijatodistelun tarkoitus esitetään oppikirjoissa yleensä tällä tavoin. Ks. esim. Dressler 1997 jakso 10.7.

¹⁴⁵ Walker 1986 s. 677.

¹⁴⁶ Dutton 1997 s. 2. Muutokset käytännöissä ovat joissakin osavaltioissa tapahtuneet vasta

distelun sallittavuus siis kuitenkin vaihtelee osavaltioittain.¹⁴⁷ Osa osavaltioista sallii asiantuntijan todistaa ainoastaan battered woman syndrome -ilmiöstä sen yleisessä muodossa ilman, että asiantuntija saa lainkaan ottaa kantaa tuomioistuimen käsiteltävänä olevaan tapaukseen. Osassa osavaltioista asiantuntija voi kertoa paitsi ilmiöstä yleensä myös oman arvionsa siitä, uskoiko kyseinen vastaaja subjektiivisesti, että hengenvaarallisen voiman käyttäminen oli tilanteessa välttämätöntä. Näiden kahden muodon välillä on eri variaatioita todistelun sallittavuudesta.¹⁴⁸

Suurin este asiantuntijatodistelun käyttämiselle on ollut se, että tuomioistuimet eivät ole ottaneet tarjottua todistelua vastaan. Tätä ne ovat perustelleet sillä, että asiantuntijatodistelun käyttäminen ei ole tarpeellista, sillä asiaan ei liity mitään sellaista, mitä kuka tahansa (juryn jäsen) ei voisi itse päätellä ja ymmärtää. Todistelulla ei siis ole katsottu olevan riittävästi tieteellistä arvoa. Tässä suhteessa merkittävä ennakkoratkaisu oli *Dyas vs. United States*, jossa määriteltiin asiantuntijatodistelun kriteerit.¹⁴⁹ Kriteerit on päätöksessä määritelty siten, että todistajan täytyy kertoa tieteenalasta, jonka tietämys ei kuulu keskivertokansalaisen (maallikon) yleissivistykseen,¹⁵⁰ asiantuntijatodistajan täytyy omata tieteenalalta riittävä tietämys ja kokemus¹⁵¹ ja kyseisen tieteenalalan täytyy olla siinä määrin kehittynyt, että todistajan käsittelemän asian tieteellinen todistaminen ja määritteleminen on tiedeyhteisössä vallitsevan yleisen mielenpiteen mukaan mahdollista.¹⁵²

Viimeksi mainittu kriteeri oli se, jota battered woman syndrome -ilmiön ei aluksi katsottu täyttävän. Myös ensimmäisen kriteerin katsottiin olevan ongelmallinen, sillä pahoinpitelyn seurausten katsottiin olevan kenen tahansa arvioitavissa ja ymmärrettävissä.¹⁵³ Ratkaiseva ennakkopäätös tässä suhteessa oli

1990-luvulla, sillä vielä vuonna 1996 Bjerregaard ja Neuberger-Blowers totesivat, että kaikki osavaltiot eivät ole hyväksyneet asiantuntijatodistelua. Bjerregaard – Neuberger-Blowers 1996 s. 1.

¹⁴⁷ Asiantuntijatodistelua on esitutkintaa lukuun ottamatta käytetty rikosoikeusprosessin kaikissa vaiheissa. Ks. esim. Dutton 1997 s. 5. Keskityn tässä käsittelemään asiantuntijatodistelun merkitystä varsinaisessa oikeudenkäynnissä.

¹⁴⁸ Maguigan 1997 s. 12.

¹⁴⁹ 376 A.2d 827 D.C.1977. Tuomioistuimet soveltavat joko kyseisessä ennakkopäätöksessä asetettuja kriteerejä tai Federal Rules of Evidence sääntökokoelman sääntöä nro 702, jossa myös asetetaan asiantuntijatodistajan käyttämistä koskevat kriteerit, tai vastaavaa osavaltiokohtaista sääntöä. Näistä kriteereistä Federal Rules of Evidence -sääntökokoelman säännön asettamat kriteerit ovat väljimmät.

¹⁵⁰ The subject matter had to be so distinctively related to some science as to be beyond the ken of the average layman.

¹⁵¹ The expert witness must have had sufficient knowledge and experience in that field to make it appear that his or her opinion would probably aid the trier of fact in his or her search for the truth.

¹⁵² The state of the pertinent art or scientific knowledge must have permitted a reasonable opinion to be asserted by the expert.

¹⁵³ Andersen – Read-Andersen 1992 s. 6.

Ibn-Thomas v. United States.¹⁵⁴ Päätöksessä todettiin, että battered woman syndrome -teoria täyttää edellä mainitut kriteerit, sillä se on toisaalta keski-vertokansalaisen tietämyksen ulkopuolella muun muassa sen vuoksi, että se kumoaa pahoinpideltyjä naisia koskevia yleisiä käsityksiä, ja toisaalta teoriaa tukee riittävä tieteellinen tutkimus.

Asiantuntijatodistaja voi selittää, miksi pahoinpidelty nainen tunsi olevansa hengenvaarassa tekoajankohtana.¹⁵⁵ Erityisesti hän voi selittää, miten pitkään jatkunut pahoinpitely vaikutti naisen arvioon tuona hetkenä. Asiantuntija voi selittää, miksi nainen ei ollut lähtenyt suhteesta aikaisemmin eikä lähtenyt myöskään tuossa tilanteessa. Edelleen asiantuntija voi selittää, miksi nainen ei ollut hakenut apua, käynyt lääkärissä tai tehnyt rikosilmoitusta miehestään ja miksei nainen aikaisemmin tai viimeistään tuossa tilanteessa hakenut ulkopuolista apua.¹⁵⁶

8.5 THE BATTERED WOMAN SYNDROMEN KRITIIKKI JA UUSI LÄHESTYMISTAPA

Amerikkalaisessa keskustelussa on viime aikoina voimakkaasti kritisoitu battered woman syndrome -käsitettä ja erityisesti sen käyttämistä oikeu-

¹⁵⁴ 407 A.2d 626 D.C. 1979.

¹⁵⁵ Esim. tapauksessa *State v. Stewart* (763 P.2d 572, 577 Kan. 1988) tuomioistuin totesi, että ”syndrome testimony relevant to determination of the reasonableness of the defendant’s perception of danger”.

¹⁵⁶ Eräät tutkijat ovat herättäneet kysymyksen myös siitä, olisiko asiantuntijatodistelun salliminen vastaajan perustuslaillinen oikeus, sillä rikosoikeudenkäynnissä vastaajalla on perustuslaillinen oikeus puolustautua. Andersen – Read-Andersen 1992 s. 2 ja 10–11. He esittävät, että kysymys asian perustuslaillisesta luonteesta tuli esille vasta 1990-luvulla siksi, että se tuli ajankohtaiseksi vasta, kun battered woman syndromen tieteellinen arvo tuli riittävän laajasti tunnustetuksi. Tämä kysymys lienee sittemmin menettänyt merkitystään asiantuntijatodistelun sallimisen tullessa yhä yleisemmäksi.

Keskustelun aiheena ovat olleet myös oikeudenkäynnit, joissa ei ole ollut varsinaisesti kyse oikeutetusta itsepuolustuksesta. Näissä tapauksissa nainen on surmannut pahoinpitelijänsä silloin, kun tämä on nukkunut tai ollut muutoin sillä hetkellä vaaraton ja puolustuskyvytön. Kyse on ollut siis oikeusjärjestyksen meillä selkeästi torjumasta preventiivisestä itsepuolustuksesta. Myös tällaisissa tapauksissa puolustus on vedonnut itsepuolustukseen ja halunnut käyttää asiantuntijatodistajaa selittämään, miksi siitä on voinut tuolloinkin sen näkökulmasta olla kyse. Joidenkin mielipiteiden mukaan battered woman syndrome -asiantuntijan käyttäminen näissä tapauksissa on vielä tärkeämpää kuin ensin mainituissa tapauksissa. Näissä tapauksissa asiantuntijatodistajan käyttäminen on usein eväty. Andersen – Read-Andersen 1992, s. 7–8. Esimerkiksi tapauksessa *State v. Allery* alioikeus ei sallinut asiantuntijatodistelua, mutta osavaltion korkein oikeus totesi tämän olleen virhe todeten, että asiantuntijatodistelu on tarpeen, koska ”explaining why a person suffering from the battered woman syndrome would not leave her mate, would not inform police or friends, and would fear increased aggression against herself would be helpful to a jury in understanding a phenomenon not within the competence of an ordinary lay person”. *State v. Allery* 682 P. d 312 Wash. 1984.

denkänneissä juridisena instrumenttina. Yksi huomattavimmista kritikoista on ollut professori Holly Maguigan, joka kiistää käsitteen käyttämisen perusajatuksen. Hän kirjoittaa: *There is a widespread perception that existing criminal law doctrine cannot accomodate the self-defense claims of battered women who kill abusive men. The perception is wrong.*¹⁵⁷

Maguigan siis argumentoi, että olemassa oleva ja vallitseva amerikkalainen doktriini oikeutetusta itsepuolustuksesta oikein sovellettuna voi kattaa myös tapaukset, joissa nainen on surmannut pahoinpitelevän miehensä. Näin ollen battered woman syndrome on käsitteenä tarpeeton ja myös sen esittäminen erillisenä puolustusargumenttina on tarpeetonta. Mielipiteensä Maguigan perustelee seuraavasti. Kun väite oikeutetusta itsepuolustuksesta esitetään, sen arvioiminen edellyttää tuomioistuimelta vähintään seuraavien seikkojen arvioimista:

- 1) oliko vastaajan käyttäytyminen kohtuullista ja ymmärrettävää (reasonable) kyseisissä olosuhteissa?
- 2) kuinka uhkaava vastaajaa kohdannut vaara oli?
- 3) olisiko vastaaja voinut ja/tai olisiko hänen pitänyt välttää vaara poistumalla paikalta?

Näiden seikkojen arvioiminen ei sulje pois mahdollisuutta ottaa huomioon olosuhteet, joissa pahoinpidelty nainen on surmannut pahoinpitelijänsä.¹⁵⁸ Useimmissa osavaltioissa ensin mainitun seikan arvioiminen päinvastoin nimenomaan edellyttää teon olosuhteiden ja vastaajan ominaisuuksien ottamista huomioon, sillä useimmissa osavaltioissa self-defense-käsitteeseen sisältyy sekä objektiivinen että subjektiivinen puoli. Edelleen useimmat osavaltiot hyväksyvät, että vastaajan kokema vaara voi olla muukin kuin aivan välittömästi uhkaava (immediate).

Vaaran määrittelemisen välittömäksi ei siten sulje pois esimerkiksi vastaajan aiempien kokemusten ottamista huomioon.¹⁵⁹ Yhdessäkään osavaltiossa ei ole olemassa lakia, joka kategorisesti kieltäisi käyttämästä asetta aseetonta hyökkäyksen tekijää vastaan. Puolustautumiseen käytetyn voiman kohtuullisuus arvioidaan in casu ottaen huomioon osapuolten voima, koko, ikä, fyysinen kunto, heidän välisensä aiempi väkivalta jne.¹⁶⁰ Myös todistelun esittäminen uhrin aiemmasta väkivaltaisesta käyttäytymisestä sekä vastaajaa että muita henkilöitä

¹⁵⁷ Maguigan 1997.

¹⁵⁸ Maguigan 1997 s. 6.

¹⁵⁹ USA:ssa vähemmistö osavaltioista asettaa vaaratilanteessa olevalle velvollisuuden poistua paikalta (a duty to retreat), mikäli sen voi tehdä turvallisesti. Useimmat näistä osavaltioista ovat säättäneet poikkeuksen tapauksissa, joissa henkilöä uhkaa vaara hänen omassa kodissaan. Tällöin hänellä ei ole velvollisuutta poistua omasta kodistaan. Ks. Maguigan 1997 s. 6 ja 1991 s. 409–410.

¹⁶⁰ Maguigan 1991 s. 416–419.

kohtaan on sallittua.¹⁶¹ Lainsäädäntö siis antaa mahdollisuuden ottaa väkivaltaisessa suhteessa eläneiden naisten tilanne huomioon. Ongelma piilee siinä, että sitä ei ole osattu soveltaa näissä tapauksissa.

Näkemyseron taustalla on myös erilainen käsitys siitä, millaisessa tilanteessa naiset surmaavat miehensä. Eräiden tutkijoiden käsityksen mukaan suurin osa naisista surmaa miehensä silloin, kun tämä nukkuu tai on muutoin vaaraton.¹⁶² Tällainen käsitys on luonnollisesti vienyt keskustelua preventiivisen itsepuolustuksen suuntaan. Mm. Maguiganin empiiriset tutkimukset kumoavat tämän käsityksen. Hänen mukaansa valtaosa tapauksista on sellaisia, joissa surmaaminen on tapahtunut konfrontaatiotilanteessa eli silloin, kun mies on käyttänyt naista kohtaan väkivaltaa.¹⁶³

Battered woman syndrome -käsitteeseen kohdistuneen kritiikin kohteena on ollut myös muun muassa se, että käsitteen kehittänyt Walker esittää kuvailemansa reaktion olevan tyypillinen kaikille väkivallan kohteiksi joutuneille naisille. Hänen oma tutkimusaineistonsa kuitenkin osoittaa, että kaikki pahoinpidellyt naiset eivät koe Walkerin mallin kaikkia kolmea vaihetta. Puuttumaan jää useimmiten – varsinkin suhteen edetessä alkuvaihetta pidemmälle – niin sanottu ”loving contrite” -vaihe. Kaikki naiset eivät myöskään toteuta opitun avuttomuuden mallia, vaan ponnistelevat aktiivisesti irtautuakseen väkivaltaisesta suhteesta. Walkerin malli ei siten riitä selittämään, miksi osa ”avuttomuuden oppineista” naisista lopulta itse turvautuu väkivaltaan.

Käsitettä on kritisoitu myös siitä, että sen saama keskeinen rooli on vienyt yleistä yhteiskunnallista keskustelua parisuhdeväkivallasta yksilökeskeiseen ja psykologisoivaan suuntaan.¹⁶⁴ Tämä on peittänyt alleen keskustelun niistä monista yhteiskunnallisista rakennetekijöistä, jotka liittyvät naiseen kohdistuvaan väkivaltaan.¹⁶⁵ Se tarjosi yksinkertaisen selitys- ja ratkaisumallin monimutkaiseen yhteiskunnalliseen ongelmaan. Käsitteen saamaa suosiota voidaan toisaalta selittää juuri tällä seikalla.

Yksi kritiikin pääkohteista on ollut tapa, jolla battered woman syndrome -käsitettä on käytetty oikeudenkäynneissä. Kriitikot ovat esittäneet, että käsitteen alkuperäinen tarkoitus oli ainoastaan selittää tuomioistuimelle pahoinpideltyjen naisten yhteisiä kokemuksia ja toistuvien pahoinpitelyjen vaikutusta.¹⁶⁶ Tarkoitus oli siis kuvailla tuomioistuimelle parisuhdeväkivallan erityispiirteitä ja

¹⁶¹ Maguigan 1997 s. 7–8.

¹⁶² Ks. esim. Bjerregaard – Neuberger-Blowers 1996 s. 3.

¹⁶³ Maguigan 1991 s. 382.

¹⁶⁴ Walkerin kirjaa ”The Battered Woman”(1979) on luonnehdittu seuraavasti: ”probably the most often quoted book in the domestic violence literature”. Loseke 1992 s. 175. Käsitteen asemaa kuvaa myös, että kun New York Times, Time ja Newsweek -lehtien parisuhdeväkivaltaa koskevia vuosina 1964–1995 julkaistuja artikkeleja analysoitiin, havaittiin, että battered woman syndrome oli ainoa artikkeleissa mainittu selitys parisuhdeväkivallalle. Rothenberg 2002.

¹⁶⁵ Rothenberg 2003.

¹⁶⁶ Schneider 1986 s. 198.

sille tyypillisiä mekanisme ja sekä sosiaalisen ympäristön vaikutusta pahoinpidellyn naisen käyttäytymiseen.¹⁶⁷ Tämän kaltaista todistelua pidettiin välttämättömänä, koska katsottiin että pahoinpidellyn naisen käyttäytymistä ei voi ymmärtää ilman käsitystä parisuhdeväkivallan kontrolloivasta luonteesta ja sen kytkeytymisestä yhteiskunnan rakenteisiin.

Asiantuntijatodistelu on kuitenkin laajentunut myös selittämään vastaajana olevan naisen psykologista tilaa. Kehitys on ymmärrettävä, sillä oikeudenkäynti keskittyy yksittäiseen tekoon, ei sen taustalla oleviin yhteiskunnan rakenteisiin. Psykologisen todistelun on kuitenkin katsottu aiheuttavan oikeudenkäynnin keskittymisen liikaa naisen mielentilan kuvaamiseen, jolloin miehen väkivaltainen käyttäytyminen tapahtumien alkuperäisenä ja tärkeimpänä syynä jää sivuseikaksi.¹⁶⁸ Tämänkaltaisen painopiste on yleistä suhtautumisessa parisuhdeväkivaltaan.

Myös itse käsitettä on kritisoitu. Sana *syndrome* viittaa psykologisin tai lääketieteellisin termein määriteltävään tilaan. Jo termi sinänsä siis voi aiheuttaa sen, että oikeudenkäynnin painopiste painottuu edellä kuvatulla tavalla naisen psyykkisen tilan kuvaamiseen. Termin käyttäminen ei kriitikoiden mukaan olekaan välttämätöntä. Välttämätöntä sen sijaan on, että asiantuntijatodistaja tarjoaa tuomioistuimelle tietoa parisuhdeväkivallan luonteesta, pahoinpidellyn naisen tilanteesta ja hänen yrityksistään suojella itseään (ja lapsiaan) väkivallalta sekä näiden yritysten yhteiskunnallisista ja käytännöllisistä esteistä. Tämän tiedon tarjoaminen ei edellytä tietyn termin käyttämistä.¹⁶⁹ Oikea kysymys ei siis ole ”kärsiikö tämä nainen battered woman syndrome -oireyhtymästä?”. Sen sijaan on kysyttävä ”millaista väkivaltaa tämä nainen on kokenut ja millä tavalla hänen kokemansa väkivalta on vaikuttanut nyt käsiteltävänä olevaan tapaukseen?”.¹⁷⁰

Kriitikot ovat edelleen todenneet, että battered woman syndrome -käsitteen käyttäminen parisuhdeväkivallan mekanismien kuvaamiseen voi luoda pahoinpidellyistä naisista stereotyyppisen ja yksiulotteisen kuvan, vaikka tarkoitus olisikin päinvastainen.¹⁷¹ Käsitteen käyttäminen voi johtaa siihen, että kaikkia

¹⁶⁷ Dutton käyttää tämänkaltaisesta todistelusta nimitystä *social framework testimony*.

¹⁶⁸ Dutton 1997 s. 6.

¹⁶⁹ Dutton 1997 s. 15.

¹⁷⁰ Yhdysvaltain kongressi säätöi vuonna 1994 Violence Against Women Act -lain. Sen osana se edellytti raporttia battered woman syndrome -käsitteen käytöstä tuomioistuimissa. Raportissa itsessään (The Validity and Use of Evidence Concerning Battering and Its Effects in Criminal Trials) pidättydyttiin käyttämästä ko. käsitettä ja käytettiin sen sijaan ilmaisua ”battering and its effects”. Raportilla on ollut huomattava vaikutus terminologian muotoutumiseen.

¹⁷¹ Chan 1997 s. 206. Alard mm. katsoo, että battered woman syndrome -käsite perustuu stereotyyppiseen kuvaan pahoinpidellyistä naisista, joka on valkoihoinen ja keskiluokkainen. Tämän vuoksi käsite ei lainkaan sovellu kuvaamaan esimerkiksi afroamerikkalaisten naisten tilannetta. Alard 1991. Cornia on todennut, että käsite luo kaikista naisista kuvan irrationaalisina olentoina ja siten heikentää naisten asemaa sekä muissa juridisissa yhteyksissä että yhteiskunnassa yleensä. Cornia 1997 s. 2. Klein toteaa, etteivät pahoinpidellyt naiset itse näe välttämättä

väkivaltaisessa suhteessa eläviä naisia pidetään avuttomina ja passiivisina uhreina tai ainakin heidän täytyisi sellaisia olla, jotta heidät tunnistettaisiin väkivallan uhreiksi. Kritiikki muistuttaa tältä osin kriminologista keskustelua ”ideaaliuhrista”, jonka täytyy täyttää tietyt kriteerit tullakseen tunnistetuksi rikoksen uhriksi.¹⁷² Mielikuvaa passiivisuudesta voi luoda myös se, että Walkerin käsityksen mukaan naisen kokemuksista kertomaan tarvitaan nimenomaan asiantuntijatodistaja. Tämä herättää kysymyksen, miksi nainen itse ei voisi kertoa kokemuksistaan.¹⁷³

Edelleen käsite aiheuttaa sen, että väitetysti itsepuolustukseen toiminutta naista täytyisi arvioida samanaikaisesti sekä avuttomuuden oppineena ja tilanteeseensa alistuneena että surmaamistilanteessa aktiivisena henkilönä. Näiden kahden mielikuvan yhdistäminen ei ole ongelmatonta. Yksi osa ongelmaa on, että asiantuntijat voivat antaa sellaisen vaikutelman, että pahoinpidellyt naiset käyttäytyvät samalla tavalla ja reagoivat väkivallan kohteeksi joutumiseen samalla tavalla. Tämä saattaa johtaa siihen, että self-defense -oppiin kuuluva reasonable man -standardi tulee korvatuksi ”reasonable battered woman” -standardilla. Tällaisia piirteitä oikeusjärjestelmässä on havaittakin.¹⁷⁴

Edelleen on esitetty, että parisuhdeväkivallan ymmärtämisen kannalta on jossain määrin problemaattista tuoda esiin parisuhdeväkivallan erityisluonne tuomioistuimelle asiantuntijatodistelun avulla. On tärkeää tunnistaa, että parisuhdeväkivalta on yleinen ilmiö, jota esiintyy ”tavallisissa” perheissä. Asiantuntijatodistajan käyttämisestä saattaa syntyä se vääristynyt vaikutelma, että parisuhdeväkivalta on poikkeuksellinen ilmiö, jota juuri sen poikkeuksellisuuden ja reunailmiön luonteen vuoksi ei voi ymmärtää ilman asiantuntijan apua.

Myös Walkerin teorian holhoavaa luonnetta on pohdittu. Holhoavaksi teorian tekee se, että sen mukaan pahoinpidelty nainen uskoo väkivaltaista parisuhdetta koskeviin myytteihin tai ainakin osaan niistä.¹⁷⁵ Teorian on siten katsottu

itseään yksiulotteisesti aivan kuten rikoksentehtäjiäkään eivät yleensä koe itseään pelkästään rikoksentehtäjiiksi riippumatta rikoksesta, johon he ovat syyllistyneet. Klein 1995 s. 229, Rothenberg 2003 s. 780.

¹⁷² ”Women who had ever provoked a fight, responded physically to aggression or themselves been violent ‘without provocation’ were automatically in danger of having their sympathy revoked.” Rothenberg 2003 s. 783.

¹⁷³ Näin on todettu mm. Harvard Law Review’n arvostelussa Walkerin pääteoksesta *Terrifying Love: Why Battered Women Kill and How Society Responds*. Harvard Law Review, April 1990. Pohjoismaisessa kirjallisuudessa on myös kritisoitu teoriaa pahoinpideltyjen naisten passiivisuudesta ja korostettu heidän selviytymiskykyään. Ks. mm. Eliasson 1997 s. 145–146.

¹⁷⁴ Chan 1997 s. 206, Rothenberg 2003, s. 783. Esimerkiksi tapauksessa, jossa nainen oli hankkinut oikeuden päätöksen saadakseen väkivaltaisen miehensä poistumaan yhteisestä asunnosta ja oli tämän jälkeen asunut erillään tästä puoli vuotta, oikeus totesi, että nainen oli ”an atypical battered woman”. Mahoney 1991 s. 696.

¹⁷⁵ Walkur on todennut väkivaltaista parisuhdetta koskevan mm. seuraavat myytit:

1. The Battered Woman Syndrome affects only a small percentage of population.
2. Battered women are masochistic.
3. Battered women are crazy.

kumoavan niiden naisten käsitykset, joilla on kokemuseräistä tietoa asiasta. Voiko tutkija tietää pahoinpidellyttä naista paremmin, millaisia vaikutuksia pahoinpitelyillä on? Tässäkin kohtaa teoria on altis kritiikille. Kaikki pahoinpidellyt naiset eivät ajattele samoin tai ole samaa mieltä väkivallan syistä tai omasta asemastaan väkivallan uhrina. Walker on yleistänyt tekemänsä noin neljänsadan haastattelun perusteella vallitsevia linjoja naisten käsityksistä. Teorian vahvuus onkin siinä, että pahoinpidellyn naisen henkilökohtaisiin omiin kokemuksiin perustuvien käsitysten lisäksi se perustuu tutkijan havaintoihin useasta pahoinpidelystä naisesta.

Yhteistä kriittisille arvioille on se, että battered woman syndromen käyttämisen on katsottu kaiken kaikkiaan johtaneen siihen, että sillä perusteella annetut lievennetyt rangaistukset ovat perustuneet ainoastaan pahoinpitelyn kohteena ollutta naista kohtaan tunnettuun myötätuntoon. Näin ollen tuomioiden perusteluilla ei olisi ollut juurikaan juridista arvoa.¹⁷⁶ Yksittäisen tapauksen kohdalla lopputulos on voinut olla vastaajan kannalta toivottu, mutta pitkällä tähtäimellä seuraukset saattavat olla naisten kannalta jopa vahingolliset. Käsite luo parisuhdeväkivallan kohteiksi joutuneista naisista stereotyyppisen kuvan ja kategorisoi heidät vastaajina juridisesti jo ennakolta.

Kritiikki on myös perustunut käsitteen juridisen luonteen epäselvyyteen. Olkoonkin, että angloamerikkalaisessa oikeusjärjestelmässä oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen ero ei ole (ollut) kovin selvä, luo battered woman syndrome uusia tulkintaongelmia painottaessaan teon anteeksiannettavaksi tekeviä perusteita hätävarjeluväitteen yhteydessä. Käsitteen kriitikoista mm. Schneider on kiinnittänyt asiaan huomiota:

-
4. Middle-class women do not get battered as frequently or as violently as do poorer women.
 5. Minority-group women are battered more frequently than anglos.
 6. Religious beliefs will prevent battering.
 7. Battered women are uneducated and have few job skills.
 8. Batterers are violent in all their relationships.
 9. Batterers are unsuccessful and lack resources to cope with the world.
 10. Drinking causes battering behaviour.
 11. Batterers are psychopathic personalities.
 12. Police can protect the battered women.
 13. The batterer is not a loving partner.
 14. A wife batterer also beats his children.
 15. Once a battered woman, always a battered woman.
 16. Once a batterer, always a batterer.
 17. Long-standing battering relationships can change for the better.
 18. Battered women deserve to get beaten.
 19. Battered women can always leave home.
 20. Batterers will cease their violence "when we get married".
 21. Children need their father even if he is violent.

¹⁷⁶ Faigman 1986. Vastaava ilmiö on ollut havaittavissa Norjassa, jossa alioikeus kahdessa tapauksessa juryn päätöksellä vapautti väkivaltaisen miehen surmanneen vastaajan. Tapauksia on käsitelty hieman lähemmin luvussa VIII.

Inquiries about justification focus on the act rather than on the actor. A finding of justification is a finding that the act was right because of the circumstances of the act. By contrast, an excusable act is one that although wrong should be tolerated because of the actor's characteristics – the focus of excuse is on the actor's inability to avoid committing the offence.

An act committed in self-defence was justified given the individual actor. The trier of fact must understand the circumstances of the act and identify with the actor. In examining the circumstances of the act, the fact finder applies substantive rules that reflect a standard of reasonableness. If the circumstances of the act claimed to be in self-defence do not justify the act, the jury shifts its focus to excuse and examines the defendant's mental or emotional state. The law looks at excuses only after justification fails.¹⁷⁷

Vaikka oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden ero ei angloamerikkalaisessa järjestelmässä aina olekaan selvä, on niillä erilainen painotus, joka ei lopulta merkittävästi poikkea meidän tavastamme tehdä ero oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen välille. Self-defense oikeuttamisperusteena keskittyy tekoon, joka oli niissä olosuhteissa oikeutettu, kun taas anteeksiantoperuste perustuu tekijän henkilöön, ominaisuuksiin tai mielentilaan. Battered woman syndromen ongelmana onkin amerikkalaisessa keskustelussa pidetty sitä, että se painottaa anteeksiantoperustetta oikeuttamisperusteen sijasta ja jäykistää anteeksiantoperusteen ja oikeuttamisperusteen välistä eroa.

Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteen välinen ero nähdäkseni osittain myös selittää battered woman syndrome -puolustuksen reseption angloamerikkalaisessa oikeusjärjestelmässä. Olkoonkin, että järjestelmä ei yleisesti ottaen erottele oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteita tai pidä eroa kovin tärkeänä, on mielestäni jokseenkin selvää, että battered woman syndrome on luokiteltavissa anteeksiantoperusteeksi. Se on yhteiskunnallisista ulottuvuuksistaan huolimatta luonteeltaan yksilöllinen eikä se missään tapauksessa perustu siihen, että vastaajana olleen naisen käyttäytymismalli perustuisi rationaaliseen ja järkevään ajatteluun saati olisi yleistettävissä suosituksiksi. Itse asiassa se perustuu sen vastakohtaan. Battered woman syndrome tarkoittaa epärationaalista, mutta ymmärrettävää ja anteeksiannettavaa käyttäytymistä olosuhteissa, jotka ovat saaneet kyseisen naisen näkemään epärationaalisen teon ainoana rationaalisena.

Juuri tähän fokusoituu battered woman syndrome -kritiikki: useissa tapauksissa teko voisi täyttää rationaalisen, oikeutetun teon kriteerit, jos tälle tarkastelulle vain annettaisiin mahdollisuus eikä oikeuttamisperusteen olemassaoloa suljettaisi jo etukäteen pois kategorisoimalla teko tekijän sukupuolen ja väkivallan luonteen perusteella tiettyyn luokkaan kuuluvaksi.

¹⁷⁷ Schneider 1991 s. 631 ja 1998.

8.6 YHTEENVETOA

Angloamerikkalaisessa rikosoikeusjärjestelmässä käsite battered woman syndrome on katsottu tarpeelliseksi niissä oikeudenkäynneissä, joissa naista on syytetty häntä pahoinpidelleen miehen surmaamisesta. Käsite on ollut tarpeellinen, sillä ilman tämänkaltaista konstruktia ei ole ollut sallittua esittää todistelua naisiin kohdistuneista pahoinpitelyistä. Suomen oikeusjärjestelmän osalta tilanne on olennaisesti toisenlainen. Oikeudenkäynnissä on lähtökohtaisesti varsin laajasti sallittua esittää todistelua niistä seikoista, jotka puolustuksen mielestä ovat merkityksellisiä teon juridisen arvioinnin kannalta.¹⁷⁸

Tämän tutkimuksen kannalta battered woman syndrome onkin tärkeä toisesta syystä. Olen halunnut tuoda esiin, kuinka kyseinen käsite on tuonut naisten kokemukset parisuhdeväkivallasta juridisen argumentoinnin keskiöön. Aikaisemmin niillä ei ollut juridista merkitystä lainkaan, mutta käsitteen myötä tuomioistuinten on ollut pakko arvioida myös juridisesti naisiin kohdistuvan väkivallan merkitystä ja sen seurauksia käsiteltävänä olevan teon kannalta. Väkivaltaa ei ole enää ollut mahdollista sivuuttaa tai mitätöidä. Se on ollut otettava mukaan keskusteluun. Vaikka käsite juridisena käsitteenä on sangen altis kritiikille, sen ansio on tässä suhteessa ollut kiistaton. Pahoinpideltyjä naisia koskeva tutkimustieto on ollut tarpeen, jotta yksittäisen naisen kertomus on kuultu ja sitä on voitu pitää uskottavana. Samalla käsite on luonut konstruoidun ”battered woman” -identiteetin, jonka reseptio on pikemminkin osoitus oikeusjärjestelmän ongelmista ja niiden ratkaisuyrityksestä kuin oikeusjärjestelmän joustavuudesta.

Battered woman syndrome -käsitteen amerikkalaisessa keskustelussa saama kritiikki onkin nähdäkseni osaltaan seurausta siitä, että käsite on angloamerikkalaisessa oikeusjärjestelmässä jo osittain tehnyt tehtävänsä nostettuaan parisuhdeväkivallan huomion kohteeksi ja tuotettuaan siitä tutkimuksiin perustuvaa tietoa. Kun parisuhdeväkivalta tunnistetaan väkivallaksi rikosoikeudellisessa merkityksessä ja kun sen seuraukset otetaan huomioon ja sen vakavuutta arvioidaan samalla tavoin kuin muunkin väkivallan, ei ole enää tarpeen käyttää käsitettä, joka kuvaa pahoinpideltyjä naisia erityislaatuina tai erityisinä väkivallan uhreina.

Kun myös väkivallan yleisyys on tullut oikeusjärjestelmän tietoisuuteen, on battered woman syndrome -oireyhtymästä kärsivän naisen tilalle tullut kuva naisesta, joka yhtenä monien naisten joukosta on joutunut väkivallan uhriksi ja

¹⁷⁸ OK 17:7:n mukaan tuomioistuin voi kieltää tarjotun todistelun esittämisen vain, jos se on asiaan vaikuttamatonta, koskee jo selvitettyä seikkaa tai jos näyttö on saatavissa toisella tavoin huomattavasti vähemmällä vaivalla ja kustannuksella. Todistelun rajoittamisesta ks. Lappalainen ym. 2003 s. 475. Yhdessäkään tutkimassani suomalaisessa oikeustapauksessa tuomioistuin ei ollut kieltäytynyt ottamasta vastaan puolustuksen tarjoamaa todistelua vastaajaan aikaisemmin kohdistuneesta väkivallasta.

jonka tilannetta yhteiskunta ei ole riittävästi tunnistanut. Tämän havainnon jälkeen on ollut mahdollista ryhtyä arvioimaan oikeudellisesti kunkin naisen tekoa ilman, että naisiin kohdistuvaa väkivaltaa koskevat virheelliset ja puutteelliset tiedot hämärtävät näkemystä. Havainnon tekeminen ei edellytä tietyn käsitteen implementoimista oikeusjärjestelmään. Se edellyttää tiedon hankkimista ja sen oivaltamista, että ilman tietoa ei ole mahdollisuutta pohtia naiseen kohdistuvaan väkivaltaan liittyvien tekojen juridista olemusta kaikilta tarpeellisilta osin.

X LOPPUPÄÄTELMÄ

Rikosoikeuden muodollinen, yleistävä ja abstrahoiva tapa irrottaa rikollinen teko asiayhteydestä ja pelkistää se yksittäiseksi pistemäiseksi teoksi abstrahoi samalla jotain olennaista sekä tekijästä että uhrista.¹ Sukupuolisidonnaiset seikat näyttäytyvät satunnaisina, vaikka ne ovat ehkä tapauksen kannalta olennaisia seikkoja. Niiden merkitys jää helposti tunnistamatta. Tästä syystä rikosoikeutta on usein vaadittu irtautumaan tästä traditionaalisesta näkökulmasta, muovautumaan kontekstuaalisemmaksi ja näkemään oikeudenmukaisuus enemmän tilannesidonnaisena. On esitetty, että sen olisi pyrittävä myös irtautumaan ontologisista ja käsitteisiin sidotuista subjektien määrittelyistä ja otettava (enemmän) huomioon subjektien yhteiskunnalliset positiot.

Parisuhdeväkivaltaan liittyvien tekojen kontekstualisointi ts. niiden näkemien laajemmin parisuhdeväkivallan kontekstissa ei kuitenkaan ole ongelmaton. Se ei ole yksiselitteinen vastaus vaatimuksille irtautua rikosoikeuden perinteisestä dekontekstualisoivasta tavasta tarkastella tekoja. Parisuhdeväkivallan osalta on olemassa myös mahdollisuus, että kontekstualisointi tapahtuu vastaajan kannalta raskauttavaan suuntaan, kun vastaajana on parisuhdeväkivallan kohteena ollut nainen, joka on itse kohdistanut väkivaltaa kumppaniinsa. Tämä johtuu sekä parisuhdeväkivaltaan liittyvistä käsityksistä ja sen tekijöille ja uhreille annetuista subjektipositioista että siitä, millaiseksi normatiivinen hätävarjeluteko oikeuskulttuurissamme on konstruoitu.

Parisuhdeväkivalta poikkeaa huomattavastikin siitä, millaiseksi sekä tyypillinen väkivaltatilanne että tyypillinen puolustautuva väkivalta on hahmotettu esimerkiksi oikeuskirjallisuudessa. Hätävarjelua koskeva diskurssi oikeuskirjallisuudessa antaa hätävarjelutilanteessa toimijasta varsin maskuliinisen kuvan. Esimerkiksi väkivallan toistuvuuden ja jatkuvuuden vaikutuksia väkivallan kohteena olevaan henkilöön ja hänen mahdollisuuksiinsa torjua väkivalta ei ole juuri arvioitu. Ymmärrys väkivallasta ja sen uhasta on pitkälti perustunut ajatukseen kerran tapahtuvasta hyökkäyksestä tuntemattoman tekijän taholta ja sellaiselta puolustautumisesta. Tämänkaltaisen puhetapa ja tapausten abstrakti konstruointi ei käsitykseni mukaan voi olla vaikuttamatta myös konkreettisten tapausten ratkaisuihin oikeusjärjestelmässä, joka diskursiivisten siirtymien kautta on intertekstuaalisessa vuorovaikutuksessa oikeuskirjallisuuden kanssa. Jos yhtä mahdollista tapaa hahmottaa tapaus rikosoikeudellisesti ei käytännössä lainkaan esiinny oikeudellisissa teksteissä, lienee vaikeampi lähteä arvioimaan tapausta tällaisesta ”näkyttömästä” tulkintatavasta käsin.

¹ Mielestäni osuva määritelmä on Nuotion ja Majasen, he tosin määrittelevät sen nimenomaan naisoikeudelliseksi näkemykseksi. Nuotio – Majanen 2003 s. 37.

Hätävarjelukäsitteeseen sisäänrakennettujen käyttäytymisodotusten ja oletettujen subjektipositioiden vuoksi hätävarjelua koskeva säännös ei myöskään sovellu kaikkiin tilanteisiin tyydyttävällä tavalla. Hätävarjeludoktriiniin sisältyy elementtejä, jotka jo lähtökohtaisesti vaikeuttavat sen soveltumista parisuhdeväkivaltatilanteisiin. Sen abstrakti individualismi ja implisiittiset rooliodotukset ovat ristiriidassa parisuhdeväkivaltaan liittyvien implisiittisten rooliodotusten kanssa tavalla, josta usein seuraa juridinen umpikuja. Hätävarjelun liioittelu anteeksiantoperusteena taas sulkeutuu usein pois sillä perusteella, että se edellyttää tilanteen tulkitsemista hätävarjelutilanteeksi.

Hätävarjelutilanteiden systemaattinen kuvaileminen tietynlaisiksi on sukua tyyppitapausajattelulle ja tapausten kategorisoinnille. Tyyppitapaukset auttavat parhaassa tapauksessa jäsentämään monimutkaista maailmaa juridiseen viitekehykseen sopivaksi. Ongelmalliseksi tämän tyyppinen ajattelu tulee silloin, kun se aiheuttaa sen, että tietty/tietyt mahdolliset tulkintavaihtoehdot ja näkökulmat tulevat kategorisoiduiksi ulkopuolelle. On olemassa riski tapausten tyypistämisestä tiettyyn kategoriaan kuuluviksi silloinkin, kun myös muut tulkintavaihtoehdot olisivat mahdollisia.

Tämän tutkimuksen tarkoitus ei ole ollut pyrkiä pois rikosoikeuden yleisistä opeista ja periaatteista tai luoda uusia. Pikemminkin katson asian olevan päinvastoin. Oikeusjärjestelmän olisi pitäydyttävä niissä myös silloin, kun käsiteltävässä tapauksessa on kyse parisuhdeväkivallasta. Parisuhdeväkivalta erityispiirteineen täytyy ottaa huomioon ja sen erityispiirteet täytyy tuntea, jotta ne voidaan ottaa huomioon. Se ei kuitenkaan saa estää näkemästä teon rikosoikeudellisia erityispiirteitä samanlaisina kuin muissa vastaavissa teoissa.²

Väkivallan eri muodot eivät voi olla eri asemassa toisiinsa nähden yhdenvertaisuuden vaarantumatta. Väkivallan laji tai tekijän sukupuoli ei saa olla määräävä tekijä väkivaltaisen teon juridisessa hahmotuksessa. Tapa hahmottaa surman tyyppitapaukseksi naisen pitkään jatkuneen parisuhdeväkivallan päätteeksi tekemä henkirikos on esimerkki ajattelusta, jossa väkivallan muoto ja tekijän sukupuoli nousevat keskeisiksi tekijöiksi teon juridisessa arvioinnissa. Tältä osin ajattelu muistuttaakin angloamerikkalaista battered woman syndrome -ajattelua.

Molemmissa oikeusjärjestelmän ensisijainen huomio kiinnittyy vastaajan kokemuksiin, tuntemuksiin ja kärsimyksiin. Se ei kiinnity ensisijaisesti tai lain-

² Kevät Nousiainen on todennut problematiikasta osuvasti: "The difficulties of getting at the gendered imagery lurking in criminal law seems to be a problem that is by no means solved by enacting criminal laws with gender-neutral wording. Not only do legal dogmatics seem to be deficient in remedying the inequality connected to such imagery behind gender neutral norms. Legal dogmatics even perpetuate the inequality. What should change are the implicit assumptions about men and women. You cannot get at those images through changing some separate norms. Difficulties of reaching them seem to arise within the amalgam of legal dogmas: not just with one dogma, but several of them, or even with the totality of them, rather than with some separate norms." Nousiainen 1999 s. 272.

kaan häneen kohdistuneeseen pahoinpitelyyn tai sen uhkaan ja sen (potentiaaliiseen) vaarallisuuteen. Tällöin teon mahdollinen oikeuttamis- tai anteeksianto-peruste on vaarassa jäädä kokonaan vaille juridista arviota. Toisaalta henkirikoksen arvioiminen surman tunnusmerkistön täyttäväksi edellyttää, että tekijää/tekoa kohtaan tunnetaan tiettyä ymmärrystä ja että hänen tunnetilaansa tekohetkellä pidetään ainakin jossain määrin sosiaalisesti adekvaattina. Tällöin parisuhdeväkivaltaan liittyvän henkirikoksen arviointiin voi osaltaan vaikuttaa se, arvioidaanko parisuhdeväkivaltaa perhedynaamisen vai rikosoikeudellisen diskurssin viitekehyksestä käsin.

Olen tutkimuksessani käyttänyt tuomioistuinten ratkaisujen analysoimiseen yhteiskuntatieteellisen laadullisen tutkimuksen metodia ja lukenut ratkaisuja myös diskurssianalyttisesti. Tutkimukseni valossa oikeusjärjestelmässä esiintyy suhteessa parisuhdeväkivaltaan pääpiirteissään kaksi erilaista kertomusta, kaksi erilaista diskurssia: *perhedynaaminen diskurssi* ja *rikosoikeudellinen diskurssi*.

Perhedynaamisessa diskurssissa väkivalta nähdään lähinnä yksilötason ongelmana tai perheen sisäisenä vuorovaikutushäiriönä. Häiriö ilmenee väkivaltaisena käyttäytymisenä. Ongelma neutraloidaan sekä syyllisyyden että sukupuolen osalta.³ Perheen sisäiset konfliktit ja niiden syyt ovat ongelman ratkaisun keskiössä. Tämä johtaa samalla arvioimaan ja arvailemaan väkivaltaan johtaneiden riitojen syitä. Samalla tullaan usein sekä rinnastaneeksi että sukupuolittaneeksi henkinen ja fyysinen väkivalta esimerkiksi siten, että miehen fyysiseen väkivaltaan rinnastetaan naisen sanallinen ”provokaatio”.⁴ Tämänkaltaisen näkemyksen ongelma on se, että se helposti tulee väheksyneeksi fyysisen väkivallan vakavuutta ja seurauksia. Se myös hakee usein vähintään osasyyn väkivaltaan naisen käyttäytymisestä.⁵ Tyypillistä perhedynaamisille käsityksille parisuhdeväkivallasta on myös se, että ne ottavat vähän tai ei lainkaan huomioon väkivallan sukupuolittunutta luonnetta. Väkivallan tekijää ja sen uhria ei yksilöidä, vaan väkivalta näyttyy sukupuolineutraalina ja molemminpuolisena perheväkivaltana. Myös alkoholi nousee merkittäväksi väkivaltaa selittäväksi tekijäksi. Väkivallan seurauksia, mm. uhrin mahdollisesti jopa jatkuvaa pelkotilaa, ei helposti tunnisteta.⁶

³ Nyqvist 2001 s. 20.

⁴ Kotanen 2003 s. 59.

⁵ Christensen 1984 s. 72.

⁶ Nyqvist 2001 s. 150. Nyqvist on tiivistänyt väkivaltaisen miesten tavan määritellä väkivaltaa mm. seuraavasti:

- väkivalta on fyysistä väkivaltaa
- väkivaltapuheeseen liittyy syiden pohtiminen
- väkivalta on episodimaista
- henkinen väkivalta tunnustetaan vain naisen käyttäytymisessä
- väkivallan seuraamuksia ei tunnusteta
- väkivalta on vuorovaikutuksellista ja liittyy riitoihin ja/tai kumppanin epäsovivaan käyttäytymiseen.

Katson, että edellä kuvatun kaltaisilla näkemyksillä voi olla merkitystä myös tapausten juridisessa arvioissa. Ne voivat vaikuttaa tapaan, jolla tuomioistuimen käsiteltävänä oleva teko kuvataan. Kuvaustavalla voi puolestaan olla myös juridista merkitystä. Esimerkiksi väkivallan kuvaamisella kaksipuolisena tai vastaajaan kohdistuvana on merkittävä ero mm. hätävarjeluväitteen arvioimisen kannalta. Ongelma kytkeytyy tältä osin parisuhdeväkivallan olemukseen, sillä väkivaltaa ylipäättään kuvataan neutraalein sanakääntein erityisesti silloin, kun siitä ei ole riittävästi dokumentoitua tietoa ja/tai asianosaisten kertomuksia tältä osin ei pidetä täysin luotettavina. Parisuhdeväkivallasta puolestaan ei useinkaan ole olemassa dokumentoitua tietoa, sillä sen kohteeksi joutuneet eivät useinkaan hae apua tai ota yhteyttä viranomaisiin. Siihen liittyvät salailun ja häpeän elementit kertautuvat tällä tavoin juridisessa kontekstissa. Tällöin väkivallan kuvaaminen neutraalisti kaksipuolisena voi perustua sekä konkreettisen tiedon puutteeseen että kulttuuriseen kuvaan parisuhdeväkivallasta. Joka tapauksessa vastaajan kertomuksen uskottavuus korostuu.

Merkittävä ero hätävarjelutilanteiden analysoinnin kannalta on sillä, konstruoidaanko vastaajan toiminta ja/tai tunnetila tilanteessa *offensiivisena* vai *defensiivisenä*. Hätävarjeluväitteen tehneen vastaajan tunnetilan konstruointi defensiivisenä edellyttää, että hänet ymmärretään ja kuvataan väkivallan kohteena ja uhrina, ei väkivaltaan itse aktiivisesti osallistuvana tai väkivallasta muulla tavoin vastuussa olevana tasaveroisena kumppanina. Mikäli parisuhdeväkivalta hahmotetaan perhedynaamisen diskurssin kautta, on vastaajan (naisen) tunnetilaa vaikea nähdä defensiivisenä, sillä hän on tässä diskurssissa vähintään osavastuussa väkivaltatilanteen syntymisestä. Toisaalta parisuhdeväkivallassa myös vastaajan positio väkivallan uhrina luo helposti edellytyksiä hänen tunnetilansa konstruomiselle offensiiviseksi, sillä hänen tunnetilakseen konstruoidaan sosiaalisesti epäadekvaatti viha tai halu kostaa häneen aiemmin kohdistunut väkivalta.

Tuomioistuimien ratkaisutoiminta perustuu osittain *kokemussääntöjen* huomioimiseen. Niiden ja aputositseikkojen avulla voidaan arvioida esitettyä näyttöä. Kokemussäännöillä tarkoitetaan tapahtumatyyppien välisiä riippuvuussuhteita koskevia yleisiä lausumia. Näihin kuuluvat myös erityyppiset, enemmän tai vähemmän varmat yleistykset. Vähemmän varmoihin yleistyksiin kuuluvat kokemussäännöt koskevat inhimillistä käyttäytymistä.⁷ Perhedynaaminen diskurssi yleisenä yhteiskunnallisena diskurssina voi olla osa kokemussääntöä silloin, kun puhutaan naisiin kohdistuvasta väkivallasta.

Koska perhedynaaminen diskurssi on osa yleistä yhteiskunnallista diskursssia, tuomioistuimella ei myöskään välttämättä ole edellytyksiä ja/tai mahdollisuuksia irtautua siitä. Jo sille tarjottava tieto voi olla valmiiksi perhedynaami-

⁷ Lappalainen ym. 2003 s. 564. Esimerkkinä inhimillistä käyttäytymistä koskevasta kokemussäännöstä mainitaan, että henkirikoksen tunnustanut henkilö on myös syyllinen.

sen viitekehyksen sisällä. Jopa esimerkiksi väkivallan kohteena olleen naisen tapa kertoa tai olla kertomatta väkivallasta voi olla perhedynaamisen diskurssin mukainen. Ilmiö on varsin ongelmallinen silloin, kun tuomioistuimen on arvioitava naisen kertomusta häneen kohdistuneesta väkivallasta. Väkivaltaa arvioivien tahojen oikeudenkäyntiavustajasta tuomariin tulisi nähdäkseni olla ilmiöstä tietoinen ja pyrkiä saamaan väkivallan laadusta ja vakavuudesta tietoa esittämällä vastaajalle yksityiskohtaisia ja konkreettisia kysymyksiä ja hankkimalla väkivallasta mahdollisuuksien mukaan myös muuta selvitystä. Joissain tapauksissa pitkäaikaisvaikutusten ja väkivallan välisen yhteyden osoittaminen voi edellyttää myös asiantuntijatodistelua.⁸

Tuomioistuinten ratkaisutoiminnan yhteydessä puhutaan usein hermeneuttisesta kehästä. Hermeneuttinen kehä ei ole suljettu eikä tulkittamisprosessi ala tyhjiöstä vaan tradition tarjoamista tulkinnallisista malleista. Tällaista lähtökohtaista mielikuvaa on nimitetty myös *oikeudelliseksi esiymmärrykseksi* (Vorverständnis).⁹ Esiymmärrys ei ole yksilöllistä tai subjektiivista vaan pikemmin yhteiskuntamme ja kulttuurin tuote. Takanamme on aina jokin (myös rikosoikeudellinen) traditio, joka on olemassa meistä riippumatta, emmekä voi siihen itse vaikuttaa. Lainoppi tuottaa esiymmärrystä, koska siinä tulkitaan normeja tyypillisten tapausten valossa. Esiymmärrys määräytyy myös oikeuskulttuurillemme ominaisista arvoista käsin.¹⁰

Jonkka on todennut, että hypoteesi tapahtumasta muodostetaan sen mukaan, mikä on paras selitys kaikelle esiintyvälle todistusaineistolle. Monesti päätöksen faktapremissin valintaan tämän ohella vaikuttaa se, millainen tapahtumaversio *yleisen elämäkokemuksen* mukaan on uskottavin. Näin on erityisesti, jos todistusaineisto on niukkaa.¹¹ Mikäli Jonkan johtopäätös on oikea, on ”yleinen elämäkokemus” ja sen merkitys määriteltävä.¹² Kun yhtä ”yleistä elämäkokemusta” ei ole, tarkoittaa ”yleinen elämäkokemus” usein, paitsi arvioijan omaa henkilökohtaista elämäkokemusta, myös kulttuuriimme sisältyviä yleis-

⁸ Asiantuntijatodistelusta parisuhdeväkivallan osalta ks. Niemi-Kiesiläinen 2004 s. 347–350.

⁹ Virolainen – Martikainen 2003 s. 43. Virolainen ja Martikainen toteavat, että tuomarilla on ammattitaitonsa eli koulutuksena ja kokemuksena perusteella aina tietty käsitys, jonka avulla hän kykenee hahmottamaan kysymykseen tulevien normi- ja faktapremissien valintaa sekä niiden välistä relevanttiutta. Tämä ns. esiymmärrys (Vorverständnis) tai -tieto ohjaa tuomaria ratkaisun saavuttamisessa. Edelleen he toteavat, että tuomarin on järkevää pyrkiä löytämään ratkaisu sellaisesta suunnasta, että hän kykenee perustelemaan tehdyn ratkaisun.

¹⁰ Aarnio 1989 s. 141. Aarnion mukaan esiymmärrys voidaan määritellä lähtökohtaiseksi mielikuvaksi kokonaisuudesta. Tulkinnan kuluessa esiymmärrystä kuitenkin korjataan ja ymmärrämme silloin kohdetta paremmin kuin ennen. Näin ollen ”paremmin ymmärtäminen” on juuri esiymmärryksen korvautumista syvemmällä tulkinnalla.

¹¹ Jonkka 1993 s. 184–185.

¹² ”Yleistä elämäkokemusta” voidaan kutsua myös arkikokemukseksi. Lappi-Seppälä on todennut mielestäni osuvasti sen merkityksestä seuraavaa: ”Arkikokemus on käyttökelpoinen arkisissa tilanteissa; tilanteissa, joista tuo kokemus on kertynyt. Sen painoarvoa voidaan taas epäillä, milloin tilanteet eivät enää kuulu jokapäiväiseen elämäämme.” Lappi-Seppälä 1987 s. 221.

siä asenteita ja uskomuksia. Asenteet ja uskomukset värittävät myös kokemussäännöiksi kutsuttuja hypoteeseja, jotka Jonkan mukaan perustuvat havaintoihin ihmisten käyttäytymisen säännönmukaisuudesta. Kokemuksen perusteella katsotaan voitavan yleistävästi lausua, miten ihmiset tietyissä tilanteissa toimivat ja reagoivat erilaisiin ärsykkeisiin.¹³ On muistettava, että mikäli asenteet ja uskomukset antavat käsiteltävästä ilmiöstä väärän tai harhaanjohtavan kuvan, voi ”yleinen elämäkokemus” tuoda mukanaan myös riskin väärästä arviosta.¹⁴ Katson tutkimukseni perusteella, että naisiin kohdistuvan väkivallan kohdalla riski on todellinen. Sitä koskevat yleistyksiset eivät useinkaan pidä yhtä todellisuuden kanssa.¹⁵

Yksittäisen ihmisen käyttäytymisen arvioiminen ja siitä päätelmien tekeminen yleistysten perusteella on kaikissa tapauksissa ongelmallista. Yleistys voi johtaa harhaan. Riski väärästä arviosta kasvaa sen myötä, mitä vaikeampi arvioijan on samaistua henkilöön, jonka käyttäytymistä hänen on arvioitava. Sekä naisten että miesten, sekä juridiikan ammattilaisten että maallikoiden on usein vaikea samaistua väkivaltaisissa suhteissa elävään naiseen. Itsensä mieltäminen väkivallan uhriksi edes mielikuvan tasolla on vaikeaa. Vielä vaikeammaksi sen tekevät asenteet, jotka säilyttävät uhrille vastuun väkivallasta. Mieltämisen tilalle voi tulla ”yleinen elämäkokemus” asenteineen. Tästä syystä tuomioistuimet tarvitsevat tutkimustietoa naisiin kohdistuvasta väkivallasta.

¹³ Jonkka on päätyntä siihen, että todistusharkinta perustuu käytännössä varsin selvästi aineistosta saatavaan kokonaiskuvaan. Hypoteesi tapahtumasta muodostetaan sen mukaan, mikä on paras selitys kaikelle esiintyvällä todistusaineistolle. Monesti päätöksen faktapremissin valintaan tämän ohella vaikuttaa se, millainen tapahtumaversio on ”yleisen elämäkokemuksen” mukaan uskottavin – näin varsinkin, jos todistusaineisto on niukkaa. Jonkka 1993 s. 184–185.

¹⁴ Hogarth on pohtiessaan ns. normaalirangaistun luonnetta tiivistänyt sangen pessimistisen tulkintansa tuomitsemistoiminnan ytimestä seuraavasti: ”(judges) rearrange the facts to fit the types of sentences they use habitually. It may be said, that rather than seeking a punishment to fit the crime magistrates through selective interpretation, seek an offender to fit the punishment.” Hogarth 1971 s. 299. Katson, että faktojen valikoitumiseen vaikuttaa juuri ns. yleinen elämäkokemus ja sen mukanaan tuomat hypoteesit.

¹⁵ Klami on todennut, että on vaikea määritellä sitä, mikä on ”järkevä epäily”. Eri ihmiset vakuuttuvat eri perusteilla ts. ovat eri seikkojen nojalla enemmän tai vähemmän varmoja asiaan ja ymmärtävät siten täyden näytön ja järkevän epäilyksen vaatimuksen huomattavastikin eri tavalla. Klami 1995 s. 291.

Abstract

Minna Ruuskanen

INTERGENDER VIOLENCE AND SELF-DEFENCE

In most cases intergender violence is seen as male violence against women. And in most cases, violence between partners means men being violent against their female partners. Criminal law, however, does not recognize the gender of the parties. Neither has legal science in Finland recognized gender as an object of study. This study brings the gendered phenomenon of violence into the agenda of legal science. This is done by looking at criminal cases in which the gendered roles have, at first sight, been reversed.

This study is about violence against women and self-defence. It is in the field of criminal law. It focuses on the criteria of justified self-defence and shows how these criteria are difficult to fulfill when the unlawful attack in question is a part of domestic violence. This study is an example of the way gendered conceptions influence seemingly gender neutral interpretations of criminal law.

I have studied Finnish cases in which a battered woman has killed her battering husband and has claimed that the act was done in self-defence. For additional material, I have also used other cases of claimed or justified self-defence. The material consists of 56 rulings of the Court of Appeal and 36 rulings of the Supreme Court. The study combines legal dogmatics and methods traditionally used in cultural and social sciences. As one of the methods I have used discourse analysis.

The law accepts self-defence as justified if it is used against an immediate unlawful attack and the force used is necessary to repel the attack. The criteria of self-defence, thus, pay attention only to the few minutes before the act of self-defence. In the context of intimate violence, the problem is that seen in this light, the long-term consequences of intimate violence have little or no effect. It can also be difficult to distinguish whether the unlawful attack had already ended at the time of the alleged act of self-defence or whether the unlawful attack was still underway. One of the specific features of intimate violence is the *continuum of violence*, i.e., the threat of violence can exist all the time. Knowledge is required about the features of intimate violence.

Furthermore, the intimate relationship between the parties can prevent another party from seeing the violence as seriously as it otherwise would be seen. The fact that the attacker is not a stranger, but an intimate partner, seems to make the violence appear less serious, less threatening, since the attacker is

someone the victim knows very well. In these cases the woman had not left the batterer but stayed in the relationship. “Failing” to leave can also be interpreted to mean that the violence had not been serious enough or at least not serious enough to justify an act of self-defence. The assumption can be that the violence had been going on for years and if it had not been life threatening or caused serious injuries before, the last violent situation would have been no exception. In conclusion, the specific features of intimate violence can make legal analysis more difficult. This should not be the case.

Legal analysis should be based on the following questions: Was there an unlawful attack? Was the force used necessary to repel the attack? Why/why not? The possibility of justification and/or excuse should be analysed first. After that it is possible to take under consideration whether there exist, for example, mitigating circumstances due to the nature of the violence.

The problem relating to intimate violence appears to result from a combination of two things. First, the concept of self-defence has come to embody assumptions about the circumstances that entitle a person to act in self-defence. The assumption is that the attacker is a stranger and the attack happens suddenly. These assumptions are not easily met in the context of domestic violence. Secondly, ambivalent assumptions about violence against women seem to make it difficult to look at the cases from the point of view of justification and/or excusability. In other words, the cultural comprehensions and the prevalent conceptions about the causes and consequences of violence against women have an effect on the legal analysis of self-defence. In my study, I make these invisible factors visible and show how this way of evaluating behaviour is gendered also within the “gender neutral” criminal justice system.

Discourse analysis is based in social constructionism. According to social constructionism, knowledge is created in the interaction between people, particularly through language. The focus is on the processes and dynamics of social interaction. What is regarded as truth is a result of ongoing social processes and interactions. In the context of legal knowledge, this means that legal truth is created in the interaction between lawyers and/or legal scholars and judges. Situating the participants of the discourse is important, for some positions are more powerful in the discourse than some others. Also, some discourses can gain the dominant position. Some discourses are stronger than others, and some are weaker.

In the cases that I have studied the accused woman had previously been a victim of violence by her partner. The situation makes it possible to find out how perceptions of gendered behaviour in general and particularly of violent acts and the use of physical force affect the way violence against women is seen in our criminal justice system. In the legal documents I have studied I have discovered two discourses concerning violence against women, i.e. two explanations for its causes and consequences. The first discourse, the *family discourse*, de-

scribes violence as mutual and seeks to explain it in terms of the relationship between the parties. The second discourse, the *criminal law discourse*, talks clearly about the perpetrator and the victim and about the consequences of the violence. The family discourse is the prevailing discourse. Anyone taking part in the legal process can take part in either or both of these discourses. Discourse analysis is interested in different explanations that are used in social interaction, and it asks what consequences these explanations may have.

The way in which violence against women is explained has legal consequences. It effects the way the woman's act is evaluated and the way it is seen as justified or excusable or neither. If the violence is seen as a communication problem, both parties are easily regarded as responsible for the violence. The violence does not appear as a serious problem, or at least it is seen as something the victim could have stopped by refusing to be an active party, by not being provocative etc. Also, the victim's fear can be difficult to recognize if the violence is seen as something for which she herself is at least partly to blame.

Furthermore, one of the conceptions in social constructionism is the historical and cultural specificity of ideas. In the discourse analysis, the historical and cultural connections and underpinning of the concept are made visible. I have analysed self-defence from a historical and cultural viewpoint. I have asked whom this type of justification was designed to protect and, more importantly, whether this intention is valid and whether it still influences our thinking. It can be said that the rules of self-defence were designed to meet the needs of someone who was defending himself and his family and his property against an illegal intruder or against an attack by a stranger. When attacked, the use of the same kind of weapon as the attacker was accepted. The person defending himself was not allowed to use force if the attacker had already turned his back etc. I argue that these "fair fight" rules are still regarded as the key elements of self-defence. Further, the absence of women and/or of domestic violence in the context of self-defence is something that has had an impact in the way the criteria of self-defence have been interpreted. When looking at legal textbooks, for example, one can discover that none of the writers mention or give examples of women defending themselves or of domestic violence in general.

The documents of the cases also give an interesting insight into the prevalence of attitudes concerning gendered behaviour. They entail assumptions of behaviour typical of men and typical of women. Perceptions of typical masculine and feminine behaviour, concerning domestic violence and the perceptions of gender and violence are critical in cases where a battered woman has killed her batterer. By "masculine", in this context, I mean the perception that it is natural and instinctive for a man to use physical force, especially in order to defend himself against an attack, where similar behaviour from a woman is exceptional and almost unnatural.

These kinds of cases, a woman killing her battering husband and claiming

ABSTRACT

self-defence, and the masculine origin of the concept of self-defence have been under scrutiny in Anglo-American countries since the late 1970s. By looking at the justice system, in general, and by comparing the Anglo-American system and the Finnish system, I conclude that there are some common features when it comes to battered women and the justice system. The criminal justice systems are different, but the problem of violence against women and myths about it are universal. I come to the conclusion that a specific legal instrument such as the “battered woman syndrome” is unnecessary as long as the criminal justice system can analyse the cases within the legal framework and knows about the specific features of intimate violence. I have also analysed some rulings of the Supreme Court of Sweden. Swedish and Finnish criminal justice systems and also the Swedish and Finnish concepts of self-defence are very much alike, and there is no fundamental difference in the way these kinds of cases have been dealt with in the criminal justice system, although the discussion about violence against women and the awareness of it are much stronger in the Swedish context. My conclusion is that as the problem of violence against women is universal, the problem of self-defence in the context of violence against women is universal as well.

Finnish Lawyers’ Association 2005
ISBN 951-855-249-5

Oikeustapaushakemisto

Korkeimman oikeuden ratkaisut

KKO 1934 II 503	331 av. 22
KKO 1948 I 19	331 av. 22
KKO 1948 II 32	331 av. 22
KKO 1969 II 98	102 av. 20
KKO 1973 II 68	154 av. 96
KKO 1980 II 29	187–188, 238–239, 318
KKO 1984 II 127	236–238
KKO 1984 II 142	154 av. 96
KKO 1985 II 172	306, 310 av. 29
KKO 1986 II 70	154 av. 96
KKO 1986 II 79	112–113, 161–162, 169 av. 118, 200 av. 194, 235–236, 307, 366 av. 23
KKO 1986 II 86	318
KKO 1988:49	173–174, 188
KKO 1989:141	154 av. 96
KKO 1990:136	233–235
KKO 1991:88	212 av. 24
KKO 1992:74	114–115, 306, 310 av. 30, 344, 350 av. 20
KKO 1993:41	22 av. 7
KKO 1993:54	159–160, 161, 173, 232–233, 318
KKO 1993:151	325
KKO 1994:2	126–127, 151, 230–232, 343–344
KKO 11.12.1995	174
KKO 1996:42	27 av. 28
KKO 1996:74	277 av. 5
KKO 24.1.1996/190	162–164
KKO 1997:84	143–145, 149, 188–189, 228–230, 366 av. 23
KKO 1997:129	277 av. 5
KKO 1997:153	343, 349
KKO 1997:182	108, 113–114, 144, 145, 166, 226–228, 307, 318
KKO 1998:1	154
KKO 1998:2	154
KKO 1998:49	366 av. 23
KKO 1999:20	306–307, 329–330, 331
KKO 2000:29	352 av. 27
KKO 2000:90	101 av. 13
KKO 2002:47	301 av. 5
KKO 2004:16	98, 174–175, 240 av. 70, 330
KKO 2004:75	225–226

Hovioikeuksien ratkaisut

Helsingin hovioikeus

1994/2425	183 av. 150, 313 av. 34, 319 av. 52
1994/5018	118–120, 165
1994/6278	106–108, 137, 150–151, 172, 183 av. 152, 314 av. 35
1996/1445	313 av. 34
1996/5053	145, 170–172, 319–320

Itä-Suomen hovioikeus

1981/1460	333
1995/1099	135–136, 256–257, 258 av. 101, 264, 308, 312 av. 32
1995/1669	146, 255–256, 264, 312 av. 32
1996/1561	313 av. 33, 347
1996/1323	175 av. 133, 196–197, 251 av. 84
1997/180	137, 139–143, 175 av. 133, 178–179, 250 av. 81, 314 av. 35, 350 av. 22, 351
1997/395	318 av. 50
1997/1120	345 av. 9, 348 av. 16
1999/287	132–133, 175 av. 133, 265, 266 av. 115, 270 av. 126, 312 av. 32, 346–347
1999/1139	166–167
2000/289	175, 197, 264 av. 109, 265, 271 av. 129, 312 av. 32

Kouvolan hovioikeus

1980/1558	113 av. 39
1995/44	117, 308
1995/2070	246–247 av. 77, 313 av. 30
1995/2700	143 av. 84, 175 av. 133, 318 av. 49
1996/885	255 av. 93
1996/1478	252 av. 86
1997/475	167, 169 av. 117, 175 av. 133, 251–253, 346
1997/1357	348 av. 14
1998/1352	350 av. 23
1999/176	266 av. 114
1999/318	184, 244–247, 266 av. 117, 270 av. 126, 366 av. 23
1999/475	133–134, 266 av. 115
1999/1296	137–138, 169 av. 117, 175 av. 133, 178, 243–244, 313 av. 33
1999/1766	175, 190, 247–249
2000/375	131 av. 70, 157 av. 98
2001/374	167, 189–190, 270 av. 126

Rovaniemen hovioikeus

1991/1102	222 av. 47
1995/307	146–147, 312 av. 32, 347 av. 13
1996/67	129 av. 67
1996/507	167, 270 av. 126, 347
1996/764	183 av. 153, 249–251
1996/1088	254–255, 264–265
1996/1357	169 av. 117
1997/421	347
1998/496	136–137, 167, 266 av. 114, 366 av. 23
1998/704	166, 259, 270 av. 126, 308, 313 av. 33
1999/258	265, 308, 312 av. 32, 366 av. 23
1999/317	270 av. 126, 366 av. 23
2000/732	263 av. 107, 312 av. 32, 333–334

Turun hovioikeus

1992/3471	164–165, 170 av. 119
1992/3643	167
1995/2029	176–177, 184 av. 157
1995/2551	255 av. 94
1995/5100	351 av. 25, 354 av. 31

Vaasan hovioikeus

1982/594	333
1996/433	103–106
1996/1066	134–135, 175 av. 133, 253–254, 268 av. 122
1998/473	132, 145, 148–150, 152–155, 171 av. 121, 175 av. 133, 177–178, 257–258, 269 av. 124, 270 av. 127, 314 av. 35, 337 av. 26, 345–346
1999/409	131–132, 175 av. 133, 178, 353–354
1999/1139	167, 175 av. 133, 182, 241–243, 270 av. 126
2000/729	175 av. 133, 348 av. 15
2000/1004	116–117, 143 av. 83, 175 av. 133, 184, 264, 266 av. 116, 308–310

Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisut

NJA 1969 s. 425	363–364, 379, 383 av. 72
NJA 1970 s. 58	360 av. 5, 365–366, 372 av. 43, 379
NJA 1970 s. 280	362 av. 13
NJA 1971 s. 442	360 av. 5, 366–367, 379–380, 384 av. 75
NJA 1976 s. 183	371 av. 39
NJA 1977 s. 655	360 av. 5, 375–377, 384 av. 75
NJA 1978 s. 356	372–373, 380

NJA 1980 s. 115	370
NJA 1980 s. 606	362 av. 13, 368 av. 31
NJA 1988 s. 156	359 av. 1
NJA 1990 s. 210	304 av. 16, 305 av. 22, 360 av. 5, 374 av. 50, 377, 384 av. 76
NJA 1990 s. 370	304 av. 22, 360 av. 5, 368–369, 379, 380, 385
NJA 1990 s. 776	363 av. 15
NJA 1991 s. 83	384–385 av. 77
NJA 1992 s. 474	379
NJA 1993 s. 553	360 av. 6, 373 av. 49
NJA 1994 s. 48	369, 374 av. 50, 377–378
NJA 1994 s. 468	359 av. 1
NJA 1995 s. 661	381–382
NJA 1996 s. 12	370–371
NJA 1999 s. 58	373–374, 380
NJA 1999 s. 102	388 av. 87
NJA 1999 s. 460	368 av. 31

Asiahakemisto

- alisteinen diskurssi 87, 261
alkoholi 30, 68–70, 142
aseeton hyökkäys 156, 163, 166–172, 232, 242
auktoriteettiargumentaatio 80
autonominen subjekti
- biologinen sukupuoli 24
- defensiivinen diskurssi 261–262
dekontekstualisoiminen 21
diskriminaatio 9
diskursiivinen siirtymä 186–187
diskurssianalyysi 80–91
– kriittinen diskurssianalyysi 88, 92
domestic violence 12
- eloonjäämisstrategia 63
- family violence 12
favor defensionis -periaate 152
femiininen 14
feministinen kriminologia 53–57
fyysiset voimavarat 168–170, 176, 199–200
- gendered 31
- haittapäivä 40
hegemoninen diskurssi 87, 261, 271
hermeneuttinen kehä 281
heuristiikka 93
huolellinen henkilö 329
- imminent-kriteeri 395
- immediate-kriteeri 395
itsepuolustusvaisto 183, 266–268
- kategorisointi 6, 89, 184
katuväkivalta 34
kieltoerehdys 325
konformiteettiperiaate 207
konteksti 22
kontekstualisointi 31
konstruointi 217–218
kotirauhan rikkominen 136
kriminologia 48–53
kumuloitumisefekti 109, 270–271
kustannukset (väkivallan) 42
kvinnofridsbrott 387–390
kvinnomisshandel 11
- lapsensurma 27
lähiluku 82
- maskuliininen 14, 223
miestapainen 275–276, 290, 296
motiivi 163, 181–184, 186, 221
– offensiivinen motiivi 221, 241
– defensiivinen motiivi 183, 213, 217, 241
– toissijainen motiivi 182, 217
- naisoikeus 93
naistapainen 275–276
narratiivi 89, 348
normatiivinen elementti 217, 220–224
näkömätöntäminen 142
- offensiivinen diskurssi 261–262

- oikeudellinen esiymmärrys 281–282
oikeuskäytäntö lähteenä 78–80
- parisuhdeväkivalta 12–13
pelko 65, 212, 214, 219–220, 241, 247, 262–263
performatiivisuus 91, 290
perhedynaaminen diskurssi 73–76, 180, 215–216, 221–222, 321
perheväkivalta 12–13
poliisille ilmoittaminen 35, 40
poliisin tietoon tulleet rikokset 41–42
preventiivinen hätävarjelu 124
provosointi 71, 101–102, 120, 34, 346, 349
psykykinen väkivalta 64–65
- raiskaus 26, 40
rikosoikeudellinen diskurssi 76–77, 180, 216
- saturaatiopiste 15
sosiaalinen konstruktionismi 82
sosiaalinen sukupuoli 13–14
suhteellisuusperiaatte 157–160
subjektipositio 15, 215, 280
sukupuolineutraalius 8, 29
surma 254
- syrjintä 8
syyttömyysolettama 301
- tappelu 6, 278, 289
terveydenhuoltohenkilöstö 38, 61
time framing 22, 23
toimintavääryys 97
toisintoimimismahdollisuus 209–210
tosiasiaerehdys 328
tunnetalous 29
tunnusmerkistö 26, 107
tyyppitapaus 6–7, 184–186, 222
- vammat 119, 123, 242
vastadiskurssi 87
vastuusta vapauttavaa seikkaa koskeva erehdys 326
viattomuusdiskurssi 347
viktinologia 57–59
violence against women 12
väkisinmakaaminen 40
väkivallan jatkumo 109, 122
- wife abuse, wife battering 11–12
- yhdenvertaisuus 8–10, 26, 28
yllätyksellisyys (hyökkäyksen) 133, 216–219, 222
ymmärtämisdiskurssi 348

Hätävarjelutilanteessa henkilö puolustaa itseään voimatoimin oikeudetonta hyökkäystä vastaan. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan oikeutetulle itsepuolustukselle oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa asetettuja kriteerejä. Erityisesti tarkastellaan näiden kriteerien täyttymistä ja kriteereihin liittyviä ongelmia tilanteissa, joissa oikeudeton hyökkäys on parisuhdeväkivaltaa. Tarkastelun kohteina ovat tapaukset, joissa väitetyn hätävarjeluteon on tehnyt parisuhdeväkivallan uhrina ollut nainen ja teon kohteena on ollut väkivaltainen mies. Keskeisenä materiaalina ovat tällaisissa tapauksissa annetut hovioikeuksien ratkaisut.

Tutkimuksessa tarkastellaan parisuhdeväkivaltaa laajemminkin sekä sitä, millaisia syitä ja seurauksia siihen on oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa liitetty. Tutkimus hyödyntää lainopillisen analyysin rinnalla yhteiskuntatieteellistä metodologiaa. Se on tältä osin diskurssianalyttinen tutkimus väitettyjen hätävarjelutapausten oikeudenkäynneissä käytetystä kielestä ja siihen sisältyvistä oletuksista ja asenteista. Tutkimukseen sisältyy myös oikeusvertaileva jakso, jossa tarkastelun kohteina ovat ruotsalainen ja angloamerikkalainen oikeusjärjestelmä ja niiden suhtautuminen oikeutettuun itsepuolustukseen ja sille asetettuihin kriteereihin.

